

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

არქეოლოგიური კომისია

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის, არქეოლოგიისა
და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური
კვლევის ცენტრი

ბ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალბეთისა და ივრის ხეობებში

„მეცნიერება“
თბილისი
1989

ნაშრომი ეძღვნება ალგეთისა და ივრის ხეობის (უმთავრესად უჯარმის) არქეოლოგიური შესწავლის შედეგებს.

ალგეთის ხეობის კვლევა-ძიების ანგარიში ასახავს, უპირველეს ყოვლისა, იმ წიაღისეულ არქეოლოგიურ ძეგლებს, რომლებიც მიაკვლია და შეტნაკლებად გამოამზეურა ექსპედიციამ თეთრიწყაროს რაიონში.

შესავალში მოკლედ არის დახასიათებული ქვემო ქართლის განსაკუთრებული რთული ძველი ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის წარმოქმნაში, განხილულია ქვემო ქართლის შესწავლილობის საკითხი და შემდგომი კვლევის პერსპექტივები.

ასევე განხილულია უჯარმის ციხესიმაგრის ისტორიის სამი უმთავრესი საფეხური. არქეოლოგიური მასალის ანალიზის მეშვეობით გაირკვა, რომ უჯარმა ადრეულ შუასაუკუნეებში წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ უდიდეს პოლიტიკურ ცენტრსა და ქალაქის ჩრდილოეთ პერიფერიაზე მდებარე სამეფო ციხე-დარბაზს.

წიგნი განკუთვნილია ისტორიკოსების, არქეოლოგების, ეთნოგრაფებისა და სხვა მომხსენავე სპეციალობების მკვლევართათვის, აგრეთვე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

იბეჭდება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის გადაწყვეტილებით განსვენებული მეცნიერის დაბადების 70 წლისთავთან დაკავშირებით.

რედაქტორები: ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატები —

გ ი ო რ გ ი ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი

რ ა მ ი ნ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატები — ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა მ ე,

ე. მ ი წ ი შ ვ ი ლ ი

რ ე ღ ა ქ ტ ო რ ე ბ ი ს ა ბ ა ნ

ცნობილ არქეოლოგსა და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი ალექსანდრეს ძე ლომთათიძეს 1984 წელს შეუსრულდა დაბადების 70 წლისთავი. იგი ნაადრევად გამოაკლდა ქართველ არქეოლოგთა რიგებს და თან გაიყოლა ბევრი შეუსრულებელი გეგმა-ჩანაფიქრი, მაგრამ ისიც კი, რისი გაკეთებაც მოასწრო თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობის განმავლობაში, იმდენად შთამბეჭდავი და საყურადღებოა, რომ მაღლიერი შთამომავლობა არასდროს დაივიწყებს ამ ღრმად ერუდირებული და საქმის მოყვასი მეცნიერის სახელს.

განსვენებული მეცნიერის პირადი არქივის მოწესრიგება-შესწავლამ (რასაც დიდი ღვაწლი დასდო გ.ლომთათიძის ქვრივმა ნ.ლოლობერიძემ) ცხადყო, რომ, გარდა მრავალრიცხოვანი გამოქვეყნებული ნაშრომებისა, მას ჰქონია არაერთი უკვე დასრულებული თუ ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი გამოკვლევა, აგრეთვე დიდძალი საველე დაკვირვებები და საველე მუშაობის დღიურები, რომელთა სამეცნიერო მიმოქცევაში შეტანას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის შემდგომი განვითარებისათვის. გ.ლომთათიძის შემკვიდრებისადმი ჩვენი სამეცნიერო საზოგადოების დიდი ინტერესით უნდა აიხსნას ის მოვლენაც, რომ წინამდებარე პუბლიკაცია უკვე მესამე წიგნია, რომელიც ამ არქივიდან ქვეყნდება გ.ლომთათიძის გარდაცვალების შემდგომ.

წინამდებარე გამოცემა, მის წინამორბედთა მსგავსად, მოზნადღა განსვენებული მეცნიერის არქივში დაცული მასალების საფუძველზე. კერძოდ, წიგნის პირველ ნაწილში გაერთიანებულია ქვემო ქართლის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევის შედეგები (რედაქტორი გ. ცქიტიშვილი), ხოლო მეორე ნაწილში კი — ივრის ხეობის სიძველეები (რედაქტორი რ. რამიშვილი).

ქვემო ქართლის (ალგეთის ხეობის) ექსპედიციის მასალები განსვენებული მეცნიერის არქივში დაცულია № 42—45 საქაღალდეებში და, გარდა გამოკვლევისა, მოიცავს ავტორის ხელით შედგენილ დღიურებს, საველე დავთრებს, ჩანახატებს, ანაზომებს, ფოტოსურათებსა და სხვა საქმიან ქაღალდებს, რომლებშიც ასახულია ქვემო ქართლის ექსპედიციის საქმიანობა 1948, 1949 და 1954 წლებში, რაც შეეხება ივრის ხეობის არქეოლოგიურ ძეგლებს, გ.ლომთათიძის არქივში იგი ძირითადად უჯარმის გათხრებისადმი დაკავშირებული მასალებითაა წარმოდგენილი და მოიცავს №№ 78—81 საქაღალდეებს, რომლებშიც წარმოდგენილია შემაჯამებელი გამოკვლევა, სხვადასხვა წლებში შესრულებული მოკლე თუ ვრცელი ანგარიშები, ავტორის ხელით შევსებული დღიურები, დიდძალი ფოტომასალა, ჩანახატები, ანაზომები და სხვა საქმიანი ქაღალდები, აგრეთვე უჯარმის ექსპედიციის მონაწილე სპეციალისტთა თუ დამწეებ მეცნიერთა დღიურები და საველე ჩანაწერები.

გ.ლომთათიძის პირადი არქივის გაცნობამ თვალნათლივ გვიჩვენა, რომ იქ არსებულ მრავალრიცხოვან საქაღალდეში დაცული არის პირველხარისხოვანი

და, რიგ შემთხვევაში, უნიკალური მასალები, რომელთა თანდათანობით გამოქვეყნებას საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა და არქეოლოგიური კვლევის ცენტრმა საგანგებო უურაღდება უნდა დაუთმონ.

გ. ლომთათიძეს, სამწუხაროდ, არ დასცალდა წინამდებარე წიგნში წარმოდგენილი ძეგლების ჩადრმავებული კვლევა, მაგრამ ეს ნაშრომი იმ სახითაც კი, როგორც მას ახლა ვთავაზობთ მკითხველს, ვიმედოვნებთ, გამოიწვევს არა მარტო სამეცნიერო წრეების, არამედ ფართო მკითხველი საზოგადოების დაინტერესებას.

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

გ. ლომთათიძე 1948—1949—1954წწ. განმავლობაში მონაწილეობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ექსპედიციაში (თეთრიწყაროს რაიონი), როგორც ექსპედიციის ხელმძღვანელის მოადგილე და არქეოლოგიური რაზმის უფროსი, ხოლო 1954წ. ხელმძღვანელობდა თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. აბელიაში ჩატარებულ გათხრას. ქვემო ქართლის (ალგეთის ხეობის) ექსპედიციაში მონაწილეობას ღებულობდნენ უფროსი მეცნიერ-თანამშრომლები: ლ. ბოჭორიშვილი, ი. გპელიშვილი, ი. ციციშვილი, პ. ზაქარაია (საქ. სახ. მუზეუმიდან), უმცროსი მეცნიერ-თანამშრომლები: ნ. ღამბაშიძე, გ. ჯამბურია და გ. ცქიტიშვილი. ამათ გარდა, ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ იმჟამად ისტორიკოსი ასპირანტები: გ. აკოფაშვილი (ისტორიის ინსტიტუტიდან), მამისა ბერძნიშვილი, თ. კოპლატაძე, დ. მეგრელაძე, ნ. შოშიაშვილი და შ. ხანთაძე (უნივერსიტეტიდან), ისტორიკოსი სტუდენტი თ. მაჭავარიანი, მხატვარი ნ. ბრაილაშვილი, ფოტოგრაფი ი. პახომოვი.

გ. ლომთათიძის მიერ შედგენილი ამ ექსპედიციის ანგარიში ასახავს, უპირველეს ყოვლისა. იმ წიაღისეულ არქეოლოგიურ ძეგლებს, რომლებიც მოიკვლია და მეტნაკლებად გამოამზეურა ექსპედიციამ თეთრიწყაროს რაიონში (ერთ შემთხვევაში ბოლნისის რაიონში) და შუაფეოდალური დროის ნასახლარსა და ნასოფლარებს ნადარბაზევის მიდამოებში, რომელთა ნანგრევებიც მან გათხარა. გარდა ამისა, ანგარიშში მოთხრობილია ინტენსიური დაზვერვითი მუშაობის შედეგები (მეცნიერებისათვის უცნობი მიწისზედა ძეგლების — ნაგებობათა წარწერებისა და სხვ. მასალის აღმოჩენა და შემოტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში).

ალგეთის ხეობის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ძეგლთა პირველი ჯგუფიდან აღსანიშნავია: ენეოლითური ნაშთები (კერამიკა, ობსიდიანი, ცხოველების ძვლები, ნაცარი) ფარცხისთან („ფორქალისები“); ადრეული რკინის ხანის სამი ქვის სამარხი მარნეულ-წალკის ახალი გზის ბედენის უღელტეხილზე (კერამიკა, რკინის იარაღი); ადრეანტიკური ხანის 3 ქვის სამარხი სოფ. შავსაყდართან (კერამიკა — მათ შორის ერთი წითლად მოხატული ხელადა და ცოტაოდენი სამკაული); იმავე დროის, ძვ.წ. V—IV სს. 18 სამარხი სოფ. აბელიასთან (კერამიკა და სამკაული, რომელთა შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ბრინჯაოს გემიან-ფარაკიანი ბეჭედი, ლავეარდისფერი მინის 3 მრავალწახნაგა მძივი-საბეჭდავი და გიშრის გემიანი „სკარაბეოიდი“); ქვის სამარხი ბოლნისის რაიონის სოფ. თამარისიდან; ენეოლითური კერამიკა და ხელსაუქვაკები და ნეოლითური იერის ქვის ცული, იქვე; ადრეფეოდალური დროის სამარხები ს. ხობისში; გვიანენეოლითური თუ ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკის შემცველი სამარხები; ქვანაყარი და მიწაყრილი ყორღანები ნადარბაზევის მიდამოებში; დიდი ნამოსახლარი გორა სოფ. ვარხუნოსთან, ძვ.წ. I ათასწლეულის დამდეგის (კერამიკა, თიხის საკურთხეველები).

მეორე ჯგუფიდან აღსანიშნავია: შუაფეოდალური დროის მრავალი ნასოფლარი; ძეგლები სამშვილდის ნაქალაქარში; „ქობულ ხელისუფლის“ (XI ს.) ნაშენობა და წარწერა სოფ. დაღეთთან; დიდი სამონასტრო კომპლექსის ნანგრევები წარწერებითურთ (სოფ. სამღერეთთან); პირღებულის მონასტრის უცნობი წარწერა; ფრაგმენტები უცნობი წარწერისა, რომელშიც საუბარია „რუქნადინის გაქცევის“ შესახებ; გვიანი შუა საუკუნეების ნასოფლარები და ეპიტაფიები ასურეთ-კაბენის მიდამოებში და სხვა.

ანგარიშს წამმდგარებული აქვს ვრცელი შესავალი, რომელშიც დახასიათებულია ქვემო ქართლის განსაკუთრებული როლი ძველი ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის წარმოქმნაში და გადმოცემულია იმ მხარის ისტორიის სქემატური ნარკვევი, ექსპედიციის მიზანდასახულობა და საერთო გეგმა, ქვექართლის შესწავლილობა და შემდგომი კვლევის პერსპექტივები. ნაშრომის ამ ნაწილში აღნიშნულია, თუ რა უმთავრეს შედეგებს მიაღწია სადღეისოდ ექსპედიციამ და რამდენ საყურადღებო სტაციონარულ გათხრას დაედო საფუძვლად მის მიერ ჩატარებული გულმოდგინე და ფრიად ნაყოფიერი დახვეწვა, რომელმაც ორასამდე უცნობი ძეგლი გამოავლინა მხოლოდ ერთ რაიონში. ავტორის შენიშვნით, წარმოდგენილი ანგარიში შეადგენს მხოლოდ ნაწილს ექსპედიციის საერთო ანგარიშისა. თავის დროზე ნაეარადევი იყო ვრცელი კოლექტიური გამოკვლევის დაწერა, რომელშიც, გარდა საერთო ისტორიული და ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვისა (აკად. ნ. ბერძენიშვილი) და გ. ლომთათიძის არქეოლოგიური ნაკვლევისა, შევიდოდა აგრეთვე ეთნოგრაფიული რაზმის (ლ. ბოჭორიშვილი) და ხუროთმოძღვრების ისტორიის შემსწავლელი რაზმის (ი. ციციშვილი, პ. ზაქარაია) მიერ შესრულებული გამოკვლევებიც (ერთი ნაშრომი ქვემო ქართლის ხუროთმოძღვრულ ძეგლებთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულია. იხ. ირ. ციციშვილი და პ. ზაქარაია, ნაღარბაზევი. — მსკა, I, 1955).

რაც შეეხება აბელიის არქეოლოგიურ შესწავლას, იქ 1954 წელს გ. ლომთათიძის ხელმძღვანელობით მუშაობდა აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების საკმაოდ მოზრდილი ექსპედიცია (ი. გძელიშვილი, ლ. წერეთელი, მ. მიწიშვილი, დ. ჯავახიშვილი, რ. რამიშვილი, ი. პახომოვი, ნ. გელაძე და სხვ.). აბელიის სამაროვნის მასალები ასე სრულად ქვეყნდება პირველად.

არქეოლოგიური კვლევა-ძიების გაშლა ივრის ხეობასა და განსაკუთრებით კი ამ ხეობის უძველეს პოლიტიკურ ცენტრში — უჯარმაში დაემთხვა ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის აღმავლობის ახალ საფეხურს, რომელსაც დასაბამი მიეცა ომისშემდგომ ხანაში და რომელიც ძირითადად დაკავშირებული იყო დიდ ახალ მშენებლობებთან¹.

ახალმშენებლობათა გეოგრაფიის განუხრელმა ზრდამ, განსაკუთრებით მიმდინარე საუკუნის 50-იანი წლებიდან, საქართველოში მომუშავე არქეოლოგთა წინაშე დასვა მრავალი რთული პრობლემა, რომელთა შორის უმთავრესი იყო საფრთხის წინაშე აღმოჩენილ ძეგლთა დაუყოვნებლივ გათხრა და სა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის ზოგიერთი პრინციპული საკითხისათვის. — მიმოხილველი, II, თბ., 1951, გვ. 337—347.

ქართველოს არქეოლოგიური რუკის შედგენა. ახალშენებლობათა აღმავლობის ხანაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა სწორედ არქეოლოგიური რუკის შედგენა. ასეთი რთული სამუშაოს ჩატარება უნდა დაფუძნებულია ცალკეულ რეგიონთა კომპლექსურ გამოკვლევას მრავალპროფილიანი არქეოლოგიური ექსპედიციების მეშვეობით.

ერთ-ერთი უპირველესი რეგიონი, სადაც არქეოლოგიური სამუშაოები აღნიშნული პრინციპით განხორციელდა, იყო ივრის ხეობა. არქეოლოგიურ სამუშაოთა წამოწყება ივრის ხეობაში დააჩქარა სამგორის სარწყავი სისტემის მშენებლობამ, რომლის მთავარი მაგისტრალი უჯარმაზე უნდა გასულიყო.

1950 წ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის მჭიდრო თანამშრომლობითა და აკად. ნ.ბერძენიშვილის უშუალო ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა ივრის ხეობის (ან იორ-უჯარმის, როგორც ხშირად უწოდებდნენ იმ წლებში) არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელიც ისტორიის ინსტიტუტს 1946—50 წწ. გეგმით უკვე გათვალისწინებული ჰქონდა და რომლის მიზანი იყო, ერთი მხრივ, არქეოლოგიური გათხრის წამოწყება ამ ხეობის ერთ დროს უმთავრეს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცენტრ უჯარმაში, ხოლო, მეორე მხრივ კი, ფართო სადაზვერვო სამუშაოების ჩატარება მთელს ივრის ხეობაში.

იორ-უჯარმის ექსპედიციის საერთო ხელმძღვანელობა განახორციელა აკად. ნ.ბერძენიშვილმა, ხოლო საკუთრივ უჯარმის არქეოლოგიურ გამოკვლევას კი ხელმძღვანელობდა უფროსი თაობის არქეოლოგთა თვალსაჩინო წარმომადგენელი და შუა საუკუნეთა ხანის არქეოლოგიის განყოფილების პირველი ხელმძღვანელი გ.ლომთაძის², რომელსაც, სამწუხაროდ, დიდი მოუცლელი-ობისა და ქუდბედად დაყოფილი მძიმე ავადმყოფობის გამო, სიცოცხლეში არ დასცალდა მონოგრაფიულად გამოქვეყნებინა უჯარმის გათხრების შედეგად მოპოვებული უმდიდრესი არქეოლოგიური მასალა. თუმცადა აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ განსვენებულმა მეცნიერმა უჯარმის არქეოლოგიური ისტორიის საკითხებთან დაკავშირებით სხვადასხვა სამეცნიერო ნაშრომებსა

² იორ-უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობაში 1950—1952 წწ. მონაწილეობდნენ: აწ. განსვენებული ცნობილი მეცნიერები: შოთა მესხია, ეასილ კოპალიანი და იმჯერად სტუდენტი იაზონ კიკვიძე; ივანე ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის აწინდელი ხელმძღვანელი გ.მელიქიშვილი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის ხელმძღვანელი მ.ლორთქიფანიძე, ძველთა დაცვის მთავარი სამმართველოს უფროსი, არქიტექტორი ირ. ციციშვილი; კამერალური სამუშაოები შესასრულეს ქ. ბერძენიშვილმა, თ. ოქროშირიძემ და ნ. ხოსიტაშვილმა, სხველ ეთნოგრაფიული კვლევა აწარმოვა ნ. ლოდოზრიძემ, ფოტოსამუშაოები ჩაატარეს ი. ჰახოშვილმა და ნ. ჯომიდაშვილმა, მძლეობდა იყენენ ა. ზოფინსკი და რ. ბელუქაძე, მუდ სპაზი იორამაშვილი.

იორ-უჯარმის ექსპედიციის საველე მუშაობაში აქტიური მონაწილეობა და „პირველი ნათლობა“ მიიღო ასპირანტების, ლაბორანტებისა და უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკ-ის სტუდენტთა დიდმა ჯგუფმა, რომელთაგან ბევრი დღეს საჩუქრად ცნობილი მეცნიერია. კერძოდ, ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ნოდარ ლომოური, გივი ჯაბბურია, ედიშერ ზოშტარია, შოთა ხანთაძე, როსტომ აბრამიშვილი, დავით ხახუტაიშვილი, თენგიზ პაპუაშვილი, ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, დავით მუსხელიშვილი, ეთერ ორგონიკიძე, ევრა თოლორდავა, მარინე მიწიშვილი, ელენე მაჭავარიანი, ნანული პაპაია, გურამ აბრამიშვილი, ირაკლი ზაქარიაშვილი, ნოდარ ასათიანი, გურამ ნუბსაძე, კონსტანტინე ფიცხელაური, თეიმურაზ ბოცვაძე, ანტონ ლეჟავა, გურამ ზედგენიძე, დევი ბერძენიშვილი, ღურმიშხან ცინცაძე, ლილი ასათიანი, ია ბითაძე, მერი გოგიშვილი, ჯათუ ჩარგვიშვილი, ნელი ჯანაღიძე, ნუნუ კაკუღია, შარლოტა საღარაძე, უმანგი ჯანგიძე, იულონ კორძაბია, ღურმიშხან ეგსტაფიევი და რამინ რამიშვილი, აგრეთვე ჩვენს რიგებს უდროოდ გამოკლებულნი — თინა თაქთაიშვილი, ცილა კარტოზია და თეიმურაზ დეკდარიანი.

და ჟურნალ-გაზეთებში გამოაქვეყნა არაერთი საყურადღებო მოსაზრება³, რაც უკვე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ამ მნიშვნელოვან ძეგლზე.

უჯარმის არქეოლოგიური გამოკვლევა წარმოებდა 1950–52 წწ., ე.ი. სამი არქეოლოგიური სეზონის განმავლობაში და ისიც წელიწადში თითო თვით. ასე, რომ ის ფრიად მრავალსმეტყველი არქეოლოგიური მონაპოვარი, რაც ასე დიდ ინტერესს იწვევს ჩვენს მეცნიერულ წრეებში, სულ რაღაც არასრული სამთვლიანი საველე მუშაობის შედეგადაა მოპოვებული. იორ-უჯარმის ექსპედიციამ, გარდა საკუთრივ უჯარმისა, მნიშვნელოვანი სადაზვერვო გათხრითი სამუშაოები განახორციელა სიონში, ჯიჯეთში, იარაჯულებსა და სხვა პუნქტებში.

დიდძალი ახალი ინფორმაცია შეიკრიბა ივრის ხეობის სიძველეებთან და წარსულთან დაკავშირებით არქეოლოგიური დაზვერვების დროსაც, რაზედაც ნათლად მეტყველებს არა მარტო გათხრითი სამუშაოების უშუალო ხელმძღვანელის გ.ლომთაძის საველე ჩანაწერები, არამედ ექსპედიციის მრავალრიცხოვან მონაწილეთა დღიურებიც, რომელთა ერთი ნაწილი ინახება განსვენებული მეცნიერის არქივში (გ.ჯამბურიას, დ.მუსხელიშვილის, რ.რამიშვილის და სხვ.), ხოლო ნაწილი კი ექსპედიციის მონაწილეთა პირად არქივებში⁴.

უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მდიდარმა და მრავალრიცხოვანმა მონაპოვარმა მძლავრი ბიძგი მისცა არა მარტო ივრის ხეობის სიძველეთა შემდგომ კვლევა-ძიებას, არამედ ზოგადად ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ისტორიის შესწავლასაც. თვით ძეგლის უდიდესმა ისტორიულმა მნიშვნელობამ, ერთი მხრივ, და, მეორე მხრივ, მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის მდიდარმა შინაარსმა ხელი შეუწყო ლიტერატურის მომრავლებას საკუთრივ უჯარმისთან დაკავშირებითაც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებო მუშაობა აქვთ გაწეული ირ.ციციშვილს⁵ და დ. მუსხელიშვილს⁶, რომლებიც

³ გ. ლ. მ. თ. ა. ძ. ე., უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობა. — „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1950, № 11, გვ. 39–40; მისივე, უჯარმის არქეოლოგიური თხრის შედეგები. — წიგნში: ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი 1952 წ. საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, 1953, გვ. 11–13; მისივე, წინაპართა ნაკვალევი, თბ., 1952, გვ. 174–178; მისივე, Некоторые итоги археологических раскопок памятников феодальной Грузии. — СА. 1957, с. 271–272, 274–275; მისივე, ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. — წიგნში: საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1961; მისივე, ყოფა და კულტურა არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. — კრ.-ში: საქართველოს ისტორიის ისტორიის ნარკვევები, ტ.2, თბ., 1973, გვ. 202, 250; მისივე, ფეოდალური საქართველოს ქალაქებისა და საწარმოო კერათა ისტორიისათვის. — კრ.-ში: ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1969, გვ. 11–13; მისივე, საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა — XIII საუკუნეებში. თბ., 1977, გვ. 63, 64, 103. გარდა ამისა, განსვენებული მეცნიერის არქივში დაცულია ცალკეული წლების მუშაობისადმი მიძღვნილი წინასწარული ანგარიშები და ერთი გაერთიანებული (საერთო) ანგარიში, რომელშიც ყველაზე სრულადაა გადმოცემული მისი ავტორის თვალსაზრისი უჯარმის გათხრების შედეგებზე. ეს ანგარიში სრულად ქვეყნდება წინამდებარე წიგნში.

ე. ხ. მ. ტ. ა. რ. ი. ა., ივრის ხეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, 1953, ხელნაწერი; მისივე, ივრის ხეობის ზემო წელის ისტორიული ძეგლები, 1953, ხელნაწერი; მისივე, ძველი ქართული საისტორიო წყაროების კახეთის მთის¹ ლოკალიზაციისათვის. — კრ.-ში: კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 170–175. ასეთივე მასალები მოუპოვებთ: შ. ხანთაძეს, დ. მუსხელიშვილს, დ. ბერძენიშვილს, თ. პაპუაშვილს, ე.ი. ორჯონიკიძეს და სხვ.

⁵ ი. რ. ც. ი. ც. ი. ც. ი., საგაროს არქეოლოგია. „დროშა“, 1951, № 4, გვ. 18; მისივე, ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბ., 1955, გვ. 50–51, ტაბ. XVII–XIX; მისივე, Градостроительство в древней Грузии. Труды Грузинского политехнического института, 1958, № 1 (58), с. 66; მისივე, უჯარმა. „ძეგლის მეგობარი“, 1966, ნ. გვ. 26–29; სულ ახლახანს ირ. ციციშვილმა გამოაქვეყნა უჯარმის ნაციონალის ხუროთმოძღვრებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევა, რომელიც ყველაზე უფრო სრულად ასახავს ამ განანდილული ძეგლის თავისებურებებსა და შინაარსს. იხ. ი. რ. ც. ი. ც. ი. ც. ი., უჯარმა, თბ., 1982, 62 ტაბულით; მისივე, არქიტექტურა არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, „საბჭოთა ხელგეგმა“, 1955, № 4 და სხვ.

⁶ დ. ლ. მ. მუსხელიშვილი, Город Уджарма (историко-археологическое исследование). Автореф. дис. на соиск. уч. ст. кан. ист. наук, Тб., 1956; მისივე, Город Уджарма. — საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, 1964, ტ. 2, გვ. 59–70; მისივე ციხე-ქალაქი უჯარმა (ივერია-აღვანეთის ურთიერთობის ისტორიიდან), თბ., 1966.

იმთავითვე მონაწილეობდნენ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც მათ და არც სხვა მკვლევარებს, რომლებიც შეხებიან უჯარმის ისტორიას, არქეოლოგიური მასალების შესახებ მსჯელობა არ მოუპოვებათ⁷.

უჯარმასთან დაკავშირებულ გამოკვლევებს შორის, გარდა ზემოჩამოთვლილისა, საყურადღებოა: გ. ჩუბინაშვილის⁸, პ. ზაქარაიას⁹, დ. შვენიერაძის¹⁰, კ. მელითაურის¹¹, ლ. ჭილაშვილის¹², ს. კაკაბაძის¹³ და სხვათა ნაშრომები, რომლებიც უპირატესად ეხებიან ნაქალაქარ უჯარმის ხუროთმოძღვრებას და ისტორიის ცალკეულ საკითხებს.

აღნიშნული ლიტერატურის გამოქვეყნებით, ბუნებრივია, მყარი ნიადაგი მოშადად იერის ხეობისა და, კერძოდ, უჯარმის საფუძვლიანი ცოდნისათვის, მაგრამ არქეოლოგიური გათხრების გზით მოპოვებული მასალების დღემდე გამოუქვეყნებლობა მაინც დიდ დარს ამჩნევდა არა მარტო ამ ერთი პუნქტის ცოდნას, არამედ საერთოდ ფეოდალური ქართული ქალაქის შემეცნების საქმეს. უჯარმის განათხარი მასალების პუბლიკაციის აუცილებლობა კარგა ხანია მწვევედ იგრძნობა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში.

გ.ლომთათიძის პირადი არქივის გაცნობისას თვალნათლივ ჩანს, თუ როგორი გამორჩეული ინტერესი ამოძრავებდა მკვლევარს ამ საეტაპო ძეგლის მიმართ და რა სერიოზული ჩანაფიქრი ჰქონდა მის შესწავლასთან დაკავშირებით, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ამ ყველასათვის სასურველი მიზნის განხორციელება დღემდე გადაიდო. რა თქმა უნდა, გ. ლომთათიძის კარგად მოწესრიგებული და საგულდაგულოდ დალაგებული არქივი¹⁴, რომელშიც უჯარმასთან და იერის ხეობის დაზვერვასთან დაკავშირებული მასალები გაერთიანებულია ოთხ მოზრდილ საქაღალდეში, ქმნის იმის კარგ საფუძველს, რომ ეს ხარვეზი ნაწილობრივ მაინც შეივსოს.

ბუნებრივია, გ.ლომთათიძეს რომ დასცლოდა უჯარმის მონოგრაფიული

⁷ თუ შედევლობაში არ მივიღებთ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო სესიაზე მოსმენილ შ.მიწაშვილის მოხსენებას, რომელიც დაფუძნებული იყო შიდაციხის „ეკლესიის უბნის“ არქეოლოგიურ მასალებზე, და რ. რამიშვილის 1952 წელს უნივერსიტეტში დაცულ სადიპლომო ნაშრომს — ციხე-ქალაქი უჯარმა, რომელიც ინახება სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქივში. ორივე ნაშრომი შესრულებული იყო გ. ლომთათიძის რჩევითა და უშუალო ხელმძღვანელობით. გამოქვეყნებულ მასალებთან ისოდენ გულუხვად „მიშვებამ“ პირადად ჩემზე წარუშლელი კვალი დატოვა და სტუდენტობიდანვე შემამსადა მსგავსი საქციელისათვის.

⁸ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахети, Тб., 1959, с. 514.

⁹ П. П. Закарая, Некоторые вопросы крепостных сооружений Шид-Картли XVI—XVIII вв. — Вестник Гос. Музея им. С.Н.Джанашвили, 1957, т. 19-А и 21-В. с.170—171; Его же, Древние крепости Грузии, Тб., 1959, с.46—47, рис. 78—81.

¹⁰ Д. М. Мшвениерадзе, Стронтельное искусство в древней Грузии. Тб., 1959, с.46—47.

¹¹ К. Н. Мелитая, Крепости дофеодалный и раннефеодалный Грузии. Тб., 1971, с. 5—15, табл. I—II.

¹² ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, 2, თბ., 1970, გვ. 35—43.

¹³ ს. კაკაბაძე, ვახტანგ გორგასალი, 1959, გვ. 74—75.

¹⁴ გ.ლომთათიძის პირადი არქივი მოაწესრიგა და წინამდებარე ანგარიშები და დღიურები გამოსაცემად მოაშადა განსვენებული მეცნიერის მეუღლემ, არქ. კელევის ცენტრის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა ნინო ლოდბერიძემ.

გამოცემა, იგი განხორციელებული იქნებოდა მისთვის ჩვეული სისრულით და ხარისხით, მაგრამ წინამდებარე პუბლიკაცია, რომელსაც ჩვენ ამჟამად ვთავაზობთ მკითხველს, არ უნდა იყოს ინტერესმოქმედი საშუალო საზოგადოებისათვის. იგი შედგება სამი ნაწილისაგან. პირველი თავი დაეთმო არქეოლოგიური ძიებისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ანგარიშს. განსვენებული მეცნიერის არქივში დაცულია რამდენიმე ანგარიში, რომელთა ნაწილი მიძღვნილია ცალკეულ წლებში გაწეული საქმიანობისადმი (მოკლე და შედარებით ვრცელი ვარიანტის სახით), ხოლო ერთი, საკმაოდ ვრცელი, თითქმის ორთაბახიანი ანგარიში „უჯარმა და მისი ნაციხვარის არქეოლოგიური გათხრის შედეგი“, შესრულებული 1953 წ., წარმოადგენს სამი წლის განმავლობაში უჯარმის ციხეზე ჩატარებული კვლევის არა მარტო შეჯამებას, არამედ პირველი სერიოზული განზოგადოების ცდასაც. რადგანაც ეს უკანასკნელი ყველაზე სრულია და ყოვლისმომცველი, ჩვენ იგი თითქმის უცვლელად შევიტანეთ ნაშრომის პირველ თავად.

აღნიშნული გამოკვლევის დასაწყისში ავტორს ჩვეული გულმოდგინებით აქვს განხილული უჯარმის შესწავლის აღრინდელი ეტაპი. განსაკუთრებით ვრცლად მიმოიხილა იგი ივ.ჯავახიშვილის, ჯ.ჯანაშიას, გ.ჩუბინაშვილის, შ.ამირანაშვილისა და სხვათა ღვაწლს ამ მიმართებით და არაერთგზის ამუღავნებს კრიტიკულ დამოკიდებულებას ზოგიერთი დებულების მიმართ. ასევე სრულადაა ამ გამოკვლევაში განხილული უჯარმის შესახებ არსებული წერილობითი წყაროებიც, მაგრამ ნაშრომის უმთავრესი ღირსება მაინც ის გახლავთ, რომ მასში საკმაო სისრულით პირველად არის მიმოხილული ძეგლის ხუროთმოძღვრება და განათხარი მასალები, რის საფუძველზედაც, ვფიქრობთ, სავსებით დამაჯერებლადაა გამოყოფილი უჯარმის არქეოლოგიური ისტორიის სამი ეტაპი. უჯარმის ისტორიის სამივე ქრონოლოგიური საფეხური ავტორის მიერ დახასიათებულია მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალების მოშველიებით. ამასთანავე, გლობათათივე ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც ძველი ქალაქი უჯარმა ივარაუდა თანამედროვე სოფ.უჯარმის ტერიტორიაზე, ხოლო უჯარმის ნაციხვარი კი ქალაქის ჩრდილოეთ პერიფერიაზე აღმოცენებულ საგანგებო დანიშნულების ციხე-დარბაზად მიიჩნია.

მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომის პირველ თავში გამოთქმულია არაერთი უაღრესად ყურადსაღები განმაზოგადებელი დასკვნა, ავტორს მაინც მიაჩნია, რომ ეს იყო მხოლოდ საწყისი საფეხური ამ ნაქალაქარის ისტორიის ნამდვილად ღრმად შესწავლის გზაზე.

იმისათვის, რომ უფრო სრულად წარმოგვეჩინა უჯარმის არქეოლოგიური კვლევის მასშტაბები და მნიშვნელობა და აგრეთვე გვეჩვენებინა განსვენებული მეცნიერის — გ.ღომთათიძის საველე კვლევისადმი ღრმა მეცნიერული მიდგომის მისაბამი მაგალითი, გადაწყდა, რომ ამავე კრებულში შეგვეტანა იორ-უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის ის დღიურებიც, რომლებსაც იგი დიდი სიზუსტითა და გამოწვლილვით აწარმოებდა.

ოღონდ აქვე სინანულით უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერის პირადი არქივის მოწესრიგებისას მასში არ აღმოჩნდა 1951 წელს უჯარმაში წარმოებული საველე დღიური (გადარჩენილია ამ დღიურის მხოლოდ ბოლო გვერდი). ამ დანაკლისს ერთგვარად აესებს 1952 წლის ვრცელი საველე ჩანაწერები, სადაც დიდი სისრულითაა აღწერილი არა მარტო მიმდინარე საველე სამუშაოები, არამედ საბოლოოდ გამოშუქებული ძირითადი ხუროთმოძღვრული კვანძები და მოცემულია არაერთი განმაზოგადებელი მსჯელობაც.

დღიურები დალაგებულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, მათში გა-

მოტოვებულია მხოლოდ ის ადგილები, რომლებსაც კავშირი არა აქვთ ძველთან და სავსე საშუალებებთან. დღიურებში ექსპედიციის მონაწილენი მეტწილად სახელებით არიან მოხსენიებული და ცალკეული უბნები კი ამ უბნების ხელმძღვანელთა სახელებით, რაც ერთგვარ უხერხულობას ქმნის, მაგრამ ჩვენ ეს ადგილები მაინც ხელუხლებლად დავტოვეთ.

ჩვენი ღრმა რწმენით, აქ წარმოდგენილი სავსე დღიურები დიდად ავსებს პირველ თავში წარმოდგენილ გამოკვლევას და არსებით დახმარებას გაუწევს იმათ, ვინც უჯარმაში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალებით იქნება დაინტერესებული.

ნაშრომის ბოლო და ყველაზე ვრცელ ნაწილს წარმოადგენს უჯარმის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალების კატალოგი.

უჯარმის განათხარი მასალა თავდაპირველად ინახებოდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კაბინეტში, თუმც იქ არ არსებობდა სათანადო პირობები ასეთი დიდი არქეოლოგიური კოლექციის დასაცავად. 1957 წელს, გ. ლომთათიძის ინიციატივით, აღნიშნული მონაპოვარი სათანადო სავსე დოკუმენტაციასთან ერთად გადაეცა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შუა საუკუნეთა ხანის არქეოლოგიის განყოფილებას, სადაც იგი დღესაც ინახება (2-57-1-735). მუზეუმში შესვლისთანავე (1957 წ.) სავსე ნომრების გვერდით ნივთებს დააწერეს სამუზეუმო ნომრებიც და მთელი მასალა ხელახლა იქნა გატარებული (ახალ სავსე დაეთარა), სადაც კოლექციის საერთო რაოდენობამ რამდენადმე იმატა (ერთი ნომრის ქვეშ ველზე გატარებული სხვადასხვაგვარი ნივთების ჯგუფთა ნაწილობრივი დანაწევრების ხარჯზე). თუმცა უნდა შეინიშნოს, რომ მასალის აღწერილობა უმეტესწილად იყო მოკლე და არასრული.

კატალოგის მომზადებასთან დაკავშირებით გარდევალად წამოიჭრა მთელი მასალის ხელახალი აღწერის აუცილებლობა (თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისად), რაც დაკავშირებული იყო ამ კოლექციის გაშლასთან და დამატებით კამერალურ საშუალებებთან¹⁵. სწორედ ამ საშუალების დროს ჩატარდა არქეოლოგიური მასალის ფოტოგადაღება (ფოტოგრაფი ვ. ასიქაშვილი)¹⁶.

უჯარმის არქეოლოგიურ მონაპოვრას ხელახალ დამუშავებაში, აღწერასა და კატალოგის მომზადებაში ამ წიგნის ერთ-ერთ რედაქტორთან ერთად თავდადებით იშრომეს მ. ჩხატარაშვილმა, მ. მარგველაშვილმა, ნ. მუსიგულაშვილმა და ნ. ბურჯუკურმა. სავსე ილუსტრაციები შერჩეულ იქნა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ფოტოარქივში და გ. ლომთათიძის პირადი არქივიდან (ი. პახომო-

¹⁵ უნდა აღინიშნოს, რომ უჯარმის კოლექციის მრავალი ჭურჭელი (მოჭკეპულია და მოუჭკეპელია) საჭიროებს რესტავრაციას, რაც ამ ეტაპზე განუხორციელებელი დაგეგრა. ამასთანავე უნდა შეინიშნოს, რომ სამუზეუმო-საინვენტარო წიგნში კიდევ მრავალადაა ერთი ნომრის ქვეშ გატარებული სხვადასხვა დანიშნულებისა და მოუყანილობის საგნები, რაც დიდად ართულებს ამ მასალებით სარგებლობას. ჩვენ ასეთ შემთხვევაში ჩუატარეთ შიდა ნუშარიცა და კატალოგში თითოეული ნივთი შეძლების ფარგლებში განცხადებებით აღწერეთ. თიხის ნაწარმის რესტავრაციის შემდეგ შესაძლოა სამუზეუმო წიგნში სხვადასხვა ნომრით გატარებული მასალა გაერთიანდეს.

¹⁶ უჯარმაში 1950–52 წწ. მოპოვებული მთელი მასალის ფოტოფიქსაციი დაკავშირებული იყო გარკვეულ სიბნელებთან და არც წინამდებარე წიგნის მოცულობა იძლეოდა იმის შესაძლებლობას, რომ ყველა ნივთის სურათი გამაგებებებინა, ამიტომაც ჩვენ შევადგინეთ ერთგვარი ტიპოლოგიური ტაბულები და მათში გაფართოვანეთ კოლექციაში არსებული შედარებით მეტწილად მასალები, რომლებიც ძირითადად ასახავს მთელი კოლექციის ღირსებას. ტაბულებში გაერთიანებული რამდენიმე ნივთი უნომროა. ახალი სამუზეუმო ინდექსის გვერდით ჟელგან ეუთითებთ სავსე წიგნების (ანუ ძველ) ნომრებსაც.

ვისა და ნ. ჯომიდავას ფოტოები), ხოლო ნახაზები და არქიტექტურული ანა-
ზომები უპირატესად უჯარმის ექსპედიციის მონაწილე არქიტექტორმა პროფ.
ირ. ციციშვილმა მოგვამა.

გიორგი ციციშვილი
რამინ რამიშვილი

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალბათის ხეობაში

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ თეთ-რიწყაროს რაიონში ჩატარებული გათხრა-დაზვერვითი მუშაობის ანგარიში)

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტმა 1948 წლიდან იწყო ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევის გაფართოება და ამის შესაბამისად პრობლემატიკისა და სპეცელე მუშაობის გარდაქმნა, ახალ-ახალი მხარეებისა და ძეგლების შემოყვანა ძიების არეში. ამ მიმართულებით ინსტიტუტის ახლებური მუშაობის ერთ-ერთ ძირითად პირობად მიჩნეულ იქნა „საქართველოს ძველი ისტორიის მუშაკთა — ისტორიკოსთა და არქეოლოგთა — მჭიდრო ორგანიზაციული თანამშრომლობა“; ქართული არქეოლოგიის საქართველოს ისტორიისა და ქართველთმცოდნეობისაგან მოწყვეტილობის აღმოფხვრა; უფრო ნაცნობიდან (ეროვნული წერილობითი წყაროებით გაშუქებული დროის ძეგლებიდან და მასალებიდან) ნაკლებ ნაცნობისაკენ (ამრიგად გაუშუქებელი, ძველი დროის ძეგლებისა და მასალებისაკენ) სვლის მეთოდით აღჭურვა და სახელობრ „ფეოდალური ხანის საქართველოს არქეოლოგიის“ დაწინაურება — რაც ქართული არქეოლოგიის პირველ ხელმძღვანელთა, ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას სწორი ჩანაფიქრის განხორციელებად ითვლებოდა ინსტიტუტის ხელმძღვანელობის მიერ. ყოველივე ამის მეშვეობით ინსტიტუტის მუშაობაში მარჯვედ უნდა შერწყმოდა ერთი მეორეს ისტორია და არქეოლოგია¹. ამ ამოცანების გადაწყვეტის უპირველეს საშუალებად გამოცხადდა სისტემატურად მოწყობა ისტორიულ-არქეოლოგიური კომპლექსური ექსპედიციებისა ძველი საქართველოს ძირეულ თემებში, ეთნოგრაფებისა და ხელოვნების ისტორიკოს-ხუროთმოძღვართა მუდმივი მონაწილეობით. ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილებათა სამუშაო პროგრამის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მუხლად მიჩნეულ იქნა განხორციელება ინსტიტუტის მიერ ადრევე დასახული გეგმისა — საქართველოს ისტორიულ-არქეოლოგიური რუკის შედგენისა. ამ საქმეს მოეპოვე-

¹ ნ. ბ. ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის ზოგიერთი პრინციპული საკითხისათვის. — მშომხილველი, II, 1951, გვ. 338-341.

ბოდა ისეთი საიმედო და მტკიცე საფუძველი, როგორიცაა, ერთი მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, ვახუშტის კლასიკური მეცნიერული ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და აგრეთვე XIX საუკუნისა და XX საუკუნის პირველი მესამედის მოგზაურ-მკვლევართა ანგარიშები, ხოლო მეორე მხრივ — ჩვენი სამშობლოს მიწა-წყალზე მიმოხვეული უამრავი ნივთიერი ნაშთი (მიწისზედა თუ მიწისქვეშა), ამოურწყველი, მრავალფეროვანი, საინტერესო, მაგრამ ჯერ თითქმის შეუსწავლელი ტოპონიმიკური მასალა და სხვ. (იხ. მაგ. იას. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი, I-II, 1935; III-IV, 1938). ვახუშტის წამოწყება ახალი, ჩვენი დროის შესაფერი მეთოდით უნდა გაგრძელებულიყო და შექმნილიყო რუკა, რომელიც დაედგმოდა საფუძვლად შემდგომი არქეოლოგიური თხრის ობიექტების მეცნიერულად დაგეგმვასაც².

ყოველივე ამის შესაბამისად ინსტიტუტმა შექმნა და 1948 წ. შემოდგომასვე წარგზავნა ველად ქვემო ქართლის მძლავრი ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელსაც აკად. ნ. ბერძენიშვილი ჩაუდგა სათავეში. ამ ექსპედიციას წინ უძღოდა (1947 და 1948 წწ.) რამდენიმე მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობის ექსკურსია თბილისის სამხრეთ მიდამოებში და თეთრიწყაროს რაიონში, ნ. ბერძენიშვილისვე მეთაურობით, რომლებმაც შეუმზადეს ნიადაგი ამგვარი მუშაობის უფრო ფართოდ გაშლას³, კერძოდ, თეთრიწყაროს რაიონში დათვალიერებულ იქნენ: სამშვილდე, ფარცხისი, ჩხიკვა (სადაც პირველადი შესწავლა მოხდა ერთი მანამდე მეცნიერებისათვის უცნობი, წარწერიანი „ხელისა“); მარნეულის რაიონში — ლომთა გორა.

ინსტიტუტს შემთხვევით როდემო მიუპართავს თავისი მზერა უპირველეს ყოვლისა ქვემო ქართლისაკენ — საქართველოს იმ მხარისაკენ, რომელიც ძვეს მტკვარს სამხრეთით, აზერბაიჯანისა და სომხეთის აწინდელ საზღვრებსა და ჯავახეთს შორის (ხოლო ისტორიულად, როგორც ცნობილია, მოიცავდა აგრეთვე აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიმდებარე კუთხეებსაც — მათ შორის ქცია-ხრამის შენაკადის დებდის ზემო ხეობას, ე. ი. ახტალა-ალავერდის რაიონს და ლორეს — სტეპანავანის რაიონს).

ქვემო ქართლს თანამედროვე საქართველოს მიწა-წყლის ერთი მერვედი მაინც უკავია. ეს ერთი იმ კუთხეთაგანია ჩვენი ქვეყნისა, სადაც უძველესი დროიდანვე ყრებოდა დვრიტა მერმინდელი ერთობლივი საქართველოს ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ სიმძლავრეს, მტკიცე სახელმწიფოებრიობისათვის აუცილებელ ნივთიერ საფუძველს (ესეც ბერძენიშვილის განსაზღვრაა). ალგეთისა და ქცია-ხრამის აუზებში მდებარე ქვეყანა, რომლის ბირთვისაც შეადგენენ თრიალეთის ვრცელი მთაგრეხილ-ზეგნები და მათი მიმდებარე მასივები, ძირითადი მადნეულით მდიდარნი, არის — აკად. ნ. ბერძენიშვილის მეცნიერული გუმანით, სწორედ ის, ადრევე დაწინაურებული „ქართლი“, რომელმაც ითავა აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი გაერთიანების შექმნა-განმტკიცება და თავისი სახელიც მიანიჭა ამ წარმონაქმნს, მანამდელი „იბერიის“ ნაცვლად. მისივე აზრით, შეიძლება სწორედ ქვემო, სამხრეთი, სახელმწიფოებრიობის უფრო ადრე შემქმნი ქართლის აღმნიშვნელადაც კი გვევლინებოდეს ჩვენი ეროვნული საისტორიო წყაროების ტერმინი „არიან ქართლი“. როგორც ცნობილია, ამ უკანასკნელზე სავესებით მართებულად გაამახვილა თავის დროზე ყურადღება აკად. ს. ჯანაშიამ, რომელმაც გონებაბახვილი ჰიპო-

² იქვე, გვ. 340.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი). — მიმოხილველი, 11, 1951, გვ. 37—60.

თუზი წამოაყენა; ზედსართავი სახელი „არიან“ ქართველთა მონათესავე ძველი ტომების საცხოვრისის, „პური-პარის“ გადმონათად უნდა მივიჩნიოთ⁴.

ქვემო ქართლის მიწა-წყალზე აღმოცენებულ ტომთა მძლავრი ნაერთების ძალიან ადრევე დაწინაურებულობას, მერმინდელი საქართველოს ყველა სხვა კუთხესთან შედარებით, თვალნათლივ მოწმობს ის, ძვ. წ. II ათასწლეულის ყორღანთაგან მომდინარე, ბრწყინვალე ძეგლები, რომელთა სწორი, საქართველოში კი არა, საერთოდ ამიერკავკასიის სხვა კუთხეებშიც კი არსად ამომზერებულა ჯერჯერობით. სავსებით მართალი იყო ბ. კუფტინი, როდესაც აცხადებდა, რომ 1949 წ. კიროვანში (ყოფ. ყარაქლისში) შემთხვევით აღმოჩენილი, სავსებით „თრიალეთური“ ყაიდის ძეგლები არსებითად მიეკუთვნებიან შუა ბრინჯაოს ხანის „თრიალეთურ კულტურას“, ძალიან მაღალ დონეზე მდგარს⁵.

ქვემო ქართლის ექსპედიციის გამზადებისას ნ. ბერძენიშვილი ზაზგასმით აღნიშნავდა, რომ საყოველთაოდ ცნობილია და ახლაც კი აღძრავს პრაქტიკულ ინტერესს იმ მხარის სიმდიდრე ყოველი კულტურულ-ისტორიული ეპოქისათვის შესაბამისი ძირითადი მინერალური ნედლეულით — ოპსიდიანით, სპილენძით, რკინითა და ოქროთი — და რომ ამას უსადა უზრუნველყო ქვემო ქართლის ნივთიერად ადრევე, ჯერ კიდევ ლითონის ახლად გავრცელების ხანაში, მოლონიერება, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ფართოდ გაშლისათვის ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების არსებობასთან ერთად. ეს გარემოება, როგორც კულტურული გაფურჩქნის მასაზრდოებელი ბაზისი, თავის ღროზე თითქმის ვერ შეუმჩნევია თუ ვერ გამოუცვნია (რაც მისი თვალსაზრისის ისტორიზმის მხრივ სისუსტეს მიეწერება, როგორც ზოგ სხვა შემთხვევაშიც) ბ.კუფტინს, თუმცა იგი ინტენსიურად მუშაობდა წალკაში ამონათხარი პირველხარისხოვანი ძეგლების გააზრებაზე და მუდამ დაჟინებით უსვამდა ხაზს თრიალეთის კულტურულ პრიმატს ძველი საქართველო-კავკასიის სხვა მხარეთა მიმართ, სადაც, მისი აზრით, თუ კი რამე ყოფილა მაღალი კულტურის მომასწავლებელი ფაქტი, ყოველივე წარმოქმნილა თრიალეთის კულტურის „რადიაციის“ შედეგად.

მძლავრი ნივთიერი საძირკველი ქვემო ქართლს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მხარედ აქცევს შედარებით ახალ ისტორიულ დროშიც — ანტიკურ ხანაში და ფეოდალური ურთიერთობის ხანაში. ამის ნათელსაყოფად საკმარისი იქნება გახსენება ალგეთის წინწყაროსთან აღმოჩენილი შესანიშნავი სამარხეული ინვენტარისა, რომელიც მხარს უბამს ახალგორის ცნობილ განძს. არც ის გარემოებაა შემთხვევითი, რომ ქვემო ქართლი ადრეულ შუა საუკუნეებში გვევლინება საქართველოს ქრისტიანობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერად, მიუხედავად იმისა, რომ მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი პოლიტიკურად სასაანური ირანის არეშია მოქცეული. სახელდობრ ამ კერაში ვხედავთ ტაძართა და სხვა ნაგებობათა ინტენსიურ მშენებლობას და ქართული დამწერლობის დახვეწილ განვითარებას ((ბოლნისის სიონი, წოფის ციხე, ქვაშეტი სტელები და სხვ.). VIII ს. მეორე ნახევარში ქალაქ სამშვილდის შიდაციხის ტერიტორიაზე შენდება ბოლნისზე უფრო სწრაფად — 19 წელიწადში, 24-25 წლების მაგიერ, შესანიშნავი ტაძარი-კათედრალი, რომლის წარწერაშიც საუბარია „ნათესავით პიტიახშთა“ შესახებ (აქვე უნდა გავისხენოთ ქვის საბეჭდავი, რომელიც IV—V სს. მიეკუთვნება და რომელზედაც „იბერონ-კარქედონთა“ პიტიახშ უსას პროფილია ამოკ-

⁴ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაქიოკრისის შესახებ. — „ენიქის მოამბე“, V-VI, 1940.

⁵ ბ. კ უ ფ ტ ი ნ ი, ქართული კულტურის უძველესი კერა თრიალეთში, 1949, გვ. 36, 37.

ვეთილი) და ეს უკანასკნელი კი გვამცნობს, რომ VII—IX სს. სამშვილდე იქა-
ური ერისთავების, ძველ პიტიახშთა ჩამომავლების ხელში ყოფილა მტკიცედ⁶.
ისიც აღსანიშნავია, რომ არაბობის ხანაში ეს მხარე ქედს არ იხრის მუსლიმან
დამპყრობთა წინაშე და გაცხოველებით ეწევა ქრისტიანულ მშენებლობას.

გაერთიანებული საქართველოს ხანაში ქვემო ქართლის უმნიშვნელოვანესი
კუთხეები (კერძოდ, დღევანდელი თეთრიწყაროსა და ბოლნისის რაიონები,
სადაც ახლაცაა ცნობილი რამდენიმე „სარკინეთი“, რომელთაგან ზოგიერთი,
ერთხანს თითქოს „ამოწურული“, კვლავ იტყვევს რუსთავის ქარხნისათვის რკი-
ნის მამიებელი ქართველი გეოლოგების ყურადღებას; აგრეთვე დებედის ხეობა
თავისი ახტალითა და ალავერდითურთ) უშუალოდ ექვემდებარებიან ცენტრა-
ლურ ხელისუფლებას — ბაგრატიონთა საგვარეულოს ან მათი ნდობით აღჭურ-
ვილ უდიდეს მოხელე-ფეოდალებს. ასეთი ურთიერთობის გამოვლინებაა ისიც,
რომ ქვემო ქართლის „საკვანძო ადგილებში“ თუ მივიარდნო „უდაბნო“ ადგი-
ლებში (არც მაინცდამაინც ტყიანში) აშენებენ მძლავრ მომასტრებსა და ტაძ-
რებს სრულიად საქართველოს მეფეები — განსაკუთრებით თამარის მეშვიდრე-
ნი (დმანისში, ფიტარეთსა და წუღრულაშენში — ლაშა გიორგი; გუდარეხსა
და პირდებულში — რუსუდანი).

საქართველოს მთლიანობის დარღვევის შემდგომაც, გვიან ფეოდალურ ხა-
ნაში, ქვემო ქართლი დიდხანს რჩება ნივთიერად ღონიერ და პოლიტიკურად
მნიშვნელოვან ქვეყნად, რომელიც თანდათან ნაწილდება რამდენსამე დიდ
ფეოდალს შორის (საბარათიანო, საორბელო და სხვ.)⁷. ასეთი ვითარება
თავს იჩენს იმ მხარეში მრავლად მიმოფანტული ციხე-ეკლესია-სასახლე-
ებისა თუ მათი ნაშთების სახით (ზოგჯერ ძველთა ნანგრევებზე რომაა და-
შენებული), რომელთა ხნოვანება XV—XVIII სს. მოდის, მიუხედავად იმისა,
რომ ერთიანი სახელმწიფოს რღვევისა და სამხრთელ დამპყრობთა ბოლო-
მოუღებელი შემოსევა-თარეშის სუსხს იწვნევდა ხოლმე, უპირველეს ყოვლისა,
აღმოსავლეთ საქართველოს ეს განაპირა კუთხე და მეწინავე სადროშო, ბუნებ-
რივია, რომ მეტადრე ზარალდებოდა მწარმოებელი კლასი, გლეხობა, ხოლო
მის ნივთიერსა და ფიზიკურ განადგურებას თანდათან მოსდევდა, როგორც
გარდაუვალი შედეგი, მთელი იმ, ოდესღაც ღონიერი და მოწინავე მხარის
დაქვეითება და, საბოლოოდ გაუდაბურება. ძალიან დიდ როლს თამაშობდა
ამაში აგრეთვე შინაური, კლასობრივი უღელი და ბრძოლა. განსაკუთრებით
მძიმე იყო მწარმოებელი კლასის მდგომარეობა „ოსმალობისას“ (1724—1735 წწ.)
და „ყიზილბაშობისას“ (1735—1748 წწ.)⁸.

დიდი ზიანი მიაყენა სომხით-საბარათიანოს... მწარმოებელ საზოგადოებას
დაღესტნელ ფეოდალთა თავდასხმებმაც, „რამაც მიწის ნაყოფიერებით სარ-
გებლობის საშუალება მოუშალა ხალხს“⁹. 1757 წლისათვის ისტორიკოსი
პაპუნა ორბელიანი ასეთ სურათს აგვიწერს: „დაიცალა საბარათაშვილო, სომ-
ხითი, ორბელიანთა მამული და ზოგი ავიდა კახეთს, ზოგნი ავიდნენ ზემო
ქართლში და საერისთავოებში აღარსად დარჩა შენობა იმ მხარეს, მცირედნი
კაცნი ქვეშის ციხეში იდგა და ყარაბუღალის შვილები სამშვილდეს შინა...“
მთელს სომხითში ბოლნისის მეტი და სამწევრისის მეტი შენობა აღარსად

⁶ ლ. მუსხელიშვილი, სამშვილდის სიონის წარწერები და აშენების თარიღი. — „ენი-
მკის მოამბე“, XIII, 1943.

⁷ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სომხით-საბარათიანოს სათავადოები), 1955.

⁸ იქვე, გვ. 130.

⁹ იქვე, გვ. 129.

არ იყო, ორბელიანთ მაძულიც ასე დაიცალა, რომ დმანისისა და ფიტარეთის მეტი შენობა აღარსად იყო¹⁰.

ყოველივე ამის გამო სავსებით გასაგებია, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთების ჟამს ქვემო ქართლი (გარდა აღმოსავლეთი რაიონებისა, რომლებშიც ირანის ხელისუფლებამ მომთაბარე აზერბაიჯანელები დაასახლა) იმდენად გაუკაცრიელებული ყოფილა, რომ ფაქტიურად ნაქალაქარ-ნასოფლართა გროვასლა წარმოადგენდა და რუსეთის ხელისუფლებას XIX საუკუნის მანძილზე ხელოვნურად აღუდგენია იქ მოსახლეობა — ოღონდ უკვე არა ქართველთა, არამედ რუსთა (სამსახურმოხდელ ჯარისკაცთა, სექტანტთა), ოსთა, სომეხთა, გერმანელთა და ოსმალეთიდან წამოსხმულ და ენობრივად თითქმის გათურქებულ „ბერძენთა“ დასახლებით. ესენი ემატებოდნენ თითქმის მთლიანად აზერბაიჯანულ მოსახლეობას მარნეულ-ბოლნისის რაიონებში და შედარებით ძველ სომხურ სამოსახლოებს იმავე და აგრეთვე თურქიწყაროს რაიონებში. ქართველობა (უმთავრესად გუდამაყრელი მთიულები) ქვემო ქართლში ისევ თითო-ოროლა მოწინავე ქართველი მოხელის თაოსნობით ჩასახლებულა და ისიც თითქმის მხოლოდ ალგეთის ხეობაში (მანგლის-თეთრიწყაროს უბანში). ყოფილა თითო-ოროლა შემთხვევა ქართველობის ჯავახეთიდან გადმოსახლებისაც.

ასეთი ახალი, ზედმიწევნით ჭრელი და მიწა-წყალთან შედარებით ბევრად უფრო მცირერიცხოვანი მოსახლეობა მიიღო მემკვიდრეობით საბჭოთა საქართველომ ქვემო ქართლის ხუთსავე რაიონში (თურქიწყაროსი, წალკისა, ბოლნისისა, მარნეულისა და დმანისისა), სადაც სულ ათოდე სოფელი თუ დაითვლება ისეთი, რომ ძველი ქართული მოსახლეობის ნაშთი ცხოვრობდეს. არის შემთხვევა, როდესაც ამ მოსახლეობას „გაბერძნებაც“ კი მოუსწრია იქ ანატოლიელ „ბერძენთა“ ანუ „ურუმთა“ ჩასახლების შემდეგ, თუმცა თვით ამ უკანასკნელთა ჩამომავლობაა საეჭვო და გამოთქმულია ყურადსადები მოსაზრება, რომ ისინი გაბერძნებული ლაზები უნდა იყვნენ¹¹.

ამ მხარის დღევანდელი ვითარების მეორე დამახასიათებელი თავისებურება ისაა, რომ ზოგ რაიონში ახლანდელ სოფელთა რაოდენობა ნახევარსაც კი ვერ შეადგენს იმ ნასოფლართა რაოდენობისა, რომელიც მრავლად გვხვდება იქ — მთაში, სეგანსა თუ დაბლობში, ტყით დაბურული თუ ტრიალ მინდორზე აზიდული ნანგრევების სახით. ეს ნასოფლარები შედარებით კარგად შენახული და ადვილად შესასწავლია. ამის მიზეზი ისიცაა, რომ სახლები და სხვა შენობები მეტწილად აგებულია ქვემო ქართლის ბევრ რაიონში დიდად გავრცელებული მაგმური ქანის, ძალზე მაგარი და გამძლე ანდეზიტ-ბაზალტის ლოდებისაგან, რომელთაც დრო და ავღარი ცოტა რასმე თუ აკლენს, ხოლო სიდიდის წყალობით ისინი ძნელ მისათვისებელი და წასადებიც არიან.

მეორე მხრივ კი ეს ნასოფლარებიცა და საერო ხუროთმოძღვრების სხვა ძეგლებიც ქვემო ქართლში ხშირად სრულიად ან თითქმის სრულიად მუნჯები არიან, ისე რომ მათი სახელწოდებაც აღარ ვიცით, და საგანგებოდაა ხოლმე საძიებელი. ძველი მოსახლეობა, მათი შემქმნელი და მიმრქმელი, როგორც უკვე ვიცით, თითქმის სულ აღგვილია, ხოლო მათ ნაბუდარზე მოსულთ ძეგლისა არა იციან რა და ისინი, მეტწილად, თავის ნებაზე არქმევდნენ ან უმახინჯებდნენ სახელებს სოფელს, მთასა თუ მდინარეს. ამრიგადაა გაჩენილი „არანუტი“ და „ბარმაქისიზი“, „ედიქილისა“ და „აღბულადი“, „ჯახრალა“ და „არუხლო“, „ნეროონ-დერესი“ და „შეფიქი“, „ღუნია-ყალა“ და „ბაშქინეთი“,

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, II, 1854, გვ. 373.

¹¹ გ. ჩიტიბა, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში. — „ენაქის მოამბე“, X, 1941.

„სანდარა“ და „საფარ-ხარაბა“, „ასლანკა“ და „ივანოვკა“, „მოკრიე გორი“ და „ალექსეევკა“ და ა.შ. და ა.შ.

ამრიგად, ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიურ შესწავლას თან ახლავს ორი სპეციალური მომენტი: ა) მიტოვებული ძეგლებისა და ნაშთსახლარი პუნქტების დიდი სიმრავლე (კერძოდ, ნასოფლარების მხრივ ეს მხარე ალბათ ერთი უმდიდრესთაგანი იქნება საქართველოში, როგორც ყველაზე უფრო ნაოხრები და მკვიდრთაგან დაცლილი); ბ) მოსახლეობაში ტრადიციის თითქმის სავსებით მოშლილობა და ამიტომ ძველთა დიდი ნაწილის „სიმუნჯე“. ამ უკანასკნელ ნაყლს, ქვეყნის ისტორიულ-არქეოლოგიური შესწავლის თვალსაზრისით ფრიად არსებითს, საგრძნობლად გეინაზღაურებს, უპირველეს ყოვლისა, ვახუშტის „აღწერა“ და რუკა, რომელზედაც განსაკუთრებული ზედმიწევნით არის ასახული სწორედ ქვემო ქართლის სოფლები და ძეგლები, რამდენადაც კი ყოფილან ისინი ჯერ კიდევ შემორჩენილნი, თუ ავტორისათვის (კარგა ხნის განმავლობაში იქაურად მდინისტრატორისათვის) რამენაირად ცნობილი. ყოველ შემთხვევაში, რუკაზე გაცილებით უფრო მეტი სამოსახლო და ძეგლია აღნიშნული, ვიდრე ტექსტში. გარდა ამისა, ბევრს რასმე გვაძვნიობს პირველადი, ქართული ტოპონიმიკის (და აგრეთვე სხვა საკითხებისას) გვიან-ფეოდალური ხანის საბუთები, ხალხის აღწერის დავთრები და სხვ.

დასასრულ, მდიდარია აქაური ეპიგრაფიკაც — უპირველეს ყოვლისა, ტაძარ-ეკლესიათა წარწერები. ყოველივე ეს, არქეოლოგიურ ძეგლთა (მიწისზედა იქნება თუ ამოსათხრელი) შესწავლასთან ერთად, საკმაოდ მეტყველ სურათს უნდა გვაძლევდეს.

შემდეგ — მიუხედავად ქვემო ქართლის ახლანდელი მოსახლეობის სიბხლე-სიჭრელისა და ძველი მკვიდრი ქართველობის ძლიერ სიმცირისა, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ეთნოგრაფიული ფაქტებისა და გადმოწამების კვლევა-საც, და არამარტო საკუთრივ ქართულ მოსახლეობაში. ეს, კარგა ხანია, საქმით ცხადყვეს ჩვენმა ეთნოგრაფებმა, რომელთაც აღრევე ნაყოფიერად იმუშავეს ქვემო ქართლის ორ განსაკუთრებით საინტერესო კუთხეში — თეთრიწყაროსა და წალკის რაიონებში¹².

რასაკვირველია, ვერ ითქმოდა, რომ ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის მხრივ ჩვენს ექსპედიციას ხელუხლებელი ყამირი დახვდებოდა წინ. პირაქით, იმ მხარის ძეგლები ჯერ კიდევ XIX ს. პირველი ნახევრიდან იზიდავდნენ მკვლევარებს და მათი (განსაკუთრებით მიწისზედა ძეგლების) აღნუსხვა-შესწავლისათვის არც თუ ცოტა რამ იყო გაკეთებული. შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ განსაკუთრებით ნაყოფიერად იყო მიმოხილული (და ხშირად ცალკეული ძეგლებიც იყო მეტ-ნაკლები საფუძვლიანობით შესწავლილი) ბოლნისის, წალკისა და თეთრიწყაროს რაიონები. ნაკლებ — დმანისისა, ხოლო სულ არა — მარნეულისა. დ. ბაქრაძის, ბარტოლომეის, მ. ბროსეს და სხვა მათ თანამედროვეთა შესახებ რომ არა ითქვას რა (რომელნიც ძირითადად საეკლესიო ნაგებობათა და წარწერათა შესახებ წერდნენ), აღსანიშნავია გამაზვიელება უურადლებისა წიაღისეულ არქეოლოგიის მიმართ, ჯერ კიდევ V არქეოლოგიური ყრილობის სამზადისის ხანაში, მოხა-

¹² გ. ჩ. ი. ტაბია, ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბულაღის რაიონში. — საქ.სახ. მუზეუმის მოამბე, IV, 1928; ე. ბ. რ. დ. ა. ე. ლ. ი. ქ., ბუშის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში, იქვე; გ. ჩ. ი. ტაბია, პიტარეთისა და გულარების საფლავის ქვები. — საქ.სახ. მუზე. მოამბე; ლ. ბ. ო. რ. ო. შ. ე. ი. ლ., წალკელი ქალის თავსაბურავი. — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VIII, 1956; А. Р. Б а к и д з е. К вопросу о перешитках культа рывн. — Советская этнография, 1948, №3.

ლისე არქეოლოგების, წალკელი მასწავლებლების იოაკიმოვისა და კორხანიდის მიერ¹³.

შემდეგ განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს ე.თაყაიშვილის სისტემური, წარმატებული მუშაობა (1890-იანი წლებიდან 1900-იან წლებში) ქვემო ქართლის თითქმის ყველა რაიონში (მარნეულის გარდა) — ჯერ არქეოლოგიური კომისიის დავალება — სახსრებით (სამაროვნების თხრა დებედის ხეობაში და წალკაში), მერე კი პირადი თაოსნობითა და აგრეთვე მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიური განყოფილების ხელშეწყობით (მიწისზედა ძეგლები). ნიშანდობლივია, რომ ამ დაულალავმა და მრავალმხრივმა მკვლევარმაც, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ქვემო ქართლს მიაპყრო თვალ-ყური და ბევრი რამეც გააქეთა იქ — გათხრისა თუ მიწისზედა ძეგლთა მიგნება-გამოქვეყნების მხრივ. მისი მრავალი ანგარიში და აღწერილობა დღემდე ინარჩუნებს ფუძემდებელ მნიშვნელობას ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევისათვის¹⁴. მაგრამ მან ბევრი ძეგლის მიგნება ვერ მოახერხა, ხოლო ზოგიერთი წარწერის მისეული ამოკითხვა ამჟამად დაზუსტებას მოითხოვს.

„ხრამქსის“ შემენებლობასთან დაკავშირებით ბ. კუფტინისა და მ. ივაშჩენკოს მიერ წალკის მრავალ ადგილას წარმოებული თხრა (1936—1940 წწ. და 1947 წ.) და მისი უდიდესი მეცნიერული წარმატება საყოველთაოდ განთქმული და ზოგადად გამოქვეყნებულიცაა¹⁵. მაგრამ ისიცაა ცნობილი, რომ, ბრწყინვალე შედეგებთან ერთად, ამ მუშაობას ზოგიერთი დასაწინააღმდეგებელი მოსდგამდა — სწორედ ისტორიული საქართველოს იმ ერთი მნიშვნელოვანი თემის კომპლექსური და ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ის ტ ო რ ი ის თ ვ ა ლ სა ზ რ ის ი თ კვლევის მხრივ. ჯერ ერთი, მიუხედავად იმისა, რომ ექსპედიციამ ნ. კამანია ჩაატარა, მის მიერ სრულიად უგულვლყოფილ იქნა ის მრავალი საყურადღებო ძეგლი, რომლებიც ფეოდალური საქართველოს კულტურას წარმოადგენდნენ იმ კუთხეში და რომელთა ნაწილი მერე „ხრამქსის“ ტბამ დაჰფარა. მეორე: ყოვლანაირად და სხვაგვარი სამარხებიც აშკარად ნაჩქარევად ითხრებოდა და, როგორც 1949 წ. ჩატარებულმა შემოწმებამაც დაადასტურა, მუშაობის წესი ყოველთვის როდი შეესაბამებოდა თანამედროვე არქეოლოგიური თხრის მეთოდის მკაცრ მოთხოვნებს. მესამე: გამოუქვეყნებელი (და ჩანს, საერთოდ დაუწერიელიც) დარჩა წალკაში ჩატარებული თხრის ნამდვილი ანგარიში, რაც უპირველეს ყოვლისა მოეთხოვება ყოველ არქეოლოგს და რის მაგივრობასაც ვერასოდეს ვერ გასწევს წინასწარ განმაზოგადებელი ნაშრომი, რაც არ უნდა მნიშვნელოვანი იყოს იგი თავისთავად¹⁶.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ბ.კუფტინისა და მ.ივაშჩენკოს მიერ ჩატარებული მუშაობა უუკველად ძალიან დიდი წინ გადადგმული ნაბიჯია მტკვარს სამხრეთი ქართლის ძველი კულტურის მეცნიერული შემეცნების მხრივ, რაც დასაწყისშივე აღენიშნეთ.

1947 წ. ჯერ კიდევ არ იყო წალკის ტაფობი წყლით დაფარული და შეიძლება ბოდა გამოსწორება იქ მდებარე ძეგლთა შესწავლის დანაკლისისა. ივ.ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტმა საამისოდ მიაღწინა იქ ექსპედიცია (გ.გობეჯიშვილი, ი.გძელიშვილი), რომელმაც მეთოდურად გათხარა რამდენიმე ძველი ყორღანი და აგრეთვე ერთ გორაკზე შემორჩენილი ძველი ქართული ეკლესიის

¹³ Известия Кавк. об.-ва Истории и Археологии, в. 2, 1882, с. 7—9; Труды V арх. съезда в Тифлисе 1887 (статья А.Уварова и Комарова).

¹⁴ Е. Т а к а и ш в и л и, Археологические экскурсии. рассказы и заметки, I, III.

¹⁵ Б. К у ф т и н, Триалети, I, 1941; Археол. раскопки 1947 г. в Илалкинском р-не, 1948.

¹⁶ ამის შესახებ იხ., მაგ., ტ. პასკის რეცენზია ბ. კუფტინის „თრიალეთის“ შესახებ. — Вестник Академии Наук СССР, 1946, I (15).

ნანგრევი და მასთან დაკავშირებული სამაროვანი. ამასთანავე, ამ ექსპედიციის ნამუშევარმა ზოგი რამ დააზუსტა და უფრო სანდო შუქით გაანათა წალკის არქეოლოგიაში¹⁷.

1930-იანი წლების მეორე ნახევარში ერთბაშად და თვალსაჩინოდ დაწინაურდა ქვემო ქართლის შუა საუკუნეთა ძეგლების შესწავლის საქმეც: სწორედ აქ ჩაეყარა საფუძველი ქართული ნაქალაქარებისა და სხვაგვარი ძეგლების თხრის ტრადიციას, ივ. ჯავახიშვილის მოთავეობითა და ლ. მუსხელიშვილის კონკრეტული ხელმძღვანელობით. ახლა უკვე ფართოდაა ცნობილი და გამოქვეყნებული ლ. მუსხელიშვილის ვრცელი ანგარიშები და ნაშრომები მის მიერ დმანისში (1936—37 წწ.), ბოლნისსა (1936 წ.) და გუდარეხში (1938—1939 წ.) ჩატარებული გათხრითი მუშაობისა და აგრეთვე ბოლნისის რაიონში ჩატარებული დაზვერვისა და სამშვილდის ნაქალაქარში ჩატარებული დაზვერვითი და ეპიგრაფისტული მუშაობის შესახებ¹⁸.

დასასრულ აღსანიშნავია ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერ ჩატარებული მუშაობა წალკისა და მანგლისის მხარეში: ე. წ. მეგალითური კულტურის ძეგლების (ციკლოპურ ნაგებობათა) შესწავლა-კლასიფიკაციის ცდა და მანგლისში შემთხვევით აღმოჩენილი რამდენიმე სამარხის გამოქვეყნება¹⁹.

ასეთი იყო, ძირითადად, ის ნამუშევარი და ნაკვლევი, რომელიც წინ უძღოდა ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის წარგზავნას თეთრიწყაროს რაიონში, 1948 წ. ამ რაიონით იმიტომ დაიწყო მუშაობა ექსპედიციამ, რომ იგი განსაკუთრებით მდიდარი ჩანდა ფეოდალური ხანის ძეგლებით (კერძოდ ნამოსახლარებით), უშუალოდ ეკრა ზედ თბილისის საგარეუბნო რაიონსა და მცხეთის რაიონებს და თან აშკარად ნაკლებ იყო შესწავლილი წიაღისეული არქეოლოგიის თვალსაზრისით. ფაქტიურად, გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსს გარდა, იქ სერიოზული გათხრით მუშაობის საგნად მანამდე არც ერთი ძეგლი არ გამხდარიყო. გათხრითი არქეოლოგიის ისეთმა სპეციალისტმა, როგორც ბ. კუფტინი იყო, ბევრი იმუშავა წალკის რაიონში, მაგრამ შედეგ მისდია თავის საკუთარ, სრულიად ინდივიდუალური მიზანდასახულობით გამართულ გეგმას და სამუშაო სარბიელი გადაიტანა შიდა ქართლში, სამხრეთ ოსეთსა და ზემო იმერეთში (ლიახვის, ფრონესა და ყვირილის ხეობებში), სადაც ზედიზედ რამდენიმე „მარშრუტული არქეოლოგიური ექსპედიცია“ ჩატარა, ისე რომ ქვემო ქართლს მხოლოდ ერთხელ მოუბრუნდა — კიკეთში, ე. პჩელინას მიერ გამოშვებული ენეოლითის მოსასინჯავად. ამრიგად მან აშკარად უგულებელყო წალკის უშუალოდ მიმდებარე, ვრცელი და არანაკლებ მდიდარი წიაღის მქონე თეთრიწყაროს რაიონი, მიუხედავად იმისა, რომ მას თბილისში ჩამოუტანეს ალგეთის წინწყაროს მახლობლად აღმოჩენილი, ნამდვილად შესანიშნავი სამარხული ინვენტარი, რომელიც მან წალკაში განათხარ ძეგლებთან ერთად გამოაქვეყნა. რაც შეეხება მიწისზედა ძეგლებს, ისინი თეთრიწყაროს რაიონში საკმაო სისრულით ჰქონდა აღნუსხული და აღწერილი ე. თა-

¹⁷ გ. გ. ბ. ე. ჯ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, 1952; ი. გ. ბ. ე. ლ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, არქეოლოგიური გათხრა ს. ლუწიჭალაში. — მასალები საქ. და კავ. არქეოლოგიისათვის, ნაკვ. 29, 1951; მისივე, ხადიკის ყორღანი. — საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, XI, № 10, 1950.

¹⁸ ლ. მ. უ. ს. ხ. ე. ლ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, ბოლნისი. — ენიშის მოამბე, III, 1938; მისივე, დმანისი. — შ. რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის ძეგლები, 1938; მისივე, არქეოლოგიური ექსპერსიები მაშავრის ხეობაში, 1941; მ. ს. ი. ვ. ე. ლ. მ. უ. ს. ხ. ე. ლ. ი, სამშვილდის სიონის წარწერები და ამენების თარიღი. — ენიშის მოამბე, XIII, 1943; ლ. მ. უ. ს. ხ. ე. ლ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, შ. ხ. ი. ლ. ი, ვ. ჯ. ა. ჯ. ა. რ. ი. ბ. ე. ლ. ი, გუდარეხი, 1954.

¹⁹ ლ. მ. უ. ს. ხ. ე. ლ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, მეგალითური კულტურა საქართველოში, 1938; მისივე, მანგლისის ნეკროპოლი. — „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, XIII.

ყაიშვილს. მისი სათანადო ანგარიშები წარმოადგენს, ერთი მხრივ, ორიენტირს ჩვენი ექსპედიციის მუშაობისათვის (დამატებითს ვახუშტის რუკა-აღწერილობისადმი) და თან მუდმივი შევსება-დაზუსტების ობიექტს.

1948 წლის კამპანია

ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა აკად. ნ. ბერძენიშვილი, მისი მოადგილე იყო ისტ. მეცნ. კანდ. გ. ლომთათიძე, უფროსი მეცნიერ თანამშრომლები — ისტ. მეცნ. კანდ. ლ. ბოჭორიშვილი, გეოლ. მეცნ. კანდ. ი. გძელიშვილი, ხელოვნებათმცოდნეობის კანდ. ი. ციციშვილი, ხელოვნებათმცოდნეობის კანდ. პ. ზაქარაია (საქ. სახ. მუზეუმიდან), უმც. მეცნ. თანამშრომლები — ნ. ღამბაშიძე და გ. ჯამბურია. ამათ გარდა, ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ ისტორიკოსი ასპირანტები: გ. აკოფაშვილი (ისტორიის ინსტიტუტიდან), მამისა ბერძენიშვილი, თ. კოპლატაძე, დ. მეგრელაძე, ნ. შოშიაშვილი და შ. ხანთაძე (უნივერსიტეტიდან); ისტორიკოსი სტუდენტი თ. მაჭავარიანი. მხატვარი იყო ნ. ბრაილაშვილი, ფოტოგრაფი — ი. პაქოშვილი და ავტომანქანის მძღოლი — ბორის ვასილიევი (ისტორიის ინსტიტუტიდან). ამრიგად, ექსპედიცია ნამდვილად კომპლექსური იყო — როგორც მონაწილეთა მეცნიერული პროფილის (ისტორიკოსები, არქეოლოგები, გეოლოგი, ეთნოგრაფები, ხელოვნებათმცოდნე-ხუროთმოძღვრები), ისე მათი წარმგზავნი დაწესებულებების სტრუქტურის, თვალსაზრისით. ევლად გასვლისთანავე ბუნებრივად გამოიყო რაზმები: ეთნოგრაფიული (ლ. ბოჭორიშვილი, ნ. ბრაილაშვილი, თ. მაჭავარიანი), არქეოლოგიური (გ. ლომთათიძე, ი. გძელიშვილი, ნ. ღამბაშიძე), ხუროთმოძღვრების ძეგლთა შემსწავლელი (ი. ციციშვილი, პ. ზაქარაია) და ისტორიული (ნ. ბერძენიშვილის მეთაურობით ყველა დანარჩენი).

რა თქმა უნდა, ეს რაზმები არსებითად გათიშული არ ყოფილან და ურთიერთდახმარებით, შეთანხმებითა და მოთათბირებით მუშაობდნენ, თუმცა ეთნოგრაფიულმა რაზმმა, ერთ ხანს მაინც, მკაფიოდ შემოიფარგლა თემატიკაცა და სამუშაო ადგილებიც (უმთავრესად ალგეთის ხეობა, ამ მხრივ ნაკლებ შესწავლილი და ძირითადად ქართველობით დასახლებული).

1948 წ. კამპანიას პირველადი დაზვერვის, მოხილვის ხასიათი ჰქონდა. იგი იმდენად ნაყოფიერი გამოდგა, რომ მოლოდინს გადააჭარბა. სავსებით გამართლებული აღმოჩნდა ექსპედიციის სწორედ ამგვარად წარმართვა. ორგერსიანი რუკის შემწეობით ყოველი ხეობისა და ველის თუ მდლობის გაცხრილვა და ძეგლთა სათითაოდ, გულდასმით დათვალიერება და ფიქსაცია (წერილობით, ფოტოგრაფიულად, აზომვითა და ჩახაზვა-ჩახატვით); მოსახლეობის დაწვრილებით გამოკითხვა და ძეგლებით დაინტერესებულ და მათ მცოდნე მეგზურების აყვანა — განსაკუთრებით ლიტერატურაში აუსახველი ძეგლების გამოსავლენად და, აგრეთვე, ცნობილი, მაგრამ მივარდნილ ადგილებში მყოფი ძეგლების მისაგნებად; ვახუშტის „აღწერისა“ და რუკის შევსება თუ დაზუსტება, ახალ სახელწოდებათა შეჯერება ძეგლებთან; განსაკუთრებით გამახვილება ყურადღებისა წიაღისეული არქეოლოგიური ძეგლების (სამაროვნების, ნამოსახ-

ლარების) მიკვლევაზე, რაკი ამ მხრივ ეს რაიონი მცირედ იყო შესწავლილი. არ იქნება გადაჭარბებული თუ ვიტყვით, რომ ერთ თვეს ამგვარად მოგზაურობამ გაასამყეცა დავლილ ადგილებში მეცნიერებისათვის ცნობილი ძეგლების რიცხვი, ზოგიერთი ნამდვილად პირველხარისხოვანი ძეგლი აღმოაჩინა და ამრიგად, მკვლევართა მოზრდილი და კვალიფიციური კოლექტივის მეშვეობით შემოიყვანა ყველა ეს ძეგლი მეცნიერული შემეცნების სარბიელზე. ამასთანავე, დაზვერვის ურეულო ნაყოფიერებამ აშკარად უარყოფითი გავლენა მოახდინა მუშაობის, ასევე ვთქვათ ტერიტორიულ განვრცობაზე: თუ თავდაპირველად ექსპედიცია ვარაუდობდა, რომ პირველი კამპანიის განმავლობაში მთლად დაივლიდა თეთრიწყაროს რაიონს და საგაისოდ უკვე მეზობელ (წალკის ან ბოლნისის) რაიონზე გადავიდოდა, კამპანიის მიწურულს გამოირკვა, რომ მოხილულად შეიძლებოდა ჩათვლილიყო მარტოოდენ მესამედი თეთრიწყაროს რაიონისა და რომ რაიონის „ამოწურვას“ ალბათ არც კიდევ ერთი კამპანია ეყოფოდა. მართალია, ამან დიდად გაახანგრძლივა ჯერ ქვემო ქართლის ექსპედიციის მომავალი მუშაობა და მერე საერთოდ საქართველოს ამრიგად დავლის პერსპექტივა, მაგრამ სამაგიეროდ წარმოქმნა რწმენა დაზვერვითი მუშაობის მაქსიმალური ამომწურაობის მიმართ.

ექსპედიცია თეთრიწყაროში ავიდა და დაბინავდა 1948 წლის 25 სექტემბერს, მუშაობას მორჩა და თბილისს გამობრუნდა ოქტომბერს.

წინამდებარე ანგარიშის ავტორის ავად გახდომის გამო 1948 წლის კამპანიაში მისი მონაწილეობა სულ ერთი კვირით განისაზღვრა და ამის შესაბამისად საგრძნობლად შეიკვეცა არქეოლოგიური რაზმის მუშაობაც. უფრო სწორად რომ ითქვას, იგი შემოიფარგლა რამდენიმე საყურადღებო პუნქტის აღნუსხვითა და დაკვირვებით, რომელთა გულდასმით გამოკვლევა მომდევნო წლისათვის გადაიდო, მით უმეტეს სრულიად ბუნებრივი იქნება, თუ 1948 წლის კამპანიის ანგარიშში ყურადღებას გავამახვილებთ უმთავრესად წიაღისეულ (თუ სანახევროდ წიაღისეულ) ძეგლთა გათხრა-შესწავლაზე და სიტყვას ძალიან აღარ განვავრცობთ ექსპედიციის სხვა აღმონაჩენ-მონაპოვართა შესახებ, გაკვრით და შევჩერდებით საერთო ისტორიულ საკითხებზე, ისტორიულ-გეოგრაფიულ დაკვირვებაზე, ეთნოგრაფიულ ფაქტებზე, ეკლესია-ტაძრებზე და ციხეებზე, ეპიგრაფიულ ძეგლებზე და სხვ. ბევრი ამ საკითხთაგანი თავის დონეზე გაშუქებული იქნება ექსპედიციის ხელმძღვანელის დასკვნითს ნაშრომში, ეთნოგრაფიული მასალები უკვე გამოქვეყნებულია ექსპედიციის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ნაყოფიერი წვერის, უდროოდ გარდაცვლილი ნიჭიერი მკვლევარის ლ. ბოჭორიშვილის „ეთნოგრაფიულ ნაწერთა“ კრებულში¹, ხოლო ხუროთმოძღვრების გამოჩენიული ძეგლები უკვე საკმაოდ გამოაქვეყნეს ექსპედიციის მონაწილეებმა ი. ციციშვილმა და პ. ჯაქარაიამ. ამასთანავე, გამოსაქვეყნებლად გადაცემულია აღნუსხულ და შესწავლილ ძეგლთა ანოტაციები რუკითურთ (მომდევნო კამპანიათა მასალებიცაა შიგ).

1948 წ. გასათხრელად შერჩეული ძეგლებიდან უმნიშვნელოვანესი გამოდგა სასახლის ნაგებობათა ნანგრევები ვახუშტის „ნადარბაზევთან“ გაიგივებულ ადგილას (2 ოქტომბერს). ეს გაიგივებაცა და ძეგლის გათხრის თაოსნობაც ეკუთვნის ექსპედიციის ხელმძღვანელს. როგორც ცნობილია, ძეგლი წარმატებით გაითხარა 1949 წ. და მის შესახებ დაწერილებით შევჩერდებით ქვემოთ, იმ კამპანიის შედეგების თხრობისას.

¹ მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VIII, 1956; „აღლეთის ხეობის ძეგლი მისახლება და ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით“ (გვ. 160-173) და ქვემო ქართლის ისტორიული ეთნოგრაფიიდან, საფლავის ძეგლები (გვ. 174-192).

ადნუსხულ იქნა აგრეთვე მრავალი ნასოფლარი — წინასწარი შთაბეჭდილებით, შუაფეოდალური ხანისა, — რომლებშიც ნანგრევები საკმაო სიმძლავრე შემორჩენილნი (შესავალში უკვე აღნიშნული მიზეზების გამო) და მიწით მხოლოდ სანახევროდ დაფარულნი გამოდგნენ. ასეთ ნასოფლართაგან განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცეის: ნადარბაზევთან მდებარემ, „ნაჭივჭავებმა“, „ბედენმა“, „ტყემლარამ“, „ლოღნაშომ“, „არნაუტმა“, „ჯიგრაშენმა“ და სხვ. ეს სახელწოდებანი მეტწილად პირობითად არის შერჩეული ექსპედიციის მიერ (მაგ. „ნაჭივჭავები“ იმის გამო დაერქვა, რომ მდ.ჭივჭავის ანუ ჭივჭივის შუაწელზე მდებარეობს, და ალბათ მდინარის სახელი ერქვაო. „ბედენი“ — იმის გამო, რომ ამ სახელწოდების მქონე, კარგად ცნობილი ქედის კალთაზე მდებარეობს, „ლოღნაშო“ — იმის გამო, რომ იმ ნასოფლარში ბლომადაა გატყუებული ღოღნაშოს ხეები და ა.შ.). გადაწყდა, მომავალში გათხრითი მუშაობის გაშლისას მოსინჯულიყო რამდენიმე ნასახლარი რომელიმე ამ ნასოფლართაგანში.

ფეოდალური ხანის ძეგლთაგან 1948 წ. განსაკუთრებით გულდასმით იქნა დათვალიერებული (27 სექტემბერს) ს ა მ შ ვ ი ღ დ ი ს ნ ა ქ ა ლ ა ქ ა რ ი და შ ი დ ა ც ი ხ ე, რომლებიც, ექსპედიციის აზრით, უნდა იქცნენ ფეოდალური საქართველოს ნაქალაქართა არქეოლოგიური შესწავლის ერთ-ერთ უახლოეს ობიექტად. გარდა თავისთავად ისტორიული მნიშვნელობისა, ეს ძეგლი იმითაცაა საყურადღებო და სათხრელად მარჯვე, რომ ზედ არაფერს სახლობს და მხოლოდ ბაღ-ბოსტნებია გაშენებული. შიდაციხის ტერიტორიაზე ექსპედიციის ყურადღება მიიქცია, გარდა ცნობილ ტაძართა ნანგრევებისა, ზღუდის მახლობლად გამოცნობილმა, სასახლისა და აბანოს ნანგრევებმა და მთავარ ტაძარს უკან შემჩნეულმა, ორმა ვეებერთელა, ქვით ამოყენილმა აუზმა. ამ უკანასკნელთ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭებოდათ ციხის მტერთაგან გარემოცვისას, ვინაიდან შიდა ციხეში წყარო არსადა ჩანს და საფიქრებელია, რომ თავის დროზე შიდაციხეს (ისევე როგორც გარეთა ქალაქს, „კრწანისს“) სასმელსა და სახარჯო წყალს აწვდიდა იგივე, ღონიერი რუ, რომლითაც ამჟამად მოედინება (კარგა შორ მანძილზე) ჭივჭივის წყალი და ირწყვება სამშვილდეთა ევნახ-ბოსტნები შიდაციხის ტერიტორიაზე. ზემოაღნიშნულ აუზებს კი ალბათ ამ რუს წყლით ავსებდნენ და ასე იმარაგებდნენ წყალს საშროებისას. ზღუდეს გარეთა ნაქალაქარში ყურადღებას იქცევს პატარ-პატარა, საუბნო ეკლესიათა, სახლთა და სამეურნეო ნაგებობათა ნანგრევები, დიდრონი ზეთისსახდელი გელაზები და სხვ. მაგრამ თავი და თავი, რა თქმა უნდა, სამშვილდის დიდი ტაძრის ნანგრევების არქეოლოგიური გათხრა-გაწმენდის პერსპექტივია, მით უმეტეს, რომ ნ. ჩუბინიშვილის მიერ 1949 წ. ჩატარებულმა მცირე გარშემოთხრამ (ტაძრის გვერდის დაზუსტებას რომ ისახავდა მიზნად), სხვათა შორის, გამოავლინა მრავალფერად მოხატული მოტიქული ჯამი, რომელზედაც ღომია გამოხატული და რომელიც უნიკულად გამოიყურება XI—XIII სს. ქართული მხატვრული მოტიქული ჭურჭლის უმდიდრეს კოლექციაშიც კი. ის ჯამი, რა თქმა უნდა, ტაძრის „ცხოვრების“ მეორე ხანას მიეკუთვნება და არა პირველს, მაგრამ რამდენი რამ შეიძლება მოგვცეს ნანგრევებმა და მიწამ თავდაპირველი, ტაძრის აგების დროისა? სხვა თუ არაფერი, ეგებ მის კედელზე ირგვლივ შემოყოლებული, შესანიშნავი, მაგრამ ძალზე ნაკლები წარწერის თვალს მოფარებული ნაწევრები გამოგვიჩინოს? როგორც ცნობილია, ლ.მუსხელიშვილმა ხელახლა (ბარტოლომეი-ბროსესა და ე. თაყაიშვილის შემდგომ) წაიკითხა ის წარწერა და ბევრი რამ შეაბატა მის ისტორიულ ინტერპრეტაციას, მაგრამ წარწერის სრულად გამომზეურება მაინც მეტად სასურველი იქნებოდა.

აღსანიშნავია ორი ლოკუსი (29 და 30 სექტემბერს) — ფარცხელ გლეხთა მეგზურობით ბ ი რ თ ე ი ს ს ა („ბ ი რ თ ე ი ს ე ბ ს ა“) და ო რ - ბ ე თ შ ი, რომელთა შედეგადაც, შეიძლება ითქვას, დანამდილდა ქვემო ქართლის ამ ორი, ისტორიულად კარგად ცნობილი და მერე კი თითქოს „თვალს მოფარებული“ პუნქტის ადგილმდებარეობა და საბოლოოდ დაიშალა ვახუშტის ვარაუდი (აშკარად გაუგებრობაზე დამყარებული), თითქოს სამშვილდე და ორბეთი ერთი და იგივე უნდა ყოფილიყო. აღსანიშნავია ბირთვისის, როგორც ზედმიწევნით თავისებური, ძირითადად ბუნებრივი საკლდოვანი რელიეფი, შეეტი ციცაბოებითა და მათ შორის ვიწრო „კულისებით“ შექმნილი, უაღრესად ძნელშესაღწევი სიმაგრე, რომელსაც მაინცდამაინც არც დასჭირდებოდა ხელოვნური ნაშენობა და სადაც არც არის ასეთი რამ. ორბეთი გაცილებით უფრო ადვილად მისაწვდომი, მაგრამ უფრო მაღალი და ფართო ზეგანით დაგვირგვინებულია. ამ ზეგანზე დგას მცირე ციხე და აგრეთვე (ქედის უმაღლეს ადგილას) მცირე ეკლესია, რომლის ნანგრევებში შემორჩენილი ჩუქურთმების მიხედვით თითქოს შეიძლება X—XI სს. საუბარი. არ შეიძლება არ აღინიშნოს ერთი ძეგლი, რომელიც ორბეთისაკენ მიმავლებმა ენახეთ გზაზე. ტყეში (სხვათა შორის ფიჭვნარში), დავაკებულ ადგილას, სადამდეც მოდიოდნენ ხოლმე ორბეთში სალოცავად გამგზავრებულთა ურმები. მას ზემოთ უკვე აღარ არის საურმე გზა და ფეხით ან ცხენითდა შეიძლება სვლა. ასე რომ ეს ადგილი ერთგვარ „ნიშნ“ წარმოადგენდა ბოლომდე ვერ ამსვლელ მლოცველთათვის. აქ მდგარა მძლავრი „ქორბულიანი“ ბერძნუხა, რომლისთვისაც ამ ცოტა ხნის წინ „ფინმე უხეირო კაცს ცეცხლი მოუკიდებია“ და ისიც დამწვარა, ფარცხელი გიგო ნინიკაშვილის ცნობით, და რომლის ჯირკის დიამეტრი 1,2 მ. უდრის, ხოლო მის გვერდით, დასავლეთით, 0,5 მ მანძილზე დღემდე დგას ქვის მოზრდილი სტელა, ე.წ. „ქვა-ჯვარა“. იგი დასავლეთისაკენ იყურება და ზურგი მუხისკენა აქვს შექცეული. სტელა ბაზალტისაგანაა საკმაოდ ტლანქად უსწორმასწოროდ, ზოგადად სამკუთხოვნად გამოთლილი. წინა მხარე საკმაოდ ჩამოთლილი და გლუვია. ზედ ჯვარისათვის ამოჭრილია წესიერ-სწორკუთხოვანი ჩარჩო. თვით ჯვარი რელიეფურია, კუთხოვანი, ოდნავ ფეხმაღალი, ტრაპეციოდულტოტებიანი. მისი სიმაღლე უდრის 76 სმ, განი—46 სმ, მკლავებისა და თავის სიგრძე—19 სმ. საერთოდ სტელის სიმაღლე — 1,3 მ, განი (ძირში) — 1,35 მ, უდიდესი განი (ძირს ცოტა ზემოთ) — 1,5 მ. სტელას ზურგი დაუშუშავებელი აქვს, ალაგ-ალაგ —გამონაშვებები. თითქოს უშუალოდაა მიწაში ჩარგული, სადგარი არ უსანს. ძეგლი აშკარად ძველი ჩანს: ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ა სრით, თვით სტელა უძველესი, წარმართული კულტიდან უნდა მომდინარეობდეს და ჯვარი შემდეგ (საფიქრებელია, ადრექრისტიანული ხანაში) უნდა იყოს ზედ ამოკვეთილი. მეგზურთა ცნობით, ამ ადგილს „ორბეთის მისალოცი“ ეწოდება და აქ სადღესასწაულო ღვინი იმართებოდა ხოლმე. ადგილი ძალიან ლამაზია, მშვენიერი სამყოფელი და მას „გადასახედავსაც“ უწოდებენ, რადგან ხელის გულივით მოჩანს ძირს დაფენილი ალგეთის ველები. აქედან ჩანს თვით ორბეთის საყდარიც, რომელიც „მისალოციდან“ 80—100 მეტრით უფრო მაღლაა, ზღვის დონიდან 1.150 მეტრზე. ალბათ არ ვიქნებით შემცდარი, თუ ორბეთში ამ მხარის ერთ-ერთ უძველესსა (ჯერ კიდევ წარსართულ) და უსინთენელოვანეს საკულტო ადგილს ვიგულისხმებთ, ხოლო სახელწოდებაში დავინახავთ უძველეს ტოტემურ სახელს ორბს².

² აკად. ნ. ბერძენიშვილის მიერ სიტყვიერად გაზიარებული მოსაზრებით, შესაძლოა, ახკიავე ტოტემური საწყისი „ორბნი“ იმალეობდეს ძველი ქართული ქალაქის ურბნისის სახელწოდებაში, მით უმეტეს, რომ წყაროებში იგი ზოგჯერ „ორბნისადაც“ იხსენიება.

თანამედროვე დაბასა და რაიონის ცენტრ თ ე თ რ წ ყ ა რ ო შ ი (რომელიც, ვახუშტის რუკის მიხედვით, ყველაზე უფრო შეესაბამება ძველ „ორთაშუას“³) და ალბათ იმ ნასოფლარის ადგილსაც არის აღმოცენებული, როგორც რუსული სამხედრო სამოსახლო ანუ „поселение“, ექსპედიციის ყურადღება მიიქცია დიდი რუსული (ე.წ. პოლის) ეკლესიის გვერდით შემორჩენილმა ნანგრევებმა მომცრო ქართული ეკლესიისა, რომლისთვისაც ბაზალტის თლილი ქვის პერანგი, ჩანს, რუსულ ეკლესიის შენებისას შემოუძარცვიათ და ამ უკანასკნელში შესაბამისად გამოუყენებიათ. რუსული ეკლესიის პერანგში რამდენიმე ორნამენტიანი და გამოსახულებიანი ქვაა ჩართული, აშკარად ძველი. ქართული ეკლესიის ნანგრევი და დეკორის ნაშთები შუაფეოდალური დროის ნაგებობის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შესაძლოა, სწორედ ის ყოფილიყო ძველი ქართული, არც თუ დიდი და გამორჩეული სოფლის, ორთაშუის ეკლესია. ნანგრევს ირგვლივ არის ძველი სასაფლაოს ნაშთი — რამდენიმე ბრტყელი საფლავის ქვა, თითქმის მიწით დაფარული. ეს ქვები მომცრო და უსწორმასწორო მოყვანილობისაა. ერთ მათგანზე ამოკვეთილია ძლიერ სქემატური და არქაული იერის გამოხატულება, საერთოდ ჯვარისებრი მოყვანილობისა. ექსპედიციის მიერ აღნუსხულ-გადაღებული საფლავის ქვები ლ. ბ. ზ. ო. რ. შ. ვ. ი. ლ. ის სპეციალური შესწავლის საგნად იქცა⁴ და მათზე ჩვენ საერთოდ სიტყვას აღარ განვავრცობთ, მაგრამ ერთმა ქვამ მაინც მიიპყრო პირადად ჩვენი გულისყური, რადგან მოგვაგონა აკად. შ. ა. მ. რ. ა. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ის მიერ გამოქვეყნებული და ფრიად არქაულად მიჩნეული, სტელად განსაზღვრული ქვა, რომელზედაც თითქოს ბრინჯაოს ხანის ღვთაებაა გამოსახული — ეგებ მთვარის ღმერთი არმაზიც კი!⁵ ყოველივე ეს ჩვენ ჯერ კიდევ ამ თხუთმეტეიოდე წლის წინ, შ. ამირანაშვილის წერილის გამოქვეყნებისთანავე მივიჩნიეთ საეჭვოდ⁶ და ზემოაღნიშნულმა ქვამ გაგვიახლა და გაგვიძლიერა ეს ეჭვი. უფრო ისაა საფიქრებელი, რომ შ. ამირანაშვილის „სტელა ღვთაების გამოსახულებით აღბულახიდან“ (რომელიც ხელოვნების მუზეუმში ინახება), აგრეთვე წარმოადგენს ჩვეულებრივს, სიბრტყევ დასადებსა და პრიმიტიული გამოსახულებით დამშვენებულ საფლავის ქვას, წამოღებულს ეგებ სწორედ თეთრიწყარო-ორთაშუის (ერთხანს „აღბულახად“ წოდებულს) შუა საუკუნეთა სასაფლაოდან. ამ ვარაუდს ის გარემოებაც აძლიერებს, რომ როგორც ჩვენი ექსპედიციისა და კერძოდ მისი ეთნოგრაფიული რაზმის მუშაობამ ცხადყო, თეთრიწყაროს რაიონის შუა საუკუნეთა ნასოფლარების სასაფლაოებზე საკმაოდ ხშირია სწორედ ამ ტიპის საფლავის ქვები, დამშვენებული ასეთი, ასე ვთქვათ „ფსევდო-არქაული“ გამოსახულებებით.

ბუნებრივია, რომ ექსპედიციის ყურადღება პირველსავე დღეებში მიიპყრო სოფ. ჩ. ხ. ი. კ. თ. ა. ს. ა. და თეთრიწყაროს შორის მდებარე მაღალი, ტყიანი მთის წვერზე აღმართულმა ს. ა. მ. ბ. ი. ს. ეკლესიამ, რომელზედაც ვრცლად ჩერდება ჯერ კიდევ ე. თაყაიშვილი (სხვათა შორის, ამ უკანასკნელს ჩაუწერია ფრიად ნიშანდობლივი ლეგენდა წმ. სამებისა და ეშმაკის ბრძოლის შესახებ, რომლის მიხედვითაც, სამებისაგან დაძლეული ეშმაკი ლტოლვილა და მცხეთისაკენ

³ აკად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ეს სახელწოდება ეგებ გულისხმობდეს სოფლის მდებარეობას ალგეთისა და ქცია-ხრამის ხეობათა შორის გადაჭიმულ ზეგანზე, შუა ადგილას.

⁴ იხ. ზემოთ დამოწმებული ნაშრომი.

⁵ შ. ა. მ. რ. ა. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ის, ქართული რელიეფური ქანდაკების უძველესი ნიმუში. — საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XII-B, 1944.

⁶ გ. ლ. ო. მ. თ. ი. მ. ძე, ბრინჯაოს მახეილები და სატევრები სამთავროს უძველეს სამარხებში (საკანდ. დისერტაცია, 1944, გვ. XV, დამატება III).

უქნია პირი, მაგრამ სამება წამოსწევია და საბოლოოდ დაჯანსაღებული წამოუჩო-
ქებია მტკერის ვიწროში — „იქ, სადაც ახლა „დევის ნამუხლად“ წოდებული
ადგილია)“ ამ სიუჟეტში გვებ ქვემო ქართლისა და „მცხეთის ქართლის“ ძველი
ჭიდლის ამბავი იყოს არეკლილი. თვით ეკლესია, თანამედროვე სახით, იმდენად
საყურადღებო არაა, რამდენადაც მის ირგვლივ, მთის თხემზე გარშემოვლენ-
ბული გაღავანი, რომელიც შავი ანდეზიტ-ბაზალტის უხარმაზარი, მშრალად
ნაწყობი ლოდებისაგან შედგება და აშკარად მოგვაგონებს ტიპურ ციკლოპურსა
თუ მეგალითურ წყობას, რაც საერთოდ ქვემო ქართლისათვის და კერძოდ წალკა-
თრიალეთის მხარისათვის ფრიად დამახასიათებელი და გავრცელებული ტიპია
არქაული ნაგებობისა⁷.

თვით გორა — ყოველ შემთხვევაში, მისი თხემი — ამ ანდეზიტ-ბაზალტის
მასივს წარმოადგენს და მაშასადამე საშენი მასალა არსაიდან არ იქნებოდა
მალა ასაზიდავი. ზოგან ჭირს კიდევაც ბუნებრივი კლდის ნაპოვებისა და დაწ-
ყობილი ლოდების გამოჩენვა. ჩვენი ექსკურსია ჩხიკეთის სამებაზე დაგვირგვინ-
და ორი საყურადღებო აღმოჩენით. ერთ მათგანს სწორედ აღნიშნული „ციკ-
ლოპური გაღავნის“ არქაულობის თვალსაზრისით ენიჭება მნიშვნელობა. ეს
არის გაღავნის ძირას, სამხრეთით ნაოვნი ცალი ქვედა, ოვალური, ძალზე გა-
შანდაკებული ქვა პრიმიტიული ხელსაფეკავისა, რომელიც წარმოადგენს ჩვენში
ენეოლითიდანვე უკვე ძალზე ფართოდ გავრცელებულ და ანტიკურ ხანამდე
შემომავალი ტიპის ნიმუშს, მას თან ახლდა ობსიდიანის მრავალრიცხოვანი
ნატეხები (რომლებსაც დამუშავებულობა თითქმის არც ეტყობოდათ, ისე რომ
სახელოსნოს გადანაყარის შთაბეჭდილებას უფრო სტოვებდნენ) და აგურის-
ფერი და შავი კერამიკის მრავალრიცხოვანი ნატეხები, რომლებშიც აგრეთვე
გამოიცინობოდა შუა საუკუნეებზე უფრო ადრინდელი ტიპები. ამრიგად, თამამად
შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩხიკეთის სამების გორის თხემზე სამოსახლო თუ სა-
კულტო პუნქტი ყოფილა ძველთაგანვე — წინარეანტიკური დროიდანვე და გვებ
სულაც ენეოლითიდანვე, ასე რომ იქ ნამდვილი (წალკის რამდენიმე ჟუნ-
ქტში — ნარდევანში, აერანლოში, ბეშთაშენში და სხვ. — ბ.კუფტინის მიერ შეს-
წავლილ „ციხეთა“ მსგავსისა და ტოლის) და არა ფსევდოციკლოპური გა-
ღავნის არსებობაც სავსებით დასაშვებია და ეს მოსალოდნელიცაა — განსა-
კუთრებით მას შემდეგ, რაც ამ ბოლო წლებში ფართოდ გაშლილი მუშაობის წყა-
ლობით, ჩვენ თვალწინ დადგა უამრავი უძველესი ნამოსახლვეი და ნასამ-
ლოცველარი „გორა“ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში... მეორე, უფრო
მნიშვნელოვანი აღმოჩენა ის იყო, რომ ამ, თითქმის ძველიძველი ციკლოპური
გაღავნის ლოდებს შორის გამოცნობილ იქნა (აკად. ნ.ბერძენიშვილის მიერ)
ორი სავსებით იმავე მასალისაგან, ანდეზიტ-ბაზალტისაგან გამოკოდირი
მოზრდილი თავმომრგვალო სწორკუთხოვანი სტელა, რომლებიც თავის დროზე
უთუოდ აღმართული მდგარან. სწორედ სამების (ეტყობა, ძირძველი და ამ მხა-
რეში მეტად პოპულარული სალოცავის სულაც გვებ წარმართული ხატის ფუ-
ძეზე აღმოცენებული ქრისტიანული ეკლესიის) წინ თუ გვერდით. გაღავანს
მივხებით, ან ზედ გაღავანზე, მერე კი, დროთა ვითარებაში მნიშვნელობის დაკარ-
გვისა გამო, ეს სტელები წაქცეულან თუ წაუწეენიათ და გაღავანზედ დაულაგ-
ბიათ, ამ უკანასკნელის განსამტკიცებლად. ორივე სტელის ასომთავრული წარ-
წერები, ნ.ბერძენიშვილის განსაზღვრით, წარმოადგენენ შუაფეოდალური ხანის
იურიდიულ დოკუმენტებს, რომლებიც სწორედ ამ, საყველთაო გოწიწებით

⁷ ლ. მელიქსეთ-ბევი, „მეგალითური კულტურის ძეგლები; გ. ლომთათიძე და
ი. გ. მელიქსეთი, თრიალეთში მიკლინების ანგარიში, „მომოსხილ-
ველი“, 1, 1949.

მოსილი მნიშვნელოვანი კულტის ადგილას ყოფილან აღმართული. ერთ მათგანზე ხელია რელიეფურად გამოხატული, მეორეზე — ხელი და მის აქეთ-იქეთ — ორი ჯვარი. წინასწარი ამოკითხვით, ერთ წარწერაში მაინც, თითქოს ჭყონდიდელი იხსენიება, ასე რომ, შესაძლოა სტელები საკუთრივ თამარის ხანასაც კი ეკუთვნოდნენ. ამრიგად, გარდა იმისა, რომ შუა საუკუნეთა ეპიგრაფიკას ორი უთუოდ მნიშვნელოვანი, შინაარსიანი ძეგლი შემოემატა, ცხადი შეიქნა სამეზობის გორისა და ეკლესიის განსაკუთრებული მნიშვნელობა შუაფეოდალურ ხანაში იმ რაიონისათვის.

საყურადღებო გამოდგა ფ ა რ ც ხ ი ს ექსკურსიაც. ეს სოფელი ძვეს ალგეთზე — იქ, სადაც თეთრიწყაროსაკენ მიმავალი გზატკეცილი გადადის ამ მდინარეზე. ხილს ზემოთ, ჩხიკეთის აღმართის დასაწყისთან არის საყანე ადგილი, რომელსაც ფარცხელები „ფორქალისებს“ უწოდებენ (პრავლობითი რიცხვი საერთოდ ახასიათებს ქართლის სასოფლო-სამეურნეო ტოპონიმიკას⁸ და კერძოდ ქვემო ქართლსაც, როგორც არაერთგზის დაერწმუნდით საველე მუშაობისას). წინამდებარე ანგარიშის ავტორმა და ექსპედიციის უფრ. მეცნ. თან. ი. გ ძ ე ლ ი შ ე ლ მ ა მოსინჯეს ერთი ადგილი ამ ფორქალისებში, სადაც ფარცხელები სხვადასხვა საჭიროებისათვის თიხას სჭირდნენ, და სადაც ამის გამო საყურადღებო კულტურული ფენა იყო გამოჩენილი. სულ მცირე ხანში მიწიდან, დარღვეული ფენიდან გამოკრებილ იქნა ლევა კერამიკის ნატეხები, ცხოველთა ძვლები და ობსიდიანის დიდრონი (ზოგი საკმაოდ დამუშავებული) ნატეხები. კერამიკა ველზევე გამოცნობილ იქნა, როგორც აშკარად ენეოლითური იერის მქონე და ამრიგად დადგინდა ენეოლითური კულტურის (ჩანს, ნამოსახლარის) ნაშთი ფარცხის-ფორქალისებში, რომელსაც შემდგომი მუშაობისას უთუოდ უნდა მიეცოდა ყურადღება, როგორც გასათხრელ ობიექტს. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს იყო პირველი ენეოლითური ძეგლი, მეცნიერულად აღრიცხული თეთრიწყაროს რაიონში (თუ ამ რაიონზე მიმდებარე კიკეთის ენეოლითურ⁹ ნაშთებს არ ჩავაგდებთ სათვალავში). იმავე დროს ფარცხის-ფორქალისების ენეოლითური ძეგლი იმეამად შეიძლებოდა ჩათვლილიყო თეთრიწყაროს რაიონში მეცნიერულად ცნობილ უძველეს კულტურულ ნაშთად.

ამასთანავე, ფარცხისში ყურადღება მიიქცია იმ საკმაოდ მალაშა გორამ ალგეთის მარცხენა ნაპირზე, რომელზედაც აღმართულია მძლავრი ციხე (ამჟამად ნახევარზე მეტად ჩამოხრეული): თავისი მოყვანილობითა და ზედაპირზე აქა-იქ მიმოზნეული, საკმაოდ არქაული იერის კერამიკის ნატეხებით, იგი მოგვაგონებს ე.წ. ნაცარგორათა ტიპის ძველ ნამოსახლარ-ნასამლოცველარ ბორცვებს. მაშინვე იქნა გამოთქმული აზრი, რომ იქ ციხე შუა საუკუნეებში აღუმართავთ ძველთაგანვე ხანგრძლივ გამოყენებულ და ნაბინადრე გორაზე.

„ნაცარგორის“ კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოხატული შთაბეჭდილება დატოვა მოგრობმა და მიმდებარე მთის კალთიდან თვალსაჩინოდ გამოყოფილმა მდალმა სერმა დაბა თეთრიწყაროს სამხრეთით, ორიოდ კილომეტრის მანძილზე მდებარე სოფ. ვ ა რ ხ უ ნ ო შ ი და ეს მალეობი მიჩნეულ იქნა აგრეთვე ერთ-ერთ ობიექტად უახლოესი არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისა, რაც 1949 წელს ნაწილობრივ განხორციელდა კიდევაც. რამდენიმე სხვა ასეთი „ნაცარგორა“ კიდევ იქნა შემჩნეული და აღრიცხული თეთრიწყაროს რაიონის იმ ნაწილში, რომლის მოხილვაც მოესწრო 1948 წელს, მაგრამ მათზე ახლა აღარ შევჩერდებით.

⁸ შდრ., მაგ. „ქეაცხელები“ (აგრეთვე საყანე ადგილი) სოფ. ურბნისთან.

⁹ წიკითხე აღერბინჯაო. რედ.

ექსპედიციის ყურადღება მიიქცია აგრეთვე რამდენიმე ყორღანმა, რომელთა შორის გამოირჩეოდა დიდი მიწოვანი ყორღანი ივანოვკის გზაზე, ნადარბაზევის მახლობლად („კოზლოვსკის აგარაკად“ წოდებულ ადგილას, ველზე ტყიანთა შორის), და აგრეთვე ტყეში მდებარე ყორღანი, რომელიც მთლად დაფარული იყო ღივრითი ქვებით, გოხებით. აქვე აღენიშნავთ, რომ ისტორიის ინსტიტუტის ექსპედიცია, გ. გ. ბ. ე. ჯ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ს. ხელმძღვანელობით, 1955 წლიდან წარმატებით თხრის ამ მეორე ყორღანს და წელს შეუდგა პირველის თხრასაც, ხოლო თბილისის უნივერსიტეტის ექსპედიციამ, ო. ჯ. ა. ფ. ა. რ. ი. ძ. ი. ს. ხელმძღვანელობით, წელს გათხარა მეორის მახლობლად, ტყეშივე მდებარე მომცრო ყორღანი. ამით ჩაეყარა საფუძველი თეთრიწყაროს რაიონში (წალკის ყორღანებით განთქმული, რაიონის უშუალო ჩრდილო მეზობელი) ენეოლითურ და ადრე და შუაბრინჯაოს ხანათა კულტურის ძეგლების სისტემატურ შესწავლას, რაც ჯერ კიდევ 1948 წლის კამპანიის დროს იქნა საჭიროდ მიჩნეული.

ამით შეიძლება დავასრულოთ ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1948 წელს, აკად. ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით ჩატარებული დიდი დახვედრითი მუშაობის უმნიშვნელოვანესი შედეგების მიმოხილვა, რამდენადაც საქმე ეხება წიაღისეულსა თუ მეტ-ნაკლებად გასათხრელ არქეოლოგიურ ძეგლებს. აქ დავძენთ მხოლოდ, რომ ერთი თვის განმავლობაში დავლილ იქნა რაიონის მხოლოდ ნახევარი: წინააღმდეგ ვარაუდისა, ვერ მოესწრო მანგლისისა და ასურეთის უბნების დავლა, იმდენად ბევრი გამოდგა სამუშაო საკუთრივ თეთრიწყაროსა და მიმდებარე უბნებში. ამ მუშაობის შედეგად ექსპედიციამ მიაკვლია და რუკაზე გადაიტანა მეცნიერებისათვის მანამდე უცნობი 150-ოდე ძეგლი¹⁰, სულ სხვადასხვა დროისა (ენეოლითიდან XVIII საუკუნემდე) და ტიპისა (ყორღანიდან — სასახლემდე).

თ ა ვ ი II

1949 წლის კამპანია¹

ნაყოფიერად ჩატარებული და საიმედო მან. მსხველ პირველი კამპანიის შემდეგ, 1949 წ. ზაფხულში ექსპედიცია უკვე სხვაგვარი გეგმით გავიდა ველზე, კვლავ ნ. ბ. ე. რ. ძ. ე. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ს. ხელმძღვანელობით, შესაბამისად ახალი გეგმისა (რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, წინა წელს დასახული მთავარი ობიექტის — ნადარბაზევის გათხრა-შესწავლას შეიცავდა და მხოლოდ ნაწილობრივ დახვედრითი მუშაობის გაგრძელებას), საგრძნობლად შეიცვალა ექსპედიციის შემადგენლობაც. უფროსი თანამშრომლები იყვნენ: გ. ლომთათიძე (რომელსაც ექსპედიციის მეთაურისაგან დავალებული ჰქონდა გათხრითი და საერთოდ არქეოლოგიური მუშაობის გაძღოლა), ი. გ. ძელიშვილი, ი. ციციშვილი და პ. ზაქარაია, ამათ გარდა ექსპედიციაში ჩაბმული იქნენ ინსტიტუტის ასპირანტი რ. აბრამიშვილი და უნივერსიტეტის ისტორიული ფაკულტეტის სტუდენტები: გ. ბაღრიძე, ე. იაშვილი, ი. ზაქარიაშვილი, ა. გეგეჭკორი და ჯ. ჯღაშია.

¹⁰ ამჟამად ეს და შემდგომ წლებში მოკლებულ ძეგლთა ნუსხა გამოქვეყნებული აქვს ირ. ციციშვილს. იხ. ძეგლის მეგობარი, № 50—54. რედ.

¹¹ ზაფხულის კამპანიას წინ უძღოდა 12—15 მაისს ჩატარებული ექსკურსია თრიალეთში, რომელიც დაგეგმვარა მეორე სეზონის მუშაობის დაგეგმვაში. იხ. გ. ლ. ო. მ. თ. ა. ი. ძ. ე. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ს. თრიალეთში მივლინების ანგარიში. — მიმოხილველი, II, 1951

ექსპედიციის ხელმძღვანელის გეგმით, ამ სტუდენტებს უნდა გაეცნოთ არქეოლოგიური თხრის პრაქტიკა და მიწაზე უნდა ემუშავნათ (რუსეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციათა მაგალითისამებრ), მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ პრაქტიკანტი სტუდენტები ფაქტიურად გათხრის მცირე უბანთა მეთვალყურეებად იქცნენ, რაკი საჭიროებამ მოითხოვა. ფოტოგრაფად მუშაობდა კვლავ ი. პახომოვი. მხატვარი ექსპედიციას აღარ ჰყოლია, ხუროთმოძღვრების ძეგლთა აზოშვა და გამოხაზვა ექსპედიციის არქიტექტორებს მეცნ. კანდიდატებს ი. ციციშვილსა და პ. ზაქარაიას დაეკისრათ. ბუნებრივი იყო აგრეთვე მათი აქტიური მონაწილეობა ნადარბაზევის თხრაში და, როგორც ცნობილია, მათ გამოაქვეყნეს კიდევაც განათხარი ნაგებობანი². გათხრითი მუშაობა რომ მოთავდა და ექსპედიციამ სისტემური დაზვერვითი მოგზაურობა განაგრძო, მაშინ მას, სასწავლო წლის დაწყების გამო, გამოაკლდნენ ირ. ციციშვილი, პ. ზაქარაია, რ. აბრამიშვილი და სტუდენტები, ხოლო შემოებნატი უფრ. მეცნ. თანამშრომელი ლ. ბოჭორიშვილი, რომელიც ისევ ჩაუდგა სათავეში ეთნოგრაფიულ რაზმს (სტუდ. თ. მაჭავარიანი, ფოტოგრ. ე. კესი) და უმცრ. მეცნ. თანამშრ. გ. ციციშვილი, რომელიც შეუერთდა არქეოლოგიურ რაზმს (გ. ლომთათიძე, ი. გელიშვილი, ფოტოგრ. ი. პახომოვი). ბოლო რამდენსამე დღეს ექსპედიციას შემოუერთდნენ აგრეთვე უფ. მეცნ. თანამშრ. ი. ციციშვილი და უმც. თანამშრ. გ. ჯამბურია.

ექსპედიცია ველად გავიდა 7 ივლისს; გათხრითი მუშაობა (რასაც დროდადრო მახლობელ ადგილების ზვერვაც ახლდა) მოათავე, უფრო სწორად შეწყვიტა 15 აგვისტოს; დაზვერვითი მოგზაურობა მოათავე და თბილისს დაბრუნდა 10 სექტემბერს. ვინაიდან ივლისში ადგილობრივი მუშახელის შოვნა გაჭირდა, ერთხანს თბილისიდან ამოყვანილი (1948 — 1949 წლებში თბილისისა და რუსთავის ექსპედიციებში ნამუშევარი) მუშები გვყავდა დაყენებული გათხრებზე. ექსპედიციას მთელი ამ ხნის განმავლობაში ემსახურებოდა ინსტიტუტის სამგზავროდ მოწყობილი საბარგო მანქანა (მძღოლი ბ. ვასილივეი).

ნადარბაზევში თხრის პროცესში ინსტიტუტმა იქაური ნანგრევები ინსტრუმენტულად ააგვემინა „საქოპმპროექტის“ ტოპოგრაფებს სოლორაშვილის მეთაურობით. პარალელურად ააგვემოდ იქნა ნასოფლარები ნადარბაზევის მახლობლად, ნაჭიკვაებში, ანდრიასა და ღოღნაშოში.

შეოღალური ხანის ძეგლების თხრა

1. ნადარბაზევის გათხრა - გაწმენდა

როგორც უკვე ითქვა, ექსპედიციამ დაზვერვისას გამოიცნო ნადარბაზევი ე ა ხ უ შ ტ ი ს შემდეგი ლაქონიური ცნობის წყალობით: „ჭიჭკვიის წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამკრით; არს ეენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისკენ არა. ამის სადინს არს ნ ა დ ა რ ბ ა ზ ე ვ ი, თ ა მ ა რ მ ე ფ ი ს ნ ა - ს ა ს ა ხ ლ ე ვ ი. აქა არს ტბა მცირე, ლულუფრისაგან კიდე მას შინა არარაი“³. ასეთი სამშხრივი ლოკალიზაცია სავსებით მიუდგა იმ ნანგრევებს, რომელსაც თეთრიწყაროს ჭრელი მოსახლეობა „ყაზარმების“ სახელით იცნობს და რომელიც ექსპედიციამ პირველსავე წელს გულდასმით დაათვალიერა. ექსპედი-

² ირ. ციციშვილი და პ. ზაქარაია, „ნადარბაზევი“, მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, I, 1955; აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ავტორებს სწორად და სრულად არა აქვთ ჩამოთვლილი ექსპედიციის შემადგენლობა (გვ. 101, შენ. 2).

³ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 44.

ციას საეროდაც პეონდა გამახვილებული ყურადღება შუა საუკუნეთა საერო ხუროთმოძღვრების ძეგლებზე, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, ასეთები საქართველოში თითქმის თუ ჩამოითვლება და მეცნიერულად შესწავლილი კიდევ უფრო ნაკლებია, ხოლო საეკლესიო — ათასობითაა შემორჩენილიც და შესწავლილიც. პირველ დაზვერვითი მოგზაურობისას ექსპედიციამ რამდენიმე სხვაც აღწერს ამგვარი ძეგლი (ნასასახლეები სამშვილდში, ტბისში და სხვ.). მაგრამ ვერც ერთი იმათგანი ვერ შეედრებოდა ნადარბაზევს ვერც ნაგებობის გაქანებით და ვერც სიძველით: პირველივე დათვალიერებამ ცხადყო, რომ იგი შუაფეოდალური ხანის ძეგლია და თან — საკმაოდ რიგიანად შემონახული. სხვა მიზეზთა გარდა კონსტრუქციული სიმტკიცისა და საშენი მასალის შეუდარებელი უდრეკობა-გამძლეობის წყალობით, მკაფიოდ ჩანდა მისი ხუროთმოძღვრული იერის თავისებურებაც მაინცდამაინც მანამდე ცნობილ და უკვე ასე თუ ისე შესწავლილ გეგუთის სასახლესთან შედარებით¹.

ის ადგილი, რომელიც ექსპედიციამ ვახუშტის ნადარბაზევს გაუიგივა (მოსახლეობამ — უახლოესი სოფლების, ჯიგრაშენისა და ივანოვკის ბერძნებმა და თეთრიწყაროელმა რუსებმა და სხვებმა „ვაზარების“ ეს ძველი სახელწოდება არ იცოდა), მდებარეობს ზღვის დონიდან 1560 მ სიმაღლეზე, ღონიერი ხშირი ფოთლოვანი ტყით (მეტწილად მუხნარი, აგრეთვე იფნი, პანტა და მაჟალო) დაფარულ, მცირედ დაქანებულ ზეგანზე. ზოგადად რომ ითქვას, ეს ზეგანი ბედენის (ვახუშტის სიტყვით „ბენდერის“) ქედის დამრეც კალთებს და იქიდან მომდინარე მდ. ჭივჭიკის აუზს მიეკუთვნება. ჯერ საერთოდ ახლანდელი თეთრიწყაროს რაიონი (მდ. ქცია — ხრამის სისტემა) და მით უმეტეს, კერძოდ ეს უბანი წარმოადგენს საუკეთესო საზაფხულო გრილ სამყოფელს, ხოლო ზამთრობით კი იგი „ძნელი გასაძლისი“ იქნება ხანგრძლივი და მკაცრი სიცივეთოვლებისა გამო. იმ ტყიან-გელებიან კუთხეში ცივი და გემრიელი წყაროს წყალიც მოიპოვება და სანადირო ადგილებიც ბლომდაა ირგვლივ. ერთი სიტყვით, ნადარბაზევის ზეგანი ყოველმხრივ ზედგამოჭრილი ადგილია (თუმცა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში მოინახება რამდენიმე ასეთი ადგილი) დიდკაცის საზაფხულო სასახლისათვის და შეიძლება იმის წარმოდგენაც, რომ იქ მართლაც აუცილებელი ერთი მრავალთაგანი საზაფხულო სასახლე (რომელშიც წელიწადში სულ რამდენსამე დღეს თუ გაატარებდნენ გვირგვინოსნები), ქართული ფეოდალური მონარქიის მომძლავრების ხანაში, ბაგრატიონებს — თუ მართლაც თვით თამარს არა, მის წინამორბედს ანუ უშუალო მომდევნოთ მაინც.

სასახლის ნაგებობანი აღუმართავთ შემადლებულ ადგილას და კაპიტალურ, 4—5 მ სიმაღლე გალავნით შემოუზღუდავთ ეს ადგილი. ზოგადად ოვალური მოყვანილობისა, ფართობით 184 x 152 მ, ე.ი. 2,8 ჰექტარი. გალავანში დაუყოლებიათ ჭიშკრები — ოთხი თუ არა, სამი მაინც. მთავარი ჭიშკარი სამხრეთით არის. ეტეობა, მასში შედიოდა გზა, რომელიც, მიუხედავად დიდი ხნის მიტოვებულობისა, ახლაც კარგად ჩანს, ტყე-ტყე მომაველი, ფართო და ანდეზიტ-ბაზალტის მომრგვალო და მომსხო ლოდებით მოკირწყლული (როდის?). გალავანი ძალზე დანგრეულია, ალაგ-ალაგ სრულიად „ალაგებული“ აღმოჩნდა. მის შიგნით არსებული თავდაპირველი შენობებიდან რიგიანად შენახული გამოდგა ორი: მთავარი (საკუთრივ სასახლე, რომლის შიდა ფართობიც 17,77 x 12,80 მ უდრის) და დამხმარე (17,05 x 6,12 მ). ამასთანავე იყო

¹ ასეთი შეპირისპირება არც მას შემდეგ შენელებულა (პირიქით, გაძლიერდა), რაც 1954 წ. დიწყო და გაგრძელდება კიდევაც გეგუთის სასახლის ნანგრევთა გათხრა-გამოყვანილობა, ხელოვნებამცოდნეობის კანდიდატის ე.ცინცაძის ხელმძღვანელობით.

ავურით ნაშენი აუზივით ნაგებობა, რომელშიც შემოდიოდა წყალსადენი. ყველა ეს ნაგებობა (ხოლო ცალკე წყალსადენიც) დეტალურადაა გამოკვეთებული ექსპედიციის მონაწილე ხუროთმოძღვართა, ი. ციციშვილისა და პ. ზაქარაიას მიერ⁵.

ისე რომ ახლა სრულიად ზედმეტი იქნება მათ შესახებ სიტყვის კიდევ გაგრძელება. ჩვენს ანგარიშში უურადლებას გაევამახვილებთ ნანგრევთა გათხრა-გაწმენდის მიმდინარეობაზე, არქეოლოგიურ მონაპოვარსა და დოკუმენტაციაზე. წინასწარ აღვნიშნეთ აგრეთვე, რომ თითქმის საესეებით ვეთანხმებოდით დასახელებულ ავტორთა ყველა მოსაზრებას ამ ძეგლის რაობისა და კომპლექსის თავდაპირველი შემადგენლობის შესახებ (გვ. 109—112). მით უმეტეს, რომ ყოველივე ეს ექსპედიციის მთელი კოლექტივის და, კერძოდ, მისი ხელმძღვანელის, აკად. ნ.ბერძენიშვილის კონსულტაციით სისტემური ერთობლივი მსჯელობისა და აწონ-დაწონის შედეგადაა მოფიქრებული. ოღონდ ის მაინც არ გვეჩვენება დამაჯერებლად, რომ ფორმის მონუმენტურობისა და დეკორის სიმცირე და კედლის წყობა IX—X საუკუნეთა ხუროთმოძღვრებისაგან გვაჭერინებდეს გეზს, და არა მომდევნო საუკუნეებისაკენ. თუმცა აქვე უნდა ვაღიაროთ, რომ თხრისას მოპოვებულ კერამიკაში XI—XIII სს. მისაკუთვნებელს გარდა, ზოგი რამდენადმე უფრო ადრინდელიც გამოერევა. ამავე დროს გაუმართლებლად გვეჩვენება ვახუშტის ნათქვამის („თამარ მეფის ნასასახლევი“) სიზუსტისადმი უნდობლობა. მეცნიერ ისტორიკოს-გეოგრაფს ასეთი ცნობები საიმედო, ხშირად სამეფისკარო საბუთებიდან ამოკრებილ წყაროებზე აქვს ხოლმე დამყარებული და ამ მხრივ იგი ძალიან შორსაა ჩვენებური ხალხური მსჯელობისაგან, რომლის მიხედვითაც ყოველი მნიშვნელოვანი ძეგლი თამარს აუშენებია.

თავდაპირველად, სანამ წინამდებარე ანგარიშის ავტორი ჩაებმებოდა ექსპედიციის მუშაობაში (რაც ერთი კვირით დაგვიანდა მისი მცხეთის ანგარიშთა დასაბეჭდად გამზადებაზე მუშაობის გამო), ექსპედიციის მონაწილე არქიტექტორები დასჯერდნენ ალაგ-ალაგ მცირე თხრილთა ამოღებას, რაც მათთვის საკმაო იქნებოდა ნაგებობათა შესახებ წარმოდგენის შესაქმნელად, მაგრამ საერთოდ კი არ იკმარებდა ნამდვილი გათხრის თვალსაზრისით. ამიტომ, ექსპედიციის ხელმძღვანელის თანხმობით (რასაც ხარჯთაღრიცხვით გათვალისწინებული თანხის მომატებაც ახლდა თან), გადაწყდა და 23 ივლისიდან განხორციელდა კიდევაც ყველა ნაგებობის ნაშთის პირადებით გათხრა, გალავნის ყველა ნაშთის გაწმენდა და აგრეთვე მუშაობის პროცესში აღმოჩენილი ფილაქნების „ლოგინში“ მოთავსებული წყალსადენის მთელი ტრასის გაკვლევა გალავანს შიგნით. ამრიგად, გათხრითი მუშაობა ერთდროულად თუ თანმიდევნით წარმოებდა ნასასახლევის 9 ობიექტზე:

I — სასახლის მთავარი, ორსენაკიანი სვეტებიანი ნაგებობა (ქვისა).

II — „აბანო“ თუ „წყაროს აუზი“ (აგურისა).

III — დამხმარე კაპიტალური ნაგებობა (ქვისა).

IV — მოგრძო, სვეტისძირებიანი „ნაგებობა“.

V — მცირე ჭიშკარი გალავნის აღმოსავლეთ ნაწილში (სადაც წყალსადენი შემოდის შიგნით).

VI — მთავარი ჭიშკარი გალავნის სამხრეთ ნაწილში.

VII — წყალსადენი.

⁵ ი. ციციშვილი, ნადარბაზევის წყალსადენი. — საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე. 1950, №8; ი. ციციშვილი და პ. ზაქარაია, ნადარბაზევი. — მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, 1, 1955.

VIII — სავარაუდო ნაგებობათა უსახური ნაშთები გალავნის ჩრდილო ნაწილთან, შიგნით.

IX — ისეთივე ნაშთები, იქვე ახლოს.

უკანასკნელი სამი ობიექტი გულდასმით ძიების შედეგად იქნა გამოვლინებული. ბევრ ადგილას კი ამ ძიებამ ანდეზიტ-ბაზალტის ბუნებრივ კლდეზე დაგვიყვანა, რომელიც, სხვათა შორის, უნდა მივიჩნიოთ ყველა ქვის ნაგებობის საშენი მასალის წყაროდ: შორეული ქვის სამტეხლო არ გახდებოდა საჭირო. სხვადასხვა მიზეზის გამო ყველა ობიექტის თხრა ვერ დასრულდა.

სასახლის კომპლექსის მთავარი, უდიდესი და ცენტრალური ნაგებობა („I“) მოგრძოა და ჩრდილო-დასავლეთით სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. მას უკავია გალავნით შემოზღუდული ადგილის შემადგენელი ნაწილი: მის უკან არის მხოლოდ კლდის ბუნებრივი ბეჭობი, რომელიც რამდენადმე უფრო მაღლა მდებარეობს, ვიდრე ნაგებობის საფუძვლის დონე. ნაგებობის მთავარი კარი იშვირება პირდაპირ მთავარი ჭიშკრისაკენ, ე.ი. სამხრეთ-აღმოსავლეთით. მას აქვს კიდევ ორი, უფრო მომცრო კარი, სამხრეთ-დასავლეთსა და ჩრდილო-აღმოსავლეთის კედლებში, ერთიმეორის პირისპირ სათანადოდ დატანებული. თავის დროზე სამთავეს ჰქონია ნახევარწრიული კარაკინები, მაგრამ ახლა ის მხოლოდ ერთს, ჩრდილო-აღმოსავლეთისას შერჩენია. ეტყობა, ისევე, როგორც სხვა ქვათილი (დეკორისა თუ სხვა), მოუცლიათ და ხელახლა გამოსაყენებლად წაუღიათ.

I ნაგებობა შედგება ორი სრულიად არათანაბარი განყოფილებისაგან: დიდი, ნამდვილად სასახლის სენაკისა და მასზე თითქმის შემდგომ მიშენებული, ბევრად უფრო მოკლე და საერთოდ მცირე სენაკისაგან. დიდს აქვს ორ-ორი სარკმელი სამ კედელში და სრულიად არა აქვს უკანა, მცირე სენაკისაგან გამომყოფ კედელში. მცირე სენაკის სარკმლებისას კი ვეღარ ვიტყვით, რადგან მისი კედლები სავარაუდო დონეზე ბევრად უფრო დაბლაა ჩამოგრეული. დიდი სენაკის სარკმლები შედარებით მაღლაა დატანებული, ნამდვილად პატარებია და შიგნით საკმაოდ ფართო, მაგრამ გარეთ კი შევიწროებული (უსაფრთხოებისათვის?), ასე, რომ სარკმლებიდან მაინც და მაინც უხვად ვერ შემოვიდოდა სასახლეში სინათლე. ეს დამაფიქრებელი გარემოებაა და სინათლის რაღაც სხვა წყარო ხდება კიდევ სავარაუდებელი (ერდოდან?). კედლებს შიგნიდან თითქმის აღარ ეტყობა ნალესობა, თუკი სათანადო მანიშნებლად არ მივიჩნევთ იმას, რომ შიდა პერანგის ქვათა შორის ფარღიატებში კირია ჩარჩენილი. ისე კი საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ ამ, აღნაგობით მდიდრულსა და საზეიმო ნაგებობას კედლები შელესილიც უნდა ჰქონოდა და მოხატულიც კი, თუ არა სხვაგვარად (მაგ., ძვირფასი ფერადი ქსოვილებით თუ ლამაზი ხით?) დამშვენებული, თორემ ანდეზიტ-ბაზალტის შავი, საკმაოდ უსწორმასწოროდ დაუუთხუელი და არც თუ წმიდად გათლილი ლოდებისაგან შემდგარი კედელი ვერაფერი შესახედავი იქნებოდა.

I ნაგებობას სახურავისა სრულიად აღარ შერჩენია რა და კედელთა ზედა ნაწილებიც კი მონგრეული აქვს — სხვათა შორის, საკმაოდ თანაბრად, რაც გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ისინი გვემაზომიერადაც კი მოურღვევ-მოუსწორებია ვისმე (რუსის ჯარისათვის, ნანგრევებზე „ყაზარმების“ მოწყობისას? უფრო ადრე?). ერთხანს ექსპედიციის მონაწილე არქიტექტორებმა ეჭვიც კი გამოთქვეს, ეგებ სასახლე თავის დროზე ვერც იყო ბოლომდე აყვანილი და გადახურული, მაგრამ ეს დაუკვირვებლობა მალე გააქარწყლა იმან, რომ თხრისას, უამრავი კრამიტი — ე.ი. უკვე არსებული და ჩაღწილი სახურავის ნაწი-

ლები აღმოჩნდა. თვალნათლივ შესწავლის შესაფუძრების პარამორციებისაშენი პირანდელი სიმაღლის 1/3 მაინც უნდა აკლდეს.

დიდი სენაკის მეოთხე კარი დატანებულია მცირე სენაკისაგან გამყოფ კედელში. მაგრამ იგი ისე დაბალია, რომ აღამიანი მოუხრელად ვერ გავა მასში. კარს ქვის ზღურბლიც აქვს და კარაკინიც. დანარჩენ სამ მხარეს მცირე სენაკს სრულიად ყრუ კედლები აქვს, ისე, რომ იგი გარეთ გაქალი დანამატია დიდი სენაკისა. აღსანიშნავია, რომ სწორედ მცირე სენაკის წმენდისას აღმოჩნდა მიწაში ორი მონეტა: სპილენძისა (ლაშა გიორგის მოჭრილი) და კერცხლისა (გადაღესილ-გამოუცნობი) პირველს სრული უჭკეულობით უნდა მიენიჭოს გადაწყვეტი მნიშვნელობა ნაგებობის ხნოვანების თუ არა. მისი გამოყენების დროის გამო მსჯელობისას.

დიდ სენაკში ეტეობა ოთხი სვეტი ყოფილა აღმართული. ოღონდ ვერას ვიტყვით, თუ რა მასალისაგან იქნებოდა ისინი გაკეთებული. ეს ვარაუდი იმას ემყარება, რომ იატაკის წმენდისას აღმოჩნდა სიმეტრიულად განლაგებული ოთხი „ბალიში“, ე.ი. სვეტის დასაფუძნებელი ქვა (ტაბ. VII, 1). სამი მათგანი წარმოადგენდა საკმაოდ წესიერად გამოთლილ პარალელებად. ხოლო მეოთხე (სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში მდებარე) იმავე ქანის ბუნებრივ ნარჩენს, ოდნავ თავგადაბრტყელებულსა და მცირედ დამუშავებულს (საგანგებოდ აღარ გაუთლიათ მეოთხე ლოდი ამ ფრიად ძნელად დასაშუშავებელი ქანისა. შრომის საყურადღებო მომჭირნეობა!). ჩვენი აზრით, ამ ბალიშებზე ყოფილა თავის დროზე დადგმული ის სვეტისძირები, რომლებიც გვხვდება 1 ნაგებობის გარეთ, კარგა მოშორებითაც კი, მთავარი ტიშკრის მახლობლად აგებული შენობის საფუძვლის ნაშთებს შორის. ეტეობა, აქ ძველი დამუშავებული ქვების ხელახლა გამოყენებასთან გვაქვს საქმე (ეს შენობა რუსის ჯარის ნაშთმედარი ჩანს).

ექსპედიციამ პირველად რომ ინახულა ნადარბაზევი, იმ წელიწადსაც კი ჰყოლიათ მთავარი ნაგებობის ნანგრევებში ღორის კოლტი ირაველ კოლმე-ურნებს (ირავა ბერძნების სოფელია ზორიახლოს, სამხრეთით მეზობელ ხევში). საფიქრებელია, რომ ძეგლის ამგვარად გამოყენება ათეული წლით გრძელდებოდა მას შემდეგ, რაც რუსის ჯარი აიღებდა ხელს ამ „უზარმაზარ“ ქცულ ნანგრევებზე და ახალს აიშენებდა. თუნდაც ამიტომ არ იყო გასაკვირი, რომ მთავარი ნაგებობის იატაკი ძალზე სქლად იყო დაფარული მოშავო, პატინარევი მიწით, რომელშიც შიგადაშიგ ჩარჩენილი იყო გარდღარდმო ნაწყოები, ჯერაც დაუმალნი ძეგლები (ზღვე?). უპირველეს ყოვლისა, ეს მიწა ავთხარეთ, გარეთ გამოეზიდეთ და შუა ეზოში დაეყარეთ, სანამ კართა ზღურბლებისა და მკაფიოდ მჩინარე საძირკვლის დონემდე დავიდოდით, საშუალოდ 0,7—0,8 მ სიღრმეზე მოგვიხდა ათხრა, სწორედ ამ სიღრმეზე გამოჩნდა ზემოაღნიშნული ოთხი ბალიში. მიუხედავად იმისა, რომ აშკარად სულ ახლად დაფენილ მიწასთან გვეკონდა საქმე, მაინც წესიერად, ფენა-ფენა ვთხრიდით. მაგრამ ამ მიწიდან გამონაკრები მასალა — საკმაოდ მრავალრიცხოვანი, თუმცა არც თუ მრავალფეროვანი — არ გამოდგება კულტურული ფენების გასამიჯნავად, რაკი „ხელმოკრედ დაღეკილია“ ხშირად ერთსადაიმევე უბანში, ერთსადაიმევე ღონეზე შეგვხვედრია აშკარად შუაფეოდალური ხანის დმანურ-თბილისურ-რუსთაველისა განათხარის მიხედვით კარგად ცნობილი მოჭიქული ფერადი კერამიკისა და შემოღობილი კრამიტის ნატყებები (რომლებიც, ცხადია, ნაგებობის აღმართვისა და თავდაპირველი გაიყენების ხანას გვანისწენენ) და თანამედროვე ტიპის რკინის ბოქლომი თუ ჯარისკაცის ჩექმასე ასაკრავი ნალი და სხვა. სწორედ ამ უკანასკნელებმა დაადასტურეს ნაგებობის გამოყენება ჯარის მიერ, როდესაც ნანგრევში ადრე წარმოქმნილი, შუაფეოდალური ხანის

კულტურული ფენა ძირიანად ამოუტრიალებიათ და თავისეული ინვენტარით „გაუმდიდრებით“ იგი. აშკარა გახდა უიმედობა იმისა, რომ აქ წესიერ, პირველად განლაგებას წასწყდომოდა კაცი. ამასთანავე ისიც ცხადი შეიქმნა, რომ შუაფოვალური ხანის შემდეგ XIX საუკუნემდე ნადარბაზევში არასოდეს ყოფილა პირობები მნიშვნელოვანი კულტურული ფენის წარმოსაქმნელად, ე.ი. სასახლის კომპლექსსა თუ მის ნანგრევებს არავინ დაჰპატრონებია. ასე რომ რუსის ჯარს ალბათ ძლიერ მიტოვებული, შამბორეული და დამიწებული ნანგრევების გაქმნდა მოუხდებოდა. შუა საუკუნეთა არქეოლოგიურ მასალას მკაცრი შერჩევით ვაგროვებდით, ხოლო XIX საუკუნისა კი არაფერი მოგვეპოვნა (თუ კი აშკარად გამოიცნობდა იმდროინდელი), დღიურში აღნიშვნას ვჯერდებოდით.

II ნაგებობა დგას I ნაგებობის ჩრდილოეთით, 40-მდე მეტრზე, გაცილებით უფრო დაბალ ადგილას. იგი დამხრობილია თითქმის ზედმიწევნით ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. იგი ვიწრო და გრძელია, მაგრამ სენაეებად დაუნაწილებელი. მისი კედლების ჩონჩხი ისეთივე სქელი ქვითკირითაა ამოყვანილი, პერანგიც ისეთივე დიდრონი, საკმაოდ შემთხვევითი მოყვანილობისაა და არცთუ მთლად სუფთად ნათალი ქვებისაგან შედგება, როგორც I დარბაზისა. კარი ერთი აქვს (სამხრეთ განივ კედელში), ორი სარკმელი — ამ კარს აქეთ-იქით, ორ-ორი გრძივ კედლებში, ზოგი მათგანი ამოქოლილია (ჩანს, ნაგებობის მეორედ გამოყენებულთა მიერ). ისევე როგორც I დარბაზს, შიგნიდან ამასაც ბლომად აქვს ნიშები და თახჩები. მიწის ათხრისას ბლომად ჩნდებოდა (ზოგი უწესრიგოდ მიმოყრილი და ზოგი კი კედლის ძირას მილაგებული, თითქოს ჩამოსაჯდომად — ალბათ აგრეთვე რუსების დროს) პერანგისეული თლილი ქვები, ლავგარდნის, ზეძირკელისა თუ სარკმლისათვათა დეტალები, მაგრამ არ ყოფილა არც ერთი სვეტისთავი, სვეტისძირი თუ ბალიში; ასეთ, არასაზიგმო და ვიწრო შენობაში არც უნდა ყოფილიყო სვეტები. მის სახურავს, ჩანს, უფრო მარტივი წესით გამართული საყრდენი ჰქონია. ამ ნაგებობასაც უნდა აკლდეს პირვანდელი სიმაღლის $1/3$, მიწის ათხრა აქაც $0,7-0,8$ მ სიღრმეზე მოგვიხდა და აქაც ისევე იყო არეული ერთიმეორეში შუაფოვალური დროისა (კერამიკა) და რუსის ჯარის დროინდელი ნაშთები (ამ უკანასკნელთა შორის იყო: XIX საუკუნის სპილენძის ორი ორკაპიკიანი, ფაიანსის მათლაფათა ნატეხები, ძეღისტარიანი ღანის ნატეხი და სხვ.). ხაზგასასმელია, რომ ძველთა შორის აქ ვერა ვხედავთ კრამიტის ნატეხებს და ეს კიდევ უფრო ამტკიცებს ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ II ნაგებობის სახურავი არ ყოფილა ცადაქნილი ანუ ორქანობიანი კრამიტისა. სამაგიეროდ, აქ ბლომად ამოდიოდა, მიწიდან, გარდა ფერადი მოჭიქული ჯამების ნატეხებისა, წითლად გამომწვარი თიხის დერგებისა და ირგვლივწიბოებიან ქვევრთა თუ ქოცოთა ნატეხები. ამ უკანასკნელთა შორის გამოირჩევა ერთი, რომელსაც ბეჭს გარშემო კლაკნილი რელიეფური წიბო შემოუყვება.

ეს გარემოებაც გვანიშნებს — და ლოგიკურადაც ასე გამოდის — რომ II ნაგებობას სამეურნეო, დამხმარე დანიშნულება უნდა ჰქონოდა, სასახლესთან დაკავშირებით უფრო ზედმიწევნით განსაზღვრისაგან თავი უნდა შეეკავოთ და ისლა ეთქვათ, რომ მასში შეიძლება გაერთიანებული ყოფილიყო მარანიც, სამზარეულოც, სათონეც და ა.შ.

ყურადღება მიიქცია აგრეთვე ერთმა გარემოებამ. მთელ შიდა სივრცეზე ამოდიოდა ნატეხები ცისფერი წვრილმარცვლოვანი ტუფისაგან გამოჭრილი, 2—5 სმ სისქე ფილაქვებისა, რომლებითაც, ჩანს, მოგებული ყოფილა მთელი

იატაკი. აღსანიშნავია, რომ ასეთი რამ სრულიად არ შეგვეხვედრია | ნაგებობა-
დარბაზში (ე.ი. იქ სხვაგვარად ყოფილა გაწყობილი იატაკი — საფიქრებელია,
უფრო მდიდრულად, ვიდრე დამხმარე სამეურნეო ნაგებობაში), სამაგიეროდ, ეს
ცისფერყი ფილაქვები აღმოჩნდა სასახლის ეზოში შემოყვანილ წყალსადენის
თხრილში და აგრეთვე გალავნის მახლობლად გათხრილი ნასოფლარის ნან-
გრევთა თხრისას.

II ნაგებობის შიგნიდან მიწის მოთხრა-გაწმენდის გარდა (რასაც ერთი
კვირის ფიცხელი მუშაობა დასჭირდა), რამდენსამე აღგილას გარედანაც შე-
მოვეუთხარეთ მიწა კედლებს, საძირკველამდე. გამოიკვეა, რომ თავის დროზე
ყველა კედელი სავსებით ჩანდა გარედან, ოღონდ ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ
საძირკველი თანდათან უფრო მაღლა იდო — ჩანს კლდოვანი ნიადაგის შელ-
მართანაშე შევუების გამო.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ამ დარბაზის კარ-ზღურბლის აღნა-
გობა. ზღურბლს ქვემოდან კიდეც ორი, ძლიერ დაბალი საფეხურია და ასე,
მცირე კიბით ჩადის კაცი იატაკის დონეზე. მეორე საფეხურზე და კარის წირ-
თხლში ამოჭრილი ღარებისა და დატოვებული შვერილების მიხედვით, კარი
ძალზე მაგრა იკეტებოდა ურდულების რთული სისტემის მეშვეობით (რაც
არა ჩანს მთავარი ნაგებობის დარბაზის კარში).

როგორც უკვე ითქვა, ამ ორი ნაგებობის თხრისას მრავლად ამოდიოდა
შუაფეოდალური ხანის არქეოლოგიური მასალა — უმთავრესად თიხის სხვა-
დასხვა ნაწარმის ნატეხები. მასში 3 ძირითადი ჯგუფი გამოირჩეოდა: 1. სხვა-
დასხვა ფერად მოჭიქული ჯამები; 2. წითლად გამომწვარი, მოუჭიქავი, სხვადა-
სხვა ზომის სამეურნეო ჯამ-ჭურჭელი (ქვევრი, ქოცო, ღერგი, ჯამი და სხვ.);
3. კრამიტი.

მოჭიქულ ჯამებში ჭარბობს ცისფერი, მაგრამ არის მწვანე და ღვიძლის-
ფერიც. მოჭიქვამდე ამოღარული ორნამენტი მარტივი, მეტწილად გეომეტ-
რიული ან კლასიკიზმისაა. მრავალფერად მოხატული და უფერულად მოჭი-
ქული ჯამები ნაკლებად ჩანს. საერთოდ, როგორც ითქვა, ეს მოჭიქული ნა-
წარმი არსებითად არ გამოირჩევა დმანისში, თბილისში, კუხეთის რუსთავსა,
თელავში თუ უჯარმის ციხე-დარბაზში ამონათხარისაგან, მაგრამ გულდაკულ
შესწავლა, ალბათ, გამოავლენს მის თავისებურებასაც (ისევე როგორც ყველა
ზემოთ ჩამოთვლილი განათხარისაგან მასობრივ მომდინარე ნაწარმისა გამოვ-
ლინდა) და ბუნებრივი იქნება ამ უკანასკნელის მიწერა ქალაქ სამშვილდეში
მომუშავე მეთუნეების ნამუშევრისათვის. თვით სამშვილდის ნაქალაქარი
ჯერ არ გათხრილა და იქაურ ნაწარმს მანამდე მის შორიხლოს მდებარე ნასა-
სახლეგში მოპოვებული მასალების მიხედვით ვეცნობით.

აღსანიშნავია, რომ მოჭიქულ ჯამ-ჭურჭელში ხნოვანებით თითქოს ორი
ჯგუფი გამოიყოფა: უფრო ადრინდელი (მაგ. „ანგობის ყვავილებით“ მოხა-
ტული და სხვა) და უფრო გვიანდელი (უმეტესობა). ქვევრებისა და ღერგების
რაგვარობის შესახებ ზემოთ უკვე იყო საუბარი.

კრამიტი, რომლითაც მთავარი ნაგებობა ყოფილა დაბურული (მისი ნატე-
ხები თითქმის მხოლოდ ამ ნაგებობის ნანგრევთა შორის ან ირგვლივ არიან
აღმოჩენილი), ზომა-მოყვანილობით სავსებით თანხვედრა იმავე დმანისის,
თბილისის, კუხეთის რუსთავისა და სხვა განათხარებში მოპოვებულ „ქიმეზიან“
კრამიტს. მისი საშუალო ზომა უდრის 20x35 სმ. მოყვანილობა მცირედ ტრა-
პეციული აქვს, „ქიმები“ — მცირედ შემადღებული. ქვემო ფართო ბოლოში არის
დაბალი გარდიგარდმო ქიმიც, ვიწრო ბოლოში ამოჭრილია უბები (მეზო-
ბელი კრამიტის ფართო ბოლოში შესადგმელად).

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ერთი წყება კრამიტი, რომელთაც ფართო ბოლოზე გამოწვამდე რელიეფურად გამოხატული აქვთ ძლიერ სტილიზაციაქმნილი და, ჩვენი აზრით, პერალდიკური ნიშნის მსგავსი სამყურა ყვავილი თუ ფოთოლი. ასეთი სამკაულის მქონე კრამიტმა ჩვენი ყურადღება პირველად მიიქცია თბილისში. ჩვენი ხელმძღვანელობით წარმოებული თხრისას, 1948 წ. ზამთარსა და 1949 წ. გაზაფხულზე, როდესაც კერამიკული სახელოსნოს ნაშთებს შორის აღმოჩნდა ორი ნატეხი ქიშხიანი, მწვანედ მოჭიკული კრამიტისა, რომელთაც ქვემო ბოლოებზე სწორედ ასეთი ყვავილები ჰქონდათ გამოყვანილი — ეტყობოდა, ყალიბის საშუალებით. მაშინვე იქნა გამოთქმული აზრი, რომ ამგვარი კრამიტი უნდა დაწყობილიყო მხოლოდ სახურავის გამოსაჩენ, განაპირა ნაწილებში, სადაც მათი დამწკრივება ლამაზსა და სიმეტრიულად გაბმულ ორნამენტს მოგვცემდა⁶, სიმბოლური ნიშნების დასანახაობაზე რომ აღარა ითქვას რა, ეს მოსაზრება განამტკიცა ნადარბაზევის გათხრამ, როდესაც ყვავილიანი კრამიტი ბლომად აღმოჩნდა და მით უფრო თვალსაჩინო შეიქმნა, რომ იგი მხოლოდ გარკვეულ უმცირეს ნაწილს შეადგენს ვართოთ რაოდენობისა. შემდგომ, ქვემო ქართლის ექსპედიციის დახვედრითი მოგზაურობისას, ასეთი კრამიტი აღმოჩნდა ქვემო ქართლის რამდენსამე, სხვა ძეგლებდაც: სამღერეთში (დიდი „საბერო“ ანუ მონასტერი, რომლის ტაძარი, სხვათაშორის, ზემოაღწერილთა მსგავსი ცისფერი ტუფის ქვათილებით ყოფილა შემოსილი), დაღეთში, კაშენში, ვაკეში⁷. ი. ციციშვილის მიერ გამოთქმულია აზრი, რომ ამგვარი ნიშნით აღბეჭდილი კრამიტის გამოწვა ალბათ სახელმწიფო სახელოსნოთა მონოპოლიას შეადგენდა⁸. ნადარბაზევი ასეთი კრამიტის აღმოჩენა ამ ვარაუდს მხარს უჭერს, თორემ კი არ ეწინააღმდეგება, მეტადრე, თუ მართლაც „თამარ მეფის ნასახსახლეთან“ გვაქვს საქმე.

კერამიკის გარდა, ნაგებობათა თავდაპირველი გამოყენების დროინდელი ფენა ზოგჯერ იძლეოდა მინის მცირერიცხოვან ნატეხებსაც. ერთი ჯგუფი წარმოდგენილია სხვადასხვაფერი (მეტწილად კი შავი ან მოშავო, ზოგჯერ გრებილი, ერთ შემთხვევაში შიგნიდან ცისფერ ძაფდაყოლებული) სამაჯურების ნატეხებით, რაც აგრეთვე პირდაპირ „აუცილებელი“ შემაღგენელია ხოლმე შუაუფოდალური დროის ნამოსახლართა თუ სამარხთა ინვენტარისა, ბოლოდროინდელ განათხართა ერთობლივი მოწმობით (დმანისი, თბილისი, უჯარმა, რუსთავი)⁹.

მეორე ჯგუფი უფრო საყურადღებო და ნაკლებ ჩვეულია: შეიცავს ბრტყელი და მოსქო მინის რამდენსამე ნატეხს, რომლებიც ველზედ კი გვეჩვენებდნენ სიძველის მხრივ, მაგრამ მინც წამოვიღეთ და კამერული შესწავლის შემდეგ (ნ. უგრელიძის მიერ) დადასტურდა, რომ ისინი შუა საუკუნეებს მიეკუთვნებიან და, რაც მთავარია, სასარკმლე მინის ნატეხებს წარმოადგენენ¹⁰.

ამ დაკვირვებას დამატებითი შუქი შეაქვს სასახლის ნაგებობის მოწყობილობის საკითხში: შესაძლოა, გარდა ვიწრო სარკმლებისა, ჭერშიც იყო სინათლის წყარო — მინით დაფარული ზედაპირები.

⁶ გ. ლ. მ. თ. თ. მ. ძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში, 1948 წლის ზამთარში. — მასალები საქ. და კავ. არქეოლოგიისათვის, I, 1955, გვ. 152—153.

⁷ იქვე, ი. ციციშვილი და პ. ზ. ა. რ. ა. ი. ა, დამოწმებული ნაშ., გვ. 105.

⁸ ი. ციციშვილი, მონასტრის არქიტექტურული კომპლექსი. — მიმოხილველი, II, 1951, გვ. 927.

⁹ გ. ლ. მ. თ. თ. მ. ძე, შუა უფოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. — საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959.

¹⁰ ნ. უგრელიძე, მინის საგნები შუაუფოდალური ხანის გათხრებიდან (ხელნაწერი).

შესაძლოა, ნაგებობათა თავდაპირველი გამოყენების ხანას ეკუთვნოდეს აგრეთვე ისეთი საგნები, როგორიცაა ორი ტოტებწაკვეთილი ირმის რქა, სამი ძირწათლილი შვლის რქა და ერთიც ძვლის ღილივით რამ. სხვა ნამოსახლარებთან შედარებით ცოტა იყო ობსიდიანის ნატეხები (ორიოდე დამუშავებული).

აშკარად XIX საუკუნის „ყაზარმობის“ დროინდელი ნივთებიდან კიდევ დასახლებულთა ისეთი ტიპიურები, როგორიცაა: თუჯის კარდაღის ნატეხები, რკინის აბზინდა-რგოლები, ქლიბის პირი (ყველა ამათ რკინის სიახლეზედაც ეტყობათ გვიანდლობა), შუშის ბოთლთა ნატეხები (მათ შორის ერთი შამპანურსა ჰგავს), სპილემის ფული ალექსანდრე I-ს (1812 წ.), ნიკოლოზ I-ს (1852 წ.) და სხვ.

III მცირე ნაგებობა, I და II შორის, ორივესაგან სამხრეთით მდებარე, პირობით ჯერ აბანოდ იწოდა, შემდეგ კი წყაროს აუზადაც. საქმე ის არის, რომ მის სამხრეთ-დასავლეთ კედელში გამოდის თიხის მილი — ისეთივე და იმოდენავე, როგორთაგანაც შედგება ეზოში გამოვლენილი წყალსადენი. უკანასკნელი, ჩანს, სწორედ ამ ნაგებობისაკენ მიემართებოდა, თუმცა მისი ბოლო ნაწილი აღარ შემორჩენილა. აბანოდ მიჩნევას ისიც ამართლებს, რომ ნაგებობა სანახევროდ თითქოს მიწაში ჩაშენებულსა ჰგავს. იგი აგურ-ქვითკირით არის ამოყვანილი. ზოგან მხოლოდ აგურით, ზოგან — მეტწილად — კი უფორმო, შიგადაშიგ კუთხოვანი ლოდებით. აგური ქართულია, ზომით 21x21 — 23x23 სმ, სისქით 4—4,5 სმ. ნაგებობას ძირში ბუნებრივი კლდე უკია. ზომა-მოყვანილობის თაობაზე არც ამ ნაგებობის მიმართ განვადრძობთ სიტყვას და კვლავ არქიტექტორთა ნაშრომს მივუთითებთ.

ნაგებობა გარშემოთხარა ჩრდილო კუთხესთან (ჩრდილო-დასავლეთ კედელში გამოჩნდა კარი, რომლის ქვედა ნაწილი აგურით არის ამოყვანილი), დასავლეთ კუთხეს ირგვლივ და სამხრეთ კუთხემდე. ამათ შორის, უკან, აგურის კედლებს აქვს სწორკუთხედი ბურჯივით შევრილი, რომლის გვერდითაც შედის კედელში წვრილი სქელკედლიანი მილი, ჩასმული უფრო ფართო და თხელკედლიან მილში.

ნაგებობის გარშემოთხარისას მრავლად ამოდიოდა აგურის ნატეხები და აგრეთვე ზედ დაწერილი ქიმებიანი (ზოგი ყვავილიანი) კრამიტის, მოუჭიქავი და მოჭიქული ჯამ-ჭურჭლისა და სარკმლის მინის (მრგვალი, ბრტყელი, ნაპირბაეცილი) ნატეხები. სამხრეთ-აღმოსავლეთი კედლის გასწვრივ აღმოჩნდა ფენილი (4x4 მ), შედგენილი მჭიდროდ ნაწყობი ქართული აგურისაგან (26x26 — 29x29 სმ, სისქით 3-3,5 სმ). აგური ნაგებობის მახლობლად მთელ-მთელი იყო, მოშორებით — ნაწილები და ნატეხებიც. ფენილის აქეთ-იქით უკვე ბუნებრივი კლდის უსწორმასწორო ნაგლეჯებია.

საერთოდ ამ ნაგებობის რაობის გარკვევა ძნელი გამოდგა. პირადად ჩვენ ველზე უფრო იმ აზრისაკენ ვიხრებოდით, რომ სულაც ეგებ „აბანო“ კი არა, არამედ წყაროს მოზრდილი აუზი უნდა გვექონდეს, საკმაოდ ჭრელად და დაუდევრად ნაგები, და ის აგურფენილიც აუზით სარგებლობისათვის მისულთათვის უნდა იყოს გაკეთებული, სიმშრალისათვის. კიდევ უფრო აბუნდოვანებს საკითხს ის გარემოება, რომ აგურფენილზედაც და ნაგებობის მეორე მხარეზედაც თხრისას მრავლად ამოდიოდა მოშავო-მუქი მწვანე წილის გორბები, მომრგვალო და პრილა, ძალზე ნასვრეტოვანი, ისმის საკითხი: რაიმე მცირე მაგ. მინის) საწარმო ხომ არ მოუწყვიათ აქ (სასახლის გაუქმების შემდეგ?) და პირვანდელი ნაგებობის ნანგრევი მასალის გამოყენებით ხომ არ ამოუყვანიათ ეს უცნაური ნაგებობაცა და აგურფენილიც? ყოველ შემთხვევაში, თხრის ნაადრევად შეწყვეტის გამო ამ საკითხის დაზუსტება ვეღარ მოხერხდა.

IV ნაგებობა ისაა, რომელიც მთავარი ჭიშკრის მახლობლად მდებარეობს და უჩვეულოდ გრძელი და ვიწროა. მისი გაწმენდის შემდეგ დადასტურდა თავდაპირველი შთაბეჭდილება, რომ იგი კაპიტალური არაა, საძირკველი არა აქვს მიწაში ჩადგმული და ალბათ რუსის ჯარის მიერაა აგებული, — უმთავრესად ძველი სასახლის ნაგებობათა ნანგრევი მასალით, ისე რომ ამ უკანასკნელის „ხარჯვის“ ერთი მთავარი სარბიელი სწორედ აქ ყოფილა. აქაა, მაგ., მოტანილი და საფუძველად დადებული მთავარი ღარბაზიდან სვეტისძირები და სხვ.

ათხრის დასაწყისიდანვე მიწა გატენილი გამოდგა აგურის ნატეხებით, ძელებით და სხვადასხვა, აშკარად რუსული წარმოშობის ნივთებით (ფარაჯის ღილებით, კონიაკისა და სხვა ბოთლების — ზოგი წარწერიანი — ნატეხებით, სპილენძის ფულებით და სხვ.). იმავე დროს დასაშვებად იქნა მიჩნეული, რომ ამ „შენობაში“ ტანსაცმლისა და ჩექმების შესაკეთებელი სახელოსნო ჰქონია ჯარს გამართული. ყოველივე ამის გამო IV „ნაგებობა“ უნდა გამოირიცხოს თავდაპირველთა და მეცნიერულად ყურადსაღებთა წყებიდან.

საეჭვო გამოდგა აგრეთვე VIII და IX „ნაგებობათა“ სახე: ყოველ შემთხვევაში, თუ იყო კიდევაც იქ ნაგებობანი, ძალიან მცირე ნაშთიღა დარჩენილა მათგან და მსჯელობა ჭირს. აღსანიშნავი გვევლინა IX „ნაგებობის“ მოსინჯვისას მოვნა კვარცის ბიზირამიდული კრისტალისა, რომელიც საშვეილდის ცნობილი (ვახუშტის მიერ აღნიშნული) საბადოდან უნდა იყოს აქ მოტანილი¹¹.

რაც შეეხება წყალსადენს, რომელიც ძალიან თავისებური და კარგად შემონახული გამოდგა, მას მიძღვნილი აქვს ექსპედიციის თანამშრომლის ი. ციციშვილის სპეციალური წერილი და აქ აღარ განვიხილავთ. აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ კარგა ხანს გექონდა საეჭვოდ მისი სიძველე, ტექნიკურად იმდენად მარჯვედ გამართული გამოდგა იგი, მაგრამ მის შემდეგ, რაც გათხრით დადასტურდა, რომ იგი გალავნის დაფუძნებამდე ყოფილა შემოყვანილი ეზოში — უფრო სწორად, რომ გალავანი მასზე დაუშენებიათ, აღარ გვიფიქრია, რომ შესაძლო იყო, ეს წყალსადენიც რუსული „ყაზარმების“ დროს გამოეყვანათ. წყალსადენის მიღები თავ-ბოლოვანფართოებული, წერილი და სქელკედლიანია, უფრო მსხვილსა და ნაკლებ სქელკედლიან მიღებში ჩასმული, მთელი ეს ორმაგი მილსადენი ჩასმულია მოცისფრო ტუფის ფილაქვებისაგან შეკრულ-გადახურულ კალაპოტში და კირით არის შიგ ჩაღულაბებული (ტაბ. VII, 2). მილსადენის ტრასა შეგუებულია ეზოში გაშვებული კლდოვანი ქანის ნაპრალებთან (შრომის გასაადვილებლად) და რამდენიმე საგანგებოდ გამომწვარი მოღუნული მილი („მელაღი“) სწორედ ამ შეგუებისათვის არის ჩართული. ცხადია, რომ ასეთი მილსადენი დიდი წნევით მონადენი წყლისათვის არის გაკეთებული. მართლაც, როგორც ექსპერტის მხეერაეთა ჯგუფმა (ი. გკელიშვილის მეთაურობით) გამოარკვია, წყალსადენის სათავე, წყარო უნდა იყოს მოშორებით, მაღლობზე მდებარე „ტახტი-ბულახში“, რაც აზერბაიჯანულად „ტახტის წყაროს“ ნიშნავს და ეს კი სამეფო სასახლისათვის განკუთვნილი წყალსადენის მასზრდოებელი წყაროსათვის ბუნებრივ სახელწოდებად უნდა ჩაითვალოს, აქედან წყალი კარგახანს დაღმა იდენდა და ვარდნის ენერგიას საკმაოდ შეიძენდა, მერე დაცემულ მინდორს გამოივლიდა და სასახლის მაღლობს ჯერ კიდევ ღონიერი წნევის წყალობით ადვილად ამოვიდოდა.

¹¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, დამოწმ. ნაშრომი, გვ. 44... „აქ (საშვეილდისთან) ჰიქოვასა ზედა არს კლდე სკეტაი და მისგან სცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ მწვეტი ორქერ(ძო)ვე“.

ამით ამოიწურება შემოკლებული ანგარიში ნადარბაზევის სასახლის ნაგებობათა ჯგუფის გათხრა-შესწავლისა. ეს უმთავრესად არქეოლოგიური სურათი, ჩვენი აზრით, არსებითად შეავსებს წმინდა არქიტექტურულ-ისტორიულ ანალიზს, რომელიც თორმეტიდღე წლის წინ არის გამოქვეყნებული.

2. ნასოფლართა თხრით მოსინჯვა

რათა კვლევა კვლავ ცალმხრივად არ წარმართულიყო, ექსპედიციას იმთავითვე გადაწყვეტილი ჰქონდა წამოეწყო იმავე შუაუბოლალური ხანის რომელიმე ნასოფლარის გათხრა-შესწავლა. ამრიგად, უშუალო მწარმოებელთა ყოფასა და ნივთიერი კულტურის თუ მეურნეობის დონესაც მოუფინებოდა სინათლე და უფრო სრული სურათი გამოიხატებოდა ქვემო ქართლის სათანადო (საშვილდის) ქვეყნისა.

1949 წ. არჩევანი შეჩერდა ჭიკჭიკას ხეობაში მდებარე ორ ნასოფლარზე: ნადარბაზევისაზე (ნასასახლევის გვერდით, გალავნიდან სულ ორასიოდ მეტრზე) და ექსპედიციის მიერ ნაჭიკჭიკებად წოდებულზე (თეთრიწყარო, წალკის გზატკეცილის პირას, ივანოვის, ე.ი. ნადარბაზევის, გაღმოსახევეთან, ამ უკანასკნელიდან 6, თეთრიწყაროდან კი 5 კმ მანძილზე). საანგარიშო გათხრას ერთგანაც და მეორეგანაც იმჯერად მხოლოდ მოსინჯვის ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ ესეც საკმაოდ ნაყოფიერი გამოდგა. გაირკვა: ძველთა რაობა და ძირითადი თავდაპირველი ხნოვანება, შემდგომი, უფრო დაწერილებითი მუშაობის გეზი დისახა და ჩაეყარა საძირკველი თეთრიწყაროს რაიონის შუა საუკუნეთა ნასოფლარების სისტემურ შესწავლას, რაც ესოდენ წარმატებით აწარმოვა ივ.ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტმა — ქვემო ქართლის ექსპედიციის ერთ-ერთი უძველესი და უაქტიურესი წევრის — ი.გპელიშვილის ხელმძღვანელობით, 1953-1956 წწ.¹²

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ იგი ყოველდღურად მონაწილეობდა როგორც ნასასახლევის, ისე ნასოფლართა თხრაში 1949 წელსვე.

ამ პირველი არქეოლოგიური მოსინჯვის შედეგი ორიოდ სიტყვით მაინც არის გადმოსაცემი. წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ საერთოდ იმ კუთხეში ნასოფლარები საკმაოდ მდლად არის შემორჩენილი, იქაური მაგარი გამძლე ქვით ნაგებ სახლთა ნანგრევებად, მიწით არასოდეს არაა მთლად დაფარული.

ა) ნ ა დ რ ბ ა ზ ე ვ ი ს ნ ა ს ო ფ ლ ა რ შ ი გასათხრელად შერჩეული იქნა ერთ-ერთი ნანგრევი, რომელიც ჩრდილო-დასავლეთ განაპირას ძვეს და ნასასახლევის მხრივ უახლოესია. ისევე როგორც მთელი ნასოფლარი, აღნიშნული ნანგრევიც ამჟამად საკმაოდ დიდ ხეებს შორისაა მოქცეული, მაგრამ ეს „გატყვევება“ სოფლის გაუკაცურება, დანგრევის შემდგომი მოვლენა უნდა იყოს (ნასასახლევის არეზე კი ტყე რუსის ჯარის მიერა ჩანს გაჩეხილი).

ნასახლარს ორივე მხრივ უდგას ასწლიანი მუხები, რომლებიც ფესვებითა და ტოტებითაც კი კედლებში შეჭრილან, ერთიც ზედ ნასახლარზე იყო ამოსული და გათხრამდე მისი მოჭრა და ამოძირკვა მოგვიხდა. შენობა სწორკუთხოვანია. ყველაზე უფრო მდლად კედელი შემორჩენილი ჰქონდა ჩრდილო-აღმოსავლეთით, განივი კედელი კი თანდათან დაბლდება და სამხრეთ-დასავლეთ ბოლოში თითქმის მიწასთან იყო გასწორებული. კედლები ამოყვანილია მოშავო-რუხი ანდეზიტ-ბაზალტის დიდრონი დაუმუშავებელი და სრულიად

¹² სადღესოდ ი.გპელიშვილს გამოქვეყნებული აქვს რამდენიმე სათანადო წინასწარი ანგარიში (რომელსაც აქ აღარ ჩამოვთვლით) და, რაც მთავარია, შემავსებელი ნაშრომი „რუსთაველის ეპოქის ქართული სოფელი“, კრებულში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“ (1966).

სხვადასხვა მოყვანილობის, საკმაოდ უსწორმასწორო ლოდებით, რომლებიც არც თუ მაინცადამაინც მორგებულია ერთიმეორეზე და მშრალადაა ნაწყობი. (ეგებ თიხით იყო შეკავშირებული და გამოირეცხა, თუმცა კირიც კი შეიძლებოდა გამოირეცხილიყო). სწორედ ეს არის, რომ ძველისძველ ციკლოპურ ნაგებობებს მოგვაგონებს და ჩვენ მიერ პირობით იწოდება „უსველოციკლოპურ“ მშენებლობად. გრძივ კედელში დატანებული აქვს საკმაოდ ფართო კარი, რომლის მახლობლადაც არის ბრტყელი ფილა-ლოდი (მაგიდასავით?), ხოლო მის გამოსწვრივ — სვეტივით რამ, შვეულად ჩასობილი.

ნასახლარი თითქმის სანახევროდ იყო სავსე მიწითა და კორდიანი ზედაფენით. ამ მიწას ფენა-ფენა ვთხრიდით, მაგრამ, წინააღმდეგ-ნასასახლევისა, სრულიად არაფერი შეგვხვედრია ისეთი, რომ ენიშნებინა XIX საუკუნის რუსული ყაზარმის დანატოვარი. მთელ შიდა არეზე ბლომად ამოდიოდა დიდრონი, უფორმო და უწესრიგოდ მიმოფანტული ლოდები (კედლებისეული). კორდიანი ფენის ქვეშ მდებარე ფენებიდან მრავლად ამოდიოდა საოჯახო თიხის ტურტლის ნატეხები, რომელთა შორის ჭარბობდა მოუჭიკავი, მოწითალო აგურისფერი, სხვადასხვა სისქისა და მოყვანილობისა. დაახლოებით შუა ადგილას იყო დიდი (30x30x3 სმ) ქართული აგური, ხოლო რამდენადმე მოშორებით უფრო მომცრო, მაგრამ სქელი აგური (25x25x4 სმ) და მის ახლოს კი მოცისფრო ტუფის თხელი ფილაქნის ნატეხები — ისეთივე, როგორიც ნასასახლევის II ნაგებობაში და წყალსადენის კალაპოტში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუ ძირითადი საშენი მასალა — ანდეზიტ-ბაზალტი ვულკანური ზეწრის სახით ფართოდაა მთელ მხარეში და კერძოდ ნადარბაზევში გაერცელებული, მოცისფრო ტუფი საკმაოდ შორიდან უნდა იყოს მოტანილი. სხვაგან მას, როგორც ითქვა, ვხედავთ მონუმენტური ნაგებობის პერანგისათვის გამოყენებულს (მაგ., სამღერეთში ექსპედიციის მიერ მიკვლეულ დიდ სამონასტრო კომპლექსში).

ჩრდილო-დასავლეთ კედელთან მიდგმული ასეთი ფილაქნის ძირში, in situ იდო პატარა მოჭიქული ჯამი, რომლის კუთვნილება შუაფეოდალური ხანისადმი ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. იქვე ახლოს აღმოჩნდა მომწვანო მინის სუსტად გრეხილი სამაჯურის ნატეხი, რაც აგრეთვე იმ ხანას მიეკუთვნება. ჯამი და ორიოდუ სხვა მოჭიქული ჯამის ნატეხები ზედმიწევნით ჰგავნან დმანის-თბილისის-რუსთავეში და სხვაგან ამონაიახარ სამაჯურებსა და მოჭიქულ ჯამებს. შვეულად დასობილი „სვეტი“ მახლობლად აღმოჩნდა მოსრდილი სატრიალეული ხელდასაწყვავის ზედა ქვის ნატეხი და თხელი მინის ნაპირწასქელებული ჭიქის მსგავსი ტურტლის ნატეხები, რომლებიც აგრეთვე შუაფეოდალური ხანის სხვა განათხარებში პოვებენ ანალოგიებს.

საფიქრებელია, რომ თვით „სვეტი“ გვანიშნებს კერის ადგილს, მით უმეტეს, რომ მის გვერდით ნაცრის კვალი საკმაოდ თვალნათლივ ჩანდა, ჩრდილო-აღმოსავლეთის კედლის ახლოს (მისგან 0,5 მ, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთის კედლიდან 1,9 მ მანძილზე) აღმოჩნდა მიწაში ჩადგმული თონე, რომელსაც ზოლოვანი წიბო შემოუყვებოდა გარს. მოყვანილობა რამდენადმე ოვალური ჰქონდა (დიამ. — 0,7—0,8 მ), მაგრამ ეს შეიძლება დეფორმაციის შედეგი იყო, სისქე უდრიდა 3—5 სმ, სიმაღლე — 0,67 მ.

ამრიგად, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს საცხოვრებელ-სამეურნეო შენობა ტოლია ნადარბაზევის სასახლის კომპლექსის თავდაპირველი ნაშენებისა და მასთან ერთად ეკუთვნის შუაფეოდალურ ხანას. თუალსაჩინოა იმ ნასახლარში მოპოვებული საოჯახო ნივთების მსგავსება ნასასახლევი მოპოვებულთან, ოღონდ არც ის უნდა დაგვაიწყუდეს, რომ ეს მსგავსება ნაწილობრივი და პირობითია; სასახლეში თავის დროზე უთუოდ მრავლად ნახმარი მდიდ-

რული საგნები (მაგ., ძვირფასი ლითონისა და ფიანსის ჭურჭელი), როგორც უკვე ითქვა, იქ ვერც დასტოვებდა არქეოლოგიურ კვალს, კინაიდან სასახლე წენარად, ნებისმიერ მიტოვებული ჩანს და არა განადგურებულ-დამწვარ-გაძარცვული (როგორც, მაგალითად, კუხეთის რუსთავის ციხისა თუ ქალაქის შენობები და სხვ.).

საფიქრებელია, რომ ერთი ნასახლარის სახით მოსინჯულ მცირე (15-მდე კომლისაგან შემდგარ) სოფელში უცხოვრიათ იმ ადამიანებს — ჩანს ყმა-გლეხებს, რომლებიც სასახლეს უშუალოდ ემსახურებოდნენ და რომელთა სამოსახლოს არსებითად სასახლესთან ერთად შეუწყვეტია არსებობა, საფიქრებელია, მონღოლების მიმე ხანაში, XIII ს-ის მეორე ნახევარში ან XIV ს-ში.

საკმაოდ შორეულ და სხვა დროის, მაგრამ მაინც გასახსენებელ ანალოგიად გვესახება სოფელი „მოჯალაბეები“ რაჭის ერისთავთა გვიანფეოდალური ხანის სასახლის (ბარაკონის) სულ მახლობლად (ქვემო რაჭაში).

ბ) ნ ა ჭ ი ვ ჯ ა ე ბ ი ს ნ ა ს ო ფ ლ ა რ შ ი მოვსინჯეთ ორი ნასახლარი: ერთი ნადარბაზევ-ივანოვკისაკენ მიმავალი სასოფლო — „სატყეო“ გზის სამხრეთით, ნასოფლარის მთავარ, შუა უბანში, ხოლო მეორე — გასასა და ჭივჭავის ხეზე შორის, ე.ი. განაპირა უბანში. ისინი პირობით დაენომრეთ. „I ნასახლარი“ და „II ნასახლარი“

I ნასახლარში სამი სენაკია: დასავლეთით, შუაში და აღმოსავლეთით, კედლები აქაც ანდეზიტ-ბაზალტის დიდრონი, ტლანქი, დაუმუშავებელი და თითქოს მშრალად ნაწყობი ლოდებითაა ნაშენი. საერთოდ სოფელი სავსებით იმგვარივეა, როგორც ნადარბაზევში. ნანგრევები 2—3 მ სიმაღლეზე იყო შემორჩენილი და 0,8—1,0 მ სიმაღლეზე მიწით დაფარული. მიწა აქაც საკმაოდ ბლომად შეიცავდა შუაფეოდალური დროისათვის დამახასიათებელ კერამიკას — კერძოდ, მოჭიქულ ჯამებს (ნატეხებს), დმანურ-თბილისურ-რუსთაული ტიპისას. აქვე უნდა ითქვას, რომ მოსინჯულ ნასოფლარებში კულტურული ფენა უფრო ხელუხლებელია, ვიდრე ნასასახლეში. ზედაპირულად აღმოჩნდა ერთობლივი ახალი, ეტყობა XIX საუკუნიდან შემორჩენილი საგანიც: მაგ., საეკლესიო შანდლის მსგავსი რამ, ტყვიისებრი ლითონისა. თეთრიწყაროელთა ცნობით, ზოგი ამ ნანგრევთაგანი, რომლებსაც იმდენად მაღლა აქვთ შემორჩენილი კედლები, რომ სულ ადვილია მათი კვლავ სახლებად (თავშესაფარად მაინც) ქცევა, 1935 წ. ჯერ კიდევ ყოფილა გამოყენებული საცხოვრებლად, ხოლო შუა ნასოფლარში შემორჩენილი მცირე საყდრის ნანგრევი ახლაც კი წარმოადგენს სამლოცველოს თეთრწყაროელ მორწმუნეთათვის (მეტწილ რუსებისათვის). მართლაც, სულ ახალნაწავი სანთლები იყო შიგ, პატარა რუსულ ხატთან და თითო-ორიოლა გვიანდელ საეკლესიო ნივთთან ერთად.

პირველი სენაკის კუთხეში აღმოჩნდა სატრიალბეგელი ხელსაფქვავის ზედა ქვის ნახევარი, წითლად გამომწვარი სქელი კეცისა და რამდენიმე საოჯახო ჭურჭლის ნატეხი, რომელთაგან ერთზე ტალღოვანი ორნამენტია ამოკაწრული.

II ნასახლარში ორი სენაკი იყო. მიწის გათხრა-გამოწმენდისას იქაც ზოგადად ანალოგიური მასალა ამოდიოდა. ამასთანავე, იქ აღმოჩნდა თიხის კერის ნაშთი. ამრიგად, ნატეხეების (როგორც ითქვა, ეს სახელწოდება ნასოფლარს ექსპედიციამ მიანიჭა მდ. ჭივჭაზე მდებარეობის გამო) პირველადმა გათხრა-მოსინჯვამ განამტკიცა ჯერ კიდევ თვალდათვალ ზვერვის შედეგად მიღებული შთაბეჭდილება, რომ აქაც, ნადარბაზევივით, ძირითადად შუაფეოდალური დროის, ქალაქ სამშვილდის მახლობლად მდებარე სოფლის ნაშთებთანაა გვაქვს საქმე და, რომ სწორედ ეს ვრცლად განფენილი „ღონიერი“ ნასოფლარი იქნებოდა ერთი ყველაზე უფრო ტიპური, შინაარსიანი და შესასწავლად მარჯვე ძეგლი—

საგანი ექსპედიციის მომავალი, ნასოფლართა შესასწავლად გასაშლელი სავ-
ლე კვლევა-ძიებისა. რომელსაც 1948—49 წწ. მხოლოდ ჩაეყარა საფუძველი.

მოსინჯვა შეეხო აგრეთვე ნ ა ტ ი ვ ჯ ა ე ბ ი ს შ უ ა ს ა უ კ უ ნ ე თ ა
ს ა მ ა რ ო ვ ა ნ ს, რომელიც ნასოფლარის უშუალო სიახლოვეს არის (საყდრის
ნანგრევის გვერდით) და ზედაპირზე წარმოდგენილია ბრტყელი მოცულობრივ-
ქანდაკოვანი საფლავის ქვებით. არჩევანი შეჩერდა ერთ დიდ ფილაქვაზე
(სიგრძე) 1,97 მ, უდიდ. სიგანე — 1,32 მ, სისქე — 0,3—0,5 მ). როგორც ამ ზომას
შეეფერება, ქვა ძალზე მასიური და მძიმე გამოდგა, ისე, რომ დიდად გაძნელდა
მისი აყუდებაც კი, განზე გადატანაზე რომ აღარა ითქვას რა. ქვას სრულიად
უწესრიგო მოყვანილობა ჰქონდა და მხოლოდ გამოსაჩენი ზედაპირი მოესწორე-
ბინათ (ან ეგებ სულაც ბუნებრივად ჰქონდა ლოდს ეს ზედაპირი სწორი?).
ლოდზე ამოღარვით გამოსატყლია ორი ადამიანი, ხოლო მათ შორის არის
სამი შეეული პარალელური ხაზი, თითქმის მათი გამყოფი გამოსახულება,
როგორც ხაერთოდ ქვემო ქართლის ამგვარი საფლავის ქვათა უმეტესობაზე,
ერთობ პრიმიტიული და „ფსევდოარქაულია“ (სწორედ ამიტომ გადავწყვიტეთ ამ
სამარხის გათხრა: ეგებ მოხერხებულყოფი სამარხული ინვენტარის მიხედვით
საფლავის ასეთი, ფრიად გავრცელებული ტიპის ძეგლების ნიშანდობლივ
დათარიღება და ამრიგად დადასტურება სათანადო გამოსახულებათა „ფსევდო-
არქაულობისა“).

ნაშრომის პირველ თავში (1948 წლის დაზვერვითი მოგზაურობის ანგარიშ-
ში) საკმაოდ დაწვრილებით ვმსჯელობთ თვით თეთრიწყაროს (ჩანს, ძველი
სოფლის ო რ თ ა შ უ ა ს) ნასაფდრევთან აღრიცხული საფლავის ქვებისა და
მეტადრე ერთი მათგანის გამო, რომლის გამოსახულება იმდენად „ფსევდოარ-
ქაულია“, რომ თავის დროზე ბრინჯაოს ხანის სატევრიანი მეომრის გამოსა-
ხულებადაც კი იქნა მიჩნეული — ადგილსამოგნელის, კონკრეტული გარემოცვის
გაუთვალისწინებლობის გამოც.

მარცხნივ მდგარი ადამიანი გულისხმობდაკრეფილია. შეუჭურველი და. თუ
არა უღვაშისებრი რაღაც, ქალადაც კი მიიჩნეოდა. თუმცა მარჯვნივ თავდირი
კომბალივით რამ აქვს გამოხატული, ყელთან კი ხელადასაცით რამ. მარ-
ჯვნივ მდგარს, მარჯვენა ფეხთან აქვს ერთი სატევარი (ვადაგანიერი, ტარზე
ორზოლიანი, წვერმოღუნული), მარცხენასთან — პატარა გუთანაი. ხოლო ზე-
მოთ — ჯერ ისეთივე სატევარი, კულა და შემდეგ ორი რაღაც „მრგვალი სა-
განი, სახეები ორთავეს „მთვარისებრი“ აქვთ. ფილაქვას აღმოსავლეთ ბოლოში
ელგა სწორკუთხოვნად ამოღარუბლული ქვა. რომელშიც. ჩანს, ჯვარი მდგარა
(ნატყბი არის კიდევაც შიგ ჩარჩენილი).

თითქმის უშუალოდ ლოდს ქვეშ აღმოჩნდა რკინის ცელი, დაჟანგული და
ფხადაჭმული. საეტვო არ ჩანდა. რომ იგი დაკრძალვისას თუ არა, ლოდის
დადებისას მაინც იყო დაყოლებული (თუკი ლოდი მოგვიანებით დაუდვიათ),
რაღაც თავისებური მნიშვნელობით. რომელსაც ეგებ კავშირი ჰქონდეს ზედა
ლოდზე გუთნის გამოხატვის მნიშვნელობასთან. სხვაფრივ, შემთხვევითი იმ სი-
ძიმე ლოდს ქვეშ ვერც შედებდა ცელს ვინმე. კიდევაც რომ მოეწადისკინა.
ერთი სიტყვით, არა გვკონია შეაცდეთ, ამ საფლავში რომ მხვდელ-მთესი-
ლები ვიგულისხმოთ, ისევე როგორც ათეულობით და ასეულობით აღრიცხულ.
ისეთივე გამოსახულების მქონე ლოდებს ქვეშ. სხვაგვარად უნდა იყოს საქმე.
როდესაც თვით საფლავის ქვა წარმოადგენს ცხვრის გამოხატულებას. ან
ფილაქვაზე გამოხატულია მეცხვარეობასთან დაკავშირებული საგნები (მაგ.
დუქარი), ან ხელოსნის ესა თუ ის ხელსაწყო და ა.შ.

დაკრძალულთა კენხობები გამოჩნდა ლოდის ძირიდან 0,8 მ სიღრმეზე, დასავლეთ მხარეს; მხრის ძვლები და საერთოდ ჩონჩხის ძირითადი ნაწილი — 0,9—0,95 მ სიმაღლეზე. პირველად გამოჩენილი სქელი (0,7 სმ) კენხოს შესაბამისი ჩონჩხი წესიერად იყო გულაღმა, ოღონდ თავი გადაგორებულიყო მარცხენა „ლოყაზე“ (შემდეგ შეინძრა?). მკლავები იდაყვებაძღე ტანს გასწვრივ იყო გაჭიმული, მერე კი — თითქოს შეკრძნულად გადაჯვარედინებული. თითების ფალანგები გამჭრალი ჩანს; წვივ-ბარძაყის ძვლები (ბარძაყის სიგრძე — 48 სმ) თითქოს ერთიმეორის „შეხვედრად“ ეწყობო. მეორე დაკრძალულის თავს ტანი სრულიად არ ახლდა თან, თვით კენხო დადებული იყო ქვის ორ ნატეხზე და თითქოს განზრახ მოეთავსებინათ ქვემოთ მდებარე ნეშტის მკლავს შიგნით. კისრის ძვლებიც სრულიად არ ჩანდა, ასე რომ, თუკი წაჭრილი იყო, პირწმინდად წაუჭრია მტერს ის თავი ტანისათვის, რომელსაც საფლავში ჩამარხვა აღარ ღირსებია. კენხო თხელია (0,3 სმ), მოზარდისას მოგვაგონებს, მაგრამ მაინც წარმოუდგენელია დანარჩენი ძვლების უკალოდ გაქრობა საფლავში, თუ არ მხოლოდ თავის დამარხვა, ასე რომ აქ სწორედ ნაძალადევი აღსასრული და მოკვეთილი თავის დაკრძალვა უნდა ვიგულისხმოთ, ოღონდ ეს თავისებური ვარაუდი რამდენადმე ძნელი შესათავსებელია ლოდზე ამოღარულ „წყვილად პორტრეტთან“, რომლებზედაც ორივეს თავ-ტანია გამოხატული.

საკუთრივ ინვენტარი საფლავში არ აღმოჩენილა, მაგრამ მის შემავსებელ მიწაში საკმაოდ ხშირად გამოერეოდა ხოლმე კერამიკის ნატეხები — მათ შორის ცისფერჭიქურიანი ჯამისა, წიბოიანი ქვერისა, კეცისებრი ჭურჭლისა და სხვ. ამიტომ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ როდესაც სამარხი იჭრებოდა, გვერდით მდგარ ნახაზლარებში, თხრით დადასტურებული, შუაფეოდალური ხანის ნაშთების შემცველი მიწის ფენა უკვე არსებულა და სწორედ ამგვარი მიწით ამოუვსიათ საფლავი დაკრძალვის შემდეგ, ე.ი. საფლავი სოფლის (ერთი უბნის მაინც!) მიტოვების შემდეგ თუა გაჭრილი.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ გათხრილი სამარხის ხნოვანება შეიძლება გადმოტანილ იქნას მთლად გვიანფეოდალურ ხანაში. ნახატზე საჭურველში თოფი არსად ჩანს (ისევე როგორც მეზობლად მდებარე ქვების ნახატებზე); ხოლო, როგორც ქვემო ქართლისავე მრგვალი, ნახატებიანი, საფლავის ქვები გვიმოწმებს, თოფი აუცილებლად არის ხოლმე გამოხატული მამაკაცთა საფლავის ქვების გარკვეულ წყებაზე.

ეთერიწყაროს რაიონში შესწავლილ საფლავის ქვებს ჩვეულებისამებრ საინტერესო და შინაარსიანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნაშრომი მიუძღვნა ექსპედიციის ეთნოგრაფიული რაზმის მეთაურმა, მის შემდეგ მალე გარდაცვლილმა ლ. ბოჭორიშვილმა (იხ. „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, ნაკვ. VIII, 1956; „ქვემო ქართლის ისტორიული ეთნოგრაფიიდან — საფლავის ქვები“). (გავიხსენოთ თუნდაც ცხენი — ძეგლები სამშვილდის ერთ-ერთი ზემოუბნის ძველ სასაფლაოზე). აქვე უნდა მოვიგონოთ აკად. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვიერი ცნობა, სხვა შემთხვევაში ჩვენთვის გაზიარებული, რომ სიტყვა „თოფი“ ქართულ წერილობით ძეგლებში, საბუთებში პირველად XV საუკუნეებში გვხვდება მხოლოდ. ჩვენ მიერ გათხრილ სამარხიდან ათიოდე მეტრზე ძველ სხვა საფლავის ქვა, რომელშიც ჯერის ჩასადგმელი ფოსოა ამოღრუებული და გამოხატულია გულხელდაკრეფილი მამაკაცი, რომელსაც მარჯვენა ფეხთან, განდაგან უდევს ისეთივე სატევარი, ხოლო მარცხენასთან — მშვილდისარი. ამიტომ სამარხთა ის წყება საკმაოდ დარწმუნებით შეგვიძლია მივაკუთვნოთ, ისევე როგორც ძველთა ეს ტიპი მტკვარს — სამხრეთ საქართველოში, ჩვენში თოფის ფართოდ გავრცელების წინარე ხანას, XIV—XV სს.

გარდა ასეთებისა, ნაჭიკვაკების ძველ სასაფლაოზე არის სხვაგვარი ქვის ძეგლებიც: იგივე ცხენთა ქანდაკება, რომლებიც უფრო გვიანდელი ჩანან და ეგებ მოწმობდნენ შუაუყოლალური ხანის შემდგომ სოფლის თუნდა ნაწილობრივ განახლებას. დასასრულ, არის ერთი ასეთი პრიზმული ქვა, რომელზედაც ყოფილა ქართული წარწერა, მაგრამ ისღა იკითხება, რომ ქვა 188? წ. დაუდგამთ. თუ გავიხსენებთ საყდრის ნანგრევების დღემდე თავგანისცემისა და ლოცვის საგნად შემორჩენას, საერთოდ ყოველივე ზემოთქმული კანონზომიერად უნდა მივიჩნიოთ.

ნაჭიკვაკებიცა და მისი საყდრის ნანგრევებიც შემდგომ ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ნასოფლართა შემსწავლელი ექსპედიციის (ი.გ.პელიშვილის მეთაურობით) ხანგრძლივი და ნაყოფიერი გათხრითი მუშაობის საგნად იქცა და ახლა აღარ განგვარძობთ სიტყვას მათ შესახებ.

წინარეუბოძალური ღროის ძმების თხრა

3. ვარხუნოს „ნაცარგორის“ მოსინჯვა

სოფ. ვარხუნო, როგორც უკვე ითქვა, თეთრიწყაროს სამხრეთით, მის შუა უბნიდან 2 კმ მანძილზე. მდებარეობს.

ვახუშტის რუკასთან შეჯერება გვაფიქრებინებს, რომ ეს ახალგაჩენილი სახელი (სოფელში ახლა სომხები ცხოვრობენ) ძველ „ეცოს“ უნდა შეენაცვლებოდეს, არც თუ ისე დიდი ხნის წინ. ისიც იქნა უკვე აღნიშნული, რომ სოფლის თანამედროვე ეკლესია და სასაფლაო მდებარეობენ ერთ მოგრძო მაღალ გორაზე, რომელიც მაღალი, მერიდიანულად გაჭიმული ქედის კალთისაგან მოწყვეტილი სერის შთაბეჭდილებას ახდენს. უკვე ტოპოგრაფიული იერით ჰგავს ეს მაღლობი იმ „ნაცარგორებს“, რომლებიც მრავლადაა საქართველოში და კერძოდ შიდა ქართლში, სადაც ერთი მათი ყოვლად ტიპური ნიმუში გათხრილ იქნა ისტორიის ინსტიტუტის ექსპედიციის მიერ გ.გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით (1945—1948 წწ.) და გამოიკვია, რომ ეს ნაცარგორა ძვ.წ. III—II ათასწლეულთა მანძილზე წარმოადგენდა სამოსახლო ადგილს, მრავალი საკულტო მოწყობილობითა და სათანადო ნივთიერი ნაშთებითურთ. როგორც ვიცით, 1948 წლის დაზვერვითი მოგზაურობისასვე დაადგა თვალი ექსპედიციამ ვარხუნოს „ნაცარგორას“ და გულდასმით შესწავლის ღირს ძეგლად მიიჩნია იგი, ოღონდ 1949 წელს არ ფიქრობდა მისთვის ხელის მოკიდებას, რადგან შუა საუკუნეთა ძეგლების გათხრა ჰქონდა გეგმაში. მაგრამ II აგვისტოს ექსპედიციას მისმა ვარხუნოელმა მუშამ შეატყობინა, რომ იქაურ ბავშვებს მოუწინააღმდეგებოდათ ეკლესიის გორაკის აღმოსავლეთი ფლატე და უპოვნიათ თიხის რამდენიმე პაწია ჭურჭელი და ერთიც ფრინველის გამოსახულება. ექსპედიციამ დაუყოვნებლივ მიავლინა ვარხუნოში თავისი უფრ. მეცნ. თანამშრომელი ი.გ.პელიშვილი, რომელმაც ჩამოართვა ბავშვებს მათ მიერ ნაპოვნი ნივთები და ჩამოიტანა თეთრიწყაროში. ამ შემთხვევითმა მონაპოვარმა მართლაც დიდი ინტერესი გამოიწვია ექსპედიციის წევრთა შორის. ეს იყო ლეგა თიხის პაწია ქვევრი (რომელსაც გვერდზე აქვს ნახევრეტი, ხოლო მის ირგვლივ — დანაძერწის ნაშთი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ან ტყუპად ეკრა ასეთივე ქვევრი გვერდზე, ან არა და სხვა რამე), ასეთივე პაწია კოჭობი დაბალ-კონუსური სარკველითურთ, მოზრდილი ქოთნის ამგვარივე სარკველი, მოწაღლისფერო თიხის პაწია, საკმაოდ ტლანქად ნაკეთები ჭიჭი-სებრი ჭურჭელი და ლეგა თიხისაგან გამოშვარი, ღრუ გამოსახულება ბატისა თუ იხვისა, რომელსაც ნისკარტი იმდენად ტლანქი აქვს, რომ ბეჭემოტის

დინგს უფრო მოგვაგონებს. საერთოდ კი ეს გამოსახულება საკმაოდ რიგიანადაა გამოყვანილი, ისე რომ წყლის ფრინველი უყოყმანოდ გამოიცნობა. ერთი ნახერტი თავზე აქვს, ერთი ზურგზე და ერთიც ბოლოში, ოღონდ ეს ბოლო ძაბრისებრ გაფართოებული ყოფილა და თითქმის მთლად ჩამოტეხილი კია. თვალებიც ამოხვეტილია. მუცელზედაც ძაბრისებრი რამა აქვს შებმული, ოღონდ ნახერტი კი არაა, არამედ ეს „ძაბრი“ თითქოს რაღაცაზე წამოსაცმელია, „იხვის“, ისევე როგორც პაწია ქვევრისა და კოჭობის თიხას ლევა და საგრძნობლად პრიალა ზედაპირი აქვს. „იხვის“ ფრთები გამოხატულია ძალზე სქემატურად, აღმაცერად ურთიერთმკვეთი, საკმაოდ ღრმა ხაზებით, რომლებიც, თვით თიხის ფაქტურასთან ერთად, ძალიან მოგვაგონებენ სამთავროს, ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულის დასაწყისის ორმოსამარხთაგან მომდინარე მრავალი შავ-ლევა ღოქისა, კოკისა თუ მუცელგანიერი ქვაბ-ქოთანის მხრების გეომეტრიული ორნამენტის მოტივებსაც და გამოყვანის ტექნიკურ ხერხსაც. თვით ამგვარი, ფრინველისებრ გამოყვანილი ჭურჭლის ზუსტი ანალოგია არ არის ჯერჯერობით ცნობილი. სამაგიეროდ, გვაქვს თიხის გამოსახულებიანი თუმცა კი არა ღრუ, ან მხოლოდ ნაწილობრივ ღრუ სხვადასხვა ცხოველებისა სტალინირის ნაცარგორაზე¹³, კოლხეთში¹⁴, ურბნისში¹⁵.

ზედმიწენითი ანალოგიები მოეპოვებათ სამთავროს ძველ ორმო-სამარხებში პაწია, სათამაშო ქვევრუკასაც, სარქველიან კოჭობანასაც. ჩამოთვლილ ანალოგიათა საერთო ხნოვანება, სამთავროს ძველ ორმოსამარხთა გამთხრელ-შემსწავლელის ა. კალანდაძის აზრით, ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულის დასაწყისს შორის თავსდება. ეს უნდა დაეუდოთ საუშუქლად ვარზუნოს ნაცარგორაზე შემთხვევით აღმოჩენილი, ზემოაღწერილი ნივთების დათარიღებას, ხოლო ეს უკანასკნელი, ალბათ, გავრცელდება ამ ნაცარგორის ძირითად ძეგლებზე, რომელთა შესწავლა კვლავ სამერმისო საქმედ რჩება. თვით კერამიკის საერთო რაგვარობით სტალინირის ნაცარგორაზედაც პოვნებს ბევრ ანალოგიას.

ვარზუნოს გორას თეთრიწყარო-წალკის გზატკეცილის მხარეზე, ე. ი. აღმოსავლეთით, სოფელ ვარზუნოს განაპირა უბნისაკენ საკმაოდ ციცაბო ფლატეები აქვს, ნაჭივჯავების მხარეზე, ე. ი. სამხრეთით — დაბრეც-დაბრტყელებული, ხოლო უკან, ე. ი. დასავლეთით, უტყეო და ბევრად უფრო მაღალი ქედის მხარეზე — თითქმის დავაკებული, ოღნავ შესამჩნევი უნაგირა, სადაც ხნულებია და თან ვარზუნოელ ახლანდელ სომეხთა სასაფლაო. ამ მხარეზე გაივლის რუსების დროს გაყვანილი კერამიკული წყალსადენი, რომელიც მიემართება თეთრიწყაროს თავზე მდებარე ყაზარმებისაკენ. გორაზე, მისი დაბრტყელებული თავის დასავლეთ ბოლოზე დგას პატარა ეკლესია, რომელიც არაერთგზის გადაუეთებიათ და საბოლოოდ სომხურ ყაიდაზე მოუწყვიათ (მაღალი ტრაპეზი, გარეთა კედლებში და შიდა ნიშებში ჩადგმული სომხურწარწერიანი ხაჩკარები და სხვ.). ირველიც — საფლავის სხვადასხვაგვარი ქვები და ძეგლებია... ზემოაღწერილი ნივთები ბავშვებს აღმოუჩენიათ სწორედ აღმოსავლეთი ფლავტის თავზე და იქ გავჭერით ჩვენც საცდელი თხრილი. სამწუხაროდ, მუშაობა ერთი დღის მეტი არ დავგვალდა, რადგან ამასობაში თბილისიდან შეგვატყობინა ექსპედიციის ხელმძღვანელმა, რომ თანხა მოულოდნელად ამოეწურა ინსტიტუტს და ყოველგვარი თხრა უნდა შეწყდეს, გარდა ნადარბაზევისა, სადაც აუცილებელია საქმის „მომრგვალება“. ამრიგად დარჩა დღემდე ნამ-

¹³ გ. გ. ბ. ე. ჯ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი., სტალინირის ნაცარგორა. — მიმომხილველი, II, ტაბ. V, სურ. 1.

¹⁴ Б. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды.

¹⁵ გ. ლ. მ. თ. ა. ი. ძ. ე., ურბნისის ექსპედიციის 1953—1956 წწ. ანგარიშები.

დვილად გამოურკვეველი ვარხუნოს „გორა“. ამ ერთი ღღის გათხრამ კი ის მაინც ცხადყო, რომ „ნაცარგორად“ წოდებისათვის მეტი საბუთიცა გვაქვს, ვიდრე მარტო გორაკის ტოპოგრაფია, — ისიც ფრიად ტიპური და სპეციფიკური. საქმე ისაა, რომ აღნიშნული თიხის ჭურჭლების პოვნის ადგილას თავი იჩინა ბათქაშის ღიდრონმა გოროხებმა და — რაც განსაკუთრებით საყურადღებო იყო — რამდენიმე ნაგლეჯმა სწორედ იმგვარი მასალისა და ისე მორკალული „საკურთხეველებისა“, როგორც სტალინირის ნაცარგორაზეა მკაფიოდ გამოვლენილი. ყოველ შემთხვევაში, აშხ. ი. გპელიშვილს, სტალინირის ექსპედიცი-აში ნამუშევარს, არ გასჭირვებია ამ ნაგლეჯების ამგვარად გამოცნობა, რაც სავსებით დამაჯერებლად გამოიყურებოდა. საფიქრებელია, რომ ბავშვების მიერ ნაპოვნი ჭურჭელი, რომელთაგან ზოგს („იხვს“ მაინც) რიტუალურ-საკულტო იერი აქვს, დაკავშირებული იყო ასეთ საკურთხეველთან და კი არ წარმოადგენდა სამარხეულ ინვენტარს, როგორც შეიძლებოდა გგონებოდა.

ყოველივე ეს ცხადყოფს, რომ მიუტყეველი იქნება ვარხუნოს არქეოლო-გიური კვლევის არგანახლება. შესაძლოა, აქ ჩვენ თვალწინ გადაიშალოს შიდა ქართლის ნაცარგორათა ღიდად მსგავსი, მაგრამ მაინც გარკვეული სპეციფი-კურობის მქონე, ქვემო ქართლისათვის ღანჯახსიათებული ტიპის გორა, რომე-ლიც ღიდად გაამდიდრებს ჩვენს წარმოდგენას საერთოდ ასეთ გორათა შე-სახებ და კერძოდ ქვემო ქართლის არქეოლოგიის შესახებ — მით უმეტეს, რომ არქეოლოგიურად თითქოს რიგიანად შესწავლილ, მეზობელ წალკაში ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლო და I ათასწლეულის კულტურა წარმოდგენილია უფრო ჩვეულებრივი ორმოსამარხებითა და მათეული მასალის სახით, ხოლო გორები იქ არ გათხრილა და არც ვამოვლენილა.

4. ბედენის უღელტეხილზე აღმოჩენილი სამაროვნის მოსიწვჯა

ეს სამაროვანი ექსპედიციამ აღმოაჩინა 1949 წლის დასევერით მოგზა-ურობის ერთ-ერთ ექსკურსიაზე, 31 აგვისტოს. იგულისხმება ის უღელტეხილი, რომლითაც წალკისაკენ მიმავალი (ახალი, „ხრამქესშენის“ მიერ გაჭრილი) გზატკეცილი ტყე-ტყე გადადის ქცია-ხრამის ხეობაში, აქ სწორედ უმაღლეს ად-გილას, სადაც მახლობლად გზატკეცილის მომვლელი მუშების სამოსახლოა გა-შენებული ტყეში, გზის მარჯვენა მხარეს ჩამოჭრილ ფლატეში შემჩნეულ იქნა ჯერ ერთი, ხოლო შემდეგ აგრეთვე მეორე ქვის სამარხი.

ქ ვ ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 1 ფლატის ჩამოშლვლევის გამო არეულ-დარეული იყო (გზის გაყვანისას ჩამოუჭრიათ). განივი კედლები აღარსად ჩანდა. გაშიშვლ-და მხოლოდ სახურავის ერთ-ერთი ფილაქვა, სქელი, რუხი ფიქალისაგან გამოჭ-რილი. მის ქვეშ გამოჩნდა ადამიანის ფეხთა ძვლები, რომელთა მიხედვითაც იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ უნდა ყოფილიყო დამხრობილი, თავით ჩრდილოეთისაკენ, პოზაზე ვერას ვიტყვით. ერთ-ერთ ძვალს მოზრდილი კოჟიფი ეტყობოდა. სამარხის ინვენტარისაგან შემორჩენილიყო მხოლოდ კერამიკა. ერ-თი მოზრდილი მუცელდიდი დოქი, დამტერეული და მიწის სინოტივისაგან დამ-ბალ-დაშლილი მოწაბლისფრო-შავად (მურა ფერად) არის გამოქვარი. დოქი კენხოსთან იყო მიჭყლებილი. მის უკან იყო შავად გამოქვარი ფინჯანივით ჭურჭელი, მუცელზე ყურშებელი, რომლის ქვემოთაც იყო ცხოველის ძვლების და ადამიანის ქვედა ყბის ნატეხი. შორიახლოს აღმოჩნდა აგრეთვე ოსილი-ანის ვიწრო, ფაქიზად ნამუშევარი ლამელის ნატეხი, რომელიც არ უნდა ეკუთვნოდეს სამარხის ინვენტარს.

ქ ე ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 2 აღმოჩნდა პირველის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 2,8 მ მანძილზე. იგი მთლიანად იყო დაცული და ამიტომ მის მიხედვით შეგვიძლია მსჯელობა საერთოდ ამ სამაროვნის სამარხთა აღნაგობა-შინაარსის შესახებ. სამარხი დამხრობილი იყო ჩჩა-სსდ. წინა (სდ) განივი კედლის სიგრძე — 1,2 მ, მ, სიმაღლე — 0,42 მ, სახურავის სიგრძე — 1,3 მ, სამარხის სიმაღლე — 0,53 მ, სახურავის სისქე — 0,8—0,1 სმ. სახურავი შედგენილია 6 უსწორ-მასწორო მოყვანილობისა და ნაირი სისქის, ერთიმეორეზე უწესრიგოდ დალაგებული ფილაქვებისაგან, რიბაც წალკისა და დილიჯანის არქაულ ქვის სამარხებს უფრო მოგვაგონებს, ვიდრე სამთავროს სამაროვნისას. სამარხის საშენად გამოყენებული ქანები წარმოადგენენ ტუფოგენს, მოყვითალო ან მომწვანო ქვიშაქვას და მიკრობრექჩიასა თუ მაკროკონგლომერატს. სამარხის კუთხეებშიც, ზემოდანაც სახურავის ფილაქვებს შორისაც და სამარხის მიწაშიც ბლომად იყო ნახშირი. სახურავის აწმენდისას გამოჩნდა გოჭის (?) კენხო-ყბები და ზოგიერთი სხვა ძეგლი. სამარხში ბლომად ყვარა მიწა, უფრო დასავლეთ მხარეს. ჩონჩხი იმდენად ძლიერ იყო მოყვითალო, რომ ბარძაყები და წვივები ერთიმეორის პარალელურად ეწყო, სამარხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. თავი ჩჩა მხარეზე ჰქონდა. მის ირგვლივ შემოწობილი და დაღეწილი იყო მუქი ლევა თიხის 4 შედარებით პატარა ჭურჭელი: ა) მსხლისებრი მუცდისა და საშუალო სიმაღლის ყელის მქონე ხელადა მუცელზე ხშირი, მსხვილი და ალმაცერი ხაზებით შემკული (№ 160); ბ) მომცრო ქოთანის, ძალზე ყელდაბალი (№ 159); გ) ჭრაქისებრი მოყვანილობის და თან კი თითქოს სასმისივით ჭურჭელი (№ 161) ტანდაბალი, ყურმაღალი, გადმოსასხმელტუჩიანი; დ) პაწია კოჭობი (№ 158). ხერხემალი და მენჯი ჩონჩხს ედო ჩდ კედელს გასწვრივ, მუხლები — ს-ა კედელთან, ტერფები — დასავლეთ კუთხეში, კენხო — ჩრ. კუთხეში. ხელები იდაყვებში მოხრილი და ნებებით სახესთან მიტანილი. ჩანს სა-სკენ იშორებოდა. ერთ-ერთ (ჩანს პარჯენა) ხელში სჭერია რ კ ი ნ ი ს მ ო გ რ ძ ო დ ა ნ ა ც ელისებრ მოღუნული, ყუიანი და იქვე ახლოს — ვიწრო ს ა ლ ე ს ა ვ ი, რიყის ქვისა. დანა დაჟანგულ-დამტვრეული იყო, მაგრამ მის ჟანგს კარგად შეენახა ხისა (ქარქაშისა?) და გრეხილი კანაფის (ყაწიმის?) ნაშთები. სამარხის შიდა სივრცე უდრის 0,87x0,55x0,43 მ, ბარძაყის ძელის სიგრძე — 41 სმ, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ არასრულწლოვანი დამარხული: კენხო ძლიერ სქელი იყო, კბილები — მოცვეთილ-მოღესილი.

როგორც ვხედავთ, აქ საქმე უნდა გვეჩინდეს ადრეული რკინის ხანის სამაროვანთან (დამარხვის წესი, კერამიკა, რკინის იარაღი), ოღონდ არც თუ მთლად ადრინდელ ეტაპებთან ამ ვრცელი ხანისა (რკინის იარაღის ტიპია შედარებით მერმინდელი). იარაღის უახლოესი ანალოგიები ისევ წალკის იმ ქვაყუთებში გვხვდება, რომლებსაც ბ. კუფტინი „მიდიურ-სპარსულ“, „გვიან-ვანურსა“ და „ადრე აქემენიდურ“ ხანებს მიაკუთვნებს (მაგ., ბეშთაშენის ციხესთან¹⁶), კერამიკა კი რამდენადმე უფრო არქაული გვეჩვენება. ანალოგიას ვხედავთ აგრეთვე ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერ მანგლისში გათხრილ სამარხებში¹⁷ ისე, წინარეფეოდალური და წინარეანტიკური ქვემო ქართლის რუკაზე დასატანია კიდევ ერთი ახალმიკვლეული სამაროვანი და მაშასადამე სათანადო სამოსახლოც — ბედენის უღელტეხილზე, მაღალ ადგილას.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ 1949 წელს ექსპედიციის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს ერთმა კლდეისელმა მუშამ გადმოსცა

¹⁶ Б. К у ф т и н, Триалети, I, გვ. 41—50, სურ. 43 (2—4), 46 (9), ტაბ. XVI.

¹⁷ ჩენი მეცნიერება, 1924, XIII.

იმევე ადგილებში ნაპოვნი ბრინჯაოს სამაჯურის ნატეხი, რომელიც, სამწუხაროდ, არ შემონახულა, ისე რომ ტიპზე ზუსტ წარმოდგენას ვერ ვიქონიებთ, მაგრამ თავისთავად ბრინჯაოს სამკაული ამ ხანებში ხომ ჯერ კიდევ უარყოფითად გავრცელებული.

დასასრულ დაქმნით, რომ გათხრილი სამარხის მახლობლად, ფლატეშივე ჩანდა ნაშთი წყობისა ($3,5 \times 0,7$ მ), რომელიც ნაგლეჯი ქვითა და თიხის ხსნარით იყო ამოყვანილი, ზედ მდებარე შავი კერამიკის ნატეხი თითქმის გვაუქიებინებს ამ წყობის სიძველეს, მაგრამ საეჭვო კია!

ზემოაღნიშნული გზის მუშათა სამოსახლოს მახლობლად, ტყეში კი აშკარად შეიმჩნევა შუა საუკუნეთა ნასოფლარი, ჯგუფ-ჯგუფად მიმოფანტული: ერთგან ოთხი კომპლექსი, მეორეგან — ერთი დიდი კომპლექსი, ორგან — თითო პატარა კომპლექსი ნაგებობებისა.

5. შავსაყდართან აღმოჩენილი სამაროვნის მოხიზვა.

ეს სამაროვანი მიაკვლია ექსპედიციის არქეოლოგთა რაზმმა ასურეთის უბანში დაზვერვითი მოგზაურობისას, 2 სექტემბერს. ქართული სოფელი შავსაყდარი მდებარეობს ასურეთის აღმოსავლეთით, მისგან 4-ოდე კილომეტრზე, ალგეთის მარჯვენა მხარეს. სამაროვანი აღმოჩნდა სოფლისაგან კარგა მოშორებით, მაღალფლატოვანი მაგრამ თითქმის შშრალი ხევის, „აკაკიების ხევის“ (ალგეთის მარჯვენა შენაკადია) მარცხენა ფლატე ნაპირას. ის ადგილი ალგეთის მუხანდრს დაჰყურებს (რომლის შიგნითაც წისქვილია). ფლატის თავის ჩამოშვებების გამო იქ გამოჩენილიყო სამი ქვის სამარხი, რომლებიც ჩვენ გავწმინდეთ და ინვენტარი წამოვიღეთ, ისინი ჩრდილოეთიდან სამხრეთით იყვნენ დამწკრივებული ახლოახლოს.

ქ ვ ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 1 აგებულია რუხი, მრავალნასვრეტოვანი ანდეზიტ-ბაზალტის ბრტყელი და თითქმის სრულიად გაუთლელი, უწესრიგო ლოდებისაგან. კედლებისა და სახურავის სისქე უდრის $8,5-9,0$ სმ. სამარხის გარეგანი ზომა $0,95 \times 0,54 \times 0,53$ (სიმაღლე) მ, შიდა სივრცე — $0,71 \times 0,41 \times 0,33$ მ. ბავშვის სამარხს გავდა და გამოდგა კიდევაც. დამხრობილი იყო ჩილდ-სსა. სსა კედელი 2—3 ერთიმეორეზე დადებული, მცირე, მეტ-ნაკლებ ბრტყელი ქვისაგან შემდგარი გამოდგა. კედელთა შერწყმის ხაზები კირით იყო ამოღესილი, სამარხი პირთამდე იყო სავსე შავი, წვრილგორბოვანი მიწით. ძვლები ძალიან ცუდად იყო შემონახული. კეჩხოში აღარა ჩანს რა და თავის ადგილას, ე.ი. ჩრდ. მხარეზე სარძევე კბილებიღა აღმოჩნდა. იქვე იყო გათეთრებული პ ა ს ტ ი ს რამდენიმე მომსხო მ ძ ი ვ ი, მეტწილად შუა-შუა დატეხილი. სავარაუდო მეგრის არეში იყო ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ს ა დ ა ბ ე ტ ე დ ი — წ გ ო ლ ი (ხელთა ძვლებისა ნატამალიც კი აღარ იყო). სსა ბოლოში იყო ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს პატარა, ირგვლივ-კეჭნილი ს ა მ ა ჯ უ რ ი (ფეხთან ძვალთა სიახლოვის მიხედვით, ეგებ საწვივე რგოლიც კი იყო?). კერამიკა 3 ჭურჭლით იყო წარმოდგენილი: ა) ჯსა კედელზე მიყრდნობილი იყო ფერმკრთალი მოაგურისფერო თ უ ნ გ უ ლ ა (№ 194), ყელფართო და ტუჩგამოშვებული (მის გვერდით იღო სამაჯური); გაწმენდის შემდეგ გამოირკვა, რომ იგი მოხატული ყოფილა წითელი საღებავით გეომეტრიულად: ბ) ძირითა კედელზე თითქმის მიდებული, ვარდისფრად გამომწვარი პატარა მ ა ი დ ნ ი ს ე ბ რ ი ჭ უ რ ჭ ე ლ ი; გ) თავის არეში, სამარხის კუნჭულში მიდებული, მუქი, მოშავო-წ ა ბ ლ ი ს ფ ე რ ი პაწია კოჭობი, რომელსაც მუცელი შემკული აქვს ირგვლივ ამოღარული ტეხილი კლაკილებით... როგორც ვხედავთ, ბავშვის სამარხისათვის არც თუ მცირერიცხოვანი ინვენტარია. თუნგულაცა და „ჩაიდანიც“ წითლად შეღებილი ყოფილა.

ქ ე ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 2 მდებარეობდა პირველის სამხრეთით, 3 მეტრ მანძილზე. ასევე ფლატის პირას გაშლული, დამხრებილი იყო ჩრ-სა. აგებული იყო მსხვილნასვრეტოვანი ანდეზიტ-ბაზალტის სქელი, ტლანქი ფილაქვებით, სრულწლოვანის დასამარხავად პატარა ჩანდა, შიდა სივრცე უდრიდა 1,15x0,55x0,45 მ, სახურავის სისქე უდრიდა 15—18 სმ. სახურავი თითქოს ერთი ფილაქვისაგან შედგებოდა, კედლებიც — თითო ფილაქვისაგან. მიცვალებული მოკუნტული ჩაუსვენებიათ: მეწვის ძვალი ჩრდილო გრძლივ კედელზე ედო, ბარძაყთა ძვლები — აღმაცერად, მუხლებით ს კედელზე მიბჯენილი. საოცარი კი იყო, მაგრამ თავი და ტორსის ძვლები არსად უჩანდა, საფიქრებელია, რომ ისინი ფლატეში ჩაშვავებულან სამარხის ჩა განივ კედელთან ერთად. ინვენტარიდან შემორჩენილი აღმოჩნდა ღია ვარდისფრად გამომწვარი თ ი ხ ი ს დ ი დ ი, ტ უ ჩ ი ა ნ ი ღ ო ქ ი, ყურმოტეხილი და პირდამტერული. იგი ჩანს, თავით ედგა დაკრძალულს (ჩა კუთხეში) და მერე წაიქცა, მსგავსად 1-ლ სამარხში აღმოჩენილი თუნგულისა და „ჩაიდნისა“, ესეც წითლად შეღებილი გამოდგა, ს კედლის გასწვრივ, წვერით ჩა-საკენ ამოჩრილი იყო რ კ ი ნ ი ს გ რ ძ ე ლ ი შ უ ბ ი ს პ ი რ ი, ძალზე დაჟანგულ-დამტერული. ალბათ მეტი ექნებოდა ინვენტარი, მაგრამ თავმკერდის ძვლებთან ერთად ჩაცვივდა ზოგი რამ ხევში.

ამ სამარხის მახლობლად, იმავე ფლატის ახალჩამოშვავებულ ადგილებში, ლიოსურ თიხებში მრავლად ჩანდა ნაცროვანი ბუდეები, ხოლო ფლატის თავებში — რამდენიმე მკაფიოდ გამოხატული ორმოც. მოხერხდა იმ ორმოებიდან ხევის ძირას, კალთაზე ჩამოცვნილი, ნაცარში ამოგანგლული ობსიდიანის ნატეხისა და აგრეთვე შავი, ზოგჯერ პრიალა კერამიკის ნატეხების აკრეფა. ეს ორმოები უშუალოდ კორდოვანი ფენის ქვეშ იწყება.

აღგეთის მარჯვენა ნაპირას, ღურნუკის საურმე გზის პირას ხნულები საესა ობსიდიანის ნატეხ-გადანაყარით, გამოყვანილი ისრისპირებით, შავი და ვარდისფერსაჩუქიანი კერამიკის ნატეხებით და ნიშნუებით ბევრიც ავკრიბეთ.

იქვე, მცირე გორაკზე ანდეზიტ-ბაზალტის ღირდონი ლოდებია, თითქოს რაღაც არქაულ ნანგრევთა მსგავსი. ზოგი ძველ ბუმბერაზთა ნასახლარებად მიიჩნევს, ზოგი — თათრების ნაფარებალად. ღურნუკელი სომხები ამ ადგილს „ბაგატელოს“ უწოდებენ.

ქ ე ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 3 იყო მეორეს სდ-თ მისგან, 15-ოდე მეტრზე. ფლატეში გამოჩენილი ჩანდა მხოლოდ სახურავი — ნასვრეტოვანი ბაზალტის სქელი ფილაქვა. აღარსად ჩანდა არც განივი და არც გრძივი კედლები, ისე რომ, შესაძლო იყო, სულაც ფილაქვით გადახურული ორმოსამარხი იყო, როგორც სამთავროში არც თუ იშვიათად გვხვდება. სახურავს ქვეშ აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი ჭურჭელი, შავი თიხის ქ ო თ ა ნ ი, „სამთავროული“ ტიპისა, მუცელზე ყურშებმული. ნატამალიც კი არ გამოჩენილა არც ადამიანის არც ცხოველის ძვლებისა და არც სხვა რამ ნივთებისა. ასე რომ ყოველმხრივ ღიდად საეჭვოა ამ „სამარხის“ სამარხობა.

სამთავე სახურავი ერთსა და იმავე ღონეზე, მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 20—25 სმ სიღრმეზე აღმოჩნდა. როგორც ეტყობა, აქ საქმე გვაქვს სამაროვნის განაპირა უბანთან, რომელიც თავის დროზე არ იქნებოდა გაშლული და ეს მომხდარა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც „აკაკიების ხევი“ იმდენად გაფართოებულა, რომ სამაროვნის კიდე ჩამოუშვავებია. ამ ვარაუდს ადასტურებს შავ-საყდრიელი ბიჭის, იმუამად მუესუშირის ყანის დარაჯის 12 წლის ყორა ინა-შეილის ცნობა, ფლატეში ხან ერთგან შიშვლდება სამარხები და ცვივა ხევში, ხან მეორეგანაო.

სამარხეულ ინვენტარში შემავალი შუბისპირი და მძივები იმდენად მჭერ-

მეტყველი არა ჩანს დათარიღებისათვის, რამდენადაც კერამიკა და, კერძოდ, ერთი თავისებური, „ჩაიდნისებრი“ ჭურჭელი, რომელიც ანალოგიებსა პოვებს სამთავროს ქვეერ-სამარხებში და ალაზნის ველის (არხილოს კალოს) სამარხებში, ე.ი. ძვ.წ. ბოლო საუკუნეთა კუთვნილ ძეგლებში. თუ ეს თარიღი სწორია, საყურადღებოა თვით ფაქტი ამ დროის სამარხში იარაღის ჩატანებისა, რაც, მაგ., სამთავროს ქვეერ-სამარხებისათვის უკვე სრულიად უჩვეულოა. ყოველ შემთხვევაში, ეს სამაროვანიც ღირსია არქეოლოგთა შემდგომი ყურადღებისა. აღსანიშნავია ისიც, რომ „აკაკების ხევის“ პარალელურად, მეზობლად ჩამომდინარე, ისევე ღრმა და ფლატოვანი „ბერძნული ხევი“ წითელწყაროელთა მიწებისაგან საზღვრავს თურმე შავსაყდრიელთა მიწებს (65-ოდე წლის დათა ბასილაშვილის თქმით, ამ ხევებს სამხრეთით მახლობლად მდებარე ქედს „აქეთ წყალი გადმოიღვრება, შავსაყდრისაა და იმ სიმაღლეს იქით — ბერძნებისა, წინწყაროსი“). ხოლო ის ცნობილი ინვენტარი ქალის მდიდრული სამარხისა, ადრე „აქემენიდური“ დროისა, რომელიც ბ.კუფტინმა „აღლეთის სამარხის“ სახელწოდებით გამოაქვეყნა, სწორედ წინწყაროელი ბერძნების მიერაა მისთვის გადაცემული, როგორც მათი სოფლის საყანე ადგილებში ნაპოვნი, ასე რომ შავსაყდრის სამაროვანი ეგებ სულაც უშუალოდ ემეზობლება იმ სამაროვანს, რომელიც აგრეთვე საჭიროებს შემდგომ კვლევას.

6. სამარხები სოფ. პატარა დაღეთის მახლობლად

ქართულწარწერიანი ეკლესიის ნანგრევის შესწავლისას (7 აგვისტოს), პატარა მშრალ ხევში, ე.წ. „ქანანანთ მამულის“ (ამჟამად კოლმეურნეობის ფერმის) მახლობლად ჩხიკეთა-დაღეთის შავი ქვის მაძიებელ გეოლოგიურ პარტიას გაუჭრია 1 მ სიგანე და რამდენიმე ათეული მეტრის სიგრძე თხრილი, რომელშიც გამოჩენილა ორი ქვის სამარხი, ვცადეთ ამ სამარხების გასინჯვა.

ქ ე ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 1. შიდა სიგრძე უდრის 1,3 მ, სიგანე — 0,6 მ, სიმაღლე — 0,55—0,60 მ. სახურავი თხრისას გადაუდღიათ განზე და შიგ მიწა აუჩიჩქნიათ, მაგრამ ძელები მაინც ჩარჩენილა. სრულწლოვანი ყოფილა დამარხული. სამარხი დამხრობილია ჩდ-სა, თავი ჩდ-სკენ პქონია. ძელების ამოწმენდისას ამოვიდა რკინის ღიდრადიუსიანი ბრტყელი სამაჯურის ნახევარი და რკინის სამაჯურისავე თუ მშვილდსაქინძის (?) უსახური ნატეხი.

ქ ე ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 2 დამხობილია ად. ფილაქები ტლანქადაა დამუშავებული, მათი სისქე უდრის 10—15 სმ. აქაც მსხვილნასერეთოვანი ანდეზიტ-ბაზალტისაგანაა ფილაქები გამოჭრილი. გრძივი კედლები ორ-ორი თითქმის ტოლი ფილაქისაგან შედგება, განივი — თითო. ეს სამარხი უფრო პატარა იყო: შიდა სიგრძე — 1—45 მ, შიდა სიგანე — 0,55 მ, სიმაღლე — 0,45 მ, კედლების სისქე — 6—10 სმ. სახურავი აღარც ამას პქონდა. ესეც პირთამდე იყო მიწით საესე. ძელები ბავშვისა თუ მოზარდისა აღმოჩნდა (ზოგი კბილი ჯერაც არ იყო ბუდიდან ამოჭრილი). თავი დ-თ ედო, გულაღმა გაშოტილი იწვა, ფეხები — რამდენადმე რადიალურად პქონდა განწყობილი, ინვენტარი არა პქონია რა. თუ პირველ სამარხში ნაპოვნი რკინის ნატეხი მართლაც მშვილდსაქინძს ეკუთვნის, მაშინ თითქოს შეიძლება ადრეუყოფილურ ხანაზე საუბარი.

7. ცნობები შემთხვევით აღმოჩენათა შესახებ

ეს ცნობები მოკრებილია ექსპედიციის მიერ გათხრაზე მომუშავე გლეხთა და სხვა მკვიდრთა თუ იქ სამუშაოდ ჩასულთა გამოკითხვისა თუ მათივე ნებისმიერი ნაამბობის მიხედვით, ან ზეერვის დროს.

ეს ის ცნობებია, რომელთა შემოწმება ჩვენ 1949 წელს ვედარ მოვასწარიტ, სამერმისოდ გადავდეთ, მაგრამ დღემდე ვერ იქნა შემოწმებული, ასე რომ ეკლავ სამერმისოდ რჩება.

ა) თეთრიწყაროს მკვიდრის (წინამძებარე ანგარიშის ავტორის ბინის პატრონის), ალექსანდრე (საშუიკ) მჭედელშვილის მიერ მოწოდებულ ცნობები: — 1938 წელს თეთრიწყაროდან წყალსადენი გაჰყავდათ მაწვეანის, ქოთიშის, წინწყაროსა და სხვა იმ მხარის სოფლებისაკენ (რაიონის აღმოსავლეთ ნაწილში), რადგან იქით ჭირდა წყალი და აქეთ კი მრავლადაა წყაროები. მთხრობელი თვითონ ყოფილა მიღების ჩასაყვლი თხრილის გაჭრაზე მომუშავეთა ხელმძღვანელი.

მარნეულ-წინწყაროდან მომავალი ახალი (წალკა-ხრამკესმშენის) გზის თეთრიწყაროს ძველ გზასთან შეერთების ადგილიდან 2 კილომეტრზე წინწყაროსაკენ წაყდომიან 30-ოდე ქვის სამარხს. ერთს დიდი მთლიანი ფილაქა ხურებია თავზე (ის ფილაქა ამოულიათ და წყალსადენის აუზისათვის დასაფარებლად გამოუყენებიათ), სხვებს კი სამ-სამი ან ოთხ-ოთხი. თითოეულში ორი და მეტი (ოთხი-ხუთი) ჩონჩხი ყოფილა — გულადმა, ერთიმეორეზე ბრტყლად მდებარე. სამარხებში მიწით სავესე ყოფილა, ძვლები — ცუდად დაცული, შლადი, თითო სამარხში მხოლოდ თითო „ლიტრა“ და „ჯამი“ თუ ყოფილა, თიხისა, ამათგან ერთი „მოკალული“ ჭრელი ყოფილა, ხოლო დანარჩენი „მოუკალავი“, წითელი. ეს ჭურჭელი მუშებს ჩამოურიგებიათ ან დაუღწიეთ, მთხრობელს არ შემოუნახავს. ერთ სამარხში ნახშირიც შეუმჩნევიათ.

1927 წ. თეთრიწყაროში ამოსულა ერთი „ჭკვიანი კაცი პროფესორი ფლორენსკი“¹⁸, რომელიც შემდეგ დაუპატიმრებიათ იმის გამო, რომ მაშინ აქ უთხრია, დიდძალი ოქრო უპოვნია და მიუთვისებია. მთხრობელი, იმჟამად სკოლის მოწაფე და სხვები დაინტერესებულან და თან ხლებიან ხოლმე, გუდარეხში მათი თანდასწრებით გაუთხრია სამარხები და ჭურჭელი უპოვნია შიგ. მერე დაუწვია თხრა საყდარშიც. საინტერესო რაღაც გამოჩენილა, ვითომ შეუწერებია თხრა, მაგრამ რცა ბიჭები ტყეში გაუგულებია, მაშინ ამოულია მალულად რაღაც. გუდარეხს იქით, ორიოდე კილომეტრზე, ხევში ერთი ძველი ეკლესიაა. მთხრობელსა და მის ამხანაგებს უცდიათ მის ეზოში თავჩენილი სამარხების მოთხრა, მაგრამ ვერაფერი უპოვნიათ.

მთხრობელის ბიძაშვილს სოფ.საღ/ი/რაშენში, ალგეთის ხეობაში, გაუთხრია ერთი ძველი სამარხი და უპოვნია ოქროს ბეჭედი, რომელიც გაუყიდა. მის ერთ ამხანაგს ალგეთზე ერთგან გაუთხრია სამარხი და უპოვია ოქროს ბეჭედი, რომელზედაც (ალბათ, თვალზე) ამოკაწრული ყოფილა კურდღელი და მისი მადევარი ძაღლი. მპოვენელს ბეჭედი „ტორგსინი“-სათვის ჩაუბარებია. თვით მთხრობელს 1935 წ. შეუძენია სახლი ნაპოლკოვნიკარი შალამოვისაგან, რომელსაც იხსენიებს ე.თაყაიშვილი თავის მოგზაურობის ანგარიშში და აღნიშნავს, რომ იმ სახლის სარდაფის კედელში ჩაშენებულია ქართულწარწერიანი (მხედრული) ქვა, აქაურ ძველი ეკლესიიდან წამოღებული. ექსპედიციამ შეამოწმა ის სარდაფი და წარწერიანი ქვა მართლაც ნახა.

ბ) ელენეკუიშჩევას ცნობა (ივანოვიკისაკენ მიმავალმა და ნადარბაზეში გზად შეჩერებულმა მოგვაწოდა მ აგვისტოს).

სოფ. ნეონ-ხარაბაში (წალკის რაიონში სოფ. ბარმაქსიზიდან 8 კმ მან-

¹⁸ ეტყობა ეს ის ფლორენსკია, რომელიც იმ ხანებში თბილისის მიდამოების გეოლოგიურ-არქეოლოგიურ დაზვერვაზე მუშაობდა და მაგალითად შავნაბადა-თელეთის მიდამოებში ქვის ხანის ნაშთებს მიაკვლია (იხ. Путеводитель по Тифлису и его окрестностям, 1926).

ძილზე, სოფ. ახალიკისაკენ) მცხოვრებ იულია ნიკოლოზის ასულ კუიუმჩიევას (თავად რუსის ქალსა და ბერძნის ცოლს) 1942—1943 წწ. ბოსტანში კართოფილის თოხნისას უპოვნია ოქროს საყურე, რთული აღნაგობისა, ბრტყელი დეტალებისაგან შემდგარი და ლურჯი მძივებით დამშვენებული. სხვა რამ ნივთი ან ადაშიანის ძეგლები ამ მონაპოვარს თითქოს არ ხლებია თან.

რა თქმა უნდა, ძნელია ასეთი ცნობის მიხედვით წარმოდგენის შექმნა სამკაულის ტიპზე და ხნოვანებაზე.

მისი პატრონის ოჯახი მას მერე გადასახლებულა კიკეთში (ქმარს 1949 წ. ბურის გამყიდველად უმუშავნია იქ).

გ) გეოლოგების (იმჟამად „საქართველოს ოქროს“ ტრესტის თანამშრომლები ს), არჩილ კიკიანი და ვასილ ჭონიშვილის ცნობები. „საქართველოს ოქროს“ საძიებო უბნის უფროსს, თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. ალექსეევკაში (ვახუშტის მიხედვით ძველი დრანეთი), გეოლოგს მინაგო უგრეხელიძეს ჰქონია ოქროს გამორეცხვაზე მომუშავე მუშის გნატიუკის მიერ მდ. ასლანკაზე (ძველი ტორნე), სოფ. ივანოვკის ქვემოთ ნაპოვნი ბრინჯაოს ბაღთა, თითქოს ფიგურული.

დმანისის რაიონში, მდ.ჯანდარ-ჩაიზე (მის შესართავთან ახლოს) უპოვნია ოქროს მაძიებელ მ.ლესნისს, 2 მეტრ სიღრმეზე, ალუვიონს ქვეშ, ბრინჯაოს წერაქვი. ეს ამბავი მპოვებელს გაუმხელა მხოლოდ უკანგორში მომუშავე გორბაჩენკოსათვის. საერთოდ კი უბნის უფროსი იყო გეოლოგი ზურაბ აბაშიძე.

ბოლნისის რაიონის სოფ. კაზრეთში საძიებო უბნის უფროსს იური ნაზაროვს აქვს მაძიებელთა მიერ ნაპოვნი ძველი ოქროს და სხვა სამკაულები.

ტრესტის გეოლოგები მუშაობდნენ აზერბაიჯანშიც, მდ. ტერტერის, აქსტაფა-დილიჟანის, ქუშქარ-ჩაისა და მიხმანის ხეობებში. ყველგან — და განსაკუთრებით კი ქუშქარ-ჩაის ხეობაში — აღმოჩნდა ოქროს საძიებო რეცხვისას ძველი ოქროს მძივები, მონეტები და სხვ. ყოველივე ეს მიდიოდა, როგორც ბუნებრივი ოქროს მონაპოვარი. განსაკუთრებით ბევრი ყოფილა ქუშქარ-ჩაის ხეობაში, სადაც ძიებას ხელმძღვანელობდა გეოლოგი ამბროსი ქებულაძე.

საერთოდ ასეთი რამ საკმაოდ ხშირია საბჭოთა საქართველოში ფართოდ გაშლილი ოქროს ძიების პრაქტიკაში. თითქმის ყველა იმ მდინარის ქეიშაში, სადაც ბუნებრივი ოქრო ვგულებათ და იპოვება კიდევაც, ჩნდება ძველიც. აქაც—უმთავრესად სამკაული ჩანს, სწორედ იმ მადნულ ბაზაზე აღმოცენებული ნაწარმი, თავ-თავისი ყველა რაიონში. ეს რა თქმა უნდა, ფრიად საყურადღებო სიგნალია და დიდი ხანია აყენებს ჩვენ წინაშე, არქეოლოგიურ და გეოლოგიური ძიების ამ საკითხში მაინც, კოორდინაციის საკითხს, მაგრამ ჩვენ ამ მიმართულებით ჯერაც არ გაგვიკეთებია რა.

ამ ძველი ოქროს ნივთების სამკაულების ხნოვანებაზე ზეპირად ცხადია ვერას ვიტყვით, ისინი იკარგება, „ტორგზინ“-ში მიედინება.

დ) ექსპედიციის მუშის, ჯიგრაშენელი ვასილ პიპერიდის ცნობა. ჯიგრაშენში (ნადარბაზევის უახლოესი სოფელია, სამხრეთით) ცხოვრობს გომარეთიდან გადმოსახლებული ქართველი გიგო ბალახაძე, რომელიც 12-ოდე წელიწადია მწვემსობს. ძველი ამბებიც იცის, ადგილებიცა და ძეგლებიც.

ჯიგრაშენში ნაპოვნია მიწის თხრისას ბრინჯაოს სამაჯური.

ე) თეთრიწყაროს კოლმეურნეობის წევრების პეტრე პარუმიანი და კონსტანტინეზაბოროვის ცნობები.

ცხნარი-აბანოში, ტყიან ადგილას (მაგრამ არა ისე ტყიანში, როგორიც კლდე-ისია) კარგი ციხე ღვას და იქ ერთხელ მთხრობლებს უპოვნიათ რკინის ისრისპირი, ღუზისებრი მოყვანილობისა. ისრის ეს ტიპი აშკარად შუა საუკუნე-ებისა ჩანს.

ვ) წაღკის რაიონის სოფ. ედ-ქილისას მცხოვრების კონსტანტინე ჩაკალოვის ცნობა. 1945 წელს თეთრიწყარო-წალკის ახალი გზის გაჭრაზე მომუშავე სპეცკონტინგენტს, კლდისის წყლისა და ქცია-ხრამის შესართავის მახლობლად ჩამოჭრილ ფლატეში უპოვნიათ ქვის სამარხები, რომლებშიც ჩონჩხებს სხვადასხვა ნივთები და ვერცხლის მონეტები ხლებიათ, მაგრამ ეს უკანასკნელები მუშებს მიუთვისებიათ (თუ ცნობა მართალია, ალბათ, ანტიკური დროის სამარხები ყოფილა?!).

ზ) კლდეისის უბნის ტყის ტყელების შაქრო აკოფა-შვილის ცნობა. ხრამის ხეობაში არის პატარა ნიოხრები (=ნასოფ-ლარი-ნაოხრები), რომელსაც პანტიანი ეწოდება, უწინ სოფელი ყოფილა, ახლა კი ერთ პატარა ადგილას 5—6 საყდარია და ნასახლარები. იმ საყდარში 1944 თუ 1945 წელს რუს ოქროსმამიებლებს „სტრატელებს“ „ამოუთხრიათ ერთი ძველი დიდი ღვდლის საფლავი“, რომელშიც აღმოჩენილა ადამიანის ჩონჩხი და გრძელი თმა-წვერი, ერთი ოქროს ჯაჭვი ამოუღიათ, რომელიც 36 გრამი გამოსულა და მოგენლებს ჩაუბარებიათ „ტორგისინი“-სათვის.

თვით ექსპედიციის დაკვირვება.

თ) თეთრიწყაროდან ფიტარეთისაკენ მიმავალ გზაზე, სოფ. შიხელოსა და სოფ. იფნარს შორის, ტყიანში, ზედ გზაზე შიშვლდება ქვის სამარხები, რომელთა მოსიწვევა ექსპედიციამ ვერ მოახერხა.

ი) არდასუბნელი ლევან ვართაზაროვის ცნობა. სოფ. ენაგეთში 1947 წ. იქაურ მცხოვრებს რამან ალიხანოვს, საკარტოფილედ ამოძირ-კვისას, ერთი შინდის ძირში უპოვია მუშის ტიქა თუ ძელის მსგავსი ჭურჭელი, რომელზედაც ჯიხვი ყოფილა გამოხატული. ის ნივთი ჰქონია ღოუბნელ ჩო-მახაშვილს, ექსპედიციის მუშაობის პერიოდში თეთრიწყაროს რაიონის მთავრობის დახმარებით დაწვრილად დაწვრილად.

კ) არდასუბნის მიდამოებში მომუშავე გეოლოგის — კოტე კარგათელის ცნობები. არდასუბანზე ჩამომავალი ბოგვის ხევიცა და მისი გაღმა-გამოდმა მდლობებიც სულ ნეოგენური დანალექი ქანე-ბით არის აგებული და თუ ნაგებობაში სადმე ბაზალტის ლოდებია გამოყე-ნებული, საკმაოდ შორიდანაა მოზიდული. მაგ., „სამკარიანი“ ეკლესიისა — წინწყაროდან უნდა იყოს.

აკ) ახლოს არის „მადნის სერი“, სადაც 1914. და მომდევნო წლებში უთხრიათ შავი ქვა და საზღვარგარეთაც კი უზიდათ. იქ ნამუშევარი გლეხების თქმით, მრავლად უნახავთ ამ მადნის ძველად მოპოვება-დამუშავების ნიშნები, ნაღობი და სხვ. ნიმუშები ჰქონია მთხრობელს.

დ) არდასუბნელი სედრაკ მაჭკალაშვილის ცნობა. ძველი ბოგვის ნასოფლარს ზემოთ, ზირბითის მისადგომზე, არდასუბნელთა საყანე ადგილას, „დანძლიან ველზე“ ძველი სასაფლაო ყოფილა; მიწის მუ-შაობისას ჩნდება ხოლმე ბრტყელი ქვით აშენებული საფლავები, რომლებშიც თითო ჩონჩხი და თავს აქეთ-იქით თითო ან ორი თიხის ჭურჭელი არისო („წითლად შეღებილი“, ზოგჯერ „ლურჯი“).

1) თ ე თ რ ი წ ყ ა რ ო ს უ ბ ა ნ ი

იძულებული ვართ აქ მხოლოდ იმ ძეგლებზე შევიჩრდეთ, რომელთა შესწავლაში უშუალოდ მიგვიღია მონაწილეობა. ეს მით უმეტეს დასაშვებია, რომ ექსპედიციის აქ მუშაობის ჟამს მასში სისტემატურად მონაწილეობდნენ ზუროთმოდერები, ისტორიკოსები და სწორედ მათ მიერ იქნა სათანადო ძეგლები დეტალურად აღნუსხული, ხოლო განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი — გამოქვეყნებულიც.

ა) „ი ბ ბ უ ლ ხ ე ვ ი ს უ ფ ლ ი ს“ ნ ა გ ე ბ ბ ა და წ ა რ წ ე რ ა. ექსპედიციის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს ი.კძელიშვილს აგვისტოს დამდეგს დაეკისრა დაზვერვითი მუშაობის განახლება, სანამ ექსპედიციის ძირითადი ნაწილი ნადარბაზევსა და ნასოფლარებში თბრიდა. ექსპედიციის ხელმძღვანელის დაავლებით, ამრიგად უნდა შევსებულიყო წინა წლის დაზვერვის ზოგიერთი ხარვეზი: გამოჩენილი ან ზერელედ დათვალიერებული ძეგლები შესწავლილიყო და თან ახლები მოძებნილიყო.

ნ აგვისტოს ი.კძელიშვილმა მიაგნო პირველ უცნობსა და საინტერესო ძეგლს სოფ. დაღეთის მიდამოებში, რომელიც თეთრიწყაროს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მისგან 1,5 კმ მანძილზე მდებარეობს. 7 აგვისტოს თითქმის მთელმა ექსპედიციამ ინახულა და შეისწავლა ეს ძეგლი. სოფლის დასავლეთით, მაღლობზე (რომელიც არ წარმოადგენს აქ უმაღლესს, — ის სერი, რომელზედაც თეთრიწყაროსაკენ მომავალი მოკლე გზა გადმოდის, მასზე უფრო მაღალია, მაგრამ იგი — განცალკევებული გორაა და ეგებ საერთოდ „გორაც“) დგას მცირე ეკლესია — უფრო სწორად ქვითკირით (ჭარბდულბიანით) ამოყვანილი ჩონჩხი ოდესღაც პერანგით შემოსილი ეკლესიისა, რომელსაც თავის დროზე გალავანიც რტყშია ირგვლივ, ბაზალტის დიდრონი უფორმო ლოდებით ამოყვანილი და ხეებიც ჰქონია ირგვლივ შემორტყმული (დაღეთელთა სიტყვით), მაგრამ ახლა ძეგლისა და სხვა ბურქების გარდა აღარაფერი დაუტოვებიათ. ადგილზე შემორჩენილი ორიოდე ქვის მიხედვით, ეკლესია ანდუზიტ-ბაზალტის თილილი ლოდებით ყოფილა შემოსილი და ეს ლოდები ერთგულად შემოუცლიათ და თავიანთი მშენებლობისათვის ჩაუზიდათ დაღეთში იქაურ სომხებს. დაღეთელები ამ ეკლესიას „აღალოს საყდარს“ უწოდებენ (თვით ის „აღალო“ ერთ ხნიერ კაცს ხსომებია კიდევაც: დაბალ-დაბალი, წვერიანი კაცი იყო, ცოლ-შვილი არ ჰყოლია, ამ ეკლესიას უვლიდა, წინასწარმეტყველი იყო და სხვ.). ეკლესიის შემოძარცვა და დანგრევა ათიოდე წლის ამბავია, დაღეთელთა თქმით.

მოუხედავად დიდი დარბეულობისა, ჩვენთვის საყურადღებო ზოგი რამ მაინც გადარჩენილა: ჯერ ერთი, მოყვითალო ტუფის (ცნობილი ალგეთის ქვის, ჩვენს თანამედროვე მშენებლობაშიც ფართოდ გამოყენებულის) ფილაქვის ნატეხი, რომელსაც შერჩენია წნულით გარშემოვლებული მარჯვენა კუთხე და წიბო. ეს ფილა ჩასმული ყოფილა რომელიღაც კედელში, ჩარჩოში, ზედ ამოკვეთილი ყოფილა ასომთავრული წარწერა, რომლისაგან შემორჩენილია მხოლოდ პირველი პწკარის მარჯვენა განაპირა სიტყვა „თმრს“ და მეორე პწკარის ერთი გაურკვეველი ასოს ნაწილი. ეს, რა თქმა უნდა, საყურადღებო წარწერის ნაშთი იყო, მით უმეტეს, თუ თამარ მეფეზე იქნებოდა შიგ საუბარი, მაგრამ გაცილებით უფრო საყურადღებო გამოდგა მეორე ნაშთი — ანდუზიტ-ბაზალ-

ტისაგან გამოთლილი, დიდი, ნახევარწრიული, მასიური ფილა, რომელიც, ცხადია, კარაიინი უნდა ყოფილიყო და ეკლესიის დანგრევის შემდეგ კარის მახლობლად დაეარდნო, პირქვე. ი. გმელიშვილს პირველადვე შეეჭვრიტა ქვემოდან და რელიეფური გამოსახულება შეეშინია. იქ შემსწრე დაღეთელებმა დაგვიდასტურეს ვარაუდი. ეს ქვა ეკლესიის კარის თავზე იყო. ქვა გადმოვებრუნეთ და გამოირკვა, რომ რელიეფური გამოსახულების გარდა, ზედ საკმაოდ ღრმად ამოჭრილი ასომთავრული წარწერაც ყოფილა და ამ წარწერამ ძველი მყისვე მოაქცია ძალიან მნიშვნელოვანთა რიცხვში, იგი ველზედვე იქნა ამოკითხული ექსპედიციის წევრთა მიერ ერთობლივ: „ქ~ე შ~ე ქობულ ხევ (ლ?) ის. ოფლი ესე და კონკნლს წყარა მნ ქნ“. ამრიგად, წარწერის ავტორი ჩანს ვინმე ქობულ „ხევისუფალი“ (ამოკითხვისას ზოგი ჩვენგანი ვარაუდობდა „ხელისუფალი“. მესამე ასო ვერ იყო გარკვევით გამოყვანილი), ქვაზე საკმაოდ ტლანქად ამოკვეთილია 4 მაღალრელიეფური ჯვარი: ორი შუაში (ქვემოთ დიდი, ზემოთ პატარა) და ორიც მათ აქეთ-იქით. ამასთანავე ამოკვეთილია ბურცოები ოთხ-ოთხი აქეთ-იქით და ოთხიც შუაში, სანახევროდ როზეტულ ფოსოებში მოქცეული. წარწერა სამ პწკარადაა განაწილებული. ზედა ორი პწკარი შედგება დიდრონი, შორიშორს ამოჭრილი მთავრული ასოებისაგან, მესამე — წვრილი და მჭიდროდ მიჯრილი ასოებისაგან (მხოლოდ ბოლო ოთხი ასოა ისევ მსხვილი). ერთი დაღეთელის ცნობით, როდესაც ეს წარწერა იქნა კარის თავზე ყოფილა მოთავსებული, წარწერის მცირე ნაწილი თითქოს გადადიოდა კედლის თლილი პერანგის იმ ქვეზედაც, რომელნიც კარს მარცხნივ მდებარეობდნენ. მაგრამ ასეთი ქვები ამჟამად აღარსად ჩანან და წარწერაც თითქოს შინაარსობლივ დასრულებული ჩანს, ასე რომ ეგებ ზემოთ მოტანილი ცნობა არც შეეფერებოდეს სინამდვილეს. ყოველ შემთხვევაში, თუ კედელზე მართლაც გრძელდებოდა წარწერა, რომელიც კარაიინზე ვერ დაეტიო, შეიძლება იქ თარიღიც იყო აღნიშნული.

წარწერის ამოკითხვა საბოლოოდ დაახუსტა ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ნ. ბერძენიშვილმა: „ქრისტე, შეიწყალე ქობულ ხელისუფალი (ან ხევისუფალი?) ესე და კარკნალაის წყარო მან ქნა“. მისივე განმარტებით, „ხელისუფალს“ ამოვიკითხავთ თუ „ხევისუფალს“, ორსავე შემთხვევაში საქმე გვექნება დღემდე უცნობ, საკმაოდ დიდ ადმინისტრაციულ თანამდებობასთან, რომელიც მთელ ხევს განაგებს, ან აღმასრულებელ ხელისუფლებას განახორციელებს ამ მხარეში და რომელსაც რქმევია ძველი ქართული სახელი „ქობული“, რომელსაც ჯერ კიდევ მცხეთის ჯვრის საყდრის რელიეფებიდან და წარწერებიდან ვიცნობთ. ნაცვალსახელი „ესე“ უძველესად გულისხმობს იმ ეკლესიას, რომლის კარის თავზედაც ყოფილა წარწერა. რაც შეეხება გამონათქვამს „მან ქნა“, იგი ნიშნავს აშენებასა და გაკეთებას. მას სრული ანალოგია მოეპოვება ძველი შუამთის წარწერაში: „ღო შე პატაა რამაგული ესე კარი მნ ქნა“¹⁹. ექსპედიციის ხელმძღვანელმა წარწერის ამოკითხვისთანავე გაუსვა ხაზი მის დიდ მნიშვნელობას: ჯერ ერთი, ლიტერატურაში სრულიად უცნობი ძველი იქნა ექსპედიციის მიერ მიკვლეული და, მეორეც, — გავეცანიტ მანამდე უცნობ თანამდებობის მქონე, კონკრეტულ პიროვნებას, რომელიც, შესაძლოა, თამარ მეფის ხანაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა — ამას გვაფიქრებინებს წარწერის პალეოგრაფიული ხასიათიცა და აგრეთვე მეორე წარწერის ნაწყვეტი, რომელზედაც იკითხება „თმრს“. ამას ისიც უნდა დაემატოს, რომ ვეცნობით იმ ადგილის ძველ სახელწოდებას, რომლის ახლოსაც აღუმართავთ ეკლესია: „კარ-

¹⁹ Е.С. Такайшвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, в. IV, 164—165.

კნალაჲ“, საიდანაც გამოუყვანია წყარო ქობულს. „კარკნალი“, როგორც დიდ-
რონი ლოდებით მოყვნილი ადგილის სახელწოდება (ისევე როგორც „გონხარი“
და „ლოლოვანი“) დღემდე ცოცხლადაა შემორჩენილი ქვემო ქართლის ტოპო-
ნიმიკაში²⁰. ოღონდ დაკარგული ჩანდა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში — დღევან-
დელი დაღეთის მიდამოებში.

ესოდენ მნიშვნელოვანი წარწერის აღმოჩენის გამო მივიყვანეთ მუშები ე-
ლესიის ნანგრევებზე და ცოტაოდენი გავათხრეინეთ — ნაგებობის შიგნითაცა
და გარეთაც. ამის შედეგად გამოჩნდა კარი, გაშლულდა ტრაპეზის ქვა — ოდნავ
ტრაპეციოიდული, სრულიად სადა. აღარ გამოჩნდა არც ჩუქურთმიანი, არც წარ-
წერიანი ქვები. სამაგიეროდ ვიპოვნეთ რამდენიმე ნატეხი იმ კრამიტებისა, რომ-
ლებითაც ყოფილა თავის დროზე დაბურული ეს ეკლესია და რომელთა შორისაც
იყო რამდენიმე ყვავილიანიც — საესებით ისეთივე, როგორიც ნადარბაზევის
ნანგრევთა თხრისას ამოდიოდა ბლომად და თბილისის კერამიკული სახელოს-
ნოს ნიმუშების თხრისასაც გვქონდა ნაპოვნი. ამით დადგენილი იქნა ამ, ფრიად
თავისებური ტიპის კრამიტის გავრცელების მესამე პუნქტი და კიდევ უფრო
განმტკიცდა ამ ეკლესიის დათარიღება თამარის ხანით. დასასრულ, მიწის
თხრისას მრავლად ამოდიოდა ვერცხლის ფული — რევოლუციამდელი რუსუ-
ლიცა და საბჭოურიც: ჩანს, „აღალოს ეკლესიის“ მლოცველთა მიერ შეწირული.

ბ) წ ა რ წ ე რ ე ბ ი ს ო ფ. პ ა ტ ა რ ა და დ ე თ თ ა ნ. სოფ. პატარა და-
ღეთთან არის კოლმეურნეობის ფერმა (ყოფ. ქანანოვის სახლი და მამული). იქ
დგას მცირე, საკმაოდ კოხტა ეკლესია — ძველის ნანგრევზე აღორძინებული
(იმჟამად შიგ ჩხიკეთა-დაღეთის შავიქვის სამიეზო გეოლოგიური პარტიის
დინამიტის საწყობი იყო). ახალი ეკლესიის აშენებისას კედლის წყობაში ჩაუტა-
ნებიათ ორი ქართულწარწერიანი ქვა — ჩანს, თავდაპირველი ეკლესიიდან
შემორჩენილი. ერთი არის სამხრეთ კედელში, კარს მარცხნივ — ზედ ხუთი
თუ ექვსი პწკარია, ნუსხური, უწესრიგოდ მიმოფანტული ასოები. ამოკითხვა
გაჭირდა (გადმოხატული და ფოტოგადაღებული). მეორე არის სამხრეთ-აღ-
მოსავლეთ კუთხეში, სამხრეთ წიბოს უშუალო მახლობლად. ასომთავრული
წარწერისაგან ორი პწკარიღაა შემორჩენილი, რომლის შინაარსი გაურკვეველია

ქ შ შ ა და დ
ქ შ ე ბ რ თ ა

ლიტერატურაში ეს
წარწერები უცნობია.

გ) ს ა მ დ რ ე თ ი ს ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ო კ ო მ პ ლ ე ქ ს ი. თეთრიწყარო-
ელი კოლმეურნეების ნათქვამის შესამოწმებლად ი. გძელიშვილმა 9 აგვისტოს
ინახულა სოფ. სამღერეთი (რომელიც რაიონის ცენტრის სამხრეთ-დასავლეთ-
ით, მისგან ათიოდე კილომეტრზე მდებარეობს) და აცნობა ექსპედიციას,
რომ იქ მართლაც პირველხარისხოვანი არქიტექტურული ძეგლია: დიდი ეკლე-
სიისა და მის გვერდით მდგარი სასახლისებრი ნაგებობის ნანგრევები. 11 აგ-
ვისტოს ექსპედიციამ ერთობლივ დაათვალიერა ის ძეგლი, თბილისიდან ამო-
სულ კოლეგებთან (ი. აბულაძე, ნ. ჩუბინაშვილი, ნ. ჯავახიშვილი) ერთად.
ამჟამად სოფ. სამღერეთში სომხები ცხოვრობენ და მას „სამღრეთს“ ან „სამ-
გრეთს“ უწოდებენ, ხოლო თვით ძეგლს, რომელიც სოფლიდან საკმაოდ მოშო-
რებითაა — „საბაროს“ საძნელო არაა ამ სიტყვაში გამოცნობა ქართული „სა-
ბეროსი“, რაც საქართველოს სხვა კუთხეების ხალხურ მეტყველებაშიც გვხვდე-
ბა, როგორც „მონასტერის“ სინონიმი. ვახუშტის ამ ადგილას აღნიშნული აქვს
მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელსაც იგი „მონასტერს“ უწოდებს.

²⁰ გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე და ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, თრიალეთში 1949 წ. მივლინების ანგა-
რიში. — მიმოხილველი, 11, 1951, გვ. 330—333.

სანამ საკუთრივ ძეგლზე მივიდოდით, თვით თანამედროვე სოფელ სამღერეთში ვნახეთ, ჯერ ერთი, ძველი (XI ს. ტიპის) ეკლესია. შემდეგ ძლიერ გადაკეთებული, და შემდეგ კი კოლმეურნეობის მიერ 1934 წელს აშენებული ბოსელი, რომლის კართან დადგმული იყო ცისფერი ტუფის ჩუქურთმიანი ფრაგმენტი, ხოლო იატაკად თუ ზღვედ იმავე მასალის ბრტყელი, მშვენიერად თლილი ფილები იყო დალაგებული. როგორც გამოირკვა, ეს ქვა სამღერეთელ სომხებს სულ მონასტრის ნანგრევებიდან ამოუხიდავთ, აქაც გარს შემოუძარცვიათ ოდესღაც მშვენიერად შემოსილი ტაძარი — რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფრიად გავრცელებული მოვლენაა სწორედ სომხებით დასახლებულ ძველ ქართულ ნამოსახლარ ადგილებში.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კოლმეურნეობის ბეღლის მშენებლობაშიც უხვადაა გამოყენებული ძველი ქართული ძეგლებიდან შემოძარცვული თლილი ქვა და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, — კიბის ერთ-ერთ საფეხურში ჩატანებულია ფილა, რომელზედაც არის ასომთავრული წარწერა, ხოლო ეს უკანასკნელი (ნაკლული) გვამცნობს, რომ რაღაც (ალბათ მშენებლობა) მომხდარა მაშინ „ოდეს რუქნადინი გაუაქციეთ“. ზედმეტიღაა იმის განმარტება, თუ რა მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო ეს წარწერა.

იმეამად სამღერეთშიც იყო დაბინავებული თეთრიწყაროს რაიონში მომუშავე გეოლოგთა ერთ-ერთი რაზმი, ინჟ. ქეთ. ტოგონიძის მეთაურობით და სწორედ მათ ეჩვენებინათ ი. გძელიშვილისათვის სოფელს გადაღმა, ხრამის მარცხენა შენაკადის წყალმცირე, მაგრამ ღრმა ხევში ჩვენთვის საინტერესო სამონასტრო კომპლექსის ნანგრევები, რომლისკენაც გზა კლდე-კლდე ადგილებზე მიემართება, ისე რომ იქიდან სოფელში ნაძარცვი ქვის ამოხიდავ კარგა საძნელო საქმე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ, ჩანს, ბოსელი უთუოდ ძველი ტაძრის პერანგისეული მასალით უნდა დაემშვენებინათ, სხვაფრივ არ შეიძლებოდა!

ოდესღაც მოხდენილი სამონასტრო ეკლესიისა და მის გვერდით მდგარი, როგორც გამოირკვა, სატრაპეზოს ნაგებობანი გარედან თითქმის პირწმინდად იყო პერანგ შემოცლილი. ეკლესიას და შერჩენია ერთი ლამაზი ცისფერი ფილაქვა ხრამის მხარის ფასადზე. თითქმის შემოუძარცველი იყო კარიბჭე, მაგრამ სამაგიეროდ იგი ძალზე შებოლილი და გამჭვარტლული იყო. მიუხედავად ამისა, მაინც კარგად ჩანდა მშვენიერი ჩუქურთმები. ის, რაც კოლმეურნეობის ბოსლის კართან ვნახეთ, სწორედ ამ კარიბჭის ერთ-ერთი სვეტისთავი უნდა ყოფილიყო. საოსტიგნეს ანუ სატრაპეზოს ნანგრევთა შორის ერთი წარწერიანი ფილაქვა აღმოჩნდა, მათ გარეთ — მეორე. წარწერები ასომთავრულია, ლამაზი, ქარაგმა-ლიგატურებიანი, ნაკლული, ისინი ასე იკითხება:

შნ და..

ამიერიტგან და უუუნ...

იე — ძესა

გამოსლვაჲ...

ტრაპეზისა მაშენ...

....რი....შდ.

საფიქრებელია, რომ თავის დროზე მეტი წარწერებიც იქნებოდა — თვით ტაძარზე, მაგრამ იმათაც ბოსლის მშენებლობა იმსხვერპლებდა.

ეკლესიის გარეთ ეგდო ერთი პატარა, გამოსახულებიანი სტელა. ნანგრევების გულდასმით დათვალიერებისას ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ნადარბაზევში მრავლად დაგროვილთა მსგავსმა ყვავილოვანმა კრამიტებმა. ამრიგად, სამღერეთის ძველი მონასტერი (რომელიც XIII საუკუნეს მიეკუთვნება) გახდა მეოთხე პუნქტი, სადაც ამ ტიპის კრამიტმა იჩინა თავი.

ძეგლი აზომილი და დეტალურად გამოქვეყნებულია ექსპედიციის უფრ. მეცნ. თანამშრ. ი. ციციშვილის მიერ²¹ და ჩვენ აქ სიტყვას აღარ განვავრცობთ. დავსძენთ მხოლოდ, რომ ეს აგრეთვე პირველხარისხოვანი ძეგლიც ექსპედიციის მიერაა მეცნიერულ სარბიელზე შემოყვანილი.

დ) ექსკურსია პირღეზულის მონასტერში (26 აგვისტოს). პირღეზულის ნახევრად ნაშენი, ნახევრად გამოქვაბული მონასტერი, მღ. ქცია-ხრამის კანიონის ძირში მდებარე, საკმაოდ ვრცლად აღწერილი და გამოქვეყნებული აქვს ე. თაყაიშვილს. ჩვენმა ექსპედიციამ ერთი არსებითი რამ შემატა ძეგლის შესწავლას: შეაძინია და სუროსაგან გაანთავისუფლა ასომთავრული, ლიგატურებიანი წარწერა ბაზილიკური ეკლესიის კარნიზზე. ე. თაყაიშვილს ეს წარწერა ვერ შეუნიშნავს. მასში იხსენიება რუსუდან დედოფალი, რაც სავსებით ადასტურებს ძეგლის ხნოვანების შესახებ თაყაიშვილის მიერ გამოთქმულ ვარაუდს და ამრავლებს ქვემო ქართლში რუსუდანის მიერ წარმოებული სამონასტრო მშენებლობის დამადასტურებელ ძეგლთა რიცხვს (გუდარეხის შემდეგ).

ე) ექსკურსია ვარღისუბნის მონასტერში (31 აგვისტოს). ეს აღგილი ბედნის უღელტეხილს გადაღმა მდებარეობს, მღ. ქცია-ხრამის კანიონის მარჯვენა ნაპირას, და უკვე ღმნისის რაიონს ეკუთვნის. იგი მღ. კლდისის წყლისა და ქცია-ხრამის შესართავის მახლობლადაა, მცირე მშრალ ხეობაში, რომელსაც „მონასტრის ხევი“ ჰქვია, ჩვენი მეგზურის, მამულანთ სოფელი სედრაც დევრისაშვილისა და ტყისჩველის შუქრო აკოფაშვილის ცნობით. ეს ხევი ქცია-ხრამის მარჯვენა შენაკადია. მას ძველი ფართო საურმე გზა შეუყვება. აშეამად მასაც მორევია ტყე (საერთოდ ქცია-ხრამის ორივე ნაპირი ამ რაიონში ხშირი და მძლავრი ტყითაა დაფარული), მაგრამ მრავლადა ჩანს ოდესღაც კულტურული მცენარეები: კაკლები, ატმები, ალუბლები, თუთები, კომშები, ჯონჯოლის ხეები და — ვაზიც (მეგზურის თქმით, „ჩვენი ხრამი წინათ სუ სამსე ყოფილა ვენახით და ეხლა რაღა გვაქვს!“). ერთი სიტყვით, აშეარა ნასოფლარია, ოდესღაც ღონიერი და ინტენსიურად ნაცხოვრები სოფლის ნაშთი. გზის დასაწყისშივე არის ქვითიკრის მცირე, კარგად შენახული (თითქოს ძველის ნანგრევზე გვიან მისი მასალის — „ფესვიან-ჯვრიანი“ და თითქოს ასომთავრული წარწერის ნიშნის მქონე ქვების გამოყენებით აგებული) ეკლესია, რომელსაც „უმაღლო ეკლესია“ რქმევია (კაცმა თავი შეაფარა, მაგრამ მგელმა მაინც შესჭამა). შიგა დგას ტრაპეზის ქვა, რომელზედაც ნამდვილი „ბოლნური ჯვარია“ გამოკვეთილი, მისგან 300-ოდე მეტრით, ხევაღმა, არის მორღილი სამნავიანი ბაზილიკა, თლილი ქვით შემოსილი, ლამაზად ნაშენი, ყოველგვარი გადაკეთება-შეკეთების გარეშე კარგად შენახული, ღორფინით დაბურული. ღორფინი აქა-იქ აქლია, მაგრამ სახურავის ქვითიკრიც ისეთი გაუვალი ყოფილა, რომ შიგ სრულად არ უწევთია. სამხრეთ ნაგში არის კარიბჭე, რომელსაც თითქმის ოვალური მოყვანილობის თაღი აქვს. იქიდან გამოდებულია ერთი მომცრო ქვა, რომელზედაც უნდა ყოფილიყო ტაძრის მთავარი წარწერა. ნაგებობა XII—XIII საუკუნეთა ტიპისა ჩანს. შიგ კარიბჭეში გღია გრძელი, სწორკუთხოვანი, მასიური ქვა, რომელზედაც შუაში ჯვარია რელიეფურად გამოყვანილი, ხოლო მის აქეთ-იქეთ — ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც კრიპტოგრამას უნდა წარმოადგენდეს, ყოველ შემთხვევაში ვერაფერი გაუგებთ (გადმოხატულია გ. ციციშვილის მიერ). ზედ ჯვარზედაც კრიპტოგრამა ჩანს, ოღონდ ბერძნული. კარიბჭის მარჯვნივაც იყო ერთი რელიეფებით შემოზღუდული ქვა, რომელზედაც თითქოს წარწერა უნდა ყოფილიყო,

²¹ ი. ციციშვილი, მონასტრის არქიტექტურული კომპლექსი. — მომზადებული, II, 1951.

მაგრამ აღარ შემორჩენილა. ყველაზე უფრო ღამაშია ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადი. აქ მალლა არის ერთი ვიწრო სარკმელი, რომლის თავზედაც ისეთივე ფესვებიანი „ჯვარია“, როგორც „უმაღლო ეკლესიაზე“. თაღები სამთავე ნავეს ამოყვანილი აქვთ აგურით, რომლის ზომაა 24x25 სმ. ეკლესიაში დგას ტრაპეზის ქვა, რომელზედაც ჯვარია გამოკვეთილი. ეკლესიის მახლობლად არის ქვით-კირის ორსართულიანი შენობის ნანგრევი, რომელსაც ზედა სართულის კედელში კერამიკული მილი აქვს დატანებული. სამნავიან ეკლესიასა და „უმაღლო ეკლესიას“ შორის კი საწნახლის ნანგრევი. ეკლესიის გვერდით გაშენებულ ბოსტანში არქაული კერამიკის რამდენიმე ნატეხი და ერთიც ლურჯი ფიანისის (შუა საუკუნეებისა?) პატარა ნატეხი ვიპოვნეთ.

მეგზურებმა ვერ გვითხრეს ვერც ნასოფლარისა და ვერც ძეგლის სახელ-წოდება, მაგრამ ჯერ ე.თაყაიშვილის აღწერილობასთან²² და მერე ვახუშტის რუკასთან შეჯამებამ ცხადყო, რომ ეს ძეგლი ყოფილა ვარდისუბნის მონასტერი.

2) ა ს უ რ ე თ ი ს უ ბ ა ნ შ ი (1/IX—10/IX)

აქ ექსკურსიობლივ მივყვებით თხრობას.

ასურეთში (ერთხანს ელიზაბეტტალში) ომის დროს აყრილ გერმანელ მოახალშენეთა მაგიერ ამჟამად რაჭიდან (ნიკორწმინდიდან, კრიხიდან, კაჩეთიდან, წესიდან, კვაცხუთიდან, ხოტევიდან, ხიმშიდან, გორიდან, ნამანევიდან, სადმელიდან და ბუგეულიდან) გადმოსახლებულნი ცხოვრობენ (გეგმით 300 კომლი, გეგმის გარეშე, თავისი ნებით — 20 კომლი). მათ აქ დახვედრიათ გერმანელების დროსვე ნაცხოვრები 30 კომლი ქართველი (და ცოტაც სომეხი), ასე რომ აქაური „მკვიდრნი“ ეს უკანასკნელნიდა არიან, მაგრამ მათში ცოტა თუა ისეთი ოჯახი, რომელიც აქ გერმანელებამდე დასახლებული ყოფილიყოს. ამით განისაზღვრება ჩვენი დაზვერვითი მუშაობის მეგზურ-მთხრობელთა რიცხვიცა და „ხარისხიც“ ამ უბანში.

მაგალითად, პ ი რ ვ ე ლ ს ა ვ ე დ ღ ე ს გვითხრეს, რომ სოფელს ზემოთ, ასურეთის ხევს აღმა, ორიოდ კილომეტრზე ყოფილა „აღდორფი“. ერთხანს დაოქრებამ აშკარა გახადა ჩვენთვის, რომ საუბარია ქართულ ნასოფლარზე, რომელსაც აქაური გერმანელები, ჩანს, „ძველ სოფელს“ უწოდებდნენ ('All Dorf'). იმავე მიმართულებით, ოთხ-ხუთ კილომეტრზე კი დაგვისახელეს „თეთრი მონასტერი“, რაც, ჩანს, კაბენის მონასტერს გულისხმობდა. ერთ-ერთი წვერი მაღლობის სახელი „შპილგუგულა“ გვითხრეს და კარგა ხანს შემდეგ მივხვდით, რომ აქ „წვეტიანი გორა“ — „Spitz Kugel“-ი უნდა დავინახოთ და ა.შ.

2 ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ს დ უ რ ნ უ კ - შ ა ვ ს ა ყ დ რ ი ს მიდამოები დაზვერეთ და ამ უკანასკნელის მახლობლად ძველი სამაროვნის სამი სამარხიც კი გავთხარეთ. ერთი ხნიერი შავსაყდრიელის, თეგაძის თქმით, ის საყდარი, რომელსაც „შავი“ ეწოდება, ახლანდელი სოფლის ზემოთ, ორიოდ კილომეტრზე ყოფილა, ზედ ალგეთის პირას, ნასოფლართან ერთად. იქიდან დღევანდელ სოფელში გადმოსახლებულან მაშინ, როცა მამამისი პატარა ყოფილა. გადმოსახლებულან ალგეთის ჭალაში დიდ მუხრანის შიგნით გაშენებული ბაღების გულისათვის.

შავსაყდრის კოლმეურნეობის ფერმის შორიახლოს, მრგვალ სერ-კონცხზე დგას ს ა მ ე ბ ი ს ე კ ღ ე ს ი ა, პატარა, მარტივი და უსამაკაულო. ბაზალტის საკმაოდ თლილი ლოდებით ყოფილა შემოსილი, მაგრამ შემოუძარცვავთ. ეგებ

²² Е. Такашвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, в. IV, 1913, с. 121.

ეს იყოს შავი საყდარი? იგი ამეჟამად არაფრითაა საყურადღებო. მისი გორაკიდან მშვენიერად ჩანს ალგეთის ხეობის შუაწელი: ორბეთ-ვაკე-ლორისთავიდან მარაბდამდე, ხოლო ამის ქვემოთ — მარნეულიც კი. არა ჩანს ქოთიში, რომელსაც დურნუკის გორის კალთა აფარია. სომხების სოფელი დურნუკი კარგ ალაგასაა, მაღლობზე კარგად ჩანს წინწყარო (ბერძენისა), რომელიც კაი დაბის ოდენაა, ასურეთზე პეტი. მის იქით იხედება მაწევარი, გოლთეთა და ჩხიკვთა. ალგეთს გაღმა-გამოღმა სულ ტერასებია, ფართო და კარგად დეაყებული, მაქსიმალურად დამუშავებული. სოფლებიც ხშირ-ხშირადაა, მოზრდილ-მოზრდილი, მეტწილად ღონიერი, მაგრამ შიგადაშიგ არის ნასოფლარებიც. ვახუშტის რუკის მიხედვით საგულევებელია, მაგალითად, ნახიდური დურნუკსა და შავსაყდარს შორის, და იქ მართლაც ილანდება ნასოფლარი. გოლთეთსა და შავსაყდარს შორის, მდინარის მარჯვენა ნაპირას საგულევებელია ვახუშტის „ჩხიკვი“, შესაძლოა, აქ ყოფილიყო ძირითადი სოფელი და „ჩხიკვთა“ ყოფილიყო მისი მთა, სატყეო ადგილი, შორეული სალოცავითურთ, სადაც გაჩენილა სოფელი ძირითადის გაუქმების შემდეგ? ვახუშტის კი ორივე აღწიშნავს რუკაზე. მას არა აქვს აღნიშნული აქ შავსაყდარი, მაგრამ ნ.ბერძენიშვილს კი ეგულება, საბუთების მიხედვით, ამ ადგილას ეს სოფელი და მასთან — ხიდიც.

აქ ახლოს იწყება ალგეთიდან გაყვანილი რუ, რომელიც მკვიდრი ბერღარით გადაღის მდინარის გაღმა და მარცხენა ნაპირის ჭალა-ბალებსა რწყავს. იგი საკმაოდ ძველი ჩანს, მაგრამ მერე დულაბი შევსებული და შეკეთებულია.

მ ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ს გამოვემართეთ პატარა ბოგვისაკენ და შემდეგ არდასუბნისაკენ (ალგეთის მარცხენა მხარე). პატარა ბოგვიდან 0,5 კმ მანძილზე, გზის პირას არის მოზრდილი ეკლესიის ნანგრევები, რომელსაც ირგვლივ მრავლად არტყია საფლავის ქვები. წმ. გიორგის ეკლესია ყოფილა. პერანგში ორი სამშენებლო პერიოდი გამოიყენება: ძველი ძლიერ გამოფიტული, ნაცრისფერი და მოწითალო ქვიშაქვისაა, ხოლო ახალი — შავი, ნასერცტოვანი ბაზალტისა. ამ ახალი ფენის წარმოქმნისას უნდა იყოს პერანგში ჩატანებული მოთეთრო ქვის ნატეხები, რომელზედაც არის ასომთავრული წარწერის ნაწყვეტი: $\overline{\text{წ: მ}} =$ ეკლესიის გარშემო მრავლადაა საფლავის ქვები (მიუხედავად იმისა, რომ ოდესღაც აქ მდგარი სოფელი ალგეთის პირას ჩასულა, ბევრი ახლაც კი ამ მამაპაპულ, უკვე შორს მდებარე სასაფლაოზე იმარხებიან). წარწერების მიხედვით მრავლად ყოფილან მელიქიშვილები, მოლოდინაშვილები, ბეგიაშვილები, თიგოძეები, ყრიალაშვილები. წარწერებიდან უძველესი გამოდგა 1825 წლისა, მაგრამ არის უწარწეროებიც და მიწაში ჩაფლულებიც — უფრო ძველები. ამ ეკლესიის ზემოთ სერი, მისი ფერდობი და ვაკე (სადაც ახლა ხნულებია) სულ ნასოფლარი ყოფილა. მართლაც, ხნულის ზედაპირი საესეა კერამიკის ნაოსტრევებით, რომელთა შორის ორიოდე შუა საუკუნეთა მოჭიქულიც ურევია, შუა ხნულში კი სახნისის მიერ გაშიშვლებული, გარშემოკირული ქვევრი ჩანს, კარგა დიდი.

არდასუბანში (რუკაზე არდისუბანი წერია, მაგრამ იქაურები ყველანი არდასუბანს უძახიან) სულ გაქართველებული სომხები — თუ ძველად გასომხებული ქართველები? — ცხოვრებულან, ნკ კომლი (ვართანოვი, ოპანეხოვი, ჯაშიაშვილი). ყველანი მშვენიერი მოქართულები ჩანან (ისევე როგორც მაგ., მცხეთელი თუ უფლისციხელი — გორელი სომხები) და კოლმეურნეობის თავმჯდომარემ კიდევაც იტყვიცა, როგორ თუ ქართველები არა ეართო თავით ფხეზამდეთ? ხელებიც რომ დამაჭრათ, განა ვიტყვი, ქართული არა ეარო? ხოლო კოლმეურნე სედრაც მაჭკალაშვილმა თქვა: „ჩვენმა დიდრონებმა (ე.ი. უფროსებმა, მამებმა და პეპერებმა) კაი სომხური იცოდნენ, მაგრამ ჩვენ ქართულს გავეყვით

სომხური აღარ გეასწავლეს და დაგვაფიწყო“. სოფელს ზემოთ ბლომად ყოფილა ნასახლარები და სხვა ნანგრევები. თვით სოფელი დაახლოებით 1929 წლამდე ხევის მარცხენა ნაპირას მდებარეობდა მხოლოდ და შერეულად მოინაცვლა მარჯვენა ნაპირზე.

არდასუბინიდან 1 კილომეტრზე, ხევ აღმა, „კაკლიანში“ არის თვალსაჩინო ნასოფლარი, რომელშიც 3 ეკლესიის ნანგრევებია, პერანგშემოძარცული. ეს ყოფილა ძველი ბოგვი. ნასახლარები იმიტომ აღარ ჩანს ბევრი (3 ეკლესიის მიხედვით კი სოფელი კარგა დიდი უნდა ყოფილიყო), რომ სულ გადაუხნავთ იქაურობა, სიმინდის ყანები აქვთ, კაკლისხეები მრავლადაა დარჩენილი, სამი ეკლესიიდან ერთი წმ. გიორგის სახელობის, პატარა ბაზილიკაა, რომლისგან ქეითკირის ჩონჩხიდაა შემორჩენილი (ძირში კი შემოუყვება ბაზალტის პერანგის ნიშანი). არის საფლავის ქვებიც, ამოკვეთილგამოსახულებიანი. წმ. გიორგის სამხრეთით, უფრო მაღალ გორაზე, დგას ე.წ. „სამეკრიანი“, მოზრდილი ეკლესია, მას თავის დროზე ქეითკირის კარგი გალავანი რტყმა. ეკლესია შედგება მთავარი, მრავალაბსიდიანი ნაგებობისა და ზედ მიშენებული მოკლე კარიბჭისებრი ნაგებობისაგან. პერანგი ბაზალტისაა ქვით. ორნამენტისა და წარწერისა არა ჩანს რა. საკმაოდ დანგრეულია და ნანგრევით სავსე, მაგრამ მდინე არ ეტყობა, რომ ერთზე მეტი კარი ჰქონდეს გარედან.

თვით ეკლესია იმდენად არა ჩანს საინტერესო, მაგრამ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ორმა გრძელმა და ბრტყელმა სწორკუთხა საფლავის ქვამ, რომლებიც მთავარი ნაგებობის დასავლეთით, მისი კედლის მახლობლად იყო, რამდენადმე დაძრული ადგილიდან. ორივე ნაცრისფერი ქვიშაქვისაა კარგად გათლილი. მათი სიგრძე 1,6 მ უახლოვდება, სიგანე — 0,6 მ, სიმაღლე — 19 და 24 სმ. ორივეზე მხედრული წარწერებია, საკმაოდ წესიერი კალიგრაფიით ამოკვეთილი.

პ ი რ ვ ე ლ ი : „ქ საფლავს ამს

: მდებარე : ვარ : მე

საგინას შველ საა

მ : ყანდრს მიცვლ

ებულ : აქ მამსვენ

ეს : მეფობშ

გიორგისა ვინც

მიხილოთ : შენ

დობს. მიბძნეთ

გვედრებით

ქ კ ს ტყე / = 395 + 1312 = 1707 /.

აშკარაა, რომ ეს საფლავი კუთვნილია მეფე გიორგი XI-ს თანამებრძოლ ქვემო ქართლელ აზნაურს, რომელიც ყანდაპარის ომში ზღვებია თან ირანის ჯარის სარდალს — გიორგი XI-ს, იქ დაღუპულა და მერე სამშობლოში გადმოუსვენებიათ. ამდენად, გაპარტახებულ ნასოფლარში (იმ დროს კი, ჩანს, საგინანთ სოფელში) დადებული ეს საფლავის ქვა საინტერესო, უტყუარ დოკუმენტად გვევლინება ისტორიულად კარგად ცნობილი ვითარებისა, როდესაც ირანი ქართველი მამაცი მხედრობისა და თავისი ყმადნაფიცი ქართველი მეფის სარდლობით აქრობდა ავღანელთა აჯანყებას ყანდაპარში.

მეორე: „ქ: მე: მესხი შალიკა

ს: შველი როსტომი

ს: ასული და სგი

ნას: შველის: ბოქაუ

ლთ: უხუცეს: ზა

ლის: მეუღლე: მთა
 ვარეფისკოპოსის: იო
 სების: დედა: ბატო
 ნი: შეენიერი: ამა
 სმრხსა: მივეფარე
 ვინცვინ: მიხილოთ:
 შენ: ლოცვით: შენ
 დობას: ყოვდეთ: გ
 ევედრები: რათა
 თქვენაც: შეწყვლე
 ბულ იქმნ ქ~ეს ტჲ „/ = 381 + 1312 = 1693/.

ამრიგად, აქ დამარბული ყოფილა ბოქაულთუხუცეს ზაალ საგინაშვილის მეუღლე და მთავარეპისკოპოს იოსებ საგინაშვილის დედა, მესხი როსტომ შალიკაშვილის ასული, სახელად შშვენიერი, რომელიც საამ საგინაშვილზე 14 წლით ადრე გარდაცვლილა.

ამ ლოდთა შესაბამისი საფლავები ათხრილი და ადამიანთა ჩონჩხის ძელები ამოყრილი დაგვხვდა, საამ საგინაშვილის ძელები მსხვილი და მაგარი ჩანს. არდასუბნელი სედრაც მაჭკალაშვილის ცნობით, ეს სამარხები აუშლიათ სულ უბრალო საქმეზე: ერთს უთქვამს, დამესიზმრა, რომ იქ ოქროა დაფლულიო. ამდგარან, აუთხრიათ და ამოუყრიათ ძელები, მაგრამ ვერა უპოვნიათ რა (შიგ ეკლესიაშიც ყოფილა სამარხები და ისინიც გაუთხრიათ).

იქვე ახლოს იყო ბაზალტისაგან წესიერად ამოკოდილი ემბაზი და უფრო კი წყაროს გეჯა, სწორკუთხოვანი, მაღალი, ერთ მხარეზე შუაში მრგვლად გახერტილი.

ეკლესია შემდეგ გადაკეთებული და ხელახლა შემოსილი ჩანს. თავდაპირველ ნაგებობას კი, ზოგ სხვა ნაშთთან ერთად, უნდა მიეკუთვნოს კარიბჭის მეორად წყობაში ჩატანებული ორი ნატეხი ცისფრად მოჭიქული შორენკეცებისა, რომელთაგან ერთი ბრტყელია, მეორეს კი სამწახნაგა-პრიზმული განიკვეთი აქვს (ისეთი, როგორც თბილისის კერამიკული სახელოსნოს ნაშთების თხრისას აღმოვაჩინეთ რამდენიმე ცალი). ეს გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველი ნაგებობა ამ „სამეპარიანი ეკლესიისა“ ეგებ XII—XIII საუკუნეებს ეკუთვნოდეს და იმდროინდელი იყოს ის ნაშთები, რომლებიც მერმინდელი შევსებაშეკეთებისაგან მკაფიოდ გამოირჩევა.

კერძოდ, ამ დროს ნახმარი აგური (ზომით 23x23x4 სმ), ი.ე. ძელიშვილის აზრით, XVII ს. უნდა მიეკუთვნებოდეს და ეგებ ეს მეორე მშენებლობა იმ საგინანთ ძველი ბოგვის მფლობელობისას მომხდარი აღორძინების დროინდელი იყოს, რომლებიც, ჩანს, ამ ეკლესიასთან იმარხებოდნენ. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ ჩვენ მიერ დათვალიერებულ ძეგლთა წარწერების მიხედვით, საგინაშვილები ყოფილან ჩხიკვათშიც, მაწვეანშიც და ახალ ბოგვშიც.

მეგზურთა თქმით, ძველი ბოგვი აქედან აყრილა და ალგეთზე ჩასულა ლეკიანობის გამო. მართლაც, ლეკი ფეოდალების სათარეშოდ ეს ადგილი ძალიან მარჯვე იქნებოდა: უკან მაღალი, კლდოვან-ტყიანი მთები მოსდგომია და ძველი ზირბითის ასეთივე მიდამოები ემეზობლება. საყურადღებოა, რომ ვახუშტის რუკაზე სრულიად არაა ალგეთის პირას არც ბოგვი და არც ენაგეთი (რომელსაც ახლა ჯორჯიაშვილი ჰქვია) და სწორედ იქ აღნიშნავს ბოგვს, სადაც

ზემოაღწერილი ნასოფლარია, ხოლო, ენაგეტს — იქ, სადაც ახლა პატარა ენაგეთია. ბოგვი მას აღნიშნული აქვს როგორც აზნაურის დაბა“, ხოლო მის ხევს გამოღმა — არდასუბანი (და არა „არდისუბანი“, როგორც რუსულ რუკებზეა).

ამ „სამკარიან“ ეკლესიას წარწერა არა უნანს რა. თუმცა, შესაძლოა, ნანგრევ-ნაყარი მალავს სადმე. გათხრისა და გაწმენდის საშუალება, სამწუხაროდ, არ გვქონდა.

„სამკარიანსა“ და წმ. გიორგის ეკლესიათა შორის არის „პატარა ხატი“ — ქვითკირის მცირე ნაგებობის საძირკველიდაა დარჩენილი. მის ახლოს არის პრიზმული, გამოხატულება-წარწერიანი საფლავის ქვა, ეთნოგრაფიულად საინტერესო (ცხენი, იარაღი, თვით კაცი, ხელსაწყოები, საღვინეები, სასმისები და სხვ.). მასზე პირობით ამოვიკითხეთ გვარი „მელიქაშვილი“ (ცუდი ხელითაა ნაწერი), მით უმეტეს, რომ ახლანდელ ბოგვში ბლომად ყოფილან ამ გვარისანი. სხვა გვარებიდან აღსანიშნავია: მოლოდინაშვილი, ბეგოშვილი, თიგიძე, ყრი-ალაშვილი და სხვ. მიუხედავად ახალი ბოგვის სიშორისა, ბევრი ახლაც კი განაგრძობს ამ მამაპაპეულ სასაფლაოზე მარხვას, თუმცა ახალ სოფელშიც კი მოუწყიათ უკვე სასაფლაო.

„სამკარიანის“ სამხრეთით, ტყიან სერზე ყოფილა კიდევ მეოთხე, კ ვ ი რ ა - ც ხ ო ე ლ ი ს სა ყ დ რ ი ს ნანგრევი — მხოლოდ საძირკველიდაა.

ნასოფლარის აღმოსავლეთ ნაწილში, ფერდობზე აღმოჩნდა შავი გამჭვირვალე მინის სამაჯურის პატარა ნატეხი, რაც უტყუარი ნიშანია შუაფეოდალური ხანისა.

„აკალიანში“ (ე.ი. აღწერილ ნაეკლესიართა ირგვლივ) დიდძალი ვაზი, ქლიავი და ხეხილი ყოფილა, მაგრამ სულ აუჩეხია ხალხს. რაც ყანებია, სულ ნასახლარებზე გაუშართავთ. კარგი ქვითკირით ნაშენი სახლების ნანგრევები, ქვევრები და მომცრო ჭურჭლებიც ამოუყრიათ ხოლმე ხენისას. ამ მამულებს ორი მებატონე ფლობდა: საგინაშვილი და ენაკოლოფაშვილი. ამ უკანასკნელს ყმები ზოგი ყარაბაღიდან „მოურეკია“, ზოგი თბილისიდან, ავლაბრიდან. ასე გაჩენილა აქ ნამდვილი სომხური გვარები (წატუროვი, მაჭკალოვი და სხვ.).

„სამკარიანი“ ეკლესიის ზემოთ მდებარე მოზრდილ ვაკეს „ციხე“ ეწოდება. ციხის მსგავსი კი აღარა ჩანს რა, მაგრამ ვაკეს ირგვლივ ფერდობის პირას შემოყოლებული ყოფილა დიდრონი, ქვითკირით ამოშენებული და ფილაქვით გადახურული ორმოები, საჭირნახულე. ზედაპირზე ახლაც ბლომად ყრია ნასახლართა დანაშალი ქვები და კერამიკის ნამეტრევები.

ნასოფლარის ახლომახლო მდებარე, საყანე და სხვა ადგილთა სახელწოდება: „კოწოწიანის ძირი“ (კოწოწი — ბალახი ყოფილა ერთნაირი), „ვართალა“ (სერია და ზედ — სამების ეკლესიის ნანგრევი, არდასუბანსა და ენაგეტს შორის), „ბებრის ციხე“ (!) — ხევის მარჯვენა კლდოვან ნაპირას „მადნის სერი“ (ახლაც ეძიებენ გეოლოგები შავ ქვას), „დანძლიანი ველი“, „თაფლა კლდე“ (ქანის, საშენად ვარგისის, არა „ბოშის“ ღირსებას აღნიშნავს ეს ეპითეტი), „პანტიანი“ (ძველი ზირბითია), „ბეჟანას კლდე“, „გაბუნიანი“, „სამარილეები“ (მარილის შემცველი ლოდები ეყარა და ნახირი ლოკავდა), „გორგოტა სერი“ (შდრ. საგარეჯოს რაიონში, სართიჭალის მიდამოებში 1953 წელს დაზვერვითი მოგზაურობისას დამოწმებულ სახელწოდებას ბორცვისა „გოლგოთები“), „ორწყალშუა კლდე“.

როგორც ეტყობა, ახლანდელი „აკალიანიდან“ სოფელს. ჯერ შედარებით ახლოს გადაუნაცვლებია ადგილი (ზემოაღწერილი წმ. გიორგის ეკლესია, თითქოს შუაფეოდალური დროის წარწერის ნაწყვეტი რომ შემორჩენია), ხოლო

შემდეგ — ალგეთის პირზე ჩასულა. ამას გვანიშნებს საფლავის ქვათა თარიღებიც: „სამპარიან“ ეკლესიასთან XVII ს-ნის მიწურულსა და XVIII ს-ნის დამდეგს ვხედავთ, წმ. გიორგის ეკლესიასთან კი — XIX ს-ნის დამდეგს და ალბათ XVIII ს-ნისასაც. ჩანს, თუ აქაც ესახლენ ერთ დროს, უფრო ძველი ეკლესია შეუკეთებიათ.

ამგვარი ნაბიჯ-ნაბიჯ ჩამოსახლება ძველი სოფლისა მთისწინებიდან უშუალოდ ალგეთის ხეობაში არ იქნებოდა პირველი შემთხვევა: ასეთივე სურათი ჩანს საღირაშენში (რომელიც 1948 წ. შეისწავლა ექსპედიციამ) და შავსაყდარში.

4 ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ს ენაგეთსა და მის ძველ ნასოფლარში გექონდა ექსკურსია და ზოგადად ისეთივე სურათი გადაგვქადა თვალწინ. დიდი ენაგეთი (ახლა ჯორჯიაშივილი) ზემოთ მდებარე პატარა ენაგეთიდან ყოფილა გამოყოფილი. დიდში ქართველობა ჭარბობს, პატარაში კი სომხობაა, მშვენიერი ქართულით მოუბარი. მეგზურმა, ხანში შესულმა (58 წ.) დარჩო ალხანომა დაგვათვალთვლიერებინა ნასოფლარი ძველი ენაგეთი. სასაფლაოზე ყორანანასშვილებისა, ბეჟანისშვილებისა და სხვათა ქართულწარწერიანი ქვები ვნახეთ. „ქ. ყორანსშვილი შ ი ო შ ი ს დ ე დ ი ს დ ა რ ე ჯ ნ ი ს მ ი ც ლ დ ე ნ ო ბ ი ს თ ვ ი ს დ ქ კ ს ტ ო“ — $370 + 1312 = 1682$ წ.; „ბ ე ჟ ნ ი ს შ ვ ი ლ ი / ა ტ / ა ტ ო“). მაგრამ ამავე დროს არის ერთი სომხურწარწერიანი, ტიპური ხაჩქარიც — სამების ეკლესიასთან, „სამების ჩრდილში“. ჩანს, პირველმოსულ სომხებს იქ მოუწყვიათ სასაფლაო ძველი, ქართულისაგან განცალკევებით. ნასოფლართა სახელები გვითხრეს: „ახალშენი“, „ბაგრანეთი“ (ვახუშტის რუკაზე ორივე სოფლებადია აღნიშნული). ერთი ხაჩქარი განცალკევებით დგას და მას „ქეაკაცას“ უწოდებენ. აქ ამბობენ ბაგრანეთს.

5 ს ე ქ ტ ე მ ბ რ ი ს ექსკურსია ძველ ასურეთსა (გერმანელების Alt Dorf) და კაბენის მონასტერს მიემდგნა²³. მეგზურად გვყავდა ამ უბნის მეტყვე, 26 წლის იოსებ აღდგომელაშვილი (სოფ. ერტისის მკვიდრი). ახალ ასურეთს ზემოთ, ხევადმა, ტყიანში დავამოწმეთ ნასოფლარები, რომლებიც შეეუჯერეთ ვახუშტის რუკას: ასურეთი, ეშვისწყარო, სამაჩვეთი (გერმანელთა „სამაჩოტი“). ნასოფლარ ეშვისწყაროსა და კაბენისაკენ მიმავალი გზების შესაყართან გზის თავს დაჰყურებს „გახვერტილი კლდე“ — რამდენიმე ხელოვნური ქვაბული. სხვადასხვა სიმაღლეზე განლაგებული (ეოცენის მოცისფრო-ფანგისფერი) არკოზული ქვიშაქვებია, ადვილად საჭრელი, ერთი მსგავსი „გახვერტილი კლდე“ ეშვისწყაროს მახლობლადაცაა (მოყვითალო ფილაქვებში, ქვიშაქვებში?) პირველისაგან 1 კმ-დან. ცხადია, რომ სახიზარი ქვაბულები უნდა იყოს — ეგებ სულაც კაბენის მონასტერისა. თუმცა ისიც სათქმელია, რომ ისინი არც თუ ძნელი მისაწვდომნი იქნებოდნენ. აქვე ახლოს, უკვე ღოუბნის ახალშენ ბაღებთან არის ნასოფლარი უკანკაბენი (ვახუშტი რუკაზე მონასტერს გარდა სოფელ კაბენსაც აღნიშნავს). საყურადღებოა, რომ მეორე მთხრობელის სანდრო აღდგომელაშვილის სიტყვით, ამ ადგილს „ნაქალაქარი“ რქმევია, ხოლო იმას რასაც ჩვენ კაბენს ვუწოდებთ — „მონასტერი“, რომლის მისაღვრებზე, ფლატის თავზე — „ბაზარი“ ყოფილა. „ნაქალაქარში“ ხენისას ხშირად ამოდის თურმე ქვევრებიცა და თიხის ჭურჭელიც. „მონასტერში“ ყოფილა ორი ეკლესია — „ღვთიშობელი“, დიდი და „წმ. გიორგის“ მონცრო. „ღვთიშობლისა“ აღარაფერი დაუტოვებიათ რუს ბერებს, დაურღვევიათ და თავიანთი ნაშენობისათვის გამოუყენებიათ.

²³ ნ სექტემბერს ეს ექსკურსია განმეორებულ იქნა თბილისიდან ამოსულ ნ. ბერძენიშვილის, ცოცხაძისა და მ. ღუმბაძის მონაწილეობით.

ზოგი იმოდენა ფილაქვა ყოფილა, რომ ზედ თურმე უღელი კამეჩი დაწვებოდა, ისინი დაუჭრიათ და ისე უხმარიათ. კაბენის შესანიშნავი მონასტრის ასეთი თავგადასავალი ლიტერატურიდანაც კარგადაა ცნობილი²⁴.

ნამონასტრევის მიახლოებისას, ხევის მარცხენა ნაპირას არის ქვით-კირის საწნახლის ნანგრევი, რომელთანაც ქვისსარკველიანი ქვევრები და ასეთივე ქვითკირის ორმოებია. მეგზური ეანო მაისურაძის თქმით, რუსული მონასტერი აუშენებიათ „კაპუსტინა“ (ე.ი. ნამდვილი, გაუთათრებელი) ბერძნებს, სოფ. ივანოვკის მცხოვრებთ. მათი სიტყვით, ახალი შენობები სულ ძველ საძირკველ-სარდაფებზე დაუშენებიათ. კომპლექსს ირგვლივ გალავანი რტყმია. მას შიგნით 3 ეკლესია დაეთვალეთ: ერთი ეზოს შუაგულში და ორიც გალავნის ჩრდილო მხარეს, თითო კუთხეში მდგარი. ერთ მათგანზე ჯვართან ერთად ამოკვეთილია აშენების თარიღი „1903“. მეორის წყობაში ჩატანებულია შვედ-ნიური წნულჩუქურთმიანი ფრაგმენტი — ჩანს, საცხებიტ დარღვეული მთავარი „ღვთისმშობლის“ ეკლესიიდან მომდინარე. რუსი ბერების საცხოვრებელი, ყაზარმისებრი შენობის კედლის წყებაშიც ჩანს მსგავსი ჩუქურთმები ჩაშენებული.

წმ. გიორგის ეკლესია, პატარა, თითქმის მთლიანადაა შემორჩენილი, ოღონდ სახურავი აღარ აქვს (რუს ბერებს მოუნგრევიათ). მოხდენილი ნაგებობაა ეწრო და მაღალი ფასადის. სარკმლებს ირგვლივ და აღმოსავლეთ კედელზე რელიეფურ ჯვარს ირგვლივ შვედნიური წნულეებია. აღმ. კედლის სარკმელს ზემოთ მარცხნივ, ერთ დიდ ქვათლილზე არის ასომთავრული წარწერა, 6-პწკარიანი, წესიერად, ტოლად, ნაპირიდან ნაპირამდე გამართული, მკაფიო ხელით ამოკვეთილი. სამი პირველი პწკარი ქარ-წვიმას დაუშლია და ძლიერ გაუზუნდოვანებია. ეს წარწერა გამოცემულია, მაგრამ მაინც გადმოგცემთ, რაც ამოვიკითხეთ:

„.....ლთასეთან

შშობ~ლთა²⁵ ე ნ თ წ ი. ესე. კელნი²⁶

მეფბსა თმრსა. სა ავშენეთ.

გ~ის შვილთა. კე~ და ნ კ~ლ ბასლი.

ოქროპირი, და გ~ლ .ო. ღო შეწ. ვ~ნ.

ც რა. მთიჭვრა ამს. ზა, ა~ნ

ნ.ბერძენიშვილის განმარტებით, „გ ის შვილთა“ იმას ნიშნავს, რომ ეკლესიის ამშენებლები წმ. გიორგის, ღვთისა და ხატის შვილებად აცხადებენ თავს — აქ წმ. გიორგის ყმების ინსტიტუტი იგულისხმება: შესაძლოა, ყველანი სასულიერო პირები, ბერები იყვნენ, მით უმეტეს, რომ ხუთივე სახელი საეკლესიო ჩანს (კვირიკე, ნიკოლოზ, ბასილი, ოქროპირი და გრიგოლი) და, კერძოდ, იმ დროს ერისკაცისათვის სახელი „ნიკოლოზ“ წარმოუდგენელი იქნებოდა. გვარი „გორგიშვილი“ თამარის ხანისათვის არ შეიძლება ვიგულისხმოთ, რადგან „მაშინდელი ქართული გვარები მხოლოდ „ძე“-ზე ან „ული“-ზე თავდებოდა და ახალი, „...შვილი“ ფორმა პირველად მხოლოდ XIV ს. დასაწყისშია დამოწმებული („ჯავახის-შვილი“).

იმავე კედლის ჯვარის ქვედა ტოტს მარჯვნივ (იმავე კვადრზე) არის უფრო მცირე ისევ ასომთავრული წარწერა, რომელიც ასე იკითხება:

„დ ღ უ

ლისა... რ

²⁴ Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. XIV.

²⁵ აქ „ლ“ თითქმის უკვე ნუხსურია.

²⁶ აქ კი ასომთავრულია.

იმავე კედლის მარცხენა განაპირას ყოფილა ისევ ასომთავრული მესამე წარწერა, რომელსაც მთელი კვადრი სჭერია, მაგრამ თითქმის პირწმინდად წაშლილა.

კარის თავზედაც არის დიდი სწორკუთხედი ქვა, რომელიც საუკეთესო იქნებოდა წასაწერად, მაგრამ სრულიად არ ჩანს რაა ზედ (წაიშალა?).

წმ. გიორგის ეკლესიის ირგვლივ ათიოდე საფლავის ქვაა, ბრტყელი, რბილი ქვიშაქვისა. ერთიც შივ ეკლესიაში იყო. წარწერა დაზიანებულია და ყველაფერი ვერ ამოვიკითხეთ (სულ 18 პწკარი ყოფილა):

„მიხსენე/ულო სნს/ფელსა შ/შენს ამს/შინა მ/დებარ/

ე სოლა/დასშე/ ლი საგ/იორგისა/ თან.../.../.../

ქრისტო / ეს აქეთა/ თას. შვიდ/ ას.../.../“.

უშნო და უწიგნური წარწერაა, მაგრამ ის მაინც ჩანს, რომ ქვა ეკუთვნოდა გიორგი სოლოლაშვილის თანამემცხედრეს (სახელი და მამის გვარი აღარ ჩანს), რომელიც XVIII ს. გარდაცვლილა.

წმ. გიორგის ეკლესია აშკარად თამარის დროინდელი ნაგებობაა. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ გულდასმით დათვალიერებისას მის ნანგრევთა შორის ვიპოვეთ ცისფერქიქურიანი, სამწახანგა-პრიზმული შორენკეცი და შემოდობილი კრამიტის ორი ნატეხი, რომელთაგან ერთზე რელიეფური ყვავილია გამოსახული. ამრიგად, კაბენის წმ. გიორგის ეკლესია უკვე მეხუთე პუნქტია ქვემო ქართლში (თეთრი წყაროს რაიონში), სადაც ჩვენმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა თამარის ხანისათვის დამახასიათებელი ყვავილიანი კრამიტი და მოჭიქული შორენკეცა (ნადარბაზევის, დადეთ-კარტალაჲს წყაროს, სამღერეთის მონასტრისა და ძველი ბოგვის სამკარიანი ეკლესიის შემდეგ). გასაოცარი ზედმიწევნითაა ჩანს იმდროინდელი საშენი მასალისათვის „სავალდებულო“ ამ ორი ელემენტის გავრცელებაში, რომლებიც პირველად თბილისში 1948—1949 წწ. გათხრილ კერამიკულ სახელოსნოს ნაშთებს შორის იქნა დადგენილი. ეს დაკვირვება უკვე უფლებას გვაძლევს, თამარ-რუსუდანის ხანას მივაკუთვნოთ ამიერიდან ყველა ის ძეგლი, სადაც ასეთივე ნაშთები შეგვხვდება (აქამდე საამისო ნიშნად გარკვეული ტიპის მოჭიქული ჯამ-ჭურჭელი და მინის სამაჯურები ითვლებოდა მხოლოდ). კერძოდ, უფრო მტკიცდება აზრი, რომ ძველი ბოგვის „სამკარიანი“ ეკლესიის თავდაპირველი ნაგებობაც XII—XIII სს. უნდა ეკუთვნოდეს.

ძველი ასურეთის ნასოფლარი ჩანს იქ, სადაც ღოუბნის ხევი ასურეთის ხევის ერთვის. ამ ადგილს ეწოდება კიტრეულა. ღოუბნის ხევის, თავის მხრივ, მარჯვნიდან ერთვის კარაპნელას ხევი. თვით კარაპნელაზე ნასახლარებია და ერთხელ იქ ვაშლოვნელებს ლიტრით თათრული ფული უპოვნიათ.

კაბენის მონასტრიდან კოჯორისაკენ ამავალი, ბერების მიერ გაყვანილი საურბეგ ხაზს „კიბიანი“ ეწოდება.

7 ს ე ქ ე მ ბ ე რ ს ექსკურსია უკვე კოდა-ბორბალოს უბანზე მოეწყო. აქ ძირითადად ეკლესიებსა და საფლავის ქვებს (ხშირად წარწერიანი) ექცეოდა ყურადღება. დათვალიერებულ იქნა აგრეთვე ერტისისა და ღოუბნის გამყოფი კელათხევის ახლოს მდგარი მრგვალი კოშკი. ღოუბნის ზემოთ, ხევმაღლა არის ნასოფლარი, რომელსაც ტაგანაგეთს უწოდებენ (ვახუშტის ასეთი სოფელი აქვს აღნიშნული). აქ ქვითკირის ეკლესიაა, სამი ბაზალტის ქვაჯუარის ძირი. ბაზალტის გეჯა და სხვ. ყურადღებას იქცევს საფლავის ქვები — მათ შორის უძველესი ჩანს შემდეგი: „ქ. ს ფ ლ ა ვ ს ა ა მ ა ს / . . . მ დ ე / . . . / შ ა / ყ უ ლ ა შ ე ლ / ი ს ქ ა ლ ი / ბ ა ტ ო ნ ი ს / ქ ა ი ხ ო ს რ / ს

გამდელი / ასმათ და აწ / გევედრები / ყოველთა ვ / ნცა-
ვინ წარიკ / თხევდეთ შენ / დობას ბპან / ემდეთ სეკდ / ენ
ბერს ივ / ქნტუბ“ (=1704 წელი). არის უფრო ახლებიც, XIX-ის
პირველი ნახევრისა: „თავადის იორამ სოღაღოვის მეუღლე
ქეთევან, . წლისა ასხუთისა, ჩყკდ (=1824)“; „მხევალი
დვთისა ნინო სოლომან დარსაველიძის მეუღლე ჩყმ“
(=1810); „გოქოლაშვილის მეუღლე მარიაშ, ჩყკმ (1828);
ბიძინაშვილის იასეს ქეთეთ, ჩყკგ (1823); „გრიგოლ ნო-
ბაძე“ (=1841) და ა.შ.

აშკარა ნასოფლარია, კოშკითა და ბაზილიკათურთ, ერტის-კაბენის გზის
ჯვარედინზე. ესეც ტავნაგეთიო გვითხრეს, ბარათანთ ციხე-დარბაზი უნდა
იყოს; კოშკიცა და. ეკლესიაც ირანულ გავლენას ატარებს (აგურის ისრული
თაღები, აგურის ზომა — 22-23x22-23 სმ, ე.ი. როსტომის ხანისა, ი. გპელიშვი-
ლის აზრით). კოშკი ნაგლეჯი ქვითაა ძირითადად ნაშენი. ხალხის თქმით, ლე-
კიანობისას ხალხი შიგ აფარებდა თავს.

8 სექტემბერს მუხათ-ვაშლოვანის მხარეზე გვქონდა ექსკურსია.
გარდა ეკლესია-სასაფლაოებისა, ყურადღება მიიპყრო ვაშლოვანში მდგარმა
დიდმა და ლამაზად ნაგებმა აგურის კოშკმა, რომელსაც წინ, შუაში ჩასმული
აქვს მოყვითალო ქვიშაქვის ორი ფილაქანი: ერთზე არის ღერბი (ჩანს ორბე-
ლიანთი) და თარიღი — „1811 — ჩყია“, მეორეზე კი რუსთველურად გალექსილი
წარწერა;

„შეიღისა მსგავსად აღმზარდა მეფემ ირაკლიმ სვიანმა.

ღნერალ-მაიორად მუნ რუსეთმა ნათელ დღიანმა

კოშკი ავაგე საღვინოდ მე თამაზ ორბელიანმა²⁷

თანამეცხედრემ ქეთევან ჩემად სიხარულ შიანმა

ძეთა დიმიტრი მაკარი ივანემ კეთილ შიანმა

ოსტატი ამისი გიორგი ქს უფო“.

ეს „საღვინო კოშკი“ უკვე გამოქვეყნებულია და დახასიათებულია, როგორც
გარკვეული ინდივიდუალობის მქონე ძეგლი²⁸. ვაშლოვანის სასაფლაოს ერთ-
ერთი ქვის წარწერიდან („გოგია ილიას ძე გარიშაშვილი“, 1932 წ.) ყურადღებას
იქცევს ბოლოს მინაწერი, რომელიც შეიძლება არქეოლოგიურ ტერმინოლოგიას
გამოადგეს ხალხური ტერმინით: „მადლობელი ვარ მიხაჯან ამ კუბო ქვისა“.

ვაშლოვანის საბაგშო სახლის მახლობლად (ორბელიანთა ნასასახლევი
რომაა მოწყობილი) გდია ბაზალტის დიდი საფლავის ქვა, რომელსაც აწერია:
„ქ. ე ს ა ფ ლ ა ვ ი ტ ა გ ნ ა გ ე თ ე ლ ი მ ო ს ი ა / შ ე ი ლ ი დ ა თ ო ა ს ი ა
ვ ი ნ ც წ ა ი კ ი თ ხ ო თ შ ე ნ დ ო ბ ა მ ი ბ პ ა ნ ე თ ქ კ ს უ პ ე“ (=486
+1312=1798). თან საკმაოდ ძველი საფლავი ყოფილა და თან ტავნა-
გეთი ჯერ კიდევ ცოცხალი სოფელი იყო იმ ხანად, ქართული ეკლესიითა და
სასაფლაოთი.

ერტისის განაპირას, გორაზე 1862 წ. მიხეილ გაბაევის მეუღლის სალომეს
მიერ აშენებული ეკლესიაა, შიგ არის უფრო ძველი საფლავებიც, ხოლო
მათზე მაღალფარდოვანი ეპიტაფიები თურქისტანიშვილებისა. ეკლესიის ირ-
გვლივ საფლავებია შვიანიძეებისა. მეზურის თქმით, ეს ყოფილა ერტისის
ძველი გვარი, აღდგომელანნი და მაისურაძეები მერე მოსულან. ყოფილან აგ-
რეთვე საყვეარაშვილები, ზაზიაშვილები, დალაქიშვილები (სომხები), ჭვინ-
ტიაშვილები, კორღალიძეები.

ვაშლოვანსა და ერტისის ეკლესიას შორის — ვაშლოვანის ხევია, ეკლე-

²⁷ ეს თამაზ ორბელიანი მოხსენებულია იოანე ბატონიშვილის კალმასობაში.

²⁸ გ. ბერძენი, ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, 1956, გვ. 31—32.

სიასა და ერტისის მთავარ უბანს შორის — ერტის ხევი, მერე — საჩქეფელა ხევი, მერე — საჭყეიარა (დიდი აღმართია და საქონელს აღმა სვლისას ჭყავილი სჭირდება), მერე — ტაგნაგეთის ხევი და ბოლოს — მიქელაანთ ხევი.

9 ს ე ქ ე ტ მ ბ რ ი ს ექსკურსია მოეწყო ღოუბანს უკან კაბენის რაიონში. ახლანდელი ღოუბნის ზემოთ, ძველი ღოუბნის ნასოფლარში არის ეკლესია, რომელსაც „ორმოცები“ ანუ „ორმოცის ეკლესია“ ჰქვია. აგურითაა ნაშენი, გუმბათიანი, ჩანს გვიანი შუა საუკუნეებისა. სარკმლის თავებიც კი თიხისაგანაა საგანგებოდ გამოშვარი. კარის თავზე გადადებულია ხე, რომელზედაც ამოჭრილია ჯვარი, რაღაც ფიგურა და ასომთავრული წარწერა, 4 აწკარი.

ღმერთო

...ხთენ

...შ~ე

....მინ:ოზ

ახლოს ჩამოუღის „ორმოცის ხევი“, მოშორებით, ჩრდილოეთით (კოჯრისაკენ) — „ნახშირა ხევი“. ეკლესიას აქვს მცირე გალავანი, რომელშიც არის საფლავის ქვები, ცუდად შენახულ წარწერაზე იკითხება მხოლოდ გვარი — ქიტესა-შვილი (ამ გვარისანი ახლაც ბლომად ყოფილან ღოუბანში).

გლეხების მიერ ამას წინათ ეკლესიას და კარიბჭეს შორის კიბედ დაწყობილ საფლავის ქვათა შორის გამოირჩევა, თავიანთი წარწერებით სამი: ქვემოდან მეორე — „ქ. საფალ/ავს ამა/სა შინაგანმ/მდე ბარე/არის მონა/შენი გივი/ს შვი/ლი პეტ/რესი აკი/ნცა წა/იკითხო/ს შე/ნდო/ბა ბძნ/...“ ქვემოთა ქვა ჩამოტეხილია და წარწერას აკლია.

ქვემოდან მეშვიდე — „ქ... ეს არს გა/ნსასვენებელი ჩემი უ/კუნისა მდენ/ს ამა/ს: დავე/მკედრო რა/მეთუ: მთნ/ავს ესე: საფლ/ავსა: ამს შ/ინა: გავედრ/ებ. მონა. შაენი: მდღე-ლი: გივი: ვინც/წაიკითხეთ შე/ნდო/ბა: მიბაძნ/ეთ: მაი:ს თ/ერთ. ეტსა/ქკსა უი“.

ქვემოდან პირველი — „ქ. საფალ/ავას ამა/სა შინგან/მდე ბარე/ვარს: მარ/შენი“.

ორმოცის ჩრდილოეთით ორი ნასაყდრალია, ორი სალოცავი: კოჯრის კლდოვანი ქედის ძირბაზე მიმავალი ერტის-კაბენის გზის ახლოს — ვარამანთ წმ. გიორგი და „აბულაანთ წმ. გიორგი“. მათ ირგვლივ ყოფილა ნასოფლარი „ძველი ღოუბანი“. უსახური პატარა ეკლესიების ნანგრევებია, გარშემო — საფლავის ქვები, რომელთა წარწერები წაშლილ-გადარეცხილია.

სოფელ ღოუბნის სამხრეთ-დასავლეთით, მაღალ გორაზე არის კვირაცხოვლის ეკლესია, ხოლო ამ გორის ჩრდილო დაშრეც ფერდობზე — პატარა ეკლესიის ნანგრევი. ამ უკანასკნელს ქვემოთ, ხნულში — შუაფეოდალური ხანის მოჭიქული ჯამების ნამტვრევები აღმოჩნდა (ფირუზისფერიანი და ერთი ც ბადრიჯნისფერი). კვირაცხოველი მოზრდილი და შედარებით რიგიანად შენახული, თუმცა კი საკმაოდ უსახური ეკლესია, XVII საუკუნის უნდა იყოს ი. ციციშვილის აზრით. აქედან მშვენიერი გადასახედია ირგვლივ, კარგად ჩანს: კოჯრის ციხე, კიკეთი, დიდება, სამადლოს ნაწილი, კაბენის ნაწილი, თეთრიწყაროს ჩხიკთა, გოლუთი, მაწევანი, წინწყარო, შავსაყდარი, ღურნუკი, მარაბდა, ასურეთი, ღოუბანი, მუხათი, კოდა, ნარგზების ბაღი, ერტისი, ვაშლოვანი, კუმისის ტბა, იაღლუჯის მთა, რუსთავი.

ზემოაღნიშნული, კერამიკით დახასიათებული ნასოფლარი ყოფილა ძველი მუხათი, რომლის წყაროც კი შემორჩენილა, თუმცა კი ძალზე დაზიანებული. მის ხელმარჯვნივ მდებარეობდა ძველი კოდა (ახლა იქ ღოუბნელთა ახალჩაყრი-

ლი ბალ-ვენახებია) და ძველი კოდის წყარო. ძველი მუხათის წყაროსა და ძველი კოდის წყაროს შეერთება ქმნის ნალობის ხეცს, რომელიც ჩაუდის ღოუბანს.

ამრიგად, ამ უბანში, ვაშლოვანსა და ერტისს გარდა, ყველა ძველ გორა-ხევებში განლაგებულ სოფელს გადაუნაცვლებია ქვემოთკენ, ბარში, გარდა ვაშლოვანისა და ერტისისა, რომლებიც დაუძრავად დგანან ძველ ადგილას, მთაზე ზურგმიბჯენილი.

ძველი კაბენის ეკლესია ნაგლეჯი (და არა თლილი) ქვითა და ნაწილობრივ აგურით (კონქი, ისრული) აშენებული გამოდგა, ვარაუდით XVIII საუკუნისა. ჩემი აზრით, ეს ეკლესია ეკუთვნის ნასოფლარ უკან კაბენს, ხოლო მონასტერს რქმევია კაბენი.

თვით ღოუბნის თავში, გორაკზე დგას ეკლესია, ჩანს, XIX ს-ისა, სახელად „ქრიტეს ჯვარი“, შიგ — არისტოკრატთა საფლავებია, ეპიტაფიები — მაგ. „თ ა ვ ა დ გ რ ი გ ო ლ ვ ა ჩ ნ ა ძ ი ს ა ს უ ლ ი და კ ე თ ი ლ შ ო ბ ი ლ ი ს ი ვ ა ნ ე ბ ა გ რ ა ტ ი ს ძ ი ს (ჩ ა ნ ს, ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ - მ უ ხ რ ა ნ ბ ა ტ ო ნ ი ს) მ ე უ ღ ლ ე ე ლ ე ნ ე“, ე კ ლ ე ს ი ი ს გ ა რ ე თ: „ს უ ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს დ ა ვ ი თ ი ს მ ე უ ღ ლ ე და რ ო ს ე ბ ა შ ვ ი ლ ი ს ა ს უ ლ ი თ ა მ ა რ ი“, „ს უ ლ ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ი ო ს ე ბ, მ ტ რ ი ს ა გ ა ნ ა ღ ს რ უ ლ ე ბ უ ლ ი“, „ს უ ლ ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი გ ი ო რ გ ი მ ხ ნ ე ო ბ ა ს ა ბ რ ძ ო ლ ა ს ა შ ი ნ ა მ ა მ ა დ ი ა ნ ო ბ ა ს ა მ ო ს წ რ ა ფ ე ბ უ ლ ი, 1 8 2 3 წ“; მ ი ს ი მ ე უ ღ ლ ე „გ ვ ა რ ა ძ ე შ ი ო მ დ ვ დ ლ ი ს ქ ა ლ ი ა ნ ა“. გ ვ ხ ე დ ე ბ ა გ ვ ა რ ე ბ ი: ყ ე ლ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, პ ე ტ რ ე შ ვ ი ლ ი, კ ე ნ კ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი, ა ბ უ ლ ა - შ ვ ი ლ ი, ბ ა რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი და სხვა.

10 ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ს, რაკი ასურეთის უბანი უკვე მოვლილი გექონდა, ისევ თეთრიწყაროს უბნისაკენ ვქენით პირი: გვინდოდა ცუნარ-აბანოს და ფიტარეთში ჩასვლა, მაგრამ ატალახებულმა ტყის გზამ ჩვენი საბარგო მანქანა ნავთიანს იქით აღარ გაუშვა და უკანვე გამოვბრუნდით თეთრიწყაროსაკენ. შეეჩერდით ალექსეევკაში (ვახუშტის რუკით — დრანეთში) მდგარ ძველ დან-გრეულ ეკლესიასთან და გულდასმით დავათვალიერეთ იგი. პირველივე შთაბეჭდილებით XI—XII სს-ებს მივაკუთვნეთ. ჩანს კრამიტით ყოფილა დახურული. აქა-იქ კიდევ ეგდო ბრტყელი, ქვემო ბოლოშიც გადაღობილი კრამიტი (თბილისი და ნაღარბაზევის განათხართა მსგავსი). ირგვლივ საფლავის ქვებია, ბაზალტისა, ბრტყელიცა და შეკაზმული ცხენების გამომსახველიც. შორიახლოს აშკარად ჩანს ძველი ნასოფლარი.

ალექსეევკა-დრანეთის ძველი ეკლესია ცალკეა გამოქვეყნებული²⁹.

თ ა ვ ი III

1954 წლის კამპანია

ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, კვლავ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით და რამდენადმე შეცვლილი შემადგენლობით, იმოგზაურა და მრავალი ახალი ძეგლი გამოამზეურა და აღრიცხა 1950 და 1951 წლებშიც — უმთავრესად მანგლის-კლდეკარის უბანში, ისე რომ თეთრიწყაროს რაიონის მოხილვა ამ ოთხი კამპანიის შედეგად უკვე ამოწურულად უნდა ჩაითვალოს, ძირითადად მაინც. 1952 წ. ინსტიტუტმა, ზემდგომ ორგანოთა

²⁹ - ირ. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, აკადემიის მოამბე, 1951, № 5.

სიღრმეზე დადგომიან კირქვის ბრტყელსა და სქელ ლოდს და ამოუგდიათ იგი, ოღონდ ამასობაში ორმოს კარგა დიდზე დაგრძელება დასჭირებიათ. გამორკვეულია, რომ ის დიდი ბრტყელი და სქელი უსწორმასწოროდ დამუშავებული ლოდი სამარხის სახურავს ეკუთვნოდა და რომ იმ სამარხში მრავლად იყო თიხის ჭურჭელი, კოლმეურნეებს ამოედოთ ეს უკანასკნელი და გადაეცათ თავმჯდომარისათვის, რომელმაც გვიჩვენა ისინი. თორმეტიოდე ნაირნაირი ჭურჭელი გამოდგა, ზოგი მთელი და ზოგი გატეხილ-ნაკლული. თიხა ზოგისა მოშავოდაა გამოშვარი, ზოგი კი მოწითალოდ, ზოგი — ლეგაა. მეტი წილი ქოთნები და ფრიად ყელგანიერი „დოქებია“. საერთოდ ძლიერ ენეოლითური იერი დაჰქრავს ყველას. გარდა ფართო ყელებისა, ყურებიც იმ დროისათვის სპეციფიკური აქვთ. მაგრამ მაინც არის ისეთი ნიშნები — ფორმა-პროპორციებისა თუ ყურების ერთგვარ გაშლილობა-გამარტივებაში (ენეოლითის თვალსაზრისით ეგებ „გადაგვარებაშიც“), — რომელთა მიხედვით შეიძლება თქმა, რომ ნამდვილ ენეოლითთან კი აღარ გვეკონდეს საქმე, არამედ უკვე ადრებრინჯაოს (ისევე, როგორც სამგორის ყორღანის კერამიკაში). ასეა თუ ისე, ეს იყო პირველი შემთხვევა ქვემო ქართლის დაბლობ ნაწილში ესოდენ ძველი სამარხული კერამიკის აღმოჩენისა და მეცნიერულად დამოწმებისა (მაღლობ ნაწილში იმ დროისათვის გვეკონდა წალკის რამდენსამე ადგილას, კიკეთში და თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. ფარცხისთან, ფორქალისებში — იხ. ზემოთ). აღნიშნული ჭურჭელი ადგილობრივად გადაღებულ იქნა ინსტიტუტის ფოტოგრაფის ი. პახომოვის მიერ.

საყურადღებო გამოდგა ამ ჭურჭლის შემცველი სამარხის დათვალიერებაც, რისთვისაც შიგ ჩაძრომა მოგვიხდა. სამარხი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ დამხრობილი იყო. შიდა მოყვანილობა ელიფსოიდური ჰქონდა, კუთხეები არ უჩანდა. კედლები ამოყვანილი იყო იმავე კირქვის მოზრდილი ნატეხი ქვებით, მშრალად. წყობა თითქოს დარბაზის გვირგვინსაც კი მოგვაგონებდა. სახურავი სამი გარდღიგარდმო დადებული ლოდისაგან შედგებოდა. კოლმეურნეთა თქმით, ჭურჭელი ყველა სამარხის დასავლეთ მხარეს ყოფილა თავმოყრილი. ადამიანის ძვლებისა ნატეხებიდა იყო დარჩენილი, როგორც ჩანს, ინჰუმაცია ყოფილა. ცხოველთა ძვლები არ ჩანდა. სამარხში ჩარჩენილ ჭურჭლის ერთ-ერთ ნატეხს ეტყობოდა გამოწვის თავისებურების გამო დაყოლილი ოთხი თხელი არე: გარეთ რუხი, შიგნით მოწითალო, შიგნით რუხი და შიგნით ისევ მოწითალო.

თბილის-ბოლნისის გზატკეცილიდან თამარისის შტოზე გადასახვევის შემდეგ, 3—4 კმ მანძილზე, გზის აქეთ-იქეთ, სულ ახლოს, ყანებში შევამჩნიეთ ოთხი მოზრდილი, ტიპური მოყვანილობის ყორღანი, რომლებიც ალბათ ენეოლითის მომდევნო ხანებს უფრო მიეკუთვნებიან, ქვემო ქართლის მთიანი რაიონების მაგალითისამებრ...

ნ. ბერძენიშვილმა ველზედვე გაუსხა ხაზი ბოლნისის რაიონში ზემოაღწერილი სამარხისა და ამ ყორღანთა აღმოჩენის მნიშვნელობას იმის ცხადსაყოფად, რომ ქვემო ქართლის ეს მხარეც ძველთაგანვე კულტურული მოსახლეობის საცხოვრისი ყოფილა. მისი აზრით, ამათ განსაკუთრებით იმის შემდეგ ენიჭებათ მნიშვნელობა, რაც 1953 წლის დაზვერვითი მოგზაურობის დროს, მარნეულის რაიონში (გიაურ-არხის საბჭოთა მეურნეობის წყალსაქაჩი სადგურის გვერდით მტკვრის ფლატეში) აღმოჩენილ იქნა თითქოს ნამოსახლარი, რომელშიც მრავლად იყო გვიანი ბრინჯაოს ხანისათვის ტიპური შავ-ლევა კერამიკა².

² ეს მონაპოვარი ინახება რუსთავის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში. დაზვერვითი მოგზაურობის დაწერილებითი დღიური ეკუთვნის წინამდებარე ანგარიშის ავტორს, რომელიც იმ ექსპედიციაშიც მონაწილე იყო ნ. ბერძენიშვილისა.

მაშინვე გადაწყვიტა, რომ უკუხვალეს ხანებში ჩატარებულიყო მეორე გათხრა — უკვე ამოცლილი საძარხის გათხრამ. თუნდაც კიდევ ერთი მეზობელი საძარხის გამოვლინების მიხედვით, — სანამ ფარდული აშენდებოდა, მონაპოვარი კი ბოლნისის მუზეუმში ყოფილიყო დაცვებული.

2. აბელია არის პატარა სოფელი თეთრიწყაროს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მისგან 6-ოდე კმ მანძილზე, ალგეთის ხეობაში, მის მარჯვენა ფერდობზე ზღვის დონიდან 932 მ სიმაღლეზე, იგი თეთრიწყაროს სასოფლო საბჭოში შედის. მასში ამჟამად ცხოვრობენ თურქულად მოუბარი „ბერძნები“. თავის დროზე კი ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი ქართული „დაბა“ იქნებოდა, რასაც მოწმობს იქ შემონახული, საკმაოდ მოზრდილი, ბაზალტის ფილებით შემოსილი ეკლესია, რომელიც, წარწერის მიხედვით, აშენებულია დავით V და VI დროს, XIII საუკუნის შუა ხანებში. აბელიის მახლობლად არის აგრეთვე ძველი, ამჟამად გუდამაყრელი მთიულებით დასახლებული სოფლები — ქსოვრეთი, ხოპისი და ღორისთავი, რომელსაც ამ ბოლო დროს გუდარეხი ეწოდა, მახლობლად მდებარე ცნობილი ძონასტრის მიხედვით.

სამარხები აღმოჩენილია ამ ათიოდე დღის წინ, სოფლის სამხრეთ განაპირას, ფერდობის ძირას ამ ადგილს აბელიელი ბერძნები „არგიდენათს“ უწოდებენ და ეს სახელი თითქოს არ უნდა იყოს ძველი. აბელიის კოლმეურნეობას აქა აქვს საქონლის ფერმა, რომელიც დღემდე ორი კორპუსისაგან შედგებოდა, ის არ ყოფნიათ და გადაუწყვეტიათ მათ გვერდით მესამე კორპუსის აშენება. საძირკვლის ჩასაყრელად ამოულიათ მოგრძო-სწორკუთხოვანი, „კონტურული“ თხრილი, დაახლოებით 1—1,2 მ სიგანე და 0,5—0,7 მ სიღრმე. ამ თხრილის ს-ა მხარეზე აღმოჩენილა ზედიზედ წაწყობილი 4-დ დამწკრივებული (თითო-ორიდან მეტრით დაშორებული) 5 მცირე ქვის სამარხი, ხოლო აღმოსავლეთზე, კუთხესთან — კიდევ ერთი. ასე რომ, სულ 6. ჩვენ ისინი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ თანმიმდევრობით დაენოშრეთ. ექვსივე სახურავახდილი თუ ატეხილი დაგვხვდა. ყველა ნაგებია ადგილობრივ გავრცელებული ქანის, მოთეთრო მერგელოვანი კირქვის ბუნებრივი (და არა თლილი) ფილებით, რომლებიც საკმაოდ მაგარი, მაგრამ თან მყიფეა. კედლებად ყველას თითო ფილა აქვს, სახურავიც თითქოს თითო ფილისაგან შედგება მხოლოდ. სახურავი ყველას დაახლოებით 1 მ სიღრმეზე ჰქონდა მიწის ზედაპირიდან. არც ერთი არაა დამხრილობილი ზუსტად ერთნაირად, თითქოს განზრახ აურევ-დაურეკიათ — ყოველ შემთხვევაში დაშხრობისათვის არაკუთარი მნიშვნელობა არ მიუნიჭებიათ და ეს საყურადღებო მოვლენაა.

სამარხებს გარდა, იმავე თხრილში — უფრო კი მის დასავლეთ ნახევარში, მოიკრიბა რამდენიმე არქაული ტიპის ხელსაფქვავის ქვა და უამრავი ობსიდიანი, რომელთა შორის ცოტა თუ გამოერევა დამუშავებული. აქვე აღმოჩნდა ბაზალტის მსგავსი ქვისაგან კოხტად გამოთლილი — გაშანდაკებული, ნეოლითური (ან ეგებ ენეოლითური?) იერიის ცული, რომელიც განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. ერთი სიტყვით, პირველი დათვალიერებისთანავე ცხადი შეიქმნა, რომ ქვის სამარხები აქ სრულიადაც არ წარმოადგენენ ერთადერთსა და უძველეს ძეგლებს და რომ ისინი აღმოცენებული არიან ფრიად ძველ ნამოსახლარ სუბსტრატზე, რომლის ხნოვანება ენეოლითში მაინც მოთავსდება, თუ ნეოლითშიც არ გადავიდა. უკვე ეს იყო ამ რაიონისათვის არც თუ ძალიან ჩვეული და ყურადღების გამამახვილებელი აღმოჩენა.

ქვის სამარხები ჩვენამდე თითქმის მთლიანად ამოინიქნილი იყო, მაგრამ ჩვენ მაინც სათითაოდ დავაყენეთ თანმხლები ახალგაზრდა თანაშემრომლები და ბოლომდე ამოვაწმენდინეთ ისინი.

ქვის სამარხი № 1 დამხრობილი იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, შიდა სიგრძე უდრიდა 0,71 მ, განი — 0,64 მ, სიღრმე — 0,45მ, სახურავის ფილის ზომა — 0,81x0,93x0,15 მ, კედლების საშუალო სისქე — 0,15მ. შიგ არა აღმოჩენილა რა.

ქვის სამარხი № 2 დამხრობილი იყო ჩდ-სდ; შიდა სიგრძე — 0,99 მ, განი — 0,44 მ, სიღრმე — 0,40 მ, სახურავის სისქე — 0,09 მ, კედლებისა — 0,10—0,11 მ. აქ მიწას ამოჰყვა რკინის მომცრო სამაჯურის პატარა, დაჟანგული ნატეხი. შიგ არაფერი აღმოჩენილა.

ქვის სამარხი № 3 დამხრობილი იყო ჩა-სდ; შიდა სიგრძე — 0,88 მ, განი — 0,46 მ, სიღრმე — 0,42 მ, სახურავის (ორ-სამ ფენად დაწყობილი ფილების) საერთო სისქე — 0,10 მ, კედლების საშ. სისქე — 0,05მ. შიგ არაფერი აღმოჩენილა.

ქვის სამარხი № 4 დამხრობილი იყო ჩდ-სა; შიდა სიგრძე — 0,70 მ, განი — 0,43 მ, სიღრმე — 0,40 მ, კედლების საშუალო სისქე — 0,10 მ. შიგ არაფერი აღმოჩენილა.

ქვის სამარხი № 5 დამხრობილი იყო თითქმის ჩ-ს; შიდა სიგრძე — 0,70 მ, განი — 0,43 მ, სიღრმე — 0,40 მ, კედლების საშუალო სისქე — 0,10 მ. შიგ არაფერი აღმოჩენილა.

ქვის სამარხი № 6 დამხრობილი იყო აღმ.-დას; შიდა სიგრძე — 0,81—0,86 მ, განი — 0,52—0,54 მ, სიღრმე — 0,42 მ, სახურავის სისქე — 0,08 მ, კედლების საშუალო სისქე — 0,08 მ. ეს იყო ერთადერთი სამარხი, რომელშიც სახურავიდან 35-ოდ სმ სიღრმეზე კიდევ იდო მიწა — ჩანს, ძველადვე ჩასული, ამ უკანასკნელის პრეპარაციამ გამოავლინა ადამიანის კეჩხოს ნატეხი, ზედა კიდურთა ზოგი ძვალი, მენჯის ძვლები, ფალანგები და სხვ. ძვლები აშკარად სრულწლოვან ადამიანს ეკუთვნოდა, ასე რომ სამარხის აშკარა სიმცირე სრულიად არ ნიშნავდა, რომ იგი ბავშვის დასაკრძალავად გაეკეთებინათ და მაშასადამე აქ სხვა ვითარება უნდა გვევარაუდნა, მით უმეტეს, რომ აგრეთვე სრულწლოვანთა ძვლები იყო დანარჩენ სამარხიდან ადრევე ამონაყარ მიწაშიც, ხოლო 1-ლ სამარხში კი ძალზე სქელი, „ბებრული“ კეჩხოს ნატეხიც აღმოჩნდა. მე-6 სამარხში ძვლების განლაგებას არავითარი კანონზომიერება არ ემჩნეოდა და ესეც საყურადღებო დაკვირვებად მივიჩნიეთ. პრეპარაციისას ამოვიდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ინვენტარიც: ბრინჯაოს წვრილი ძეწკვის რამდენიმე ნაწევები, რომელთაგან ზოგს ბოლოზე რკინის გამოუცნობი საგნის ნატეხები აქვს შერჩენილი; რკინის სამაჯურის თუ სამაჯურთა რამდენიმე ნატეხი, რომელთაგან ზოგს ქსოვილის ჟანგით გაჟღენთილი ნაშთები აქვს შემორჩენილი; ბრინჯაოს 2 ბეჭედი, სათითაო ფალანგაზე წამოცმული, ერთი სადა რგოლი, მეორე კი ბრტყელფარაკიანი, ჩვენში ადრეანტიკური დროის სამაროვნებში გავრცელებული ტიპისა თანჩამოსხმული ინტალიოთი (ახალგორი, ალგეთი, კამარახევი, ეშერი, გუადიხუ და სხვ.). ზედ ფრთოსანი რაში? ფასკუნჯი?

ძირს აჩიჩქნისას გამოჩნდა ნაცროვანი ფენა და ცხოველთა ძვლებიც. არ იყო მთლად ნათელი, სამარხისავე კუთვნილი ქვეფენა იყო ესა თუ ნაწილი ძველი კულტურული ფენისა, რომელზედაც მერე სასაფლაო გაუმართავთ? საერ-

თოდ ექსივუ ჩვენ.მიერ შემოწმებულ სამარხში ძირს მოტკეპნილი მიწა იყო და იატაკი არ პქონდათ ხოლმე.

წინასწარი საერთო შთაბეჭდილებით, აქ საქმე გვექონდა თავისებურ საინტერესო სამაროვანთან, რომელიც ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებისაკენ მიიღტვის ხნოვანებით (მით უმეტეს, რომ აქედან ბოლნისის მუზეუმში ჩატანილი კერამიკა, მისი ერთ-ერთი პირველად მნახველის გ.ცქიტყვილის აზრით, შავსაყდრის სამაროვანზე 1949 წ. ჩვენ მიერ მოპოვებულ კერამიკას ემსგავსებოდა თურმე (პირადად ჩვენ ვერ მოგვიხერხდა იმ დღეს ბოლნისის მუზეუმში ჩასვლა და იმ კერამიკის ნახვა).

აბელიის კოლმეურნეობას რაიონის ხელისუფლებამ ფერმის მშენებლობა შეაჩერებინა და ჩვენ დასკვნას ელოდებოდნენ. დამთვლიერებელთა ერთსულოვანი აზრით და ნ.ბერძენიშვილის გადაწყვეტილებით ინსტიტუტს საჩქაროდ უნდა ჩაეტარებინა იქ თუნდაც მცირე საცდელი თხრა, რათა მხოლოდ მას შემდეგ განეგრძოთ კოლმეურნეებს მშენებლობა.

ამ საქმის განხორციელება ინსტიტუტის ღირეექციამ დაგვავალა ჩვენ, როგორც ქვემო ქართლის ექსპედიციის იმთავითვე მონაწილეს. თავდაპირველი გეგმით, საამისოდ გამოყოფილი მცირე ჯგუფს (გ.ლომთათიძეს, ასპირანტებს რ.რამიშვილს, ლ.ჭილაშვილსა და ბ.ტეხოვს, ფოტოგრაფს ი.პახოშოვს) უნდა წაემუშავნა თამარისშიცა და აბელიაშიც და საამისოდ შედგა და დამტყიცებულ იქნა ხარჯთაღრიცხვა 3 769 მან. მოცულობით. მაგრამ შემდეგ ღირეექციამ გეგმა შეცვალა და ექსპედიცია მხოლოდ აბელიაში მიაღწინა, ბევრად უფრო მცირე თანხით³. ექსპედიციას ჩვენ ეხელმძღვანელობდით, მის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ინსტიტუტის უმც. თანამშრ. ქ.ბერძენიშვილი, ასპირანტი რ.რამიშვილი (დანარჩენი ასპირანტები მეცადინეობის გამო ვეღარ წამოვიდნენ), ლაბორანტი ლ.წერეთელი და ფოტოგრაფი ე.კვეესი; მოწვეული ლაბორანტები ე.ჯავახიშვილი და მ.მიწიშვილი. ექსპედიციას ემსახურებოდა ინსტიტუტის 2,5 ტონიანი საბარგო მანქანა (მძღოლი ნ. გელაძე). აბელიაში აუედით და დავბინავდით 1954 წ. 1 ივნისს; მუშაობას მოერჩით და თბილისის ჩამოვედით 7 ივნისს; ასე რომ, ერთ კვირაში მოვათავეთ ჩვენი საქმე. აბელიაში მიმავალთ განზრახული გვექონდა ბარემ გაგვევლო კიკეთშიც და შეგვემოწმებინა ცნობა იქ აგარაკთა შენებისას 2 ქვის სამარხის აღმოჩენის შესახებ (რომელიც სამუშაოს მწარმოებელ ჯუღელისაგან მომდინარეობდა), მაგრამ ეს საქმე ითავა ი. გპელიშვილმა.

თეთრიწყაროს რაიკომის მდივანმა სთხოვა აბელიის კოლმეურნეობის თავმჯდომარეს — ანოზოვს, დაგვხმარებოდა, მაგრამ მას მუშები დაკავებული ჰყავდა და შემოგვთავაზა აბელიის სკოლის უფროსი კლასების ათიოდ მოწაფე. ამ მოწაფეთა ჯგუფს სათავეში ჩაუდგა ინტორიის მასწავლებელი ნიკოლოზ კალაიჩევი, რომელიც სისტემატურად მონაწილეობდა ექსპედიციის მუშაობაში, როგორც მეთვალყურე.

2 ივნისს დავაყენეთ მუშები საძირკვლისათვის ამოჭრილი კონტურული თხრილის გასაღრმავებლად, მე-6 სამარხის აქეთ-იქით. და თანაც გავაჭრევენეთ იმ თხრილის გარდიგარდმო საძიებო თხრილები. ნაშუადღევს უკვე გამოჩნდა რამდენიმე სამარხი და ჩვენც შეუუდექით მათ პრეპარაციას. ნაგებობით ისინი სხვადასხვაგვარნი გამოდგნენ, ყველა არ იყო ჩუეულებრივი ყუთივით

³ თამარისის სამარხების კვლევაზე შემდეგ მუშაობა მოუხდა საქ. სახ. მუზეუმს, კერძოდ, მის უმცრ. მეცნ. თანამშრ. დ.ქორიძეს.

შეკრული და ამიტომ ვაძულებინეთ მათთვის უფრო ზოგადი სახელი „სამარხები“ გვეწოდებინა. ნომერაცია კი განვაგრძეთ № 6-ს შემდეგ.

ს ა მ ა რ ხ ი № 7 აღმოჩნდა № 5 და № 6 შორის, პირველიდან 1,2 მ და მეორედან 0,25 მ მანძილზე, 1,2 მ სიღრმეზე. დამხრობილია ჩჩა-სდდ. არც მოყვანილობა აქვს წესიერი სწორკუთხოვანი და არც სახურავი, შედგება რამდენიმე ფენად დალაგებული ფილისა და აგრეთვე ბოლოებში შეეულად დაყუდებული თითო-ოროლა მოკლე ქვისაგან. საერთო უდიდესი სიგრძე უდრის 1,05 მ, უდ.განი — 1,0 მ, უდ.სისქე — 0,06 მ. ფილები უსწორმასწორო, არატოლი და სხვადასხვა ქვისაგან კია (უმეტესობა თეთრი კირქვაა, ზოგი — მოყვითალო ქვიშაქვა).

ფილებს ქვეშ, 1,65 მ სიღრმეზე გამოჩნდა ჩონჩხი, ძალიან რიგიანად შენახული, 1,0x0,45 მ ფართობზე. ჩანს მიცვალებული დაუშარხავთ ოქალური მოყვანილობის ორმოს ქვიან ძირზე და ეს ორმო გადაუხურავთ ფილაქვებით, ოღონდ სამარხისათვის კედლები არ გაუკეთებიათ და მხოლოდ აღმოსავლეთით დაუტოვებიათ, ორმოს გაჭრისას, შემადლებული მომცრო ქანი, რომელსედაც დაუყრდნიათ სახურავის ფილები. ჩონჩხი მარცხენა გვერდზე იწვა, ძლიერ მოკუნტული, ხელები სახესთან ახლოს პქონდა მიტანილი. თავიც მარცხენა ღოჭზე იდო, სახით აღმოსავლეთისაკენ. ძვლების მიხედვით, კოხტა ადნაგობის, ტანმორჩილი ადამიანი — ჩანს, ქალი — უნდა ყოფილიყო. ბარძაყის ძვლის სიგრძე 40 სმ უდრიდა, მკლავის ძვლისა — 29,5 სმ. ჩონჩხი მთლიანად წამოვიღეთ. ი ნ ვ ე ნ ტ ა რ ი ამოიწურებოდა მარჯვენა მაჯაზე წამოცმული, დაჟანგულ-დაშლილი რკინის ზურგჩანჩქილი და პირშეუკერელი სამაჯურითა და ყელს ქვეშ აღმოჩენილი, ორი, თეთრი და ცისფერი მინის მომცრო ბიკონუსური მ ძ ი ე თ. სამაჯურს ზურგზე დაჟანგული აქვს ქსოვილის საკმაოდ მოზრდილი ნაჭრები.

ქ ვ ი ს ს ა მ ა რ ხ ი № 8 გამოჩნდა I საძიებო გარდигარდმო თხრილში, მე-3 სამარხის სამხრეთით, მისგან 2 მ მანძილზე, 0,35 მ სიღრმეზე. დამხრობილია თითქმის ზუსტად ჩ-ს, მის გარშემო — თხრისას, აღმოსავლეთით 0,35 მ მანძილზე, ჭრილში, 0,45 მ სიღრმეზე გამოჩნდა მ ო შ ა ვ ო თ ი ხ ი ს ქ ო თ ა ნ ი, ცალყურა, ა რ ქ ა უ ლ ი ტ ი პ ი ს ა, ცუდად გამოშვარი, ადვილად შლადი (პირის დმ-19,2 სმ, ს.-23 სმ, ყელის ს.-4 სმ, ყელის ზომა — 5x2,8 სმ). იგი არ უნდა ეკუთვნოდეს სამარხს და ჩანს მომდინარეობს უფრო ძველი ფენიდან, რომელიც ჩაჭრილია სამარხების ჩადგმისას.

სამარხს სახურავისა თითქმის აღარა შეჩენია რა. იგივე ითქმის აღმოსავლეთი კედლის შესახებ, რომლის ფილები შიგ ჩალეწილი გამოდგა, სამარხი პირამდე იყო მიწით სავსე. კეჩხო აღმოჩნდა ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში. ჩონჩხი ძალიან მოკუნტული იყო და სხვანაირად ვერც მოთავსდებოდა ესოდენ მცირე სივრცეში სრულწლოვანი ადამიანის გვამი (სამარხის შიდა სიგრძე — 0,87 მ, განი — 0,60 მ, სიღრმე — 0,39 მ). ბარძაყის ძვლის სიგრძე უდრიდა 0,40 მ. ასე რომ აქაც საკმაოდ ტანმორჩილი ადამიანი ყოფილა დამარხული. ხერხემალი და ნეკნები დ კედელს გასწვრივ ედო, ბარძაყები და წვივები მათ პარალელურად, მენჯი — ს-დ კუთხესთან, ტერფები — ს-ა კუთხესთან. წვივებისადმი სწორი კუთხით მდებარე. ი ნ ვ ე ნ ტ ა რ ი ამოიწურებოდა სახის წინ (საკმაოდ მაღლა, მიწაში) აღმოჩენილი ერთი მოზრდილი თითქოს კასრისებრი მძივით, რომელიც ერთხანს გიშერსა ჰგავდა, მაგრამ მერე რაღაც მოლოურჯო-მოშავო მასალისა (პასტისა?) გამოდგა. ჩონჩხი არ წამოგვიღია. აღვნიშნეთ მხოლოდ, რომ შესაძლოა, იგი ხნიერ ადამიანსაც კი ეკუთვნოდა (კეჩხოს სისქის მიხედვით).

მე-8 სამარხი იყო პირველი ნამდვილი ქვის სამარხი ექსპედიციის მიერ გათხრილთა შორის. იგი აღმოჩნდა 3/VI. მისმა შესწავლამ გვაფიქრებინა, რომ, როდესაც აქ სრულწლოვანებს მარხავდნენ ესოდენ პატარა სამარხებში, მათ ძალიან კუნტავდნენ და რომ აღარაა საგულისხმებელი ძვლების მეორადი დამარხვა, როგორც კოლმეურნეთა მიერ ათხრილი სამარხებისაგან მიღებული პირველადი შთაბეჭდილება გვაფიქრებინებდა. თან, რა თქმა უნდა, სამარხთა ერთი წყება ბავშვებისაც იქნებოდა.

ორმოცამარხი № 9 იყო ერთადერთი ნამდვილი ორმოსამარხი ექსპედიციის მიერ გათხრილთა შორის. მან თავი იჩინა ჯერ კიდევ 2/VI, სამიკვლის თხრილშივე, მე-6. სამარხის აღმოსავლეთით, მისგან 0,8 მ მანძილზე. მიწის ზედაპირიდან 1,2 მ სიღრმეზე, მას შემდეგ, რაც ალაგებულ იქნა ფილაქების უსწორმასწორო გროვა-წყობა. ჩანს, ეს უკანასკნელი სამარხის მიწით ამოვსების შემდეგ იყო მიწყობილი მის თავზე. სამარხი წარმოადგენდა ოვალურ ორმოს, რომელშიც ჩასვენებული იყო ხელფეხმოკეცილი, მოკუნტული, სრულწლოვანი ადამიანი, მარჯვენა გვერდზე, თავით ს-დ-სკენ. აღმოსავლეთით ეწყო ცხერის (?) თავ-ყბის ძვლები. არავითარი ინვენტარი არა ხლებია. შესაძლოა, ეს სამარხი არც ეკუთვნოდეს დანარჩენთა ხანას, უფრო ძველი იყოს? ძნელია თქმა.

მე-9 სამარხს აღმოსავლეთით, 0,3 მ მანძილზე, 0,7 მ სიღრმეზე თავი იჩინა შავი თიხის ყურპატარა, მოარქაულო იერის ქოთანმა, რომლის ზემოთ და ირგვლივ იყო ცხოველთა ძვალ-კბილთა და ობსიდიანისა და აგრეთვე კაყის ნატეხები. ისევე როგორც წინა დღეს I საცდელ თხრილში ცალკე აღმოჩენილი ქოთანი, ეს საგნებიც სამაროვანზე უფრო ადრინდელი ჩანან და იერით ენეოლითურსა თუ ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკას მოგვაგონებენ. ეს მით უფრო დამაფიქრებელია რომ, გარდა ასეთი, მთლიანად ან თითქმის მთლიანად შემონახული ჭურჭლებისა, თხრისას საკმაოდ ხშირად გვხვდება იმავე ტიპის და ზოგჯერ კიდევ უფრო აშკარად ენეოლითური იერის მქონე ჭურჭლის ყურები.

ქვის სამარხი № 10 (ბავშვისა) გამოჩნდა ორ იენისსე, 0,5 მ სიღრმეზე, მე-3 სამარხიდან 1,3 მ მანძილზე და მე-8 სამარხიდან 0,7 მ მანძილზე, ამ უკანასკნელის სდ-თ, დამხრობილი იყო ზოგადად ად, აშენებული იყო კირქვის საკმაოდ წესიერი მოყვანილობის ფილაქით. გრძივი კედლები შედგებოდა ორ-ორი, არატოლი ფილისაგან (დასავლეთით უფრო პატარებია, სიგრძე 25 სმ), განივი — თითო ფილისაგან. სახურავად ორი ფილა ექნებოდა, მაგრამ მხოლოდ დ-სა იყო შემორჩენილი — კირქვისავე, უსწორმასწორო, 4 სმ სისქისა. კედლების სისქე საშუალოდ 5 სმ უდრიდა. სახურავი ძველადვე დაზიანებული იყო და სამარხი მიწით იყო სავსე. სამარხის გარეგანი ზომა: 0,79x0,53x0,38 მ, შინაგანი — 0,66 მ x 0,49 მ x 0,25 მ. შიგ დამარხული გამოდგა ბავშვი, რომლის სიმაღლე 80—85 სმ უნდა ყოფილიყო (ბარძაყის ძელების სიგრძე 18 სმ უდრიდა). ძლიერ ხელ-ფეხმოკეცილი იწყო, თავით დ-თ, მარჯვენა გვერდზე, სახით ს-კენ, მარჯვენა ლოყაზე. ხელები ნიკაპთან ჰქონდა მიტანილი. აღმოჩნდა ინვენტარი, საკმაოდ საინტერესო და, როგორც მერე გამოიკვია, ამ სამაროვნი-სათვის საერთოდ დამახასიათებელი. შუბლს წინ, 8 სმ მანძილზე პირქვე დამხობილი, ედო შავპარილათიხისპაწია (სიმაღლე—5,2 სმ, მთ—5,0 სმ) კოჭობი (საბავშვო სათამაშოს მსგავსი) მუცელგამობერილი, ყელშეწეული, ძირბრტყელი; წვივის ძვლებზე მიდგმული იყო წითელპარილათიხის სამტურნა ხელადა, ძველადვე ტუნჩაკლული და ყურნაკლული (სიმაღლე—16,8 სმ, პირის უდ.დმ—8 სმ, მუცლ.დმ—15 სმ). მარჯვენა მაჯაზე წამოცმული ჰქონდა ბრინჯაოს პატარა (უდ.დმ—3,3 სმ) სამაჯუ-

რი, ძლიერ პირხსნილი, უსწორმასწორო, ზურგდაკეცილი, მობრტყოვანი-კვეთიანი (უდ.დმ.-3,3 სმ, სიმაღლე — 0,3 სმ, პირგახსნილობა — 2 სმ).

სამარხი № 11 (ბავშვის) აღმოჩნდა I საცდელი თხრილის (I საცდელი თხრილის პარალელურად, მის აღმოსავლეთით, 1 მეტრის დაშორებით გაჭრილის) ჩრდილო ნახევარში, მე-4 სამარხის სა-თ, მისგან 2,2 მ მანძილზე, 0,55 მ სიღრმეზე. დამხრებილი იყო სა-ჩდ მომცრო ქვის სამარხი. სახურავი შედგებოდა კირქვის სქელი უსწორმასწორო ფილაქვისაგან (74x61x6 სმ) და ჩრდილო კუთხეში დამატებული პატარა-პატარა ნატეხებისაგან. სამარხის გარეგანი სიმაღლე (სახურავიდან) — 0,45 მ, შიდა სიგრძე — 0,54 მ, განი — 0,38მ, კედლები თითო-თითო ფილაქვაა, სისქით 7—9 სმ. სდ კუთხეში გარედან პატარა ნატეხი აქვს ჩამატებული. სახურავი თითქოს შედარებით კარგად იყო დაცული, მაგრამ მიწა მაინც ბლომად ჩასულიყო სამარხში. პრეპარაციის შემდეგ აღმოჩნდა ბავშვის ჩონჩხი, მარჯვენა გვერდზე მწოლარე, მოკუნტული, თავით სსა-კენ. მენჯი (8x6,5 სმ) სამარხის ჩდ კუთხეში მიკუნტული იყო, თითები — ნიკაპთან მიტანილი, ხერხემალი — გრძივ კედელს გაჭიმული, ბარძაყის ძვლის სიგრძე უდრიდა 22 სმ. სამარხის ჩ ბოლოში იდგა შავად გამომწვარი თიხის უღაზათო ქოთანი, რომელსაც მუცელზე აბია პატარა მრგვალი, მრგვალხერხელიანი ყური. იგი, ჩანს, ჩადგმული ყოფილა მოკეცილ მუხლებსა და იდაყვებს შორის, თითქოს საგანგებოდ ჩაყრილ მიწაზე. მარჯვენა ხელის ერთი თითი: ფალანგაზე წამოცმული იყო (თუ ყბის ქვეშ ედო?) ბრინჯაოს პაწია ოდნავ პირმეჯვრელი, სადა ბეჭედი (თუ საყურე?) რომელსაც ერთი ბოლო ოდნავ მეორე ბოლოზე აქვს გადადებული (დმ-1,5 სმ).

სამარხი № 12 (ბავშვისა) აღმოჩნდა საძირკველისათვის გაჭრილი თხრილის ჩ შტოში, მე-6 სამარხის ჩა-თ, მისგან 0,3 მ მანძილზე, 1,0 მ სიღრმეზე. ა-თ აღმაცერად ჩადგმული იყო თიხისებრი ქანის სქელი ფილაქვა და თითქოს მის ძირას ჩაემარხათ ბავშვი, რომლისთვისაც ქვეშაც დაუგიათ ფილაქვა. ბავშვი ძალიან პატარა ყოფილა, ოღონდ კბილები უკვე კარგად ჰქონია ამოსული. იგი ძლიერ მოკუნტული სჩ-ით დაუწვევიათ, ისე რომ ჩონჩხს სულ 43x24 სმ. ეკავა. თავი ს-ჰქონდა, სახე ა-თ (ფილაქვისაკენ), ფეხები — ჩ-თ, დაწვენილი იყო მარჯვენა გვერდზე — ფეხების ძლიერი მოკეცილობისა გამო მუხლები მუცელს გასწვრივ ედო, ხელები ნიკაპს ქვეშ. მენჯი პაწაწინა (8x8 სმ) ჰქონდა აშკარა ძვალოვანი მორჩით, კუდისებრ გამოშვერილი (განუვითარებელი კუდუსუნი?). წინააღმდეგ მოლოდინისა, ამ პატარა ბაღლის სამარხში ინვენტარი აღმოჩნდა. ეს იყო თიხის ორი მინიატურული, ბავშვისათვის სავსებით შესაფერისი ჭურჭელი, დაწყობილი სამარხის სა ბოლოში, გადმოწოლილი ფილაქვის ძირას. წინ იყო წაბლისფრად გამომწვარი, მდარეხარისხოვანი, პირგანიერი ფინჯანი, რომელსაც ჰქონია ორი მცირე კოპისებრი 1 სმ-ზე გამოშვერილი ყური და ერთი ძველადვე მოსტეხია, ისევე როგორც პირის ორი ნაწილი. ამ ფინჯანის სიმაღლე უდრის 6,3 სმ, პირის დმ—9,5 სმ, ძირის დმ—6,5 სმ. ფინჯანს უკან მოდგმული ჰქონდა შავ პრიალა თიხის კოხტა კოჭობანა, ყელფართო მაღალი, ცალყურა (პატარა, მომრგვალო ყური ყელ-მხარზე შებმული). სიმაღლე უდრის 9,0 სმ, პირის დმ—6,8 სმ, მუცლისა—9,0 სმ. ამით ამოიწურებოდა ინვენტარი. სამარხის ალაგების შემდეგ გამოირკვა, რომ ბავშვს „კუდს“ გარდა სხვა რამეებშიც ეტყობოდა ანომალია: ტანი ძალიან პატარა ჰქონია, ნეკნები და სხვა ძვლები — წვრილი, ხოლო კბილები — საკმაოდ მოზრდილი. ამიტომ ყველა ძვალი წამოვიდეთ.

სამარხი № 13 (ბავშვის) აღმოჩნდა IV საცდელი თხრილის დ კუთხეში, მიწის ზედაპირიდან 0,85 მ სიღრმეზე. მისი გარეგანი ზომა იყო 1,15 მ x 0,80 მ x 0,42 მ. სახურავი შედგებოდა კირქვის უსწორმასწორო, 1-2 ფენად დალაგებული

ფილებიდან, რომელნიც სანახევროდ შიგ სამარხში ჩაწოლილან. სამარხი მიწითა და ფილათა ნატეხებით იყო სავსე. შიგ დამარხული აღმოჩნდა ბავშვი. (პრეპარაციის შედეგების აღწერილობა, სამწუხაროდ არ შემოგვრჩენია). ი ნ ე ე ტ ა რ ი წარმოდგენილი იყო 3 საგნით. ესენია: ბავშვის კეფის უკან, სამარხის სდ კუთხეში მდგარი, ღია წითლად გამოშვარი თიხის ხ ე ლ ა დ ა, ცალკურა, ტუმბრგვალა და მუცელმრგვალი (სიმაღლე—19 სმ, მუცლის დმ—15,1 სმ, ძირის დმ—8 სმ, კედლის სისქე—0,6 სმ); ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ს ა ყ უ რ ე, პაწია, პირშერული, უსწორმასწორო (სიგრძე—1,4 სმ, —1,0 სმ, სიმაღლე—0,2 სმ), ნაპოვნი მარჯვენა ყურის არეში; რ კ ი ნ ი ს დ ა ნ ი ს პ ი რ ი, ოდნავ მორკალული, ყუნწთან სამსჭვალაინი (სიგრძე—9,8 სმ, —1,8 სმ), აღმოჩენილი მარცხენა სხივის ძვალს გასწვრივ.

ს ა მ ა რ ხ ი № 14 აღმოჩნდა VII საცდელ თხრილში (რომელიც მშენებლობის სასამიროკვლე თხრილის მართბო ჩ-ს იქნა გაჭრილი), მის ჩ განაპირა, მე-15 სამარხიდან 1,9 მ მანძილზე, დამხრობილი იყო ჩს. იგი ყველაზე უფრო დიდიც გამოდგა იმ სამარხების, ჩვენთვის ცნობილ სამარხთაგან და ყველაზე უფრო შინაარსიანიც. გამოჩნდა მიწის ზედაპირიდან 0,3 მ სიღრმეზე, ე.ი. თითქმის ყველა სამარხზე უფრო ზერელეს. გარგანი სიგრძე უდრიდა 1,50 მ, განი — 0,90 მ, სიმაღლე — 0,50 მ; შინაგანი — 1,42, 0,74 და 0,70 მ. გრძივი კედლები შედგებოდა სამი და ორი, ხოლო განივი კედლები — თითო ფილაქვისაგან, რომლებიც კირქვისაგანაა უსწორმასწოროდ გამოჭრილი და დაუმუშავებელია. სახურავი არა ჩანდა (ეგებ, ზერელე მდებარეობისა გამო, მიწის მუშაობისას ააყრევინეს). სამარხი მიწით იყო პირთამდე სავსე, ამოტენილი. წმენდისას საკმაოდ ადრე, უკვე 20—25 სმ სიღრმეზე, ჩონჩხის გამოჩენამდე ბევრად ადრე დაიწყო ამოსვლა ლურჯი და ცისფერი პასტის მძივებმა, სამარხის დ ნაწილში. მათ შორის გამოერია აგრეთვე ლურჯი მინის მრავალწახნაგოვანი „აგურაკისებრი“ გემიანი მძივი (დ კედელთან, 40-ოდ სმ სიღრმეზე) და ბრინჯაოს (თუ მდარე ვერცხლის) საყურე, ოვალური მოყვანილობისა, პირი-პირ გადადებული. იქვე ახლოს იყო ერთი თვალბუდე. ყოველივე ამის ასე „ადრე“ აღმოჩენამ დაგვაუწვეა და გვაფიქრებინა, ეგებ სამარხი გაძარცვისას არეულიყო (მით უმეტეს, რომ სახურავიც არ უჩანდა), მაგრამ ეს ეჭვი არ გამართლდა: უკლებლივ მდებარე და რიგიანად შენახულმა ჩ ო ნ ჩ ხ მ ა გამოჩენა იწყო 40 სმ სიღრმიდან. საფიქრებელია, რომ ცალკეული ნივთების გადაადგილება და მიწის ზედა ფენაში მოქცევა — მიწისქვეშა ცხოველების ბრალია — უკვე მას შემდეგ, რაც სამარხში მიწა ჩასულა. დაკრძალული დაესვენებინათ მარჯვენა გვერდზე, ორივე ხელი მოხრილი და სახის წინ ჰქონდა გაწვდილი, ფეხები მოკეცილი. თავი ჩ კედელთან ედო, მისგან 10 სმ-ზე, ტერფები-ს კედელთან, მისგან იმავე მანძილზე. ეს იყო ერთადერთი შემთხვევა, ჩვენ მიერ აბელიაში გათხრილ სამარხთა შორის, როდესაც მცველებული „ხალვათად“ ჩასვენებული და არა უდიერად მოკუნტული დაგვხვდა. ამას ხელს უწყობდა სამარხის აშკარად გამორჩეული სიდიდეც (რაც, თავის მხრივ, ეგებ შედეგი იყოს მცველებულის ქონებრივი გამორჩეულობისა, რაშიც ქვემოთაც დავრწმუნდით), დაკრძალულის აღნაგობის „პეროვანებასთან“ ერთად (ქალი უნდა იყოს, თავი პატარა და კოხტა აქვს, მენჯი — შედარებით დიდი, ლულოვანი ძელები — წვრილი და მსუბუქი). ხელის თითებს გასწვრივ იდო წვრილფეხა ცხოველის (ბატჩის?) მოკლე ლულოვანი ძვალი — ერთადერთი ნაშთი ჩატანებული ხორცეულისა, მაგრამ მაინც მოწობა ამ წესისა.

ი ნ ე ე ე ტ ა რ ი, გარდა ზემოთ უკვე აღნიშნული, ჩონჩხთან შედარებით

მალღალა აღმოჩენილი ნივთებისა, წარმოდგენილი იყო შეძლევი, უკვე ჩონჩხის დონეზე აღმოჩენილი ნივთებით:

ლ უ რ ჯ ი მ ი ნ ის კიდე 2 ა გ უ რ ა კ ი ს ე ბ რ ი, გ ე მ ი ა ნ ი მ ძ ი-
ვ ი თ, რომელთაგან ერთი ყელის არეში აღმოჩნდა, ხოლო მეორე — ყელის
ზემოთ, ყვრიმალის ძვალთან. სამივე აშკარად შედიოდა დიდი ყელსაბამის
შემაღგენლობაში, ისევე როგორც მრავალრიცხოვანი სხვა, ჩ ე ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ი
ტ ი პ ი ს მ ძ ი ე ე ბ ი (3 ლურჯი მინისა, თუთრი კლანკილი ზოლებით, შინ-
დისებრი მოყვანილობის; 4 სარდიონისა, ბურთულა, კასრისებრი და ბრტყელ-
მრგვალი; 13 თეთრი, სადაფისებრი მინისა, მრგვალი და ცილინდრული;
1 შავი მინისა, მრგვალ-ბრტყელი; 90-მდე ღია ლაქვარდისფერი მინისა, წვრი-
ლი, ბურთულა, კასრისებრი და მრგვალ-ბრტყელი; 146 ფირუზისფერი მინისა,
ბურთულა, მრგვალ-ბრტყელი და სხვ.; 20-იოდე მოყვითალო და მომწვანო
მძივთა ნამეტრევი), აღმოჩენილი ყელ-კისერ-მკერდის არეში და აგრეთვე
ერთი გ ი შ რ ი ს მოზრდილი, ოდნავ ოვალური, ოდნავ ზურგამობურცული,
ძირდაბრტყელბული („ს კ ა რ ა ბ ე ო ი დ უ ლ ი“) მ ძ ი ვ ი (კეფის არეში
აღმოჩენილი) და ერთიც მ ი ნ ის მ ძ ი ე ს ა კ ი დ ი, ჭვინტიანი ფეხსაცმე-
ლის მოყვანილობისა (კეფა-კისრის არეში აღმოჩენილი). განსაკუთრებულ
ყურადღებას იპყრობს, რა თქმა უნდა, ლურჯი მინის „აგურაკები“ და გიშრის
მძივები, რომლებზედაც ინტალიოებია გამოსახული: მინაზე — ნაკვეთი გემისა-
გან გაკეთებულ ყაღალაში ჩამოსხმით, ხოლო გიშერზე — ამოკვეთით. მინის
ეს გემები ტიპური «ЛИТІК»-ებია, ჩვენში საკმაოდ გავრცელებული. ერთზე
გამოსახულია მარჯვნივ მორბედი ცხენი, რომელსაც ფეხებშუა თითქოს კეცი
მიერთბის; მეორეზე — ფრთოსანი რაში თუ ცხენოსანი და მის წინ ატოტვლი
მხეცი (ლომი?); მესამეზე — მარცხნივ მორბედი და მარჯვნივ თავშებურუნებული
ფურჩრემი, რომელსაც ხარიჩრემი მისდევს. გიშრის მძივის ბრტყელ ძირზე
კი ამოკაწრულია სქემატურად, მაგრამ კობტად — ირემი, სტილიზებული, პოზის
მხრივ მაინც. მძივებს გარდა, სამკაულიდან აღმოჩნდა: ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს (თუ
მდარე ვერცხლის) ს ა ყ უ რ ე ე ბ ი — ოვალური, პირიპირ გადადებული წვრი-
ლი რგოლებით (ერთი როგორც აღვნიშნეთ, თავის გამოჩენამდე ზემოთ, მიწაში
აღმოჩნდა, მეორე — თავ-ყელის არეში), ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ბ ე ჭ ე დ ი — თითქმის
მრგვალი, ოდნავ დაბრტყელებული და პირშუუკერელი (მარცხენა ხელის არეში)
და ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს 3 ს ა მ ა ჯ უ რ ი, ელიფსოიდური მოყვანილობისა, ძლიერ
პირშუუკერელი და ზურგჩაზნექილი თუ ზურგდაბრტყელებული. ერთი მათგანი
მარცხენა მაჯაზე იყო წამოცმული, ორი, წვეილად — მარჯვენა მაჯაზე. (მც.დმ —
— 4,4—5,0; უდ.დმ — 5,5—5,7 სმ; სისხო — 0,2—0,3 სმ; პირშუუკერელობა—
0,3—1,8 სმ). დასასრულ, თიხის ჭურჭელიც იყო, აქსური წესისამებრ, ორი ნივ-
თით წარმოდგენილი, ორივე გრძივ დ კედლის ძირას იყო მიდგმული: ბოლოში,
ხელებს გასწვრივ — პატარა მოწითალო კ ო ჭ ო ბ ი, ხოლო ს ბოლოში, ფეხებ-
თან — მოყვითალო-მოწითალო, ცალყურა ქ ო თ ა ნ ი.

ასეთი გამოდგა ჩვენ მიერ გათხრილი მე-14 სამარხი; რომელიც, თავისი
კარგად დაცულობითა (სახურავის გამოკლებით) და მდიდრულობით, ბევრს
რასმე გვეუბნება საერთოდ სამაროვნის, ასე ვთქვათ, ნორმალური არსისა და
ხნოვანების შესახებ და ძირითად ძეგლად უნდა ჩაითვალოს ამ მხრივ.

ს ა მ ა რ ხ ი № 15 გამოჩნდა VI და VII საცდელ თხრილთა შესაყარზე,
ქვემო ნაწილში, მე-14 სამარხიდან 1,95 მ მანძილზე, 0,8 მ სიღრმეზე. პატარა,
თითქმის კვადრატული ქვის სამარხი იყო (0,87x0,71x0,41 მ), ჩდ-სა დამხრობი-
ლი. კედლების სისქე უდრიდა 8—14 სმ. ძელები გამოჩნდა 20—30 სმ. სიღრმეზე.
შიდა სივრცე უდრიდა 0,73x0,55 მ. ამ მცირე სივრცეში მოთავსებული იყო ო რ ი

ჩ ო ნ ჩ ხ ი, ორივე თავით ჩ-სკენ — ერთი ჩა კუნჭულში, მეორე — ჩდ კუნჭულში აქეთ-იქით გვერდებზე გადაწოლილი. ლულოვანი ძელები ერთიმეორეზე მიჯრილი და მიკეცილ-მოკეცილი აქვთ. ა-თ მდებარეს ბარძაყის ძელის სიგრძე უდრის 41 სმ, დ-თ მდებარისა — 41 სმ. თუ რომელიმე სამარხზე შეიძლებოდა თქმა, ძელების მეორადი დაკრძალვააო, სწორედ ასეთი იყო ეს, თუმცა აქაც შეიძლება წარმოდგენა ძალზე უდიერად მოკუნტვა, პირდაპირ ორად მოკეცვა გვაშეხებისა. ინვენტარი არაფერი აღმოჩენილა, გარდა რ კ ი ნ ის რ ა ღ ა ც ლეროვანი საგნის ნატეხებისა.

ს ა მ ა რ ხ ი № 16 აღმოჩნდა VIII საძიებო, კვადრატული მოყვანილობის თხრილში, 0,6 მ სიღრმეზე. დამხრობილი იყო ჩ-ს. სახურავი შედგებოდა კირქვის ორი მოზრდილი, ხუთკუთხიანი და ვიწრო სწორკუთხოვანი ფილისაგან. ჩ ბოლოში ედო კიდევ პატარა ფილაქვა, რომელზედაც დაწვენილი იდო წ ი თ-ლ ა დ გ ა მ ო მ წ ვ ა რ ი თ ი ხ ი ს ც ა ლ ყ უ რ ა ხ ე ლ ა დ ა, ძაბრისებრი ყე-ლისა და ძლიერ მრგვალი და ძირბრტყელი, შემადლებული ყურის მქონე, საკმაოდ თავისებური ფორმისა (სიმაღლე = 14 სმ), ისეთი შთაბეჭდილება შეგვექმნა, რომ ამ ჭურჭლით ზედ სამარხზე დაუნთხევით შიგ მყოფი სასმელი და ისევე დაუტოვებია. ასე რომ ეს ჭურჭელი — ა ღ ა პ ი ს ნ ა შ თ ი ა. თვით სამარხი პირთამდე იყო სავსე მიწით. აღმოჩნდა 3 ჩ ო ნ ჩ ხ ი. ორი მათგანის კეჩხოები და ძელები საკმაოდ უწყსრიგოდ იყო მიხვეტილი ს ბოლოში, ხოლო მესამის — ჩანს, ყველაზე გვიან დაკრძალულისა — იდო თავით ჩ-კენ, მარჯვენა გვერდზე. ზომიერად ხელფხვმოკეცილი, ზურგით ა კედელს მიბჯენილი, შუბლით — თითქმის ჩდ კუნჭულს მიბჯენილი. კეჩხო გადავარდნილი იყო და მარჯვენა ლოყაზე იწვა. ბარძაყის ძელის სიგრძე 43 სმ უდრიდა. ძელები წამოვიღეთ. ამ ჩონჩხის ინვენტარი ამოიწურებოდა ერთადერთი მ ძ ი ვ ი თ, რომელიც ცისფერი პასტი-საგან უნდა იყოს გაკეთებული, დაბალია, მრგვალი, ირგვლივწიბოიანი (დმ — 0,3 სმ), და ყელის არეში აღმოჩნდა. ძელების აყრის შემდეგ კი გამოირკვა, რომ ადრე დამარხულთაც ჰქონიათ ინვენტარი, ოღონდ მათი ჩონჩხების არე-ულობა — მიხვეტილობის გამო, ძნელი სათქმელი იყო, თუ რომელს რა ეკუთვნოდა? ს-ა კუთხეში იდგა მ ო შ ა ვ ო - ლ ე გ ა თ ი ხ ი ს ც ა ლ ყ უ რ ა ქ ო-თ ა ნ ი დაბალი (სიმაღლე — 12 სმ) და მუცელმომრგვალო, ხოლო მის შორიახლოს ეგდო ს ა ლ ე ს ა ვ ი ქ ვ ა, მოშავო-ნაცრისფერი, მოგრძო-სწორკუთხოვანი, ყურგახვრეტილი, ბოლოსთან ორმხრივ ძალზე ამოჭმული (სიმაღლე-11 სმ), იქვე იყო რ კ ი ნ ის ლ ე რ ო ვ ა ნ ი ს ა გ ნ ის (საკინძის? სამაჯურის?) ნატეხი.

ს ა მ ა რ ხ ი № 17 აღმოჩნდა IX საძიებო თხრილის ბოლო მუხლში, 0,65 მ სიღრმეზე. დამხრობილი იყო თითქმის ზუსტად დ-ა. სახურავი შედგებოდა კირქვის ორი უსწორმასწორო ფილაქვისაგან, რომელთა სისქე 0,7 სმ-მდე აღის. სახურავის სიგრძე უდრიდა 1,32 მ, განი—0,67 მ, სამარხის გარეგანი სიმაღლე—0,5 მ, შიდა ზომა — 0,70x0,58x0,41 მ. ასე რომ ეს სამარხიც შედარებით დიდი იყო. სამარხი პირთამდე იყო სავსე. სამხრეთიდან სამარხის კედელზე უშუალოდ იყო მოდგმული შ ა ვ ა დ გ ა მ ო მ წ ვ ა რ ი თ ი ხ ი ს ქ ო თ ა ნ ი. მისი ალების შემდეგ ქვეშ აღმოჩნდა მ ო შ ა ვ ო თ ი ხ ი ს ა ე ე ქ ო თ ა ნ ი. აშკარაა, რომ ისევე როგორც მე-16 სამარხის თავზე მდებარე წითელი ხელადა, ეს ქოთნებიც ალაპის ნაშთად მივიჩნიეთ და კიდევ უფრო გაავიძლიერდა შეხედულება, რომ ამ სამაროვანზე საერთოდ გავრცელებული ყოფილა ეს წესი: ჭურჭელთა ჩადგმა სამარხების გარეთ, მახლობლად (შიგნით დიდი სივიწროვის გამო ზომ არა?).

შიგ სამარხში, დ კედლის ძირას, უფრო ს-დ კუთხეში 0,35 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა ადამიანის კეჩხო, რომელიც გადაუქანებლივ (ზედა ყბა ქვედას

არც მოშორებია) დევს მარცხენა ლოყაზე, სახით ჩ-კენ, კბილები თითქოს ხანში შესული ადამიანისა ჰქონდა: ზოგიერთი ფოსო მოღესილიც კი იყო. საერთოდ ჩონჩხიცა და კეჩხოც კარგად იყო შენახული და წამოვიდეთ კიდევაც. ხერხემალიცა და მენჯიც უშუალოდ ს კედელზე იყო მიდებული, წვივებიცა და ბარძაყები — თითქმის ხერხემალის პარარელურად ამართული, მუხლები ნიკაპთან იყო მიტანილი, ისე რომ ფეხები ძალიან ჰქონია მოკეცილი დამარ-ხულს: ტერფები წვივთა მართოდ ედო და თითქმის ედებოდა ა და ჩ კედლებს. მკლავები 45°-ით იყო მოხრილი ტორსის მიმართ, იდაყვებიც ისევე მოხრილი და ხელები ნიკაპთან მიტანილი, საერთოდ კლასიკური ნიშნულია ქვის სამარხში ძალზე ხელფეხმოკეცვით დაკრძალვისა. ბარძაყის ძვლის სიგრძე 42 სმ უდრიდა, წვივისა — 30 სმ, ტერფის სიმაღლე — 5 სმ, მენჯიდან თავამდე — 67 სმ. ასე რომ ჩონჩხის საერთო სიმაღლე 1,44 მეტრი გამოდის, ხოლო ცოცხალი ტანის სიმაღლე 10-ოდე სმ-ით მეტი უნდა ვივარაუდოთ. თითების ფალანგები ადგილ-ზე აღარც ერთი აღარ იყო და მიწის თხრისას კი ჩნდებოდა ზედა ფენებში (ჩანს, მიწისქვეშა ცხოველებმა თუ უცვალეს ადგილი — ისევე, როგორც ფალან-გებსა და მძივების ნაწილს მე-14 სამარხში).

ი ნ ე ე ნ ტ ა რ ი: მუხლებს წინ, ჩ კედლის ძირას იწვა წითელი თიხის პატარა, თითქოს პრიალა, ცალკურა ხ ე ლ ა დ ა, რომელსაც ყური შებმული აქვს მსხლისებრ მუცელსა და მრგვალ პირზე (სიმაღლე — 12 სმ), პირის ნაწილი აკლია. მარჯვენა მჯჯის არეში მოიკრიბა რ კ ი ნ ი ს ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს რამდენიმე ნატეხი, ყელის არეში — რ კ ი ნ ი ს ს ა ე ლ ე რ ო ვ ა ნ ი ს ა გ ნ ი ს რამდენიმე ნატეხი. ზოგ ნატეხზე ქსოვილის ნაშთებია მიჯანგული; ყელ-პირის არე-ში მოიკრიბა 7 მძივი: 4 სარდიონისა (3 მრგვალი დაბალი და 1 ცილინდრული), 1 ცისფერი პასტისა, ბურთულა, 1 გიჟრისა, კასრისებრი, 1 აქატისა, ხუთკუთხო-ვანი ბრტყელი, რომელსაც პარალელური თეთრი ზოლები დაუყვება, თითქოს ხელოვნური.

„ს ს მ ა რ ხ ი“ № 18 აღმოჩნდა VII საცდელ თხრილში მე-15 სამარხიდან 5 სმ მანძილზე: ის ორი ფილაქვა, რომელზედაც ეწყო ცხოველის თავ-ფეხის ძვლები მე-15 სამარხის გვერდით, გამოდგა მე-18 „სამარხის“ სახურავი. ეს „სამარხი“ დამხრობილი იყო ჩ-ს, მისი სახურავი 0,7 მ სიღრმეზე მდებარეობდა და ზომით იყო 0,82x0,62 მ. იგი ორ ფილას ქვემოდან კიდევ 2 ფილისაგან შედგე-ბოდა. კედლებად სამარხს თითო ფილაქვა ედგა. სამარხის შიდა ზომა იყო: სიგრძე—0,55 მ, განი — 0,35 მ. ერთხანს ბავშვის სამარხი გვეგონა, მაგრამ გაწ-მენდისას გამოირკვა, რომ ყოფილა ფილაქვებისაგან შეკრული ყუთი, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მე-15 ქვის სამარხთან და არსებითად მის დანა-მატს წარმოადგენდა. ამ ყუთის ძირზე წესიერად, სიმეტრიულად შუა ადგილას, სიგრძეზე იდო ცხვრის კანჭის ძვლები. ერთ კუთხეში — მოწითალო-მოშავოდ გამოშწვარი თიხის კ ო ჭ ო ბ ი, ხოლო მეორეში — შავად გამოშწვარი თიხის სამტუჩა, ყურიანი ხ ე ლ ა დ ა. ეს, ასე ვთქვათ სრული ვარიანტია ალაპის ნაშთების დაფლვისა (შიგ ყუთში რაც იყო, იმას ემატება მის სახურავზე დადებული თავ-ფეხის ძვლები), ხოლო ნაკლული ვარიანტები იყო, მაგალითად, მე-16 სამარხის სახურავზე დამხობილი თიხის ხელადა. ის, ეგებ, ე. წ. „კენოტაფ-საც“ წარმოადგენდა.

ამრიგად, ექსპედიციამ გათხარა 10 სამარხი და 2 ან მეტი კენოტაფი თუ ალა-პის ნაშთი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს განათხარი საკმაოა სამაროვანზე არცთუ ნაკლული წარმოდგენის შესაქმნელად, მით უმეტეს, რომ მასში წარმოდგენილია სხვადასხვა ტიპები თვით სამარხებისაც, ინვენტარისაც და დამარხვის წესე-ბისაც კი. ამას ემატება ექსპედიციამდე კოლმეურნეთა მიერ ათხრილი 6 სა-

მარხი, რომლებიც ექსპედიციამ ნაწილობრივ მაინც შეისწავლა. ყოველივე ამის შეჯამება შემდეგ სურათს გვაძლევს:

1) სამარხთა შორის გაბატონებული ტიპი არის კირქვის ბუნებრივი, დაუმუშავებელი და მეტწილად უსწორმასწოროდ მოტეხილი ფილებისაგან აგებული ყუთები, რომლებიც აშკარად პატარები არიან, მიუხედავად იმისა, რომ მათში ხშირად (უდიდესი სიგრძე უდრის 1,5 მ, განი — 0,9 მ, და იგი აშკარად გამოირჩევა სიდიდით ყველა დანარჩენისაგან) სავსებით სრულწლოვანი და ხნიერნიც კი არიან დაკრძალულნი. ეს სამარხი ყუთები თითქმის ყოველთვის დაუდევრადაა ნაგები. მოყვანილობა მეტწილად მოგრძო, სწორკუთხოვანი აქეთ, ზოგჯერ — თითქოს კვადრატული ან უწესოც კი, ზოგჯერ ისინი ნაკლული არიან. ასეთსავე ყუთშია დაფლული ერთ-ერთი კენოტაფი თუ ალაპის ნაშთი. ერთ შემთხვევაში ფილაქეებით გადახურული ორმო გვაქვს, არის კიდევ ორი ორმოსამარხი, რომელთაგან ერთი შეიძლება სხვა სამარხებზე უფრო ძველი იყოს, მის მახლობლად ნაპოვნი, კენოტაფისებრი ნაშთების მიხედვით (მის თავზე ფილაქეების უსწორმასწორო გროვა-წყება იყო); ხოლო მეორე — მათი თანადროული ჩანს და ორ დასერილ ფილაქვას მაინც შეიცავს.

2) დაკრძალვა მეტწილად ინდივიდუალურია, მაგრამ ერთ შემთხვევაში აღმოჩნდა 2, ხოლო ერთში — 3 ჩონჩხი.

3) ექსპედიციის მიერ გათხრილი 10 სამარხიდან 4 ბავშვისა აღმოჩნდა. დანარჩენების უმეტესობა ქალთა სამარხებს ჰგავნან — ინვენტარიტაც და ძვლების ზომითაც, — გარდა ორისა, მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელთაგან ერთში საღესავი ქვაც აღმოჩნდა და სამკაული კი ერთად ერთი მძივით იყო წარმოდგენილი.

4) ექსპედიციის მიერ გათხრილი სამარხების (ისევე როგორც მანამდე გათხრილი 6 სამარხის) დამხრობაში მაინცაღამაინც მტკიცე კანონზომიერება არა ჩანს. შეიძლება მხოლოდ ის ითქვას, რომ ჭარბობს ზოგადად მერიდიანული მიმართულება: ოთხ შემთხვევაში არის ჩს, ერთში ჩჩა-სდდ, ორში — ჩდ-სა, ერთში — ჩა-სდ, ერთში კი ად. რით აიხსნება ასეთი სიჭრელე, ძნელი სათქმელია, ჩანს, მაინცაღამაინც დიდი მნიშვნელობა არ ენიჭებოდა ჰორიზონტის მხარეთა ზუსტად დაცვას.

5) გაცილებით უფრო მტკიცედ იცავდნენ დაკრძალულთა პოზას — გვერდზე დაწვენას, ხელფეხმოკეცითა, წელში მოხრითა და მოკუნტვითაც კი. ძლიერ მოკუნტვა — ძველი ტრადიციის საქმე უფრო ჩანს, თორემ იქ, სადაც სამარხის გრძივი კედლებისათვის ორ-ორი ფილაქვა უშოვნიათ, სამ-სამსაც და ოთხ-ოთხსაც იშოვნიდნენ, მით უმეტეს, რომ ეს ფილები სრულიად დაუმუშავებელია. რაც შეეხება მცირე ქვის სამარხებში ხელფეხმოკუნტვით დაკრძალვას, ეს წესი ხომ ჯერ კიდევ ენეოლითიდანაა დამოწმებული (უპ.ყოვლისა წალკაში), ქართლში და სამხრეთით და აღმოსავლეთით მიმდებარე ქვეყნებში, გვიანი ბრინჯაოს ხანაზე რომ აღარა ითქვას რა, სამთავროს სამაროვანზე ასეთი პოზა გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურებიდანვეა დამოწმებული და ტრადიციულად გადმოდის ძვ.წ. ბოლო საუკუნეთა კუთვნილ ქვევრ-სამარხებშიცა და ახ.წ. პირველი ორი საუკუნის ქვისა და კრამიტის სამარხებშიც კი, თუმცა იქ ვერც ერთ იმ ხანაში ვერა გხვდავთ ისე უდიერად მოკუნტულ ჩონჩხებს — იქ უფრო ხელფეხმოკეცილობა ითქმის, გარდა ქვევრსამარხებისა, სადაც ზოგჯერ მართლაც გვხვდება ნიკაპთან მიტანილი მუხლები, მსგავსად აბელიის ქვის სამარხებისა.

6) დაკრძალულთათვის ხორცეულის ჩატანების წესი — სამარხში დარჩენილი ცხოველთა ძვლების მიხედვით — მაინცაღამაინც მტკიცედ დაცული აღარა

ჩანს, დანამდვილებით მხოლოდ ერთ სამარხში გვაქვს აღნუსხული (სხვათა შორის, უმდიდრესში) და პირობით — ერთში, ჩვენამდე გათხრილში, მაგრამ, სამაგიეროდ, რამდენსამე შემთხვევაში გვაქვს ასეთები, ნივთებთან ერთად, სამარხთა შორიახლოს („აღაპის ნაშთი“, კენოტაფი).

7) სრულიად ვერ ვხედავთ ინვენტარში ნამდვილ იარაღს, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა სამარხი როდი ჩაითვლება ბავშვისად ან ქალისად.

ინვენტარი საერთოდ არაა არც მდიდრული და არც მრავალფეროვანი — თვით უმდიდრეს და ერთადერთ გამოჩენულ, მე-14 სამარხშიც კი. აქვე განვიხილავთ ექსპედიციამდე აღმოჩენილ მე-6 სამარხის ინვენტარს (რომელსაც ეგებ აკლდეს რამე კიდევაც), ასე რომ სულ 13 სამარხის ინვენტარზე გვექნება მსჯელობა (კენოტაფისებრი ყუთის ჩათვლით). სრულიად უინვენტარო გამოდგა ერთი მათგანი, № 9 ორმოსამარხი (თუ კი მას არ მივაკუთვნებთ 0,3 მეტრის მანძილზე აღმოჩენილ, კენოტაფისებურსა თუ აღაპის ნაშთების გროვას — არქაული იერის ქოთანს, ობსიდანისა და კაჟის ნატეხებს და ცხოველთა ძვალ-კბილებს, რომლებიც ეგებ ქრონოლოგიურად სთიშავდნენ კიდევაც ამ სამარხს დანარჩენთაგან). დანარჩენებში ინვენტარი წარმოდგენილია მეტწილად ბრინჯაოს, რკინისა და პასტის თითო-ოროლა სამკაულით (9 შემთხვევაში), ან მარტო, ან თიხის ჭურჭლის თანხლებით, მხოლოდ 2 თიხის ჭურჭელია კენოტაფისებრ სამარხში. საერთოდ კი კერამიკა (როგორც წესი, ორი და ერთგან — მხოლოდ ერთი) გვხვდება 7 შემთხვევაში — ჩვეულებრივ, ორი სხვადასხვანაირი, ჩანს, რიტუალურად სავალდებულო ჭურჭელი ერთად. ეს ჭურჭლებია: კოჭობანა (8), ხელადა (3), ქოთანი (5), ფინჯანი (1), კოჭობი (1). გამოწევის ხარისხი საერთოდ საშუალოა, ზოგჯერ — მდარე; რამდენსამე ჭურჭელს ზედაპირი გაპირიანებული აქვს; ფერი ნაირნაირია: შავი, მოშავო, ლეგა, წითელი, მოწაბლისფერი, მაინცადამაინც მახლობელი და მკაფიო ანალოგიები ამ კერამიკის ფორმებს არ მოეპოვებათ — ისინი საერთოდ უფრო საოჯახო-სამეურნეო ჭურჭლის შთაბეჭდილებას ტოვებენ, ვიდრე რიტუალური-დასაკრძალავისა (როგორც, მაგ., სამთავროს ქვევრსამარხების ჭურჭელი).

ხ ე ლ ს ა წ ყ ო - ი ა რ ა ღ ე ბ ი წარმოდგენილია ორად ორი ნივთით: ბავშვის სამარხში აღმოჩენილი რკინის დანისპირით (რომლის დანიშნულებაც აქ რიტუალური გვეჩვენება, ისევე როგორც მცხეთის ანტიკური დროის სამარხებში) და სრულწლოვანის სამარხში აღმოჩენილი საღესავი ქვით, რაც ორიოდ სხვა შემთხვევაშიცაა აღმოჩენილი ანტიკური დროის სამარხებში (მცხეთა, კლდეეთი), ვერას ვიტყვით რკინის ღეროვანი გაურკვეველი საგნების ნამდვილ დანიშნულებაზე.

ლითონის სამკაულთა შორის ჭარბობს ს ა მ ა ჯ უ რ ე ბ ი, რომლებიც გვხვდება 5 სამარხში: ორში ბრინჯაოსი (ერთი ცალი და სამი ცალი, ორ ხელზე), სხვაგან — რკინისა. სამაჯურები, სადაც კი მთელია შემორჩენილი და ჩანს (ზოგან ნატეხებიდა), პირშუქვრელია. ერთი რკინის სამაჯური და სხვა სამარხში აღმოჩენილი სამივე ბრინჯაოს სამაჯური ზურგჩაზნექილნიც არიან და ამით გვანან საქართველოს, ძვ.წ. I ათასწლეულის სეოჭე თახვაჭშე ფაჭთოა გავჭლელულ ტეკს სასა'უჭყესა. მთ სასაჭხე აგსოათელ ჟჭეთ'ოს სასა'უჭს სოჭტყო გათვეკეთ და დაკეჭნილი (მაგრამ არაჩაზნექილი) ზურგი აქვს.

ბეჭდები სულ 4 ცალია, ყველა ბრინჯაოსი (ერთში — ორი ერთად, სხვადასხვა ტიპისა, ერთ შემთხვევაში ეგებ საყურეც იყოს — ხელები სახესთან იყო მიტანილი). სამი მარტივ რგოლებს წარმოადგენს (ერთი მათგანი დაკეჭნილია), ერთი კი განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს. იგი ბევრად უფრო დიდია

სხეებზე (დმ-2,2 სმ) და სულ სხვა ტიპისადა: მრგვალგანიკვეთიანი მსხვილი მავთულის რკალი აქვს (ერთგან, ზემოთ გატეხილი თუ განზრახ პირშეუკვრელი) და ბრტყელი, ბოლოწვეტიანი ოვალის მოყვანილობის ფარავი, რომელზედაც არის საკმაოდ ღრმა ინტალიო — ჩანს, ნაყალიბები. იგი გამოხატავს ფრთოსანი ლომისა თუ ფასკუნჯის მსგავს არსებას. ამიტაც და ფორმითაც ბეჭედი მოგვაგონებს საქართველოში გავრცელებული ბეჭდების საკმაოდ მრავალრიცხოვან სერიას, რომლის თარიღიც ადრეანტიკურ ხანაში, სახელდობრ ძვ.წ. VI—IV საუკუნეებში თავსდება და მოიცავს ძლიერ მდიდრულ სამარხებსაც (ოქროსი, ახალგორი), საკმაოდ მდიდრულსაც (ვერცხლისა, ალგეთის წინწყარო) და ჩვეულებრივსაც (ბრინჯაოს, ეშერი, გუაღიხუ). მრავლადაა ამ ტიპის ოქროს ბეჭდები ჩრდ. კავკასიისა და ყირიმის ადრეანტიკური დროის ყორდანებში. ყველა ასეთი ბეჭდის რგოლი პირხსნილია. კერძოდ, ამ ტიპის ბეჭდების გამოსახულებანი, როგორც ცნობილია, შეადგენენ ბ.კუფტინის საგანებო ძიების საგანს. ჩვენთვის ზემოაღწერილი ბეჭედი საყურადღებოა, უპირველეს ყოვლისა, როგორც დათარიღების საკმაოდ მტკიცე საყრდენი, ხოლო შემდეგ — როგორც კიდევ ერთი შენამატი ზემოაღნიშნული სერიისა და თან სულ ახლოს ალგეთის წინწყაროს მდიდრული სამარხისაგან, რომელსაც გამოშვეყნებული ბ.კუფტინი, როგორც ცნობილია, აქემენიდურ ხანას აკუთვნებს. უკვე ეს ბეჭედი გვაძლავს, რომ მისი შემცველი მე-6 სამარხი გამოირჩევა შინაარსით სხვათაგან — შეიძლება არაიმდენად, რამდენადაც მე-14, მაგრამ მაინც. ამას ადასტურებს ისიც, რომ მასში არის ბრინჯაოს მოგრძო ძეწკვი, შედგენილი ოთხ-წახანაგა მავთულის წერილ თავგახსნილი რგოლებისაგან, რომელთაგან ზოგს მიჯანგული აქვს რკინის რაღაც საგნის ნატეხები და აგრეთვე ბრინჯაოს მეორე ბეჭედი — მარტივი დაკეჭნილი რგოლი. ბრინჯაოს საყურეები წარმოდგენილია ორ სამარხში, ერთი წვევითა და ერთი ცალით. სამივე მარტივია, ოვალური, პირშეკრული ან პირი-პირ გადადებული, და საკმაოდ მეტყველი.

სამკაულის ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი ჯგუფი — ისევე როგორც საერთოდ ყოველგვარ სამარხულ ინვენტარში — არის მძივები. მათ საერთო რაოდენობა 260 აღემატება (დიდი უმეტესობა ნაპოვნია ერთ უმდიდრეს სამარხში). აქედან 250-მდე მინისა და 2 გიშრისა, 8 სარდიონისა და 1 აქატისა, ზოგჯერ პასტისა. ხელოვნური მასალისა და ბუნებრივი მინერალების ასეთი დისპროპორციათა შეფარდება მძივთა ასორტიმენტში სავსებით ჩვეულებრივია ჩვენი სამარხების ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან. მინა პასტის მძივთა შორის ჭარბობს ბიკონუსური, შინდისებრი, მრგვალი, ცილინდრული, ბურთულა და მრგვალ-ბრტყელი. ფერები: თეთრი, ცისფერი, ფირუზისფერი, შავი, ღურჯი, ღია ლაჟვარდისფერი (თეთრი კლასილი ზოლებით დამუშავებული), მოყვითალო, მომწვანო, ყველაზე მეტია ფირუზისფერი, წვრილი ბურთულა მძივები (ერთ, უმდიდრეს სამარხში). მძივთაგან განსაკუთრებით გამოირჩევა იმავე უმდიდრეს სამარხში აღმოჩენილი რამდენიმე ცალი, რომლებზედაც ცალ-ცალკე შევჩერდებით. ერთია მინის მძივსაკინძი, რომელსაც ჭვინტიანი ფესსაცმელის მოყვანილობა და ძაფის გასაყრელად გახვრეტილი „ქუსლი“ აქვს. ორიგინალური სამკაული ჩანს, ეგებ ავგაროზი. მეორეა გიშრის „სკარაბეოიდული“ მძივი, რომლის ძირზედაც ამოკვეთილია, ძალზე სქემატურად, თითქოს ირმის გამოსახულება, რომელიც რამდენადმე მოგვაგონებს ბ.კუფტინის მიერ ნერონ-დერესის ს ა მ ა რ ო ვ ნ ი ს მე-3 სამარხში აღმოჩენილი, სტეატიტის მრგვალ მ ძ ი ვ ზ ე ამოკვეთილ გამოსახულებას⁴. იქ კიდევ უფრო

⁴ Б. К у ф т и н, Триалети, табл. V. შუაში.

მხელია გამოსახული ცხოველის გამოცნობა და მხოლოდ ისა ჩანს, რომ მას არაპროპორციულად დიდი რქები აქვს. ამ მძივის გიშრისაგან დაშალება მის ადგილობრიობას უნდა მოასწავებდეს, ხოლო სკარაბეოიდული მძივების — ამ შემთხვევაში პროტოტიპების ბატონობის ხანად ძვ.წ. V—IV საუკუნეები ითვლება⁵. დასასრულ, ცოტა უფრო ვრცლად უნდა შევჩერდეთ იმ სამ მრავალწახნაგა გემა-მძივზე, თუ ჩამოსაკიდ საბეჭდავზე, რომლებიც ღია ლაჟვარდისფერი მინისაგან არიან ჩამოსხმული, მგრძო, როგორც „პარალელეპიედები, წვერჯეთილი პირამიდით გადახურული“. ამ ფორმის ქვის საბეჭდავები, მამქსიმოვას თანახმად, გვხვდება მხოლოდ მცირე აზიაში და ისიც ფრიად მოკლე ხნის განმავლობაში — ძვ.წ. V ს. ბოლოსა და IV ს., ხოლო ასეთ საბეჭდავთა ჩვენში გავრცელებული მინის ასლები ქრონოლოგიურად უნდა დაუახლოვდეს მათ, თუმცა კი საერთოდ მინის საბეჭდავები და მინაბადები ძველთაგანვე იყო ცნობილი ხმელთაშუაზღვის კულტურულ ქვეყნებში, ხოლო მათმა წარმოებამ აპოგეას მიაღწია ძვ. წ. I — ახ. წ. I სს-ში (მაგ., ბერლინის მუზეუმში 5000 ცალი ინახება, რომაული დროისა). მამქსიმოვა, 1941 წლისათვის საქართველოს (სახელდობრ, აღმოსავლეთ საქართველოს) მიწა-წყალზე აღმოჩენილი 8 ასეთი საბეჭდავის შესწავლის შედეგად, დაასკვნია, რომ, რაკი, ერთი მხრივ, მსოფლიოს არც ერთ მუზეუმში არ მოიპოვება არც ერთი ლურჯი მინისაგან ჩამოსხმული ამგვარი მრავალწახნაგოვანი საბეჭდავი, ხოლო მეორე მხრივ, ჩრდილო-დასავლეთ ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, მცხეთა-სამთაფროში მრავლად ითხრება იმავე შუქი ლურჯი მინისაგან ნაკეთები მძივები და მძივსაკიდები, რომლებიც ვერ ჩაითვლებიან შემოტანილ სამკაულად, ცხადია, რომ ძველ საქართველოში მოსახლე ტომებს აუთვისებიათ ლურჯი მინის წვრილმანი საგნების კეთება გვიანაქემენიდურ ხანაზე ბევრად უფრო ადრე და ამიტომ ქვის საბეჭდავებიდან მინის ასლების ჩამოსხმა მათ სრულიად არ გაუჭირდებოდათ და, მაშასადამე, საფიქრებელია, რომ მოსახლეობის მოთხოვნილებას ასეთ სამკაულ-საბეჭდავებზე ადგილობრივი წარმოება აკმაყოფილებდა. რაც შეეხება ქვის ორიგინალებს, ისინი მ. მამქსიმოვას მიაჩნია მცირე აზიიდან შემოტანილად და თვით ეს გარემოება კი — ამიერკავკასიასა და მცირე აზიას შორის მუდმივი სავაჭრო ურთიერთობის მომასწავებლად⁶.

აბელიის სამაროვნის მე-14 სამარხში აღმოჩენილი სამი მინის საბეჭდავი, მე-6 სამარხში აღმოჩენილ ბრინჯაოს გემიან-ფარაკიან ბეჭედთან ერთად, გამოქვეყნებული აქვს ექსპედიციის მონაწილე დ.ჯავახიშვილს⁷, რომელიც დაწვრილებით აღწერს ამ გემებს და ცდილობს მათს მხატვრულ ანალიზს. იგი მართებულად განსაზღვრავს გემათა სიუყუეტებს, როგორც ნადირობის სცენას (მხედრის ნადირობას ყალყზე შემდგარ ლოშზე) და ორ „იდილიას ცხოველთა სამყაროდან“ (ხარირმისა და ფურირმის ურთიერთ დევნა-თამაში და ღინჯად მიმავალი ცხენი, რომლის ფეხებქვეშ დგას მის ცურს დაწაფებული კვიცი). იგი ამასთანავე ხაზს უსვამს ამ მინის ასლების ჩამოსხმისას თანდაყოლილ ზოგიერთ ზადს: დედანზე გამოხატული ხარირმის ფეხები ვერ დატეულა ყალიბზე თუასლზე; ლომს ფაფრიანი თაღის მაგიერ რაღაც დიდი, უფორმო ფოს აქვს. შემდეგ კი აღნიშნავს, რომ საბეჭდავის გემათა სიუყუეტები პოულობენ ახლო ანალოგიებს თრიალეთში აღმოჩენილ ასეთსავე საბეჭდავებთან,

⁵ М. Максимова, Стекланные многогранные печати, найденные на территории Грузин. — ენიქის მოაბე, X, 1941, გვ. 76.

⁶ М. Максимова, დამოწმ. ნაშრ., გვ. 91—92.

⁷ დ.ჯავახიშვილი, ძველი ქართული გლიპტიკის ახლადაღმოჩენილი ძეგლები. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1955, № 6, გვ. 37—38.

და თუ იმავე ორიგინალთა ასლებს არ წარმოადგენენ, ყოველ შემთხვევაში იმავე სკოლას მაინც ეკუთვნიან. მართლაც, ბ.კუფტინის მიერ წალკის რაიონის სოფ. ნეონდერესიში გათხრილი, გვიანაქემენიდური ეპოქის სამაროვნის მე-3 სამარხში აღმოჩენილ 3 მინის საბეჭდავს შორის მოიპოვება ძლიერ მსგავსი სიუჟეტები, — ყოველ შემთხვევაში, ცხენისა და კეცისა და მხედრის ნაღირობისა მაინც⁸ (აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ, ბ.კუფტინის აღწერილობის მიხედვით, მის მიერ გათხრილი სამარხების ტიპიც მოკლე, თითქმის კვადრატული, ფილაქებისაგანაა შეკრული), დაკრძალვის წესიცა (გვერდზე მოკუნტვა) და ინვენტარის ზოგადი შემადგენლობაც (მეტწილად კერამიკა, 1-3 ცალი, მძივები, ბრინჯაოს ფარაკიან-გემიანი ბეჭდები და ზურგჩანჩქილი სამაჯურები) ძალიან უახლოვდებიან აბელიის სამარხებს და ეს ბუნებრივია და საყურადღებოც.

ახლა, აბელიის სამარხთა გათხრის შემდეგ, სამი საინტერესო ნიმუში შეემატა ჩვენში გავრცელებულ ძველ, ლურჯი მინისაგან ჩამოსხმულ მრავალწახნაგოვანი ასლების — გემა-საბეჭდავების წყებას. მ.მაქსიმოვამ 1941 წელს საქართველოში იცოდა სულ 8 ცალი: 4 წალკაში ნაპოვნი, 1 — სამთავროში ბაიერნის მიერ ნაპოვნი (გაურკვეველია, როგორ სამარხში), 1 იქვე მცხეთის ექსპედიციის მიერ ნაპოვნი (ქვევრ-სამარხში) და 2 — გორის რაიონში ნაპოვნი. ბ.კუფტინმა იმავე წელს დამატებით აღნიშნა ჩრდილო ოსეთის სოფ.ქორცაში აღმოჩენილი 1 ცალი (ოღონდ არა ლურჯი). ამ 9 ცალს პირადად ჩვენ დავუმატეთ 1 ცალი. კლდეეთის შემთხვევით მონაპოვარში გამოჩნაული, ხოლო გ.გობეჯიშვილმა 1 ცალი აღმოაჩინა სამხრეთ-ოსეთის სოფ. ხეწეში, ოჯაფარიძემ — 1 ცალი იმავე ოლქის სოფ. არკნეთში და — პირველად საქართველოს გარეთ (და, საფიქრებელია, საქართველოში დამზადებული!) სომხეთის გარნისში, ბ. არაქელიანმა — 1 ცალი⁹. ამათი უმეტესობა თუ ეტოლება ხნით წალკის სოფ. ნერონ-დერესიში აღმოჩენილ, „აღრეაქემენიდურ“ საბეჭდავებს, ზოგიერთი (მაგ., კლდეეთისა) ახ.წ. დამდეგ საუკუნეებსაც შეიძლება ეკუთვნოდეს — მით უმეტეს, რომ, მ.მაქსიმოვას თქმით, სწორედ ეს ხანაა ამათი წარმოების აპოგეა. ამრიგად, დღესდღეობით უკვე 15-ოდე ცალია ნაპოვნი — დიდი უმეტესობა აღმოსავლეთ საქართველოში.

8) ახლა, შეჯამების სახით, ორიოდ სიტყვა აბელიის სამაროვნის საერთო თარიღის შესახებ. როგორც გზადაგზა მითითებული პარალელების მიხედვითაც ცხადი უნდა ყოფილიყო, ისინი ძირითადად ტრიალებენ ძვ.წ. I ათასწლეულის შუასა და მომდევნო 1—2 საუკუნის ფარგლებში. ამ მხრივ ძირითად საყრდენს გვიქმნის:

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ა თ უ რ კ ი ნ ი ს ზ უ რ გ ჩ ა ღ უ ნ უ ლ ი ს ა მ ა ჯ უ რ ე - ბ ი. თავის დროზე ბ.კუფტინს მოუხდა თავი მოეყარა ამ ტიპის სამაჯურთა აღმოჩენის ფაქტებისათვის საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში (წალკაში — იმავე ნერონ-დერესში, აფხაზეთში — ეშერაში, იმერეთში — დაბლა გომსა და ფარცხანაყანეში, კახეთში — გურჯაანში, ხევში — ყაზბეგში), აღნიშნა, რომ ისინი მჭიდროდ უკავშირდებიან ამიერკავკასიას და სრულიად არ შედიან ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, იმეორებენ აქემენიდური ძვირფასი ოქროს სამაჯურების დამახასიათებელ კონტურს და რომ მათი ხნოვანება მეტწილად მოდის გვიანაქემენიდურ ხანაზე V—IV სს. და რომ ისინი მიგვივითებენ საქართველოს მნიშვნელოვან ტერიტორიაზე ქალთა შემკულობის დიდ ერთგვაროვნებას¹⁰. იმ

⁸ Б. К у ф т и н, Триалети, გვ. 30—31, სურ. 33, ტაბ. V.

⁹ იხ. გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, კლდეეთის სამაროვანი, 1957, გვ. 57—58.

¹⁰ Б. К у ф т и н. Триалети, გვ. 31—33.

ჯგუფს, რომელიც, მისავე სიტყვით, შედარებით გვიან ხანას ეკუთვნის და ახ.წ. დამდეგამდეც აღწევს, უნდა დაემატოს მაშინ მისთვის უცნობი სამაჯურები მცხეთის ქვევრ-სამარხებიდან, ძირითადად რომ ძვ.წ. II—I სს-ბით თარიღდებიან, და აგრეთვე 1956 წ. თეთრიწყაროში აღმოჩენილ ქვისსამარხში ნაპოვნი სამაჯურები¹¹.

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს გ ე მ ი ა ნ - ფ ა რ ა კ ი ა ნ ი ბ ე ჭ ე დ ი, როგორც ზემოთ მის აღწერისას უკვე აღვნიშნეთ, პოულობს ფრიად მსგავსსა და ქრონოლოგიურად საკმაოდ ვიწროდ შემოზღუდულ — ძვ.წ. V—IV სს. — პარალელებს: ალგეთის წინწყაროში, ახალგორში, ეშერაში და გუადიხუში — (მ. თრაფშის გათხრაში). თეთრიწყაროს 1956 წლის ექსპედიციამ თეთრიწყაროში გათხრილ აგრეთვე V—IV სს. ქვის სამარხში აღმოაჩინა ფარებით მსგავსი, ოღონდ გამოსახულებით სულ სხვაგვარი ბეჭედიც.

ლ უ რ ჯ ი მ ი ნ ი ს მ რ ა ე ა ლ წ ა ხ ნ ა გ ო ვ ა ნ ი ს ა ბ ე ჭ დ ა ვ ი - გ ე მ ე ბ ი. — როგორც უკვე დაწვრილებით იყო განხილული, აგრეთვე უმთავრესად ძვ.წ. V—IV საუკუნეებზე დაგვაჭერინებენ გეზს (მით უმეტეს, რომ ორი მათგანის სიუჟეტი თანხვდება წალკაში, ნერონ-დერესში აღმოჩენილი გემების სიუჟეტებს და ისინი კი ასე თარიღდებიან). ამ სამ სახელმძღვანელო და მკაფიოდ დათარიღებულ ჯგუფს მხარს უჭერს და ყოველ შემთხვევაში, არ ეწინააღმდეგება — კერამიკაც — ყოველ შემთხვევაში, მისი ერთი ნაწილი (წითლად გამომწვარი და ასევე შედებილი ხელალები), რომელსაც მოეპოვება პარალელები, მაგ., სამთავროს ქვევრ-სამარხთა (ე. ი. ძვ.წ. III—I სს.) კერამიკაში, ხოლო ნაკლებად უჩანს, მაგ, წალკაში.

ყოველივე ამის გამო ალბათ არ შევცდებით, თუ სამაროვნის ძირითად თარიღად ძვ.წ. V—IV საუკუნეებს მივიჩნევთ. ოღონდ არც იმას ჩავთვლით გამოსარიცხავად, რომ ზოგი რამ ნაწილობრივ III საუკუნესაც მიეკუთვნებოდეს. საერთოდ კი ჩვენ მას ადრეანტიკური დროის სამაროვნის ვუწოდებდით, ზოგადად.

ბ. ს ა მ ა რ ო ვ ა ნ ზ ე უ ფ რ ო ძ ე ე ლ კ უ ლ ტ უ რ უ ლ ფ ე ნ ა თ ა ნ ა შ თ ე ბ ი.

სამაროვნის თხრის პარალელურად, 3 ივნისიდანვე თხრით მოვსინჯეთ ასპ. რ. რამიშვილის მეთვალყურეობით ერთი ადგილი ამ სამაროვნის ჩდ-თ, კოლმეურნეობის ბოსლის უკან, მისგან 10-ოდე მეტრზე, სადაც კოლმეურნეებს საშენი თიხის ამოსაღებად მოზრდილი (5x4 მ) თხრილის გაჭრა დაეწყოთ 0,5 მ სიღრმეზე დასავლეთისაკენ. თიხა საერთოდ მოყვითალო იყო, მაგრამ თხრილის შუაგულში გამოერეოდა და ყურადღებას იქცევდა შავი, ნაცარნარევი მიწა, წრიულად განვრცობილი. დაკვირვებამ ცხადყო, რომ აქ საქმე უნდა გვქონოდა თიხნარში საკმაოდ ღრმად ჩაჭრილ, 1 მ დიამეტრის მქონე ორმოსთან, რომელიც ამოვსებული იყო ნაცრით, კულტურული ნაშთებითა და ნაწილობრივ — აგრეთვე ზედაპირული თიხით. ორმოს პრეპარაციამ შემდეგი სურათი მოგვცა: ზედაპირიდან დაახლოებით 1 მ სიღრმემდე, სხვადასხვა დონეზე კანტი-კუნტად ამოდიოდა მოწაბლისფრო-მოაგურისფრო თიხის ტლანქი, ხელით ნაძერწი ჭურჭლებისა და ობსიდიანის ნატეხები. უფრო ღრმად იმატა ნაცარმაც, კერამიკის ნატეხებმაც და ობსიდიანმაც; მრავლად გამოჩნდა ცხოველთა ძვლებიც. განსაკუთრებით იმრავლა ასეთმა ნაშთებმა 1,20—1,35 მ სიღრმეზე. 1,25 მ სიღრმეზე ორმოს დასავლეთ მხარეზე აღმოჩნდა თიხის მოზრდილი, თავისებური, მოწაბლისფრო, ცუდად გამომწვარი და არქაული იერის, ტლანქად ნაკეთები

¹¹ ა. ბ. ხ. ჩ ა ძ ე, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროში, 1957 (ხელნაწერი).

ჭურჭლის ხატეხები. ამ ჭურჭლის თავისებურება ისაა, რომ მოგრძო-სწორკუთხოვანი მოყვანილობა უჩანს და ერთ ადგილას პირი შეზნექილი აქვს. ყურადღებას იქცევს აგრეთვე სქელი (1,7 სმ), შავად გამომწვარი, მოპრიალე, მოზრდილი ჭურჭლის ნატეხი (1,3 მ სიღრმეზე) და ღიაწაბლისფრად გამომწვარი, ტლანკი, სხვადასხვა სისქის ჭურჭლების ნატეხები (1,25—1,35 მ სიღრმეზე); 1,35 მ სიღრმეზე, 35x20 სმ ფართობზე სქლად იყო დაფენილი გამაგრებული და ქვემოდან თხლად გამომწვარი თიხა, ხოლო მის გვერდით, 1,4 მ სიღრმეზე — თიხის მოზრდილი (9,0 სმ), ძირმობრტყელებული და უცეცხლოდ გამომწვარი გუნდა (კერამიკული ნახევარფაბრიკატი?). ორმოს შუა ადგილას ეტუბა, კერა ყოფილა მოწყობილი, რადგან იქ ამოდიოდა ყველაზე ბლომად ნაცარი და თან რამდენიმე მომცრო რიყის ქვა იყო დაწყობილი. საბოლოოდ პრეპარაციის შემდეგ ორმოს სიღრმე (მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან) 1,5 მეტრამდე იყო, ხოლო მისი ძირის დიამეტრი — 1,4 მ. შესაძლო ხდება ვარაუდი, რომ აქ ენეოლითური დროის კერის ნაშთებთანა გვაქვს საქმე — მით უმეტეს, რომ სამაროვანის თხრისასაც ამოდიოდა, ძველი კულტურული ფენის ნაწყვეტებიდან, იმ ხანისათვის მისაკუთნებელი კერამიკის საკმაოდ დამახასიათებელი ნატეხები.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს შემდეგი: მუშაობის პირველსავე დღეს სამაროვნის ირგვლივ მიდამოების დავლისას გამოირკვა, რომ ფერმის მშენებლობის ჩრდილოეთით მდებარე სერის დამრეც კალთაზე, მეტწილად ხნულები რომაა, მრავლად მოიპოვება ობსიდიანის ნატეხები და ანატაკეცები (მათ შორის ნაპირ-დამუშავებულიც). ენახეთ არქაული ხელსაწეკავის ნატეხებიც და აგრეთვე წითელი ქვევრის ნატეხი და შუაფეოდალური ხანის ტიპის, შემოღობილი კრამიტის ნატეხი. ობსიდიანი ბლომადაა (ხოლო ერთი მშენიერად დამუშავებული, ვიწრო დანისებრი, ორფერდა ლამელა) აგრეთვე მშენებლობის სამხრეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე ხნულებში. ასე რომ საერთოდ ეს ადგილი ძველთაგანვე ინტენსიური ნამოსახლარი ჩანს და განსაკუთრებით კი ენეოლითური და ადრეანტიკური ხანა გამოირჩევა. თუ ის ქვის ცული, რომელიც ადრევე აღმოჩნდა სამაროვნის ადგილზე, ჩვენამდე ამონაყარ მიწაში, მართლაც ენეოლითურია, როგორც მის მპოვნელს ი. გძელიშვილსა ჰგონია (და მეც შესაძლებლად მიმაჩნია), მაშინ იმ კუთხის დასახლებულობის ისტორიის ქვედა მიჯნა ნეოლითში გადაიწეწვს.

3. **ფეოდალური ხანის სამაროვნები ხოფისში.** სოფ. ხოფისი (ამჟამად დასახლებული სამოციოდე წლის წინ გუდამაყრიდან გადმოსული მთიულებით — აფციაურებით, წიკლაურებით, ვაგოლაურებითა და სხვ.) მდებარეობს აბელიის ჩდ-თ, ორიოდე კმ მანძილზე, ალგეთის ნაპირის სულ ახლოს. აბელიის მიდამოთა ზეერვისას ხოფელებმა მიგვითითეს სოფლის სამხრეთით მდებარე გორაზე (ე.წ. „ქედზე“) და სოფელს ქვემოთ, ალგეთის მხარეს „არხისძირად“ წოდებულ ადგილას (აბელიის ხეიდანაა ის არხი გამოყვანილი) თავჩენილი სამარხები. წინასწარი შთაბეჭდილებით, აქ უკვე შუა საუკუნეთა სამაროვნებთან უნდა გვეკონოდა საქმე და, მუშაობის დასასრულ, მოსასინჯად გავთხარეთ — „ქედზე“ სამი, ხოლო „არხისძირას“ ოთხი სამარხი. ხნოეანების ზოგადი განსაზღვრა მართალი გამოდგა.

5 ივნისს გაიხსნა „არხისძირის“, კვიშაქვის ფილებით ნაშენი ოთხიდან ორი სამარხი (მ.მიწისფილი) — არხის დასავლეთით მდებარე ფერდობზე. № 1 დამხრობილი იყო ჩა-სდ; სიგრძე — 1,9 მ, ხ — 0,29 მ, კედლის სისქე — 6,8 სმ; ჩდ კუთხეში — ადამიანის კეჩხო და რამდენიმე ძვალი იღო; ინვენტარი არ ყოფილა. №2 დამხრობილი იყო ა-დ; 1 — 1,97 მ, ხ — 0,48 მ, კედლის სისქე — 8,0 სმ;

ორი ჩონჩხი იყო: ერთი ს მხარეზე, მარჯვენა გვერდზე გაშოტილი, მეორე — ჩ მხარეზე, აგრეთვე გაშოტილი; ინვენტარი არ ყოფილა. ამ ორი სამარხის უინვენტარობისა გამო აღარ გავიხსენია № 3 სამარხი (ა-დ; 0,88x0,46x0,07 მ) და № 4 სამარხი (ა-დ-; სახურავად ერთი ფილაქვა, 2,3 x 0,92 x 0,10 მ). საერთოდ ამ სამარხებს, აბელიის სამარხებთან შედარებით, სიგრძე ყველას ნორმალური ჰქონდათ, მაგრამ სიგანე, სამ შემთხვევაში — მეტისმეტად მცირე. ამით ისინი მოგვაგონებენ უჯარმაში (შიგ სოფელში) 1952 წ. გათხრილ, შუაფეოდალური დროისათვის დამახასიათებელი ინვენტარის შემცველ, ქვის სამარხებს.

7 ივნისს გაიხსნა (რ.რამიშვილის, მ.მიწიშვილი, დ.ჯავახიშვილი) „ქელზე“ ჩვენ მიერ აღრევე გარშემოთხრილი სამი ქვის სამარხი, რომლებსაც საერთოდ ხვნის დროს ეჩინათ თავი, ამის გამო იმ მაღლობის ის უბანი აღარც მოუხნავთ. გუთნის ამონაყარი და გამოჩენილი ფილაქვების მიხედვით სამი თხრილი გავჭერით და თითოში თითო ქვის სამარხი აღმოჩნდა. ნორმალური სიგრძე-სიგანისა, ნაცრისფერი ქვიშაქვის მასიური ფილაქვებით ნაშენი. კედლებად ყველას თითო ფილაქვა ედგათ.

ქვის სამარხი № 1 დამხრობილი იყო ა-დ; სახურავი შედგებოდა ორი დიდი ფილისაგან, რომელთა საერთო სიგრძე უდრიდა 1,73 მ, განი — 0,99 მ, საშ. სისქე — 0,10 მ; სამარხის სიმაღლე — 0,55 მ. ორი ჩონჩხი აღმოჩნდა: ერთი იდო თავით დ-სკენ, გულადმა, ხოლო მეორის ძელები ღ ბოლოში იყო მიხვეტილი, ინვენტარი არა ხლებიათ.

ქვის სამარხი № 2 ა-დ; სახურავის (სამი დიდი ფილაქვის) საერთო სიგრძე—2,26 მ, განი — 1,17 მ. საშ. სისქე — 0,08 მ, აღმოჩნდა ერთი ჩონჩხი, გულადმა, თავით დ-კენ მდებარე, უინვენტარო.

ქვის სამარხი № 3 („ქელის“ სამხრეთ განაპირას) ა-დ; სახურავის (სამი დიდი ფილაქვის) საერთო სიგრძე — 2,3 მ, ხ — 0,9 მ, საშ. სისქე — 0,13 მ; სამარხის სიმაღლე — 0,65 მ, შიდა სიგრძე — 2,0 მ, ხ — 0,68 მ. აღმოჩნდა ორი ჩონჩხი. ჩრდილოეთით მდებარის ძელები მეორის ჩასვენებისას მოუწევიათ კედლისაკენ. სამხრეთით მდებარე მოხრილი ესვენა, მარცხენა გვერდზე იწვა; სახით ჩ-კენ, მოხრილის სიგრძე უდრიდა 1,2 მ, განი — 0,42 მ. ასე, რომ გაშლილიც თავისუფლად ჩაეტეოდა ამ დიდ სამარხში, მაგრამ მაინც მოუხრიათ (ძველი წესის გადმონაშთი?). ამ სამარხში კი უკვე აღმოჩნდა ინვენტარი: ჩრდილოეთით მდებარე ჩონჩხს ჰქონდა ბრინჯაოს მარჯნისთავიანი საკინძი (ყელის არეში) და ბრინჯაოს პატარა, რომბულფარაკიანი ბეჭედი (პირთან მიტანილ ხელზე), რომელზედაც ძალზე სქემატური რამ გამოსახულებათა ამოკაწრული; სამხრეთით მდებარე ჩონჩხს ჰქონდა მარჯნისთავიანი ბრინჯაოს საკინძი. ამ საკინძთა თავებს ბროწეულის გაუმღელი ყვავილისა თუ ყაყაწოს სათესლე კოლოფის მოყვანილობა აქვთ. ეს ის ტიპია საკინძებისა, რომელიც განსაკუთრებით მრავლადა წარმოდგენილი მცხეთის (სამთავროს, არმაზის ხევისა და ნავთსადენის) ადრეფეოდალური დროის სამარხებში და თითო-ოროლა ნაპოვნია რუსთავეშიც, სართიჭალაშიაცა და სხვ. ასე რომ ხოფისის ამ სამაროვნის დათარიღება ადრეფეოდალური დროით (მცხეთური ანალოგიების მიხედვით, ახ.წ. IV—VI საუკუნეებით) სავსებით გამართლებული იქნება. „არხისძირის“ სამაროვნის ხნოვანება კი ასე ვერ დაზუსტდება. გათხრილი ორი სამარხის უინვენტარობა კიდევ არ ნიშნავს, რომ ისინი უფრო გვიანდლებია, რადგან „ქელის“ სამთაგან ორი სამარხიც არ შეიცავდა ინვენტარს. ეგებ „არხისძირის“ სამარხთა მეტისმეტი სივიწროვე მიგვიითიებდეს (უჯარმულ

¹² გ. ლ მ თ ა თ ი მ ე, უჯარმის ექსპედიციის გათხრითი მუშაობის ანგარიში.

სამარხთა ანალოგიით!) მათ შედარებით სიახლეს? და თუ ეს ასეა, მაშინ საუიქრებელი იქნებოდა, რომ ძველ ხოფისს ჯერ „ქედზე“ ჰქონია სასაფლაო და მერე კი უფრო ქვემოთ გადაუტანიათ, როცა „ქედზე“ ადგილი აღარ დარჩენილა.

ასეთია აბელიის 1954 წლის ექსპედიციის მიერ მცირე ხნის განმავლობაში წარმოებული გათხრა-დაზვერვის შედეგები, რომლებიც — ისევე, როგორც თვით ექსპედიცია — შედიან ქვემო ქართლის დიდი ექსპედიციის საერთო შედეგებში. აბელიაში ჩატარებულმა კვლევამ შემატა საქართველოს ადრეანტიკური კულტურის გავრცელების რუკას ახალი და უთუოდ საყურადღებო პუნქტი, რომელიც მდებარეობს ალგეთის შუაწელზე წინწყაროს (იმავედროული ბრწყინვალე და ბევრი რამით მსგავსი ინვენტარის აღმოჩენის ადგილის) ჩრდილო-დასავლეთით, მისგან 10-ოდე კმ მანძილზე. ხოფისში ექსპედიციამ გამოავლინა ადრეფეოდალური დროის კიდევ ერთი სამაროვანი, რომელიც ინვენტარით მცხეთისა და რუსთავის სამაროვნებს ეხმაურება. ამასთანავე, აბელიაში დამოწმებულ იქნა ნეოლითური ნაშთები და — რაც მთავარია — ნეოლითური იერის ქვის ცული. ეს უკანასკნელი გარემოება უფლებას გვაძლევს, აბელია მივიჩნიოთ ჯერჯერობით უძველეს კულტურულ პუნქტად თეორიწყაროს რაიონში და საერთოდ კი ამ რაიონში გამოვლენილ ძეგლთა ხნოვანების საწყისი უკვე ნეოლითში ჩავიტანოთ და შემდგომ ყურადღება გავამახვილოთ ამ მიმართულებით.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I.	1. სამშვილდე, საერთო ხედი, 2. სამშვილდის სიონი.
ტაბ. II.	1. სამშვილდე, საფლავის ქვა (ცხენის ქანდაკება), 2. სამშვილდე, გელაზი.
ტაბ. III.	1. „ქვა-ჯვარი“ ორბუთის გზაზე, 2. „ორბუთის“ ეკლესია.
ტაბ. IV.	1. ჩხიკვა-სამება, 2. ჩხიკვა-სამება, ხელისგამოსახულებიანი, წარწერიანი სტელა.
ტაბ. V.	1. პირთეისის ციხე, 2. უარცხისის ციხე.
ტაბ. VI.	1. ნადარბაზევის საერთო ხედი, 2. სასახლის I ნაგებობის გაწმენდა.
ტაბ. VII.	1. თამარის სასახლე, სვეტის თავი შესახველელის მარცხენა მხარეს, 2. ნადარბაზევის დახურული წყალსადენი.
ტაბ. VIII.	1. ნაჭივჭაეები, მოჭიკული ჭურჭლის ნიმუშები, 2. რკინის დანა, ისრისპირი და ბრინჯაოს სამაჯური.
ტაბ. IX.	ხუფები და გრაქი.
ტაბ. X.	მოხატული დოქი შავსაყდართან და თიხის ჭურჭელი ვარხუნოს გორიდან.
ტაბ. XI.	ბედენის სამაროვანზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი.
ტაბ. XII.	ბოგვი, შეღიქმვილის საფლავის ქვა
ტაბ. XIII.	აბელია 1-4. № 6 ქვის სამარხის ინვენტარი
	5-6. № 7 — „ — — „ —
	7-8. № 10 — „ — — „ —
	9. № 8 — „ — — „ —
	10. № 11 — „ — — „ —
	11-13. № 13 — „ — — „ —
	14. № 15 — „ — — „ —
	15-17. № 17 — „ — — „ —
ტაბ. XIV	აბელია 1-13. № 14 ქვის სამარხის ინვენტარი.
	14-17 № 16 — „ — — „ —

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

Табл. I.	1. Самшвилде, общий вид. 2. Самшвилдский спонн.
Табл. II.	1. Самшвилде, могильный камень (изоб.юнади). 2. Самшвилде.
Табл. III.	1. «Ква-джвара» на Орбетской дороге. 2. Орбет. Церковь.
Табл. IV	1. Чхиква-Самеба, 2. Стела с надписью и с изображением руки.
Табл. V	1. Биртвис. крепость. 2. Пархиси, крепость.
Табл. VI.	1. Надарбазевн. Общий вид. 2. Очистка № 1 помещения дворца
Табл. VII.	1. Дворец Тамары, колонна у входа с левой стороны. 2. Надарбазевн. Закрытый водопровод.
Табл. VIII.	1. Начивчаевн. Образцы поливной посуды. 2. Железный нож, стрела, бронзовый браслет.
Табл. IX.	Крышки и копилка.
Табл. X.	Расписной кувшин из Шансакдара и глиняная посуда с холма Вархуно.
Табл. XI.	Глиняная посуда из Беденского погребения.
Табл. XII.	Богви. Надгробный камень Меликашвили.
Табл. XIII.	Абелия. 1-4 инвентарь каменного ящика № 6.
	5-6 — „ — — „ — № 7.
	7-8 — „ — — „ — № 10.
	9 — „ — — „ — № 8.
	10 — „ — — „ — № 11.
	11-13 — „ — — „ — № 13.
	14 — „ — — „ — № 15.
	15-17 — „ — — „ — № 17.
Табл. XIV.	Абелия — „ — — „ — № 14
	14-17 — „ — — „ — № 16.

1

2

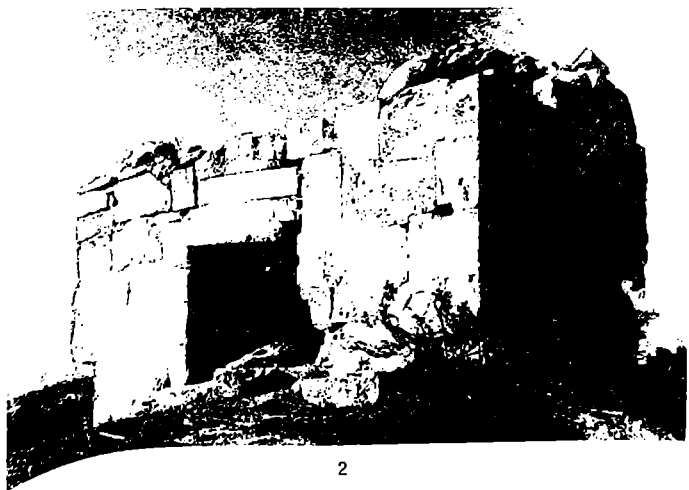
1

2

1

2

1

2

1

2

1

2

VIII

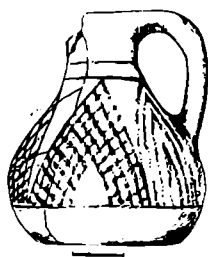

1

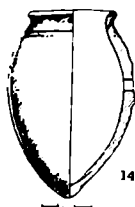

2

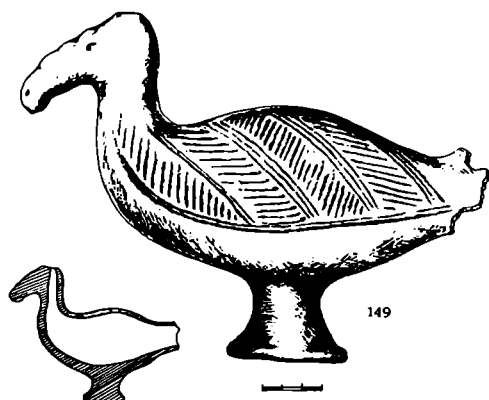
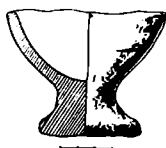
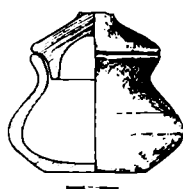

194

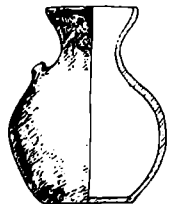
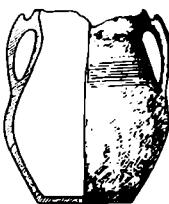
146

149

159

128

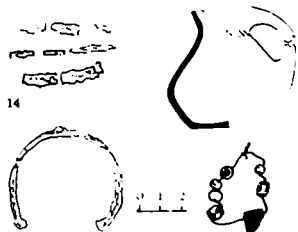
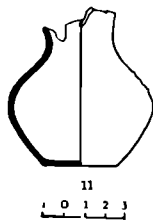
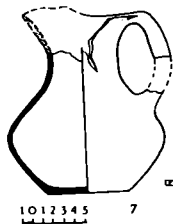
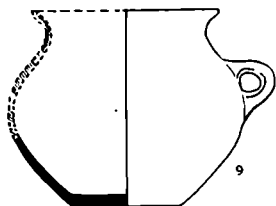
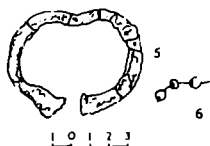

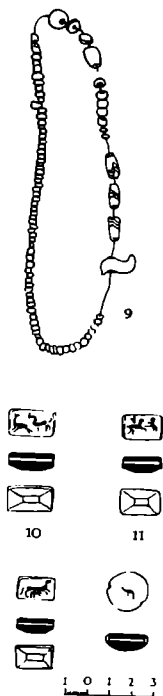
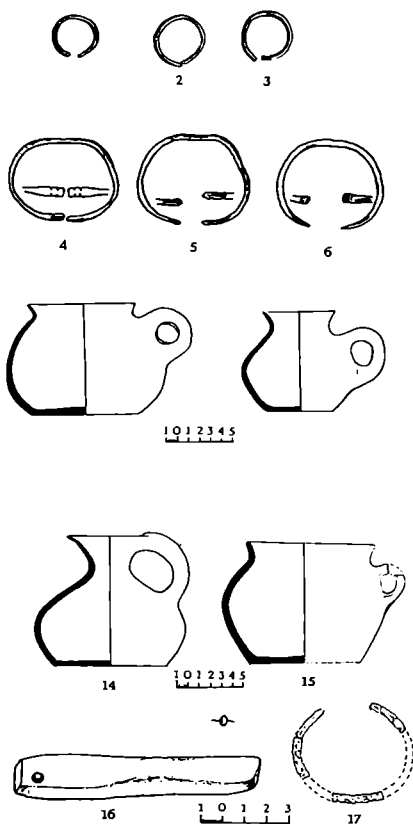
1

2

XIV

ივრის ხმოვის არქეოლოგიური ძეგლები

თ ა ვ ი

უჯარმა და მისი ნაციზმარის
არქეოლოგიური თხრის შედეგი

უჯარმის ნაქალაქარი თუ მისი ციხის ნანგრევი, როგორც თვალსაჩინო და თავისებური ძეგლი, კარგა ხანია, ჯერ კიდევ ვახუშტი ბაგრატიონიდან მოკიდებული, იყრობს ჩვენი სიძველეთა მკვლევარების ყურადღებას. ვახუშტი გვამცნობს „...იორსა ზედა, უჯარმა, ორთა მთათა შორის კახეთისა და კუხეთისასა (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ზედაზენ-იალონის ქედი. — გ.ლ.), რომელი აღაშენა კგ მეფემან საურმაგ, ციხე-ქალაქი, და კვალად განაახლა გორგასალ და ყო სიმაგრე და ქალაქი დიდი. არამედ აწ არს დაბა, რამეთუ განყოფისა სამეფოთა (მონღოლებისას. — გ.ლ.) მოოვრდა“¹. პ. იოსელიანის², დ. როსტომაშვილის³, დ. ნახუცრიშვილისა⁴ და სხვათა მიმოხილვა-წერილებზე ახლა ვერ შეეჩერდებით და იმასდა აღვნიშნავთ, რომ ამათგან პირველი აქაც ჯერდება სათანადო ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებათა ცნობების გადმოცემას (და საკმაოდ ლალ ინტერპრეტაციას), ხოლო დანარჩენებს, ამასა და ქველის აღწერილობის გარდა, ხალხში გაგონილ თქმულებათა ყურადსაღები შინაარსიცა აქეთ გადმოცემული. აქვე დავებნთ, რომ ეს თქმულებანი ახლაც არის გავრცელებული დღევანდელ სოფელ უჯარმაში (თუმცა იქ ძველი მკვიდრი თითქმის აღარავინა ჩანს და შედარებით გვიან ჩამოსახლებულნი ცხოვრობენ), სადაც უფროს თაობათა თითქმის ყოველი წარმომადგენლისათვის უეჭველია, რომ „ჯვარი პატიოსანი“ (ასე უწოდებენ ისინი მთელ ციხეს, შიგ მდგარი მცირე საყდრის მიხედვით, რომელიც მთელ იმ მხარეში დიდად პატივცემული სალოცავია და სადაც დღეობა იცის), ვახტანგ „გორგასლანის“ ქმნილებაა. ჩვენი შთაბეჭდილებით, არც ის შესაძლებლობა უნდა იყოს გამორიცხული, რომ აქ რევოლუციამდელ ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ თქმულებათა კვლავ ხალხში დაბრუნება-დატრიალებასთანაც გვეკონდეს საქმე.

უჯარმის, როგორც ძველი ციხე-ქალაქისა და მისი ციხის ნანგრევების შე-

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ნაბერძენიშვილისა და თ.ლომოვის რედაქციით, თბ., 1941, გვ. 90.

² П. Иоселиани, Путевые записки по Кавказу, 1846; Города, существовавшие и существовавшие в Грузии, 1850.

³ სოფელი უჯარმა: გორგასლანის ციხე-დარბაზი (დ.როსტომაშვილისა). — „მოგზაური“, 1903, № 1.

⁴ გორგასლის ციხე, ლევენდა, ჩაწერილი დ.ნახუცრიშვილის მიერ, იქვე.

სახეზე ყურადღას აღიზნებდა აქვე გამოთქმული აკადემიკოსებს ივ. ჯავახიშვილს და ს. ჯანაშიას. პირველის თქმით, „ძველ დროს, როგორც წმ. ნინოს უძველესი „ცხოვრებიდან“ და „მოქცევა ქართლისა“-დან ჩანს, უჯარმა თითქმის კახეთის დედაქალაქი ყოფილა, მაგრამ მერე ჩამოქვეითებულა. გიორგი III უჯარმაში საჭურჭლე ააგო...“⁵ სიმონ ჯანაშია, VI—VII საუკუნეებში საეპისკოპოსოთა და მათი შესაბამისი, „უმსხვილესი პროტოგენული ფეოდალური ცენტრების“ განხილვისას, აღნიშნავს, რომ ნინოწმინდის საეპისკოპოსო არსებითად მიგვი-თითებს უჯარმაზე, როგორც ერთ-ერთ ასეთ ცენტრზე⁶. VI საუკუნის ქართლში საქალაქო ცხოვრების გაფართოებაზე საუბრისას იგივე ავტორი ჩამოსთვლის ქართლის იმდროინდელ ქალაქებს — მცხეთას, ტფილისს, უჯარმას, რუსთავს და სხვებს — და თან კი დასძენს, ზოგი მათგანის შესახებ, მხოლოდ გუमानით ვაშობთ, ქალაქიაო⁷. კახეთის ცენტრების ჩამოთვლისას იგი ასახელებს უჯარ-მა-ნინოწმინდას, რუსთავსა და ჭერემს⁸. სხვა ნაშრომში ს. ჯანაშია, ვახტანგ გორგასლის დროს მიმდინარე მწვავე სოციალური ჭიდილის შესახებ მსჯელო-ბისას გამოთქვამს აზრს, რომ გორგასალი უპირისპირდებოდა ქართლის წარჩი-ნებულთა წრეს და ეყრდნობოდა კონსერვატიულ, მონამფლობელურ ელემენტებს, რამდენადაც ისინი ჯერ კიდევ არსებობდნენ ქართლში⁹. ამ უკანასკნელთა არსებობას — კერძოდ, მონური შრომის გამოყენებას იმდროინდელ ქართლში, ავტორის სიტყვით, „მჭერმეტყველურად მიუთითებენ ეპოქის არქიტექტურული ძეგლები, რომელნიც მკაფიოდ განსხვავდებიან ფეოდალური ხანის ძეგლთა-გან. ასეთია, მაგ. ციხე-ქალაქი უჯარმა, ვახტანგის ერთი რეზიდენციათაგანი, რომლის კედლების თავისებური წყობა და ქვის თლის ტექნიკა (კვადრები) სწო-რედ მონათმფლობელური ხანისაა, ხოლო თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობით, უჯარმა „აგებული იყო ვახტანგ გორგასლისაგან“¹⁰. ს. ჯანაშია შემდგომაც რამ-დენიმეგზის ჩერდება უჯარმის, როგორც ძველი კახეთის ცენტრზე თუ ქართლის სახელმწიფოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქზე სახელმძღვანელოდ გან-კუთვნილი კლასიკური ნაშრომის საწყის თავებში¹¹. იქვე იგი აქვეყნებს „უჯარ-მის ციხე-გალაქის კედლის“ საკუთარ ფოტოსურათს, რომელზედაც მკაფიოდ არის ასახული „ხეობა უკვე აღნიშნული „თავისებური წყობა და ქვის თლის ტექნიკა“¹².

ესოდენ გამახვილებული ყურადღება უჯარმისა და უფრო კი მისი ციხი-სადმი და უკვე საკმაოდ ჩამოყალიბებული წარმოდგენა მის შესახებ შედეგი იყო არა მარტო იმისა, რომ ძველი ქართული წყაროები დრო და დრო მოგვითხრობენ იმ ციხე-ქალაქისა და მასში თუ მის ირგვლივ დატრიალებული მოვლენების შესახებ, არამედ აგრეთვე ციხის ნანგრევის წინასწარული შესწავლისაც.

ძგლისადმი ასეთი ყურადღების პრაქტიკული გამოვლინება იყო ისიც, რომ 1946 წელს, ომისშემდგომი პირველი ხუთწლიისათვის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის საკვლევო მუშაობის შედეგისას არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მიმართულებით გათვალისწინებულ იქნა (ს. ჯანაშიას თაოსნო-

⁵ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 43.

⁶ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, ფეოდალური რეპრესიული საქართველო, 1935, გვ. 19.

⁷ იქვე, გვ. 88.

⁸ იქვე, გვ. 113.

⁹ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, საქართველოს ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, 1937, გვ. 148.

¹⁰ იქვე, შენ.

¹¹ 6. ბ რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, საქართველოს ისტორია, 1943, გვ. 94, 112, 133.

¹² იქვე, გვ. 94.

ბით) თხრის დაწყება უჯარმის ციხის ნანგრევზედაც (რუსთავთან, გორის ციხესთან, შორაპანთან და სხვა ახალ ობიექტებთან ერთად)¹³. ამ განზრახვის განხორციელება დაიწყო მხოლოდ აღნიშნული ხუთწლედის მიწურულს.

აკად. გ. ჩუბინაშვილს ძეგლის გათხრამდე საგანგებოდ და მთლიანად არ უკვლევია იგი, მაგრამ რამდენიმეგზის შეხებიდა ციხეს შიგნით მდგარ მცირე საყდარს „ჯვარ პატიოსანს“, რომლის სახელს, როგორც ითქვა, მოსახლეობა მთელ ციხეზედაც ავრცელებს. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, სწორედ ეს უნდა იყოს ის ტაძარი, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, „უჯარმის კარს“ აუშენებია ვახტანგ გორგასალმა¹⁴. (ს. ჯანაშიას, როგორც ვიცით, ამ ტაძრად მიაჩნია ნინოწმინდა და „უჯარმა“ ამ შემთხვევაში უნდა გაგვეგო, როგორც მთელი ის მხარე და არა მარტო ციხე-ქალაქი. — გ. ლ.). ავტორი „ჯვარ პატიოსანს“ აცხადებს ისეთი ტაძრების ნიმუშად, რომლებიც ეკუთვნიან V საუკუნეს, საქართველოს (ქრისტიანული) ხუროთმოძღვრების ჩამოყალიბების ხანას, როდესაც შშენებელნი ჯერ კიდევ ვერ ისახავდნენ დიდმნიშვნელოვან ამოცანებს. ეს ის ტაძრებია, რომლებიც „იქნებ საინტერესო იყოს უმთავრესად იმით, რომ ისინი არ ემორჩილებიან მთელ ქრისტიანულ მსოფლიოში დამყარებულ ნორმებს“, რაც გვიჩვენებს, რომ აქ საქმე გვაქვს არა საეკლესიო ასლებთან, არამედ წინათ ცნობილი, საკუთარი ნორმებისა და ფორმების განგრძობა-მოხმარებასთან, რაც დიდად აფერხებს საზოგადოდ მიღებული შაბლონების ათვისებას. ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ეს, „მატიანეებში მოხსენიებული ეკლესია, აშენებული ვახტანგ გორგასლის მიერ კახეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ციხეში — უჯარმაში, წარმოადგენს... არა დიდს, მაგრამ... ძალიან თავისებურ შენობას“, მდებარეს ძველი ციხის კედლის ახლოს; რომ ეკლესიის პირველდელი სახის დეტალები ჯერჯერობით გამოურკვეველია და რომ სიძველე შეუძლია დაიჩემოს მხოლოდ ქვედა სართულმა¹⁵. დასასრულ, ავტორი აცხადებს, რომ IV საუკუნიდან VI საუკუნის დამლევამდე ქართული ხელოვნების მსვლელობის გამოკვლევის ცდისას ქვეყნის კულტურულ ზრდას ამჟღავნებს თუნდაც ვახტანგ გორგასლის ნახევრასაუკუნოვანი, მძიმე ბრძოლით აღნიშნული მეფობის დასაწყისი ძეგლების (მაგ. უჯარმის „ჯვარი პატიოსანის“) შეპირისპირება მისი უშუალოდ მოძღვრო მეფეების დროის ძეგლებთან (მაგ. ბოლნისის „სიონთან“)¹⁶.

უფრო ვრცლად განიხილავს უჯარმის ნაციხვარს აკად. შამირანაშვილი თავის წიგნში, რომელშიც ქრისტიანული რელიგიური ხელოვნების წარმოშობისადმი მიძღვნილია საგანგებო პარაგრაფი. ავტორის თქმით, „V საუკუნის ქართული კულტურის წარმატება და აყვავება განსაკუთრებული სიცხადით უჯარმის ციხე-ქალაქს ეტყობა“, „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული სათანადო ცნობების გადმოცემის შემდეგ (იმის თაობაზე, თუ ვინ ააგო და ვისი რეზიდენცია იყო უჯარმა) ავტორი გვამცნობს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებისა და ხელოვნების მუზეუმ „მეტეხის“ მიერ ჩატარებული წინასწარი დაზვერვის შედეგს და, კერძოდ, ნღამბაშიძის მიერ შედგენილი, წიგნში ჩართული ტოპოგრაფიული გეგმის მიხედვით, ახასიათებს უჯარმის ციხე-ქალაქის სტრატეგიულ სიმაგრევს, აღნაგობას. მისი თქმით, „როგორც ქალაქის მდებარეობა მოწმობს, მისი ზედა ნაწილი, ე.წ. „შიდა ქალაქი“ წარმოადგენს უძველეს

¹³ План научно-исследовательских работ Академии наук Грузинской ССР на 1946—1950 гг. 1946, с. 7.

¹⁴ გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბ., 1936, გვ. 29.

¹⁶ იქვე, გვ. 31, 32.

¹⁶ იქვე, გვ. 75.

ფენას“ და რომ „მხოლოდ არქეოლოგიურ გათხრებს შეუძლია მოგვცეს სანდო მასალა მისი ზუსტი დათარიღებისათვის“ ზოგიერთი ნაგებობა უფრო ადრე უნდა იყოს აშენებული, ვიდრე ვახტანგ მეფე უჯარმას გააფართოვებდა და თავის რეზიდენციად გამოაცხადებდა, სწორად შეაფასებდა უჯარმის სტრატეგიულ მნიშვნელობას და გალაგან-ბურჯებით გაამაგრებდა მას.

შ.ამირანაშვილის აზრით, თვით ქალაქი არსებითად მოქცეული ყოფილა მთის დაქანებულ ფერდობზე და იფარგლებოდა დიდი ქვით ნაგები გალავნითა და ოთხკუთხა ბურჯებით, რომელთა წყობა და ზოგადი სახე ჟამთა ვითარებაში დიდად არ შეცვლილა. ვახტანგის ნაგებობას წარმოადგენს უჯარმის ქალაქის მეორე ნაწილის (ჩვენი „ზედაციხის“. — გ.ლ.) არქიტექტურა. შემდეგ ავტორი საგანგებოდ ჩერდება ქალაქის გალავნისა და ციხე-ბურჯების კედელთა თავისებურ, პორიზონტულ წყობაზე (20 სმ სიმაღლე კვადრები), რაც საქართველოს სხვა ციხე-ქალაქთა მშენებლობაში დღემდე დადასტურებული არ არის და არსებითად განსხვავდება შუა საუკუნეებში გავრცელებული წყობისაგან. თავისებურია აგრეთვე ოთხკუთხიანი ბურჯების (გოდლების. — გ.ლ.) შინაგანი კონსტრუქცია, კარ-სარკმელთა განლაგება და მათი კამარების ადრინდელი, ნაღლისებრი მოყვანილობა. ქალაქის დაცვის სისტემა, ავტორის აზრით, სამხედრო ხელოვნების მაღალ დონეს ამჟღავნებს და ზოგადად მოგვაგონებს დარუბანდის ძველი ქალაქის დაცვის სისტემას, რომელიც სასანიანთა ეპოქას ეკუთვნის და წყობის პორიზონტული წესითაც ნაწილობრივ ეხმაურება უჯარმას.

დასასრულ, შ.ამირანაშვილი ეხება უჯარმის „შიდა ქალაქში“ დაცულ ძველ ეკლესიას, რომელიც „არქიტექტურის მიხედვით ორ სხვადასხვა ხანის ფენად განიყოფება და მოთავსებულია ქალაქის დიდად შეკეთებულ ნაწილში. ეს ავტორის აზრით, მომხდარა შუა საუკუნეების მიჯნაზე და გამოიხატება შიდა ქალაქის ზოგი ნაწილის მრგვალი ბურჯებით გაამაგრებაში და სხვ. ტექსტის ამ ადგილს თან ახლავს ეკლესიის გეგმა, განაკვეთი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ფასადების ნახაზი, აგრეთვე გალავნის ერთ-ერთი კოშკის გეგმა, განაკვეთი და ფასადი.

შეიძლება ითქვას, რომ ამ წიგნში ძველის დახასიათებასთან ერთად პირველად არის გამოქვეყნებული უჯარმის კომპლექსის რამდენიმე მაინც ფართოდ ამსახველი ნახაზები¹⁷. ამ უკანასკნელის საგრძნობლად დაზუსტების აუცილებლობის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი: ზოგ რამეში იგი შეტისმეტად წინასწარული და თან ასევე გადაჭრითი გამოდგა.

უჯარმის, როგორც ძველი საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრის, მისი თემისა და მასთან დაკავშირებული ერთეულის, ივრის ხეობის — თავდაპირველი კახეთის — ისტორიის ძირეულ საკითხებზე მუშაობდა იორ-უჯარმის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი აკად. ნ.ბერძენიშვილი (იმ ექსპედიციისა, რომლის ძირითად საქმიანობას შეადგენდა უჯარმის ნაციხვარის არქეოლოგიური თხრა, — ხელმძღვანელის მოადგილის, ამ სტრიქონის ავტორის მეთაურობით). მას, ექსპედიციის სამი სხვაეულ კამპანიის განმავლობაში ხშირად გაუზიარებია, თხრისა თუ დაზვერვითი მოგზაურობის დროს, არაერთი ყურადსაღები, ახლებური მოსაზრება ამ მიმართულებით. ეს უკანასკნელები თითქმის არ არის ასახული ახლახან გამოქვეყნებულ მის წიგნში; უმთავრესად საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიასა და კერძოდ, ივრის ხეობასაც რომ ეხება¹⁸.

¹⁷ შ.ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბ., 1944, გვ. 154—156, სურ. 66—72.

¹⁸ ნ.ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, 1964.

საქართველოს ქალაქების ისტორიის კვლევასთან დაკავშირებით უჯარმის ისტორიაზე მუშაობდა აგრეთვე ექსპედიციის უფრ. მეცნ. თანამშრომელი შ. მესხია, რომლის მონოგრაფია ქალაქთა შესახებ საყოველთაოდაა ცნობილი¹⁹. ექსპედიციის სხვა მონაწილეთაგან ამ მხრივ ყველაზე ნაყოფიერი გამოდგა იმხანად დამწყები მკვლევარის დ. მუსხელიშვილის შრომა, რომელიც დაგვირგვინდა 1956 წელს წარმატებით დაცული საკანდიდატო დისერტაციით „ციხე-ქალაქი უჯარმა“, ხოლო სულ ახლახან ეს უკანასკნელი გამოიცა გავრცობილ-შეესებული, ძირითადად ისტორიულ-გეოგრაფიული, შინაარსიანი ნაკვლევის სახით, რომელშიც მოკლედ, მაგრამ ჯეროვნად არის გამოყენებული და ინტერპრეტაცია-ქმნილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები²⁰.

ვიდრე თხრის ანგარიშზე გადავიდოდეთ, ზედმეტად არ მიგვაჩნია, ჩვენც გავადვენოთ თვალი ქართულ პირველწყაროთა და ძველ ისტორიკოსთა უმნიშვნელოვანეს ცნობებს უჯარმის შესახებ — ქალაქის თავგადასავლის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, რამდენადმე მაინც გაღრმავებული ანალიზისა თუ ინტერპრეტაციის გარეშე.

უპირველეს ყოვლისა გავიხსენოთ, რას გვეუბნებიან ეს წყაროები და ავტორები ქალაქის დაარსების თაობაზე.

ლეონტი მროველის ცნობით, „ციხე-ქალაქი უჯარმა“ აუშენებია „ფარნავაზიანთა ნათესავის უკანასკნელ მეფეს“, სპარსეთის მეფე ქასრეს თანამედროვეს, ასფაგურ მირდატის ძეს²¹. ვახუშტის ინტერპრეტაციით, ეს ასფაგური იყო უკანასკნელი თარგამოს-ნებროთან-არშაკუნიანი, ცხოვრობდა 262—265 წლებში, მოკვდა უძეოდ და მას შემდეგ გამეფდა სასანიანი მირვან-მირვანი (265—342 წწ.) — ისევე როგორც სპარსეთში სასანიანებმა შეცვალეს არშაკუნიანები. უჯარმის დაარსებას, იორზე ციხე-ქალაქის აშენებას ვახუშტი მიაწერს სულ სხვა, გაცილებით უფრო ადრინდელ (ანტიკური ხანის) მეფეს, ფარნავაზის მეშვიდრე საურმაგს (მისივე ქრონოლოგიით, ძვ.წ. 237—162 წწ.)²².

აქ ერთი რამ შეიძლება ითქვას: მიუხედავად ასეთი დიდი სხვაობისა, ორივე ავტორი უჯარმის დაარსებას გულისხმობს საქართველოსათვის წინარე-ქრისტიანულ ხანაში და სპარსეთში სასანიანთა სამეფო სახლის აღზევების წინარე დროს. ამ მხრივ მათგან თითქოს რამდენადმე განირჩევა „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორი, რომელიც პირდაპირ აცხადებს, რომ „ლომთა ლომი“ და „გოლიათთა გოლიათი“ ვახტანგ გორგასალი „აღესრულა“ თავის მიერ აკებულ „უჯარმის ციხესა“ შინა²³.

ცნობათა შემდგომი ჯგუფი მიეკუთვნება ქართლის მოქცევის, ნინოს მოღვაწეობის ხანას.

იმვე ლეონტი მროველის თხრობით, ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე, ირანის გავლენის აღმოფხვრის მიზნით ჩარეულა ქართლის საქმეებში

¹⁹ Ш. М е с х и а, Города и городской строй феодальной Грузии XVII—XVIII вв., 1959.

²⁰ დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, იერია-ალექანოძის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1966.

²¹ ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემით, თბ., 1942, გვ. 36.

²² ვახუშტი. საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის რედაქციით, ტფ., 1885, გვ. 39.

²³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის გამოც., თბ., 1941, გვ. 66.

და სომხეთ-ქართლის საზღვარი მოუწესრიგებია. მირიანის ვრცელ სამფლობელოს შეადგენდა ქართლი, რანი, პერეთი, მოვკანი და ეგრისი. აქედან მას თავისი ვაჟის, რევისათვის საუფლისწულოდან გამოუყვია კახეთი და კუხეთი, ხოლო თვით რევი დაუსვამს უჯარმას, სადაც იგი ცხოვრობდა თავის ცოლთან, სალომესთან („უჯარმელთან“) ერთად. იმ დროისათვის ნინო უკვე სამი წლის მოსული ყოფილა მცხეთას²⁴.

შემდგომ ნინოს მითითებით, აღუმართავთ ორი ჯვარი: ერთი თხოთას (მცხეთის შორიახლოს), ხოლო მეორე — „უჯარმას ქალაქსა“. ბოლოს, რევი და სალომე უჯარმელებს შეუტყობინებიათ ნინოს დასწევლება მეფისათვის, რომელსაც ბოლბიდან წამოუყვანია ავადმყოფი. ნინოს უამბნია თავისი ცხოვრება, რომელიც ჩაუწერიათ სალომე უჯარმელსა და პეროჟავრი სივნიელს²⁵. ნინოს გარდაცვალების გამო შეძრულა ორნივე ესე ქალაქნი: მცხეთა და უჯარმა და ყოველი ქართლი²⁶. ეს ნათქვამი მიგვანიშნებს, რომ იმ დროისათვის უჯარმა წარმოუდგენიათ როგორც ქართლის ორთაგან ერთი უმთავრესი ქალაქი, მცხეთის მხარდამხარ: ეს ორი ქალაქი და მთელი დანარჩენი ქვეყანაო!

ცნობათა შემდეგ ჯგუფს გადმოვყავართ ასიოდე წლით გვიან, V საუკუნის მეორე ნახევარში — იმ ვახტანგ გორგასლის ხანაში, რომელსაც ამდენი რამ მიეწერება უჯარმის ისტორიაში. გ. უ ა ნ შ ე რ ი (რომლის წყაროსაც ადრინდელი უსახელო მატიანე წარმოადგენს) მოგვითხრობს, რომ ვახტანგმა ერისთავებს შეავედრა თავისი პირშვი ძე დაჩი, უბრძანა უჯარმის აშენება და იქ ზრდიდა უფლისწულს, რაკი იმ კუთხეში ეგულებოდა ნადირიცა და ცხვარიც²⁷. შემდგომ ვახტანგს დაჩისათვის მიუცია კახეთი და მტკვარს აღმოსავლეთით მდებარე ადგილები, ხოლო თვით დამჯდარა „უჯარმოს“ და გაუშენებია იგი „ნაშენებითა უზომოთა“²⁸. სპარსეთის მეფე ხოსროსთან საბედისწერო ომის მოლოდინში ვახტანგს მოსახლეობა გაუმაგრებელი ადგილებიდან გადაუყვანია კავკასიისა და კახეთის ტყიან, შეუვალ ადგილებში, ცოლ-შვილი შეუთარებია უჯარმის ხევსათვის, ხოლო თვითონ „წინა ციხის“ ქვეშ დამდგარა, ამასთანავე მას ურჩევია კათალიკოსისათვის დადგომა რაუდენ წმინდის ეკლესიაში, რომელიც არის მის მიერ აშენებულ უჯარმაში, რადგან მისი აზრით, იმ ქალაქს საიმედო, მტკიცე და ძლიერი ზღუდე არტყია. დასასრულ, ცხარე ომში მძიმედ დაჭრილი ვახტანგი წაუყვანიათ უჯარმაში და იქ დაუღვებია სული²⁹. როგორც უკვე ვიცით, შემდგომ თამარ მეფის ისტორიკოსი უყოყმანოდ გვამცნობს, რომ ვახტანგი თავის აშენებულ უჯარმაში აღსრულებულა³⁰.

„მოქცევა ქართლისას“ ცნობით, ვახტანგ გორგასლის „შემდგომად მეფობა და დაჩი უჯარმელი“³¹. ეტყობა უფლისწულს მტკიცედ შესთვისებია თავისი პირველი ადგილსამყოფელის მიხედვით შერქმეული ზედწოდება.

დაჩი უჯარმელის „ნათესავნი“ (ე.ი. შთამომავლები), ბაკურ მეფის ძენი, კვლავ ჯუანშერის ცნობით, რჩებიან კახეთში, იპყრობენ კახეთსა (თუ „კუხეთს“, მარიამისეული ნუსხით) და პერეთს იორითგან, სხდებიან უჯარმაში (ისევ და

²⁴ ქართლის ცხოვრება, ანასეული..., გვ. 44—45.

²⁵ იქვე, გვ. 80—81.

²⁶ იქვე, გვ. 82.

²⁷ იქვე, გვ. 126.

²⁸ იქვე, გვ. 136.

²⁹ იქვე, გვ. 136—138.

³⁰ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, ქართლის ცხოვრება, II, ს. ვახუშტისეულის გამოცემა, თბ., 1959, გვ. 17—18.

³¹ Е. С. Такашвили. Описание рукописей общества распространения грамотности среди грузинского населения, II, 1912, с. 722.

ისევე!) და ემორჩილებიან გუარამ კურაპალატს³². ეს მოვლენები თითქოს უკვე VI საუკუნის შუა წლებს განეკუთვნება³³.

შემდეგ უკვე არაბობის ხანის კუთვნილი ცნობები გვაქვს, თუმცა იგივე ჯუანშერი მოგვითხრობს. მისი თქმით, სტეფანოსს, არაბთა შემოსევის პოლოდინში, გაუყვია თავისი სამეფოს „ყოველი ზეასტაგი, საგანძური ოქროსა და ვერცხლისა და თვალთა პატიოსანთა“ და ერთი ნახევარი მიუცია ვერისს მჯდარი პირშმო ძის მი რ ი ს ა თ ვ ი ს, ხოლო მეორე — უმცროსი ძის არჩილისათვის. ამ უკანასკნელს თავისი კუთვნილი ნაწილი დაუფლავს „კახეთის ხევში“, ნაწილი — გორში, ნაწილი კი უჯარმაში. მურვან ყრუს ლაშქრობისას (736—738 წწ.) არჩილი ატყობინებს თავის ძმას მირს, ვახტანგ გორგასლის მიერ ინდოეთ-სინდეთით გამოტანილი გვირგვინი დაფლულია უჯარმის, ორ კოშტა შორის უმცველოდ და „ყოველივე აღწერილია გონებისა ჩემსაო“³⁴.

არაბი ამირა აბულ-კასიმმა 914 წელს შემოესია საქართველოს³⁵. იგი მოადგა უჯარმასაც, სადაც ჩამჯდარი იყო 300 კაცი, ისინი დიდხანს ებრძოდნენ მომხვედრთ, მაგრამ ბოლოს მაინც დასტოვეს ციხე და ამის შემდეგ არაბებმა „უჯარმის ზღუდენი დაარღუენეს“ და თან დაიწუნეს სიმაგრე, „ბაკი ყოფილაო“³⁶. ეს არის პირველი ისტორიული ცნობა უჯარმის ციხის აღება-დანგრევის შესახებ და შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მანამდე მას ასეთი რამ არ განუცდია. ეს კი მომხდარა X საუკუნის პირველ მეხუთედში, ჩვენებური ადრე-ყოფილადური ხანის ბოლოს.

შუაყოფილადური ხანისთვისაც საკმაოდ ხშირად იხსენიება უჯარმა, კერძოდ მისი ციხე.

გიორგი პირველს (1014—1027 წწ.) ეხმარებოდა კახეთის მმართველის კვირიკეს ძმა შტორა, რომელმაც გადასცა მეფეს „ციხე მისი უჯარმა“³⁷. ბაგრატ მეოთხემ (1027—1072 წწ.) განძის ამირა ფადლონის მოგვრის სამაგიეროდ, კახელებს მისცა ბოჭორმა და უჯარმა³⁸. ეს ცნობები გვაუქრებინებს, რომ იმხანად უჯარმა ჯერ კიდევ წარმოადგენს მოქმედსა და მნიშვნელოვან ციხეს, ქალაქს თუ აღარა.

გიორგი მესამემ (1156—1184 წწ.) მრავალი ძლევაშისილი ლაშქრობის შედეგად „განიმრავლნა საჭურჭლენიცა და დადვა თუთ მისი მონაგები და მისთა ნატყუენავთაგან მოგებული ციხესა შინა უჯარმოხსსა, რომელი აგებულ იყო ვახტანგ გორგასლისაგან“³⁹. მაშასადამე, გიორგის ნამდვილად მთელი საქართველოსა და მისი ყმადნაფიცი ქვეყნების მფლობელს, საჭურჭლის შესანახავად ყველაზე უფრო მარჯვე ადგილად მიუჩნევია უჯარმის ციხე — ისევე, როგორც ადრე, VIII საუკუნეში არჩილ მეფეს, რომელმაც სწორედ იქ მოაწყო განძის ერთ-ერთი სამალავი. უეტყველია, რომ გიორგი მესამეს საამისოდ დასაჭირდებოდა გაარკვეული მშენებლობის ჩატარება — თუნდაც იმიტომ, რომ ციხე არაბებს დაუნგრევიათ.

მას შემდეგ უჯარმის, როგორც ციხის (და, მით უმეტეს, ქალაქის) სახელი აღარ ჩანს ძველ ქართულ ისტორიულ თხზულებებში. ამ გარემოებას სავსებით

³² ქართლის ცხოვრება, ანასეული... გვ. 143.

³³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ისტორია, გვ. 314.

³⁴ ქართლის ცხოვრება, ანასეული... გვ. 148—150.

³⁵ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ისტორია, გვ. 126.

³⁶ ქართლის ცხოვრება, I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.აუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 263.

³⁷ ქართლის ცხოვრება, ანასეული... გვ. 116; ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ისტორია, გვ. 126.

³⁸ ქართლის ცხოვრება, ანასეული... გვ. 195.

³⁹ ისტორიანი და აზმანი..., გვ. 17.

შესატყვისება ის, რომ ვახუშტი, უკვე დამოწმებულ ნაშრომში გვეუბნება, საურმაგის მიერ აგებული და გორგასლის მიერ განახლებული, დიდ სიმაგრედ და ქალაქად ქცეული უჯარმა ახლა დაბადა არის, „რამეთუ განყოფისა სამეფოთა მოოხრადო“. ე. ი. ციხე-ქალაქის აღსასრული XV საუკუნეში უნდა ვიგულისხმოთ. სხვათა შორის, ჩანს, სწორედ ვახუშტის ამ ნათქვამზე დაყრდნობით აცხადებს გადაჭრით პ. იოსელიანი, რომ „უჯარმა XV საუკუნემდე ვრცელი, ერმრავალი და სავაჭრო ქალაქი იყო“⁴⁰.

მაგრამ, ყურადსაღებია, რომ მანამდე, ჯერ კიდევ XIII საუკუნეში გაისმის უჯარმის სახელი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წოდებულებაში: მეფე ულუ დავითის (1247—1270) მწიგნობართუხუცესი და ვაზირთ უპირველესია ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელი⁴¹. მას შემდგომაც კარგა ხანს ინარჩუნებს არსებობას წოდება „უჯარმელი“, როგორც მოწმობს XIV ს. ერთი აღაპი და XVI ს. საბუთები, რომელთაგანაც ჩანს, რომ XIV ს. მეორე ნახევრიდან ჩვენში ყოფილა ფეოდალური გვარი „თმოგველ-უჯარმელი“, ხოლო XVI ს. — „თმოგველ-უჯარმელ ფაშელენი-შვილი“⁴².

დასასრულ, კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებში გამოქვეყნებული საბუთები ასახავენ ერთ უთანხმოებას, რომელიც ჯერ კიდევ რუსეთთან შეერთებამდე ჩამოვარდნილა ივრის ხეობის ბოლოდროინდელ მმართველ დიდ ფეოდალთა, ჩოლოყაშვილთა და გიორგი მეთორმეტის შთამომავალთა შორის — იმასთან დაკავშირებით, რომ გიორგის რამდენიმე კომლი გლეხი დაუსახლებია უჯარმის გაუდაბურებულ ნამოსახლარში⁴³. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ნ. ბერძენიშვილს შესაძლებლად მიაჩნია, ექსპედიციის მიერ უჯარმის ნაციხვარზე გამოყოფილი ჯგუფი უგვიანესი ნაშენობისა მიკუთვნებოდა სწორედ ჩოლოყაშვილებს (იხ. ქვემოთ).

ამრიგად გამოიყურება წერილობით წყაროებში ძველი ქართული ციხე-ქალაქი უჯარმა. რაც არ უნდა კრიტიკულად გავცხრილოთ ეს ნაწყვეტი-ნაწყვეტი ცნობები მეტადრე აღრიხნდელი — ლეგენდური თუ მწიგნობრულად შეთხზული დანამატებისაგან, იმ ძირითადას და ნამდვილ გარემოებას ვერსად წაუვლათ, რომ ძველ ქართველ ისტორიკოსებს ივრის შუა წილზე (ტყიან-მთიანი ვიწროებიდან ველ-ხეობაში გამოსასვლელთან და მოსაბრუნთან) ეგულებათ ადრევე გაშენებული ციხე-ქალაქი, რომელსაც ათიოდე საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანი როლი უთამაშნია ქართლისა და კახეთის თუ მთლიანი საქართველოს სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და რომელიც მას შემდეგაც კარგა ხანს წარმოადგენდა საიმედო ციხესა და არც თუ მცირე სამოსახლოს, რაც აღარ ითვლებოდა ცენტრად. შემდგომ ჭახავთ, თუ რამდენად ემოწმება, ეწინააღმდეგება ან აზუსტებს ამ წარმოდგენას არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგი.

ზემოთ საკმაო სისრულით იქნა დახასიათებული, თუ რა წყაროთმცოდნეობითი საყრდენი და თანამედროვე მეცნიერული წარმოდგენა-მოსაზრებანი

⁴⁰ П. Иоселиани. Путевые записки по Кахетин, с. 19.

⁴¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, 1949, გვ. 232; IV, 1948, გვ. 188.

⁴² ს. კაკაბაძე, თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის, 1913, გვ. 12.

⁴³ Акты Кавказской археографической комиссии, I, с. 215, 217, 220, 223, 303, 473; II, с. 23, 80.

უძლავა წინ უჯარმის არქეოლოგიური ძეგლების გულდაგულ შესწავლას, რის საჭიროების შეგნებაც, როგორც დავრწმუნდით, საესეებით მოწოდული იყო ქართულ საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერებაში.

ამ საქმის წამოწყება მოხერხდა მხოლოდ 1950 წლის ზაფხულში. იგი განხორციელდა როგორც თბილისის სახ. უნივერსიტეტისა და ივ.ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის ერთობლივი ღონისძიება, ინსტიტუტის ხელმძღვანელის აკად. ნ.ბერძენიშვილის თაოსნობითა და უნივერსიტეტის რექტორის აკად. ნ.კეცხოველის ყოველმხრივი უყოყმანო მხარდაჭერითა და ხელშეწყობით. ზედმეტი არ გვგონია იმის აღნიშვნაც, რომ აღნიშნული ღონისძიების აზრი წარმოიშვა უნივერსიტეტისა და მეცნიერებათა აკადემიის მეცნიერ მუშაკთა დიდ ექსკურსიაზე (დასახელებულ პირთა წინამძღოლობით), რომელმაც 1949 წლის გაზაფხულზე დაათვალიერა სამგორის სარწყავი არხის მშენებლობა და მის ფარგლებში მყოფი უჯარმის ნაციხვარი.

შეიქმნა იერის ხეობის ისტორიულ-არქეოლოგიურად შემსწავლელი დიდი ექსპედიცია („იორ-უჯარმის ექსპედიცია“), რომლის მუშაობაც გამიზნული იქნა, როგორც საქართველოს ისტორიის კათედრისა და ისტორიის ინსტიტუტის ქმედითი მონაწილეობა, ქართველი ერის მიერ დაწყებულ დიდ საშვილიშვილო საქმეში — ოდესღაც გაფურჩქნილი და ავბედობის შედეგად გაუდაბურებული სამგორის ველის მორწყვის მოგვარებაში თავიანთი პროფილის შესაბამის, სპეციფიკური ამოცანებითა და საშუალებებით.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთსავე ღონისძიებას წარმოადგენდა ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელიც პროფ. გ.ნიორაძის ხელმძღვანელობით 1949—1950 წწ. თხრიდა სამგორის სამთაგან ერთ ყორღანს — კოხრას გორს, რომელიც ფრიად მნიშვნელოვანი ძეგლი, აღრეული ბრინჯაოს ხანის ბელადის ძეგლი სამარხი აღმოჩნდა.

იორ-უჯარმის ექსპედიციას თავიდანვე მიენიჭა, გარდა მეცნიერულისა, სამოსწავლო ხასიათიც. გათხრით მუშაობასთან ერთად სისტემატურად წარმოებდა დაზვერვითიც: კოლექტიური მოგზაურობა, ნ.ბერძენიშვილის მეთაურობით, იორს აღმა თუ დაღმა — თიანეთის, საგარეჯოს, კატრეთისა და წითელწყაროს რაიონებში. ნაციხვარის თხრის პარალელურად ნაბიჯ-ნაბიჯ დაიხვერა უჯარმის მიდამოები და შედგა სათანადო რუკაც.

საკუთრივ თხრა წელიწადში მხოლოდ თითო თვეს ან სამ კვირას გრძელდებოდა, ასე რომ საერთოდ სულ სამიოდე თვის განმავლობაში არის ნაწარმოები (1950—52 წლებში) და ამის წინასწარ ხაზგასმა საჭიროდ მიგვაჩნია: რა თქმა უნდა, ამ მხრივ გაკეთებული არც ისე ბევრია, გასაკეთებელი გაცილებით ბევრი დარჩა და სამწუხაროდ თხრა მის შემდეგ ჯერაც არ განახლებულა⁴⁴.

თხრაც (ისევე, როგორც ზევრეა) ექსპედიციის ხელმძღვანელის ნ.ბერძენიშვილის მიერ დასახული საერთო გეზის შესაბამისად და მისი სისტემური ზედამხედველობა-თათბირით მიმდინარეობდა, ამ სტრუქტურების ავტორის მეთაურობითა და ინსტიტუტისა თუ უნივერსიტეტის მრავალი კვალიფიციური მუშაკისა და მრავალი ახალგაზრდის მონაწილეობით. არქიტექტურულ სამუ-

⁴⁴ განსვენებული მეცნიერის სიცოცხლეში, სამწუხაროდ, მართლაც აღარ მოხერხდა უჯარმის არქეოლოგიური შესწავლის განახლება. მხოლოდ მოგვიანებით, 1978 წელს სველთა დაცვის მთავარსამმართველოს ინიციატივით და ბ.ჭედლიშვილის ხელმძღვანელობით უჯარმაში ჩატარდა ძველის კონსერვაციასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი გათხრითი სამუშაოები. ეს სამუშაოები გავრცელდა შემდგომ წლებშიც, მაგრამ მუდმივი არქეოლოგიური მეთვალყურეობის გარეშე. ამ სამუშაოების დროს მოპოვებული არქეოლოგიური მასალები წინამდებარე პუბლიკაციაში არ შედის, რედაქტორი.

შაობებს უძლევებოდა იმეამად ინსტიტუტის მუშაი ირ.ციციშვილი, ხოლო მუშაკთა სიმრავლე ხელს უწყობდა ერთდროულად რამდენსამე ადგილას თხრის წარმოებას და ეს რამდენადმე ანაზღაურებდა დროის სიმცირეს. მუშაობის სიცხოველეს ისიც აძლიერებდა, რომ მოთხრილი მიწა იყრებოდა ციხის მალ-ლობის ციცაბო კალთებზე და ეს მუდამ რთული საკითხი ადვილად მოგვარდა. თხრის დაწყებამდე საჭირო შეიქმნა მთელ ციხეს შიგნით მოდებული ტყე-ბუნ-ქნარის გაჩეხვა.

ნაციზმარის განათხარი

თავდაპირველად ექსპედიციაც იმ აზრს ადგა, რომ ქალაქი უჯარმა ციხის უშუალო სიახლოვეს უნდა ყოფილიყო განლაგებული (მით უმეტეს, რომ გარ-შემო ტყეში არაერთი და ორი შენობის ნანგრევები და სამარხი იქნა მიკვლეული და მოსინჯულიც კი. ოღონდ ის კი მაშინვე საეჭვოდ იქნა მიჩნეული, რომ ციხის შემოზღუდვილის ქვედა ნაწილი წარმოადგენდა ქალაქს, როგორც წინასწარ აცხადებდა შ.ამირანაშვილი: ისედაც ძალიან მცირე ფართობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ფრიალო, ფეხმოუკიდებელ ფერდობს ეკავა. ამიტომ, ერთ ხანს შესწავ-ლილი ძეგლი გამოცხადდა იქვე მდებარე ქალაქის დედაციხედ. მერე და მერე ეს წარმოდგენა დაზუსტდა და — წინასწარულად უნდა განვაცხადოთ — შე-მუშავდა აზრი, რომ ქალაქი უჯარმა არსებითად იქვე უნდა ყოფილიყო, სადაც ახლა სოფელი უჯარმა და მას იქ აზიდულ, ძალიან შესაფერის მალლობზე უნდა ჰქონოდა საკუთარი სიმაგრე⁴⁵ (ეგებ სწორედ „დედაციხე“ ამ თვალსაზ-რისით).

ხოლო შესწავლილი უნდა ყოფილიყო ქალაქიდან რამდენადმე განზე გამდგარი დიდკაცური ციხე-დარბაზი, რომელსაც ბუნებრივად გაუჩნდებოდა ირგვლივ უშუალოდ მომსახურე ადამიანთა მოზრდილი სამოსახლოც.

შესწავლილი ციხე აშენებულია ივრის მარჯვენა ნაპირას მდებარე მოგრ-ძო, საკმაოდ მაღალ სერზე და მის ჩრდილო, წყლისაკენ ჩამავალ ფერდობზე (ტაბ. II, 1, 2). ეს სერი შედგება ზედა მესამეულის სიბი და პრიზმულად გან-წვერებული, ღია ნაცირაფერი ქვიშაქვებისაგან. ბუნებრივად საკმაოდ ბრტყელი მისი თხემი ხელოვნურადაც მოუსწორებიათ და რამდენადმე გაუფართოვებიათ.

ციხე, როგორც ადრევე იყო აღნიშნული ზემოთ დამოწმებულ ნაშრომებში, შედგება ორი მკაფიოდ გამორჩეული ნაწილისაგან: ა) მალლობის თხემზე მოზღუდვილი, ასე ვთქვათ, ზედა ციხისა (შ.ამირანაშვილის „შიდა ქალა-ქი“) და ბ) კალთაზე მოზღუდვილი ქვედა ციხისა გან (ტაბ. IV, 1 და 2). (შ. ამირანაშვილის „თვით ქალაქი, ქანობზე შემოფარგლული“). ზედაციხის ფართობს მიახლოებით 9.500 კვ.მ (105x90) ვითვლით, ქვედაციხისას — 4.500 კვ.მ (132x34). ასე, რომ სულ უჯარმის ციხეს 14.000-ოდე კვ.მ ანუ თითქმის 1,5 ჰექტარი უკავია (შ.ამირანაშვილი რატომღაც გაცილებით ნაკლებს 8.000 კვ.მ ანგარიშობდა).

ზედა და ქვედა ციხეებს რელიეფის მხრივ მკვეთრად ჰყოფს ერთი-მეორისაგან ციცაბო შიშველი კლდე, რომელიც ქმნის დაახლოებით 30 მეტრის სიმაღლეთა სხვაობას. ამ ფრიალოს ქვემოთ კალთა უკვე დამრეცია და ზედ ივრის პირას — ისევ ფლატე. ზედა ციხის ტოპოგრაფიული ნიშნულებია 91-100, ქვედა ციხის ივრისპირა გალავნისა — 17-19.

ზედაცა და ქვედა ციხეც შედგება ერთი და იმავე სქემით აგებული ზღუდე-

⁴⁵ ამ სიმაგრის ნაშთები 1952-53 წლების წყალდიდობის დროს ჩაქცეულა მდინარე იორში, რედაქტორი.

გოდოლებისაგან. გალავანს წესიერი სწორკუთხედის მოყვანილობა აქვს. მის კუთხეებშიცა და შუაშიც ჩადგმულია ისევე მოყვანილი გოდოლები (ტაბ. IV, 2), რომლებიც მეტად თუ ნაკლებ გამოზიდული არიან გალავანს გარეთ; გოდოლები იატაკთა ძელების თავთა შესადები ფოსტების მიხედვით, ჩვეულებრივ სამსართულიანი უნდა ვიკულისხმეთ: გოდოლთა თავების აქა-იქ შემორჩენილი მცირე ნაშთები გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ქონგურებით დაგვირგვინებული ყოფილან, ხოლო ძირს მრავლად დაფენილი კრამიტის ნატეხები მიუთითებს, რომ მათი სახურავები დიდრონი (ჯერ კიდევ ანტიკური დროისათვის დამახასიათებელი ზომა-მოყვანილობის) გვერდებშეკეცილი ანუ „შემოღობილი“ კრამიტით ყოფილა დაბურული.

გარდა ჩვეულებრივი — შედარებით ვიწრო, თითქმის კვადრატული, მართკუთხედი — გოდოლებისა, ზედა ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ (ყველაზე უფრო მიუწვდომელ) კუთხეში ჩადგმულია რთული, სამსენაკიანი, სამსართულიანი და სხვებზე ბევრად უფრო განიერი, მაგრამ მაინც არსებითად კოშკური ნაგებობა (ზედაციხის I ნაგებობა), რომელიც ექსპედიციის მუშაობის დაწყებისთანავე პირობით მიჩნეულ იქნა მეფის სადგომად, სასახლედ (ტაბ. XI, 3, 4). ეს აზრი გააძლიერა იმ გარემოებამაც, რომ ქვედა სართულის ქვეშ გამოჩნდა თალურად გადახურული სრულიად უსინათლო და ალბათ თითქმის უპაეო სარდაფი, რომელიც პირობით მიჩნეულ იქნა სასახლის დილევად (ტაბ. IX, 4). ამრიგად, პირველად მოგვიხდა შეჩვევა აზრთან, რომ მეფის სასახლეს კი შეიძლება გოდოლივით შენობას წარმოადგენდეს. ექსპედიციის მიერ ჩატარებული მუშაობის შემდეგაც შეიძლება ეს ვარაუდი მართებულად ჩაითვალოს: მაინცადამაინც მთელ ციხეს შიგნით არსად გვეგულება სხვა საამისო შენობა, ხოლო გარეთ არც არის მოსალოდნელი, რადგან იქ სასახლე ჯეროვნად ვერ იქნებოდა დაცული.

ზღუდეში ჩართული, კუთხური „სასახლის“ შემდეგ უნდა აღინიშნოს სამი მეტ-ნაკლებ ცალკე მდგარი და განსხვავებული ნაგებობა.

ერთი მათგანია ზედა ციხის სამხრეთ კედელზე და ერთ-ერთ გოდოლზე უშუალოდ მიდგმული, ახლა ორსართულიანი საყდარი — ზემოთ რამდენიმე გზის უკვე ხსენებული „ჯვარი პატიოსანი“, რომელიც უყოყმანოდ უნდა ჩაითვალოს ციხის საყდრად და, ჩანს, წარმოადგენს სწორედ იმ „რაჟდენ წმინდის ეკლესიას“, რომელიც ვახტანგ გორგასალს აუშენებია უჯარმაში (ტაბ. XIX, XX) ჯუანშერის ცნობით, გ. ჩუბინაშვილის მართებული აზრით ამ ძეგლის ორფენიანობისა და მხატვრული უსახურობის შესახებ უკვე დამოწმებული გვაქვს. აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ, ჯერ ერთი, საყდარს ირგვლივ არტყია დაბალი, ნამდვილად მერმინდელი გალავანი და, მეორეც, საყდარი (უფრო სწორად, მისი გვიანდელი ზედა სართული (ტაბ. XXI) ისეა მიშენებული გოდოლზე, რომ ამ უკანასკნელის კარი გაუქმებულია.

ზედაციხის ჩრდილო კედელზე უშუალოდ მიდგმულია გრძელი, სწორკუთხოვანი, თაღოვან-სახურავიანი შენობა („III ნაგებობა“), რომლის კედლები ამოყვანილი და შემოსილია სრულიად ისევე, როგორც ზღუდე-გოდოლები (ტაბ. VI). იგი პირობით სამეურნეო ნაგებობად, „ბელად“ იქნა მიჩნეული. მისი ჩრდილო კედელი იკივია, რაც ციხის ჩრდილო კედელი. მის გვერდით, დასავლეთ მხარეს არის მომცრო გოდოლი (№ 7), რომელიც დაშენებულია ძველ, აგრეთვე სამეურნეო დანიშნულების სწორკუთხოვან ნაგებობაზე („II ნაგებობა“). III ნაგებობის აღმოსავლეთ ძველ გალავანში ყოფილა ღიობი — ჩანს, ქვედა ციხიდან ამოშავალი გზით ზედა ციხეში შემოსასვლელი. მის აღმოსავლეთ ზღუდეზე მიდგმულია (ოღონდ გარდღივარდმო და არა გასწვრივ) კიდევ

ერთი სწორკუთხოვანი შენობა („IV ნაგებობა“), რომლის თავდაპირველი დანიშნულების გარკვევა ჭირს (ტაბ. VI). ციხის რეკონსტრუქციის თავისუფლ გეგმაზე, ექსპედიციის მონაწილე არქიტექტორი ი. ციციშვილი ზედაციხის აღმოსავლეთ ნაწილში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ განაპირა გოდოლის დასავლეთით ვარაუდობს „V ნაგებობას“. იქ სადაც ადრე იგულისხმებოდა „№ 2 კოშკის“ ნაშთი. თუ ეს ასეა, მაშინ ზედაციხის გალავანში შემორგველი სულ 7 გოდოლი დაითვლება (I ნაგებობის „სასახლის“ ჩათვლით), სამხრეთ-აღმოსავლეთი განაპირიდან ჩრდილო-დასავლეთისაკენ. მე-8 ღვას ზედაციხის აღმოსავლეთ, განმარტებულ კონცხზე და იგი, ჩანს, სათვალთვალოდ იყო და იქიდან (ძნელი გზით) მომხდურათთვის გზის გადაკვეთი (ტაბ. IV, I).

მუშაობისას ზედაციხის შიდა არე პირობით დაყოფილ იქნა სამად (რელიეფის გარდატეხისა და აგრეთვე მერმინდელი გარდვიგარდმო კედლების შესაბამისად); 1) „სასახლის უბანი“ (აღმოსავლეთ განაპირას); 2) „შუა უბანი“; 3) „საყდრის უბანი“ (დასავლეთ განაპირას, II—IV ნაგებობათა ჩათვლით).

ქვედაციხის გალავანში ჩართულია მხოლოდ გოდოლები, სულ ცხრა, ერთი მეორისაგან დაახლოებით თანაბრი დაშორებული: სამი (№№ 1—3) — დასავლეთ ზღუდეში, სამი (№№ 4—6) ჩრდილო და სამი (№№ 7—9) აღმოსავლეთ კედელში (ტაბ. IV, 2). ამათგან რვა ერთგვარია, თითქმის კვადრატული, მეცხრე (№ 5, ჩრდილო ზღუდის შუაში) კი ზომითაც (მოგრძო-სწორკუთხა მოყვანილობით) და აღნაგობითაც განსხვავებულია. მას „წყლის კარის გოდოლი“ ეწოდა (ტაბ. VIII, 3). ამის საფუძველს გვიქმნის ის გარემოება, რომ ზედაციხეში, საყდრის მახლობლად, შემორჩენილია კლდის ნაპრაღის გაფართოებით გაჭრილი გვირაბის თავი და, რამდენადაც მოხერხდა მისი ამოწმენდა, ეს გვირაბი სწორედ ქვედაციხის აღნიშნული კოშკისაკენ მიემართებოდა.

ქვედაციხის შიდა არეზე გამოვლინდა მცირე, უმნიშვნელო, კვა-თიხით ამოყვანილი ოთხი შენობის ნაშთები, რომელიც, რა თქმა უნდა, ვერაფრით ვერ ჩაითვლება „ქალაქად“. როგორც გათხრამდე ეგონა ზოგ მკვლევარს, მათი ხნოვანების შესახებ გადაჭრით რისიმე თქმა ძნელია, უსახურობის გამო (ამ მხრივ ზედაციხის შიდა ნაგებობანი ბევრად უფრო მეტყველია).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მაშინ, როცა ზედაციხის გალავნის მნიშვნელოვანი ნაწილი და თითქმის ყველა გოდოლი შემდგომ მეტ-ნაკლებ გადაკეთებული თუ დაშენებულია (გარდა „სასახლისა“), ქვედაციხისას სულ ერთ ადგილას ეტყობა მერმინდელი მშენებლობის კვალი და ცხრიდან მხოლოდ ერთი, „წყლის კარის გოდოლი“ არის გადაკეთებული, შიგნით, დანარჩენებს ყველას პირვანდელი სახით მოუღწევიათ ჩვენამდე, ან დაქცეულან. ეს იმას მოასწავებს, რომ მერმინდელ მშენებლებს ასე ვთქვათ, გამოუთიშავთ თავიანთი თვალთახედვის არედან ქვედაციხე: ან იმდენად აღარ დასჭირვებიათ იგი, ან არა და იმ დროს ჯერ კიდევ კარგად ყოფილა დაცული.

კედლების სისქე ყველაზე უფრო ხშირად უდრის 1,40—1,45 მ, არის — 1,04 და 1,21 მ, „სასახლე გოდოლის“ კედლების სისქე 1,19—1,22 მ-ია.

აღწერილ ნაგებობათა სისტემა ქმნის უჯარმის ციხის ძირითადს, პირველად ჩონჩხს, რომელსაც საერთოდ ძალიან რიგიანად გაუძლია ჩვენ დრომდე — მეტადრე ქვედაციხეში, სადაც ზოგ გოდოლს სიმაღლის მცირე ნაწილი თუ აკლია. თავდაპირველი სიმაღლე 13—14 მ უნდა ვიგულისხმოთ. ისინი 2—3 მ შემადლებული არიან ზღუდესთან შედარებით.

ეს პირველადი ჩონჩხი, მშენებლობის ტექნიკისა და მხატვრულ-არქიტექტურული იერის მხრივ დიდ ერთგვაროვნებასა და მთლიანობას იჩენს და სამწიფად წარმოებული საველე მუშაობის შედეგადაც კი შეურყეველი დარჩა

შეხედულება, რომ შეუძლებელია მასში დანახვა სხვადასხვა დროის მშენებლობისა, მაგ., ერთი-ორი საუკუნით დაშორი შორებულისა, შ.ა.მ.რ.ანაშვილი რომ აცხადებდა. ზედაცა და ქვედაციხეც ერთდროულად, ერთსა და იმავე — გონიერი და გაწაფული ფორტიფიკატორის, ნიჭიერი და კარგი მხატვრული გემოვნების მქონე — ხუროთმოძღვრის მოფიქრებული და განხორციელებულია. ეს ნაშენობა სადღესოდ უძველესი ჩანს და არც არქეოლოგიური მონაპოვარი მიგვანიშნებს რასმე მის უწინარეს, საკუთრივ ნაგებობათა შესახებ რომ აღარა ითქვას რა.

უჯარმის ციხის მშენებლობის ამ I პერიოდს ახასიათებს: გალავნის სწორკუთხოვნება და გოდოლების ასეთივე, ზოგჯერ კვადრატული განიკვეთი; გოდოლებში კარ-სარკმელთა სიმრავლე და დიდი სიმაღლე-სიგანე; ნალისებრი მოყვანილობის, ბრტყელი ფილებისაგან შემდგარი კამარები და თავზე გოდოლების დაბურვილობა კრამიტით; სწორკუთხოვანი ქონგურები გოდოლებისა (ერთ-ერთზე, შემორჩენილი ნაშთის მიხედვით); ადრევე ცნობილი, ფრიად თავისებური და პერანგის ყოველ მტკაველზე დაფინებული ერთნაირობით გამოხატული წყობა თანაბარი და მსგავსი მოყვანილობის, მოდაბლო, კარგად თლილი კვადრებისა, რომელიც განუმეორებელსა და ნამდვილად მოხდენილ შესახედაობას ანიჭებს ყველა კედელს და საეროდ ციხე-დარბაზს. ზახგასმით არის აღსანიშნავი, რომ ამ წყობას მშენებლები არსად ღალატობენ: მას ეხედავთ ზღუდეშიც, გოდოლებშიც, „სასახლეშიცა“ და სამეურნეო შენობებშიც (ტაბ. XVI). ცვალებადია (ისიც ზოგან და არც თუ მთლად თვალსაჩინოდ) მხოლოდ კვადრების სიგრძე, სიგანე და სიმაღლე. უთუოდ შეგნებული თავშეკაპებით არის გამოყენებული დუღაბი — მაინცადამაინც გაცილებით ნაკლებ, ვიდრე იმავე ციხის მერმინდელ ნაშენობარში, სადაც პერანგის წყობა (თავისთავადაც სულ სხვაგვარი) პირდაპირ „ჩამხრჩვალა“ დუღაბში.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ პექტარნახევარი ფართობის მოშლუდეელი გალავნის, გოდოლებისა და შიდა შენობათა ამგვარად მოპირკეთებას ასიათასობით კვადრის მოჭრა, გათლა, მორგება და დაწყობა დასჭირდებოდა, კიდევ უფრო სარწმუნო მოგვეჩვენება აკად. ს.ჯანაშიას ადრინდელი, გაკერით, მაგრამ გამჭრიახად გამოთქმული მოსაზრება, რომ უჯარმის ნაგებობათა კვადრები ჯერ კიდევ მონური შრომის ნაყოფი უნდა იყოს. მართლაც, უჯარმის ციხის უძველესი ნაშენობის შემხედვარეს უფრო ბაგინეთისა და გორის ციხის უძველეს გალავანთა ქვათილებების ჯერ კიდევ უდუღაბო წყობა გაახსენდება, ვიდრე საქართველოს ყოველ კუთხეში მრავლად შემორჩენილი შუა საუკუნეების ციხე-გოდოლთა კედელწყობა, სადაც უსწორმასწორო ნატეხი ქვებითა შემტკიცებული უხვად ნახმარი დუღაბით. სრულიად არა ჩანს ზრუნვა სიმწყობრეზე და მკაცრად გამოთვლა სითანაბრისა. შეიძლება მართლაც ითქვას, რომ უჯარმის კვადროვანი პერანგი თავისებური ძეგლია ჯერ კიდევ მონათმფლობელური საზოგადოებრივი წყობისა და მისით შებორკილი წარმოების წესისა. „შებორკილი“ თუნდაც იმიტომ, რომ იმ კვადრების მოჭრა, თლა და მორგება დიდად გაახანგრძლივებდა და გააძნელებდა მშენებლობას, როგორც „ფუფუნებით“, დეკორატიულობისადმი დაქვემდებარებული, არარაციონალური ტექნიკა.

აგრეთვე ძველი, წინარეფოდალური მშენებლობის ტექნიკის დამახასიათებელსა თუ გადმონაშთ ნიშანს გვაძლევს კრამიტის ნატეხები, რომლებიც განსაკუთრებით მრავლად ჩნდებოდა ქვედაციხის (შემდგომი მშენებლობის მიერ ნაკლებ ხელნახლების!) გოდოლების გათხრა-წმენდისას. უეჭველია, ამ გოდოლებს თავის დროზე კრამიტით დაბურული, ე.ი. ქანობიანი სახურავები ჰქონიათ ქონგურებს შიგნით. ეს კრამიტი ტრაპეციული მოყვანილობით, ზომა-პროპორციით (შემოღობილი — 44x46x30 სმ, ღარისებური — 44x22 სმ), ღია წითელი ფერითა

და გამოწევის კეთილხარისხოვნებით ზედმიწევნით მოგვაგონებს მცხეთაში (სამთაჟროში, არმაზისხევთან და მეტადრე ბაგინეთში) ასეულობით ამონათხარ კრამიტს. სამაგიეროდ იგი სრულიად არა ჰგავს უჯარმაშივე ზედაციხეში ამონათხარს, ეს უკანასკნელები გაცილებით უფრო ვიწრო და მოკლეა (36—37), მათ ნაპირი ოდნავ აქვთ აკეცილი და ბოლო გარდიგარდმო გადატიხრული და ისინი ძლიერ მოგვაგონებენ თბილისის, XIII საუკუნის კერამიკული სახელოსნოსა და თეთრიწყაროს ნადარბაზევის შუაფეოდალური ხანის ნასასახლარის თხრისას აღმოჩენილ კრამიტს⁴⁶. ყოველივე ეს იმასაც ნიშნავს, კიდევ ერთხელ, რომ უჯარმის უძველესი ნაშენობა ხნოვანებით უახლოვდება მცხეთის ანტიკური დროის ნაგებობათა წყებას და ამასთანავე იმას, რომ მშენებლობაში ღირდრონი მძიმე კრამიტის გამოყენება ჩვენში ერთ ხანს გამოპყოლია ფეოდალიზმისაკენ გარდამავალ ხანასაც. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთივე სურათი ჩანს კუხეთის რუსთავის ზოგიერთი უძველესი ქალაქური ნაშენობის განათხარშიც.

ჩვენი აზრით, ბუნებრივი იქნება, თუ უჯარმის განათხარი ციხე-დარბაზის პირვანდელ ნაშენობას მივაწერთ სწორედ ვახტანგ გორგასალს, ზემოთ უკვე დამოწმებული წერილობითი ცნობების შესატყვისად. ხოლო სხვა წყაროები საერთოდ უჯარმის დაარსება-გაშენებას ბევრად უფრო ადრინდელი ნამდვილი ანტიკური ხანის მეფეთა დამსახურებად მიიჩნევენ. იქიდან საკუთრივ ეს ციხე-დარბაზი უნდა გამოირიცხოს, სათანადო ძეგლები ჯერაც გამოსავლენია უჯარმის ნაქალაქარის სხვა ადგილებში. ვახტანგ გორგასალია სწორედ ის მეფე, რომლის დროსაც მონათმფლობელური წყობის გადმონაშთებსა და ახალ, ფეოდალურ წყობას ცხარე ჭიდილი აქვთ, თვით მეფე მოძველებული წყობის მომხრეა და სწორედ ამას ემსხვერპლება, სჯანაშიას აზრით.

მაინცდამაინც, ექსპედიციამ ველად მუშაობის დროს შემოიღო პირობითი ტერმინი ზემოთ დაწვრილებით დახასიათებული ციხის პერანგის თავისებური წყობის აღსანიშნავად: „გორგასალური“ ანუ „უჯარმული“, დაზვერვითი მოგზაურობის დროს კი აღნიშნა იგი ხაშმის (კაწარეთის) სამების, VI ს-ნის ტაძრის შიგნითაც და გომბორთან მდებარე ვეროხის ციხის პერანგშიც.

მოსალოდნელი იყო, რომ უჯარმის ციხის უძველესი ნაშენობის მიკუთვნებას V საუკუნისადმი საიმედოდ დამოწმებოდა განათხარიც. მაგრამ სათანადო კულტურული ფენა ძლიერ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად შემორჩენილი აღმოჩნდა, შესწავლილ უბნებში მაინც. ამის მიზეზი სავსებით გასაგებია: დედაციხე მომდევნო დროებშიც არაერთგზის და არცთუ მცირე ხნობით ყოფილა ხოლმე გამოყენებული — წერილობითი ცნობების მიხედვითაც და საველე დაკვირვების მიხედვითაც. მასში კვლავ და კვლავ დაბინავებულ ადამიანებს მნიშვნელოვანი მშენებლობაც უწარმოებიათ, თავიანთთვის საჭირო სამეურნეო-საოჯახო მოწყობილობაც (მარნები, თონეები, კერები და სხვ.) გაუმართავთ თითქმის ყველა გოდოლში თუ ზედაციხის ეზოებში და ამასობაში, ცხადია, ძირფესვიანად ამოუზარუნებიათ ძველი კულტურული ფენები. ამიტომ არის, რომ ამ უკანასკნელთა კუთვნილი ნივთიერი ძეგლები კანტი-კენტად თუ გვივარდება ხელში. მიუხედავად ამისა, ორიოდე უურადსადები მონაპოვრის დასახელება მაინც შეგვიძლია.

უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ „სასახლის“ ძირა სართულისა და

⁴⁶ გ. ლ. მ. თ. ი. ძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1948 წლის ზამთარში. — მასალები საქ. და კავ. არქეოლოგიისათვის, I, 1955, გვ. 150—152; ი. რ. ცი. ი. შ. ე. ლ. ი. და პ. ზ. ა. კ. ა. ი. ა. ნადარბაზევი, იქვე, გვ. 105. გ. ლ. მ. თ. ი. ძე, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ქვემო ქართლში 1948, 1949 და 1954 წლებში. 1957, ხელნაწერი.

„ჯვარი პატიოსნის“ საყდრის უბანში მდებარე, IV ნაგებობის ნანგრევის ამოწმენდისას მიწას... აქა-იქ ამოჰყვებოდა ხოლმე წითლად გამოშფავარი და ასევე შეღებილი, ან ლაქისებრ გაპირალებული თიხის მომცრო ჭურჭლის ნამტვრევები, რომელიც მოგვაგონებს ჩვენში (კერძოდ, მცხეთაში, ალაზნის ველის განათხარში და სხვ.) ახ. წ. I—III საუკუნეებში გავრცელებულ კერამიკას და თუ იმავდროულია, რა, უშუალოდ მომდევნო ორიოდ საუკუნისა მიხედვით შეიძლება იყოს.

1952 წელს ქვედაციხის მე-5 („წყლის კარის“) გოდოლის შიგნიდან წმენდისას, ღრმა ფენაში აღმოჩნდა სასანური ვერცხლის მონეტა — ფეროზ მეფის (458—488 წწ.) სახელით მოჭრილი ღრამა. ამრიგად, აქ საქმე გვაქვს ზოგადად ვახტანგ გორგასლის თანამედროვე ისტორიული პირის (სხვათა შორის, ბოლნისის სიონის ცნობილ სამშენებლო წარწერაში მოხსენიებულის) ფულთან, რომელიც, თქმა აღარ უნდა, დაახლოებით იმავე ხანებში მოექცეოდა მიწაში, და, მაშასადამე, უფლება გვაქვს ეს უკანასკნელიც აღნიშნულ დროს მივაკუთვნოთ. ეს კი იმას მოასწავებს, რომ ზემოთ ხსენებული გოდოლი იმ დროს უკვე მდგარა და შემდეგ მოხვედრილა მასში მონეტა.

ქვედაციხის მეხუთე და აგრეთვე პირველი გოდოლის ამოწმენდისას ამოდიოდა თავისებური თიხის ჭურჭელი, რომელიც თითქმის უფრო არქაულად გამოიყურებოდა, ვიდრე ის მრავალრიცხოვანი (მათ შორის აგრეთვე მოჭიქული) კერამიკა, რომელიც განუყრელი მხლებელი იყო კელტურული ფენებისა ყოველ უბანზე და რომლის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

დასასრულ, არქაულ საგნადვე გვეჩვენება ქვედაციხის მე-3 გოდოლის თხრისას ნაპოვნი, ბრინჯაოს მოზრდილი პირხსნილი, ოთხკუთხა-განიკვეთიანი რგოლი, რომლის დანიშნულება არ არის მთლად ცხადი: მხოლოდ პირობით შეგვიძლია მივამსგავსოთ სამთავროს გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამარხებში საკმაოდ გავრცელებულ რგოლებს, მახვილის მხარიდლივ ჩამოსაკიდი ყაწიმებისა⁴⁷.

თუ მივუბრუნდებით ისევ ზედაციხის განათხარს, აგრეთვე უნდა აღვნიშნოთ „სასახლის“ სარდაფიდან თუ დილეგიდან ამონათხარ მიწაში ნაპოვნი ნატეხები თიხისა და მინის საკმაოდ თხელი და ზოგჯერ სულაც ფაქიზი ჭურჭლებისა, ხოლო განსაკუთრებით — ფრიალ თავისებური (თხელი, უანგობო, ნაირფერად მოხატული) მცირე ჯამუკათა ნატეხები. ეს უკანასკნელები ძირფესვიანად გამოირჩევიან უჯარმის ნაციხვარისა თუ სხვა შუაფეოდალურივე ხანის ძეგლთა თხრისას მრავლად ამომაველი, ანგობზე ნაირფერად მოხატული და მოჭიქული ჯამ-ჭურჭლისაგან. ჩვენ ველზედვე მივეცით ნება თავს და ზემოაღნიშნული თავისებური უანგობოდ მოჭიქული კერამიკა ბევრად უფრო ძველად მივიჩნიეთ⁴⁸. ეს ვარაუდი დღემდე არაფერს შეუწყევია.

საყდრის უბანში მდებარე IV ნაგებობაში, სადაც განსაკუთრებით იყო დარღვეული სტრატეგრაფიული სიმწყობრე და თვალნათლივ სხვადასხვა დროის ნივთები ერთ დონეზე გვხვდებოდა, ყურადღება მიიპყრო საკინძისთავის ტიპურმა ნატეხმა. თავი გამოთლილი ყოფილა ლაჟვარდისაგან, ბროწეულის ყვავილის დარად. საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ ამგვარი (უფრო მარჯნის,

⁴⁷ გ. ლ. მ. თ. ა. თ. ი. ძე, ბრინჯაოს სატევრები და მახვილები სამთავროს უძველეს სამარხებში, 1944. ეს ნაშრომი ცალკე მონოგრაფიის სახით გამოიცა 1947 წელს: იბ. ბრინჯაოს სატევრები და მახვილები სამთავროს უძველეს სამარხებში, თბ., 1974.

⁴⁸ ბეჭდურად ეს აზრი რამდენიმე წლის დაგვიანებით და ისიც გაკვირთა გვაქვს პირველად გამოთქმული. გ. ლ. მ. თ. ა. თ. ი. ძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1948 წლის ზამთარში. გვ. 165, შენ. 1.

ნაკლებ ლაჟვარდის) თავით დაგვირგვინებული საკინძები ძალიან არის გავრცელებული მცხეთის სამაროვანთა (სამთავრო, არმაზისხევი და სხვ.) და რამდენადმე აგრეთვე რუსთავის მარჯვენა ნაპირის ქვის სამარხებში. ამ უკანასკნელთა გულდასმით შესწავლამ გამოარკვია, რომ აღნიშნული სახის საკინძები, კერძოდ სამთავროში, ჩნდება VI საუკუნის დამდეგს და არსებობას განაგრძობს VIII ს. ბოლომდე⁴⁹. ამრიგად, შეუძლებელი არ უნდა იყოს უჯარმის ერთადერთი ნიმუში მივაკუთვნოთ V ს. ბოლოს და VI ს. დასაწყისს.

თუ ზემორე განხილულ, ნიშანდობლივ არქეოლოგიურ მონაპოვართა ხნოვანებრივ გასაქანს შევუფარდებთ ჩვენი მატრიანეების თხრობის მიხედვით მოხაზულ ქრონოლოგიას, იგი უნდა შეესაბამებოდეს სწორედ ვახტანგ გორგასლისა და მისი უახლოესი მემკვიდრეების ხანას. ამასთანავე ხაზგასასმელია, რომ ვახტანგის უწინარესი დროის ნაშთად ბრინჯაოს საყაწიმე (?) რგოლი თუ ჩაითვლება და ისიც დიდი პირობითობით.

ასეთა უჯარმის ივრისპირა ციხე-დარბაზის მშენებლობის I პერიოდის, ჩანს, გორგასლის ზეობის წლებისა (V ს. მეორე ნახევარი) და მომდევნო ათეული წლების ან ეგებ ორიოდ საუკუნის — არქიტექტურულად ყველაზე უფრო საინტერესო და თავისებური, ხოლო არქეოლოგიურად ფრიად ნაკლებოვანად დოკუმენტაციამწილი ძეგლები. დოკუმენტაციის მხრივ ამ უკანასკნელთა შორის უმნიშვნელოვანესად და ყველაზე უფრო მეტყველად უნდა მივიჩნიოთ უე რ ო ზ ს ა ს ა ნ ი ა ნ ის დრამა და ლაჟვარდის ქინძისთავის ნატეხი.

II პერიოდში მშენებლობა უმთავრესად უწარმოებითა ზედაციხეში და ქვედაში იგი შეხებიდა მხოლოდ მე-5 („წელის კარის“) გოდოლსა და ზღუდეს მის მახლობლად.

ზედაციხესა და მეტადრე მის კუთხის გოდოლებს ფრიად საგრძნობლად აქვთ სახე ცვლილი. სწორედ იქა ჩანს ის მძაფრი კონტრასტი, რომელიც ანტიკურიდან ადრეფეოდალურზე გადმომავალი და შუაფეოდალური ხანის სამაგრო მშენებლობის მხრივ ყოფილა ჩვენში. შუაფეოდალური ხანისათვის მისაკუთვნებული გოდოლები ზოგი ზედ არის დაშენებული ძველთა ნანგრევებზე თუ ამრიგად არის ეს უკანასკნელები შევსებული და ამიტომ „ძალაუნებურად“ იმეორებს მათ სწორკუთხოვანსა თუ კვადრატულ განივკვეთს, ოღონდ წიბოები მაინც მომრგვალებული აქვს (მაგ. კოშკი № 1); ზოგი კი თითქმის ძირიდანვე არის ახლად ამოყვანილი, მთლიანი ყრუ ბურჯების სახით (მაგ. № 5 და უფრო კი № 6), რომელთაც სულ სხვაგვარი აქვთ მოყვანილობაც — ცილინდრული ან კონუსური (ტაბ. III, 1).

კონტრასტი მძაფრად იჩენს თავს აგრეთვე კედელწყობაში. სწორედ აქ ვხედავთ შუაფეოდალური ხანისათვის დამახასიათებელს, დიდრონს, უსწორმასწოროდ და არათანაბრივ მოტეხილ ქვებს, შეკრულს ჭარბად ნახშირი კირდულბით.

ამგვარი დაშენება-გადაკეთება მრავალ ადგილას ეტყობა გალავანსაც (მეტადრე სამხრეთ ზღუდეს). ეტყობა იგი საყდრის „ჯვარი პატიოსნის“ ნაშენობასაც, რომელიც ორსართულიანი გამხდარა (ტაბ. XXI) და რომლის რთულ შედგენილობა-აღნაგობა ანალიზს აქვერ გამოვეყიდეებით, მით უმეტეს, რომ ეს გ. რუბინაშვილსა აქვს გაკეთებული.

ნამდვილად II პერიოდსვე უნდა მიეწეროს ის მკვიდრი, მძლავრი ქვითკირის კედლები, რომლებითაც ზედაციხე თითქოს გარდიგარდმო დაუტიხრავთ ორგან

⁴⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მინის წარმოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში, სამთავროს სამაროვნის IV—VIII სს. მასალების მიხედვით, 1955; მცხეთა, 7, გვ. 137—138.

და სწორედ ამრიგად წარმოქმნილა ზემოთ ჩამოთვლილი მისი სამი, ურთიერთ-საგან გათიშული უბანი. განსაკუთრებით კარგად ჩანს ასეთი განივი კედელი „სასახლის უბნის“ დასავლეთით: ამ კედლით ის უბანი სავსებით მოწყვეტილია დანარჩენი ზედაციხისაგან და თითქოს დამოუკიდებელ მცირე „შიდაციხედ“ არის ქცეული (ტაბ. XI, 2). ამას ემატება თვით ძირითადი გალავნის შეკეთებაც და აგრეთვე აღმოსავლეთ განაპირას (ძველად თითქოს შემოუზღუდავად დატოვებულ კიდეზე) აღმაცერად მიმართული და ძველი გოდოლის (№ 1) შუაზე გადაშტრობილი კედლის ამოყვანა. აქვე კი უნდა დავძინოთ, რომ ამ უკანასკნელის წყობა ძველებურს „გორგასლურს“ მოგვაგონებს და ეგებ მისი მიბაძვითაც კი იყოს ამოყვანილი? მინცადამაინც, აქ საშენ მასალად სწორედ ძველი თუ ძველებური კვადრები (და არა უსწორმასწორო და უთანაბრო ნატეხი ქვები) არის გამოყენებული და ამას კი სხვა ადგილებში ვერსად ვხვდავთ.

II პერიოდსავე უნდა ეკუთვნოდეს: „სასახლის“ სენაკებს შორის იმთავითვე დატანებულ კართა ამოქოლვა; მარნის მოწყობა „სასახლის“ სამხრეთ სენაკში (ტაბ. XII, 1) (მასში ჩადგმულ ქვევრებს ირგვლივ კირით შემოკრული აქვთ თიხის ჯამ-ჭურჭლის ნატეხები, რომლებშიც გამოიყენება სწორედ შუაფოთდალური ხანისათვის დამახასიათებელი ჯამები); საკმაოდ მრავალრიცხოვან, მცირე თონე-კერათა გამართვა „სასახლის“ ეზოში, საყდრის უბნის ძველ ნაგებობებში (კერძოდ, მე-4-ში) და აგრეთვე ქვედაციხის თითქმის ყველა გოდოლში.

ყოველივე ამას თან ახლავს კერამიკის ნამტვრევით მდიდარი და აგრეთვე თითო-ოროლა სხვა საგნის შემცველი კულტურული ფენა, რომელიც ძველ ფენასთან შედარებით ნაკლებ არის დარღვეული და ამიტომ გაცილებით უფრო სრულ სურათს გადაგვიშლის თვალწინ.

როგორც ითქვა, განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი (და თან მეტყველი) არის ამ ფენაში მოუჭიქავი და მოჭიქული თიხის ჭურჭელი; უმთავრესად ჯამები, აგრეთვე ქოთნები, ხელადები, ღოჭები, ჭრაქები და სხვ. თითო-ოროლა ფაქიზი ფაიანსის ნატეხიც გამოირევა. ცალკე აღსანიშნავია ფერმკრთალად გამოშვარი, გარედან ამოტვიფრული სახეებით შემკული თიხის ჭურჭელთა და ერთიც ე.წ. „სასინდიყე ჭურჭლის“ ანუ „სფეროკონუსის“ ნატეხები (ტაბ. XXX, 2). მთელი ეს კერამიკა მეტწილად მიემსგავსება დმანის-თბილის-რუსთავის განათხარებში მრავლად გამოვლენილ, XI—XIII სს. მოუჭიქავსა თუ მოჭიქულ კერამიკას, მაგრამ ზოგი ნიმუში თვალნათლივ თავისებურებასაც იჩენს. იგივე იოქმის მინის საკმაოდ მრავალრიცხოვან ნაწარმზე: მომცრო ჭურჭლის (ქუს-ლიანი სასმისები, „ფლაკონებისა“ და სხვ.) და ნაირფერად სამაჯურთა ნამტვრევებზე-აქვე ხაზგასასმელია სამაჯურთა სიხშირე, რაც იმას უნდა მოასწავებდეს, რომ იმხანად უჯარმის ციხე-დარბაზში მრავლად და კარგა ხნობით უცხოვრით ქალებსაც. მაშასადამე, მეციხოვნეთა რაზმები (რომელნიც იმდროინდელი ციხის ყველაზე უფრო ბუნებრივ მდგმურებად წარმოგვიდგებიან) ოჯახურად ყოფილან შიგ დაბანაკებულნი. თუ არა და მაშინ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მეციხოვნეთა იქიდან წასვლის შემდეგ იმ მზა შენობებში (მეტწილ გოდოლებში) სოფლელები ჩასახლებულან ცოლ-შვილითურთ და ორსავე შემთხვევაში გასაგები ხდება კერა-თონების დიდი სიმრავლეც ციხეში. მეორე ვარაუდი პირველზე ნაკლებ სარწმუნო გვეჩვენება. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მინის სამაჯურები მრავლად უტარებიათ მკლავების შესამკობად და მაღიმაღაც უცვლიათ არაქალაქელ დიაცებს (მაშინ, როცა, მაგ., ფოთდალურ რუსეთში ამგვარი სამკაული მხოლოდ ქალაქელ ქალთა კუთვნილებად ითვლება)⁵⁰.

⁵⁰ გ. ლ. მ. თ. ი. კ., რუსთაველი წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი

იმდროინდელ მეციხოვნეთა კუთვნილად შეგვიძლია მივიჩნიოთ აგრეთვე ის დიდი მარაგი მრგვალი, მოზრდილი — ალბათ საშურდულე რიყის ქვებისა, რომელიც 1952 წ. აღმოჩნდა საყდრის უბანში, საგანგებოდ ამოთხრილ მოზრდილსა და მრგვალ ორმოში, ზემოდან ფრთხილად დაყოლებული და მთლიანად შემონახული ღია წითლად გამომწვარი თიხის ხელადის თანხლებით, რომლის მიკუთვნება შუაფეოდალური ხანისათვის ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

„სასახლის“ ეზოში ნაპოვნია ერთი ღარისებრი კრამიტი, რომელზედაც სამი ქართული მთავრული ასოა რელიეფურად გამოყვანილი (ტაბ. XXX, 2, ინვ. № 438).

ციხის კვალობაზე რამდენადმე უცნაური კია, მაგრამ საბრძოლო საჭურველი არქეოლოგიურ მონაპოვარში ჯერჯერობით წარმოდგენილია ერთადერთი რკინის ბოძალით, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს განსახილველ ხანას — თუნდაც კუხეთის რუსთავის განათხარის სათანადო ფენაში აღმოჩენილის მსგავსი ბოძალის მიხედვით⁵¹.

ზედაციხეზე თხრისას 1950 წ. ნაპოვნი იქნა ერთი, ხოლო 1952 წ. სამი მონეტა, რომლებიც სტრატეგრაფიულად დაკავშირებული იყვნენ ზემოთ დახასიათებულ ფენასთან, და რომელთაც, ამრიგად, დაგვიმოწმეს მისი ხნოვანება XII—XIII სს. ორი მათგანი — თამარის სპილენძის ფული და XII—XIII სს-თა „სელჩუკური“ ტიპის მუნჯი მონეტა — აღმოჩენილია „სასახლის“ ეზოში, ხოლო მესამე — რუსუდანის მიერ 1230 წ. მოჭრილი (პირველი ამგვარი) — „საყდრის უბანზე, IV ნაგებობის წმენდისას, თონე-კერათა მახლობლად და მათ ღონეზე.

1952 წ. სოფელ უჯარმისა თუ მისი ციხე-დარბაზის მიდამოების გულდაგულ ზეერვისა და ხნოვანებით პირვანდელი ციხე-დარბაზის შესატყვისი სამაროვნების ძიებისას (რაც ჯერჯერობით უშედეგო გამოდგა) სოფელ უჯარმის ფარგლებში, კვირაცხოვლის მცირე ეკლესიასთან, ბოლო დრომდე მოქმედი სასაფლაოს გვერდით, ფერდობზე აღმოჩნდა და გაითხარა რამდენიმე ფილაქების სამარხი, რომლებშიც თითოზე მეტი მიცვალებული იყო დამარხული და ამ უკანასკნელთ თან ახლდათ: მინისა და ბრინჯაოს მართულოვანი სამაჯურები, ბრინჯაოს მარტივი თუ ფარაკიანი ბეჭდები, ბრინჯაოს ბურთულა ღილები და სხვ. (ტაბ. XVIII, 1), ყოველივე ეს სვეტიცხოვლის გალავანში 1950 წ. — ქვისსამარხებში აღმოჩენილ მინის სამაჯურებთან და ბრინჯაოს ბურთულა ღილებთან⁵² და კუხეთის რუსთავში აღმოჩენილი მინისა და ბრინჯაოს სამაჯურებთან და ბრინჯაოს ბურთულა ღილებთან ღიდი მსგავსების გამო მიეკუთვნება XII—XIII სს. ამავე დროს ამ სამაჯურებს ღიდი მსგავსება აქვთ უჯარმისავე ციხე-დარბაზის განათხარში აღმოჩენილ სამაჯურებთან.

ამ მცირე აღმოჩენებმა ცხადყო, რომ უჯარმის ციხე-დარბაზის არქეოლოგიური ისტორიის II პერიოდში მოსახლეობა ყოფილა ახლანდელ სოფ. უჯარმშიც, რომელიც მაშინ ალბათ უკვე სოფელს წარმოადგენდა. ეს დასკვნა კიდევ ერთხელ გვაძლავს იმედი, რომ ურადლებას ბოლო ხანებში ჩამოყალიბებულ, თუმცა არქეოლოგიურად ჯერაც შეუმოწმებელ შეხედულებაზე, რომლის ძალითაც საკუთრივ ქალაქი უჯარმაც დღევანდელი სოფლის ფარგლებშია საგუ-

⁵¹ შედეგები. მასალები საქ. და კავკ. არქეოლოგიისათვის, I, 1955, გვ. 183.

⁵² გ. ბ. ბ. ე. შ. ვ. ი. ლი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, 1952, ტაბ. LXVI, I.

⁵³ გ. ლ. მ. თ. ი. ძე, ანგარიში 1950 წელს სვეტიცხოვლის ეზოში წარმოებული თხრისა; მისივე, რუსთავში..., ტაბ. XVIII, I; ტაბ. XIX, I, 2.

ლისხმებელი და რომ ნათხარი ნაციხვარი გა ნ ზ ე გა დ გ მ უ ლ ი ციხე-
დარბაზის ნაშთია (იხ. ზემოთაც).

თუ გავიხსენებთ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანის“ ცნობას (ივ. ჯავახიშვილის მიერ უყოყმანოდ გაზიარებულს) და შევადარებთ არქეოლოგიურ მონაცემებს, უეჭველია, რომ უჯარმაში განვითარებულ შუასაუკუნეებში ჩატარებულა დიდი სამშენებლო სამუშაოები და, რომ გიორგი მესამეს სწორედ უჯარმაში მოუწყვია მოჭარბებული ნაალაფევისა და სხვა საჭურჭლის დასაცავ-შესანახი, საგანძური. როგორც ვიცით, ორი საუკუნით ადრე უჯარმის ციხე-დარბაზი დაუნგრევია არაბ აბულ-კასიმს, ამიტომ საჭურჭლის საიმედოდ და-საცავად ციხეს საფუძვლიანი აღდგენა-შეკეთება დასჭირდებოდა. სწორედ ასე-თი მშენებლობის ძეგლებად მიგვაჩნია ზემორე დახასიათებული, ახლებური კედელ-ბურჯები და სხვ., რომლებიც გამართულია უკვე სავსებით შესატყვისად შუაფეოდალური ხანის მშენებლობის წესებისა, რამდენადაც ვიცნობთ ამ უკანასკნელთ მრავალი სხვა ძეგლის მიხედვით. ამასთანავე კვლავ ხაზგასასმელია, რომ აღდგენა-შეკეთების ღონისძიებას მოუცავს თითქმის მხოლოდ ზედაციხე: ქვედაციხე, ჩანს, იმდენად აღარც სჭირდებოდათ გიორგი მესამის მიერ დასაქმებულ მშენებლებს და მხოლოდ „წყლის კარი“ (ზედაციხიდან ჩამომაველი გვირაბის ქვემო ბოლოს მომცველი გოლოლი) მოქცეულა მათი ყურადღების არე-ში.

რაც შეეხება საკუთრივ საჭურჭლის საცავს, თითქმის უეჭველია, რომ იგი უნდა მოეთავსებინათ თავდაპირველ სასახლედ მიჩნეულ, ყველაზე უფრო დიდ, რთულგოგოლოვან ნაგებობაში, რომელსაც ძირს ჰქონდა უსინათლო და მაშასადამე სრულიად ჩაუდწეული, თაღურად გადახურული სარდაფი, ექსპე-დიციის მიერ თავდაპირველად დილეგად მიჩნეული. იმ ნაგებობასთან მიმ-სვლელს წინ ორი ახალი მტკიცე კედელი გადაედგებოდა, ხოლო ივრის მხრივ იგი არსებითად შეუვალა და თავის დროზე ამიტომაც იქნებოდა იქ სასახლე. როგორც ვხედავთ, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგი ამ შემ-თხვევაშიც ემოწმება და ავსებს, ხორცს ასხამს წერილობით წყაროს.

დასასრულ, არ შეიძლება არ შევადაროთ უჯარმის საჭურჭლეთსაცავი ხეამლისას (რომელიც არქეოლოგიურად ბგრეთვე შესასწავლია)⁵³ ძნელშესაღ-წევლობის თვალსაზრისით. უჯარმის ციხე-დარბაზი, რაც არ უნდა გამაგრე-ბული და საცავად გადაკეთებული იყოს, საერთოდ არ წარმოადგენს შეუვალ სიმაგრეს და ამ მხრივ ნიშანდობლივია მატთანეს ცნობა, რომ როცა არაბებს აუღიათ იგი, აგდებით უთქვამთ, „ბაკი ყოფილა“⁵⁴ (რასაც ვერც ერთი მომხვდუ-რი ვერ იტყოდა, მაგალითად, ბოჭორმის ზვიად ციხეზე, იორ-აღმა რომ არის აღმართული). ხეამლის ციხე-ქვაბი კი ბუნებრივად მიუვალ აღგილას, კირქვის მაღალ შეუვალ კლდეში დაყოლილი მღვიმეების გამოყენებით, გაფართოება-ამოშენებით არის გამართული და ორიოდ ათეული მეციხოვნე მას სრულიად მიუღწევლს გახდიდა, ისე რომ შიგ დაფლული საგანძური მხოლოდ დამ-ფლავის — სახელდობრ, საქართველოს სამეფო სახლის — საკუთრება იქნებოდა მარადის. ასეც მომხდარა: პირველად საგანძური ორ დავით მეფეს გამოუღიათ, ნაწილი გაუყვიათ და დანარჩენი კვლავ ციხე-ქვაბში დაუტავთ⁵⁵. ხეამლის ციხე-ქვაბი, როგორც სახელმწიფო ქონების საცავი, იხსენიება მონღოლების

⁵³ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, ხეამლის ქვაბულებში, „კომუნისტი“, 1945, № 231; საქართველოს არქეოლოგია, 1959, გვ. 385-386.

⁵⁴ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 263.

⁵⁵ ე ა ზ შ ტ ი, საქართველოს ისტორია, ნაწ. პირველი, დ. ბაქრაძის რედაქციით, ტფ., 1885, გვ. 244-245.

მძიმე არეულ ხანასთან დაკავშირებით და სრულიად ბუნებრივია, რომ ეგზოტ აუღებელი სიმაგრის გამოყენება დასჭირებიათ საამისოდ. უჯარმის გორგას-ლისეული ციხე-დარბაზი კი საგანძურად ქცეულა საქართველოს სახელმწიფოს არა მარტო უმაღალითო სიძლიერის, არამედ აგრეთვე უდიდესი სიძლიერისა და უშიშროების ხანაში და ამიტომ აქ არწივთა საბუდარი კლდე-მღვიმეები კი არ უძებნიათ, არამედ ზედ დიდ გზაზე, დიდი მდინარის პირას მცირე შემადლე-ბულ სერზე აღმართულ ძველ სიმაგრეზე შეუწერებიათ არჩევანი. აქ ეგებ ძველ ტრადიციასაც გაუტანია თავისი. გაიხსენოთ, რომ „უჯარმოს, ორ კოშტა შო-რის“ ჯერ კიდევ არჩილ მეფეს დაუშლავს ვახტანგ გორგასლის ნადავლი გვირ-გვინი (იხ. ზემოთ). აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ მოხუცი უჯარმელი გლე-ხების ჩვენებით „ხაზინის საცავი“ ყოფილა უჯარმის ციხის გარეთაც, ხოლო რამდენადმე მოშორებით არის ქობთავის ქვაბი, რომელიც ექსპედიციის მიერ მოხილულ იქნა და შიგ ხელნაწერთა ნაშთებიც კი აღმოჩნდა⁵⁶. შეიძლება ხალ-ხის მესიერებაში შემონახულ „ხაზინის საცავში“ ვიგულისხმეთ ძირითადი საცავის „საავარიო ფილიალებიც“ კი და შესადარებლად გაიხსენოთ გერგეტის სამება ხევში, რომელიც თავისთავად სვეტიცხოვლის ძვირფასეულობის სახი-ზარად ითვლებოდა, ხოლო თუ ძალიან გაჭირდებოდა, იქიდანაც აპქონდათ გან-ძეული ნამდვილად შეუღწევად ბეთლემის ქვაბში⁵⁷.

საკუთრივ უჯარმის ციხე-დარბაზი, როგორც საჭურჭლეთსაცავი ახასი-ათებს ამ უკანასკნელის მოწყობის დროს საქართველოს ძველამოსილებითს ვითრებას. მეორე მხრივ კი გვაქვს ერთი საუკუნით ადრინდელი, თრეხვის მიუვალ ქვაბებში მოწყობილი საცავი რუისის ტაძრის ქონებისა „დიდი თურ-ქობის“ დროს (შიგ აღმოჩენილი ლეონტი მროველის წარწერის მიხედვით) და, თითქმის ერთი საუკუნითვე უფრო გვიანდელი ზეამლის ციხე-ქვაბი, ქვაბი გამოკვეთილი, მტრისაგან შეუვალი⁵⁸ მეფეთა საგანძური სადები მონღოლთა თარეშის დროს.

III პერიოდი წარმოდგენილია კიდევ უფრო მცირე ნაშენობითა და გაცილებით უფრო მწირი კულტურული ფენით. სათანადო მშენებლობა სრუ-ლიად აღარ შეხება არა თუ ქვედაციხის ზღუდე-გოდოლებს, არამედ ზედა-ციხის აღმოსავლეთ ნახევარსაც კი. იგი გაშლილა უმთავრესად საყდრის უბანზე (ე.ი. იქ რასაც, საკუთრივ, უნდა რქმოდა „ჯვარი პატიოსანი“) და მხოლოდ ნაწილობრივ — შუა უბანზე. ნაშენობა შედგება ვიწრო ოთხკუთხა განივკვეთიანი გოდოლებისაგან, რომლებიც ნატეხი ქვით, ქართული აგურითა და კირითაა ამოყვანილი ძველ გოდოლთა თუ სხვა ნაგებობათა ნანგრევებზე და რომლებშიც დღემდე ცოცხლადაა შემონახული შიგადაშიგ დატანებული ძელე-ბი. იმავდროულად არის მისაჩნვეი ძელი, თავდაპირველი „ბეღლისა“ და მის მეზობლადმდგარი გოდოლის ქვედა ნახევართა ამოღესვა მოწითალო, წყალ-გამძლე ბათქაშით: დასაშვებია, რომ გვიან ხანაში, ამრიგად, მოუწყვიათ ორი წყალსაცავი თუ საერთოდ სითხის შესანახი, ზემოდან გადახურულ-დაცული აუზები. ყოველივე ეს ექსპედიციამ მიაკუთვნა გვიანფოდალურ ხანას, სტრა-ტიგრაფიული დაკვირვების, ნაგებობათა რაგვარობისა და შენახულობის მიხედ-ვით.

აკად. ნ. ბერძენიშვილმა ველზედვე წამოაყენა აზრი, რომ ეს ნაშენობა შეიძლება მიეწეროს ივრის ხეობის გამგებლებს გვიანდელ შუა საუკუნე-

⁵⁶ დ. მუსხელიშვილი, ქიმათავის გამოქვაბულები. — კრ. საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები, თბ., 1963.

⁵⁷ საქართველოს არქეოლოგია, გვ. 386—387.

⁵⁸ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 157.

ებში — ჩოლოყაშვილებს. მართლაც, კახეთის იმ მძლავრ თავადებსა და მეფის მოხელეებს უჯარმის ძველი, ძალიან მარჯვე ადგილას მდებარე, საცხოვრებლად ვარგისი კარგად შემონახული და მანამდეც არაერთგზის გამოყენებული ციხე-დარბაზი კვლავ გაუწვედა ჯეროვან სამსახურს, თუკი თავისი საჭიროება-შეხედულებისამებრ აღადგენდნენ დასაბინაველად შერჩეულ უბანს ზედაციხისა და ზედ ახალი დანიშნულების შენობებს გამართავდნენ, ხოლო საერთოდ ბევრ რასამე მზამზარეულად გამოიყენებდნენ.

იმავე გვიანფოთალურ ხანას უნდა მიეკუთვნოს ის რამდენიმე ორმო-სამარხი, რომლებიც გაითხარა „ჯეარ პატრონის“ აღმოსავლეთ გალავანს შიგნით და რომელთაგან მხოლოდ ერთში აღმოჩნდა ნივთი — ვერცხლის პატარა, ბრტყელი და მარტივი სამკერდული ჯვარი (ტაბ. XXXVIII, 2, ქვედა).

აღსანიშნავია, რომ იყო ადამიანთა ნაწილობრივი (მაგ. მხოლოდ კეჩხოთა!) დაკრძალვისა და უწესრიგოდ ჩახერგვა-ჩაფვლის შემთხვევებიც, რაც გარკვეული მტრული მოქმედების შედეგი უნდა იყოს. მხოლოდ თავის დამარხვა კი ალბათ იმას მოასწავებს, რომ მისი პატრონი სადღაც სხვაგან დაღუპულა (თავის მოკვეთით დაუსჯიათ?) და სამშობლოს მიწაში მისი თავილა მოხვედრილა.

აგრეთვე გვიანდელი ჩანს საყდრის გვერდით გათხრილი მოზრდილი, ჩაიკრული ქვევრები და ქოცო — ეტყობა, საზედაშე ღვინის შესანახავი.

იქვე, ზედა ფენაში აღმოჩნდა თითბერის საკმაოდ მოხდენილი, კალთებ-დაღარული („კანელურებიანი“) თასი და (ქვევრებს შორის — ახლოს) რკინის ჯაჭვიანი სასწორი (ტაბ. XLV). აგრეთვე აღსანიშნავია რკინისაგან ტლანქად გამოჭედილ-გამოჭრილი ორი გამოსახულება ადამიანის ხელისა (ტაბ. XLIII) (წყრთა-ნები). ეს საგნები უნდა წარმოადგენდეს მლოცველთა შენაწირს საყდრისადმი. კერძოდ, რკინის ზელები მათი მტკიანი ხელების განკურნების საწინდარი თუ სამაღლობელი უნდა იყოს და ქრისტიანობაში შემორჩენილ წარმართულ მაგია განკუთვნილებოდეს. დასასრულ მოსახსენებელია საყდრისავე უბანში, მე-4 ნაგებობის ზედა ფენებში აღმოჩენილი, ტყეის მოზრდილი ბრტყელი ჯვარი (ტაბ. XXXVIII, 2), რომლის ტოტებზე ამოტიფრულია წმინდანთა გამოსახულება, ხოლო ჟეან — ბერძნული მთავრული ასოები, დაქარაგმებული წარწერა. ძნელი სათქმელია, ესეც შენაწირია თუ არა, მაგრამ რომ ძალიან გვიანდელია და თან უცხოური იაფფასიანი ნახელავი, ეს კი უეჭველი ჩანს.

ქვედა ციხის შუა არეზე, მის გალავნის გარეთ, დასავლეთით და აგრეთვე სამხრეთით, ტყეში (რამდენადმე მოშორებით) გაითხარა ქვითკირისა და ქვატალახით ნაგები რამდენიმე შენობის ნაშთი, რომლებმაც არქეოლოგიურად ძალიან ცოტა რამ მოგვცა ყურადსადები თუ ნიშანდობლივი. ქვედაციხის შიგნით გაწმენდილ, უსახურ ნანგრევებში მოიკრიბა შუაფოთალური ხანისათვის მისაკუთვნილებელი მოტიქული ჯამების თითო-ოროლა ნატეხი. ციხის სამხრეთით მდებარე ნანგრევში აღმოჩნდა ადამიანის ჩონჩხი, რომელიც არაბუნებრივი პოზით იყო „შემარხული“ გადმოწოლილ კედელს ქვეშ. ერთგან კი ადამიანის მოკვეთილი და მუშისავით შემხმარი ხელი (წყრთა-ნები) აღმოჩნდა კედელში. ცხადია, ეს ორივე ნაშთი ციხის გარეთა სამოსახლოს შევიდრთა ტრაგიკულ აღსასრულს მიგვანიშნებს, ოღონდ ვერ ვიტყვით, თუ როდის მომხდარა იგი.

ციხე-დარბაზის ირგვლივ სამაროვანთა ძიებისას მის აღმოსავლეთით, I კმ მანძილზე, ივრის მარჯვენა ნაპირას ტყეში აღმოჩნდა დიდრონი, საკმაოდ კარგად თლილი ფილაქვებისაგან მკვიდრად შეკრული სამარხი. შიგ იყო სხვადასხვა წლოვანების ოთხი მიცვალებულის ჩონჩხები, რომელთაც არავითარი

ნივთი არა ხლებიათ. ამრიგად, ის სამაროვანი ჯერჯერობით არ არის ჩამდგარი მეტყველ არქეოლოგიურ ძეგლთა მწკრივში: ისღა გვეთქმის, რომ იგი გვიანდელი, შუაფეოდალურ ხანაზე უფრო ახალიც კი უნდა იყოს (ზემოთ დავრწმუნდით, რომ შუაფეოდალური ხანის სამარხები სოფ. უჯარმაში შეიცავდნენ ინვენტარს).

ამით ამოიწურება არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად ამოყვანილი საყრდენი საქართველოს ერთ-ერთი ძველი ქალაქის უჯარმის ისტორიისათვის, რომელსაც 1950 წლამდე მხოლოდ წერილობითი წყაროებისა და ციხე-დარბაზის ნანგრევების წინასწარულად, თვალდათვალ წარმოვიდგენდით და როგორც დავრწმუნდით ზოგჯერ საკმაოდ მცდარადაც.

1950—52 წწ. სამი თვის განმავლობაში წარმოებული თხრა და ზეერვა, მიუხედავად ხანმოკლეობისა, მაინც საკმაოდ ნაყოფიერი გამოდგა, რომ აღარ ითქვას რა ნაგებობათა რთული სისტემის მკაფიოდ გამოვლენისა და ამით მისი ჯეროვანი არქიტექტურული აზოშვა-ფიქსაციის⁵⁹ გაადვილების შესახებ (რაც თავისთავად არც თუ პატარა საქმე იყო ამ ნამდვილად უნიკალური ქართული ფორტიფიკაციულ-ხუროთმოძღვრული კმნილების შესწავლისათვის). მოხერხდა არსებითად დამაჯერებელი შეჯერება წერილობითი ცნობებისა და ძეგლის თავგადასავლის ნივთიერი საბუთებისა, მათი ურთიერთშემოწმება და დაზუსტება.

ნივთიერი მონაპოვრის უძველესი ჯგუფი თავდაპირველი ნაშენობის („I პერიოდის“) თანადროული და ზოგჯერ რამდენადმე უფრო ახალიც კი ჩანს (მაგ. მოჭიქულ ჯამთა ნაწილი, რომელიც ნამდვილად ვერ მოთავსდება შუაფეოდალურ ხანაში, უწინარესია ხნოვანებით და აღწევდალური ხანის მეორე ნახევარს უნდა მიეკუთვნოს)⁶⁰. მაინცაღამაინც ვახტანგ გორგასლის დროზე უფრო ადრინდელ განათხარში თუ უამისოდაც შემორჩენილ ნაშენობაში ჯერჯერობით არაფერი გვეგულება და ეს ნიშანდობლივია: მიუხედავად იმისა, რომ ციხის ზღუდე-გოდლების მშენებლობასა და აღნაგობაში ბევრი რამ გამოკრთის ისეთი, რაც ჩვენში ანტიკურ ხანას სჩვევია (იხ. ზემოთ), აქ მაინც ფეოდალურისაქენ გადმოშვალ ხანაში (IV—V სს.) ტრადიციის ხანგრძლივ შემონახვასთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე საკუთრივ ანტიკური ხანის მშენებლობასთან, და თუ ამ უკანასკნელს მოვისაკლისებთ — იმ წერილობითი ცნობის მიხედვით, მეფე „ასფარუს“ რომ მიაწერს უჯარმის აგებას, მაშინ გვიან ანტიკური ხანის მასალები ამერიდან სხვაგან, დღევანდელი სოფელ უჯარმის ფარგლებში უნდა ვეძიოთ. შესასწავლი ციხე-დარბაზი კი მართლაც ვახტანგ მეფის ნაშოქმედარი უნდა იყოს და სწორედ მასში ჩანს გამოხატული ის „უზომო ნაშენები“, რომლითაც სახელოვან მეფეს გაუძლიერებია უკვე არსებული ციხე-ქალაქი.

განათხარი ძეგლებისა და ნივთიერი მონაპოვრის შემდგომ დიდ ჯგუფს გადაჭრით მივაკუთვნებთ შუაფეოდალურ ხანას. ამის სრულ უფლებას გვანი-

⁵⁹ ანაზომები და ძეგლის არქიტექტურული დახასიათება გამოქვეყნებული აქვს ექსპედიციის მონაწილეს ი. ციციშვილს თავის წიგნში „ქართული არქიტექტურის ისტორია“, 1955 და კრებულიში „ძეგლის მეგობარი“, 1966, № 6; სულ ახლახანს პროფ. ი. ციციშვილმა გამოაქვეყნა უჯარმის ხუროთმოძღვრების შესწავლისადმი მიძღვნილი მონოგრაფია. იხ. მისი „უჯარმა“, თბ., 1982, რედ.

⁶⁰ იხ. ამის შესახებ ექსპედიციის მონაწილის, ამაჰად მოჭიქული თიხის ჯამ-ჭურჭლის ისტორიის შესწავლაზე მომუშავე მ. მიწიშვილის ნაშრომი — IX—X საუკუნეების ქართული მოჭიქული კერამიკა, „მაცნე“, 1967, № 2. ჩვენი მხრივ დაჟებდით, რომ მაინც გვეგულება უჯარმაში უფრო ადრინდელი — მოჭიქული, მომცრო და თხელი, უანგობო კერამიკა (იხ. ზემოთ).

სიონს უნათესავეებენ, ხნოვანებითაც მეტ-ნაკლებად უახლოვებენ⁶² და რომ ეს გარემოება საინტერესო ძაფს აბამს ქვემო ქართლსა და თავდაპირველ (იერის) კახეთს შორის. ამ ბოლო წლებში ნასაყდრეს ირგვლივ გაითხარა ვრცელი და უადრესად შინაარსიანი სამაროვანი: შუა საუკუნეთა სხვადასხვა მონაკვეთის კუთვნილი, ინვენტარიანი ქვის სამარხები (მათ შორის რამდენიმე ჩუქურთმებიანიც, რაც ჯერ სხვაგან არსად ყოფილა!) და ერთიც სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე სამარხეულ-არქიტექტურული ძეგლი, ანტიკურთა მსგავსი, მაგრამ ალბათ რამდენადმე უფრო გვიანდელი დიდი აკლდამა⁶³ (მცხეთურთა შემდგომ რიცხვით მესამე ჩვენს არქეოლოგიაში), იორ-უჯარმის ექსპედიციის მოგზაურობის დროსვე იქნა მინიშნებული (ხელმძღვანელის ნ. ბერძინაშვილის მიერ) და ახლახან კი თხრითაც მოისინჯა ქართულ წყაროებში ხშირად ხსენებული ადრეყოფილური დროის ქალაქი ჟალეთი⁶⁴, სიონის მახლობლად — იმდენად, რომ შესაძლოა სიონის საყდარი და სამაროვანი მის ერთ-ერთ უბანსაც კი ეკუთვნოდნენ. იმავე მოგზაურობის დროს გამახვილდა ყურადღება ქობთავეზე, სადაც კარგა ხანს შემდეგ ჩატარდა საგანგებო მუშაობა და ქვაბები (რომელთაგან ერთი საყდრად იყო გამოკვეთილი) დათარიღდა IX—XIII სს., ხოლო საყდარში აღმოჩენილ იქნა XII—XV სს. ქართული ხელნაწერების ნაშთები და XII ს. ხატების ნატეხები⁶⁵. ამრიგად, XII ს. უჯარმის ძველ ციხე-დარბაზში მოწყობილ სახელმწიფო საჭურჭლეთსაცავს მიემატა მის შორიანხლოს მოწყობილი საეკლესიო ქონების სახიზარ-საცავი, აღნაგობადანიშნულებით შიომღვიმის, თრეხვისა და ბეთლემის ქვაბთა მსგავსი. დასასრულ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს დიდი წარმატებით მიმდინარე გათხრითი მუშაობა იერისავე აუზში მდებარე ერწოს ველზე (გვიანანტიკური ხანის მდიდრული, „მცხეთისმდრი“ სამაროვანი: ადრეყოფილური ხანის ნამოსახლარი და სამაროვნები და ა.შ.)⁶⁶.

ყოველივე ამან დიდად დააწინაურა იერის კახეთის არქეოლოგიური შემეცნების საქმე, რაც ამ მეოთხედი საუკუნის წინ დაიწყო იორ-უჯარმის ექსპედიციამ. კერძოდ, ცხადი შეიქნა იმ ქართული ქვეყნის მოსახლეობის უმჭიდროესი კავშირი მცხეთის ქვეყანასთანაც და მერმინდელი საქართველოს შემდგენელ სხვა ქვეყნებთანაც.

ახლა კი ზედმეტად არ მიგვაჩნია სულ მოკლედ გახსენება იმ რამდენიმე არქეოლოგიური აღმოჩენისაც, რომლებიც წილად ხვდა იორ-უჯარმის ექსპედიციას 1950 წელს მღინარის აღმა მოგზაურობისას, უმთავრესად თიანეთის ზემოთ მის ახლო-მახლო.

სოფ. ჯიჯეთის მიდამოებში ექსპედიციას ერთი დღის განმავლობაში

⁶² ეს მუშაობა ჩატარა იორ-უჯარმის ექსპედიციის მონაწილემ ი. ციციშვილმა. იხ. მისი „ქართული არქიტექტურის ისტორია“, 1955.

⁶³ იერის სიონის ექსპედიციას უხელმძღვანელა ადრე იორ-უჯარმის ექსპედიციის მონაწილემ რ. რამიშვილმა, იხ. მისი და ბ. ჯორბენაძის „არქეოლოგიური გათხრები იერის სიონში 1962წ.“ საველე-არქეოლოგიური სესია, 1963

⁶⁴ ჟალეთის ექსპედიციას უხელმძღვანელეს ადრე იორ-უჯარმის ექსპედიციის მონაწილეებმა დ. მუსხელიშვილმა და რ. რამიშვილმა: ჟალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1963 წლის ანგარიში, „საველე-არქეოლოგიური სესია“, 1964.

⁶⁵ არქეოლოგიური სამუშაოს უძღებოდა დ. მუსხელიშვილი. იხ. მისი „ქობთავეს გამოკვებულები“, კრებ. „საქართველოს მღვიმეები და გამოკვებულები“, 1, 1963.

⁶⁶ რ. რამიშვილი, ბ. ჯორბენაძე, ერწოს ველის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში, 1963 საველე-არქეოლოგიური სესია, 1964; რ. რამიშვილი, ერწოს ველის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები. საველე-არქეოლოგიური სესია, 1967.

ორ ადგილას მოუხერხდა სულ სხვადასხვა დროის სამარხთა გათხრა: 1) „წითელი კლდის ხევის“ ანუ „კოჭა-ყელის ხევის“ მარჯვენა ნაპირას, ადგილობრივთა მითითებით, მიკვლეულ იქნა ორი ორმოსამარხი, რომლებმაც მოგვცა გვიანი ბრინჯაოს ხანის მიწურულისათვის ჩვენში ფრიალ დამახასიათებელი, „სამთავროული“ თუ „კახური“ კერძოდ, ივრის ხეობისათვისაც დიდად ჩვეული ინვენტარი, რასაც დაემატა ჯიჯეთელი ფშაველის მიერ იქვე აღრე ნაპოვნი და ჩვენთვის გადმოცემული სამარხეული ნივთები (ბრინჯაოს სამი ხელშუბისპირი; ბრინჯაოს ორი მახვილის ტარი; გრძელი და მსხვილი, ოვალური რგოლებისაგან შემდგარი ჯაჭვის — ჩანს, მახვილის საკილი, სამხარიდოები ანუ ყაწიმისა; ბრინჯაოს მახათი, ორი სადა ბეჭედი, კილიტა და ხვია საყურე; შავლეა თიხის ტურტელი), აქვე უნდა აღინიშნოს უჯარმაში მუშაობის დაწყებამდე მახლობელ სოფელ პალდოში „სამგორშენის“ მუშაკთა მიერ ნაპოვნი ბრინჯაოს სატევარი და ექსპედიციის მიერ გომბორის მახლობელი სოფლის ერონას მკვიდრი ხევესურისაგან შეძენილი ერთი ბრინჯაოს მომცრო მახვილიც. ეს ორი ადგილი რომ ზემოთ მითითებული დროის ყურადსაღებ სამაროვნებს შეიცავს, უეჭველია; 2) „პირიმზითის“ (მზიანი ადგილის, მზვარეს და არა „პირიმზის“ ადგილსამყოფელის მნიშვნელობით, როგორც ერთი შეხედვით ეგონება კაცს) თავზე ჩანდა და გაითხარა ფილაქვით ნაშენი სამარხი, რომელმაც მოგვცა მცხეთისა და კერძოდ სამთავროს, ადრეფეოდალური ხანის ქვის* სამარხებიდან მომდინარე ინვენტარის მსგავსი მასალა (რკინისა და ბრინჯაოს სამაჯურები, მშვილდსაქინძები, აბზინდები, საყურეები, ბეჭდები, ზარაყ-ევენები, მინისა და პასტის მძივები, ქვისაგან გამოთლილი ბეჭედი და სხვ.). ქვის ბეჭდის მიხედვით იმ სამარხის ხნოვანება უფრო VI—VIII სს-ია საგულისხმებელი.

ეს ორივე მეცნიერული აღმონაჩენი ყურადსაღები არქეოლოგიური მინიშნება იყო მეზობლად მიმდინარე ორი დიდი წყლის, არაგვისა და ივრის ხეობებში საეკლესიო ერთნაირი ნივთიერ-კულტურული ვითარებისა და იქაური და აქაური მოსახლეობის უმჭიდროესი ურთიერთობისა, ძე.წ. II—I ათასწლეულთა მიჯნაზედაც და ახ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრის დამდეგსაც. მერე და მერე, როგორც უკვე ითქვა, ამგვარმა არქეოლოგიურმა ფაქტებმა დიდად იმრავლა — უშუალოდ ივრისპირებშიცა და ერწოს ველზედაც.

ცალკე აღსანიშნავია კიდევ ერთი თავისებური აღმონაჩენი: თიანეთის მახლობელ სოფელ დულუზაურებში, ფშაველების ხატის გვერდით მდგარ ხეზე ჩამოკიდებულ პარკუჭში, ხატისათვის მრავლად შეწირულ ვერცხლის ფულში (უმთავრესად საბჭოური და აგრეთვე მეფის რუსეთის მონეტები) გამოჩენილი რომელიღესი ღენარი, ავგუსტე კეისრისა. მას თავის დროზე ჩამოსაკიდად მირჩილული ყუნწი ჰქონია, ე.ი. ერთხანს სამკაულად იყენებდნენ. იმწამსვე უეჭველად იქნა მიჩნეული, რომ ის მონეტა უნდა მომდინარეობდეს I—III სს. კუთვნილი, შემთხვევით გამოვლენილი სამარხიდან (რომლის მსგავსი საქართველოში სადღეისოდ ასეულობითაც კი დაითვლება) და რომ იგი ჯერ სამკაულად უხმარიათ (თუ თვითსამარხშივე არ იყო ჩატანებული უკვე სამკაულად ქცეული, როგორც ზოგჯერ გვხვდება ხოლმე, მაგ., მცხეთის სამარხებში) და შემდეგ ხატისათვის შეუწირავთ თანამედროვე ფულთან ერთად.

იმეფად თიანეთის ქვეყანაში რომაული ვერცხლის ფულის აღმოჩენა სრულიად უჩვეულო იყო და ლიტერატურაში კიდევაც საგანგებოდ აღინიშნა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში იმგვარი მონეტების ღრმად შეჭრის მომასწავებელი რამ. ახლახან კი ერწოს ველზე ისე გახშირდა როგორც ავგუსტეს ღენარების, ისე მათი ხშირი თანმხლები, გოთარხეს დრაქმების აღმო-

ჩენა, გათხრილ სამარხებში, რომ აღარც თიანეთის მიდამოებამდე მათი შეღწევა ჩანს არაბუნებრივი.

როგორც ვხედავთ, იორ-უჯარმის ექსპედიციის ზვერვითს მოგზაურობასაც აქვს შეტანილი საკმაოდ უურადსაღები წვლილი ძველი უჯარმისა და ჯალეთის ქვეყნების არქეოლოგიაში.

თ ა ვ ი II

უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის ღლიურები

1. 1950 წ. სავლე მუშაობის ღლიური

9.VII.1950

ექსპედიცია მივლინებულად ითვლება 6-მათათვიდან (უნივერსიტეტისანი კი 1-დანაც). უპირველეს ყოვლისა, გამოიგზავნა სტუდენტები, შემდეგ იარაღები, გუშინ კარვები (არმაზიდან წამოდებული) და ნავთულში შეკრებილი 11 მუშა.

ჩვენ — ე.ი. ბ. ნიკო, ირაკლი ციციშვილი, შოთა მესხია, მარიკა ლორთქიფანიძე, ქეთო ბერძენიშვილი, თინა ოქროპირიძე, ჩვენი ასპირანტები — ეთერ ორჯონიკიძე, როსტომ აბრამიშვილი, ოთარ ტყეშელაშვილი და ი. პახომოვი — უკანასკნელი ჯგუფი ექსპედიციისა, წამოვედით დღეს. უჯარმაში ასპირანტები და სტუდენტები სკოლის შენობაში დაბანაკებული დაგვხვდნენ. 11 მუშას კარავი უკვე დაუდგამთ ციხის ძირის მინდორზე.

სადამოს ბ. ნიკო, შოთა მესხია და მე ავედით ციხეზე, დავიარეთ და შევთანხმდით, რომ ხვალ თან გვაფავთ და თან ორ ადგილას დავიწყებთ თხრას. სამწუხაროდ, მუშები არა გვავს მტკი. სტუდენტები კაფეზე უნდა გამოიყენოთ.

საერთოდ ძალიან რთული და ძნელი სამუშაო ძეგლია, რთული და ძნელი მოსაგვარებელია ექსპედიციის ყოფა-ცხოვრება, უამრავი ხალხია ექსპედიციაში (რომელსაც სამოსწავლო დანიშნულება აქვს) და ცოტაა მუშები.

10.VII.1950

მუშები დავყავით ორ ჯგუფად და დავაყენეთ ციხის ორ მოპირდაპირე ბოლოში. დავიწყეთ მუშაობა ორ უბანზე.

ერთ-ერთი უბანი არის ეკლესიის ჩრდილო, უფსკრულის პირას. ეს არის სამთალიანი ძველი ნაგებობა, რომელსაც ზემოთ ნაღესობა აქვს და საერთოდ სამეურნეო ნაგებობის შთაბეჭდილებას სტოვებს. მას სახურავი (ორი თადის გარდა) ჩანგრეული აქვს და ნანგრევი მასალით არის ამოვსებული. მისი ამოწმენდა, ზემოდან მიწის აცლა (ორ ადგილასაა, ხიდივით) და გარშემოწმენდა გვინდა, სანამ გაიკაფებოდეს. ეს ერთი ყველაზე უფრო კარგად გამოჩენილი ნაგებობაა და ამიტომ ვიწყებთ მისით. მეორე უბანი სულ აღმოსავლეთ განაპირასაა, სამხრ.-აღმ. კიდური კოშკის წინ. მიზანი: ჩაუწმინდოთ წინა მხრიდან ამ კოშკს, რომელსაც ამ მხარეზე ორი თაღოვანი კარი აქვს, სანახევროდ მიწით დაფარული და, ამასთანავე, ამ კოშკს ჩრდილოეთითაც წამოვიდეთ ნელ-ნელა.

პირველ უბანზე სულ შვიდი კაცი მუშაობს, ხოლო მეორეზე ოთხი. ძალიან მცირე პირი უჩანს მუშაობას და ვნახოთ, როგორ დავამჩნევთ რამეს ამ ღიდ ძეგლს.

დღეს განვაგრძობთ იმავე ორ უბანზე მუშაობას.

პირველ უბანზე ნელ-ნელა მიდის საქმე. ვინაიდან მაღლაა საყრელი. ფაქტიურად ეს არის სანახევროდ ჩანგრეულ-ჩახერგილი ნაგებობის წმენდა. კედლები და თაღებზე დანდობილი სახურავის ნაწილიც კარგად აქვს შერჩენილი. თაღები ნალისბურია, შირიმის დიდრონ, სათანადო პროფილის მქონე ქვებით გამოყვანილი. ყურადღებას იქცევს მისი კედლის ძირა სივრცით დაქანებით დაყოლებული ოდნავ მოწითალო ნალესობა. ბ.ნიკო ფიქრობს, რომ ეს „საბურეა“, რაღაცა სამეურნეო ნაგებობა რომაა ეს კი თითქმის ცხადია: ამ საკითხს საბოლოოდ ამოწმენდა გაარკვევს.

22.VII.1950

ათიოდე დღეა ვერა ჩაწერე-რა, — რადგან ძალიან გაძეძეებული ვარ უამრავი მსხვილმანი თუ წვრილმანი საქმისა გამო, ამ არაჩვეულებრივ ჭრელსა და მრავალრიცხოვან ექსპედიციას რომ ახლავს თან, გარდა ამისა, ამ ხნის განმავლობაში გომბორშიც მომიხდა ორჯერ ასვლა, თითო დღით.

ექსპედიცია უკვე 12 დღეა მუშაობს და კმაყოფილებით უნდა აღინიშნოს, რომ ისევე, როგორც შარშან ნადარბაზევში მოხდა, თუ თავდაპირველად სანატრელი გვეყავა მუშები, ახლა გვეძაღვებიან და უარსაც ვეუბნებით. მესამე-მეოთხე დღესვე დაიწყეს მოდენა უჯარმელებმა — მეტწილად მოწაფე ყმაწვილებმა, რომელთაც თითქმის ვერაფერს დავემდურებით. კვირადღეს „აერალი“ მოვაწევით: ოციოდე ბერძენ-რუს-ქართველი ვამუშავეთ, რომელნიც თეთრიწყაროს რაიონიდან ყოფილან სამგორშენის გზის მშენებლობაზე წამოსული. შემდეგ კი მათმა ერთმა ჯგუფმა საერთოდ ჩვენთან ამჯობინა მუშობა. ასე რომ, ამ ბოლო დღეში საშუალოდ 40—42 კაცი გვეყავს და ეს კი საქმარისია. შესაბამისად სწრაფად დაწინაურდა თხრის საქმეც. ახლა რომ შეხედავ განათხარს, უკვე რაღაცას ჰგავს.

ბ.ნიკომ, 9 ივლისს რომ წავიდა თბილისს, დღემდე ვეღარ მოახერხა ამოსვლა. ველით დღესაც ნ. კეცხოველთან ერთად.

ჯერ კიდევ აქ ყოფნისას, მუშები რომ ნაკლებად გვეყავდა, მან უმჯობესად მიიჩნია მუშაობის კონცენტრაცია ერთ უბანზე, ხოლო უპირველეს ყოვლისა გასათხრელ უბნად გამოაცხადა ციხის აღმოსავლეთი განაპირა, რომელიც გარდიგარდმო კედლით მკვეთრადაა გამიჯნული დანარჩენი ტერიტორიისაგან. ამიტომ შევწყვიტეთ ეკლესიის ჩრდილოეთ, უფსკრულის პირას მდებარე სამეურნეო ნაგებობის ამოწმენდა და ის მუშებიც, მათ მეთვალყურე როსტომ აბრამი-შვილითურთ, გადმოვიყვანეთ „№ 2 უბანზე“, ე.ი. სამხ. აღმ. განაპირა კოშკის წინ თხრაზე. იმავე დროს სამი-ოთხი დღის განმავლობაში ვათხრევინეთ სტუდენტებს (14—15 კაცს) ორ ადგილას: № 3 უბანზე (გადაზღუდულს იქით, თავისუფალ ადგილას შემდგომ სამხ. ფერდობს გადაწყურე კოშკის ნანგრევს შემოსწერივ) და № 4 უბანზე (გადაზღუდულს გარეთ, დასავლეთით, უშუალოდ კედლის ძირას მის გასწვრივ). № 3 და № 4 უბნებზე გაგრძელდა თხრა სტუდენტების მიერ. რაც საჭირო იყო, ის კი გაირკვა: № 3 უბანზე დადასტურდა, რომ იქ მართლაც კოშკის კედელ-კუთხეა ჩამონგრეული და აღარც მივიჩნიეთ საჭიროდ შემდგომი თხრა. № 4 უბანმა დაგვარწმუნა, რომ ეს გადაზღუდული მეორე სამშენებლო პერიოდს (XI—XII სს.) ეკუთვნის, ისევე როგორც აქ, სამხრეთ ფერდობის კიდეზე აღმართული კოშკი, აღმოსავლეთიდან მეორე. როდესაც № 2 უბანზე გავაფართოვეთ თხრა, გამოირკვა, რომ ზემოაღნიშნული კოშკი დაშენებული

ყოფილა აშკარად ძველი, კვადრებით ნაშენი კედლისა თუ მთელი ნაგებობის ნანგრევზე. ამრიგად, ზოგადად გაირკვა ამ ადგილის ვითარება და № 3 და № 4 უბნებზედაც შევწყვიტეთ თხრა. ამასობაში ნელ-ნელა შემოგვემატა მუშებიც (უჯარმელებს გარდა, ორი-სამი პალდოელი და თიანეთის რაიონიდანაც კი არის) და ნამდვილად შევუტიეთ № 2 უბანს, რომელმაც ახლა უკვე მთელი გადაზღუდული არე მოიცვა, ე. ი. ის, სადაც ბ. ნიკო საკუთრივ ძირითად ნაწილს გულისხმობდა შიდა ციხისას და ეგებ სასახლისაც. ოღონდ ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პირადად მე შეეჭვება უკვე, ამ უბნის ესოდენ მეკეთრად გამოჩნულობა პირველადი იყო. ის კედელ-კოშკი, რომელნიც ამ შთაბეჭდილებას ჰქმნის, აშკარად მერმინდელია, როგორც უკვე აღვნიშნე.

უკვე რამდენიმე დღის მაგარმა მუშაობამ დააჩნია ძლიერი კვალი ესოდენ გაფართოებული № 2 უბანს და ამჟამად უკვე ქვეუბნები გვაქვს გამოყოფილი, რომელთაც მუდმივ მეთვალყურეებად მიჩენილი ჰყავთ: ოთარ ტყეშელაშვილი, როსტომ აბრამიშვილი, გივი ჯამბურია, თინა ოქროპირიძე და ნუნუ კაკულია, ხოლო ხანდახან სხვებიც ენაცვლებიან ხოლმე, დანარჩენი ასპირანტები, შოთა ხანთაძის მეთაურობით (თ. პაპუაშვილი, ეთ. ორჯონიკიძე, ედ. ბროსე, ა. ბენდიანიშვილი), ზეერავენ უჯარმის მახლობელსა და შორეულ მიდამოებს და უკვე მრავალ საყურადღებო ამბავსაც მიაკვლიეს. ირაკლის დაჰყავს სტუდენტები გურამ აბრამიშვილი, მარინე მიწიშვილი და ნანული პაპაია (მარჯველები გამოდგნენ) და ზომავეს ძეგლს.

23.VII.1950

დილას გვეწვივნენ ნ. კეცხოველი, ნ. ბერძენიშვილი და ვ. დონდუა, პირველი დღე იყო, რომ არ გვიმუშავნია, მაგრამ საკმაოდ ვრცელი და შინაარსიანი ექსკურსია კი მოვაწყვეთ სტუმრებთან ერთად განათხარზე და ციხის ირგვლივ.

2. ივრის ხეობის 1950 წ. არქეოლოგიური ღვაწლის აღწერა

უ ჯ ა რ მ ა

8.VIII.1950

დაგვირგვინდა უჯარმის თხრის წლებანდელი პირველი კამპანია, რომელმაც ფაქტიურად 10 ივლისიდან გუშინდლამდე, ე. ი. 7 აგვისტომდე გასტანა. შეიძლება ითქვას, რომ გულმოდგინედ ვმუშაობდით და განათხარიც ხვავიანი დაგიდგა, მაგრამ ჯერ კიდევ რამდენია სათხრელი! ხვალისა და დღევანდელს ექსპედიციის მეორე ნაწილზე, რომელსაც ეწოდება „ისტორიულ-არქეოლოგიური დაზვერვა ივრის ხეობაში“. ეს საქმე ჯერ კიდევ შარშან გაზაფხულზე დაიწყო ბ. ნიკომ, ნ. კეცხოველის ინიციატივით („სამგორმშენის“ ტერიტორია შევისწავლოთ ყოველმხრივ, მოუწოდებია უნივერსიტეტის საბჭოსათვის) და ხელისშეწყობით: უნივერსიტეტის ავტობუსითა და ცხენებით მიმოიარეს თიანეთის ქვემოთ მდებარე ადგილები, სოფ. ნაქალაქარამდე, უნივერსიტეტისა და ინსტიტუტის მუშაკებმა და ბევრი რამ უცნობი და საყურადღებოც აღმოაჩინეს (მაგ. დიდი ტაძარი სოფ. ფუძნარში — ბ. ნიკოს აზრით, ხარჭაშნელი ეპისკოპოსის საყდარი). . . მე იმ დღეებში შეუძლოდ ვიყავი და ვერ მივიღე მონაწილეობა, რაც სანანებლად დამრჩა.

წელს ბ. ნიკოს განზრახული აქვს ჯერ ხაშმის სამება და ბოჭორმა ვინახულოთ, შემდეგ გომბორ-ვერონა, სადაც უჯარმის ექსპედიციის წევრებმა შ.მესხია და გ. მელიქიშვილმა „აღმოაჩინეს“ საყურადღებო ციხის ნანგრევები¹. ხო-

¹ ამ რამდენიმე დღის წინ საღამოს, სოფლის ბოლოს კალაზე გავიარე და ვანიავენას

ლო შემდეგ უღელტეხილი გადავლახეთ და ახმეტაზე გავლით გადავიდეთ თიანეთში, რათა მის ზემოთ მდებარე ძეგლები მოვიხილოთ. მეც და ზოგ სხვა წვერსაც გულში იმედი გვაქვს (თვით ბ.ნიკოს ახალგაზრდული ხალისიანობისა და ექსპრომტებისადმი სიყვარულის ამბავი რომ ვიცით), იქნება გზადაგზა კახეთის ზოგიერთი, განსაკუთრებით საყურადღებო ძეგლისაკენ გაუზხვევთო, მით უმეტეს, რომ უმეტესობას ისინი არ გვინახავს.

დაზვერვაზე მივემზავერებით: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, შ. მესხია, ი. ციციშვილი, მე, ვ. კოპალიანი, ასპირანტები: შ. ხანთაძე, გ. ჯამბურია, ეთ. ორჯონიკიძე, ო. ტყეშელაშვილი, ნ. ლომოური, თ. პაპუაშვილი, ლაბორანტი ედ. ბროსე და ფოტოგრაფი ი. პახომოვი. აგრეთვე სამი სტუდენტი: დ. ხახუტაიშვილი, გ. აბრამიშვილი და მარ. მიწიშვილი. პირველ ორ ექსპედიციაში მონაწილეობას მიიღებენ აგრეთვე გ. მელიქიშვილი, ქ. ბერძენიშვილი, თ. ოქრობერიძე, ნ. კაკულია და აგრეთვე ჩემი მეუღლე ნინო ლოლობერიძე.

უჯარმა-ხაშმი-სამება-უჯარმა

9.VIII.1950

სამება ძალიან კარგ ადგილასაა, ტყით გარშემორტყმული, მაღალსა და ვრცელ ზეგანზე, განცალკევებით. ლამაზი მდებარეობა აქვს. მის ჩრდილოეთით, სულ ახლოს ჩამოდის მოზრდილი, საკმაოდ ღრმა, ფართო და წყალუხვი ხევი, რომელსაც ვახუშტი სამების ხევს უწოდებს, და კახეთ-ჰერეთის საზღვრად მიიჩნევს. ბ.ნიკოს ინტერპრეტაციით, ესევე უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი მონაკვეთი იბერია-ალბანეთის საზღვრისა. ამ ხევს აპყენენ ჩვენი „ზევრიები“ დღეს და სულ მალე და იოლად, ჩანს ძველისძეგლი გზით, გომბორში ამოჰყვეს თავი. მეორე მხრივ კი, გზაზე მოხვედრილი ხაშმელების სიტყვით, სამებიდან ტყე-ტყე გადადის გზა პატარძელში. ასე რომ, ეს ძეგლი ძვეს ძველს, ამჟამად მიტოვებულ გზაზე, რომელსაც ყოველთვის მნიშვნელოვანი გომბორის უღელტეხილიდან ნინოწმინდა-საგარეჯოსაკენ მიჰყავდა კაცი. რუსების დროსაა გაყვანილი ახლანდელი სამანქანო, გაცილებით უფრო გრძელი და კლაკნილი შარაგზა.

ხაშმის ანუ კაწარეთის „სამება“ (საინტერესოა, რის მიხედვით უწოდებს კაწარეთს გ. ჩუბინაშვილი?) თითქმის ბოლო ხანებამდე მოქმედი სამონასტრო კომპლექსი ჩანს, ახალი დროის არც თუ მაღალი, ქვითკირის გალავნით გარშემორტყმული, გარდა ძირითადი ნაგებობისა — სამნავიანი ბაზილიკისა, გალავანში გვიანდელი კოშკი-სამრეკველო? და ორსართულიანი საცხოვრებელი შენობაც დგას. ეს უკანასკნელი ამჟამად ჩამონგრეულ-გაპარტახებულია. თვით ბაზილიკა დიდია, ბოლნისის ბაზილიკის მსგავსი და, ირ. ციციშვილის თვალთ, მასზე უფრო დიდიც, ხოლო ჩემი აზრით, უფრო პატარა. მაგრამ საერთო არქიტექტურული ფორმების დიდი მსგავსება შორიდანვე, პირველად დანახვისთანავე აშკარაა და ასევე უნდა იყოს. როგორც ვიცით, ორივე V—VI სს. ძეგლებია.

ბაზილიკა არაერთგზისაა შეკეთებულ-განახლებული, ისევე როგორც ყვე-

უყურებდი (დისკვი მაგონდებოდა და მესიამეუნებოდა). ერთი ხანშიშესული უჯარმელი, დათა ელოზიშვილი გამომესაუბრა ჩვენი თხრის შედეგების შესახებ („რა ქენით, იპოვეთ რამე?“) და მერე დასძინა, უწინაც ყოფილან ჩვენში მაგ ძველ-ძველების მაინტერესებული თქვენისთანა ხალხი... ძველებური ლექსი ვუთხარი... ვერონაში რო ციხეა, იქ ერთი მუვე მჯდარა და უჯარმის მეფესთან უხზუნია და იმაზე, ის ლექსიო!

უსათუოდ უნდა ჩაწეროთ როგორმე, შეიძლება მართლაც შეიცავდეს რასმე საყურადღებოს. ეს მით უფრო მაინტერესებს მას შემდეგ, რაც ვერონის ციხე დაეთავალიერე.

ლა მნიშვნელოვანი და საუკუნეთა განმავლობაში დიდად მიღებული ეკლესია საქართველოში. ამჟამად პერანგის ძირითადსა და უმეტეს ნაწილს შეადგენს ქვიშაქვის ღიდრონი, ბრტყელი თლილი ფილები (ზოგი მოწითალო, ზოგი ნაცრისფერი), მეტ-ნაკლებ კვადრატული, ეს პერანგი და, მაშასადამე, შესაბამისი ძირეული განახლება-შემოსვა XII—XIII სს. შთაბეჭდილებას სტოვებს. ასევე პროფილირებული კარნიზები (ბევრგან შირმისაგანაა მათი დეტალები გაკეთებული) და აღმოსავლეთის ფასადი, რომელზედაც დიდი რელიეფური ჯვარია და მის ბოლოებში ღიდრონი დეკორატიული კოპები. ამავე დროის იერი აქვს სამხრეთით მიშენებულ კარიბჭეს.

თვალნათლივ შეიმჩნევა უფრო ახალი, მესამე სამშენებლო პერიოდიც (ეგებ არაერთიც?) აგურითაა შევსებული და შეკეთებული ფასადი რამდენსამე ადგილას, ხოლო შიგნით — სვეტებში გამოჭრილია ისრულთაღიანი საჯდომ-სადგომები და ა.შ. ჩემი შთაბეჭდილებით, ასევე გვიანი საშუალო საუკუნეებისა უნდა იყოს გალაბან-კოშკიც, თუმცა იქ აგური არ ურევია, და ისინი ნატეხი ქვითა და დუღაბითაა ამოყვანილი. მაგრამ მთავარი და ჩვენთვის, „უჯარმელებისათვის“ ყველაზე უფრო საყურადღებო ის ნაწილებია, რომელნიც აქა-იქ შემორჩენილია პირვანდელი, უძველესი ნაგებობისაგან (უფრო სწორად, რომელნიც გამოჩენილია), თორემ ძირითადი მასები, სამივე ნავი პირვანდელი ჩანს და შეკეთება უმთავრესად მხოლოდ პერანგს ეხება (რამდენსამე ადგილას ძალიან მკაფიო ჩანს) მერმინდელი პერანგისა თუ ნალესობის ჩამონგრევა-ჩამოცვენის გამო. ჩვენს მიერ ამ ერთი თვის განმავლობაში ესოდენ კარგად შეცნობილი და შინაურობაში „ვახტანგურად“ თუ გორგასლურად“ წოდებული კედელწყობა: მომცრო, სწორკუთხოვანი, თანაბარი, ოღნავ წიბოებმომრგვალებული კვადრები, რომელნიც ზუსტად პარალელურადაა დალაგებული და თან ერთიმეორისაგან მკაფიოდ გამოყოფილი, დუღაბის შედარებით მცირედ გამოყენებით (ყოველ შემთხვევაში, გარედან არაა ქვები შეღესილ-დამალული). ასეთი ადგილებია, მაგალითად, შუა ნავის ჩრდილო ფასადის აღმოსავლეთი ზედა კუთხე და შიგნით, ჩრდილო აღმოსავლეთი კამარების თავზე მდებარე კედელი.

მაგრამ კიდევ უფრო საყურადღებო დეტალები გამოჩნდა ამ კამარათა საყრდენი პილასტრების თავებზე და აგრეთვე მათი მოპირდაპირე, სამხრეთ-აღმოსავლეთი კამარის ერთი პილასტრის თავზე: ესაა პირწავარდნილი ბოლნური ორნამენტები (წრე-რომბები, სტილიზებული, კედრისებრი ხეები და სხვ.) და აგრეთვე სხვა მოტივები, ოღონდ იმავე ყაიდისა.

ამრიგად, ბოლნისის ტაძართან მსგავსებას, მასების განლაგებაში შემჩნეულს, შესანიშნავად ავსებს და ადასტურებს ორნამენტაციის ზედმიწევნითი მსგავსებაც.

მეორე მხრივ, ეს ორნამენტოვანი პილასტრის თავები სრულიად ორგანულად ებმის მათზე დაყრდნობილს „ვახტანგურად“ ნაწყობ კედელს და მათ შორის არავითარი წყვეტა არაა, არც კონსტრუქციული და არც, მაშასადამე, ქრონოლოგიური. ეს იმას ნიშნავს, რომ ეს ორი ელემენტი სამების უძველესი, თავდაპირველი ნაგებობისა ურთიერთ დამატარილებელი თუ თარიღის კარგად დამამტკიცებელია. უფრო სწორად რომ ითქვას, აქ პირველად ვხედავთ პირობითი „გორგასლურად“ მიჩნეული უჯარმისათვის ჯერჯერობით უძველესი სამშენებლო ტექნიკისა და წყობის რეალურად დამატარილებელ მომენტს — ბოლნურ ორნამენტებს, რომელნიც, როგორც დანამდვილებით ვიცით, V საუკუნის მიწურულს ეკუთვნის.

მაშასადამე, პირველი ღვიძლი და ტოლი ძმა გამოუჩნდა უჯარმის ციხის უძველეს ნაგებობებს აქვე, ივრის მოპირდაპირე ნაპირას, 5—6 კმ მანძილზე მდგა-

რი ტაძრის სახით. იმ მცირე ეკლესიათა ნანგრევებს, რომელნიც უჯარმის ექსპედიციის მზევრავმა ჯგუფმა არცთუ ცოტა მოხელა ციხე-ქალაქის ირგვლივ მდებარე ტყიან გორა-კალთებზე (იხ. შ. ხანთაძის და ედ. ბროსეს ჩანა-ხაზ-ჩანაწერები და თვალდათვალ შედგენილი გეგმები თუ რუკები). დ ა ნ ა მ-დ ვ ი ლ ე ბ ი თ ვერ გაუტოლებთ ძველ უჯარმას, თუმცა ზოგ მათგანში საკმაოდ მკაფიოდ ჩანსო, ამბობენ). მე მხოლოდ ორი მათგანის ნახვა შევძელი — ციხის სამხრეთით რომაა, ტყიანში, იორზე მიმავალ ძველ გზაზე (არქაული ელემენ-ტები). კიდევ ერთი საყურადღებო დაკვირვება: როგორც ჩანს, „გორგასლურ“ წყობას მაშინ ერთნაირად იყენებდნენ საფორტიფიკაციო, საცხოვრებელ და სა-კულტო ნაგებობებში. ეს სამივე ტიპი წარმოდგენილია უჯარმის ძველ სისტე-მაში, მაგრამ ეგებ ეს იმიტაც ახსნილიყო, რომ აქ ერთი კომპლექსია, შეიძ-ლება და ალბათ ერთი ხუროთმოძღვრის მიერ აგებული? ახლა კი სამების ტაძა-რიც მიემატა ამ წყებას. ამიერიდან კიდევ უნდა გავიმსხვილოთ თვალი და მთელ საქართველოში გამოვარჩიოთ „გორგასლურად“ ნაწყობი ნაგებობანი. ეს წყო-ბა ისე სპეციფიკურია, რომ აღარსად შეეშლება კაცს.

ესაა დღევანდელი ექსკურსიის მთავარი შნო და მარილი. პირადად მე, ამ ბოლოს აღნიშნული გარემოებათა გამო დიდად კმაყოფილი და „გულდამშვი-დებული“ წამოვედი სამებიდან. საინტერესოა, რატომ ვერ მოიცაღეს გიორგი ჩუბინაშვილის ახალგაზრდებმა ამ თითქმის ბოლნისის ოდენა, მისი დროინდე-ლი და თითქოს ესოდენ საინტერესო ძეგლისათვის მონოგრაფიის მისაძღვნე-ლად? ან ეგებ კი მოიცაღეს, მაგრამ ჩვენ არ ვიცით?

შიგნით მერმინდელ ნაღესობაზე, რომელიც მეტწილად ჩამოცვენილია, ბლომდაა შემორჩენილი ფრესკები და აქა-იქ მათი ასომთავრული წარწერის ნაწყვეტებიცაა (მაგ. „წმ. ბართლომე“, „წმ. კოხმან“ და სხვ.). ამ უკანასკნელებში აშკარად ჩანს სამწერტილები და ამის გამო ბ.ნიკომ გადაჭრით განაცხადა, რომ ისინი XII—XIV სს. იქით ვერ გადავლენ და უფრო კი XV ს. უნდა ეკუთვნოდ-ნენ, ვინაიდან სამწერტილები ამაზე უფრო ადრინდელ ნაწერში არსად ვიცითო. მაშინ ეგებ მოხატვაცა და ბრტყელი ფილების პერანგიცა და გარეთა ჩუქურ-თებიც ერთდროულია და სწორედ ამ დროისაა და არა XI—XII სს.? ადმოსავლე-თით, საკურთხევის თაზე ღვთისმშობელია წარწერით ΜΠ ΟΥ სამხრეთ კე-დელზე ერთგან, კამარის ზემოთ; წყარო-შადრევანია გამოხატული. ორი ჭავლი გადმოსჩქეფს.

დასავლეთი კარის თაზე, კარაკინზე, შიგნით, ამგვარ ნაღესობაზე ყოფილა ასომთავრული წარწერა, ჩანს, რვაპწკარიანი, აგრეთვე სამწერტილებიანი. ნაღე-სობა გულდაგულე ჩამომტერეულია და ცოტა რამ-ღა შერჩენილა, ისიც პირობით ამოსაკითხავი. მე მისთვის ვერ მოვიცალე და გადმოვიწერე გივი ჯამბურასა და დურსსე ხახუტაიშვილისაგან, რომელთაც გულმოდგინეს და რაღაცა აზრიანად ამოიკითხეს.

მერმინდელი შეკეთებისას გამოყენებულ აგურთა ზომა 21x21x4 სმ. გალა-ვანს გარეთ აქა-იქ შეგროვილია კრამიტისა თუ ქვის ნატეხები (საყანედ „მოქეავების“ გამო?), კრამიტის უმეტესობა შემოღობილია.

მათში მკაფიოდ გამოირჩევა ორი ტიპი და ზომა: ა) დიდი გარდიგარდმო — შემოუღობავი (სამთავრო-არმაზისხევი, ბაგინეთი, უჯარმის ძველი კოშკები) და ბ) გაცილებით უფრო პატარა, გარდიგარდმოც შეღობილი, თუმცა ნაკლებ სიმაღლეზე (განჯისკარი, რუსთავი, ნადარბაზევი, უჯარმის საშ. საუჯ. ნაგებო-ბანი). ასე რომ, თითქოს პირველი ნაგებობისა და მეორე სამშენებლო პერიოდის შესაბამის კრამიტთანა გვაქვს საქმე. იერის პირამდე რომ ჩამოვედით, უმეტესო-ბა ჩამოხტა ავტობუსიდან და ფეხით ავიდა „მარიამის“ ეკლესიის სანახავად,

სხვებმა კი ისევ სართიჭალაზე მოვიარეთ ავტობუსით, ასე რომ „მარიამი“ უნახავი დაგვრჩა, თუმცა ბევრიც არაფერი ყოფილა! იქ წასულეებმა მერე ფეხდაფეხ გამოტოპეს იორი. საღამოს ნოდარ ლომოურის დაბადების დღე აღინიშნა (მხოლოდ კაცები ვიყავით) სასაუბროში; კ ა რ გ ა დ შეწყობილი სიმღერებითურთ.... იქ მითხრა ბ.ნიკომ სადღერძელოში ახალგაზრდობა გიყვარს, უყვარხარ და კარგად ზრდიო.

ერთხანს მარტო დავრჩი ჩვენს ბინაზე (სკოლაში) და ჭიდაობის საყურებლად ჩავედი. მომეწონა, ქართულ ჭიდაობას გადაშენება არ ემჩნევა და მკლავმაგარი ბიჭები ჯერ კიდევ მრავლად ყოფილან. სამმა თუ ორმა წყვილმა უშედეგოდ იჭიდავა და ერთმა მათგანმა გულიანად, ვაჟაცურად გადაჰოცნა მეორე. ესეც მომეწონა. მსაჯეების „კომისია“ განაგებდა ჭიდაობას. ერთი მათგანი საჯაროდ აცხადებდა მოჭიდავეთა ვინაობა-სადაურობასა და ჭიდაობის შედეგს. მაგ. ხაშშელი მანხატაშვილი და პატარძელული გოდერძიშვილი... მრავალრიცხოვან, წრედშემორტყმულ მაყურებლებში მანხატაშვილის გამარჯვების შემდეგ რეპლიკა გაისმა: „ოჰო, ვერ აჯობა ნიორმა ღვინოსა?“ ვიკითხე რაშია საქმე მეტიქი და ამიხსენეს: პატარძელში ნივრისა და კარტოფილის მოსალაგალი იცის კარგი, მაგრამ სხვა მაგრე რიგად ვერაფერი მოდის, ხაშშში კი ღვინოებია და ღვინით ნახარდი ბიჭები უფრო ჯანიაინი არიანო... საჭიდაოს, სულ ერთსა და იგივეს, აკორდონითა და დოლით უკრავდნენ.

უჯარმა-ბოჭორმა-უჯარმა

10.VIII.1950

ახლა უკვე ორი მანქანით ვიარეთ... კარგა ხანს შეეჩერდით უჯარმის ციხეზე: ნიკოს არ ენახა (იგულისხმება აკად. ნ. ბერძენიშვილი. — რ.რ.) საბოლოოდ რა სახე მიიღო განათხარმა და კიდევ ერთხელ გულდასმით დავათვალიერეთ ყველამ, განსაკუთრებით შეეჩერდით ქვედა შუა კოშკზე (რამინ რამიშვილის კოშკზე)², რომელსაც ბევრი უკლია კიდევ ბოლომდე რომ გაითხაროს და რომელიც ჯერ კიდევ უცნაურ ამოცანას შეიცავს.

დღეს ვნახეთ, რომ ის, რასაც გზის მუშები თხრიდნენ მოსახვევში, ციხეს ამავალი ბილიკის დასაწყისის პირდაპირ, ყოფილა ძველი საკირე. გარშემო შემოშწვარ-გაწითლებული ქვები და მიწა, შუაში — თეთრი ან მოთეთრო კიროვანი მასა (ავიღეთ ამ უკანასკნელის ნიმუში, რათა შევადაროთ ციხის ნაგებობათა კირ-ღუდაბს), — ეგებ ოდესმე სწორედ აქ იწვევოდაო ციხისთვის კირი, განაცხადა ბ.ნიკომ. ავიღეთ აგრეთვე ბრტყელი ფილაქნის ნატეხები, რომელნიც ცალი მხრით, ნახევარ სისქეზე, მინადაა ქცეული — ჩანს, სიმხურვალისაგან „მოჭიქულა“ სათანადო ნივთიერების შემცველი ქვა. ასეთივე წარმოშობისა ხომ არაა ის „მოჭიქული“ რიყის ქვებიც, რუსთავეში და უჯარმაშივე რომ გვაქვს?

საკმაოდ მოგვიანებული იყო, ბოჭორმისაკენ რომ გავედექით გზას. სოფ. ომარაანი გავიარეთ და... მივედით სოფ. ბოჭორმის ახლოს. ფერდობზე ყანას მკიდნენ და ერთი ხანშიშესული კაცი მოვიხმეთ, ოსი გამოდგა, ხუბაშვილი

² სტუდენტ რამინ რამიშვილის ინიციატოვა და ენერგია ერთი ყველაზე უფრო გასახარელი მოუღენა იყო ჩვენი მრავალრიცხოვანი ექსპედიციის ცხოვრებაში. ამ კოშკის გათხრის დაწყებაც უშთავერსად მისი და ოთხი სხვა სტუდენტის მოქმედების წყურვილის შედეგია (ირაკლი ზაქარიაშვილი, გურამ აბრამიშვილი, გურამ ნემსაძე, იულიონ კორძაია), თორემ აღარ გვექონდა გეგმაში.

(ოსებს გარდა ფშაველებიც ყოფილან ბოჭორმაში), იკისრა ჩენი მეგზურობა. აქედანაც შეიძლება ციხეზე ასვლა, მაგრამ სოფ. გრძელი ველიდან სჯობდაო და ის უკან დაგრჩათო... ტყე-ტყე ავედით ფშაველების პატარა სოფელში, რომელიც ბოჭორმის ციხის მთის ძირას, მათი გამყოფი ხევის მარცხენა ნაპირასაა გაშენებული, მართლაც გრძელსა და ვიწრო ველებზე.

ბოჭორმის ციხე სიმაღლით გამორჩეულ მთაზეა აგებული, ამიტომ იგი შორიდანვე დაეინახეთ და საერთოდ მართლაც ამაყად დაჰყურებს მიდამოებს. უსათუოდ ერთი უმაგრესი, მიუწდომელი და უმნიშვნელოვანესი ციხე იქნებოდა ყოველთვის. ბ.ნიკო ადრეც იყო ნამყოფი და დიდი იმედი ჰქონდა, რომ თუ სამებაში ენახეთ, აქ მით უფრო დაგვხვდება ძველი უჯარმის შესატყვისი, „ვახტანგურ-გორგასლური“ ნაგებობანი. მაგრამ ეს მოლოდინი სრულიად არ გამართლდა.

ციხე, მართლაც, დიდია, გრანდიოზული, საუკეთესო ადგილას და ძალზე გონივრულად აგებული, მაგრამ არსად, არცერთ კუნჭულში არა ჩანს ის ძველი, ადრეფეოდალური დროის „ფენა“, რომელიც ესოდენ მძლავრად, სუბსტრატისა თუ „ბირთვის“ სახითაა წარმოდგენილი უჯარმაში. შთაბეჭდილება ისეთია, რომ აქ განვითარებულ საშუალო საუკუნეებთანა გვაქვს საქმე (ტაბ. XLIX, 1,2), ხოლო ბევრი რამ არსებითი, უფრო გვიანაც — XVII—XVIII სს-ბშიც კია აგებული, ეს თითქმის, კერძოდ გალაჟან-კოშკების მნიშვნელოვან ნაწილები, ორკედლიან ვიწრო „კორიდორზე“ და სხვ. (ასეთი კორიდორი არცერთ ციხეზე არ მინახავს).

მაგრამ გალაჟანს შიგნით დგას მოზრდილი, ფრიად თავისებური ცკლესია, რომლის გუმბათიც, მეგზურის სიტყვით, აუფეთქებიათ ლაღუმით განძის მაძიებლებს (ტაბ. L, 1), თორემ კარგად ყოფილა შენახული³. ცკლესია, თუ არ ვცდები, კაცხის გეგმაზე უნდა იყოს აგებული და ალბათ დაახლოებით იმავე დროისაა (IX ს.), თუმცა, რა თქმა უნდა, მერმეც არის — და თითქმის რამდენჯერმე — შეკეთებულ-შეკირული, შიგნით კარგი ფრესკებია, საკმაოდ რიგიანად შენახული, წინა თვეში აქ ტ.შეგიაიკოვა იყო ათიოდე დღეს, ხელოვნების ინსტიტუტის მიერ მოვლინებული (უჯარმაში შემხვდა) და მას გადაუღია ამ ფრესკათა პირები. იყვნენ აგრეთვე გ. ალიბეგაშვილი და დ. გორდევეი.

მეტი მე ამ ძეგლის თუ ძეგლების შესახებ არა მეტქმის რა და არც სურვილი მაქვს რისამე თქმისა.

უჯარმა-ჟერონა-გომბორი

II.VIII.1950

მანქანით მივედით სოფელ ჟერონის თავს მღებარე ყანებამდე. იქ მომუშავე ხევსურთაგან ერთს მეგზურობა ეთხოვეთ (მე კი ვიყავი ნამყოფი, მაგრამ ყველ შემთხვევისათვის) და ხალისით გამოგვევა. თელავის პედინსტიტუტის ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის II კურსის სტუდენტი გამოდგა, შიშია (შალვა) არაბული, 1924 წ. დაბადებული, კარგი, გონებაგახსნილი და დაკვირვებული ყმაწვილი; (უკვე ნამდვილად საბჭოთა ფორმაციის ხევსური, ტანისამოსიც მთლად ქალაქური ეცა). ჟერონაში მამიდა ჰყოლია გამოთხოვილი და იმასთან ყოფილა. თავად ბარისახოელია, მაგრამ 1946 წ. მათი სახლი ზეჯის დაუტანია, დედ-მამა და ყველანი დაუხოცია — იგი იმას გადაურჩენია. რომ ის

³ მართლაც, ორი დღის შემდეგ თელავის მუზეუმში ენახეთ ე.სიღამონ-ერისთავის აკვარუსი. რომელზედაც ეს ცკლესია გუმბათიანია გამოხატული (თუ ზეთის ფერადებია?).

დროს სკოლაში ყოფილა, მას შემდეგ იგი მაშინდელთან გადმოსახლებულა.

...შიშამ ბევრი რამ გვამცნო საყურადღებო გზადაცა, ასე მაგალითად: ის გზა, რომელიც ვერონაზე აივლის და ზემო უღელტეხილისაკენ მიემართება აღმა, პირდაპირ, თურმე სამების ხევიდან მოდის და მერე თეთრ წყლებში და მაშასადამე თელავშიც გადადის. სამებიდან გომბორ-ვერონამდე გზადაცა სულ ნასოფლარ-ნასახლარები და ნაეკლესიარ-ნაოშკარებიაო (ასეთი ამბავი ჩვენმა მზევრავებმაც მოიტანეს). ერთგან, სრულიად უდაბურ ადგილას, თვით მას შემოკირული ქვევრიც უნახავს. ვერონაში ხევსურები (ბარისახოელი არაბულები და ჭინჭარაულები) მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩამოსახლებულან და მანამდე კი ეს ადგილი ძველი ნამოსახლარი იყო.

ბ. ნიკოს ძალიან „ემცხეთა“ ეს ამბავი: ეს უნდა ყოფილიყო ძველი სოფელი გომბორი — ჩანს, დიდი საბატონო, იმ ციხის მფლობელის კუთვნილიო. და მართლაც, რომ დაეხედეთ ზემოდან, მთელი ეს დამრეცი კალთა, რომელზედაც ძველი გზა აღმართება, დიდი ნასოფლარის შთაბეჭდილებას სტოვებს, დღევანდელი გომბორი კი გაცილებით უფრო ქვევითაა გაშენებული — ცხადია რუსების მიერ.

სოფელ ვერონას („ვერონა“ — რუსულად გადაკეთებული „ვერანა“ ხომ არაა?, ხევსურები კი ძალიან უკადრისობენ, ვერონაო, შაშამ ისიც კი თქვა, ერთი ქალაქი იტალიაშიაო). ქვემოთ, საცა ახლა ყანებია, სულ ნასახლარები ჩანსო, განაგრძობს შიშია. შარშან გაზაფხულზე მაშინდამისი ქმარს, დ ვ თ ი ს ი ა ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ს თავისი სახლის ქვემოთ (საცა ახლა სიმიანი უთესია), ხენისას აუნგრევია სიბი ქვით ნაწოპი საფლავი, რომელშიც ბრინჯაოს ხანჯალი, სამაჯურები და სხვ. ნივთები აღმოჩენილა (თელავის მუზეუმში რომა იმგვარიო). სოფელზე ჩამოვლისას შიშამ გვაჩვენა ის ადგილი და თავის მაშინდამდამდე შიშის თომა ჭინჭარაულს გამოატანინა ბრინჯაოს მახვილი (წვერკვეთილი ტიპისაა, მაგრამ წვერი არ შერჩენია; რელიეფურ ორნამენტოვანი ტარი აქვს), სამაჯურები ვერ ვიპოვნეო. ამ „ცოცხალმა“ ნივთმა აღფრთოვანება გამოიწვია ექსპედიციაში და კერძოდ, ბ. ნიკო ში, მაშინვე გაიცა განკარგულება და „კასირმა“ ვ. კოპალიანმა 50 მან. მისცა ტაბელში ხელის მოწერით. ხევსური არ იღებდა, გულწრფელად უკადრისობდა, მაგრამ დაეძაღლეთ და ნადავლი გამოვიძვანიეთ, შეგვპირდნენ, რომ სხვა ნივთებსაც მონახვენ და გომბორში ჩამოიტანენ.

გომბორის უღელტეხილს დასავლეთით ტიტველი, თავმრგვალი მთა რომ არის, იმას სატალე ჰქვიაო — ბევრი არა, მაგრამ მაინც მოიპოვება ზედ ტალის ქვებოი. მის დასავლეთით უკვე ტყიანი, რამდენადმე დაბალი სერებიც გადაჭიმული — ეს ვაშლიანის ყელიაო (გუშინდელმა მეგზურმა ბოჭორმის ციხიდან დაგვანახა სოფ. ვაშლიანი, რომელიც ჩანს, ამ სერთა კალთებზეა შემოყვანილი იქიდან). ამ ყელზე გადადის გზა სოფელ საკადაში (ბ. ნიკო: კადილი ძახილია, ე.ი. საძახებელი გორა თუ იყო⁴), რომლის ცოტა დაბლა, მარჯვნივ უკვე სოფელი ქისტაურიო (გუშინდელმა მეგზურმა ბოჭორმის წმ. გიორგის ეკლესიაზე ტყე-ტყე მიმავალი, საკმაოდ ფართო გზაზე გვითხრა, გიორგობას ამ გზით ამოდიან კახელი მლოცველები, ქისტაურის მხრიდანო). ვერონის ხევთან ერთად იწყებოო საცხენის ხევი, რომელიც პირდაპირ სამების ხევთან ჩადისო.

ვერონიდანვე მოდის მორე ხეობა — ხორხის ხევი და იქიდან პირდაპირ აღისო ვერონიდან გზა ცივზე. ეს მთა ვერონის ციხიდან კარგად მოჩანს; აღმოსავლეთით: დიდია, თავბალახიანი, მორგვალო კონუსური, იგი ერთ-ერთი უდიდესია ამ ქედზე და უკანასკნელსაც აკი ცივი გომბორისა ეწოდება! ხორხა-

⁴ მართლაც სადღაც მაგონდება მთა „სამყვირალო“.

შიც ბლომდააო ძველი ნასახლარები, კაკლები, დიდი სახნავ-სათესი მინდორი — შუა ტყეში!...

გომბორის უღელტეხილის ძველი სახელწოდება (... ყელი?) არავინ იცის და ბ. ნიკო ნანობს, უთუოდ რამე კარგი სახელია დაკარგული და ეგებ „ჯვარიც“ კი იყო. ისევე როგორც არავისა და თერგს შორის, „ჯვართყელი“.

ამრიგად ავედით ვერონის ციხეზე, რომელიც აგებულია თანამედროვე გომბორის თავზე ფრიად თავისებურად, განმარტოვებით და ამაყად დაყუდებული, აქედან სამკუთხოვან-წვეტიანი გორის თხემზე (ტაბ. LI, 1). სამხრეთით ეს გორი სრულიად ფრიადო და დიდ სიმაღლეზე შიშველიცაა, დანარჩენი მხრებიდან და აგრეთვე ძირს კი ტყითაა შებურული. მთელი გორი შედგება მსხვილრიყიანი, მკვრივი კონგლომერატისაგან (ისევე, როგორც, მაგ., ზედაზნის მთა). ამ კონგლომერატში გამოკვეთილია 5-6 მოზრდილი ქვაბული. ერთი დასავლეთითაც არის. მათი უმეტესობა შებოლილია. ამჟამად შიგ შესვლა ძალიან ძნელი ჩანს, თუ არა ზემოდან ჩამოკიდებით.

უცნიდან ეს გორი ძალიან ადვილი ასასვლელია და სწორედ იმ მხარეზეა ამოყვანილი ქვითკირის კედლები და მრგვალი ბურჯები და კოშკები. პირველად რომ ვიყავით, ისეთი შთაბეჭდილება დაგვრჩა, თითქოს შეიძლებოდა აქაც დაგვენახა „ვახტანგური“ თუ არა, მეტნაკლებად მომსგავსებული წყობა მაინც. მაგრამ ახლა, ბევრმა თვალმა რომ ერთად გასინჯა, ეს მოსაზრება უკუსაგდებად იქნა მიჩნეული. უკუგდებას ხელს უწყობს კოშკ-ბურჯების სიმრავლეც. მაგრამ მაინც ეს არაა XI—XIII და მით უფრო მომდევნო საუკუნეთა ნაგებობა — ვთქვათ, გვიანდელ უჯარმული ან ბოჭორმული ყაიდისა. მასში მაინც ჩანს ძველი, „გორგასლური“ ხანის (მაინც სწორკუთხოვანი და არა უსწორმასწორო კვადრები. შედარებით პარალელურ ფენებად დაწყობილი. დუღაბის როლი ნაკლებია, ვიდრე განვითარებულ საშ. საუკუნეებში გვაქვს ხოლმე) ტრადიციები და მეტნაკლებად ადრეფეოდალური ხანისად შეგვიძლია თითქოს მივიჩნიოთ, კოშკის კედლებში რამდენსამე ადგილას დატანებულია მრგვალი კერამიკული მილები. კედლებში არის ვიწრო, შიგნიდან გაფართოებული საძირსარკმლები, მაგრამ არსად ჩანს სათოფურები.

სიმაგრის ძირითადი ნაწილი ცივისაკენ იმზირება. დღევანდელი გომბორისა და რუსიანისაკენ ბუნებრივი კლდის ფრიადო კედლებია და გამაგრება არც იყო საჭირო. შუა ადგილას პატარა, უმნიშვნელო ეკლესიის ნანგრევია (ტაბ. LI, 1,2).

შიშას სიტყვით, ხევსურები ამ ციხეს სალოცავად მიიჩნევენ და ეხლაც ერიდებიან ზედ ხის მოჭრას. ეს კი არა და, უდიდესი მრგვალი კოშკის შესასვლელი ფიჩხით გადაღობილი დაგვხვდა — ალბათ საქონელი არ შევიდეს შიგნით და არ დაისვაროსო.

გომბორი-შუამთა-თელავი-თიანეთი

12.VIII.1950

დილაადრიან ავიშალენით და სრულ 7 საათზე დავიძარით. ბ.ნიკომ ნინოსაც შესთავაზა გამოგზავრება და ამრიგად უკვე 20 კაცამდე ავიდა ჩვენი ექსპედიციის შემადგენლობა. ძალიან მომეწონა თეთრი წყლები, რომელიც ეტყობა, თელაველების კურორტი ყოფილა და თან ხევსურთა სოფელიც — ალბათ აგრეთვე ახალშენი. შემდეგ ჩავედით და კარგა ხანს ვიჯანჯღარეთ თურდოს ხეობაში, რომლის მარჯვენა ნაპირზე, ფრიადო გორაზე ნიკომ ფსიტის ციხე დაგვანახა, მის მიერ ადრე დათვალიერებული. იქვე ტყეში ნაქალაქა-

რიაო — და. თუ არ ეცდები, ალექსანდრე კახთა მეფის წარწერიანი ეკლესიაც იყო! შეეუხეეთ შუამთაში, ნიკოს, ეტყობა, უმთავრესად ძველი აინტერესებდა და ახალში დიდხანს არ გაჩერდა — აქ მხოლოდ წარწერებია საყურადღებო. ეკლესია დიდია, ძალიან კარგ ადგილას, მაგრამ აგურისაა და ეს კი ჩემთვის ყოველგვარ გემოს უკარგავს ეკლესიას. გარდა პერიოდისა, აქ, ეტყობა კახეთის ქვით სიღარიბესაც აქვს მნიშვნელობა. დიდი მონასტერი ყოფილა, ახლაც კარგად მოვლილ-დაცულია. უდემამო ბავშვების სახლია შიგ მოწყობილი (თვით ეკლესია ძეგლადაა დაცული კარგად), 130-მდე ბავშვი ყოფილა.

უმეტესობა მაინც დავრჩით ახალ შუამთაში და წარწერები გადმოვიწერეთ. ეკლესიის მთავარი, დასავლეთი კარის თავზე, ქვაზე ამოჭრილია, ცოტა არ იყოს, ახირებული და უსიამოვნო უწიგნური წარწერა.

„ქ ეკლესია ყდ შობისა აღშენებული სანტრელდ
ხსენებულის ღედოფლის თინათინისა დამკვლელბული და
დაქცეული და დაფარიბებ
ნიბარული კდ. მეფემან ს — დ ქევმო სა საქართველოსმან
მეორემან ირაკლიმ ბრძანებითა და საფასითა
ნახატებითა გუბათი მჟ იფებით სმხრობით“.

შიგნით შეუთეთრებიათ, მაგრამ ახლა ბევრგანაა ისევ გამოჩენილი კარგი, ლაზათიანი ფრესკები. დასავლეთ კედლის სამხრეთ კუთხეში ლევან კახთა მეფეა გამოსახული მეუღლე თინათინით და შვილით („საქ. ისტორიაშია“ დაბეჭდილი ეს ჯგუფი).

საკურთხეველის სამხრეთ-დასავლეთით რამდენიმე საფლავის ქვაა, ერთიმეორის გვერდით.

სამხრეთ კედლის ძირში რომაა, იმას აწერია:

„მარად საუვიწყო სა სიმამრისა სამარესა დავსდევ
ფიქალი ესე მთავარმა დავით დადიანმა“.

ამ „ფიქალს“ ზემოთ, ასწრივ სამხრეთ კედელში შედგმულია თეთრი მარმარილოს ფიქალი, შავი მარმარილოთი შემოწარმოებული. ამოჭრილი წარწერა მოვარაყებულია. წარწერის ქვემოთ მიკრულია მოოქროვილი (?) ლითონის გამოზურცული გერბი — ჩანს ჭავჭავაძეებისა. იგივე გერბი მეორდება ყველა აქ მდებარე საფლავის ქვებზე აი ეს წარწერა:

თავადი ალექსანდრე ჭავჭავაძე
მიიცუნლ აა წლისა 3 ნოემბერს ჩყმდ წელსა მწუხრსა
განისვენოს ტირილმან და ცისკარსა სიხარულმან.

ფსალ. კთ.

იქვე პარალელური რუსული ტექსტიც:

Александр Чавчавадзе
скончался 60 лет 6 ноября 1846 года
Вечерь водворится плачь и заутра радость.

Псал. XXIX.

ამ საფლავს გვერდით, მარჯვნივ (ვამოკლებ)!

„თავადი დავით ალექსანდრეს ძე ჭავჭავაძე, 1818—1885“.

მის მარჯვნივ:

„ენეინა ანნა ილიას ასული ჭავჭავაძისა,
შვილის შვილი საქართველოს მეფის გიორგის XII-სა.

1898—1905 (?)

დასავლეთ კედელში, ალ. ჭ-ს წარწერის გვერდით, შედგმულია მარმარილოსავე ფიცარი, რომელსაც აწერია:

„ეკლესიასა ამას შინა მდებარებს, მარიამ თავადის გარსევან ჭავჭავაძის მეუღლე ასული ავალიშვილის თავადის იოანესი, შობილ აპრილის 1-სა წელსა 1778 და გარდაცულებილი 19 მაისს 1836. ეკალთა ზედა ამის სოფლისათა აღსრულებული ყუავეილთა შორის სასუფეველისა შენისათა ღირს მყავ მე გან-ღვიძებად უფალო“.

ჩრდილო კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში, ფრესკის ქვემოთ (გარდამოხსნა) შედგმულია თეთრი მარმარილო, შავად მოარშიებული, ზემოთ, სწორკუთხოვან ჩარჩოში, ბაგრატიონთა გერბია. გერბს ქვემოთ კი ღიდრონი, აგრეთვე ჩაშვეებული მთავრული ასოებით შედგენილია წარწერა. რა თქმა უნდა, ეს მარმარილოცა და წარწერაც XIX ს-ნეს ეკუთვნის და ალბათ ჭავჭავაძეების ნახელავია. როგორც ჩანს, ახალი შუამთა მათი საგვარეულო სამარხავი გამხდარა. ამ სამარხავში, ალბათ, სიძეც დამარხულა ერთი.

ჩრდილო კედელზე, ჩრდ-დას. კუთხის ახლოს, მიდგმულია შავთეთრი მარმარილოს ძეგლი, მდიდრული, ვარაყიან წარწერიანი, ორდალა გაყოფილი, ზედაზე ლათინური წარწერაა, ქვედაზე ქართული:

„მოიხსენე უფალო სული მონისა შენისა ნადვორნი სოვეტნიკის
სარდიონ დიმიტრის ძისა

ალექსიეე მესხიევისა რლი დაფულულ იქნა წმიდასა ამას ტაძარსა
შა წე ძეგლისა ამის 1863 წელსა შობითგან 49 წლისა“ (მსახიობის, ვლადიმერის მამა იყო?).

ამის გვერდით, მარჯვნივ, შედგმულია თეთრივე მარმარილოს ოვალური დაფა. ზემოდან გვირგვინია, შუაში მონოგრამა, რომელიც „სოფიოს“ უნდა გამოხატავდეს: ალბათ ეს სარდიონის მეუღლე იყო (ჭავჭავაძის ქალი?).

ეკლესიის გარეთაც ყოფილა წარწერიანი საფლავის ქვები, მაგრამ უმეტესობა აყრილია. ერთს შავი მარმარილოს მატურს (ზედ თეთრი მარმარილოს პორელიფთა — კუბოს თავზე მტირალი ქალი) აწერია:

„... თა ევგენ დავითის ძე ქობულაშვილი დაიბ. 1 ნოემბ. 1856 წ. გარდ. 21 თებერვალს 1915 წ.“

ევგენი ქობულაშვილის საფლავის გვერდით — ძველი ბრტყელი საფლავის ქვაა, საკმაოდ წაშლილი წარწერით, „მდივანთ“ მაინც იკითხება. ბ. ნიკოს აზრით, ესეც ქობულაშვილი იქნება, რადგან ისინი იყვნენო კახთა მეფეების მდივნები.

ფეხით ავედით ძველ შუამთაში, რომელიც აქედან 2—3 კმ მანძილზეა. ახალგაზრდა ტყეში ზეგანზე სამი მცირე ეკლესიაა, ერთმანეთთან ძლიერ ახლოს მიჯრილი.

ამჟამად ჩვენთვის ყველაზე უფრო საყურადღებო გამოდგა უძველესი — სამნავიანი ბაზილიკა რომაა. მასშიც მკაფიოდ ჩანს „ეპიტანგური“ წვობა კედლისა და სწორედ ისაა თურმე, VI საუკუნით რომ თარიღდება.

ამრიგად, უკვე ციფ-გომბორის ქედს გადაღმა, ალაზანს დამყურე კალთაზე მივადექით მეორე ძეგლს (ხაშმის სამების შემდეგ), რომელშიც უტყუარად გამოვლენილი ძველი უჯჯარმის ანალოგიური ნაგებობა და რომელიც სხვა ნიშნებითაც იმავე ხანას განეკუთვნება.

მაშასადამე, გზად შუამთისაკენ გადახვევაც გამართლებულია.

*

იქიდან ბ. ნიკოს, როგორც ადრევე ითქვა, პირდაპირ ახმეტისაკენ წასვლა და დღესვე თიანეთს გადასვლა უნდოდა დაჟინებით, მაგრამ ძალიან შეუუწინდით და ნება მოგვცა, ვარდისუბნიდან თელავში აგვევლო — „სულ 2 საათით“. ნამდვი-

ლად, როგორც მოსალოდნელი იყო, 4 საათზე მეტს დაერჩით, მაგრამ არავის სანანურად არ დარჩენია.

დავათვალაოვრეთ ერეკლეს სასახლის გალავანი და ბუმბერაზი ჭადარი. კარგა ხანს ვიყავით მუზეუმში, რომელიც განსვ. მამულაშვილის სასახელოდ უნდა ითქვას, მდიდარიც არის და კარგად მოწყობილიც. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ხელოვნება — ხუროთმოძღვრების ძეგლები და არქეოლოგიური კოლექციები — ქვის ხანიდან ვიდრე შუა საუკუნეებამდე. თითქმის ყველაფერი შემთხვევითი მონაპოვარია (გარდა გრემსა და იყალთოში ჩატარებული თხრის შედეგებისა) და მით-უფრო თვალში საცემია, თუ რა მდიდარია, ამ მხრივაც, კახეთის მიწა. თუნდაც მარტო ბრინჯაოს (სატევარ-მახვილები, ფიგურები, ჯაჭვები, სამაჯურები და სხვ.) ან ზუსტად „სამთავროული შავი კერამიკა“ რაღა ღირს? საგანგებოდ უნდა დაუფდეს და შეისწავლოს კაცმა (სხვათა შორის, აქაცაა ბრინჯაოს „ანთროპომორფული“ ტარიანი და ფოთლისებრპირიანი სატევარი; ეს იქნება მეოთხე თუ მეხუთე, ჩემთვის ცნობილი: ა) მეტეხის მუზეუმისა; ბ) გორის მუზეუმისა — წეროვნიდან; გ) ღრმალელეში შარშან ნაპოვნი, დ. ქორიძე რომ ამუშავებს). მეორე მხრივ — უამრავი და ზუსტად დმანურ-თბილისურ-ნადარბაზეულ-რუსთაველ-უჯარმული ყაიდის მოჭიქული კერამიკა იყალთოდან და სხვა ადგილებიდან. მინის სამაჯურები, აღმოჩენილი ერეკლეს სასახლეში გათხრილ აკლდამებში და სხვ. და სხვ.

ერთი სიტყვით, ეს ნახევარი საათი, თელავის მუზეუმში გატარებული, მხოლოდ და მხოლოდ მის წინასწარ დაზვერვად თუ ჩაითვლება! შოთა მესხიასაც გაუჩნდა ინტერესი — ქალაქის ისტორიასთან და საბუთებთან დაკავშირებით და ბ. ნიკომ ორივეს აღგვიტქვა, რომ შემოდგომაზე მოგვაველენს აქ სამუშაოდ.

ქალაქიც ძალიან მოგვეწონა — ყველას, ვინც პირველადა ვართ აქ ნამყოფი. თავისებურია, მყუდროა, კოხტაა, სუფთაა — შენდება.

ხუთი საათი იყო, როცა ახმეტისაკენ დავეშვიტ და მტერის ბულში გავვხვით. ახლა კიდევ უფრო ახლოს დავინახე (ჯერ კიდევ შუამთიდან დანახული თეთრი, ბუმბერაზი — ალავერდი). ხელმარცხნივ, მაღლობზე — აგრეთვე თეთრი ეკლესია — აწყურის თეთრი გიორგი, ივ. ჯავახიშვილის მიერ უკვდავოფილი. სხვათა შორის ბ. ნიკო ფიქრობს, რომ სტრაბონის მთავარი ტაძარი — ალბანეთის საზღვარს ახლოს — ალავერდი უფრო უნდა იყოს, ვიდრე აწყური. შევუარეთ გვერდით კვეტარას (შორიდან მიგვითითა ბ. ნიკომ), გადავლახეთ მდ. ილტო და შევედექით თიანეთისაკენ მიმავალ უღელტეხილს ფრიად წამხდარი გზებით. კარგი ტყეებია აქაც. ერთი სიტყვით, მაღლი უფალსა და, ჯერ კიდევ არ „გამსწყვარა“ უღრანი ტყეები საქართველოში.

ხშირბინდი იყო, როცა მოვათავეთ ივრის მრავალრიცხოვანი ტოტების გადავლა და მივადექით თიანეთის სასტუმროს, სადაც დავბინავდით.

თიანეთი-დულუზაურები-კუშხევი-თიანეთი

13.VIII.1950 კვირა

ღილის 9 საათზე გამოვედით, თან გვახლდნენ: რაიკომის თანამშრომელი, აქაური მკვიდრი ნიკო გელიაშვილი და განათლების განყოფილების გამგე, ლენჩუშელი ვალიკო დაშნიანი. აგვემგზავრა აგრეთვე თიანეთის სკოლის ისტორიის მასწავლებელი, დედით რუსი, ხეცსური რაისა იარაჯული, ეთერი ორჯონიკიძისა და სხვების უნივერსიტეტის ამხანაგი, ნიჭიერი გოგოა. ავეყვით ივრის ფართო ჭაღას, მარცხენა ნაპირის ასწვრივ.

აეიარეთ ახალსოფელი, გოჯიანები და შეეჩერდით დულუზაურებში, რო-

მელიც ივრის მარცხენა შენაკადზე, მოზრდილ ხევზე, არხულაზე ძევს, მის შესართავთან. შორიდანვე ცხადი იყო, თუ რატომ შეგვაჩერა აქ ნიკო გელა-შვილმა: სოფლის თავზე ჯერ ეკლესია მოჩანდა, მერე კოშკი, ხოლო უფრო ზემოთ დიდრონი რამ გალავნის ნანგრევები.

დავიწყეთ ეკლესიის ნანგრევით, ეკლესია მომცრო ყოფილა, უინტერესო, მის ირგვლივ მრავლად ჩანს დიდრონ აკლდამათა სახურავები — კირქვის ლოდები. ერთი მათგანი ამას წინ ჩანგრეულა, ისე რომ შიგ ჩაძრომაც კი მოგვიხერხდა. შიდა სიგრძე 3,45 მ გამოდგა, კედლები ამოყვანილია კირქვის დიდრონი, მაგრამ უსწორმასწორო და „ხურდა-ქვით“ შევსებული ლოდებით: ზემოდან კი 4 დიდი სქელი ბრტყელი ლოდი ადევს. მიწა საკმაოდ ბევრია შიგ ჩაცვენილი. მრავალი ადამიანის ძვლები ყრია, ამჟამად ძლიერ არეულ-დარეული, დამსწრე სოფლელი გვატყობინებს, რომ პირველად როცა ჩაინგრა, ჩონჩხები ყველა წყობისად ელავა. გულდასმით პრეპარაციისათვის დრო არა გექნოდა, მაგრამ მაინც 20—25 წუთს კი მოუფთაურეთ ხელი და გაირკვა, რომ ჩონჩხების ქვედა ფენა ჯერ კიდევ აუშლელად ძევს. 10 თავის ქალის ნამტვრევები დავითვალეთ, მაგრამ ნამდვილად მეტი უნდა იყოს. ნამდვილი საოჯახო თუ საგვარეულო აკლდამა: კაცები, ქალები, მოზარდები, ბავშვები. უდიდესი ბარძაყის ძვლის სიგრძე 46 სმ უდრის, წამოვიღეთ ერთი, შედარებით კარგად შენახული თავის ქალა (ა. ნათიშვილის ანთროპოლოგებისათვის, რომელთაც განზრახული აქვთ, ყველა დროის კრანოლოგიური მასალა შეისწავლონ ჩვენში). ეს აკლდამა, ზერელედ მოფათურების შემდეგაც კი, არ გამოდგა უინტერესო: ხელს ამოჰყვა თიხის მოზრდილი ჭრაქი, საკმაოდ თავისებური და ვერაფერს ვიტყვი ასაკის შესახებ. მაგრამ ნახმარი და გაბოლილი კია.

ამ ეკლესიის ნანგრევს ცოტა ქვემოთ ფერდობში — დგას მცირე ნაგებობა, რომლის წინა ნაწილი წარმოადგენს თუ ჰგავს სამრეკლოს — ყოველ შემთხვევაში, შიგ ზარი ჰკოლია.

ამ „ხატის“ გვერდით მოზრდილი პანტა დგას, ზედ მიკრულია ცხვრების რქები, ხოლო ტოტებზე მრავლადაა შებმული თეთრი ჩერები. ერთ ტოტზე ნაჭრის ქისა ეკიდა, კანაფით პირმოკრული. ი. პახომოვმა გასინჯა და ნახა, რომ 1925, 1932 და 1936 წწ. საბჭოთა ვერცხლის ფულთან ერთად, შიგ ეგდო ა გ ვ ს ტ ი ს დ ე ნ ა რ ი, რომელსაც ზურგზე სპილენძის ყუნწი აქვს დარჩილი და, მაშასადამე, ღილად თუ ტანსაცმელზე შესამკობად დასაკერებლად ყოფილა გამოყენებული, სანამ ხატს შესწირავდნენ. შეწირვა კი, ცხადია, 1836 წ. შემდეგ მომხდარა. მაშასადამე, აქ სადღაც ახლო-მახლო ძეგლს, ახ.წ. პირველ საუკუნეთა სამარხს წასწყდომიან და შიგ, სხვათა შორის, ავგუსტის დენარიც უპოვნიათ!... ესოდენ ჩრდილოთ მდებარე ადგილას საქართველოში ავგუსტის დენარი არავის აღუნიშნავს! წამოვიღეთ, რა თქმა უნდა.

ეს კარგა მოზრდილი სიმაგრეა, იგი მდებარეობს ე.წ. „პირის გორაზე“. ორი სამშენებლო პერიოდი ერთი შემთხვევითაც კი ჩანს, წინ დგას ოთხკუთხედი კოშკი — უფრო ახალი უნდა იყოს, მას, არა მთლად ლოგიკურად, ადგება ზემოთ ამაველი გალავანი, რომელიც უფრო ძველი ჩანს, ისევე, როგორც აქვე მდგარი, მეორე კოშკი, ისინი წყობით ვერონის კოშკებსა ჰგვანან. ამას კარგად შეესაბამება მოზრდილი, რიგიანი და არც თუ მთლად გაოხრებულ-დანგრეული ეკლესია, რომელიც ირ.ციციშვილის აზრით, თავდაპირველად X ს. უნდა ყოფილიყო აგებული, მაგრამ მერე შეკეთებულა. შიგ ყრია ღარისებრი კრამიტები, რომელთაც (უჯარმაში, საშ. საუკ. ფენაში, მრავლადაა ნანახი მსგავსი), რელიეფური რამ სახეებით შემკული ზედაპირი აქვთ (ერთ-ერთი სანიმუშოდ ჩავახატინე სტუდ. გ. აბრამიშვილს). გალავნის მეორე წყება უფრო ახალი ჩანს —

მოგვიანო შუა საუკუნეებისა? მეტი მე ვერა მოვასწარი რა ამ ძეგლების შესვენების მხრივ. ჩემს ჩანაწერს ვაესებ ნინუცას (ნინო ლოღობერიძის) ჩანაწერით, რომელიც იქ ორი სოფელის, პაულე და ალექსანდრე დულუზაურების ნაამბობს შეიცავს (ეს უკანასკნელი 1938 წლამდე მასწავლებელი ყოფილა).

— ქვემოთ რომ ეკლესიაა, იქ დაჰკლავენ ხოლმე სოფელები ხბოს, რომელსაც პირველად მოიგებს ძროხა, და შესწირავენ არხლის ღვთისშობელს, თუ წმ.გიორგის.

სოფელში 50 კომლია: დულუზაურები, ხატუაშვილები, ჯაბანიშვილები. ყველანი ჩამოსული არიან ჩარგლიდან. ამ სოფელს უწინ არხალი ანუ არხლოს კარი ერქვა და დულუზაურები მხოლოდ 1930-იანი წლებიდან დაერქვა. უმეტესობა დულუზაურებია და მათ თვით გადაუწყვეტიათ. მდინარეს ახლაც არხულა ჰქვია, ან არხლის ხევი. იგი კახეთიდან, მთა ჭიაურიდან გამოდის. უწინ ხშირი ყოფილა კახეთიდან ლეკების შემოსევა.

ამბობენ, რომ აქ, ამ ციხე-სიმაგრეში ცხოვრობდა მდიდარი მემამულე ბექა, რომელსაც არტანში (ამ დულუზაურებს ზემოთ ივრის ხეობას არტნის ხეობა ეწოდება) უამრავი საქონელი ჰყავდა. საძოვრებზე მოწველილი რძე თიხის 2 მილით ჩამოსდიოდა ქვემოთ, სახლში⁵.

მტრები შემოესივნენ და სახლ-კარი გადაუწყვეს. ლექსი:

გაიწი, ჩემო ლურჯაო,
არხალს ხარ, განა არტანსა!
ხომ ხედავ, ცეცხლი ედება
ტიალსა შენსა სახლ-კარსა!

აქვე ეკლესიასთან დევს დიდი ლოდი, რომელიც და-ძმათ აუწევიათ და უთქვამთ:

ჩვენ ეს ავწიეთ და ძმათა;

ეხლა ასწიეთ ცხრა-ძმათაო!⁶

დულუზაურებს ჯერ უცხოვრიათ ბაღიანეთში (თიანეთს ზემოდან); ფშა-ვიდან ჩამოსულან, ჩარგლიდან. ჯერ იყვნენ გოგოჭურები, ორნი ძმანი. მერე წასულან კახეთში, ქორეთში, მერე, ლეკების შემოსევის დროს, აქ წამოსულან. ნაწილი ცხოვრობს ისევ იქ. დულუზაურებს გარდა არიან ჯაბანიშვილები, ბაიაშვილები და ბალიაშვილები. ჯაბანიშვილები გადაკეთდნენ დულუზაურებად. მერე ნაწილი წასულა (დაბრუნებულა?) ჩარგალში და ახლაც იქა ცხოვრობენ. „დულუზაურების წყაროც“ კი არის იქ. სალოცავად დადიან ჩარგალში.

ბექას აქ ცხოვრება და მისი ციხე-სიმაგრის აშენება დავით აღმაშენებლის დროს მიეწერება (?).

შუადღე გადასული იყო, როცა გზა განვაგრძეთ, მდინარის მარჯვენა ნაპირს დავინახეთ ბოდახევა. ცოტა ხანს შეეჩერდით მარცხენა შენაკადთან, მოლამურის ხევთან, რომელიც ისევე, როგორც არხულა, ჭიაურის მთიდან გამოდის. შესართავთან, ხევის მარჯვენა ნაპირას, დავინახეთ ორი ოთხკუთხოვანი კოშკი, ერთი უფრო დანგრეული.

არტანს რომ მივუახლოვდით (დიდი სოფელი ჩანს), იორი ან უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, ივრები გადავლახეთ და მის მარჯვენა ნაპირას, არტნის ერთ-ერთ — ქვემო უბანში, თ ე თ რ ა უ ლ ე ბ შ ი გავეჩერდით. იგი გაშენებულია ივრის მოზრდილი მარჯვენა შენაკადის, ქუშხევის (II ქვიშხევის) შესართავთან. თან გამოიყოფოლეთ ალექსანდრე დულუზაური, რომელიც აქეთ ნავალი ყოფილა.

⁵ შდ. ვარძიის ლეგენდა

⁶ შდ. ცხრაძმის ლეგენდა, ნაპო ზაქარაიას მიერ ჩაწერილი.

...ქუშხევი განსაკუთრებით აინტერესებს ბ. ნიკოს, რადგან გ. ჩიტაიას უთქვამს, იქ, კოპალას ხატთან, ნაქალაქარიო, თლილი ქვით ნაგები სახლების ნანგრევებო.

სოფელი ქუშხევი ხევის მარცხნივ, ფერდობზეა მიმოფანტული. 15-მდე კომლი ჩანს. ზემო უბნის წყაროსთან (ცივია, ანკარა) შეგვხვდა მოხუცი (ოთხმოცზე მეტისა ვარო) ბერო (ბერუა) კულიანაშვილი, მან დაადასტურა ეთნოგრაფების ნათქვამი: სადაც თქვენ მიხვალთ, იქ კოპალას ხატიც არის და იახსარისაცაო, და იქვე დევის ნახსარიაო, ნათალი ქვით ნაშენიო. პირქუში ჰყოლიათ დევებს მჭედლად. ისრებს უჭედავდათო კოპალას. მოგვეწონა ეს ამბავი, უფრო ხალისიანად შეუუტიეთ აღმართს და სულ მალე ავედით კიდევაც.

ეს არის სოფელს ზემოდან მოზრდილი ზეგანი, რომელზედაც უზარმაზარი, ხელუხლებელი, ასწლოვანი მუხები, იფნები და ნეკერჩხლები ამართულან ხშირ-ხშირად. ისე რომ შორიდანაც კარგად ჩანს ეს „ქოჩორი“, რომლისკენაც სოფლის თავზე გადმოშავალი კარგი საურმე გზა ამოდის იერის ხეობიდან, არტინიდან.

უპირველეს ყოვლისა, თვალში გვეცა ფიცრული ქოხი. ახალ ღარიანი კრამიტით დახურული. კარგა ხნის მიტოვებული, კარ-დაკლიტული, ჩაღწეული-მინგრეული, ჩაშავებული, როგორც სულ ბოლოს, ყველა დანარჩენი ძეგლების დათვალიერებისა და სხვების წამოსვლის შემდეგ გამოვარკვეით მე და იური პახომოვმა,⁷ ეს ქოხი უნდა ყოფილიყო ხატის დღეობისათვის და ლუდის სმისათვის საჭირო, ასე ვთქვათ, ყოველგვარი „ინვენტარის“ საწყობი. ორი დიდი კოდი (ერთი ძირიანი), ხის რამდენიმე ღარი, ორი „ჯოროკო“ სკამი, რკინის ზედადგარი, ფიცრული „კარადა“, რომელშიც ჩაყრილ-ჩამპალი იყო ხონჩები, ნაირნაირი სასმისები და კოთხოები, ხისა; მათ შორის ერთი კულა, სპილენძით მოჭედილი. ეს კულა და ორი რიგიანად შენახული, ნაჩარხავი სასმისი წამოვიდეთ — იქნებ დაინტერესდნენ ჩვენი ეთნოგრაფებიო. საღამოს არტანში ვიღაცამ თქვა, ეგ ძაან მდიდარი ხატი იყო, სუ ოქრო-ვერცხლის სასმისები ჰქონდათ! ის კარგად ჩაობებული-ჩაშმორებული თითქმის ბოლომდე ამოვქექეთ (სანამ კრაზანების ბუდეს არ წავაწყდით), გამოვიტანეთ ყველაფერი, ქოხს გარეთ დავალაგეთ და იურიმ ორ წყებად გადაიღო, ცალიც ირმის რქა ერია შიგ. წყვილი ირმის რქა გარედან ჰქონდა მიკრული ფიცრულს, კარის გვერდით. ამ ფიცრულს ახლოს ხატი დგას — ჩვეულებრივი, სამრეკლოსებრი ნაგებობა, კირქვის, ბრტყელი, საკმაოდ სწორი ნატეხებით აშენებული. შიგ მოზრდილი ზარი ჰქონდა, თითქოს ბრინჯაოსი. ზედ ამოჭრილია წარწერა, რომელმაც ძალიან დაინტერესა ბ. ნიკო, კარგა ხანს უკირკიტა და გადმოწერა. ხატის მამულების ამბავიაო შიგ.

სოფლის ზემოდან ტყით აქოჩრილ ზეგანზე ვნახეთ კოპალას ხატი. მოშორებით ზეგნის მეორე ბოლოს, სოფლიდან ამოშავალი საურმე გზის პირას, მეორე ხატი დგას — ის იახსარისააო. ერთხელ წამოსცდათ პირქუშისაო. საერთოდ ამ პირქუშის ვინაობა და ფუნქცია ბუნდოვანი ჩანს. თუ ხევისა და სოფლის სახელს — ქუშხევს დავუკავშირებთ, მაშინ ის მთავარი პერსონაჟიც კი გამოდის. გულს იმით ვიმშვიდებ, რომ ჩვენს ეთნოგრაფებს კარგათ ექნებათ ეს ამბები გამოწვლილული, მაგონდება ომამდელი „ენიმკის მოამბის“ ერთ-ერთი

⁷ სამწუხაროდ, გ. ლომთათიძის დავალებით ი. პოხოშოვის მიერ დახვეწების დროს გადაღული ფოტოსურათების ნეგატივები ჩვენს ფოტოარქივში აღარ აღმოჩნდა. რედ.

ტომი, რომელიც მთლად მათ მასალებს უკავია და უხვადაა ნ.ბრალიაშვილის მიერ დასურათებული „იერის ფშავლებში“.

მთავარი და მართლაც საინტერესო და უჩვეულო, რამაც აქ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო, არის ის ათიოდე ნაგებობის ნანგრევები, რომელიც ამ ორ ხატს შუა და მათ გარეშეც ვნახეთ და რომლებთან შედარებით საკუთრივ ხატები ახალი აშენებული ჩანს. ესაა, გ.ჩიტაიას „ნაქალაქარი“ და ბერო კუდიანაშვილის „დევის ნასახლარი“. ორივეს მიერ თლილი ქვით ნაგებად გამოცხადებული. თლილი ქვისა რა მოგახსენო, მაგრამ ეს ყველაფერი აგებულია მაგარი და ფიცხი კირქვის (მერმე ზედაპირი — ჩაშვებული) სწორი, კუბურ-პრიზმული ბლოკებით, რომელთაც შეიძლება მართლაც კი აქვთ ნაპირები მოჭრილ-მოსწორებული, მაგრამ გათლა-გამოკობიტებისა კი არა ეტყობათ რა. ასეც გვეგონა ბ. ნიკოსა და მე, სანამ დავინახავდით. ეს არაფერი! საქმე ისაა, რომ მართლაც ნამდვილი კარგი და მოზრდილი შენობების ნანგრევებთან გვაქვს საქმე, რომელთა კედლები ზოგან ახლაც საკმაოდ მაღლა დგას შემორჩენილი. ამ ნანგრევებს საგანგებოდ მოსვლა და ყურადღებით ავეგმვა-გამოხაზვა სჭირია. ახლა კიდევ აღვნიშნავ მხოლოდ იმას, რომ ზოგი ნანგრევი „სათავსოს“, ე.ი. შიდა სივრცის მომცველი ნაგებობისას კი არა ჰგავს, არამედ იმთავითვე ისევე მასიურად, პრიზმულად ან ეგებ პირამიდულად ამოყვანილ მთლიანი რამ ნაგებობისას (ერთი კოპალას ხატთან ახლოს ჩანს ასეთი რამ და მეორე იახსრის ხატთან). ესენი ხომ არაა ძველი ხატები, ან რაღაც კერპებთან დაკავშირებული პოსტამენტისებრი რამეები? (თავდაპირველად მშრალი „ციკლოპური“ წყობა გვეგონა, მაგრამ მერე ირავლიმ შიგ დუღაბი შენიშნა, თუმცა კი ძველებური, ძლიერ სილაკენჭიანი, უჯარმის ტიპისა). ირ. ციციშვილი არ დამეთანხმა და უბრალოდ ჩანგრეულ-ჩახერგილ ნაგებობებად გამოაცხადა ისინი, მაგრამ ბ. ნიკოს ჭკუაში დაუჯდა. მეც რამდენჯერმე დაჟინებით დავაკვირდი და ვფიქრობ, რომ არ უნდა იყოს გამორიცხული ამგვარი შესაძლებლობა. მით უმეტეს, რომ როგორც ნათქვამიდანაც და მატერიალური ნაშთების მიხედვითაც ჩანს, ეს ხატი რაღაც პირველხარისხოვანი, მძლავრი, ფართოდ სახელგანთქმული და ვინ იცის, როდინდელი სალოცავია! კიდევ ერთი დაკვირვება, უკვე გეოლოგიური. გზა-გზა, სანამ ავიდოდით, კარგა დიდ მანძილზე ჩანდა სწორედ იმ კირქვის ფენების ბუნებრივი გამოსავლები, რომელიც მშენებლობაშია გამოყენებული. თვით ამ ზეგანზე კი თხელ-თხელი, ქერცლისებრ შლადი, ოთქოს ნახშირიანი ფურცელა ფიქლებია გაბატონებული (გელათის ბათური წყების მსგავსი) და კირქვები, მაშასადამე, მოზიდულია შორიახლოდან. ესეც რაღაცას მატებს ხატის „სიდიადეს“.

ასე, დიდად დაინტერესებულნი და კმაყოფილნი დავეშვიტეთ თეთრულებში, შეესხედით მანქანებზე და ავედით არტანში, სადაც ალ. დულუზაური კოშკის ჩვენებას დაგვირდა, სოფლის თავში. ყველანი აღარც ავსულვართ — დულუზაურების ქვედა, სწორკუთხოვანი კოშკის მსგავსი რამააო, გვითხრეს მეწინავეებმა.

ამით დასრულდა დღევანდელი, თიანეთში პირველი, დიდად საყურადღებო ექსკურსია. თიანეთში მფიცხელაურის ეზოში საღამოს გვიჩვენეს ერთ-ერთი სოფლიდან ჩამოტანილი „საფალავნო ქვა“. ბ. ნიკომ, მე და ირ. ციციშვილმა სანთლის შუქზე ვნახეთ ის ქვა და უფრო ფალოსი მოგვაგონა. მოზრდილია, ძლიერ ნასვრეტოვანი კირქვის ტუფისაგან, შირიმისაგან გამოთლილი.

14.VIII 1950

დილას ჩავედით მ. ფიცხელაურთან და გადავიღეთ „საფალავნო ქვა“. ძირი შედრეკილი ჰქონია და ისიც ვიფიქრე, ეკლესიის გუმბათზე სადგომი ხომ არ იყო მეთქი? „ფალოსს“ იმიტაც არა ჰგავს, რომ კონუსურია, ჰგავს კი იმით, რომ ყელი შევიწროებული აქვს და თავი კონუსურად გამოყვანილი. ისე კი ასიმეტრიულია, წაფერდებული.

მაშო ფიცხელაურს მართლაც ჰქონდა ზოგ-ზოგი რამ, ჩანაწერი, სიძველეთა შესახებ (მ.ხანთაძემ ჩაიწერა ზოგი მათგანი), მაგრამ უმეტესობა ან ჩვენებს ენახათ შარშანვე, ან გუშინ ენახეთ ან დღეს თუ ხვალ ვაპირებთ. „საფალავნო ქვა“ ჯიჯეთიდან ყოფილა ჩამოტანილი. ეკლესიის ნანგრევებთან იყო. ღონიერი ბიჭები დაეჭიდებოდნენ, ასწევდნენ და გადაადგებდნენ და 113 კილოს კი იწონისო, სიმაღლე 73 სმ აქვს.

ნიკო გელიაშვილისა და რაისა იარაჯულის თანხლებით დაეტოვეთ იორი და მისი შენაკადის, ქუსნოს ანუ ვერხველის ხეობაზე ვიარეთ, რომელიც აგრეთვე ძალიან განიერია და ყანებიანი. გავიარეთ ტუშურები, ზარიძეები და შევჩერდით ჯიჯეთში. მივადექით იქვე, სოფლის უშუალო მახლობლად, დაბლობში მდებარე სალოცავს, რა თქმა უნდა, უზარმაზარი, ასწლოვანი ხეებით დაბურულს (ნეკერჩხალი, მუხა, იფნი და სხვ.). დიდი მრგვალი ფართობია (დმ—40—42 მ), გალავნით შემოზღუდული (კირქვის ბრტყელი ღორები, მშრალად მჭიდროდ ნაწყობი), შუაში დგას მცირე თითქოს უაბსიდო ეკლესია. ირგვლივ მასაცა აქვს თითქოს შემოწყობილი კირქვის ქვები. გარშემო მრავლად ჩანს აკლდამის სახურავები, ისეთივე, როგორიც დულუზაურების ეკლესიის გარშემო ენახეთ (და ერთი მოვიჩინეთ კიდევაც). ჩანს, აქ ძალიან გავრცელებული ყოფილა საოჯახო აკლდამები ეკლესიათა გარშემო.

მოგვეახლნენ ჯიჯეთელები. ეკლესიას ს ე ე ტ ი ც ხ ო ე ლ ი რქმევია. როცა ზენამხარში მიდიან მლოცველები (კახეთიდანაც კი მოდიან თურმე), უთუოდ აქ დაისვენებენ და პურსა ჭამენ, ხოლო შემდეგ იქიდან ჩამოვლილნიც ჩერდებიან და ისევ ილხენენ ხოლმე აქა. ზენამხარში რომ სალოცავია, ხატი, იმას კმალა რქმევია. ამ ეკლესიის ნანგრევებთან გდებულია სწორედ ის „საფალავნო ქვა“, რომელიც ესოდენ გულდასმით შევისწავლეთ ამ დილას თიანეთში. პოდა, მაშინ ძნელი წარმოსადგენია, რომ ის გუმბათზე დასადგმელი ყოფილიყო — სადაა გუმბათი? მაშ მართლა ფალოსია? მაინც რაღაცაზე დასადგმელად ძირშედრეკილი?

გალავანი კარგად, წესიერად არის ნაწყობი, ერთ ადგილას იქ, სადაც გლეხების სიტყვით, წინათ მისი ჭიშკარი ყოფილა და დანგრეულა, ახლა მოწყობილია მცირე ნიში, რომლის ერთ ნახევარს ქვა-დუღაბის წყობის მოზრდილი ნაგებობა შეადგენს (ამბობენ, სწორედ იმ ჭიშკრისეულიაო), ამ ნიშში გარედან სასანთლეა მოწყობილი.

სოფ. ჯიჯეთში სულ 67 კომლია. ხატობა აქ 23 აგვისტოს იწყება, ჰკლავენ 3 წლის ხარს, ასევე ცხეარს, ბატკანს, პირველ ხბოს. მიმოვიხილეთ ეს ძველი, ბ.ნიკომ ჩვეულებრივი იმპროვიზაციული საუბარი ჩაატარა (ამჟამად მთისა და ბარის მეურნეობრივ-პოლტიკური ურთიერთობის შესახებ საქართველოს ისტორიაში, მთელი ამ ექსკურსიების განმავლობაში ეს საკითხი ფლობს, ეტყობა, მის გონებას!) და წასასვლელად გავეშაადეთ — ახლა ტუშურების ხატი და ჟებოტის ეკლესია ენახოთო. აქვე გამახსენდა დულუზაურების კოლმეურნეობის მოანგარიშის, პავლე ობგაიძის ნათქვამი: ჯიჯეთში ერთი 90-მდე

წლის მოხუცია, ჯუღურა მოკვერამილი, რომელსაც ამას წინათ ღვარისაგან გამოტანილი „ეკალდამაში“ ბრინჯაოს რაღაც ნივთები უპოვნია, მაგრამ მაღავესო და იქნებ თქვენ გამოგვიჩინოთო. მოვაკითხინეთ ჯუღურა... მოიყვანეს საკმაოდ დაჩანჩაკებული, მაგრამ მაინც კიდეც ყოჩაღად მყოფი ბერიკაცი. მე არ გამიფრთხეს მეთქი და ნიკო გელიაშვილს გამოვაკითხვინე... რაღაცეები გიპოვნიაო? ჯიღურა ერთი კი შეყოყმანდა, მაგრამ მერე აღარ დამალა, „ჯაჭ-კი რამ ვიპოვნე, ღორის დასაბმელსა ჰგავს, ვერ გავიგე, თითბირისაა, სპილენძისაა თუ რისააო, გიჩვენებთ რატომ არაო! „თითბირის“ გაგონებაზე გულმა ძირენჩხა და ვერონას მსგავსად, აქაც ბრინჯაოს ხანის სამარხი ვიყნოსე. მარტო აღარ გაუშვი ბერიკაცი. თან გავეყევი და აღერსიანად გამოვეცასურე. მარტო ჩიხობრობ, შემოქმედია. სახლი სოფლის ზემო განაპირას ქვონია, მოკვერამანთ კარში. საუბრით მივადგით. მიმიყვანა კედელზე გარედან მიღებული ორ ქოცოსთან, მოხადა ერთს. უფრო დიდს თავი. ამოსწია სარქველს ქვეშ შიგ საყუდებული ჯოხი და ამოსწია სულ ჩამოკიდებული გრძელი, მსხვილი და ოვალური რგოლებისაგან მჭიდროდ შეკრული ჯაჭვი, რომელიც ჩანს, სამად ყოფილიყო დაწყვეტილი და ჯუღურას ბაწრით გადაება. სანამ მე ვკითხავდი, ავითონ ამიხსნა, რომ იმ ქოცოში „მეავე რამ“ უსხია და ჯაჭვი იმიტომ ჩაუკიდნია შიგ. იქნება ჟანგი გადაჰყაროსო, მგრამ მაინცა და მაინც ვერ უცვალა ფერიო. ჩემი აზრით კი ნაწილობრივ ამ მიზნისათვის მიუღწევია კიდეცა: ჯაჭვის ერთი ბოლოს პატინა (ჩანს ცისფერი) თითქმის სულ შემოსცლოდა და ბრინჯაოს ჟერად გამოიყურებოდა⁸.

წამოვადებინე ეს ჯაჭვი და წავეყვანინე თავი პოვნის ადგილას. ეს გამოდგა ჯიჯეთის ხევის ანუ წითელი კლდის ხევის (სწორედ იმ ადგილს ზემოთ ჩანს წითელი ფლატე) ანუ კოჭა-ყელის ხევის მარჯვენა ნაპირის, მოკვერამანთ კარის განაპირა სახლებს ზემოთ, იქ, სადაც ახალნამოქმედარი საკირეა, ამ უკანასკნელს ზემოთ ჯიღურას სიტყვით, „მიწა ჩამოშლელელულა“ და გამოჩენილა ეს ჯაჭვი, „მეტი არაფერი“.

მივადექი მართლაც სულ ახალ დამეწყრილს (ჩანს, ხევის მიერ ძირის გამო-რეცხვის შედეგად), შავს, აყალო-თიხიან ნაპირს ამ ხევისას და მიმოვავლე მზერა. თითქოს საგანგებოდ დაუდევს ვისმესო, მშვენიერი, ცისფერპატინიანი პატარა ხელშუბისპირი მეცა თვალში, ჯაჭვის პოვნის ადგილიდან 3—4 მ მანძილზე (სოფელში წერაქვი და ნიჩაბიც ვიშოვე) და გაჩაღდა არქეოლოგიური თხრა, რამაც თითქმის საღამომდე გასტანა. საქმე ისაა, რომ ამას გარდა ახლოს მეორე სამარხსაც მივაკვლიეთ, და ძალიან შეგვიყოლია.

ბ.ნიკოს და ბევრს სხვასაც საკმაოდ მალე მოსწყინდათ ჩვენი ცქერა და ზევით-ზევით შეპყვნენ. აქვე, მცირე გორაკზე ხატია — ნინოწმინდის (Sic) ეკლესიის ნიშით და მიავლინა იქით „ზვერიები“. ამ უკანასკნელთ „ნინოწმინდა“ მალე ენახათ. მაგრამ მერე სოფლის საყანე ადგილის, პირიშხითის (Sic) თავზე გადმოველოთ, სახურავახდილი ქვაყუთი უნახავთ და იმას ჩასჯდომოდნენ (ედიშერ ბროსეს მეთაურობით), ისე რომ პარალელურად სამ ადგილას წარმოებდა თხრა.

ხევის პირას, დანამდვილებით ითქმის, მეწყერს გაუშისვლელია, გამოუჩენია გვიანი ბრინჯაოს ხანის ორმოსამარხთაგან შემდგარი სამაროვნის ერთი უბანი, რომელშიც, ჩანს, სამარხები საკმაოდ მჭიდროდ ყოფილან მიჯრილი.

⁸ საშუაზარდ ველარ მოიფიქრე მეკითხა, თუ რა იყო სახელდობრ, ის „მეავე რამ“. ის კი თითქოს შეიძლება ითქვას, რომ შიგ ხელის ჩაყოფას ერიდებოდა და ჯოხზედაც იმიტომ ეკიდა ჯაჭვი.

ჩემ მიერ ნაპოვნ ხელშეუბისპირს რომ მივეყვით, მისი შემცველი სამარხი მალე გამოჩნდა, ოღონდ ძლიერ აღუფხული და გადაადგილებული. ამას დაემატა თვით ნიადაგის ძლიერი აყალო თიხიანობა (ზემოთ ძალიან მაგარი გორბები, ქვემოთ ნესტიან ზონაში — სველი და ბლანტი წებოვანი აყალო), რაც უადრესად აძნელებდა პრეპარაციას, თან სიჩქარე და ამრიგად, სამარხი რიგიანად ვერც გაწმინდეთ და ვერც გადავიდეთ. მეტ-ნაკლებ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას შემდეგი: ორმოსამარხს თავზედ დაზვიანული ჰქონდა კირქვის მოზრდილი კუთხოვანი ქვები (სამთავროში რიყისქვებია, მაგრამ აქ არ იშოვება), ჩონჩხი გვერდზე მწოლიარე იყო. მოკუნტული, ზოგადად აღმოსავლეთიდან-დასავლეთისაკენ დამხრობილი. ორი სამარხი იყო, ერთმანეთს ქვეშ მოქცეული და არეული, ისე რომ ინკენცარიის დიფერენცირება და ლოკალიზაცია — ჩონჩხთან ურთიერთობა უიმედო გამოდგა. ქვედა ფენის თავის ქალა წავიდეთ (ნათიშვილის ანთროპოლოგებისათვის). საერთოდ ნოდარ ლომაურმა იკისრა თავის ქალათა მფარველობა, თავისი მეგობრის, მალხაზ აბდუშელიშვილისათვის წაღების მიზნით.

პირობით, აქ რომ გავთხარეთ, იმას ეუწოდებთ ორმოსამარხს № 1. მისგან ჩვენ შემოგვრჩა და გვერგო: 1) ბრინჯაოს ხელშეუბის პირი; 2) ბრინჯაოს 2 ბეჭედი; 3) ბრინჯაოს ნახევარბურთობი კილიტი; 4) ბრინჯაოს ხვია საყურე; 5) ბრინჯაოს მახათი; 6) შავად გამომწვარი და საკმაოდ პრიალა თიხის ნაირნაირი, ტიპური სამთავროული ჭურჭლების ნატეხები; 7) ბრინჯაოს ძეწკვის ნაწვევები, 5-6 რგოლი (ფორმით ძალიან ჰგავს ჯუღურასას, ოღონდ წვრილებია).

იმ სამარხს, რომელშიც ჯუღურას ჯაჭვი და მახვილის ტარი (რომელიც მოგვიანებით გამოგვიჩინა) აღმოჩენილა, პირობით შეგვიძლია № 0 სამარხი ეუწოდოთ (თუმცა შეიძლება სამარხი იქაც ერთზე მეტი ყოფილიყო).

საქმე ისაა, რომ, როცა ჯუღურამ ასეთი აფუსფუსება დაინახა და თან ჯაჭვში ფული მიიღო („რისთვის მაძლევთ კაცო! ჰო, კარგი ყოფილაო!“) შინიდან ბრინჯაოს მახვილის ტარიც მოიტანა — პირი ძალიან დაჟანგულ-დაშლილი ჰქონდაო და სულ დაიფშვნაო (ისიც „მეავე რამეში“ ხომ არ ედო, ნეტავი?). ძალიან ჰგავს ევროპული მახვილის ტარს, ოღონდ უფრო პატარაა და რელიეფური ორნამენტი უფრო რთული უჩანს. ჯაჭვთან ერთად იყოო და იფიცა, სხვა კი არაფერი ყოფილაო. ასე, რომ თითქოს გამართლდა ჩემი აზრი — ბ.ნიკომ რომ გაიკვირვა, ასეთი ჯაჭვი „ბრინჯაოს ხანაშიო და ან კი რა უნდა ყოფილიყო? ვუთხარი, ალბათ სარტყელ-ყაწიშია, მახვილის ჩამოსაკიდი, არის მეთქი ასეთი შემთხვევა ცნობილი.

მუშაობისას სულ თავზე გვადგა 4-5 აქაური ბიჭი: ჯემალ ცალუღელა-შვილი, ლუხუმი სულხანიშვილი, თათარი ხიბლაშვილი და სხვ. აღსანიშნავია, რომ „ლუხუმი“ და „კუხარა“ „ფინთი“ (წარმართული) სახელებია, „თათარი“ კი პირდაპირ მაგიური მიზნით დაუქტქევიათ მშობლებს — მანამდე არცერთი შვილი არა რჩებოდათ, ერთს წამოსცდა, რომ ჩვენი შუბისპირისნაირი უპოვნია აღდექის (კუსარა) სულხანიშვილს, გავგზავნეთ, მოვაყვანიეთ — 8 წლის ბიჭი გამოდგა. — დამემტვრა, დამეკარგაო, მაგრამ მეზე მაინც მოგვიტრია — დიდი, კარგპატინიანი, ლამაზი შუბისპირი, რომლისთვისაც წვერი მოუჭრია და ფრთებიც. თითქოს ისიც ჯაჭვთან და მახვილთან ერთად ყოფილა ნაპოვნი და მაშასადამე, თითქოს „წარჩინებული“ „მეომრის“ ტიპის სამარხი ყოფილა? № 2 ორმოსამარხის ქვები მიწის ზედაპირიდან სულ 10-15 სმ. სიღრმეზე იყო, მაგრამ აქ მიწის ზედაპირი ცვალებადი იქნებოდა, რადგან გორაკის, ფერდობის ძირია, ალბათ ძლიერ რეცხვადი. სამწუხაროდ, ძალიან გვიანდებოდა და აქაც ფაცა-ფუცით, უწესრიგოდ მოგვიხდა აყრა სამარხისა. დამარხვის წესი ისეთვე

ჩანდა, რაც № 1-ში. ამოლაგდა რამდენიმე ნაირნაირი, სამთავროული ტიპის თიხის ტურტლის ნატეხები და ერთიც ბრინჯაოს პაწია ხელშუბისპირი № 1-ს მსგავსი.

შვეერაგების ჯგუფის მიერ პირშითის თავზე აღმოჩენილი სამარხი კი სულ სხვა ტიპისა და დროისაა. ეს არის ვიწრო და ჩანს მოკლე ქვაყუთი, ზოგადად აღმ. დას. დამხრობილი. შინაგანი სიგრძე — 1,8 მ უდრიდა, სიგანე — 0,6 მ, ფილაქნების სისქე — 12 სმ, სიმაღლე — 60 სმ. ჩონჩხი შიგ. ერთი აღმოჩნდა. მოზრდილი ადამიანისა, — ჩანს ქალისა. ძვლები უკვე არეული დაზვედრიათ. ასე რომ აქაც ნივთების ამოკრებას დასჯერებიან. ნივთები მრავლად ჰქონია და საოცარია — ისევე სტერეოტიპულად მსგავსი და ტიპური სამთავროს „IV და მომდ. საუკუნეების ქვაყუთებისა“, როგორც ბრინჯაოს ხანის ორმოსამარხების ინვენტარი იყო. აქა გვაქვს: რკინის სამაჯურები, რკინის ფიბულა, ბრინჯაოს ფიბულა, ბრინჯაო-რკინის აბზინდა, ბრინჯაოს ბეჭდები, ბრინჯაოს საყურეები, ბრინჯაოს ბრტყელი და ხშირი, წერილი ზამბარა, ბრინჯაოს დაფანჯრული ზარაკი, ბრინჯაოს მოწარუნე 3 ეფიანი, მინა-პასტის მრავალი მძივი, ლამაზი ნაცრისფერი რძისფერი ქვის ბეჭედი და ჯხე.

ასე და ამრიგად, ინვენტარითა და იერის ზემოწვლის სამარხთა არქეოლოგიის შესახებ საკმაოდ მკაფიო წარმოდგენით დატვირთულნი (დიდი მსგავსება სამთავროსთან! — იერის ზემო წელი და არაგვის შესართავი), ჩავსხედით მანქანებში და დაებრუნდით თიანეთში.

... შეიძლება, რა თქმა უნდა, ბევრად უფრო მეტი გვეზერა, მაგრამ რა გაეწეობა, ვიკმართო! საერთო წარმოდგენა, როგორც ჩვენი თვალსაზრისით ძალიან მდიდარსა და საინტერესო კუთხეზე, სავსებით მკაფიოდ შეგვექმნა, კერძოდ, მიწისქვეშა ძეგლების ფრიად დამახასიათებელ კუნტულს აფხაღეთ შემთხვევით საბანი და ესეც კარგია. ნივთებიც საინტერესო, დამახასიათებელი მოგვაქვს.

თიანეთი-ჟებოტა-ალავერდი-გომბორი

15.VIII.1950

დილას ფეხით გავიარეთ ჟებოტში — თიანეთის პირდაპირ, იორს გადაღმა, ზედ ჭალის პირას, ფერდობზე შეფენილი, მოზრდილი სოფელია. შორიდანაც ჩანს ეკლესიათა ნანგრევები და კოშკი. ეკლესია — ბაზილიკაა, თითქოს X ს-ნისა (მერე, რა თქმა უნდა, გადაკეთებული) და წინ — მოზრდილი გუმბათიანი სამრეკლო, მერე ესეც ეკლესიად გადაკეთებული. დღის მეორე ნახევარში ვიყავით ალავერდში. ალავერდმა სავსებით გაამართლა „შორიდან „ტრფიალი“, მართლაც გრანდიოზული, მონუმენტური და მოხდენილი რამაა — აგური და ჩუქურთმა-წარწერების ნაკლებობა რომ არ აფუჭებდეს.

დავიწყეთ წიგნით საფლავის ქვების წარწერათა გადმოწერა, მაგრამ რომ შევტყუეთ მღვდლისაგან (გიგოლაშვილისაგან), რომ აქ უკვე კარგა ხანია იმყოფება ჩვენი ბაბული (ბაბილინა ლომინაძე), რომელიც, რა თქმა უნდა, არც ერთ წარწერას არ დატოვებს გადმოუღებელს, დავანებეთ თავი და გასამგზავრებლად გავეშაღეთ, ვინახულეთ რა ბაბილინა.

ჯერ კიდევ კარგა დიდი ხანი აკლდა დაბინდებასაც კი, როდესაც ალავერდიდან გამოვემგზავრეთ, გომბორში გავჩერდით. ამით ვამთავრებ იერის ხეობის დაზვერვის დღიურს.

გომპორში დარჩენილმა, მე და შოთამ მეუღლეთა თანხლებით გავიარეთ რუისიანში, წინათ რუსებს ჰქონიათ ბაღები, ახლა ფშავლები არიან, დუშეთის რაიონის სოფ. უკანა ფშავიდან, 30-ზე მეტი კომლი. ვნახეთ პატარა ციხისა და უცნაურად ზედ მიდგმული ეკლესიის ნანგრევები, რომელთაც გვიანფეოდალურის შთაბეჭდილება დასტოვეს.

3. უჯარმის მესამედიცინის 1952 წლის საველე მუშაობის ღიურა

5.VII. 1952. შაბათი

როგორც იქნა გვეშველა და ამოვედით, საღამოს 5 საათზე უჯარმაში: მე და ნინუცა, ირაკლი ციციშვილი, ედიშერ ხოშტარია, ცაცა თოლორდავა, ნუნუ ხოსიტაშვილი, შოთა ხანთაძე, რამინ რამიშვილი, დათუნა მუსხელიშვილი, მარინე მიწიშვილი და დევი ბერძენიშვილი. აქ დავიხედნენ: ვ.კობალიანი, დ.ხახუტაიშვილი და III კურსის სტუდენტი-პრაქტიკანტები: გურამ ზედგინიძე, თეიმურაზ (ჯადიღრზანდ) ბოცვაძე (1950 წელსაც იყო), კიაზო ფიცხელაური (ესეც), ნოდარ ასათიანი (ესეც), ღურმიშხან ეგსტაფიევი, ანტონ ლეჟავა, ღურმიშხან ცინცაძე, უშანგი ჯანგიძე, შარლოტა საღარაძე, ნაირა (ნელი) ჯანელიძე, ციალა კარტოზია, თინა თაქთაქიშვილი, ჯათუ ჩარგვიშვილი, ლიანა (ლილი) ასათიანი, მერი გოგეიშვილი, ია ბითაძე და ელენე მაჭავაძიანი.

ცაცა თოლორდავას გათხრაზე ცალკე უბნის მეთვალყურეობას ჩავაბარებთ. ასევე ნ.ხოსიტაშვილს და, ალბათ მ.მიწიშვილსაც. რამინ რამიშვილი ისევ „თავის“ კოშკს მოუვლის, რომლის თხრა 1950 წელს დაიწყო, და, მისი ამბავი რომ ვიცო, ჯანს გააგდებინებს. დათუნა, ალბათ, ედიშერს წაჰყვება, დევი — ნაძვლილად. ღურსენ ხახუტაიშვილს თავისუფლად ჩაბარდება რთული უბანი — სერიოზული, მომუშავე ბიჭია და 1950 წელს რამდენიმე სხვა სტუდენტთან ერთად წერაქვით თხრიდა ციხეს.

6.VII.1952. კვირა

მუშები ექვს ჯგუფად დაყვავით. ერთი ექვსეული რამინმა ჩაიყვანა ქვევით უბანში და დააყენა შარშანწინს აქეთ მიტოვებულ კოშკზე, ორი ექვსეული ჩავაბარეთ ღურსუნს და დაავაყენეთ სასახლის უბანზე. ერთი სამეული სარდაფიანი ოთახის გვერდით, დასავლეთით (№2 ოთახში), რომელიც თითქმის სულ ამოუწმენდელი დაგვრჩა შარშანწინს აქეთ. მეორე — სამხრეთ-აღმოსავლეთის განაპირა კოშკის წინ, რათა ჩაღრმავება განავარძოთ, ხოლო მესამე — სასახლის №3 ოთახში (სამი დიდი ქვევრი რომ აღმოჩნდა) მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთის, ქვევრებისაგან თავისუფალი, კუთხის ჩაღრმავებაზე.

ამ უკანასკნელში უკვე ამოდის ნაირნაირი კერამიკა: მოჭიქული (ტიპიური XI—XIII სს-სა და, აგრეთვე, სხვანაირი — თითქოს ვხედავ პირველად — უანგობო, ნაკლებ ლაზათიანი, უფრო ადრინდელი თუ გვიანდელი?) და მოუჭიქავი (შავი, გამურული, ქოთნების ტიპის ნატეხები). ერთი პატარა, მოავურისფრო ხელადის ნატეხია — შეიძლება ძველი ფენისა იყოს. მახსენდება, რომ 1950 წელს ამ ნაგებობაში, და განსაკუთრებით კი №1 ოთახში (ქვეშ რომ სარდაფი აქვს, ბერძენიშვილის მიერ პირობით „დილეგად“ მიჩნეული) ამოდიოდა წერილ-წერილი ნატეხები ფაქიზი, ფერითა და თიხის კარგი ღირსებით გამოჩენული

კერამიკისა, რომელიც მაშინვე მივიჩნიეთ ძველი პერიოდისად (სიტყვამ მოიტანა და აქვე „შეუთანხმდი“ ჩემს თავს, რომ, სიმოკლისათვის დაეწერ ხოლმე: „I პერიოდი“ — ვახტანგის ხანა, ზოგადად „II პერიოდი“ — XI—XIII სს. (გიორგი III და ა. შ.), „III პერიოდი“ — გვიანფოდალური ხანა).

საყდრის უბანშიც 2 ექსეკუტულს ვამუშავებთ. ამათგან 3 ბიჭი დაეაყენეთ „ბელელად“ წოდებულ (ნ. ბერძენიშვილის მიერ) აღმოსავლეთ ნახევრის ჩათხრაზე. ერთხანს ეს შენობა გაცილებით ნაკლები სიღრმისა გვეგონა, მაგრამ ირკვევა, რომ ის, რაც იატაკს ჰგავდა, ფაქტიურად ღარავს საკმაოდ დიდ სიღრმეზე ჩაფენილ (სახურავიდან) ქვა-ლორღს და მიწას, რომლის ამოწმენდის შემდეგ თავს იჩენს ქართული აგურით ამონაშენი, წითელი ნალესობით სქლად შემოლესილი „აუზისებრი“ რამ ექსეკუთხოვანი. უთუოდ უნდა ამოვწმინდოთ ეს „აუზი“ იატაკამდე. მეთვალყურეობს ნ. ხოსიტაშვილი.

დანარჩენებს ერთხანს ვათხრევენთ ამ „ბელელს“ სამხრეთით, მაგრამ მალე დავიდნენ რამდენსამე ადგილას, კლდეზე და უმეტესობა გადავიყვანეთ (ც. თოლორდავას ხელმძღვანელობით) ახალ ადგილას — საყდრის დასავლეთით, სადაც გალავნის მეორე მხარე ჩანს და ჯერ არ გავივითხრია. 3 ბიჭიც დაეაყენეთ (სტუდ. გურამ ზედგენიძის ენთუზიასტური ხელმძღვანელობით) საყდრის ჩრდილო-დასავლეთით, სადაც რაღაც ორმოსავით ჩანდა. ეს ის უბანია, სადაც კლდის ნაპრალები და „გვირაბისთავეები“ ჩანს. იმ ორმოში, 1,1მ სიღრმეზე გამოჩნდა 2 ბრტყელი ფილაქვა და მათ შორის საეჭვო რაღაც ხარვეზი, რამაც ქვის სამარხის სახურავი მოგვაგონა. გავაშიშვლეთ, მაგრამ გაეწბილდით: ეს იყო კლდის დამრეცი ფენა, შუაში გამსკდარი. სამარხი უფრო იმან გვაფიქრებინა, რომ ზედ „ფილაქვაზე“ აღმოჩნდა მინის სანელსაცხებლის ყელი — თითქოს სამთავროს, IV—VI სს. ტიპისა, მოყავისფრო, ირიზებული, ძლიერ გამოფიტული. ეგებ ესეც I პერიოდის ერთი ნივთთაგანია?! არაა გასაკვირი, რომ ასე „გველანდება“ სამარხები!

მესამე წელიწადია ვთხრით და ძველი სამაროვნისა არსად არაფერი ჩანს. წლებიანდელი ერთ-ერთი ამოცანა მისი მოძებნაც არის.

7.VII.1952. ორშაბათი

დღეს 38 მუშა გვყავს. ვმუშაობთ: შიდაციხის „საყდრის უბანზე“, „სასახლის უბანზე“ და „ქვევით უბანზე“. შიდაციხეზე დავიწყეთ „შუა უბანიც“.

1) საყდრის უბანზე თხრა წარმოებს შემდეგ ადგილებში:

ა) „ბელელში“, ამ თავისებურს, აშკარად ძველადვე აგებულ შენობას (კედლის „გორგასლური“ წყობა; შირიმის ნალისებრი თაღები; ორგანულად ჩართვა შიდაციხის ძველ ძირითად გალავანში) ჩვენ, დროდადრო 1950 წლიდანვე ვთხრით — უფრო სწორად; ეწმენდთ. უკვე შარშან გამოირკვა, რომ ეს შენობა გვიანაც გადაკეთებულ-გამოყენებული ყოფილა. განსაკუთრებით ეტყობა ეს შენობის ქვედა ნაწილს, რომელიც წითელი, ჰიდრაულიკური ხსნარით არის შიგნიდან ამოლესილი ამ „ბელელს“ გვერდით, დასავლეთით მდგარი ნაგებობის (III პერიოდის ქართული აგურით კოშკისებრ ამოყვანილისა და ცოცხლად შენახული მუხის ბრტყელი ძელების მქონე) ქვედა ნაწილი (რომელიც აგრეთვე I პერიოდის კოშკთა ნაშთსა ჰგავს). ეს ამოლესილი ძირი შარშან გავწმინდეთ.

„ბელელის“ ძირში ეს წითელი ნალესობა შუაში თითქოს სწორი იატაკის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ხოლო აღმოსავლეთ ნაწილში აუზივით არის ჩაღრმავებული. ამ აუზს წესიერი ექსეკუთხედის მოყვანილობა აქვს. აშკარად ეტყობა აქა-იქ ატყავებული ნალესობის გამო — რომ ეს აუზი საგანგებოდ არის ჩაშე-

ნებული ქართული აგურით, ძველ ნაგებობებში: მის კედლებსა და ძველ კედლებს შორის თვალნათლივ ჩანს ხარვეზი.

ამ „აუზის“ დანიშნულება ჯერაც გაურკვეველი რჩება ჩვენთვის, ხნოვანება კი, ჩანს, „III პერიოდი“ („ჩოლოყაანთ მშენებლობა?“). დღის ბოლოსათვის მოთავდა ამ, აღმოსავლეთის, „აუზის“ ამოწმნდა. იქიდან ამოღებულ ქვადორიან მიწაში ბლომად იყო ცხოველთა შვლები და, აგრეთვე თითო-ოროლა, წითელი კერამიკის ნატეხი — უინტერესო ჯა უსახური (მათ შორის ერთი პატარა ყური). მრავლად იყო ღირდონი კუთხოვანი, ნატეხი ქვები, საფიქრებელია, რომ ეს ქვა ჩანგრეული სახურავისაა — ორი თალი და მათ ზემოთ მდებარე ნაწილებიდაა თავთავის ადგილას შერჩენილი. ამ მუშებს ნუნუ ხოსიტაშვილი მეთვალყურეობს.

ბ) საყდარს დასავლეთით დაეიწყეთ თხრა, სადაც წინა წლებში სულ არ გვიხლია. ხელი. ვერაუდობთ, რომ აქაც გამოჩნდება ისეთივე ნახევარწრიულად მორკალული გალავანი, როგორც შარშან გამოჩნდა საყდარს აღმოსავლეთით (ქვევრებიანი). აქ მეთვალყურეობა ცაცა თოლორდავას დაეკისრეთ.

გ) საყდარს აღმოსავლეთით, შარშან გამოვლინებულ რკალურ გალავანს გარეთ, ორი დიდი ქვევრი რომ იყო გაშიშვლებული, იმათ სამხრეთით, აქაც დაეაყენეთ ერთი ახალი ჯგუფი, რომ განვაგრძოთ შარშან დაწყებული საქმე.

დ) გუშინდელი „ქვისსამარხის“ ადგილასაც განვაგრძობთ მცირერიცხოვანი მუშებით თხრას, ის „ფილები“, რომლებიც გუშინ აღტაცებულმა გურამ ზედგენიძემ ქვისსამარხის სახურავად მიიჩნია, აღმოჩნდა, ძალიან აღმაცერად, ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დაქანებით მდებარე კლდის ფენები. ერთი მათგანი (ქვევრითა) ავაძრეთ, გადავადეთ და მის ქვეშ გამოჩნდა ფხვიერი მიწა. ამ უკანასკნელის ამოთხრის შედეგად კლდეში თავი იჩინა მცირე რამ ხერელმა. საერთოდ ამ უბანზე კლდის მასივების უსწორმასწორო გამოსვლები ხშირად და გვირავთა დასაწყისის მსგავსი ხერელებიც — მთელი სისტემაა. შეიძლება, ესეც ერთი ამთგანი იყოს, ვნახოთ!

2) ს. ა. ს. ა. ხ. ლ. ი. ს. უ. ბ. ა. ნ. ე. კვლავ სამ ადგილას ვთხრით, ღურსუნ ხახუტაიშვილის მეთვალყურეობით. სასახლის № 2 და № 3 ოთახებში და შიდაციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთით განაპირა კოშკის წინ — იქ, სადაც სასახლესა და ამ კოშკს შუა მერმინდელი აღმაცერი კედელია აღმართული.

№ 3 ოთახშიც და სამხ.-აღმ. კოშკის წინ უკვე გამოჩნდა კედლის ზეძირკველი, მაგრამ კულტურული ფენა კვლავ გრძელდება და ჩვენც განვაგრძობთ ღრმად ჩასვლას.

№ 2 ოთახში მიწა ჯერ შუამდეც ძლივს არის დასული და ბევრია სამუშაო. 1950 წელს აქ ვერ ჩავდრმავდით — თუნდაც იმიტომ, რომ არსიდან გამოსასვლელი არა აქვს ოთახს და მიწის ამოყრა ძნელია.

№ 3 (ქვევრებიან) ოთახში თხრა წარმოებს თითქმის მხოლოდ ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, რადგან დანარჩენი არე ორ დიდ ქვევრსა და ერთი ქვევრის ძირის გამო დატოვებულ „კუნძულს“ უკავია (პირველი — ოთახის დასავლ. მესამედი, ხოლო მესამეს — სამხ.-აღმოს. კუთხე) და შუა ზოლიც დატოვებულია, უკანა ოთახებიდან მიწის საზიდავ გზად. ამ კუთხეში ამოღის უანგობოდ მოხატულ-მოჭიქული ჯამების ნატეხები. ეს ჯერ გვიანდელი, მდარე კერამიკა მეგონა, მაგრამ, ახლა უკვე მაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ იგი დაჟინებით უკვეშირდება ქვედა ფენებს: ესეც „გორგასლისეული“ არ იყოს! (პირველი პერიოდის მოჭიქული კერამიკა?).

მუშათა მცირე ჯგუფი დაეაყენეთ სასახლის წინა „ეზოშიც“, მის დასავლეთით. აქ 1950-შიც და 1951-შიც ვთხრიდით, მაგრამ ფართობი დიდია და ასათ-

ბრელი ჯერაც ბევრია. შეუდექით ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხიდან, წყალ-გაშვანი ღარის მახლობლად. აქ აღმოჩნდა, ერთი მეორის გვერდით, პირქვე დამ-ხობილი თიხის ქოთანის და ქილა, სათითაო თხელი ფილაქვის სარქველზე დადგმული, ჩამტვრეული. ძალიან მოგვაგონა არმაზისხევისა და რუსთავის „ნა-მარხი ქილები“, ოღონდ შიგ ფრინველთა ძელები არ ყოფილა.

3) შუა უბანზე მუშაობა იმით დაიწყო, რომ დავაყენეთ მუშები „სა-სახლის უბნის“ გადამტიხრავი მერმინდელი კედლის დასავლეთით, სადაც სამ-ბრეთიდან გალავანი სრულიად არ ჩანს, ღიაა და ბნელი ვარაუდობდა, ეგებ შემოსასვლელი იყო. პირველივე წერაქვებიდან შეიქმნა შთაბეჭდილება, რომ აქ არა მარტო შემოსასვლელი, არამედ საგანგებოდ გაჭრილი, დიდი კიბეც უნდა იყოს. მაგრამ მერე და მერე გამოიკვია, რომ აქაც ქვშაქვის კლდის უცნაურად დაწყობილი მასივები გვაქვს და არა საფეხურები. იმ მიწაში, რომე-ლიც გადაეცალა ამ „კიბეს“, არის კრამიტისა და კერამიკული ჭურჭლის ნატე-ბებიც, მაგრამ არაფრის მთქმელი.

ამ უბნის მეთვალყურეობა „დებიუტის“ სახით მარინე მიწიშვილს დაე-ვალეთ.

4) ქვევით უბანზე, წყლის პირას, № 5 კოშკში წარმოებდა თხრა. აწმინდება ამ კოშკის აღმოსავლეთ და დასავლეთ განყოფილებები, რომლებიც უკვე იმდენად ჩადრმავდნენ, რომ ნიჰით ევლარ ამოჰყრიან და ამიტომ თოქმობ-პული სარწყულით ეზიდებიან მონათხარ მიწას, ხოლო შიგ ჩასასვლელად ხის ტოტებისაგან კიბე გააკეთეს. თოქის ამოწევის გასაადვილებლად რკინის ჭა-ლიც მოიმარჯვეს. ერთი სიტყვით, არქეოლოგიური გათხრის მექანიზაციისა-კენ გარკვეული ნაბიჯები იქნა გადადგმული. ჯერჯერობით უფრო ღრმად არიან ჩასული დასავლეთ განყოფილებაში. კვლავინდებრ, მიწა „გატენილია“ ძველე-ბური კრამიტის ნატეხებით. ერთხანს თითქოს იატაკივით რაღაც გამოჩნდა: კირ-ღულაბის სქლად დაფენილი ხსნარი, მაგრამ კედლის წყობაც გრძელდება სიღრმეზე, არც კულტურული ფენა წყდება და მაშასადამე, თხრაც გაგრძელდება.

8.VII.1952. სამშაბათი

1) საყდრის უბანზე ხუთ ადგილას წარმოებს თხრა:

ა) საყდრის დასავლეთით, გალავანში (ც.თოლორდავა) ჯერჯერობით მხო-ლოდ დიდრონი ქვები, ღორღი და მიწა შორდება ამ ადგილას; სამხრეთ განაპირას უკვე გამოჩნდა ალმაცერად ამოწვდილი კლდის პრიზმები — ისეთივე, როგორც „გვირაბების“ უბანშია. — აქვე, გვერდით, საერთოდ, საყდარ-გალავ-ნის მშენებლების და უფრო ადრე — თვით შიდაციხის მშენებლების სრულიად არ უხრუნიათ ამ მთლიანად კლდოვანი გორის თხემის ზუსტად დავალება-მოსწო-რებასათვის და ბევრგან (ცალკეულ ნაგებობებშიც კი — მაგ. 1950 წ. გათხრილ, ქვედა ციხის № 1 კოშკში; საყდრის უბნის „სამეურნეო ნაგებობაში“, რომელიც იმავე წელს ითხრებოდა ნ.ლომოურის მეთვალყურეობით და სხვ.) ეს კლდის კოხტა, სწორად ან ალმაცერად მდებარე „პრიზმები“ შემოყვანილია „კონსტრუქ-ციულ ელემენტად“, ეზოს ძირად თუ ნაგებობის იატაკად. აქაც ასეა.

ბ) „გვირაბის თავზე“ (გ.ზედგენიძე). დღის ბოლოსათვის აქ ამო-იწურა ნაყარი ფხვიერი მიწა და კლდეებს შორის გამოჩნდა ერთი რაღაც, ვიწრო და დაბალი „ტალანი“. ეტყობა, მასშიც და გვირაბისებრ სიღრუეშიც ძველთა-განვე ცვიოდა და საკმაოდ ღრმადაც ჩასულა მიწა, რადგან ამოწმენდისას ამო-დის XI—XIII სს. მოჭიქული კერამიკის ნატეხებიც. არის მერმინდელი და სულ ახალი ნივთებიც (მაგ. ბროლისებრი მინის სუსტად ირიზებული ნატეხი). რაც

შეეხება „გვირაბს“ იგი ძალზე მცირე რამ სივრცე გამოდგა, კლდის პრიზმებს შორის: ერთი ადამიანი თუ ჩატევა შიგ, მოკუზული. ეს მეორედ გვაწილებს „გვირაბები“ ამ საყდრის უბანში. შარშან ერთი მათგანი გამოიკლიეს სტუდენტებმა (გივი ფანჩულიძემ და სხვ.) და რამდენიმე მეტრის შემდეგ საყდრისაკენ მოუხვია და არა ივრისკენ, როგორც გვეგონა.

გ) ახალი ჯგუფი დაეყენეთ (შ.საღარაძე) საყდრის აღმოსავლეთით, შარშან უკვე გამოვლენილი და საკმაოდ გაწმენდილი გალავნის გვერდით, აღმოსავლეთით. სხვა რომ არა იყოს რა, აქ საზედაზე ქვევრები და რამდენიმე ადამიანის ჩონჩხი თუ ცალკე კენხო აღმოჩნდა მიწაში ჩაფლული და საჭიროა უკვე გათხრილი ადგილის ჩაღრმავებაც და გვერდზე მოთხრაც...

დ) ერთი ჯგუფი დაეყენეთ (თ.თაქთაქიშვილის მეთვალყურეობით) იმ ძველი ნაგებობის გათხრა-ამოწმენდის გასაგრძელებლად, რომელსაც 1950 წ. შეუდევით (ნ.ლომოურის მეთვალყურეობით) და შარშან კი ვეღარ მივხედეთ. აქ, ნაგებობის შუაგულში, ჯერ კიდევ შარშანწინ გადაჭრილი მუხა ედო უშნოდ გახილული და ჯერ მის აწევა-ამოძიკვას მოუხდნენ დიდხანს. შარშანწინ გამოვლენილი ორი თონე და ერთი კერა (ვარაუდით, II პერიოდისა) ახლაც არის ნაგებობის ჩრდილო ნახევარში შემორჩენილი. გადავწყვიტეთ, სამხრეთ ნახევარში — უფრო სწორად, სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩაღრმავდეთ კედლის ძირამდე, რომ ძირი შევუნახოთ ნაგებობას და მერე — სხვა კუთხეებს მივყოთ ხელი. ამ კუთხეში — ისევე, როგორც შარშანწინდელიდანაც მახსოვს — მიწა მრავლად შეიცავს ძველებური, დიდრონი (ხშირად წითლად შეღებლი) კრამიტის ნატეხებსა და საკმაოდ წითლად გამომწვარი თიხის ჭურჭლის ნატეხებს. ერთიც მოზრდილი ქვევრის პირი შედგა ცალცალკე ნატეხებისაგან. ძალიან ბევრია ცხოველთა ძვლები.

ე) განეგრძობთ „ბელის“ წმენდას (ნ. ხოსიტაშვილი). აღმოსავლეთის „აუზი“ გუშინ თითქოს ამოწმინდეს, მაგრამ გამოირკვა, რომ ჯერ კიდევ ბევრი ყოფილა ამოსაწმენდი მასშიც და მის დასავლეთითაც, სადაც ნალესობით დაფარული მთლიანი იატაკი გვეგონა და სადაც, ჩანს ისეთივე „აუზი“ იმალება. ამიტომ აქაური ჯგუფი, რომელიც აქ ამოწმენდის „დასრულების“ გამო გადაყვანილი გეყავდა შიდაცხის დასავლეთ განაპირას, II პერიოდის კონუსური ბურჯის გვერდით, შიგნიდან, გარდიგარდმო თხრილის გასაჭრელად, დღეს ისევ „ბელში“ გადმოვიყვანეთ და, ჩანს, კარგა ხანს დაგვჭირდება აქ კიდევ თხრა.

უკვე გამოირკვა, რომ ის, რაც ზედა დონეზე მდებარე იატაკად მივიჩნიეთ, კი არ გრძელდება ამ განყოფილების დასავლეთ ბოლომდე, არამედ სულ მალე შევეული კედელია, კვლავ ნალესობით დაფარული. მისი ამოწმენდის პროცესში მოულოდნელად გამოჩნდა წყალი, რამაც შეგვაფიქრინა: თუ ამ ბოლოდროინდელი გამუდმებული წვიმიანობის შედეგად მიწაში ჩაფიქრილ-ჩამდგარი წყალი არაა (ნალესობა ხომ არ ჩაუშვებდა ძირს; მაგრამ რაღა მართკო ამ განყოფილებაში მოუყრია თავი?), ეგებ მართლა რაღაც წყალსაცავი ყოფილიყო ეს „აუზებიანი“ შენობა და არა ბედელი და ეს კი დაკარგული მიწისქვეშა წყაროა? ვნახოთ ხვალ!

2) სასახლის უბანში კვლავ სამ ადგილას წარმოებს თხრა:

ა) № 2 ოთახში, ბ) № 3 ოთახში და გ) სამხრეთ-აღმოსავლეთის კოშკის წინ. პირველი ორიდან კვლავ ამოდის ძველებური იერიშის მოჭიქული კერამიკის ნატეხები.

3) სასახლის უბანსა და საყდრის უბანს შორის თხრა წარმოებდა კვლავ სასახლის უბნის გადამზღუდველი, მერმინდელი კედლის მახლობლად, მის დასავლეთით (მ.მიწიშვილი), თითქმის ცარიელი სალი კლდეები. თითო-ოროლა ჩანს გვიანდელი თიხის ჭურჭლის ნატეხი და ძვლები, როგორც

ყველგან, აქაც ამოსდევს მიწას, რომელიც საკმაოდ თხელ ფენად აძევს კლდეს, რომელიც ქვემოთ მართლა ჰგავდა ქვის კიბეს, მაგრამ, ზემოთკენ რომ შემოვყევით, გამოირკვა, რომ კიბე აქ ილუზია უნდა იყოს.

საყდრის უბნის გადაშლულდევს კედელს ახლოს, მის აღმოსავლეთით, „ნოდარ ლომოურის სახლის“ ჩამოსწვრივ, სადაც რაღაც მოგრძო ორმო (ძველი ნათხარი?) ჩანდა და შიგ შაბნარ-მოღებული კედლის ნანგრევი, მეთვალყურედ დაუყენეთ დათუნა მუსხელიშვილი. კედელი ერთხანს აღმოსავლეთით მიემართება, მაგრამ მერე თითქოს წყდება. მას განაგრძობს, უკვე მომრგვალებით, გვიანდელი კედელი, რომელიც შემდეგ მის გარდიგარდმო ჩრდილოეთიდან სამხრეთით მიემართება.

4) ქვევით უბანში მუშაობა წარმოებდა მხოლოდ „რამინის კოშკში“. დღის ბოლოსათვის დასრულდა სამთაგან დასავლეთის განყოფილების ამოწმენდა: უფრო სწორედ, დავედით იატაკივით მოსხმული ღუდაბის ფენაზე, რომელიც მხოლოდ ნაწილობრივ დაეტოვებოდა ხელშეუხებლად და დანარჩენი კი ჩაეჭვრით.

აღმოსავლეთ განყოფილებაში გრძელდება მიწის თხრა ჭად-თოკ-სარწყულის საშუალებით ამოზიდვა. საოცარია, რომ ამ განყოფილებაში სრულიად არ ამოდის კრამიტის ნატეხები, რომლებიც ძალიან ბევრი იყო 1950 წ. და არც ახლაა ცოტა დასავლეთ განყოფილებაში (რატომ? მერმინდელი რაღაც მშენებლობა — მოწყობა უფრო მეტად აღმ. განყოფილებას ხომ არ შეეხო და პირწმინდად ხომ არ ამოასუფთავეს?). სამაგიეროდ, აქ, ღრმადაც კი ბლომადაა II პერიოდის მოჭიქული ჭურჭელი, რომელიც ალბათ, ცვიოდა იმ, აღმ. ქვედა კარიდან შესულ მიწასთან ერთად, შემდეგ რომ ამოუქოლავთ — ამას ის გვაუჩიქებინებს, რომ განსაკუთრებით ბევრი ამ კარს გასწვრივია, ხოლო მის ჩრდილოეთით — ნაკლებია. აქაც აღმოჩნდა ერთი პირქვე დამხობილი თიხის ქოთანია.

9.VII.1952 ოთხშაბათი

უბნების რიცხვი დროებით შევამცირეთ და მე, ირაკლი, ედიშერი და იურაც კი ვუთვალყურებთ მუშებს.

ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ შ ი ვ თ ხ რ ი თ :

ა) საყდრის დასავლეთ გალავანში

ბ) საყდრის აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ

გ) „ბედელში“

დ) „ნოდარ ლომოურის სახლში“

ე) კლდოვან „კიბე შემოსასვლელზე“

ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ შ ი

ა) № 2 ოთახში

ბ) № 3 ოთახში

გ) სამხრეთ-აღმოსავლეთის კოშკის წინ დილასვე ჩავედით უძრავ ფენაზე, რომელიც უფრო ღრმად გამოჩნდა, ვიდრე კოშკის საძირკვლის სულ ქვედა პირი.

ქ ვ ე დ ა უ ბ ა ნ შ ი

იწმინდებოდა № 5 კოშკის აღმოს. განყოფილება, სადაც იგივე სურათია, რაც გუშინ იყო. დაიწყო შუა განყოფილების წმენდა. რამინი მოელის, რომ აქ, ჩრდილო კედელში მინარე თაღს ქვემოდან, გამოჩნდება დიდი კარი, რომლითაც იორზე ჩადიოდნენ ხოლმე ამ კოშკის („წყლის კოშკი“, „წყლის კარი“) გავლით, ვნახოთ!

ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ შ ი, „ბედელში“ განვაგრძობთ აღმოსავლეთის განყოფილების დაღრმავებას. ამასთანავე ვთხრით დასავლეთ განყოფილებას, სადაც

წყალი ამოვიდა. წყალი ისევ ბლომად დგას, მაგრამ კი არ მომატებია. ეს იმას ნიშნავს, რომ მართლაც წვიმის ჩანაჟონი ყოფილა და არა ძველი, მიჩქმალული წყარო. დღის ბოლოს ამ განყოფილებაში აღმოჩნდა ხელსაფეკავის ზედა (სატარე-ნახერეტიანი) ქვა („ბედელი“?).

10.VII.1952. სუთშაბათი

1 ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ ი

ა) საყდრის დასავლეთი გალავანი ჯერჯერობით კვლავ უნაყოფო ჩანს. ერთი ისაა, რომ გალავნის მორკალულობა ინაკეთება მკაფიოდ.

ბ) საყდრის აღმოსავლეთითაც ჯერ არაფერი ჩანს საყურადღებო: ძირითადად ზედა ფენები ითხრება და მრავლად ამოდის საქონლის ძვლები.

გ) არც ის ვიწრო თხრილი გვაძლევს რასმე, რომელსაც დასავლეთის განაპირა კოშკების წინ ვჭრით, გარდიგარდმო.

დ) „ბედელში“ იწმინდება დასავლეთის განყოფილება, დაჭოჭებული ადგილის ჩრდილოეთით. ამოდის დანოტიოებული მიწა, რომელშიც მრავლად ურევია ღორღი და დიდრონი ქვა. აშკარაა, რომ ეს ამავე შენობის სახურავის ნანგრევია უმთავრესად — მით უმეტეს, რომ გამოერევა შირიმის ნამტვრევებიც, ე.ი. იმ მასალისა, რომლითაც ამოყვანილია თაღები. სახურავისაგან ხომ ახლა მხოლოდ ორი ვიწრო ზოლიღაა დარჩენილი, სწორედ ისინი, რომლებიც ამ თაღებზეა დაყრდნობილი.

ე) „ნოდარ ლომოურის ნაგებობაში“ კი უკვე საყურადღებო ამბები ხდება. დღეს იწმინდება მისი სამხრეთ-დასავლეთი კუთხის მორიგი ნაწილი, კუთხის უშუალოდ მეზობლად მდებარე. განვაგრძობთ თხრას 1950 წ. ჩათხრილი დონის ქვემოთ. სულ ფხვიერი ნაშალი მიწაა, ნამდვილად „გატეხილი“ კერამიკის ნამტვრევებით. ჭარბობს ძველებური (პირველი პერიოდის) კრამიტის ნატეხები, რომლებშიც აქა-იქ ღარისებრიც გამოერევა და ხშირადღა წითლადვე შეღებილი ცალები. საკმაოდ ბევრია II პერიოდის საოჯახო ჭურჭლის ნატეხები: წაბლისფერი და შავი, გამურული ქოთნებისა და მოჭიქული ჯამებისა, ტიპური დმანურ-თბილისურ-რუსთაველი მოტივებით მოხატულისა („ჭადრაკის ღაფა“, რტო-ფოთლოვანი და სხვ.).

ეს ყველაფერი ხდება დასავლეთის კედლის შემორჩენილი თავიდან, 3—3,5 მ სიღრმეზე. I და II პერიოდის ნაშთების აღრევა აშკარაა.

განსაკუთრებით საამური რამ ამოხტა 3,1 მ სიღრმეზე: ე ე რ ც ხ ლ ი ს მ ო ნ ე ტ ა, ლურჯად ჩაყანგული, მაგრამ დაუზიანებელი და უკლები. შუბლზე საკმაოდ მკაფიოდ ჩანს პირდაპირ მოშირალი, თითქოს შარავანდიანი სახე. უპირველეს ყოვლისა, რომელიდაც სასანიდი მეფე მომეღანდა და დიდად გავიხარე, რადგან მესამე წელიწადია, ვნატრულობ ვახტანგ გორგასლის დროის უტყუვრად მანიშნებელი ნივთის პოვნას. მაგრამ უფრო შარავანდი უნდა იყოს და არა სასანიანთათვის ჩვეული კოთხო-გვირგვინი; ასე რომ, შეიძლება ბიზანტიური — ყოველ შემთხვევაში ქრისტიანული მონეტაა, II პერიოდისა. ამას მხოლოდ დათიკო კაპანაძე გაგვაგებინებს. მეორე პერიოდი მით უფრო საფიქრებელია, რომ ფული აშკარად გარემოცულია XII—XIII საუკუნეთა ტიპური მოჭიქული კერამიკით.

ამრიგად, ეს ნაგებობა, რომელსაც არც 1950 წელს უჩანდა ცუდი პირი (თუმცა გვიანდელ სამზარეულო-თონეს უფრო ჰგავდა, ძველი შენობის ნანგრევში მოწყობილს), წელს განსაკუთრებით გამოგვიცოცხლდა და ესაა!

2) შ უ ა უ ბ ა ნ ი

აქ ერთ ადგილას-და ვთხრიან, „ლომურის ნაგებობის“ აღმოსავლეთით მიედევთ დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. რაღაც სუსტი, გვიანდელი კედელწყობა შიშვლდება — გარდა იმ მორკალულისა, რომელმაც გუშინვე სამხრეთისაკენ გაუხვია. ძალიან ბლომად ამოდის II პერიოდის მოჭიქული კერამიკის (ჯამების) ნატეხები, უშუალოდ კორდიანი ფენის მომდევნო ფენიდანვე.

ორი კაციც დავაყენეთ სასახლის უბნის გამოსწვრივ, ჩრდილო ძირითადი კედლის გაშიშვლებაზე. კედელი იქ კუთხეს ქმნის და მერე ისევ უხვევს.

3) სასახლის უბანი

გარდა იმისა, რომ ვაგრძელებთ № № 2 და 3 ოთახის წმენდას, განვაახლებთ № 1 („დილეგიანი“) ოთახის წმენდაც, რომელიც 1950 წ. შემდეგ მიტოვებული გვექონდა, ჩატკეულა, დანაგვიანებულია და დაშამბიანებულია. № 3 ოთახში, სადაც ითხრება ჩრდილო-აღმოსავლეთი, ქვევრებისაგან თავისუფალი კუთხე, სხვათა შორის, ამოვიღეთ შავი მინის სამაჯურთა 2 ნატეხი (II პერიოდი).

4) ქვევით უბანი

„რამინის კოშკში“ გრძელდება შუა და აღმოსავლეთ განყოფილებათა ამოწმენდა. შუადან ამოდის ძველბურთი კრამიტი, აღმოსავლეთისაში კი კვლავ ჭაჭანება არაა კრამიტისა. აქ ამოდის II პერიოდის მოჭიქული კერამიკა, რკინის დაჟანგული, გაუსახურებული საგნები და ნატეხები. ჩემი ყურადღება მიიპყრო ერთმა პატარა ჯამუქამ თუ სამარილემ, რომელიც მთელი გადარჩენილა. იგი უანგობოდ არის მოჭიქული და ოდნავ მომწვანო ყავისფერია. ჭიქურს ქვეშ მანგანუმის ჟანგით გამოხატულია ოთხყურა ფოთოლი, რომელსაც თითქმის მთელი არე უკავია. კოხტა ჭურჭელია და, რაც მთავარია, ძველი უნდა იყოს, I პერიოდისა (ისევე, როგორც ამ დღეებში სასახლის № 3 ოთახში ამოსული რამდენიმე ნატეხი თავისებური, უანგობოდვე მოჭიქული და ჭიქურის ქვეშ მოხატული ჯამებისა. ამას მოჭიქული კერამიკის კარგი მცოდნე თუ დააზუსტებს: ვინ იცის, ეგება, ახალი თავი გაიხსნას ძველი ქართული მოჭიქული კერამიკის ისტორიისა — ადრეული საშუალო საუკუნეთა თავი?!). მართალია, იმავე ფენაში ამოვიდა ნამდვილად II პერიოდის კუთვნილი მოჭიქული კერამიკაც, მაგრამ ამ ფენათა აღრეულობა ხომ სრულიად ჩვეულებრივია ამბავია აქ, თითქმის ყველა ნაგებობაში, სადაც კი I პერიოდიცაა წარმოდგენილი. საინტერესოა აგრეთვე ძველი ჩანს ღია წითელი თიხის თხელკედლიანი პატარა ხელადის ნამტვრევები (სასახლის № 1 ოთახშიც ამოდიოდა საგანგებოდ თხელკედლიანი, ფაქიზი თიხის ჭურჭელთა ნამტვრევები 1950 წ.).

ღდის ბოლოს რამინმა შემატყობინა, რომ მისი და ირაკლის სანაძლეო თითქოს მის სასარგებლოდ წყდება: ჩრდილო კედელში, ე.ი. ივრის მხარეს, შუა განყოფილების თხრისას გამოჩენილა ვიწრო (45 სმ) რამ კარივით. საეჭვო კია ასე მცირე სივანე.

11. VII. 1952. პარასკევი

დილას შემდეგი ვითარებაა:

1) საყდრის უბანი

ა) . . მივყვებით და ვაშიშვლებთ საკმაოდ წესიერად მორკალურ გალავანს, რომელიც დიდრონი ნაგლეჯი ქვითა და დუღაბით არის ამოყვანილი.

ბ) საყდარს ჩრდილო-დასავლეთით განაპირა კონუსური ბურჯის ახლოს — კლდეა და მეტი არაფერი.

გ) საყდრის აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ — მიწა, ცხოველთა ძვლები.

დ) „ბელელში“ იწმინდება დასავლეთი განყოფილება... ამოდის ქვა-ლორლიანი მიწა.

ე) „ნ. ლომოურის ნაგებობაში“ ვთხრით კვლავ სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს — ორ, ძველად გათხრილ თონეს, სამხრეთით, ამოდის და ამოდის ძველებური კრამიტი, ცოტაოდენი კერამიკაც ურევია. მათ შორის ნაქლებალაა მოჭიქული.

2) ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ი:

ა) № 2 ოთახის დასავლეთის... კარის ზღურბლის დონეს უკვე ჩავცილდით და გამოჩნდა საკოჭე ხერხელები ჩრდილო კედლის აქეთ-იქით განაპირებში. მიწას ამოსდევს მცირერიცხოვანი კერამიკული ნამტვრევები — მათ შორის მოჭიქული, II პერიოდისა. ამოვიდა აგრეთვე რკინის ნალი (?), ხარისა, ცალი.

ბ) № 3 ოთახში მთელ აღმოსავლეთ ნახევარში, რომელსაც ვთხრით (დასავლეთში ორი დიდი ქვევრია გარშემოშეშლებული, კირითა და კერამიკული ნამტვრევებით შემოსილი, და მათ ვზოგავთ), ყამირი მიწა გაშიშვლდა. კულტურული ფენის დასასრულს, 1,04 მ სიღრმეზე ამოვიდა რკინის ძლიერ დაჟანგული საგანი, რომელიც შეიძლება ისრისპირს წარმოადგენდეს, სამადაა გატეხილი.

გ) სასახლის დასავლეთით, წინა „ეზოში“ განეგარძობთ კულტურული ფენის ათხრას: ნაგებობისა აქ აღარა გამოჩნდება რა აღბათ. მოვეყვებით ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხიდან, ივრის მხრის მთავარი კედლის ძირიდან შიგნითკენ (იმ ადგილიდან, სადაც ამას წინათ პირქვე დამხობილი თიხის ქოთნები აღმოჩნდა წყვილად. იქვე ახლოს დღეს ამოვიდა მომცრო ქვევრის თუ ქოცოს ყელ-პირი და სხვა ნამტვრევები (პირის შინაგ. დიამ.—23 სმ, გარეგ. დიამ.—32 სმ, ყელი დაბალია). ეს იყო გალავნის ჩრდილო კედლის შემორჩენილი ზედა თავიდან 1 მ სიღრმეზე... იქვე ამოვიდა მსხვილნასერეტიანი ქვისაგან (ვულკანური ტუფისაგან?), საკმაოდ ტლანქად გამოთლილი პატარა, ბრტყელი და მრგვალი სანაყავი (?).

დ) № 1 ოთახში ვთხრით ჯერჯერობით აღმოსავლეთ მხარეს, თანდათან ვცილდებით შარშანდელ დონეს. ნაშალი, ძლიერ ნახშირიან-ნაცრიანი მიწა ამოდის. თუმცა ნაცარი რამდენადმე საეჭვოა — ზოგჯერ ძლიერ დაშლილ, დამბალ ქანსაც მოგვაგონებს (თირს?).

ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ ზ ე დასავლეთ გალავანში, დიდი ხის ძირს, მის ფესვებს შორის თავი ამოპყო მომცრო, ქვის ფილით დაცულმა ქოცომ, რომელიც მთელი ჩანს. აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ კი საკმაოდ უცნაური რამ აღმოჩნდა: ორი ღია ვარცლისებრი „ნაგებობა“, ერთიმეორის პარალელურად, მჭიდრო-მხსლოლად დადგმული მთლად დუღაბისაგან შემდგარი, ხის ანაბეჭდებიანი, ხედა ვნახოთ რა იქნება? აღმოსავლეთიდან დასავლეთით დამხრობილი სამარხებია?

შ უ ა უ ბ ა ნ ზ ე მოვრჩით სასახლის უბნის ზღუდის ჩრდილო განაპირას გაშიშვლებას (ირაკლიმ მეტი აღარ მჭირდება).

ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ზ ე № 1 ოთახში, იატაკის თაღის ძირიდან ამოვიდა რამდენიმე ნატეხი მოჭიქული ჯამისა, რომლის ჭიქურმა შემაფიქრიანა და კიდევ ერთხელ გამახსენა I პერიოდი, რომელიც წელს საერთოდ სულ უფრო და უფრო ხშირად გვამცნობს თავს. ჭიქურს ძალიან ლამაზი ფერი აქვს — მუქი, მოშინდისფრო-ყავისფერი (ბადრიჯნისფერი) და იგი აშკარად ლითონისებრ ელვარებს და ლაპლაპებს. ლუსტრია? ანგობი არ უჩანს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მის შემცველ ფენაში II პერიოდის მოჭიქული კერამიკა არ, ან თითქმის არ ჩანს. შარშანწინაც სწორედ ეს ოთახი გვაძლევდა იმ თხელი, ფაქიზი და

განსხვავებული იერის კერამიკის ნამტვრევებს, რომლებიც პირობით I პერიოდი-სად მივიჩნიეთ მაშინვე.

ქ ე ე ე თ უ ბ ა ნ ზ ე მოთავდა კოშკის (5) აღმოსავლეთის განყოფილების ამოწმენდაც. (შუა ტიხრებიდან) 5 მ სიღრმეზე დავიდნენ კლდეზე, მაგრამ მხოლოდ სამხრეთ ნახევარში. ჩრდილო ნახევარსაც ჯერჯერობით აღარ თხრიან, თუმცა კლდე ჯერ არ გამოჩენილა.

შუა განყოფილებაში სამ მეტრ სიღრმეზე ჩაუთხრიათ და უკვე კარგად გამოუჩენიათ ის კარი, ან, უკეთ, სარკმელი, რომელიც ოდესღაც დიდი (ამ კოშკებში უდიდესი) კარის მერმინდელ ამონაქოლში დაუტანებიათ მდინარისაკენ სამხერად. იგი წყლის მიმართულებით დაქანებულიც კი არის, გარეთეენ ვიწროვდება — როგორც საბრძოლო საჭერეტს შეეფერება და სათოფურს (ეს იმას არ ნიშნავს, რომ, მართლაც, სათოფურია), შიგნიდან მისი განი 0,5 მ უდრის, სიმაღლე — 0,81 მ, გარედან — 0,3 მ და 0,5 მ.

კოშკის შუა განყოფილებიდან კვლავ ძალზე მრავლად ამოდის „ანტიკური“ კრამიტის ნამტვრევები — მეტწილად შემოღობილი და ნაწილობრივ, აგრეთვე, ღარისებურიც. თითქმის ყველას შერჩენია წითელი საღებავი. ჩემსობას ამოაგდეს ერთი შემოღობილი კრამიტი, რომელსაც ქვემო ფართო ბოლო მთელი აქვს, რამინის სიტყვით, ამ კოშკში ეს პირველი ნიმუშია, რომელსაც განი სრულად გაეზომება. ეს განი უდრის 39 სმ, სისქე — 3,5 სმ, ღობის (გვერდის) სიმაღლე — 7 სმ, სისქე — 3,5 სმ. შარშანწინ ამოსულ ერთ ნიმუშსაც ასევე სრულად გაეზომა სიგრძე — 44 სმ. რითღა არაა მცხეთის ანტიკური კრამიტი?

1

12.VII. 1952 წ. შაბათი

გუშინ გადავწყვიტეთ მე და რამინმა, რომ იგი კოშკის წმენდის პარალელურად გაწმენდს ეზოს ზოლს მის აღმოსავლეთით, გალავანს გასწვრივაც, რადგან ეჭვი აღეძრა, რაკი ეს ამოქოლილი კარი ამოდენა იყო, აქედანაც ხომ არ შემოდიოდა გალავანში ერთ-ერთი გზა (იორს გასწვრივით?)

ის ჯგუფი, რომელიც შიდაციხის განაპირას მუშაობდა, II პერიოდის კონუსურ კოშკებთან, მოვხსენით და ედიშერს გავაყოლეთ ქვემოთ, სადაც იგი გაჭრის ერთ ვიწრო თხრილს ქვედა გალავანს დასავლეთით, ტყიან დავაკებაზე. ნეკროპოლის ძეგლის „ხაზით“ წელს ნ. ბერძენიშვილმა ერთ-ერთ ამოცანად სწორედ ამ ციხე-ქალაქის სამაროენის მოძებნა დაგვისახა და ამ ამოცანის მნიშვნელობა ისედაც, იმთავითვე ცხადი იყო ჩვენთვის. ის ადგილი თვითონ ედიშერმა შეარჩია — იერის კბოლეს თავზე ძვეს, დავაკებულია, ზემოთ ოდნავ ქანობში გადადის და გალავანს გარეთაა, შორიახლოს. თანაც ამ ტერასის წყლისპირა შეუღლ ჩამონახვეწში ერთ ადგილას აშკარად ჩანდა ნაცრიანი ნახშირიანი „ბუდობი“.

1) საყდრის უბანი

ა) საყდრის დასავლეთ გალავანში გუშინ გამოჩენილი ქოცო მუცლამდე გარშემოვწმინდეთ და გამოირკვა, რომ წერნაქით ყოფილა მოხატული — უფრო სწორად, ირგვლივ შემოვლებული აქვს, ყელს ქვემოთ სარტყელი, ხოლო ამ უკანასკნელიდან მეტ-ნაკლები სიგრძის ნაღვენთები ჩამოდენილა. გალავნის ფართობის ჩრდილო ნახევარი უკვე გაიწმინდა ზედა ფენისაგან. ირაკლიმ განაცხადა, რომ მეორე ნახევარი მას აღარ აინტერესებს და ჯერჯერობით ჩრდილო ნახევრის შემდგომ ჩათხრაველა ვიმუშავეთ.

ბ) საყდარს აღმოსავლეთით კარგა გარშემოვაშიშვლეთ გუშინ გამოჩენილი, დუღაბის „ვარცლები“, რომელთა რაობა ჯერ ვერ გავგვიგია. მათ ჩრდილო-

აღმოსავლეთით გამოჩნდა სიპ კლდეში გამოჭრილი ვიწრო გვირაბი თუ ბუნებრივი ნაპრალი. ჯერჯერობით ფილა მიეფარეთ და მოვიტოვეთ ორშაბათისათვის. ამ ნაპრალის პირის მახლობლად, დასავლეთით, გამოჩნდა ქვიშა-ქვის ფილებით შემოფარგლული და ძირდაგებული ღარი, რომელიც, მცირე გემრუდებით, მიემართება „ვარცლებს“ ქვეშ, მათგან დაახლოებით 1 მ სიღრმეზე. ერთხანს შეგვექმნა ბავშვის ქვაყუთის შთაბეჭდილება — მით უმეტეს, რომ აქა-იქ პატარა, თხელი თავისქალის ნატეხი და თითქოს ნეკნების ნატეხებიც იყო. მერე ამ ღარში აღმოჩნდა შავი მინის სამაჯურის ნატეხი და თხელი მინის ძლიერ ირიზებული ნატეხი. გარდა ამისა, ამ ღარის აღმოსავლეთით ბოლოში იდგა წითელი თიხის მოზრდილი ქილის ნატეხარი (ძირი)...

გ) „ბ ე დ ე ლ შ ი“ ამოდიოდა დიდრონი ქვები (სახურავ-კედლებისა, მათ შორის ნათელი შირიმი, თაღებისა) და მიწა-ტალახი. ერთი საყურადღებო დაკვირვება გვაქვს: ამ განყოფილების დასავლეთ კედლის ნალესობაზე დაჯღაბნილია ექსკურსანტთა წარწერები, რომელთაც 1934 წლით დაუთარილებიათ თავისი აქმობრძანება. მაშასადამე, ეს განყოფილება მაინც, მხოლოდ მას შემდეგ ამოვსილა ქვა-ლორღ-მიწით, ე.ი. სახურავის (ან მისი მნიშვნელოვანი ნაწილის) ჩაქცევა არ ყოფილა დიდი ხნის საქმე.

დ) „ნ. ლ ო მ ო რ ი ს შ ე ნ ო ბ ი ს“ თხრის მეთვალყურეობა დაგვიკისრეთ მარინეს. დავიწყეთ ჩრდილო ბოლოს ამოწმენდა (შარშანწინდელ თონებსი ჩიით). ძალიან მრავლად ამოდის კრამიტის ნატეხები. უმეტესობა ძველებური, წითელი, წითლად შეღებილი. გამოერევა მოთეთროდ გამომწვარიც. ამასთანავე ამოვიღა რამდენიმე საყურადღებო თიხის ჭურჭელი: წითელი, თხელკედლიანი, სავარცხლისეულ-ტალღოვანი ორნამენტით შემკული ჭინჭილა; ყელმოტეხილი, შავი, ჯამისებრი, ნისკარტიანი ჭრაქი (რომელშიც რაღაც მასაა ჩარჩენილი); ძალიან კოხტა, ფაქიზკედლიანი, ღია წითელი ჭურჭელი, რომელსაც თავისებური ნესვისებრი თუ გოგრისებრი ტანი აქვს, კანელურებიანი ძლიერ დაბალი და მოკლე ყელი. ტანი ტალღური ორნამენტითა აქვს შემკული. ყველა ეს ჩემზე ისევ და ისევ „გორგასლის ხანის“ ნაშთების შთაბეჭდილებას სთვებს — თუ არ ვაზივადებ. . შარშანწინ ამონაყარი მიწის გადარჩევა-გადაყრისას ბიჭებმა გუშინ ძელის კვირისტავი იპოვნეს, ხოლო დღეს — ძელისაგან კოხტად გამოთლილი, პაწია ხანჯლის მაგვარი რამ საგანი, ერთი სიტყვით, ამ შენობამ წელს განსაკუთრებით გვასიამოვნა.

2) ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ი

ა) № 1 ოთახში ამოვიდა გუშინდელი „ბადრიჯნისფერი“, მოვლვარე ჯამის კიდევ რამდენიმე ნატეხი (ახლა კი სულ შეივსება!) და აგრეთვე, ლუსტრისებრ მოვლვარე, მოთეთრო-ჭიქურიანი (!) ჯამის ნატეხები.

ბ) № 2 ოთახში მიწა ნამდვილად „გატენილია“ საქონლის ძელებით (ამდენი ასე მცირე ფართობზე ჯერ არსად არ შეგვხვედრია). დამახასიათებელ ნიმუშს ვინახავთ და წვრილებთ ზოოტექნიკოსებისათვის (თუ გვეღირსა როდესმე ასეთი კაცის თანამშრომლობა!). აქვე ამოვიდა ნატეხი წითლად გამომწვარი და გაპრილებული თიხის პატარა, კოხტა, ფრიალა ჯამისა.

3) შ უ ა უ ბ ა ნ ი

დ. მუსხელიშვილი მეთვალყურეობდა თხრას. საყურადღებო არაფერი ყოფილა, გარდა თითო-ორი მოჭიქული ჯამის ნატეხისა.

4) ქ ე ე ე ი თ უ ბ ა ნ ი

ა) № 5 კოშკში შუა განყოფილებადა იწმინდება და ამოდის უამრავი ძველებური კრამიტის ნატეხი. აღმოჩნდა ვ ე რ ც ხ ლ ი ს ფ უ ლ ი ც ! უკვე, იმ სარკმლის ქვემოთ მდებარე დონეზე. ძალიან კარგია! დაქანგულია და ორად

გატეხილი, მაგრამ არა აკლია-რა. ექსპედიციის დასრულებამდე მოცდა ძნელია და პირველსავე წამსვლელს უნდა გავატანო ეს მონეტები დ. კაპანაძესთან, რომ გაწმინდოს და განსაზღვროს. ხუმრობა საქმე ხომ არაა: ორივე ვერცხლისაა და ორივე იმ ნაგებობაში ნაპოვნი, რომელნიც უპირველესი პერიოდისად მიგვაჩნია, თუმცა კი ფენების სტრატეგრაფიული სიმწყობზე ორივეგან დარღვეულია.

13.VII.1952. კვირა

. პალდომდე გაჰყვნენ მანქანას ედიშერი, დევი და სტუდენტი ვაჟები: ბოცვაძე, ფიცხელაური და ასათიანი. დღეს იწყებენ დაზვერვითს მოგზაურობას, იორს აღმა. ედიშერი ვარაუდობს, რომ ორიოდ კვირას დარჩებიან. თიანეთს ზემოდაც ავლენ და ერთ-ორ ადგილას არაგვის ხეობაშიც გადავლენ, გზა-ულელტეხილების გასაცნობად.

გამთხრელები ვისვენებთ. მონაპოვარი ღვთის მადლით, უკვე საკმაოდ დაგვიგროვდა ამ ერთ კვირაში და ჩავუსხედით მის ჩაწერა-შეფუთვას.

14.VII. 1952. ორშაბათი

დღეს 59 მუშა გვყავს. ვმუშაობთ: საყდრის უბანზე, სასახლის უბანზე და ქვევით უბანზე.

1) საყდრის უბანი

ა) საყდრის დასავლეთ გალავანში დავიწყეთ მეორე, სამხრეთ ნახევრის ათხრა-აწმენდაც (ნინუცას მეთვალყურეობით).

ბ) საყდრის აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ ვაფართოებთ, დუღაბის „ვარცლებს“ სამხრეთით და აღმოსავლეთით. ჯერ კორდიან ფენას ვიღებთ.

გ) „ბელელში“ განვაგრძობთ წყლის ამოხაპვას და ქვადორღიანი მიწის ამოზიდვას დასავლეთ განყოფილებიდან.

დ) „ნ. ლომოურის ნაგებობაში“, შარშანწინ გაშიშვლებული და სანახევროდ უკვე ჩამოქცეული თონეები და კერა, რომლებიც აშკარად გვიშლიან უფრო ღრმა ფენების ამოთხრას, დავატანინეთ გვემაზე ირაკლის და ავანგრეთ. თონეები წყვილადაა ჩადგმული, უშუალოდ გვერდი-გვერდ, ნაგებობების დასავლეთი კედლის ძირას, ჩრდილო ნახევარში, კედლის შემორჩენილი თავიდან 1 მ სიღრმეზე. კერა ჩრდილო თონის გასწვრივაა. აღმოსავლეთით, მისგან შემოზღუდული, ქვიშაქვის საკმაოდ წესიერი მოყვანილობის ფილებით (ზოგიერთი ძველი კედლიდანაც კი უნდა იყოს), რომელთა შორის სივრცე სავსეა ფხვიერი, ჟანგისფერი მიწით (ცეცხლისაგან გარუჯულ-დაშლილი ქვაა?) და თეთრი ნაცრით. ქვებსაც გარუჯული აქვთ შიდაპირები. მიწის ამოწმენდისას შიგნითაც აღმოჩნდა ფილაქვები. კერის ზომა 1x1 მ უდრის; შემომზღუდველ ფილაქვათაგან უდიდესის სიმაღლე — 20 სმ. გადავაღებინეთ იურის ჩვენ მიერ გაწმენდილი ეს კერა და დავიწყეთ მისი, ფენა-ფენა აშლა. ნაცრიან-წიდიანი მიწა კიდევ კარგა ხანს, დაახლოებით 30 სმ სიღრმეზე ამოდიოდა. შემდეგ ამოვიდა კედლის თავიდან 2,3 მ სიღრმეზე ხელსაფქვავის ქვის ნახევარზე მეტი (ნახვრეტი მთლიანადაა დაცული). იგი რაღაცა, მოწითალო-მოთეთრო კრისტალური ქანისაგან (გრანიტი . .) არის გამოჭრილი. ყოველი კერის ქვეშე, 2,7 მ სიღრმეზე ამოვიდა შუშის სარკის ნატეხი (2,7 მ სიღრმეზე). იგი ფრიად საეჭვოა: წესიერმრგვალია, ამაღგამიანი, ხოლო ამაღგამაზე, თითქოს რაღაც „წარწერებიცაა“ ამოჯღაბნილი, მისტიფიკაცია არ იყოს!

3,05 მ სიღრმეზე, ნაკერალს ქვეშ, ამოვიდა ქართული აგური, ღია წითლად გამოშვარი. მაშ როდინდელი ყოფილა ეს კერა? აქ ხომ აგური თითქოს მხოლოდ III პერიოდშია გამოყენებული ხოლმე? შემორჩენილი სიმაღლე — 40 სმ.

სამხრეთით მდებარე თონის დიამეტრი — 64 სმ, კედლის სისქე — 9 სმ, შემორჩენილი სიმაღლე (დასავლეთით, სადაც ყველაზე მეტია) — 38 სმ.

ეს თონეები დასავლეთი კედლიდან სულ 20 სმ-მდე მანძილზეა ჩადგმული. უფრო დიდი ყოფილა და უკეთაცაა შემონახული ჩრდილოეთის თონე. ორივე, ადგილობრივ, ორმოში არის ამოყვანილი აქალო მიწისაგან, რომელიც მხოლოდ ნაწილობრივ, ცეცხლის ნთებისაგან არის გამოშვარი ღია წაბლისფრად. ასეთი იყო დღემდე აქ გათხრილი ყველა თონე (სასახლის უბანშიც, ქვედა № 1 კოშკშიც და სხვ.). ასეთივე თონე აქვს ეზოში (ოღონდ წნელებით გარშემოწნული) ჩვენს დიასახლისს, თამარ ჟამინაშვილს სოფ. უჯარმაში.

შიგნიდან ამ თონეებს ხშირი, უსწორმასწორო პარალელური ზოლები დაუყვება, ნაკაწრებივით. ერთ-ერთის ძირზე ეგდო მოზრდილი ნატეხი მსხვილი შტოს ნახშირისა.

თონეების შემადგენელ ოთახში მრავლად ურევია წერილი, მრგვალი კენჭები. თიხა ამჟამად სულ დამბალი და განედლებულია.

2) სა ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ი სამ ადგილას (№ № 1 და 2 ოთახებში და ეზოში) ითხრება ჩვეულებისამებრ ღურსუნ ხახუტაიშვილის ხელმძღვანელობით.

ეზოში თხრა-ჩაღრმავებისას გზადაგზა ეთხრით იმ გარდიგარდმო ბექებებს, რომლებიც შარშანწინდელიდანვე შემოგვრჩა, არ ავიღეთ, რადგან მათზე გვიანდელი, დაბალ-დაბალი კეთილწყობის ნაშთები იყო. ერთგან ამავე მიზეზით „კუნძულიც“ კი გვექონდა დატოვებული — იმის გამო, რომ ზედ პატარა თონე იყო (შიგნიდან ამოჩხვლეტილი, პატარა-პატარა რგოლებით „დამშვენებული“ — პურს უფრო კარგად დაიმაგრებდა?).

№ 2 ოთახში, უაღრესად მრავალრიცხოვანი, საქონლის ძელების შემცველ ფენაში ამოვიდა თიხის ერთი ტრაქი, მოჭიქული, ნიჟარისებრი, მაგრამ ყურშემართული — თბილის-რუსთავის (XII—XIII სს.) ტრაქების ტიპისა, მაგრამ მაინც აშკარად განსხვავებული. განსხვავება ჩანს იმაშიც, რომ ტიქური ისეთივე ბადრიჯნისფერი და ლითონურად მოელვარეა, როგორიც ამას წინათ, ამავე შენობის თხრისას აღმოჩენილ ჯამს ჰქონდა, რომელიც პირობით ძველი პერიოდისად მივიჩნიე.

ე) ქ ვ ე ვ ი თ უ ბ ა ნ ზ ე კვლავ № 5 კოშკში და მის გარედან წარმოებს თხრა. „სანეკროპოლე“ დაბლობში (გალავანს გარეთ) შეეწყვიტეთ, რადგან ის თხრილი, რომელიც ედიშერმა შაბათს გაჭრა, თითქმის ფუჭი გამოდგა. ალაღბელზე თხრა და ძებნა ჯერჯერობით არ შეგვიძლია — ნაღდი ამბებიც ბლომადა გვაქვს ჯერ მოუვლელი. ედიშერთან ნამყოფი მუშები გადავიყვანეთ ახალ ობიექტზე: დავიწყეთ ქვედა ციხის № 3 კოშკის წმენდა (დასავლეთ გალავანში). ეს კოშკი თითქმის ყველაზე უკეთესადაა შენახული, მაგრამ მის ძირზე დაფენილი მიწა რაღაც ცოტა ჩანს.

15.VII.1952. საშუაბათო

თითქმის პირველივე დღიდან დამატეს საველე ჩანთით ბ. სიმონის ნაშრომთა კრებული II ტომის უკვე დაბეჭდილი 28 თაბახი (დანარჩენი 5 ხელთ არა მაქვს). მიუხედავად იმისა, რომ ოფიციალურად არ მევალება, რადგან რედაქციის არცერთ წევრს ფაქტიურად არა აქვს საშუალება, რომ მუდმივად ადევნოს

თვალყური, მე, რაც შემძლო, ზრუნვა არ დამიკლია ამ წიგნისათვის, მისი ბეჭდვის ძლიერ გახანგრძლივებულ პროცესში. სამწუხაროდ, პირველ 10 თაბახზე ხელი ისე არ მიმიწვედა (ბეჭდვისას თბილისში არ ვიყავი) და გაპარულა არცთუ უმნიშვნელო შეცდომები. ზხლა შეცდომების სიის ამოწერაა საჭირო, თბილისში ეს ვერ მოვასწარი და თან წამოვიღე. ნელ-ნელა, კელზე მუშაობისას, მთლად გადავიკითხე — დღეს დავასრულე და ახლა ამოვწერ შემჩნეულ შეცდომებს, რათა გავუზნავნო გამომცემლობას. . .

. . . პირდაპირ სიმბოლურ მოვლენად მეჩვენება თითქოს თვით სიმონი დაგვდევს თან — დადის ჩვენთან ერთად, ამოდის უჯარმის ციხის ნანგრევებზე და საღამოს ჩვენთან ერთად ჩადის სოფელ უჯარმაში, მაგონდება, რომ ამ ძეგლის განსაკუთრებული მნიშვნელობისადმი პირველად სიმონმა გაგვიმახვილა ყველას ყურადღება. 1946—50 წწ. ხუთწლიან გეგმას რომ ვადგენდით, ციხე-ქალაქთან პირველად ეს შემატანინა პროექტში. „საქართველოს ისტორიის“ პირველ ნაწილში მან მოათავსა ერთ-ერთი თაღიანი კარის ფოტოსურათი. ის წერდა, რომ ამ ნაგებობებში მშენებლობის მონათმფლობელური წესის დანახვა შეიძლება. . ჩანს, მისგან გადმოვიღო პირადად მე ლტოლვა და ინტერესი ამ ძეგლისადმი, და როდესაც პირველად ვინახული (უნივერსიტეტის დიდ ექსკურსიასთან ერთად, სამგორის მშენებლობის ახალი დაწყებისას — ნ. კეცხოველის მეთაურობით და ნ. ბერძენიშვილის ისტორიული მეგზურობით, მგონია 1948 წელს), დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა ჩემზე ამ ფრიად თავისებურმა ციხემ, მისმა კოშკებმა, კედელწყობამ, ტყით დაბურულმა რთულმა ნანგრევებმა და ვახტანგ გორგასლის აჩრდილმა, რომელიც ყოველ ნაბიჯზე დაგვტრიალებს თავზე (ის კი არა და, სამგორის მშენებლებმაც კი ერთ-ერთ მათ მიერ გაჭრილ გვირაბს გორგასლის სახელი უწოდეს!). ნიკოებთან ერთად გადავხედე შიდაციხიდან იორსა და გორის ჩრდილო კალთაზე შემოწყობილ გალავან-კოშკებს და ვუთხარი, მოდი გავთხაროთ, მით უმეტეს, ხუთწლიან გეგმაში გვაქვს მეთქი. ორივე სერიოზულად გამოეხმაურა ჩემს წინადადებას, და ნ. ბერძენიშვილზე რომ აღარა ვთქვათ, ნ. კეცხოველის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ მან ყოველი ღონე იღონა, რათა 1950 წელს შეედგომოდით კიდევაც, უნივერსიტეტის ხარჯზე, ამ რთულს, უთუოდ მძიმეს, მაგრამ ძალიან საინტერესო საქმეს. უფრო მეტიც, იმავე წელს რომ დაგვხედა და ნამუშევარი ნახა, შემდგომი გეგმაც კი შემოგვთავაზა: „ეს კარგი, მაგრამ სამშვილდეს რაღას უშვრებით არქეოლოგებიო!“ მე კვვე სერიოზულად მივიღე მისი, ჩვეულებისამებრ, სანახევროდ ხუმრობით ნათქვამი და ვუპასუხე, ფული თქვენი იყოს და გათხრა ჩვენი მეთქი.

ჰოდა აი, ასე: თითქოს რიგიანად განხორციელდა სიმონის ერთ-ერთი მრავალრიცხოვანთაგანი განაზრახი, ოღონდ წარწერების მოლოდინი ძალიან გავეცირუდა. ახლა საქმე ისაა, რომ სერიოზული და საინტერესო მონოგრაფიის გამოცემით დაგვირგვინდეს ეს ხანგრძლივი მუშაობა.

სიმონის „პირველსაცხოვრისის“, „არაბობის“ და სხვათა და სხვათა ფურცლები რომ ყოველდღე შრილებენ უჯარმის მუხის ფოთლებთან ერთად, მიხარია და თან კიდევ უფრო მიმძაფრდება სევდა ამ, ნამდვილად დიდი, ჩვენი კაცის ასე უდროოდ დაკარგვის გამო.

15.VII. 1952. სამშაბათი

კმუშაობთ საყდრის უბანზე, სასახლის უბანზე, შუა უბანზე და ქვევით უბანზე.

1) ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ ი

ა) დასავლეთ გალაგანში განვაგრძობთ სამხრეთ ნახევრის წმენდას ნა-
გრევი მიწისაგან.*

ბ) აღმოსავლეთ გალაგანს გარეთ განვაგრძობთ ჩათხრას „დუღაბის
ვარცლებს“ გვერდით, სამხრეთისაკენ.

გ) „ბედელში“ დასასრულს უახლოვდება დასავლეთი განყოფილების
დიდი „აუზის“ ამოწმენდა ქვა-მიწა-ღორღისაგან. წყალი უკვე ამოხაპულია,
სინოტიველა იატაკზე.

დ) „ნ. ლომოურის ნაგებობაში“ ვთხრით გუშინ აყრილი თონებისა და
კერის ნადგურ აღვიღს. კარგა ღრმად გრძელდება წითელი, ნაცყცხლარი მიწა.
ამოვიდა მოსკო შუშის ფინჯნის (?) ნაპირის ნატეხი, ძლიერ ირიზებული,
აქერცლილი.

2) შ უ ა უ ბ ა ნ ხ ე გუშინ დღის ბოლოსათვის კიდურამდე იქნა გაკვლე-
ული ის კედელწყობა, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიემარ-
თება და მეტწილად მჩწით იყო დაფარული.

3) ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ი

ა) ეზოში — გუშინ, გვემაზე დატანის შემდეგ, აყრილ იქნა იმ პატარა
თონის ნაშთი, რომელიც სასახლის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან იყო,
მის დასავლეთით, სულ ახლოს. მისი ნადგურის ათხრისას ღურსუნმა იპოვნა
ძალზე ფაქიზი მინის პაწია ჭურჭლის ნატეხები. ასეთი ჭურჭელი უკვე აღარ
ჩაითულება უჩვეულო და იშვიათ მონაპოვრად უჯარმაში. გავიხსენოთ, თუნდაც,
სასახლის № 1 ოთახის ღრმა ფენები, რომელთაც ღურსუნი და მისი ამხანა-
გი სტუდენტები თხრიდნენ შარშანწინ. მე ისინიც I პერიოდისა მეგონა, მით
უმეტეს, რომ სასახლეს გარდა გვხვდება სწორედ ძველ ნანგრევებში: „ნ. ლომო-
ურისაში“, ქვედა კოშკებში და სხვ.

თონის ქვეშიდანვე ამოვიდა ნატეხი მოყვითალოდ გამოშწვარი თიხის
პატარა ჯამისა.

ბ) № 1 ოთახში, სადაც უკვე ძალიან ღრმა ფენებზე ვართ დასული, ამო-
ვიდა ფერმკრთალი თიხის დოქის თავისებური ყ ე ლ - პ ი რ ი. ნისკარტივით
მაღლა აწვდილი, მაგრამ მკვეთრად მოჭრილი ტუჩი აქვს. იქვე იყო წითელპრი-
ალა თიხის ჯ ა მ ი ს ნაპირიანი ნ ა ტ ე ხ ი და მოწითალო თიხის ხ ე ლ ა დ ი ს
ვიწრო ყელი.

გ) № 2 ოთახში კვლავ მრავლად ამოდის მსხვილი საქონლის ძელები,
რომელთა კარგ ნიმუშებს ვაგროვებთ. ეზოშიც რომ თხრიან, ამოდის ძელები.

4) ქ ე ვ ე ი თ უ ბ ა ნ ი

ა) № 5 კოშკში რამინმა თითქმის დაასრულა და დროებით შეწყვიტა ამოწ-
მენდა. . . ახლა 9 მუშა უყენია კოშკს გარეთ და მის გასწვრივ, აღმოსავლეთით,
გალაგანსა და ზედ მ ე რ ე მ ო შ ე ნ ე ბ უ ლ პ ა ტ ა რ ა ბ უ რ ჯ ე ბ ს წ ი ნ:
რაკი კოშკს ჩრდილოეთიდან ასეთი, განსაკუთრებით დიდი კარი ჰქონია,
სანამ ამოქოლავდნენ, ეგება მასში აქედან გზაც შედიოდაო, იორს გასწვრივ
(ტოპოგრაფიაც ხელს უწყობს ასეთ მოსაზრებას).

ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნო, რომ წლევეანდელი მუშაობა-
დაკვირვების შედეგად შესასწორებელი ხდება წინა წლებში გახეპირებული
ღებულება, თითქოს ქვედა ციხეში „გორგასლისეული“ ნაშენობა მთლად პირ-
ვანდელი სახით, ხელუხლებლივ იყოს შემონახული. აი, თუნდაც, ამოქოლილი
კარები — ორი გარდიგარდმო ტიხარი ამ № 5 კოშკში და, აგრეთვე, გარედან
მოშენებული ბურჯები გალაგანზე, ივრის მხრიდან.

ბ) № 3 კოშკში მეორე დღეა თხრა წარმოებს.

ნაშუადღევს ისევ დაიწყო „ამოსვლა“, დილას შეწყვეტის შემდეგ სხვა-დასხვა ნივთებმა „ნ. ლ. ო. მ. ო. უ. რ. ი. ს. ნ. ა. გ. ე. ბ. ბ. ა. შ. ი.“, გუშინ აყრილი თონე-ებისა და კერის ქვემოთ. აქ უკვე ღრმად, დასავლეთით კედლის თავიდან თითქმის 3,5 მეტრზე ჩავედით და მიწას განუწყვეტლივ ემჩნევა ნაცეცხლარობა. წითელი მიწა, შიგადაშიგ ნახშირი, იქ, სადაც კერა იყო, მის ქვემოთ, კედლიდან 3,35 სმ სიღრმეზე აღმოჩნდა ტყვიის ჯვარი — ბრტყელი, მოგრძო, ტოტებზე ერთ მხარეზე თითო წმინდანი თუ ანგელოზია საკმაოდ ფაქიზი რელიეფით (ტეიფრული?) გამოხატული, მეორე მხარეზე კი ბერძნული ასოებია: ზემოთ ფ, მარცხნივ Z და მარჯვნივ H. ქვემო ტოტი ჟანგისაგან გადახურული ჰქონდა და ხელში შემომატედა. სხვა მხრივ რიგიანადაა დაცული. ცოტა უფრო ქვემოთ, იქვე ამოვიდა მინის ძირშედრეკილი ჭიქის (?) ნატეხები — მომწვანო, მცირედ ირიზებული. რადაცა ახალი საგნების შთაბეჭდილებას სტოვებენ ეს ორივენი და რა უნდათ ამ ფენაში, ასე ღრმად? დასავლეთ კედლიდან 1 მ მანძილზე, 3,1 მ სიღრმეზე. ერთ-ერთ ყოფ. თონის ქვემოთ (თითქმის უშუალოდ) აღმოჩნდა კიდევ ერთი კერა — აშკარად უფრო ძველი ღონის შესაფერისი. ეს არის ქვევრის ყელ-პირი, პირქვე დამბობილი, რომლის შიგნითაც ნაცრის სქელი ფენაა. ასეთი, კერად გამოყენებული, ქვევრისა თუ ქოცო-დერგების ყელ-პირი ხშირად შეგვხვდრია (თბილისში, რუსთავეში) ან ეგებ თუთქის (?) შესანახია, თონეების გვერდით რომ იციან ხოლმე? (სანაცრე).

16.VII. 1952. ოთხშაბათი

1) საყდრის უბანი

ა) დასავლეთი გალავნის წმენდას განვაგრძობთ. ერთი დიდი იფანი და ერთიც მომცრო თელა შევწირეთ, მაგრამ რა ვუყოთ, გალავანს სავსებით მოსუფთავება უნდა! ამ გალავანში ჯერჯერობით იმ ერთი, მოხატული ქოცოს მეტი არაფერი ჩანს საყურადღებო, სულ ჩამონანგრევი ქვა, ღორღი და მიწა ამოდის... ერთი ლავგარდნის ქვა გავაშიშვლეთ (დასავლეთ ლავგარდანიდან ჩამოვარდნილი) და მივაყუდეთ საყდრის დას. კედელზე მიშენებულ ბურჯს. ამ უბანს სტუდენტი ლიანა ასათიანი მეთვალყურეობს.

4) აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ — დუდაბის „ვარცლებს“ გარშემოვუთხარეთ და ახლა ვიღებთ მათ აქეთ-იქით, აუთხრელად დატოვებულ ადგილებს, რომლებიც იმის გამო დავხოვეთ აქამდე, რომ ზედ რაღაც სუსტი კედელწომა იყო. გუშინაც და დღესაც ამოდის კერამიკის ნამტვრევები — მოუჭიქავი თუ მოჭიქული. უბანს ვასო კოპალიანი მეთვალყურეობს.

გ) „ბედლის“ ამოწმენდას, დღეს თუ არა ხვალ მოვრჩებით. ახლა ისევ აღმოსავლეთის „აუზი“ იწმინდება. მეთვალყურეობს სტუდენტი მერი გოგეშვილი.

დ) „ნ. ლ. ო. მ. ო. უ. რ. ი. ს. ნ. ა. გ. ე. ბ. ბ. ა. შ. ი.“ ამ დილას რაღაც სიწყნარეა, ითხრება თონეებისა და კერის ნაღვომი ადგილები. აიყარა გუშინდელი კერა თუ სათუთუქვეც (ქვევრის ყელ-პირი) (მ. მიწიშვილი).

2) შუა უბანი

ოთხი ბიჭი აშიშვლებს (მეტწილად, გადმონაყარი მიწისაგან) საყდრის უბანისაგან გამოყოფილ შემადლებას, სამხრეთ ნაწილში, როგორც მოსალოდნელი იყო, კედელი გამოჩნდა, სამნიც „ნოღარის ნაგებობიდან“ ძველადვე (1950წ.) გადმონაყარი მიწის გადაყრაზე მუშაობენ. უბანს ნუნუ ხოსიტაშვილი მეთვალყურეობს.

3) სასახლის უბანი (დურსუნ ხახუტაიშვილი)

ა) №1 ოთახში სულ უფრო და უფრო ღრმად ჩაგვყავს იმ მიწის თხრა, რომელიც

დასავლეთ ნახევარში გვექონდა დატოვებული, გზად. აქ ძალზე სქალაღა დაფენილი ნაძვეავიან-ნაცრიანი ფენა. ეს სარდაფი (თაღის ქვემოთ) არის ის, რაც ნ. ბერძენიშვილმა პირობით დილეგად მიიჩნია, როგორც სასახლის ერთ-ერთი ოთახის ქვეშ მოქცეული, უსინათლო და უჰაერო. მაგრამ რით აიხსნება მასში ამოდნა ნაცეცხლარი? კიდევ და კიდევ შეეჭვება, დაშლილ-დამბალი თირი არ იყოს მეთქი.

ბ) № 2 ოთახში ცხოველთა ძვლების ამოსვლამ იკლო. საკმაოდ მრავლად ამოდის ძველებური კრამიტის ნამტერევეები.

გ) ეზოში ამჟამად უმთავრესად ის მიწა ითხრება, რომელიც წინა წლებში გვექონდა ტიხრების სახით დატოვებული, იმის გამო, რომ მასზე სუსტი კედელწყობა გადადიოდა. ამოდის ცხოველთა ძვლები, კერამიკა (II პერიოდისა ჩანს, ასე რომ კედელწყობა უფრო გვიანდელია). ერთიც დიდი რიყის ქვა ამოვიდა, „მოჭიქული“. ასეთები შარშანწინაც იყო ამ ეზოში. რუსთავშიც გვექონდა. დიდ ხანძარში მონახვედრობის შედეგი თუა, თორემ რიყის ქვებს ვინ და რისთვის მოჭიქავდა?

ეზოშივე ითხრება ის ადგილი, სადაც პატარა, შარშან თუ შარშანწინ გათხრილი თონე იყო სვეტივით დატოვებულ მიწაზე შემომდგარი. იგი გუშინვე აჰყარა ღურსუნმა. მისი ძირიდან 1,2 მ სიღრმეზე, ნაწილობრივ მის ქვეშ გამოჩნდა კერა — აქაც პირქვე დამხობილი. ქვევრის ყელ-პირით შემოხლულული, ნაცრით გატენილი. მაშ აქაც თონეკერათა ორი თაობაა, მეტი თუ არა, ისევე, როგორც მარინეს უბანზე („ნოდარის ნაგებობაში“). ამათ შორის ამოვიდა შავი და წითელი (II პერიოდის) კერამიკის და ფაქიზი მინის ნატეხები.

დილას მე, ირაკლიმ და ვასომ დავიარეთ მთელი შიდაციხე და საბოლოოდ შევთანხმდით (დიდი ხანი კია, დრო კი იყო!), თუ რომელ უბანს თუ ნაგებობას რა სახელით ნომერი ეუწოდოთ, რომ ხელი ავიდოთ ისეთ პირობით სახელებზე, როგორცაა „ნ. ლომოურის ნაგებობა“, „ბეღელი“, „რამინის კოშკი“ და სხვ. თანაც, რომ ყველას ერთნაირად გვექონდეს ჩვენ-ჩვენ ჩანაწერებში თუ ჩანახატებში აღნიშნული.

შიდაციხის დასავლეთი ნაწილი დაქანებაჲმდე — საყდრის უბანი; მის აღმოსავლეთით, II პერიოდის გარდიგარდმო კედლაჲმდე — შუა უბანი; აღმოსავლეთი, ამ კედლით გადახლულული ნაწილი — სასახლის უბანი.

კოშკების ნომერაცია იწყება სასახლის უბნის სამხრეთ-დასავლეთის განაპირა კრშიდან. (№ 1), მოდის შიდაციხის სამხრეთ გალავანს გამოსწვრივ. №7 კოშკი ნამდვილად ჩანს, ხოლო № 8 სავარაუდოა და თითქოს შუა უბნის ჩრდილო მხარეზე უნდა გამოჩნდეს. ამას მოსდევს უკვე „სასახლის ნაგებობა“, რომელიც, თუმცა დიდსა და რთულ კოშკს წარმოადგენს, კოშკების სათვალავში არ შედის. ის არის I ნაგებობა, რომელიც შეიცავს №№ 1, 2, 3 ოთახებს. II ნაგებობა არის 4ს, III პერიოდის, კოშკი, რომლის ქვედა ნაწილი შარშან გაწმინდა მნე-სტუდენტის, ალ. იორამიშვილის („საშვა — მორიაკის“) ბრიგადამ. III ნაგებობა არის „ბეღელი“, ხოლო IV ნაგებობა? მთელი არე I ნაგებობისა და სასახლის უბნის გადამხლულველ კედელს შორის არის ეზო: საყდარს აქეთ-იქეთ — დასავლეთისა და აღმოსავლეთის გალავნები.

ირაკლის სახელდახელოდ გადმოვახაზინე ჩემს რეველში 2 სქემა: შიდაციხისა და ქვედაციხისა, ნაგებობათა და კოშკთა ნომრების აღნიშვნით.

... საყდრის აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ... შარშან გათხრილთა შორის განაპირა, დიდი, შემოკირული ქვევრის გვერდით; ზერელე, სუსტი კე-

დელწყობის გამო, ხელუხლებლად გვექონდა დატოვებული მიწა და ახლა ვიღებთ მას. წყობის აყრისთანავე მის ქვეშ დაიწყო ამოსვლა II პერიოდის კერამიკამ — მოუჭიქებამაც და მოჭიქულმაც (ამ უკანასკნელთა შორის არის საინტერესო ნიმუშებიც). ასე რომ, ეს კედელწყობაც ბევრად უფრო ახალი ყოფილა, და ალბათ, ქვევრიც, რომლის ჩასადგმელად ეს ფენა ჩაუჭრიათ. ერთი დიდი მრგვალი ქვაც ამოვიდა (სატყორცნი ბირთვი? სხვათაშორის ასეთი ბირთვები რამდენიმე გვაქვს სასახლეში უბანზედაც). აშლილი კედელწყობიდან დაახლოებით ერთ მეტრ სიღრმეზე რამდენსამე აღვიღეთ ჩაგვექცა თხრისას მიწა და რაღაც ღრუ გამოჩნდა. მივაფარეთ ფილაქვები — სანამ წყობას ზემოდან სულ ავიღებდით.

აქვე, დულაბის „ვარცლის“ ძირას, გუშინ ამოსულა მოუჭიქავი და „დმანური“ კერამიკა და სხვათა შორის, ასეთი მოჭიქული ჯამის ნატეხისაგან გაკეთებული კვირისთავი.

III ნაგებობაში აღმოს. „აუზის“ ამოწმენდა ბოლოს უახლოვდება. IV ნაგებობაში დღეს არაფერი ამოდის. შუა უბანზე ჯერაც არაფერია საყურადღებო. არც სასახლის უბანზე ჩანს რამე.

ქვევრით უბანზე, № 3 კოშკში (ცაცა) აღმოჩნდა პატარა თონე, კუთხეში, ჩვეულებრივი, „უჯარმული“ ტიპისა. გუშინ იქვე აღმოჩენილა ადამიანის ქვედა ყბა, ორიოდ კბილით (ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში). ამ დილას უბრალო, ბრტყელი „კვირისტავი“.

№ 5 კოშკში რამინს თითქოს დაუსრულებია წმენდა. დღეს უმთავრესად მუშაობდა კოშკს გარეთ და მასსა და № 6 კოშკს შორის: ამ უკანასკნელის ნაშთები ნელ-ნელა ჩნდება — იქ, სადაც გალავნის მორღვეული-გადაქცეული და ოდნავ გადაწოლილი ნანგრევები ჩანდა ივრის ფერდობზე.

17.VII.1952. ზ უ თ შ ა ბ ა თ ი

გეშეშაობთ საყდრის უბანზე, შუა უბანზე, სასახლის უბანზე და ქვევით უბანზე, დღის ბოლოსათვის შემდეგი სურათია:

1) საყდრის უბანი

ა) აღმოსავლეთ გალავანში ქვა-მიწისაგან იწმინდება სამხრეთი განაპირა ნაწილი, მუშაობა ჩვეულებისამებრ მძიმედ მიდის.

ბ) დასავლეთ გალავანს გარეთ დასრულდა შარშან შემოტოვებული კედელწყობის აღაგება. ავთხარეთ მის ქვეშაც. სიღრუვე მცირე და უმნიშვნელო გამოდგა.

გ) III ნაგებობის აღმოსავლეთ განყოფილების ამოწმენდა გათავდა და განთავისუფლებული მუშები გადავიყვანეთ იმათ მისაშველებლად, რომლებიც IV ნაგებობიდან გადმოყრილი მიწის გადაჭრაზე მუშაობდნენ.

დ) IV ნაგებობაში სულ მოსწორდა ნათონარ-ნაეკრალი, შემაღლებული ადგილები და ახლა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მოვეყვებით, თხელ ფენებად. ამოვიდა ფრიალ საყდრადღებო ნატეხი (ქუსლიანი), მომცრო მოჭიქული, II პერიოდის ჯამისა. ზედ გამოხატულია თბილის-დმანის-რუსთავისათვის უჩვეულო ცხოვლი (ჭიქურქვეშ, ყავისფერი საღებავით), სტილიზებული: ცხენსაც ჰგავს, ყირაფსაც, სახედარსაც და ა.შ. ძალზე დავრძელებული ჩიჩვირი აქვს. ირგვლივ მწვანე რტო-ფოთლოვანი ბრტყია. ჩამონატეხ ნაპირზე თითქოს ამოკაწრულია (ესეც მოჭიქვამდე) ასომთავრული Q — თუ არ მეჩვენება, მონატრებული. ერთი სიტყვით, კარგი რამაა და დიდად გაგვახარა მეცა და მარინეც. ერთიც რკინის რამ საგანი იყო, ძლიერ დაჟანგული და სახეცვლილი, თითქოს ისრისპირი.

2) შუა უბანი

აქ ორ ადგილას ითხრება, ორგანვე ირაკლის მითითებით: სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში და ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში — საყდრის უბნისაგან გამოყოფი კედლისა და საყვარაუდო № 8 კოშკის ძირის გამოჩენის მიზნით (მეორე დღეს დაიწყო).

3) სასახლის უბანი

ემუშაობთ №№ 1, 2 ოთახებში და № 1-ს წინ, ეზოში.

ა) № 1 ოთახში ჯერ კიდევ ვერ დავედით ძირამდე. კანტიკუნტად ამოდის ცხოველთა ძელებიც და კერამიკის ნატეხებიც. ამათში დღეს საყურადღებო არაფერი გამოჩნდება.

ბ) № 2 ოთახში შუა დღისათვის გამოირკვა, რომ დასავლეთ კარიდან (რომელიც ამოქოლილი იყო და ახლა გამოვანგრეთ) ჩადის თლილი ქვის კარგი კიბე ოთახის (უფრო სწორად, სარდაფის) ძირამდე, მიდის აღმოსავლეთ კედლამდე (რომელიც № 1 ოთახისაგან გამოჰყოფს № 2-ს). შემდეგ სწორკუთხოვნად უხევს ჩრდილოეთისაკენ, და კიდევ სამ საფეხურს შეიცავს. კაცი ჩაეიღოდა ამ კიბით, მიაღებოდა აღმოს. კედელში დატანებულს (შემდეგ ამოქოლილს და ამჟამად ჩვენს მიერ, აგრეთვე, გამოწმენდილ) კარს და შევიდოდა № 1 ოთახის სარდაფში — „დილეგში“. ამრიგად გასაგები და ბუნებრივი ხდება ამ „დილეგში“ შესასვლელი გზა, თორემ ზემოდან ხომ მას თალი ყრუდ ხურავდა. ეს „აღმოჩენა“ კარგი შენამატია „გორგასლისეულ“ ნაგებობათა სისტემის შემეცნებისათვის, მითუმეტეს, რომ დანამდვილებით იმ დროისათვის მისაკუთვნებელი კიბე ჯერ არსად შეგვხვედრია. ამ კიბის გვერდით კვლავ ითხრება მიწა და ბლომად ამოდის ძველებური კრამიტის ნატეხები. ერთიც დოქის ყელი ამოვიდა, სამტრუა-პირიანი, მოშავო-წაბლისფერი.

გ) ეზოში — გაიწმინდა აღმოჩენილი კერა, პირქვე დამხოვილი ქვევრის ყელ-პირი. საკმაოდ ღრმა გამოდგა. სულ ნატრით იყო გამოტენილი. წერილმანი კერამიკული ნამტვრევები ამოდიოდა, უმნიშვნელო.

4) ქვევით უბანი

ა) № 5 კოშკში, შუა განყოფილებიდან დღეს ჯერ კიდევ ამოაქვთ სარწყული მიწა. დუღაბით მოფენილ დონეს ჩასცდნენ და ნაშალი ჯერ კიდევ არ წყდება, ძირი კი არა ჩანს.

ბ) № 6 კოშკის უბანში წარმოებს მთავარი მუშაობა. მისი ნაშთის ორი (ჩრდილო-აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ) კუთხე უკვე გამოჩენილია და დანარჩენებს ვეძებთ. საკმაოდ განიერი ჩანს.

რამინი დღეს უკანასკნელ დღეს მუშაობს (განრისხებული შობლები კისლოვოდსკში ელოდებიან: ახალნაოპერაციების გამოშვება არც ნდომებიათ ექსპედიციაში, მაგრამ დაპირებია, ორი დღით წავალ და დაებრუნდებიო და აგერ კაი ორი კვირაცაა, ჩვენთანაა და თავგადაკლული მუშაობს. აი ასეთი უცნაური ფანტიკოსია ეს ბიჭი. მისგან შეიძლება ძალიან მიზანშეწონილი და ენერგიული სავალე მუშაკი გამოვიდეს.

გ) № 3 კოშკში კვლავ ცაცა მეთვალყურეობს თხრას. კულტურული ფენა ბევრს არაფერს იძლევა. სამაგიეროდ ბლომადაა თონები — უჯარმული ტიპისა, მცირე სიღრმე-დიაპეტრის მქონე, არა ყოველთვის წესიერ-მრგვალი, ნეღლი თიხით ამოყვანილი. ორი სამხრეთ-აღმოსავლეთში, ერთი ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში და მეხუთეც ჩრდილო კედლის შუა ადგილას, კართან ახლოს (რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეშია გაჭრილი). ყველა ერთ დონეზეა. III პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს — ისევე, როგორც შიდაციხის ასეთივე თონები (წლგანდელი დაზუსტებული აზრით).

ამ თონეთა სიმრავლე და არაკაპიტალურობა გვაფიქრებინებს, რომ ვეგე ყველა არც იყოს თონე და ზოგი ღუმელის მაგივრობას უწევდა მათ, ვისაც ზამთრობით უხდებოდა ცხოვრება ამ ციხე-კოშკებში, მითუმეტეს, ბუხარი არსადა ჩანდა.

18.VII. 1952: ბარასკევი

დღეს 76 მუშა გვყავს. ვმუშაობთ: საყდრის უბანში, სასახლის უბანში, შუა უბანში და ქვევით უბანში.

1) საყდრის უბანი

III ნაგებობის ამოწმენდა გუშინ დასრულდა და იქაური მუშები ირაკლიმ დააყენა საერთო გალავანს გარეთ, ჩრდილოეთისაკენ, სადაც ეგულებოდა და, მართლაც ჩანს, ქვედა ციხიდან შიდა ციხეში შემოსასვლელი, შემდგომ ამოქო-ლილი. იქიდან III ნაგებობის გვერდით გამოივლიდა კაცი და ისე შემოვიდოდა საყდრის უბანში.

2) შუა უბანი

ერთი ჯგუფი სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში მუშაობს, მეორე — ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში. გავაძლიერეთ ის ჯგუფი, რომელიც IV ნაგებობიდან გადმონაყარ მიწას იღებს. ამ უბანს მე ვუთვალყურებ.

3) სასახლის უბანი

ითხრება (დურსუნის მეთვალყურეობით და ვალიკოს მონაწილეობით) №1 და 2 ოთახებში და ეზოში.

4) ქვევით უბანი

ჯერ კიდევ იწმინდება № 5 კოშკის შუა განყოფილება და ითხრება № 6 კოშკის ნაშთი (ცაცა); გრძელდება № 3 კოშკის წმენდა (ნუნუ).

რამინი ამ დილას კიდევ ამოვიდა ციხეზე და დაგვემშვიდობა. დედანეში ყოველდღე მოგვყვება ციხეზე და დიდად კმაყოფილია — ვახტანგ გორგასლის ხანაში „გადასახლდა“.

ნაშუადღევს

საყდრის უბანში: IV ნაგებობიდან გადმონაყარი მიწის ახვეტაზე მომუშავე ზიჭებმა მომიტანეს სქელი მინის ძლიერ ირიზებული, აფცქვნილი ნატეხი და, რაც მთავარია, საკინძის თავი, რომელმაც სამთავრო გამახსენა („IV — VI სს.“). ლაჟვარდისაგანაა გამოჭრილი, სუსტად გაშლილი ბროწეულის ყვავილის მსგავსად, ძველადვე ჩამოტეხილია. ესეც შენი ძველი, ვახტანგის ფენა. აწი აღარა გვიშავს რა, კიდევაც რომ არ გამოდგეს ამ ნაგებობაში ნაპოვნი მონეტა სასანური, ნაგებობის სიძველის პასპორტი მაინც ხელთა გვაქვს: საკინძისთავთა ეს ტიპი, მაღლობა ღმერთს, კარგადაა შესწავლილი მცხეთაშიც და მისი ხნოვანება VI საუკუნეს არ გადმოსცილდება. ნიშანდობლივია, რომ ასეთი საკინძები თუ ცალკე თავები ნაპოვნი გვაქვს რუსთავეშიც. მ. ივაშჩენკოს — ადრე საშ. საუკ. სამარხებში, ხოლო მე — ნაქალაქარის ქვევინაში.

შიგ IV ნაგებობაში ამჟამად ჩრდილო უბანი ითხრება, სულ უფრო და უფრო ქვედა ფენები. მარინემ იპოვნა მრავალფერად მოხატული და მოჭიქული ჯამის მოზრდილი ნატეხი, რომელიც, მგონი, მიუღვებს გუშინდელ, ცხენიან ნატეხს. ოღონდ, თუ ასეა, მაშინ ის „ასო“ (Q) ასო აღარ იქნება, რადგან მსგავსი სტილიზებული ხეივები ამ ნატეხზედაც არის.

აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ (ნინუცა), ხელუხლები მიწის ჩამოჭრისას, ჯერ კიდევ ნაყარ, ფესვებიან მიწაში, ზედაპირიდან 0,6 მ სიღრმეზე, ამოვიდა ლულოვანი ძელისაგან გამოჭრილი, ოთხწახნაგოვანი, კოხტა წრე-წერტილებით შემკული მილაკი — მუნშტუკსა ჰგავს და ახალი იქნება.

შუა უბნის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, საყდრის უბნიდან გადმონა-
ყარი მიწის გადახვეტიას გამოიყრება ფერადი, მოჭიქული ჭურჭლის ნატეხები.
სასახლის უბანში. № 1 ოთახის ღრმა (თითქმის სულ ძირა) ფენაში
ამოვიდა მინის პატარა, ქუსლიანი (?) ჭურჭლის ნატეხი (ძველი უნდა იყოს)
და რკინის ლურსმნის ნატეხი, ხის ნაშთებითურთ.

ღღის ბოლოსათვის გათავდა სასახლის № 2 ოთახის ამოწმება და კიბის
გამოწმება. ჯერ 6 საფეხური ჩადის, ხოლო კუთხურად მოხვევის შემდეგ — 2.
გაიწმინდა აგრეთვე № 1 და № 2 ოთახების გამოყოფი კედლის კარის ამონაქოლი.
მის კამარას რცხილის ბიჯგები შევუყენეთ, რადგან შუა სოლისებრი ქვა ძლიერ
შერყეული და ქვემოთკენ დაძრული იყო. აი, ახლა უკვე სულ თავისუფლად
შეიძლება გავიმეოროთ თავის ღროზე „დილეგში“ შემსვლელთა გზა... № 2
ოთახის ამოწმებისას ამოვიდა ირმის კენხი, წაჭრილი რქის ძირითურთ.

საღამოს ამოვიდა დათუნა, რომელსაც თითქმის უკვე მოუგვარებია თავისი
საქმე: განათლების მინისტრს ვ. კუპრადეს მოუწერია ხელი მის განთავისუფლე-
ბაზე ასპინძაში მასწავლებლად წასვლისაგან, მესიამოვნა: კარგი ბიჭი ჩანს,
გონიერი და ლენკოს ვაჟიც რომ არ იყოს, თავისთავადაც საჭირო შენამატი
იქნება ჩვენთვის.

თბილისს წავიდა ი. პახომოვი... გავატანე ამასწინათ ნაპოვნი ორი
ვერცხლის მონეტა, რათა გაგვიწმინდოს, განგვისახლეროს და იურას პირითვე
შემოგვითვალოს ამბავი.

ღღეს მეტწილად საყდრის აღმოსავლეთით ვტრიალებდი. ბევრი ვესაუბრე
„პაპას“ (დათიკო სონიძეს) და მისი ნათქვამი ზოგი რამ ჩავიწერე. ამბადაც სა-
ყურადღებო მგონია და გარეკახური მეტყველების ნიმუშადაც (უწიგნურია და
რუსულის ინიჩი-ბინჩი არ გაეგება):

— როგორც ეხლა ვუვლით მამულსა, ვენახსა, წინდაწინ სად იყო ესეთი
მოვლაი, ეგეთი იყო, რომა თითო ფუთს ისხამდა: არცა ვწამლავდით და არცა.
მერმე, მე რა პატარა ბიჭი ვიყავი, ჩამოვიდნენ ექიმები, რაღაცა წამალი უყვეს
ვახსა და სულ დახმა! („საფილოქსერო დასი“, ერთხანს ეგნატე ნინოშვილიც
რომ მონაწილეობდა! — გ. ლ.). ეხლა, ი რო დაფუჭდა, ძველი ქართული ვაზი,
მემრე მოსდგნენ და მწარე ძირებზე დაიწყეს დაიყნაი. ნამყენი აღარა ფუჭდება,
მაგრამ 8-10 წელზე მეტს აღარა ძლებს, ღვინოც ვეღარა ღებება კარგი, როგორიც
წინდაწინ იყო. ადრე უჯარმაშიც მოდიოდნენ ხოლმე ქალაქელი სირაჯები,
ბლომად მოდიოდა ღვინო, ეხლა სადღაა?

— წინდაწინ უჯარმა ძან პატარა სოფელი იყო. მემრე ზოგი საიდან
ჩამოვიდა, ზოგი საიდანა და შეთავდა 50 კომლი. ეხლა 120 კომლია: ზოგი
გაიყარა, ზოგი ზედსიძეთ მოვიდა... შინდელაშვილები შილიდან მოვიდნენ,
გამიგონია, დიდმელაშვილები დიდმიდან; დოღონაშვილები, კიკაბიძეები — იმერე-
თიდან, ჩვენ სონიძეებიც, აბა, რასაკვირველია, იმერეთიდანა. ჩემი პაპის
პაპას ფშავლური სახელი რქმევია, ისემე, მამუა, იმის ცოლსა — მაია. მამუაო,
ბეჟანაო. აბა, რა ვიცი!.

— ეს (უჯარმა და სხვ.) შიგნით კახეთია, იქით — გარე კახეთია (!).
შუაში ეს დიდი მთა აქვს — ცივი, გომბორი, ნაპერვალდ, იქით ალაზანი
ჩამოდის, აქეთ — იორი.

— უწინდელ დროს საქონელს მიდევდნენ, სწავლას არა: ცხვარი, ძროხა,
კამეჩი, მიწა, ვენახი. მაშინდელი ნალოგი — რაც უნდა კაი ოჯახისშვილი
ყოფილიყო — თუმანზე მეტი არ იყო (მიუხედავად ასეთი შეპირისპირებისა,
ძალიან სადი გონების მოხუცია, აკკარგიანი, ეპიური, დინჯი, უბოროტო,
უმშაპო და უანჩხლო, ნამდვილი ძველი კარგი ქართველი გლეხაკიც. ძალიან

მოწონს. პირველად ნინუცამ მიმაქცევინა მისლამი ყურადღება: ამ უბანს რომ მეთვალყურეობდა, ბევრს ესაუბრებოდა ხოლმე და ის ხომ საერთოდ მოხუცების დიდი მოყვარულია).

— პაი გიდი, კახეთიდან (!) რამდენი ღვინო მიზიდნია ქალაქსა! რუმბებს მოგვცემდნენ ხოლმე, მოკუპრავდით, ზოგიერთში 44—45 ჩაფი ჩადიოდა ხოლმე. ჩაფი 3 ვედროა. აქაური, წოპია ხარების, ბუღებისა იცოდნენ ხოლმე რუმბები. 7—8 ოქროს მანეთს მაძლევდნენ ხოლმე ქირასა, ღვინო იყო ხოლმე რომა, შავი კუპრივითა! ეხლა რო ნახევარი წყალია, რო ღაქაჯავენ ხოლმე, განა ეგრე იყო!.

— მაგრამ კი რო მოგახსენოთ, ესლანდელი ცხოვრება კი სჯობია, გაუნათ-
ლავი ხალხი იყო, არაფერი იცოდნენ, სმა-ჭამას მისდევდნენ მარტო. მიწური სახლები ჰქონდათ, გაავდარდებოდა, წყალი ჩამოდიოდა. ღარბაზები იცოდნენ წინდაწინა — აბა, ხე-ტყე ოხრად იყო, ვინ დაუშლიდა მოჭრასა! კამეჩებით დაითრევდნენ ხოლმე ღიდრონ მორებსა და აშენებდნენ. ეგეთი კვამლი იცოდა, რო სუ თვალებსა წვამდა. ჭრაქებით ანათებდნენ, სანამ ნავთი შემოვიდოდა, ღორი ქონსა წვამდნენ ხოლმე.

— ქირით ღვინოს ვეზიდებოდი ყვარლიდანა, შილილიდანა, ენისლიდანაი, გრძელ მინდორს ეძახიან, — მატანი როა, იქიდანა, რა ვიცი! . . . ერთი საპალნე ღვინო 25 მანეთი ღირდა, თეთრი — 20 მანეთი. . . ექვსი კარქი პური — ერთი აბა-
ზი.

— წინდაწინ, მინამ ჩვენებური თავმჯდომარეები გვეყვანდნენ, ვერ უვლიდ-
ნენ კოლექტივის საქონელსა, ძრიენ ეხოცებოდათ, ეხლა კი გარეჯული (-სა-
გარეჯოელი!) კაცი გვეყავს თავმჯდომარეთა და კარქა უვლიან.

— აზამბურელებსა (აი, მაღაენები რო არიან, რა!) ბალახი მოკლებიათო!,
აბა, თუ იმათ მოაკლდებათ, მაშ ვიღას არ მოაკლდება?! (ს. მუხროვანს გულის-
ხმობს ჩანს). რაკი ღვინოზე ჩამოვარდა სიტყვა გვითხე „პაპას“ რამდენი ჩა-
ვიდოდა მეთქი იმ ორ დიდ ქვევრში, რომლებიც შარშან გაავშიშვლეთ საყ-
დრის აღმოს. გალავანს გარეთ. მითხრა რომ თითოში 3-3 საპალნე ჩაეტეოდა,
საპალნე კი 32 ჩაფიაო, მაშ კარგა დიდი ქვევრები ყოფილა!.

19.VII.1952. შაბათი

დღეს 79 კაცი გვეყავს, ვმუშაობთ საყდრის უბანზე, შუა უბანზე, სასახლის
უბანზე და ქვევით უბანზე.

1) ს ა ყ დ რ ი ს უ ბ ა ნ ი

ა) დასავლეთ გალავანში ახლა მეორე ფენის ათხრას მოყვევით თავიდან.
ქოცოს მახლობლად ერთი რაღაც ორმო გამოისახა (ნაქვევრალია?), ხოლო
შიგ, ქვემოთ, თითქოს რაღაც ხერელი აქვს დატანებული ამ ორმოს. ნაქვევრალს
იმიტომ ვუთქვამთ, რომ მეხოხლად მრავლად ამოდიოდა სქელკედლიანი ქვევრის
ნატეხები. აღსანიშნავია იქვე მახლობლად ამოსული ნატეხი ფერმკრთალი
თიხის, მჭირედ მორკალული ღარისებრი კრამიტისა, რომელსაც ზემოდან
რელიეფურად გამოყვანილი, რაღაც ასოს (QQ?) ნაწყვეტი შემორჩენია.

ბ) აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ, ახალი ნაკვეთის ჩაჭრისას, 1 მ სიღრმეზე,
ღუღაბის „ვარცლებს“ სამხრეთ-დასავლეთით, მათგან ორიოდ მეტრზე, აღ-
მოჩნდა მოტიკული ჯამის ძირი. მწვანე ფონზე ცისფერი კლაკნილებია გამო-
ხატული. („მოძრაობის სიმბოლო?“). ასეთი მოტივები თბილისში გვაქვს.

გ) IV ნაგებობაში დღევანდელი ფენა თითქოს ნაკლებ იძლევა ნაშთებს,
მაგრამ გადანაყარ მიწაში მაინც მოიჩჩია ზოგი რამ, მინის 2 ნატეხი, რკინის
რაღაც ბრტყელი სავანის ნატეხი და აგრეთვე წილის ნატეხი (თითქოს მინისა?).

2) შუა უბანი

ათი კაცი მუშაობს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, უკვე გაშვებული, აღმოსავლეთიდან დასავლეთით მიმავალი კედლის თავზე და მის გვერდით, მოვაკებას. და მიწის აღებაზე (მიწას ჩრდილოეთისაკენ ვერით ქვედა ციხეზე, მაგრამ სხვა გზა არაა).

6 კაცი მუშაობს IV ნაგებობიდან შარშანწინ და წელს გადმოყრილი მიწის გადატანა-გადაყრაზე (აქაც ჩრდილო ფერდობისაკენ).

4 კაცი მუშაობს უბნის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, საყდრის უბნიდან აღრე გადმონაყარი მიწის გადაყრაზე.

3) სასახლის უბანი

სასახლის ნაგებობაში № 1 ოთახშიდა მუშაობენ და იმის ამოწმენდასაც მალე მორჩებიან.

4) ქვევით უბანი

შუა დღისათვის თითქოს მოთავდა № 3 კოშკის წმენდა: აყალოს მსგავს მიწაზე დაეიდნენ. მაგრამ მაინც გამოერია კრამიტის ნატეხები და ერთ-ორ ნიჩბისპირს მაინც ავიღებთ კვლავ.

№ 5 კოშკში შუა განყოფილება ჯერ კიდევ იწმინდება, მაგრამ მგონი, ნაშუადღევს მოთავდება და ამით გათავდება ამ ერთი ყველაზე უფრო საყურადღებო და რთული ნაგებობის წმენდა, რაც ჯერ კიდევ 1950 წელს დაიწყო.

№ 6 კოშკის ნაშთების გამოვლინებაც თითქოს მალე დასრულდება — ყოველ შემთხვევაში, იმ ზომით, რა ზომითაც აინტერესებს და სჭირდება ირაკლის.

№ 8 კოშკის ძირის წმენდა დაიწყო დღეს: 4 კაცი მივეცით დათუნას და მას ჩავაბარეთ ეს ახალი ობიექტი. ეს იქნება პირველი კოშკი ქვედაციხის აღმოსავლეთ გალავანში, რომელსაც ვწმენდთ.

ნაშუადღევს

ა) საყდრის აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ, ახლად ჩამოჭრილ მიწაში, დუღაბის „ვარცლეს“ სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მათგან 5 მ მანძილზე და ზედა-პირიდან 1 მ სიღრმეზე, ამოვიდა საკმაოდ საყურადღებო რამ: მოზრდილი ნატეხები ბრინჯაოს თუ თითბრის კანელურებიანი ჭურჭლისა (ბარძიმისა?), ახლა კი ჩანს, და არც მდებარეობა გვაფიქრებინებს სიძველეს.

ბ) დასავლეთ გალავანშიც გამოუჩნდა ტოლი ამ ჭურჭელს: ქოცოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მისგან 5,8 მ მანძილზე და 0,4 მ სიღრმეზე ამოვიდა თასი, სპილენძისა, ბრინჯაოსი თუ თითბრისა, კოხტა, თითქოს ორნამენტისანიც. მთელია, ოღონდ წერაქვი მოუხვედრებიათ და ცოტა ჩაუტეხიათ. ესეც ახალი უნდა იყოს, მითუმეტეს, რომ ზერელედ აღმოჩნდა და თან ახლდა ნატეხი ფაიფურის ფიალისა, რომელსაც მეტისმეტად თანამედროვე იერი აქვს.

მე მგონი, ეს ორივე ლითონის ჭურჭელი საეკლესიო ინვენტარის დანაშთია. ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ისინი მლოცველთა მიერ იყოს გალავანში დატოვებული — ვთქვათ, არც თუ ისე დიდი ხნის წინ.

გ) სასახლის უბანშიც საყურადღებო რამ ამოვიდა ამ დღის მეორე ნახევარში: ეზოს შუაგულში აღმოჩნდა სპილენძის მომცრო, თხელი მონეტა. დაჟანგულიცაა და გაცვეთილიც, მაგრამ ერთ მხარეზე თითქოს ილანდება რაღაცა, ლომის მსგავსი გამოსახულება. ამ საღამოს ირაკლი თბილისის აპირებს და გავატან, ბარემ ესეც დროზე გავგვიწმინდოს დათიკომ.

დ) ქვედაციხის № 3 კოშკმა „კუდი მოიქნია“, ამოწმენდის დასრულების წინ: იმ ჟენაში, რომელიც აყალი ეგონათ, აღმოჩენილა ორი საინტერესო რამ: 1. რკინის ისრის პირი, ორკაპიანი (ბოძალი), რომელიც II

პერიოდის კუთვნილი უნდა იყოს (რუსთავის დათარიღება სამარხებში გვაქვს ამგვარი).

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს პირხსნილი, ოვალური რ გ ო ლ ი, რომელიც ძვ. წ. II—I ათასწლეულთა სამაჯურებს მოგვაგონებს. განიეკვეთი თითქმის ოთხკუთხოვანი აქვს. ესოდენ ძველ ფენას კი აღარ მოველოდი, ცოდვა გამოტეხილი სჯობს! თუ ეს ადრეულ საშუალო-საუკუნეთა დროის რაიმე მოწყობილობის (ვთქვათ საკეტის) ნაწილი არაა და მართლაც არქაული სამაჯურია, ძალიან საინტერესო აღმოჩენად მიმაჩნია.

21.VII.1952. ორშაბათი

დღეს 84 მუშა გვყავს. ვმუშაობთ: საყდრის უბანში, შუა უბანში, სასახლის უბანში და ქვევით უბანში.

შუადღისას ამოვიდა ი. პახომოვი და გვაცნობა, რომ ნაშუადღევს ამოვლენ მანქანით. ნ. ბერძენიშვილი და ირაკლი ციციშვილი.

დ. კაპანაძეს უკვე განუსაზღვრავს, წინასწარ, აქედან გაგზავნილი მონეტები, მაგრამ ჯერ არ გამოუტანებია, ბოლომდე არაა გაწმენდილი და დამაგრებული.

შიდაციხის IV ნაგებობაში რომ აღმოჩნდა, ის გამომდგარა რ უ ს უ დ ა - ნ ი ს ვ ე რ ც ხ ლ ის დ რ ა მ ა (შარავანდიანი თავი ქრისტე ყოფილა).

ქვედაციხის № 5 კოშკში რომ აღმოჩნდა, ის გამომდგარა სწორედ ის, რაც ასე ძალიან მინდოდა — ს ა ს ა ნ უ რ ი მ ო ნ ე ტ ა V—VI ს ა უ კ უ ნ ი ს ა. მეფის ვინაობა გაურკვეველია.

სასახლის ეზოში აღმოჩენილი სპილენძის ფული — ს ე ლ ჯ უ კ უ რ ი ტ ი - პ ი ს მონეტა გამომდგარა და ზედ მგონი, მართლაც, ღომი ყოფილა გამოხატული.

ძალიან კმაყოფილი ვარ, დათიკოს თქმისა არ იყოს, „ნუმიზმატიკური ღმერთი“ საერთოდ ჩემი მწყალობელი ჩანს. სადაც კი ვთხრი, მონეტები ან თავზე საყარი ამოდის, ან არა და თითო-ოროლა, მაგრამ დათარიღებისათვის ზედგამოჭრილი და სტრატეგრაფიასთან კოხტად შეფარდებული (თბილისი, რუსთავი, ნადარბაზევი, მცხეთის სადგურის აკლდამა, ახლა უჯარმაც).

ამრიგად, დღემდე უჯარმაში ოთხი მონეტა გვაქვს ნაპოვნი: სამი — შიდაციხეში, XII—XIII სს. (მათ შორის ერთი შარშან იყო, თამარის სპილენძის ფული), ხოლო 1 — ქვედა ციხეში, V—VI საუკუნეებისა.

ველზე დღეს შემდეგი ვითარებაა:

1) ს ა ყ დ რ ის უ ბ ა ნ შ ი ვ თ ხ რ ი თ:

ა) დასავლეთ გალავანში, სადაც არაფერი ჩანს ახალი.

ბ) აღმოსავლეთ გალავანს გარეთ, ხელუხლებელი მიწის ჩამოჭრისას აღმოსავლეთით, გამოჩნდა კიდევ ერთი სიღრუვე, 1,4 მ სიღრმეზე. საკმაოდ ღრმად მიმავალს ჰგავდა და ფილაქვა მივაფარეთ, სანამ ირგვლივ ჩავჭრიდეთ. კულტურული ფენიდან ამოდიოდა მოუჭიპავი და მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტები. უშუალოდ ფესვებიანი მიწის ქვემოდან — რკინისაგან გამოჭედილი, ტლანქი იმიტაცია ადამიანის ხელისა, თითქმის დაუყანგავი. „ეგა, ალბათ, აღთქმული ჰქონიათ და შამოუწირნიათ ჯვარპატიოსნითვინაო“, — გამოაცხადა პაპა დათო სონიძემ. სავსებით ვეთანხმები.

ბ) IV ნაგებობაში დღეს „უნაყოფო“ ფენები ჩანს, თითო-ოროლა ობსიდიანის უფორმო, დაუმუშავებელი ნატეხისა. ეს კი ხომ თითქმის ყოველ უბანზე მეტ-ნაკლებად ჩვეული რამაა ამ სამივე კამპანირის განმავლობაში, ისე რომ,

იშვითადღა ეპყვეთ ყურადღებას და მიგვაქეს. თითქმის მთავრდება ჩრდილო მე-სამედის ჩათხრა. ამის შემდეგ მოგვიხდება გზად დატოვებული შემაღლების აღება და, იმედია, იქაური ქვედა ფენები ისევ მოგვცემენ საყურადღებო ნაშთებს.

2) შ უ ა უ ბ ა ნ ი .

გოგია დოლონაძის ბრიგადა მუშაობს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში — განაპირა კედლის ნაშთების გაწმენდაზე...

3) ს ა ს ა ხ ლ ი ს უ ბ ა ნ ი

დიდი უმეტესობა ესოში მუშაობს. სხვათა შორის, ადრე გათხრილი, წყალ-გამყვანი ქვის ღარის გასწვრივაც, რომელიც სასახლის დასავლეთით, პარალელურად მიემართება, საკმაო დაქანებით, ჩრდილო კედლისაკენ და მასში გადის.

შიგ სასახლეში № 1 ოთახშილა მუშაობს რამდენიმე კაცი. ისინი, ირაკლის მითითებით, თაღის ერთ კუთხეს ანგრევენ, რათა გაიჩვენოს მისი და ძირითადი კედლის თანადროულობა თუ არათანადროულობა. ამით გათავდება ამ ოთახის წმენდაც.

ქ ვ ე ე თ უ ბ ა ნ ი

ნუნუ თხრის გაღვანს გარეთ, დასავლეთით — დიდ ორმოს, რომელიც ეტყობა, მართლაც ნასახლარი ყოფილა: დასავლეთით და აღმოსავლეთით კედელწყობის ნაშთები გამოჩნდა ერთიმეორის პარალელურად.

ცაცა განაგრძობს № 6 კოშკის ძირის ნაშთების წმენდას. დათუნა უკვე მეორე დღეა განაგრძობს № 8 კოშკის წმენდას. ჯერჯერობით შიგ ამოსული ხე-ბუჩქების ამოძირკვას და ფესვებიანი ფენის აღებას უნდებიან.

ხუთი საათი იყო, თბილისიდან რომ ამოვიდნენ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონ-დუა (უჯარმელების ხშირი და საყვარელი სტუმარი და, საერთოდაც, დიდად საყვარელი კოლეგა ყველა ჩვენგანისა) და ირაკლი. ერთად ავიარ-დავიარეთ შიდა ციხეცა და ქვედა ციხეც. წელს გაცილებით უფრო საგრძნობი კვალი დაგიტყვიათ, ვიდრე შარშანო, — გვითხრა ბ. ნიკომ. შეიძლება უკანასკნელი კამპანია იყოს უჯარმაში და კარგად მოიფიქრეთ, არაფერი დაგრჩეთ მოუსინჯაო. კერძოდ, კიდევ მოძებნეთ და გათხარეთ სამარხები, რამდენიმე ნასახლარი ციხის გარეთ (კერძოდ, „აზნაურის სახლი“ — სიდიდის გამო უწოდებს იგი ასევე ნანგრევებს — ციხის სამხრეთით, ტყიან დაბლობში). გაუზიარე ჩემი ბოლოდროინდელი მოსაზრება, რომ, ეგებ საკუთრივ ქალაქი და მოსახლეობა ძველადაც იქ იყო, სადაც ახლა სოფელია. ეს ციხე მხოლოდ ციხედღეს წარმოადგენდა და ამიტომ არც იყოს აქ მოსალოდნელი სამაროვანი და ეს უკანასკნელი უფრო სოფლის მახლობლად იქნეს სადმე — მითუმეტეს, რომ გლეხები დაიხრებოდათ მიგვითითებენ ერთ-ორ ადგილს, სადაც აკლდამები ეგულებათ. ამას შემოწმება უნდა და უახლოეს ხანში შევამოწმებთ კიდევაც. თან კვირაცხოვლის გაღვანში და მის ზეგანზედაც მოუსინჯაოთ მიწას. ბ. ნიკო დაეთანხმა ამ გეგმას.

თბილისში „გაუძლისი“ სიტყვები ჩამოწოლილა. ბ. ნიკოს პირდაპირ ეზარებოდა გაბრუნება („რა მინდა ახლა თბილისში“), მაგრამ „საქართველოს ისტორიის“ II ნაწილის დასაწერად რვათვიანი შევულება მისცა ა. მგელაძემ I ივლისიდან და ვადის მეტი გადადება აღარაა მოსალოდნელი...

სხვათა შორის, ბ. ნიკომ გამოთქვა აზრი, რომ მერმის შეიძლება თუნდაც იმიტომ აღარ მოგვიხდეს უჯარმაში მუშაობა, რომ ალაზნის დიდი არხის მშენებლობა იწყება — სამგორშენის მსგავსად, და, ეგებ ნ. კეცხოველმა მოისურვოს, მშენებლობის კვალდაკვალ, ალაზნის ხეობაში გადაიტანოს არქეოლოგიური კვლევა-ძიება და ისტორიკოს-სტუდენტთა პრაქტიკის ადგილი. ამიტომ მოსალოდნელია, ჩვენც კვეტარაზე მოგვიხდეს მუშაობის გაშლა. მართალია, უჯარმის შემდეგ სამშვილდე მქონდა, პირადად მე გულში ამოჭრი-

ლი, მაგრამ კვეტარაც როდი ჩამოუვარდება! შარშან ვიყავით აქედან, სტუდენტებთან ერთად და ძალიან საინტერესო ძეგლის შთაბეჭდილება დატოვა: კოხტა ეკლესიაც არის და ლაღად აგებული სასახლის კარგად შენახული ნანგრევებიც, ციხე-გალავანზე რომ აღარა ეთქვათ-რა. ოღონდ, რა თქმა უნდა, ხნოვანებით ვერ მოვა უჯარმასთან. მახსოვს ჯერ კიდევ ბ. სიმონი გვისახელებდა ამ ძეგლს, როგორც ფეოდალის ციხე-დარბაზის კლასიკურ ნიმუშს ჩვენში. სანდროსთვის კი უთქვამს, ოდესმე უნდა გავთხაროთო.

22.VII.1952. სამშაბათი

დღეს 82 მუშა გვყავს. ვმუშაობთ: სასახლის უბანზე, შუა უბანზე, საყდრის უბანზე და ქვევით უბანზე.

1) სასახლის უბანი

დურსუნმა მუშები დიდად შეიმატა. სამი ჯგუფი დააყენა ეზოს შუაგულში, მოვაკება-მოსწორებაზე, ხოლო ერთი — უბნის გადამზღუდავი, მერმინდელი, დასავლეთის კედლის ძირას, შიგნიდან. სამი კაცი № 1 ოთახში მუშაობს — თაღის კუთხის საცდელად ჩამონგრევის (რაც, სხვათა შორის, ძლიერ სამძიმო საქმე გამოდგა, ისეთი მაგარი იყო თაღის დულაბი) შედეგად დაგროვილი ქვა-ლორღის ამოწმენდაზე. ამას რომ მორჩებიან, ეს მუშებიც ეზოში გადმოვლენ. მაინც ვაპირებდი სასახლის ოთახების ამოწმენდის შემდეგ, ყურადღების კონცენტრაციას ეზოზე და ბ. ნიკომაძე დამიკრა გუშინ კვერი. შიდაციხეში კულტურული ფენა ყველაზე უფრო საყურადღებო ნაშთებს, ბოლოსდაბოლოს, აქა და IV ნაგებობაში გვაძლევს. ამ ეზოს ფენა-ფენა ათხრა სხვადასხვა კუთხეებში, დაწყებული გვაქვს 1950 წ. განვარდობდით შარშანაც, მაგრამ ფართობი დიდი აქვს და ჯერ კიდევ ბევრია სამუშაო. თუმცა, ალაგ-ალაგ უკვე გამოსჩანს კლდეები, მაგრამ ბევრგან ჯერ კიდევ ღრმად ვიქნებით ჩასასვლელი — უსწორ-მასწოროა. ვმიშობ, ვაი თუ ვერც მოვასწრო. დღეს-ხვალ ირაკლი, დურსუნი (რომელიც ტაბულსაც აწარმოებს) და ვასო დასხდებიან, იანგარიშებენ დანახარჯსა და დარჩენილ თანხას და ამის მიხედვით განვსაზღვრავთ შემდგომი მუშაობის მასშტაბსაც და საპირველრიგო ობიექტებსაც. ისე კი ეზო, — საუკეთესო ასპარეზია დინჯი, ფენა-ფენა და ნაბიჯ-ნაბიჯ თხრისათვის. ამიტომ დურსუნს დაევაღლე (კიდევაც წესიერად გამიკეთებს, ცხადია) სტრატეგრადიული ჭრილის შედგენა სწორედ ამ ეზოს მიხედვით: სასახლის ვიწრო, შეხუთული და არეულ-დარეული ოთახები ამის საშუალებას ნაკლებ იძლეოდნენ.

2) შუა უბანი

ახლა № 8 კოშკისა და მერმინდელ კედელთა ნაშთებზე დავედით და უკვე ვმომჭირნებთ: კედლების შუა და გარეთა პირების, კონტურების გაკვლევაზელა ვმუშაობთ.

3) საყდრის უბანი

აღმოსავლეთ გალავანში, შიდაციხის სამხრეთით, ძირითადი ზღუდის ძირას პატარა თონე აღმოჩნდა.

დასავლეთ გალავანს გარეთ — ხელუხლებელი მიწის ათხრას განვავარდობთ. IV ნაგებობაში თავდება ჩრდილო მესამედის ფენა-ფენა ათხრა, ერთგან ზეპირკველიც გამოჩნდა უკვე.

4) ქვევით უბანი

ა) გალავანს გარეთა ნასახლარზე გაძლიერებით ვმუშაობთ (ნუნუ). აქ ორი ორმო იყო და არჩევანი იმაზე შევჩერეთ, რომელიც აღმოსავლეთით მდებარეობდა. მისი სიგრძე ჩრდ.-სამხ. 7 მეტრია, განი ადმ. დას. — 5,5 მ. დაახლოებით

სწორკუთხედიან, ოდნავ დაქანებული ჩრდილოეთისაკენ. მიწის ზედაპირთან შედარებით დაახლოებით 0,3 მ იყო დადაბლებული თხრის დაწყებამდე.

ორი დღის მუშაობის შედეგად გამოვლინებულია, 4-5 მ სიგრძეზე, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის გრძივ კედელთა საძირკველები და მათ ზედა ნაწილები — 0,8—1,0 მ სიმაღლე. წყობა სხვადასხვა ზომა-მოყვანილობის ქვებისაგან შედგება. ახლა ამ კედლებს შორის სივრცე ითხრება ფენა-ფენა. კორდიან-ფესვიანი ფენის სისქე საშუალოდ 0,5 მ უდრის. მას მოსდევს ფხვიერი, ნაშალი მიწა (თიხნარის ტიპისა), რომელშიც კანტიკუნტად ამოდის უბრალო, ტლანქი კერამიკის ნატეხები და ცხოველთა ძვლები (ღორის ყბა, ძროხის კოჭი და სხვ.), ერთიც ქართული, ღია ფერის აგურის ნატეხი გამოერია. გუშინ, დასავლეთის კედლის ძირის გასწვრივ თხრისას, 0,8 მ სიღრმეზე აღმოჩენილია რკინის წიდი ის თუ სიმუხრვალისაგან გაწითლებული ზოდი ის მოზრდილი ნახევარსფეროს ნატეხი (სამჭედლო ხომ არ იყო? შიდაციხეზეც გვაქვს ნაპოვნი — სასახლის ეზოში — რამდენიმე ასეთი ნატეხი. იქაც სამჭედლო იყო? გვიან ხანაში?).

დღეს დილასვე იჩინა თავი ამ ნასახლარში ფრიად უცნაურმა რამემ: ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ფესვებიანი ფენისავე ფარგლებში გამოჩნდა მომცრო ქვაყუთი ის სახურავი, სამი თხელი და უსწორმასწორო, ჩაწოლილი ფილისაგან შემდგარი. ნაშუადღევს უკვე გარშემოშეშლდა იგი. შიგნიდან ამოიწმინდა, შეკრულიც საკმაოდ უსწორმასწოროდაა, ქვიშაქვის მოთხელო ფილაქვებისაგან, რომელთაც ბუნებრივად გლუვი ზედაპირი აქვთ. ეს ქვაყუთი დამხრობილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, დასავლეთ კედლად ორი ფილა უდგას, აღმოსავლეთად — 1 (გაბზარული), დანარჩენები თითო-თითო. კედელთა ზედა თავები არაა ერთ დონეზე, სიღრმე 0,5 მ უდრის. ამის შემდეგ მოდის ძლიერ შეტკეპნილი კირის ფენა. კირი მანამდეც იყო ზედა ფენებში წმენდისას. დასავლეთ კედლის სიგრძე — 1,3 მ; ჩრდილოსი — 0,8 მ (ქვაყუთის განი). ქვაყუთის შიდა სიგრძე — 0,95 მ, შიდა განი — 0,62 მ კედლების სისქე — 6,5 სმ (დას.) — 0,3 სმ (აღ.).

ვერ გამოვიდა ამ ქვაყუთის არსი. სამარხი არა მგონია და სხვა რა არის, არ ვიცი! ძველი სამაროვნიდან მერმინდელი, მსუბუქი შენობის ფარგლებში შემთხვევით მისი მოხვედრა და დაუზიანებლოდ შემონახვა — ნაძალადევი წარმოდგენა იქნება.

იმავე აღმოსავლეთ კედელს ასწვრივ — რამდენადმე გარუდებით — ამ ქვაყუთიდან 3 მ მანძილზე, კედლის ძირას, შიგნიდან აღმოჩნდა (1,05 მ სიღრმეზე) პაწია „თონე“

მისი შიდა დიამეტრი — 0,45 მ, სიღრმე — 0,18 მ. კედლის ზედა კილის სისქე — 6 სმ. ნედლი, ოდნავ გამოშვარი თიხისაა. საკმაოდ წესიერი მრგვალია.

დასავლეთ კედელში, სამხრეთი ბოლოს მახლობლად, აშკარად ჩანს ნაბოძარი — შვეული, წესიერი ნახევარწრიული განივკვეთის სიღრვე, რომელშიც აქა-იქ მუხის გამოფიტული ნაშთებია ჩარჩენილი.

ბ) ცაცას მოვათავებინეთ № 6 კოშკის ნაშთების წმენდა (ირაკლიმ — მე მეტი აღარ მჭირდებაო; კულტურული ნაშთები კი თიქმის არაფერს იძლეოდა) და ეს ჯგუფი გადავიყვანეთ გალავანს შიგნით შერჩეული ნასახლარი ორმოს თხრახე — № 8 კოშკის გვერდით, სულ ახლოს. № 8 კოშკის წმენდა გრძელდება, დათუნას მეთვალყურეობით.

დღეს შევედქით ახალგანზრახვის, ბ. ნიკოსთან შეთანხმებული გეგმების განხორციელებას. ციხეზე გავუშვით მხოლოდ დურსუნი, ნუნუ, ღათუნა, დევი, მერი და ლიანა. ისინი თავთავის უბნებს უთვალუურებენ და უჩვენოდ წარმართავენ მუშაობას (ცაცას მაგიერ დევი დაადგება გუშინ დაწყებულ ნასახლარს). ვასო, ირაკლი და პახომოვი წავიდნენ ქობულეთში — ჯერ კიდევ შარშანწინ მიკვლეული, თითქოს საყურადღებო ბაზილიკის ფიქსაციისათვის (მე ის ძველი არ მინახავს).

მე და ცაცამ დავითოვით 10 მუშა და წავიყვანეთ იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიაზე, რომელიც სოფლის დასავლეთით მდებარე გორაკზე დგას, ახალი სასაფლაოთი და საკმაოდ მაღალი ტყე-ბუჩქებით „ქორით“ გარშემორტყმული; სოფლის ბაღ-ვენახებს დაჰყურებს თავზე. ეს გორაკი გომბორის გზასა და სასახლის ხევს შორის არის, სოფლის საბჭოდან დაახლ. 1 კმ (გეგმა ცოტა მეტ) მანძილზე. შარშანწინდელს აქეთ გვევსმის, რომ ამ გორაკზედაც და მის ახლომახლოც „აკლდამებია“. სწორედ ამ ადგილით დავიწყებთ ამ ცნობების შემოწმებას და, მაშასადამე, ძველ სამაროვანთა ძებნა-კვლევა.

ამ ადგილას მოგვიყვანა ჩვენმა ძველმა მუშამ, ალექსი ფიქრიშვილმა (ცისკარიშვილმა). გამოირკვა, რომ ერთი, სახურავშეურჩენელი და მომცრო ქვაყუთის გრძივი კედლების ბოლოები მართლაც გაშიშვლებულია ამ გორაკის აღმოსავლეთ ფერდობზე, ყანის პირას, საყდრის აღმოსავლეთით. თვით საყდარი საყურადღებოს არაფერს წარმოადგენს. ოთხი კაცი დავაყენეთ, ცაცას მეთვალყურეობით, ამ სამარხის მთლად გაშიშვლებაზე და მის აქეთ-იქით სხვების მონახვაზე. დანარჩენები კი წავიყვანე სამხრეთ კალთაზე, სადაც ერთი მათგანი, ვანო სონიძე ამბობდა, კიდევ უნდა იყოსო. კარგა ხანს ვჩიჩქნეთ, მაგრამ რაღაცა მოგრძო-პრიზმული, ცალკე ჩაგდებული ქვების მეტი ვერა ვნახეთ რა. ამის შემდეგ ეს ადგილი მივატოვეთ, მუშების ნაწილი ისევ ცაცას გავუზზავნე, რათა მეზობლადაც დაეწყო თხრა და ქვაყუთების ძებნა. მე კი სამნი წავიყვანე და ჩავედი იქვე, ეკლესიის სამხრეთით, ვანო სონიძის ვენახში, სადაც იგი, მისი სიტყვით, რამდენიმე წლის წინ „აკლდამას“ წასწყდომია, მაგრამ ვერ გაუთხრია და ისევ მიწა მიჟურია. მოვანახვინე ის ადგილი, გავაგლეჯინე ლობიო, ამოვაგდებინე ერთი-ორი ვაზიც (სათანადო ანახლადურების პირობით, რა თქმა უნდა) და დაეაწყებინე თხრა — დაახლ. 2x3 მ ფართობზე. მართლაც და ნიშანდობლივ დაეხსომებინა ადგილი — 0,5 მ სიღრმეზე უკვე გამოჩნდა ქვითიკრით ამოყვანილი რაღაც ნაგებობის (ძველი საწნეხლის?) კუთხე. მაღე დავრწმუნდი, რომ სამარხი არ უნდა ყოფილიყო. ძირი იმდენად მკვრივი დუღაბით ჰქონდა მოფენილი, რომ რკინის წვეტიანი კეტიტაც ძლივს ჩახვრიტეს მის ძირას ფილააო.

შესვენების შემდეგ მივატოვეთ ეს ადგილიც და სუყველანი დავუბრუნდით ცაცას. ათივე მუშა სამარხების გამოვლინებაზე დავაყენეთ. ჩვენი მისვლისას უკვე გაჩენილიყო 2 მომცრო, საკმაოდ ულაზათო ქვაყუთი, ხოლო მათ ახლოს, უშუალოდ მიწაში — ადამიანის ძვლები, ძლიერ არეულ-დარეული.

გადავწყვიტე, ამ უბნით შემოვიფარგლო: რამდენსაც აქ გამოვაჩენთ, იმდენს გავთხრით და ის იქნება, თორემ სხვაგანაც გვექნება, ჩანს მოსასინჯი სამარხები. დღის ბოლოს ამოვიდა აქ უჯარმელი მხოუცი, დათიკო შინდელაშვილი, რომელმაც მითხრა, რომ მიდამოებში კიდევ რამდენსამე ადგილას იცის ძველი

სამარხები და რომ ხეალ შეუძლია წაგვეყვას და გვაჩვენოს ისინი. ზოგი სოფლის სამხრეთითაა, ზოგი ჩანჩქერებთან და ზოგიც ჯვარიპატიოსნის ქვემოთ, იურის ტალის პირას. ყმაწვილობაში მწყემსად ვიყავი, ნაბიჯ-ნაბიჯა მაქვს აქაურობა დაეღილი, ზოგი შემდეგაც მივლია და იქიდან მახსოვსო. სანდოდ მგჩვენა მისი ცნობა და ხეალ დილას გავიყოლიებ, რომ საკუთარი თვალთ ვნახო ყველაფერი.

ჯვარიპატიოსანზე ვედარ ავედი დღეს — ძალზე ცხელა. უჩემოდ იქ, როგორც მითხრეს, ბევრი არაფერი მომხდარა საყურადღებო, ოღონდ საყდრის უბანზე, აღმოს. გალავანს გარეთ, გამოუვლენიან ძეგლი, საკმაოდ ფართო და ღრმა ორმო, რომელშიაც მრავლად ყოფილა ქვის მომცრო, მეტ-ნაკლებად ტოლი ბირთვები და ერთიც თიხის საკმაოდ კოხტა, თითქმის მთელი ხელადა, რომელიც შინ წამოუღიათ. შთაბეჭდილება ისეთია, რომ საშურადღულ ქვების „საწყობი“ იყო და ეს ხელადა კი შემთხვევით მოხვედრილა შიგ. საინტერესოა!

24.VII. 1952. ოთხშაბათი

ამ დილას ნათელი მცემელზე გავგზავნე ცაყა და მარანე რამდენიმე მუშითურთ და დავეაღლე, გასახსნელად გაეშადებინათ ქვაყუთები. მე, იური, ედიშერი და დევი გავყევით დათიკო შინდელაშვილს; ვასო რამდენიმე მუშითურთ კვირაცხოველზე ავიდა, დანარჩენი მუშები და თანამშრომლები წავიდნენ ჯვარიპატიოსანზე, სადაც დღესაც უჩემოდ იმუშაებენ.

სამაროვანთა ზევერა დავიწყეთ უჯარმის სამხრეთ განაპირას, სკოლის გასწვრივ მდებარე, დაბრტყელბულ, აქეთ-იქით შშრალი ხეებით შემოზღუდული მაღლობით, რომელსაც, დ. შინდელაშვილის სიტყვით, „სალხინო“ რქმევია (!) და სადაც მას ბავშვობაში რამდენსამე აღვიღას ხსოვებია ქვაყუთთა სახურავები, ზედაპირზე მჩინარე (ახლა იგი ნმ წლისაა), ბრტყელ-ბრტყელი ფილაქვები იყო. სავსებით შესაძლებელია, მარაალსა ჰგავს ეს აშბავი — აღვილის სასაფლაროსათვის შესაფერისია, ძეგვის ბუნქნარით არის შემოსილი, სოფლის განაპირასაა (მე მგონი, სოფელი ძველადაც იქვე იქნებოდა). . . მაგრამ საქმე ისაა, რომ კარგა ნახევარ საათს ვეძებთ, შინდელაშვილის მონაწილეობით ეს ბრტყელი ქვები და ვედარსად მივაკვლიეთ, გარდა ერთი მოზრდილი სანახევროდ ჩაფლული ფილისა, ჩანს, თუკი იყო, მიწას ძლიერ დაუფარავს ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში. ერთხანს კარტოფილიც კი უთესიათ, ისე, ალაღბედზე მოდგომა და საძიებო თხრილების ჭრა კი მიზანშეწონილად არ მიმაჩნია — წელს მაინც, საცაა შემოგველევა, ალბათ, ფული, რადგან დღემი საშუალოდ 80—85 მუშის ხარჯი მოგვდის (სტუდენტების ჩათვლით). ამრიგად, შინდელაშვილის მიერ მითითებულ პირველ სამაროვანს ჯერჯერობით მოვეშვიტ.

მეორე სამაროვანი შინდელაშვილმა მიგვითითა იმავე ნათლისმცემლის საყდართან — იმის მეზობელ გორაკზე, გომბორის გზისაკენ, — მაგრამ იქ საფლავებდა ფილები უფრო უნდა იყოს და, არა ქვაყუთები, მაშასადამე, გვიანდელი სასაფლაო.

„სალხინოდან“ წამოვედით „კვირაცხოველზე“. ეს ის დიდი თავდავაკებული გორაა, რომელსაც სამხრეთით (სოფლის მხრივ) დამრეცი კალთა აქვს, ხოლო ჩრდილოეთით (იორში ჩამდინარე სასახლის ხევის მხრივ) შვეულად ჩამოხვეწილი ფრიალო, რომელიც არც თუ ისე დიდი ხნის წინ, შშრალი ზეავის

სახით კიდევ მომწყდარა (გალავნის ნაწილიც კი ჩაუყოლებია) და ისევ შეუვლი კედელი დაუტოვებია. მის ჩრდილო კიდეზე წამოდგმულია კვირაცხოვლის საყდარი, რომელიც არქიტექტურული თვალსაზრისით სრულიად უინტერესოდ შეჩვენა. ვახუშტი ისე წერს, რომ ან არ უნახავს და აქ ჰგონია უჯარმის ცნობილი ციხე, რაკი სოფელი ამ გორის ირგვლივ იყო მის დროს, ისევე, როგორც, ახლა, ან არა და რაღაც სხვა მოსაზრება თუ საყრდენი აქვს საამისოდ, რომ ქალაქი უჯარმა და მისი მემკვიდრე დაბა-სოფელი ძველადაც აქ იგულისხმოს. ამ მოსაზრებას კარგი შემოწმება სჭირდება და ღირს მისი მიმართულებით კვლევა. მაგრამ უნდა ვაღიარო კი, რომ დღევანდელმა დათვალიერებამ კვირაცხოვლისა ვერაფერი მითხრა სანუგეშო. მე და ვასომ დავათვალიერეთ, რათა შეგვეჩინა ადგილი, სადაც იგი ერთ-ორ დღეს საცდელ თხრას ჩაატარებდა, საყდარს ირგვლივ მთელ ზეგანზე და ნაწილობრივ სამხრეთ, დამრეც ფერდობზედაც, ახალი საფლავებია — ეს არის სოფლის უმთავრესი სასაფლაო. ოთხკუთხივ გალავანი ჰქონია შემორტყმული, მაგრამ ეხლა მხოლოდ აღმოსავლეთით და დასავლეთითაა შერჩენია. ქვითკირისაა. ჩრდილო კედელი ახალი ჩანგრეულია. ვასომ ღღის ბოლომდე ათხრევინა 4 მუშას აღმოსავლეთ გალავანს ჩასწვრივ ჩ/ა კუთხეში, ვიწროდ — საფლავებისაგან შედარებით თავისუფალ ადგილას. ყოველ ასეთ ადგილას აუცილებელი, მაგრამ არაფრის მთქმელი, ჩვეულებრივი კერამიკის ნატეხების გარდა ვერაფერი იპოვნა და გადაეწყვიტო, ხეალ ღაღ განვაგრძოთ აქ მუშაობა. ეგებ, მერმისს, მოვსინჯოთ კიდევ, თუ ვიმუშავებთ.

საყდრის სამხრეთ ნაგში, იატაკს ქვემოთ არის კარგა მოზრდილი ს ა ძ ვ ა ლ ე. ედიშერი და დევი ჩავიდნენ შიგ და აზომეს: აღმ. დას.—4,2 მ; ჩრდ.—სამხ.—2,05 მ, სიმაღლე —2,4—2,8 მ. ძირზე, შუაში ამოთხრილია ორმო (განძს ეძებდნენ? ხერელია?), ამჟამად ქვებითაა ამოხერგილი, რომლის დიამეტრი 0,6 მ უდრის. სამჟალე თაღითაა გადახურული. თაღი ღიღრონი ფილებით ამოყვანილი და შელესილია. ადამიანის ძვლები ახლაც ყრია არეულ-ღარეული.

კვირაცხოვლიდან დავეშვიტ სოფელში, ხოლო იქიდან ავედით ნათლიმცემელზე, სადაც ცაცა და მარინე მუშაობდნენ. გუშინდელ ჯგუფს გარდა, მის დასავლეთით, რამდენადმე მოშორებით გამოუჩენიათ კიდევ ერთი ქვის სამარხი. გუშინდელი ჯგუფი შეიცავს ოთხ ქვის სამარხს; ერთს ნაწილობრივ დანგრეულს და ერთსაც არასრულად აგებულს. ასე, რომ სულ 6 ქვის სამარხი გვაქვს გაშიშვლებული და ამას დაეჯერდებით. ისინი ყველა ზოგადად დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ არიან დამხრობილი და ერთიმეორის მახლობლად მდებარეობენ. ასე, რომ სამაროვანი მჭიდრო ყოფილა და ეს მნიშვნელოვანი გარემოებაა.

ქვის სამარხი № 1 დაშორებულია № 2-ს 2,15 სმ-ით; № 2 და № 3 შორის 1,15 მ, № 4 უშუალოდ აკრავს და ნაწილობრივ ქვეშაც უდევს № 3, ოღონდ რამდენადმე უფრო დასავლეთით არის გაწეული.

ქვაყუთი № 1-ის სიგრძე უდრის 1,8 მ, განი — 0,7 მ, სიმაღლე — 0,45 მ. ძალზე დაბრეცილია. სახურავი წყვსრიგოდ არის ჩამტვრეული. მიწითაა სავსე.

აქედან ჯვარპატიოსანზე წავედით. ი ვ რ ი ს ჭ ა ლ ი ს პ ი რ ა ს, ტ ყ ე შ ი. მარჯვენა ნაპირას, ციხიდან 1 კმ თუ ცოტა მეტ მანძილზე ვნახეთ მცირე ჩამონგრეული მიწა, რომლის ქვეშაც ჯოხით კარგა დიდი სიერცე მოისინჯება. კარგა დიდი ქვის სამარხი ჩანს და ხეალ-ზეგ უთუოდ გავთხრით. უფრო დაწვრილებით მაშინ აღვეწერ. ახლა კი მხოლოდ იმას აღვნიშნავ, რომ თუ იქ მნიშვნელოვანი სამაროვანია (და, ალბათ, არის; ქვის სამარხიც „სერიოზული“ ჩანს და ადგილიც შესაფერისია), იგი მაინც ძლივს თუ მიეკუთვნება საკუთრივ უჯარმის

ციხე-ქალაქს, შორია. მითუმეტეს, რომ მის ასწვრივ, სამხრეთით, ტყიან მაღლობზე არის საყდარი და თითქოს მის ირგვლივ ნასოფლარიც (ელიშერს აღრიცხული აქვს). ასე რომ, აქ უჯარმა „ფართო გაგებით“ თუ იქნება ნათქვამი, „დიდი უჯარმა“. საერთოდ, მგონია, შეიძლება „დიდი უჯარმის“ საკითხის წამოყენება, „დიდი მცხეთის“ მსგავსად: ეს ჩანს ყველაზე უფრო რაციონალური გზა გაუგებრობა-შეუსაბამობის მოგვარებისა და დაცალკავებული ძეგლებისა და პუნქტების ერთიმეორესთან „მიყვანისათვის“. დამახასიათებელია ამ მხრივ წყაროების ცნობა, რომ ნინოწმინდა „უჯარმის კარს“ აშენდა — ე. ი. უჯარმა რაღაც მთელ რაიონად, კანტონადაც კი იგულისხმება და ციხე მას მხოლოდ ციტადელია მისი, მოსახლეობა კი საკმაოდ ფართოდ გაფენილი იქნებოდა. მერე და დღევანდელი სოფელი რა ახლოა მისგან, მოკლე გზით? 6 კმ ხომ გომბორის გზატკეცილითაა, მიმოხვეულით. ისე კი მათ შორის ერთი გორაა მხოლოდ გადასასვლელი.

დღის ბოლოს ნათელი მცემელზე დაგვახედრეს უკვე გაწმენდილი 3 ქვის სამარხი № 2, 3 და 5. დანარჩენებისათვის (აღრვევ დაზიანებულთათვის) ხელი არ უხლიათ.

ასეთი სურათი დაგვხვდა:

ქვის სამარხი № 2 (სამარხის ზომები იხილე წინა გვერდზე). რამდენიმე ჩონჩხი. მათ შორის ერთი „ძირითადი“ (უფრო სწორად, ყველაზე გვიან და, მაშასადამე, წესიერად დამარბულისა) სამარხის დასავლეთ ნაწილში გულადმა წვეს გაჭიმული. მის გარდა აღმოსავლეთისაკენ კიდევ ორი თავის ქალა და არეული და შეჯგუფებული ძვლები ჩანს. ინვენტარი ზემოდან არაფერი უჩანდა, მაგრამ ძვლები რომ ავეყარეთ, მერე კი აღმოჩნდა ბრინჯაოს 11 ბეჭედი, 3 სამაჯური და რამდენიმე ცალი მძივი.

ქვის სამარხი № 3, შიდა სიგრძე უდრის 1,9 მ, განი — 0,2 მ (ასე ცოტა იმის გამო, რომ გრძივ კედელთა ქვები ძლიერ იყო შიგნით გადაწოლილი, ისე, რომ ძვლები შეეჭყლიტათ კიდევაც. სამხრეთის და ჩრდილოეთის გრძივი კედლები 4 ფილაქვისაგან შედგებოდა. განივი კედლები — თითო ფილაქვა იყო.

თავდაპირველად ჩანდა ერთი ჩონჩხი, გულადმა გაჭიმული. ხელები მუცლის არეში მიტანილი. თავით აღმოსავლეთისაკენ. სიგრძე 1,39 მ (?) ამ ჩონჩხთან აღმოჩნდა შემდეგი ინვენტარი: მარცხენა ხელის თითებზე — ბ რ ი ნ-ჯ ა ო ს ო რ ი ბ ე ქ ე დ ი, მაჯის ძვლებზე — წ ყ ე ი ლ ი ბ რ ი ნ-ჯ ა ო ს ს ა-მ ა ჯ უ რ ი მ ც ი რ ე ლ ი ა მ ე ტ რ ის ა, წერილი ელიფსური, ბოლოებდაბრტყელებული, თავგახსნილი; მკერდის არეში — 4 მძივი (სამი პასტისა, მოზრდილი, კასრისებრი და ერთი სპილენძისა, ევანისებური) (თავის ქალაში (?) აღმოჩნდა ბ რ ი ნ-ჯ ა ო ს ბ ე ქ ე დ ი, სამარხის აღმოსავლეთ ბოლოს უწესრიგოდ იყო დახვავებული სხვა ორი ინდივიდის ძვლები და თავის ქალები და ბრინჯაოს ორი ბეჭედი.

ამრიგად, ეჭვი აღარ უნდა იყოს, რომ ეს სამარხები ჩვენს „II პერიოდს“ შეესაბამება ხნოვანებით (მინის სამაჯური, სპილენძის ბურთულა ღილი, ბრინჯაოს ბეჭდები).

25.VII.1952. ბარასკევი

დღეს ჯვარპატიოსანზე ვიყავი დილიდანვე, მაგრამ რატომღაც ვერაფრის ჩაწერა ვერ მოვახერხე, შეიძლება იმიტომაც, რომ სულშემხუთავი პაპანაქებაა და უბნიდან უბანში ასვლა-ჩამოსვლისაგან არაქათი გამომეცალა. სამუშაოს შემდეგ მანქანით გამოვუარეთ ნათლიმცემელზე მომუშავე ცაცასა და მარინეს

და ვნახეთ მათ მიერ დღეს გათხრილ-გაწმენდილი № 5 და № 6 ქვის სამარხი.

გზად, შემოგვხვდა მანქანით ჯვარიპატიოსანზე მიმავალი შოთა ხანთაძე, რომელსაც მეორე დარიგება-ფული ამოუტანია, მაგრამ ამასთანავე ძალიან სამძიმო და დამადონებელი ამბავიც შეგვატყობინა: ლუბა ბოჭორიშვილი გარდაცვლილა გუშინდამ, ნათესავებს თელავს წაუსვენებიათ და კვირას იქ მარხავენო, ძალზე დამენანა საცოდავი ქალი, ქალურად მგრძნობიარე, ვაჟურად გონიერი, ნიჭიერი, ნაყოფიერი და კეთილსინდისიერი მკვლევარი.

უთუოდ წავალ როგორმე თელავს. ინსტიტუტისანი აპირებენ თურმე მანქანით გამგზავრებას კვირას და თუ გომპორზე გამოიარეს, გავყვები და ესაა, თუ არა და ისედაც ვიშოვი ალბათ კვირას მანქანას.

26.VII.1952. შაბათი

წლევანდელ კამპანიას ვერავითარ შემთხვევაში უკანასკნელს ვერ დავარქმევთ — ერთი კამპანია მაინცაა აუცილებლად კიდევ ჩასატარებელი. მაშ დღეიდან უკვე ვიკვეცებით! დილას ძალინ მკაცრად „გავმარგლეთ“ ჩვენი მუშები და 28 საუკეთესო ბიჭილა დავიტოვეთ.

იძულებული ვართ, დიდი სიწინაღობით, ხელი ავიდეთ ისეთი ობიექტების შემდგომ თხრაზე, როგორიცაა: შიდაციხის IV ნაგებობა, ქვედაციხის № 8 კოშკი და აგრეთვე, ნასახლარები. ერთი ამ კოშკის გვერდით ვიმუშავებთ მხოლოდ „გადაუღებელ“ უბნებზე, რომელთა გარკვევა არ მინდა ვალად დავგრჩეს. ეს არის: საყდრის აღმოსავლეთი გალავანი და სასახლის ეზო.

სამაგიეროთ ორ ახალ უბანზე წამოვიწყეთ თხრა ბ. ნიკოს დავალების შესასრულებლად. ერთია „აზნაურის სახლის ნანგრევები“ ციხის სამხრეთ-დასავლეთით, ტყიან დაბლობში, ხოლო მეორე — ის ქვეყუთი, ციხის აღმოსავლეთით, რომელიც გუშინწინ გვიჩვენა დ. შინდელაშვილმა.

საყდრის აღმოსავლეთ გალავანში ასეთი ვითარებაა: გუშინწინ აქ თხრის განახლების შემდეგ, შარშანვე გამოჩენილი შვიდი ქვევრის (საზედაშეების?) ჩრდილოეთით, საყდარსა და გალავანს შორის, უფრო გალავანს მახლობლად, შარშანდღეით დაიწყო გამოჩენა უწყესრიგოდ ჩაყრილ-ჩახერგილმა ადამიანის ძვლებმა და თავის ქალებმა. მეტნაკლები ფიქსაცია მოხერხდა, გუშინ და გუშინწინ ორი ჩონჩხისა, რომლებიც ორ ფენად ეწყო, ერთიმეორის ქვეშ, არეულ-დარეული. გაღავალებინეთ და აეყარეთ. გუშინ დღის ბოლოს კი თავი იჩინა, როგორც იქნა, ნამდვილმა ქრისტიანულმა ორმოსამარხმა. იგი აღმოჩნდა გალავნის რკალის შუა ნაწილის მახლობლად, მისგან 0,45 მ მანძილზე; სამარხს 1,65 x 0,6 მ ფართობი უკავია. ორმო ამოჭრილი უნდა იყოს მას შემდეგ, რაც უახლოესი ქვევრები უკვე ჩანგრეული ყოფილა. თავი მიცვალებულს იმ ჩაკერული ქვევრის ძირთანა აქვს, რომელიც უდიდესია გალავანში მოქცეულთა შორის.

სამარხი დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთით, თავი მიცვალებულს დასავლეთით აქვს. იგი გულაღმა გაშოტილი წევს, ხელები მუცელზე აქვს დაკრებილი. სამარხში აღმოჩნდა ვ ე რ ც ხ ლ ი ს ჯ ვ ა რ ი, პატარა, ბრტყელი, თხელი თითქმის ტოლმხრებიანი, სადა.

შუადღისას ჩავედით ვასოსთან „აზნაურის სახლში“. ეს დაარქვა პირობით ნ. ბერძენიშვილმა ამ მართლაც მოზრდილი ნაგებობის ნანგრევს, რომელიც საკმაოდ კარგად ჩანდა გაუთხრელადაც, ტყე-ბუჩქების მიუხედავად. გაუთხრია ყველაზე უკეთესად შენახული, დასავლეთის განივი კედლის გასწვრივ (ასე შევთანხმდით), მაგრამ საყურადღებო არაფერი ამოუღია მიწიდან, თუმცა უკვე

ვაშირამდე დავიდნენ⁹. ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში ნაბობარი ორმო აღმოჩენილა. სამხრეთით, გრძივი კედლის ძირას წასწვდომია შემოკირული დიდი ქვევრის ძირს (ცოტა უფრო მაღლა გატეხილს ძველადვე), მიწით ამოვსებულს, სამხრეთი კედლის წყობის დიდრონი, კუთხოვანი ქვები გადმოწოლილან ზედ. მათსა და ქვევრს შორის (ამ უკანასკნელის მიწით ავსების შემდეგ) მოუთავსებიათ (ან მოპყლია?) ადამიანი, რომლისთვისაც ჩრდილოეთიდან საკმაოდ წყობისად კიდევ სამი თხელი ფილაქა მიუყარებიათ. ამრიგად, შექმნილა რაღაც სამარხის მსგავსი (იგი მაშინდელია, როცა შენობა უკვე დანგრეული იქნებოდა). სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს მოზრდილი ბეჭედი.

დასასრულ, კიდევ ერთი სამარხი გაითხარა იურის ტალის მარჯვენა ნაპირას, ციხის აღმოსავლეთით, მისგან დაახლ. 1 კმ მანძილზე.

ქვის სამარხის სახურავი მიწის ზედაპირიდან 0,25 მ, ჩრდ. —0,75 მ, სამხ. — მ. სიღრმეზე მდებარეობდა. სამარხის სიგრძე გახსნამდე — 2,3 მ, სიგანე — 1,45 მ.

პრეპარაციის შემდეგ წარმოგვიდგა ტიპური ოჯახური ქვის სამარხი, რომლის შიდა სიგრძე უდრიდა 1,8 მ, ხოლო სიგანე —0,85 მ. სამხრეთის გრძივი კედელი მთლიანი ფილაა. ჩრდილოეთისაც მთლიანი ყოფილა, მაგრამ ერთგან (დასავლეთ კედელთან 0,68 მ მანძილზე) მთელ სიმაღლეზე, სწორხაზოვნად გამსღვრა. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებიც თითო მთლიანი ფილაა. თითქოს ნარიბანდებიც აქვს გამოჭრილი და ისეა კედლები ერთი-მეორეში ჩასმული. ასე რომ, სამარხთა მშენებლობის ყოველი წესის დაცვით, „მცხეთურად“ არის აგებული. ამ უნიკენტარო სამარხში აღმოჩნდა დიდძალი არეული ძეგლები.

28.VII.1952. ორშაბათი

საყურადღებო თითქმის აღარაფერია განათხარზე. IV ნაგებობის მიწის გადაყრაზე და სასახლის ეზოს თხრაზე ვამუშავეთ 10 კაცს.

29.VII.1952. სამშაბათი

წლევაწდელი, III კამპანიის უკანასკნელი დღეა. თანამშრომელთა უმეტესობა გაემგზავრა. 11 საუკეთესო მუშა მყავს.

მარტო ვაღგავარ მუშებს თავზე და ცოტა არ იყოს მოწყენილი ვარ. თითქმის მთელი თვის ჟივილ-ხივილისა და თანამშრომელთა სიტყარბის შემდეგ, მეუცხოება ასეთი სურათი.

უმთავრესად სასახლის ეზოს წმენდაზე ვმუშაობ. აქ, ამ ბოლო დღეებში რამდენსავე ადგილას უკვე დავედით „ყადიმზე“, ძირის უსწორმასწორობის შესაბამისად. კლდეც კი გამოჩნდა აქა-იქ. შუა ადგილას ერთ ხანს კლდე გვეგონა და მერე გამოდგა დულაბის მოზრდილი, საკმაოდ სქელი ფენა, ძველადვე გამხმარი და რატომღაც აღმაცურად მდებარე. აუყარეთ.

მცირე ხანს IV ნაგებობიდან გადმოყრილი მიწის გატანაზედაც ვამუშავე. ცოტადა დარჩა და ნაგებობის აღმოსავლეთი კედელი უკვე თითქმის გაშიშვლდება. კარგად ჩანს.

სასახლის ეზოში, ქვის ღარს ასწერივ, მის დასავლეთით ეთხრიდით

⁹ „ყადიმის მუშები“ ეძახიან ერთხმად. სხვათა შორის, მუშები გვეყვანან უჯარმიდან, ხაშიდონ, ძალდოდან, გურჯაანიდან, ლაგოდეხიდან (ოსი ბაგაევი) და ვერონიდან (ორი ჭინჭარული, იმედა და ნიკო).

და აგრეთვე, სასახლის სამხრეთით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კოშკის წინ ედგა-
ვებდით.

ლართან ერთხანს ამოდიოდა ღუდაბისა თუ ქვეთიკრის ნატეხები. ერთიც
რკინის წილის ნატეხი ამოვიდა. შეძლეგ კი, შეწყდა კულტურული ნაშთები და
გამოჩნდა „ყადიმი“.

რკინის წილის ნატეხები ამ უბანში შარშანწინაც საკმაოდ ბევრი გვხვდებოდა. ერთიც ხომ წელს ვნახეთ, ოღონდ გალავანს გარეთა ნასახლარში! მართლა და სამჭედლოები ხომ არ ჰქონდათ? კერძოდ, ამ ეზოში რომ ქვის ღარია, ეგებ ის ასეთს რასმე სახელოსნოს უკავშირდება? თუ იყო ასეთი სახელოსნო, ალბათ, ისევე II პერიოდისა, მითუმეტეს, რომ ამავე უბნის ზოგადად ამავე ფენამ (რამდენიმე მეტრით დასავლეთ.) მოგვცა ადრე თამარის მონეტა და ახლა — სელჯუკური ფული, იმავე ხანისა. ეს უბანი და ფენა იძლევა მრავლად, XII—XIII სს. მოჭიქული ჭურჭლის ნამტვრევებს. ოღონდ საყურადღებო ისაა, რომ კედელში დატანებულია საწრეტი. კერამიკული მილის დონეზე უფრო ღრმადაც გვხვდება აქ კულტურული ნაშთები. დრენაჟის სისტემა კი ამ გალავანში და სასახლეში იმთავითვე ყოფილა მოწყობილი, ძველ ნაგებობათა თანადროულად. საერთოდ კი, როგორც უკვე აღვნიშნე, ამ ეზოს — ისევე, როგორც შიდაციხის თითქმის ყველა უბანს და ქვედაციხეში გათხრილ ზოგ კოშკს — ძირი უსწორმასწორო აქვს. ასე: დასავლეთ ნახევარში, უკვე კარგა ხანია, კლდე არის ამოჩრილი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეებში — ჯერაც ღრმად ჩადის ნაშალი, კერამიკის შემცველი მიწა.

ღარის სამხრეთით, იქ, სადაც ზედა ფენაში პატარა თონე იყო, ხოლო მის ქვეშ — კერად გამოყენებული ქვევრის ყელ-პირი, ამ ბოლო დღეებში გამოჩნდა მომცრო ქვევრი — ქოცო.

ამ ეზოს ბოლომდე გამოკვლევა სამერმისოდ გადაგვედო, რადგანაც ხვალღან არქეოლოგიური სამუშაოები უჯარმაში წყდება.

მოკლედ, რომ შევაჯამო — წელს ბოლომდე გავთხარეთ და გავწმინდეთ: შიდაციხეში — III ნაგებობა („ბკლელი“); „სასახლის“ № 1 და № 2 ოთახები (№ 3-ში გაუთხრელად დატოვეთ ქვევრებიანი ნაწილი, რომელსაც ალბათ საერთოდ არ შეეხებოდა). შარშან დასრულდა II ნაგებობის (III პერიოდის კოშკის ძირის) წმენდა.

ქვედაციხეში — № 3 და № 5 კოშკები; გალავანს დასავლეთით მდებარე ნასახლარი. (ცოტა გული შეთანადრება № 3 კოშკის „ყადიშე“ — მითუმეტეს ბრინჯაოს „სამაჯურის“ შემდეგ. ეკპ მერმისსაც ვსინჯო, კიდე).

დაუმთავრებელი დავგრჩა:

IV ნაგებობა — საყდრის აღმოსავლეთი გალავანი და ცოტაც მის გარეთ; დასავლეთი გალავნის დაღრმავება, „გვირაბების“ უბანი, კლდემდე. სასახლის ეზოს ზოგი, მცირე უბანი; შუა უბნის დიდი ნაწილი; ქვედაციხის № 7 კოშკი, ნასახლარი მის გვერდით; № 6 კოშკის ნაშთები (თუმცა ზოგზე ირაკლი ამბობს აღარც მაინტერესებსო, მაგრამ ეგებ, არქეოლოგიურად იყოს საინტერესო).

ჯერჯერობით თითქმის სულ არ გვიმუშავია: შიდაციხის დასავლეთ განაპირას (მერმინდელ ბურჯებთან), ქვედაციხის № 2, № 4, № 7 და № 9 კოშკებში.

უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1950–1952 წწ.
მოპოვებული მასალების კატალოგი

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹ (3 ც), მოწითალო კეცით. ანგობირებული ზედაპირზე ამოკაწრულია მცენარეული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე, მოყვითალო ყავისფერი საღებავები, დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით. თიხა დამჭლევებულია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 9,6 სმ, თხრილი I, სამხ. კედლის მახლობლად, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი², მოწითალო კეცით, ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული, კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 10 სმ, თხრილი I, ორ კედელს შორის, სიღრმე — 0,45 მ.

ბ ა დ ი ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³, მოწითალო კეცით, მცირედ პირგადაშლილი ბრტყელბაქოიანი, ბაკოს და მხარს ამკობს ამოკაწრული ტალღისებრი ორნამენტი, თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკვრივია, გამომწვარია არათანაბრად, ბაკოს სიგანე — 1,4 სმ, კეცის სისქე — 0,9 სმ, თხრილი III, აღმ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

კ რ ა ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, გვერდაკეცილი, თიხა შეიკონინარეგებს. გამომწვარია სრულად. გვერდის სიმაღლე — 5,0 სმ, სისქე — 20 სმ, თხრილი I, აღმ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ქ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵, ლეგა-მოყავისფრო კეცით, აქვს გარეთ გადასული, შესქელებული ბაკო, საშუალო სიმაღლის ყელი, გამობერილი მუცელი, ყელის ძირზე და მუცელზე შემოუყვება წრიული ღარები. გამომწვარია არასრულად, კეცი არათანაბარი სისქისაა (საშუალოდ 0,7), თხრილი I, აღმ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,9 სმ, თხრილი I, აღმ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ, სიღრმე — 0,70 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი. ზედაპირს ამკობს წითელი საღებავის ზოლები და ტალღისებური ხაზები, თიხა დამჭლევებულია, სრულადაა გამომწვარი, ძირის ღმ — 5,2 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, თხრილი I, აღმ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ, სიღრმე — 0,40 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸, მოწითალო კეცით პირი. სწორი, ბაკო მომრგვალებული, კალთა დამრეცი, ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყავისფერი საღებავებით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გარედან ანგობირებულ ნაპირზე ყავისფერი საღებავით გაკეთებულია არაბული წარწერის იმიტაცია, თიხა დამჭლევებულია, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, თხრილი IV, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

¹ 2-57-1, ბგ. № 1.

² 2-57-2, ბგ. № 2.

³ 2-57-3, ბგ. № 3.

⁴ 2-57-4, ბგ. № 4, ტაბ. XLII.

⁵ 2-57-5, ბგ. № 5.

⁶ 2-57-6, ბგ. № 6.

⁷ 2-57-7, ბგ. № 7.

⁸ 2-57-8, ბგ. № 8, ტაბ. XXXVII.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, თიხა მინარევებიანი, კეცი მკვრივი, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰, მოწითალო კეცით, ძირი ბორბლისებური, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი, ძირის ღმ — 7,4 სმ, კეცის სისქე — 1,1 სმ, თხრილი I, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ქ ვ ე ვ რ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹, მოწალისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, გადმოკეცილი, ყელი დაბალი, მხარი დამრეცი. ბაკოს ამკობს რვა დაშტამპული წრე. სრულადაა გამომწვარი, ბაკოს სიგანე — 3,8 სმ, კეცის სისქე — 1,0 სმ, თხრილი III, აღმ. კედლის მახლობლად, მიწის ზედაპირზე.

ქ ვ ე ბ ი რ ი ყ ი ს¹², ერთმანეთთან შედუღებული, მოჭიქული, თხრილი III, დას. კედელთან, დერეფნის ჩრდილოეთით, სიღრმე — 0,40 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, სრულადაა გამომწვარი, ძირის ღმ — 7,5 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, თხრილი III, დერეფნის აღმ. კედელთან.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ი დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴, ლეგა მოვარდისფრო კეცით, პირი სწორი, ბაკო ბრტყელი, შუაში ოდნავ ჩაღარული, შემალღებული პირით. ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული. გამომწვარია სრულად. ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, თხრილი III, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵, მოწითალო კეცით, გარეპირი ანგობირებული, ცისფრად და მწვანედ მოჭიქული. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, თხრილი III, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶, მოვარდისფრო კეცით, ღარისებრი, ზედაპირზე რელიეფური ტეხილი დანაპერწით, თიხა მინარევებიანია, სრულადაა გამომწვარი. სისქე — 1,4 სმ, თხრილი I, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷, მოვარდისფრო კეცით, ღარისებრი, ზურგზე რელიეფური წიბოთი და საბჯენი ქედით, თიხა მინარევებიანი, სრულადაა გამომწვარი, სისქე — 1,4 სმ, თხრილი I, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ტ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸, მოწითალო კეცით, თხელკედლიანი, ზედაპირი გაპრიალებული. კეცის სისქე — 0,3 სმ, თხრილი III, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ტ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁹, მოწითალო კეცით, ზედაპირი წითლადაა ანგობირებული. ერთ მათგანს ამკობს სწორი და ტალღოვანი ჩაღარული ხაზებისაგან შემდგარი ორნამენტი. თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკვრივი,

⁹ 2-57-9, ძვ. № 9.

¹⁰ 2-57-10, ძვ. № 10. ტაბ. XXXIII, 2.

¹¹ 2-57-11, ძვ. № 11, ტაბ. XLI, 2.

¹² 2-57-12, ძვ. № 12, ტაბ. XLVI, 2.

¹³ 2-57-13, ძვ. № 13, ტაბ. XXXI, 2.

¹⁴ 2-57-14, ძვ. № 14.

¹⁵ 2-57-15, ძვ. № 15.

¹⁶ 2-57-16, ძვ. № 16, ტაბ. XLII, 2.

¹⁷ 2-57-17, ძვ. № 16, ტაბ. XLII, 2.

¹⁸ 2-57-18, ძვ. № 17.

¹⁹ 2-57-19, ძვ. № 17.

სრულადაა გამოძეწარი. კეცის სისქე — 0,4 სმ, თხრილი III, უბანი II, სათავსო № 2.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ა ლ ა ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²⁰, მოწითალო კეცით, კიდე სწორი, ოდნავ გაშლილი პირით, ბაკო ბრტყელი, შუაში ჩაღარული. კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებური, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. სრულადაა გამოძეწარი. ბაკოს სიგანე — 0,7 სმ, თხრილი III, დერეფნის ჩრდ. კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ, 0,45 მ სიღრმეზე.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²¹, მოწითალო კეცით, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებური. ანგობირებული. ცისფრად მოჭიქული, შუაში წრიული ღარი. სრულადაა გამოძეწარი, ძირის ღმ — 7,4 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, თხრილი II, სამხ. კედლის მახლობლად, სიღრმე — 0,70 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²², მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ამკობს მცენარეული ორნამენტი და ყავისფერი ხალები. გამოყენებულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მეკრივია, სრულადაა გამოძეწარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, თხრილი I, სამხრ. კედლის მახლობლად, სიღრმე — 0,50 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ღ ა ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²³, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, შუაში ჩაღარული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, დიდი დიამეტრის დაბალი ქუსლით. ანგობირებული, ღია და მუქ მწვანედ მოჭიქული. სრულადაა გამოძეწარი. ძირის ღმ — 8,8 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, თხრილი I, აღმ. კედლის მახლობლად, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁴, მოწალისფრო კეცით, ოვალურ განივკვეთიანი. კარგად დამუშავებული ზედაპირით. თიხა დამჭლევებულია. სრულადაა გამოძეწარი, ყურის სიგანე — 2,0 სმ, სისქე — 1,0, თხრილი III.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁵, მოწითალო კეცით, ბორბლისებური, კალთა დამრეცი. შიდაპირი ანგობირებული, ორნამენტის სახე არ გაირჩევა, გამოყენებული ყოფილა ყვითელი და ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. სრულადაა გამოძეწარი. II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 0,7 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁶, ლეგა-მოვარდისფრო კეცით, გარეპირი ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული. სრულად გამოძეწარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, სამხ. კედლის მახლობლად, სიღრმე — 0,6 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²⁷, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, კიდე სწორი. შიდაპირი ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული. ბაკოზე ამოკაწრული და შავად მოხატული არაბული წარწერის იმიტაციით. სრულადაა გამოძეწარი, III უბანი, № 1 სათავსო, სამხრეთი კედლის მახლობლად, სიღრმე — 0,6 მ.

კ ა ჟ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸, უფორმო, შავი. II უბანი, № 1 სათავსო, სამხრ. კედლის მახლობლად, სიღრმე — 0,6 მ.

ჭ უ რ ჭ ლ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹, მოწითალო-მოვარდისფრო კეცით,

²⁰ 20-57-20, ძვ. № 18, ტაბ. XXXI, 1.

²¹ 2-47-21, ძვ. № 19, ტაბ. XXXI, 2.

²² 2-57-22, ძვ. № 20, ტაბ. XXXVII.

²³ 2-57-23, ძვ. № 21.

²⁴ 2-57-24, ძვ. № 22, ტაბ. XXIX.

²⁵ 2-57-25, ძვ. № 23.

²⁶ 2-57-26, ძვ. № 24.

²⁷ 2-57-27, ძვ. № 25.

²⁸ 2-57-28, ძვ. № 26.

²⁹ 2-57-29, ძვ. № 27.

ბაკო მომრგვალებული, ყელი მაღალი, ამკობს ერთი რელიეფური და ცხრა წმინდად ჩადარული სარტყელი. თიხა დამჭლევებულია, სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო მახლობლად.

ქოთნის პირ-გვერდის და ყურის ნატეხი³⁰, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, მომრგვალებული, ყელი დაბალი, მხარზე მიქერწილია პორიზონტალური-ოვალურგანიკვეთიანი ყური, რომელსაც მხართან შეერთების ადგილზე დატანილი აქვს მომცრო ირიბი ჭდეები (7—9). გვერდი და ყური ნაწილობრივ შებოლილია, ბაკოს სიგანე — 1,0 სმ, ყურის სიგანე — 9,0 სმ, სიმაღლე — 3,3 სმ, II უბანი, სათავსო № 1, სიღრმე — 0,6 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი³¹, მონაცრისფრო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, ყელი დაბალი, მხარი გაშლილი, მხარს ამკობს ირიბი ჭდეები და წრიული ღარები. უხეშმარცვლოვანი თიხის, სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,6 სმ, № 1 სათავსო, სიღრმე — 0,75 მ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი³², მოვარდისფრო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებური, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადის გვერდის ნატეხი³³, მონაცრისფრო კეცით. მიწა მინარევებიანი, კეცი მკერივი, არასრულად გამომწვარი, გარე და შიდაპირი მოწითალო, გადანატეხში ნაცრისფერი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადის პირ-გვერდის ნატეხი³⁴, მოწითალო კეცით, კალთა ოდნავ დამრეცი, ძირი ბრტყელი — შუაში სპირალით. გარეპირი წითლად ანგობირებული. ძირის დმ — 8,2 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადის გვერდის ნატეხი³⁵, მოწითალო კეცით, მხარს ამკობს ოთხი ამოღარული წრიული სარტყელი. თიხა დამჭლევებულია, სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი³⁶, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, თიხა მინარევებიანია, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

რკინის წიდა³⁷, მცირე ზომის, II უბანი, სათავსო № 2, დას. კედლის გარეთ.

ჯამის ნატეხი³⁸, მოვარდისფრო-მონაცრისფრო კეცით, ანგობირებული. შიდაპირი ნაღვენთი ზოლებით მრავალფერადაა მოჭიქული. სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 1,0 სმ, II უბანი, სათავსო № 1, სიღრმე — 0,4 მ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი³⁹, მოწითალო კეცით, კალთა

³⁰ 2-57-30, ძვ. № 28, ტაბ. XL, I

³¹ 2-57-31, ძვ. № 29.

³² 2-57-32, ძვ. № 30.

³³ 2-57-33, ძვ. № 31.

³⁴ 2-57-34, ძვ. № 32.

³⁵ 2-57-35, ძვ. № 32.

³⁶ 2-57-36, ძვ. № 33.

³⁷ 2-57-37, ძვ. № 34.

³⁸ 2-57-38, ძვ. № 35.

³⁹ 2-57-39, ძვ. № 36.

დაპრეცი, ქუსლი ბორბლისებური, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. ამკობს რადიალური ხაზები. თიხა დამჭლევებულია, სრულადაა გამომწვარი. ქუსლის სიმაღლე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 1,2 სმ. II უბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ამკობს ნაკაწრი ორნამენტი, ცისფრად მოჭიქული. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს სამხრეთით.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, ბაკო მომრგვალებული, ორმხრივ ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს სამხრეთ კედელთან, სიღრმე — 0,7 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ ი ს დ ა პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁴², მოწითალო კეცით, ყელი მაღალი, მუცელი გამოზერილი, ძირი ბრტყელი, მხრიდან ძირამდე დაუყვება ოთხი ზოლი, განივი ნაჭდევებით, ზედაპირი წითლადაა ანგობირებული. თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკვრივი, სრულადაა გამომწვარი, ძირის დმ — 8,7 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ.

ს ა მ ა რ ი ლ ე⁴³, მოვარდისფრო-მოჩაღისფრო კეცით, გვერდწამოტეხილი, ბაკო დაბრტყელებული, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი, შიდაპირზე, ფსკერთან შემოუყვება წერტილოვანი ნაჭდევების სარტყელი. სრულადაა გამომწვარი. ძირის დმ — 7,7 სმ, სიმაღლე — 2,6 სმ, ძირის დმ — 4,7 სმ, II უბანი.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი⁴⁴, მოწითალო კეცით, ოვალურგანივკვეთიანი, ყელთან შეერთების ადგილი გაფართოებული. სრულადაა გამომწვარი. ყურის საშ. სიგანე — 2,4 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს სამხრეთ კედელთან, სიღრმე — 0,25.

ქ ე ვ ე რ ი ს პ ი რ გ ვ ე რ დ ე ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁵, მოჩაღისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ყელი დაბალი, მხარი გაშლილი. თიხა მინარევებიანია. კეცი მკვრივი, სრულადაა გამომწვარი. ბაკოს სიგანე — 3,3 სმ, კეცის სისქე — 1,0 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს დ ა მ ხ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁶, რუხი კეცით, ყური ბრტყელი, ოვალური განივკვეთით, ყურის ღერო თავთან გაფართოებულია. სრულადაა გამომწვარი, ყურის სიგანე — 5,3 სმ, კეცის სისქე — 3,0 სმ, II უბანი, სათავსო № 1.

ქ ე ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁷, მწვანე ჭიქურით დაფარული. II უბანი, სათავსო № 1.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁸, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებური, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. სრულად გამომწვარი. ძირის დმ — 7,3 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს დასავლეთით, სიღრმე — 0,7 მ.

ა გ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, ზედაპირზე სუსტი რელიეფური ტალღისებური ხაზებით, თიხა მინარევებიანია. სრულად გამომ-

⁴⁰ 2-57-40, გვ. № 37.

⁴¹ 2-57-41, გვ. № 38.

⁴² 2-57-42, გვ. № 39.

⁴³ 2-57-43, გვ. № 40, ტაბ. XXXIX, 1.

⁴⁴ 2-57-44, გვ. № 41, ტაბ. XXVII, 2.

⁴⁵ 2-57-45, გვ. № 42, ტაბ. XLI, 2.

⁴⁶ 2-57-46, გვ. № 43.

⁴⁷ 2-57-47, გვ. № 44, ტაბ. XLVI, 2.

⁴⁸ 2-57-48, გვ. № 45.

⁴⁹ 2-57-49, გვ. № 46, ტაბ. XLII, 1.

წვარი, სიგანე — 18,0 სმ, სისქე — 4 სმ, შემორჩენილი სიგრძე — 22 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადის მხარ-გვერდის ნატეხი⁵⁰, მოჩაღისფრო კეცით, მხრისა და მუცლის საზღვარზე შემოსდევს წრიული ნაჭდევი, რომელთა შორის ტალღისებური ნაჭდევია, თიხა დამჭლევებულია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁵¹, მოწითალო კეცით, აქვს დამრეცი კალთა და ბორბლისებური ქუსლი. შიდაპირი თეთრადან ანგობირებული. შემეკულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი ნალევნით ზოლებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა წმინდაა, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, III უბანი, III ქვეუბანი (დერეფანი), აღმოს. კედლის მახლობლად.

ხელადის გვერდის ნატეხი⁵², ლგა-მოვარდისფრო კეცით, გარეპირი ყავისფრადან მოჭიქული. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁵³, მოვარდისფრო კეცით, აქვს ბრტყელი, შუაში ოდნავ ჩაღარული და ნაპირ შემადლებული ბაკო, სწორი კიდე. ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქულ გარეპირზე შეიმჩნევა ანგობის ნალვენთები. გამომწვარია სრულად, ბაკოს სიგანე — 1,0 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადი⁵⁴, მოვარდისფრო კეცით, აკლია პირ-ტუჩი და ყურის ნაწილი. აქვს ცილინდრული ყელი, სფერული მუცელი და ბრტყელი ძირი, ბრტყელდროიანი ყური მიძერწილია მუცელზე და ყელზე. მხარი და მუცლის უდიდესი დიამეტრი შემეკული აქვს წრიული ნაჭდევებით. თიხა სილანარევიანა, მკვრივია და გამომწვარია სრულად. სიმაღლე — 21 სმ, ძირის დმ — 10,7 სმ, მუცლის უდიდესი დმ — 15,2 სმ, ყურის ღეროს სიგანე — 3,1 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს დასავლეთ კედელთან, კორდოვანი ფენის ქვეშ.

ხელადის ყელ-ტუჩი⁵⁵, მოწითალო კეცით, მკვეთრად დანაკეთული, სამტუჩა პირიდან შემორჩენილია წინა ტუჩი, კეცი მკვრივია, გამოწვა არასრული, ტუჩის სიგანე — 6,1 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, დერეფნის სამხრ. კედლის მახლობლად.

ხელადის გვერდის ნატეხი⁵⁶, მოწითალო კეცით, ზედაპირს ამკობს სწორი და ტალღისებრი ხაზებისაგან შემდგარი ორნამენტი. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, დერეფნის სამხრ. კედლის მახლობლად.

ქვევრის ძირ-ყელის ნატეხი⁵⁷, გადანატეხში მოწითალო, ზედაპირი მოჩაღისფრო, აქვს მასიური პირი, ბრტყელი ბაკო, დაბალი ყელი და სქელი კეცი. ბაკოზე ამოკაწრულია ჯვრისებრი ნაჭდევი. თიხა შეიცავს მინარევებს, კეცი მკვრივია, გამომწვარია სრულად, ბაკოს სიგანე — 5,0 სმ, კეცის სისქე — 2,0 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, სიღრმე — 0,5 მ.

⁵⁰ 2-57-50, ძვ. №47.

⁵¹ 2-57-51, ძვ. № 48, ტაბ. XXXIV, 2.

⁵² 2-57-52, ძვ. № 49.

⁵³ 2-57-53, ძვ. № 50.

⁵⁴ 2-57-54, ძვ. № 51, ტაბ. XXVIII, 2.

⁵⁵ 2-57-55, ძვ. № 53, ტაბ. XXVII, 1.

⁵⁶ 2-57-56, ძვ. № 53.

⁵⁷ 2-57-57, ძვ. № 54, ტაბ. XLI, 2.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი⁵⁸, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, შუაში გამჭოლი ხერელით. ქუსლის ღმ — 5,5 სმ. სრულადაა გამომწვარი. II უბანი, სათავსო № 2, სამხრ. კედელთან, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁹, მოწითალო კეცით, მცირედ დამრეცი კალთით, აკეცილი კიდიტ, ანგობირებული, ღია ცისფრად მოჭიქული, კალთაზე მცირე გამჭოლი ხერელით. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, სამხრ. კედელთან, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი⁶⁰, მოწითალო კეცით, ძირი ბორბლისებრი, ანგობირებული ზედაპირზე მოთავსებულია მცენარეული ორნამენტი და წერილი ნაჭდევით გამოხატული ჯვრისებრი სახე. გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა დამჭლევებულია, გამომწვარია სრულად. ქუსლის ღმ — 7,5 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, კოშკის მახლობლად.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, ყელი მაღალი, კონუსური, მხარზე მიმერწილია ოვალურგანეკვეთიანი ყური, ყელს შემოსდევს ამოღარული სარტყელი, სრულადაა გამომწვარი, პირის ღმ — 2,4 სმ, ყურის სიგანე — 2,1 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, დას. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶², მოწითალო კეცით, ანგობირებული, შიდაპირზე სოსანის ფერი ნაღვენებით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, კოშკის თაღების წინ, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶³, მოწითალო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, ორმხრივ ანგობირებული, შეკრული წრიული ღარებით, ცისფრად მოჭიქული. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, № 1 სათავსოს გარეთ. დერეფნის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴, (2 ც), მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, კიდე სწორი, ანგობირებული, შიდაპირი მოხატულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივია, სრულად გამომწვარი, ბაკოს სიგანე — 1,1 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, კოშკის კედლის ძირას, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁵, მოწითალო კეცით, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული ჭადრაკული ორნამენტი, გამოყენებულია ყვითელი, და მწვანე საღებავი. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკის კედლის ძირას, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁶, მოჩალისფრო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, ორმხრივ ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული, თიხა წმინდაა, სრულად გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსოს გარეთ, სიღრმე — 1,5 მ.

⁵⁸ 2-57-58, ბე. № 55.

⁵⁹ 2-57-59, ბე. № 55.

⁶⁰ 2-57-60, ბე. № 56, ტაბ. XXXVI.

⁶¹ 2-57-61, ბე. № 57, ტაბ. XXVII, 2.

⁶² 2-57-62, ბე. № 58.

⁶³ 2-57-63, ბე. № 59.

⁶⁴ 2-57-64, ბე. № 60.

⁶⁵ 2-57-65, ბე. № 60.

⁶⁶ 2-57-66, ბე. № 61.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁷, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებრი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე და ყვითელი საღებავი, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური, გამოშწვარია სრულად, ძირის ღმ — 7,5 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, კოშკის თაღების წინ, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸, მოწითალო კეცით, ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტი. გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია ჭიქური. გამოშწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, დასავ. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁹, მოწითალო კეცით, ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკვეთილია გეომეტრიული ორნამენტი. გამოყენებულია მწვანე საღებავი, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. გამოშწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, დასავლ. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,3მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, სწორკედლიანი, ბრტყელი ძირით, შიდაპირი ანგობირებულია და მწვანედ მოჭიქული. გამოშწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, დას. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,3 მ.

კ ო ტ ა, ძ ვ ლ ი ს⁷¹, მრგვალ-ბრტყელი, გაპრიანებული, ბოლო მოტეხილი, სიგარძე — 7,3 სმ, სიგანე — 1,5 სმ, II უბანი, № 2 ოთახის დას. კედელთან, სიღრმე — 1,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს მ . ხ რ ი ს ა და ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷², მოწითალო კეცით, მომცრო, პირთან მიძერწილი მრგვალგანივკვეთიანი ყური. გარეპირი ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული. თიხა მინარევებიანია. კეცი მკერივი, სრულად გამოშწვარი. ყურის ღმ — 1,4 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, დას. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ - ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷³, მოწითალო კეცით, მომცრო, ყელი მაღალია, მიძერწილია ოვალურ განივკვეთიანი ყური. გარეპირი ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული. კეცი მკერივია, სრულად გამოშწვარი. ყურის სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, დასავ. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁴, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირშემადლებული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი ანგობირებული, მწვანედ მოჭიქული, ორნამენტის სახე არ გაირჩევა. გამომწვარია სრულად, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁵, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირშემადლებული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული წრეები და მარყუჟები, მოჭიქულია ცისფრად.

⁶⁷ 2-57-67, ძვ. № 62.

⁶⁸ 2-57-68, ძვ. № 63.

⁶⁹ 2-57-69, ძვ. № 63.

⁷⁰ 2-57-70, ძვ. № 63, ტაბ. XXXIX, 1.

⁷¹ 2-57-71, ძვ. № 64, ტაბ. XLVII.

⁷² 2-57-72, ძვ. № 65.

⁷³ 2-57-73, ძვ. № 66.

⁷⁴ 2-57-74 ძვ. № 68.

⁷⁵ 2-57-75, ძვ. № 69, ტაბ. XXXIII, 2.

კეცი მკერივია, სრულადაა გამომწვარი. ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁶, მონაცრისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირშემადლებული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი ანგობირებული, ამკობს სპირალური ორნამენტი, მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია არასრულად. ბაკოს სიგანე — 1,1 სმ, კეცი სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁷, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირშემადლებული, კიდე სწორი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, მრგვალბაკოიანი; ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია წრეები, გამოყენებულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავი. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,4 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁹, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირებული, ამკობს მცენარეული და ჭადრაკული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავი. მოჭიქულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, კოშკთან სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸⁰, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, მრავალფერად მოხატული, მოჭიქული. კეცი მკერივი, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, კოშკთან, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁸¹, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირებული, მოხატული ცისფრად და ბრინჯაოსფრად, გამჭვირვალედ მოჭიქული, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, კოშკთან, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸², მოწითალო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, ორმხრივ ანგობირებული, მოხატული მწვანედ და ყავისფრად, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, თიხა დამჭლევებულია, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსოს სამხ. კედელთან, სიღრმე — 1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸³, მოჩაღისფრო კეცით, კონუსური, ზედაპირი წითლად ანგობირებული, კარგად გაპრიალებული, თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკერივი, სრულადაა გამომწვარი, ყელის დმ — 2,1 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸⁴, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირებული; ცისფრად მოჭიქული, კეცის სისქე — 1,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსოს აღმ. კედლის შუა ნაწილი, სიღრმე — 2 მ.

ფ ი ა ლ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸⁵, ფაიანსის მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცით, კიდე სწორი, ბაკო მომრგვალებული, ორმხრივ ლურჯად მოჭიქული, თი-

⁷⁶ 2-57-76, ძვ. № 70.

⁷⁷ 2-57-77, ძვ. № 71.

⁷⁸ 2-57-78, ძვ. № 72.

⁷⁹ 2-57-79, ძვ. № 73.

⁸⁰ 2-57-80, ძვ. № 73.

⁸¹ 2-57-81, ძვ. № 73.

⁸² 2-57-83, ძვ. № 76.

⁸³ 2-57-84, ძვ. № 77.

⁸⁴ 2-57-85, ძვ. № 72.

⁸⁵ 2-57-86, ძვ. № 79.

ხა წმინდაა, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, უბანი II, დერეფნის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁸⁶, მოწითალო კეცით, შუაში გამჭოლი ხერელით, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, სისქე — 0,5 სმ, გამჭოლი ხერელის დმ — 0,9 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, აღმ. კედლის შუაში, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი⁸⁷, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, მოხატული ცისფერი წრით და გარშემოვლებული ყავისფერი ზოლით. გამჭვირვალე ჭიქურგადავლებული. სრულად გამომწვარი, ძირის დმ — 7,2 სმ, კეცის სისქე — 1,1 სმ, II უბანი, I თადის პირდაპირ, სიღრმე — 1,5 მ.

ლ უ რ ს მ ა ნ ი⁸⁸, რკინის, ოთხწახნაგა, გრძელი ღეროთი, კვადრატული თავით, სიგრძე — 10 სმ, I უბანი, № 2 სათავსო, აღმ. კედლის სამხ. კუთხეში, სიღრმე — 2 მ.

ხ ე ლ დ ი ს მ ხ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁸⁹, მოჩაღისფრო კეცით, ამკობს სწორწახნაგოვანი და ტალღისებური ორნამენტი, თიხა დამჭლკვებულია, კეცი მკვრივი, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹⁰, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული და მწვანედ მოჭიქული, ძირის დმ — 7,2 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹¹, მოწითალო კეცით, ანგობით შესრულებულია მცენარეული ორნამენტი, მოჭიქულია ცისფრად, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სამხრ. კედელთან, სიღრმე — 2,2 მ.

მ ო ჭ ი ქ უ ლ ი ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹², წინ განხილულის მსგავსი, II უბანი, დერეფანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁹³, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირებულია, ამკობს ამოკაწრული სპირალური ორნამენტი, მოჭიქულია ცისფრად, კეცი მკვრივია, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, I თადთან, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹⁴, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებური, შიდაპირი ანგობირებული, ამკობს გეომეტრიული ორნამენტი, გამოყენებულია ყვითელი და მწვანე საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. ძირი დმ — 7,5 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹⁵, მოწითალო კეცით, ქუსლი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. ძირის დმ — 9,3 სმ,

⁸⁶ 2-57-87, ძვ. № 80.

⁸⁷ 2-57-88, ძვ. № 82.

⁸⁸ 2-57-89, ძვ. № 83, ტაბ. XLIII.

⁸⁹ 2-57-90, ძვ. 84.

⁹⁰ 2-57-91, ძვ. № 85, ტაბ. XXXIII, 1.

⁹¹ 2-57-92, ძვ. № 86.

⁹² 2-57-93, ძვ. № 87.

⁹³ 2-57-94, ძვ. № 88, ტაბ. XXXIII, 2.

⁹⁴ 2-57-95, ძვ. № 91.

⁹⁵ 2-57-96, ძვ. № 92.

კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, სამხ. კედელთან. სიღრმე—1,6 მ.

ჯ ა მ ი⁹⁶, მოჩაღისფრო კეცით, პირნამოტეხილი, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი. თიხა მინარევებიანია, კეცი მკერივი, სრულადაა გამომწვარი, სიმაღლე — 8 სმ, ძირის ღმ — 7 სმ, პირის ღმ — 14 სმ, II უბანი, დერეფანი, კედლის გადაკვეთასთან.

წ ი დ ა⁹⁷, რკინისა, ფართოფუძიანი, კონუსური, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹⁸, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირი შემალღებული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი ანგობირებული, ამკობს ამოკაწრული მცენარეული ორნამენტი, გადავლებული აქვს ცისფერი ჭიქური. ბაკოს სიგანე — 1,1 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁹⁹, მოწითალო კეცით, პირი მასიური, ბაკო ბრტყელი, შემალღებული ნაპირით, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი; შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად და ლურჯად მოჭიქული. კეცი მკერივია, სრულადაა გამომწვარი, ბაკოს სიგანე — 1,1 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰⁰, მოწითალო, ბაკო ბრტყელი, შემალღებული ნაპირით, კიდე სწორი, კალთა მკვეთრად დაქანებული, ანგობირებული, მრავალფერად მოჭიქული, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 0,6 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰¹, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული წრეები და მარყუჟები, მოჭიქულია მწვანედ, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 0,6 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰², მოვარდისფრო-მოჩაღისფრო კეცით, ზედაპირზე რელიეფური ორნამენტით. თიხა მინარევებიანია. კეცი მკერივი, სრულადაა გამომწვარი, სისქე — 2,0 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, დას. კედლის გარეთ, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰³, მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ორმხრივ ანგობირებული და ცისფრად მოჭიქული, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, დერეფნის ჩრდ. ნაწილში, სიღრმე—1,5 მ, ო ბ ს ი დ ი ა ნ ი ს ა ნ ა მ ტ ვ რ ე ე ი¹⁰⁴, უფორმო, დაუმუშავებელი, შავი, ეკლესიის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 0,7 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰⁵, მოვარდისფრო კეცით, ბრტყელი, ცალმხარეს ამკობს რელიეფური ორნამენტი, თიხა მინარევებიანია, კეცი მკერივი, სრულადაა გამომწვარი, სისქე — 1,4 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

⁹⁶ 2-57-97, ძვ. № 94.

⁹⁷ 2-57-98, ძვ. № 95.

⁹⁸ 2-57-99, ძვ. № 96.

⁹⁹ 2-57-100, ძვ. № 96.

¹⁰⁰ 2-57-101, ძვ. № 96.

¹⁰¹ 2-57-102, ძვ. № 96, ტაბ. XXXI, 2.

¹⁰² 2-57-103, ძვ. № 97.

¹⁰³ 2-57-104.

¹⁰⁴ 2-57-106, ძვ. № 102.

¹⁰⁵ 2-57-107, ძვ. № 104, ტაბ. XLII, 2.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁰⁶, მოვარდისფრო-მონაცრისფრო კეცით, ღარი-სებური, ზურგი შემკულია რელიეფური ტეხილი ზოლით, თიხა მსხვილმინარე-ვიანია, კეცი მკვრივი, არასრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 1,5 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, აღმოსავლეთი ნაწილი, სიმაღლე — 2,2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ა დ ა ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁰⁷ (3 ც), მოჩაღისფრო-მოთეთრო კეცით, თხელკედლიანი, პირი ოდნავ გაშლილი, ყელი მაღალი, კონუსური, მუცელი გამობერილი, ძირი ბრტყელი, მკვეთრად გამოყოფილი, ზედაპირი ნაპრიალები, თანაბრად გამოშვარი, ძირის დმ — 4,7 სმ, კეცის სისქე — 0,2 სმ, II უბანი, სათავსო № 1, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 1 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი, ყ უ რ ი თ¹⁰⁸, ლევა-მოვარ-დისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ყელი დაბალი, მხარი გაშლილი, პირსა და მხარზე მიძერწილია ბრტყელი ყური, ყურის თავზე მომცრო შევრილით, მხართან მიერთების ადგილზე სამი ნაჭდევი. გარედან შებოლი-ლია, შიგნიდან მოვარდისფრო, თიხა მინარევებიანია, კეცი მკვრივი, არასრულ-ადაა გამოშვარი, ყურის სიგანე — 3,2 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, დერეფნის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1,9 მ.

წ ი დ ა¹⁰⁹, რკინის, მოზრდილი, უფორმო.

ხ ე ლ ა დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹¹⁰ (5 ც), მოჩაღისფრო-მოვარდისფრო კეცით. ძირი ბრტყელი, მუცელი გამობერილი, შიდაპირზე სიგრძივი ღარებით. თიხა დამჭლევებულია, არასრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,1 სმ, II უბანი, სათავსო № 1, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 2,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს მ ხ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹¹, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ზედაპირი გაპრიალებული, შიდაპირზე შეიმჩნევა მორგვისეული ღარები. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1,0 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹², მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგო-ბირებული, მოჭიქულია ღია მწვანედ და ყავისფრად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 2,3 სმ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹³, მოწითალო-მოვარდისფრო კეცით, მოჭი-ქული, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, გა-ყოფილია ოთხ სექტორად, მოხატულია მწვანე და ყავისფერი საღებავით. ძირის დმ—8,6 სმ, II უბანი, სათავსო № 2.

კ ო ჯ ო ბ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹⁴, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ყელი დაბალი, მხარი დამრეცი, ზედა-პირი ნაწილობრივ შებოლილი, თიხა მინარევებიანია, სრულადაა გამოშვარი, პირის დმ — 9,2 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹⁵ (2 ც), მინის მწვანე, მრგვალგანიჯკვეთიანი, ღვრო გრძელი, ღეროს დმ — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

¹⁰⁶ 2-57-108, ძვ. № 105, ტაბ. XLII, 2.

¹⁰⁷ 2-57-109, ძვ. № 106, ტაბ. XXX, 1.

¹⁰⁸ 2-57-110, ძვ. № 107, ტაბ. XL, 1.

¹⁰⁹ 2-57-111, ძვ. № 806.

¹¹⁰ 2-57-112, ძვ. № 109.

¹¹¹ 2-57-113, ძვ. № 111.

¹¹² 2-57-114, ძვ. № 112.

¹¹³ 2-57-115, ძვ. № 113, ტაბ. XXXVI.

¹¹⁴ 2-57-116, ძვ. № 115, ტაბ. TL, 2.

¹¹⁵ 2-57-117, ძვ. № 110, ტაბ. XLVI, 17

ბ ე ჯ დ ი ს თ ვ ა ლ ი¹¹⁶, ფირუზის, ოვალური, ცალ მხარეს შებრტყელებული, ამოვარდნილია ბეჭდიდან, ოვალის სიგრძე — 0,7 სმ, კელისიის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1,48 მ.

კ ო ვ ზ ი ს პ ი ლ ე ნ ძ ი¹¹⁷, ტარმოტეხილი, დამზადებულია თხელი ფურცლისაგან. უბანი II, სათავსო № 2, სიღრმე — 2,0 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹⁸, მოწითალო კეცით, ბაკო მომგვალეებული, კიდე სწორი, შემოსდევს ორი მკვეთრი ღარი. შიდაპირი ანგობირებულია, მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კელისიის ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 1,7 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹¹⁹, მინის, მუქი თაფლისფერი, მეჩხერად გრებილი, მრგვალი ღეროთი. ღეროს დმ — 0,4 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹²⁰, შავი მინის, ოვალურგანივკვეთიანი, გლუვი, ცალ მხარეს შებრტყელებული, ირიბი წიბოთი, ღეროს დმ — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 1,5 მ.

ბ ე ჯ ე დ ი რ კ ი ნ ი ს¹²¹, ნაკლული რკალით, ბრტყელი და მომრგვალო ფარაკით, დაზიანებული. რკალის დმ — 2,5 სმ, ფარაკის დმ — 1,6 სმ, ღეროს სიგანე — ვიწრო ადგილას — 0,5 სმ, მხრებში — 1,1 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ფ ი რ ფ ი ტ ა რ კ ი ნ ი ს¹²², სქელი, ოდნავ ჩადრეკილი, ცალ მხარეს შვერილით. სისქე — 0,6 სმ. შვერილის სიგრძე — 2 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 2,1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹²³, მოვარდისფრო-მონაცრისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირი შემადღებული, კიდე აკეცილი, კალთა მკვეთრად დამრეცი. ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული ორნამენტი და ყავისფერი ხალები. გამოყენებულია ლურჯი და ყავისფერი საღებავი. მოჭიქულია. თიხა მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი. ბაკოს სიგანე — 1,0 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 2,3 მ.

ლ უ რ ს მ ა ნ ი¹²⁴, რკინის, ოთხკუთხა ღიდი თავით და მოკლე კონუსური ღეროთი, სიგრძე — 1,4 სმ, ლურსმნის თავის სიგანე — 1,3 სმ, II უბანი, ქვეუბანი IV, სამხრ. კედელთან, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹²⁵, მოწითალო კეცით, თხელკედლიანი, ორმხრივ ანგობირებული, ყავისფრად მოჭიქული, შიდაპირს ამკობს მცენარეული გეომეტრიული ორნამენტი, გარეპირს კი ყავისფერი ზოლები, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹²⁶, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირებული, მოხატულია ყავისფერი და ყვითელი საღებავით, გამჭვირვალედ

¹¹⁶ 2-57-119.

¹¹⁷ 2-57-120, ძვ. № 118, ტაბ. XLIV.

¹¹⁸ 2-57-121, ძვ. № 123.

¹¹⁹ 2-57-122, ძვ. № 124.

¹²⁰ 2-57-124, ძვ. № 126.

¹²¹ 2-57-125, ძვ. № 127.

¹²² 2-57-126, ძვ. № 129, ტაბ. XLIII.

¹²³ 2-57-127, ძვ. № 130.

¹²⁴ 2-57-128, ძვ. № 130.

¹²⁵ 2-57-129, ძვ. № 132.

¹²⁶ 2-57-130, ძვ. № 133.

მოჭიქული. კეცი მკერივია, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹²⁷, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, ქუსლის დმ — 7,5 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 2,3 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹²⁸, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებრი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული მცენარეული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავი, გამჭვირვალედ მოჭიქული, თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკერივია, სრულადაა გამომწვარი. ქუსლი დმ — 6,6 სმ, კეცის სისქე — 1,1 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, აღმ. კედელთან, სიღრმე — 2,3 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹²⁹, მოვარდისფრო კეცით, გრეხილ-ღეროიანი, მრგვალგანივკვეთიანი, ღეროს დმ — 2,6 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 2,3 მ.

ტ უ რ ტ ლ ი ს ძ ი რ ი, მ ი ნ ი ს¹³⁰, მწვანე, ხხელკედლიანი, პირგადაშლილი, ძირმომრგვალეული, სისქე — 0,2 სმ, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

მ ი ლ ი ლ უ ლ ო ვ ა ნ ი ძ ე ლ ი ს ა¹³¹, დამუშავებული, ოთხწახნაგა, სიგრძე — 6,5 სმ, სიგანე — 1,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,8 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³², მინის, მწვანე, მრგვალგანივკვეთიანი, იშვიათად გრეხილი, ღეროს დმ — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³³, მოწალისფრო, კალთა დამრეცი, ძირი მკვეთრად გამოყოფილი, ბრტყელი. ზედაპირი გაპრიალებულია. ძირის დმ — 3,9, კეცის სისქე — 0,9, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

კ ე ც ი რ ი ს ტ ა ვ ი¹³⁴, მოწითალო კეცით, მრგვალი, შუაში გამჭოლი ხვრელით, ცალ მხარეს ანგობირებული, ყავისფრად მოჭიქული, კეცი მკერივია, დმ — 4,6 სმ, ხვრელის დმ — 1,2 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1, 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ ი ს ა დ ა ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³⁵, მოვარდისფრო კეცით, ბაკო მომრგვალეული, პირი ოდნავ გადაშლილი, ოვალურგანივკვეთიანი ყური ბაკოზეა მიძერწილი, კეცი მკერივია, ყურის სიგანე — 1,7 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³⁶, მოწალისფრო კეცით, ყელი მაღალი, ბაკო ბრტყელი, ყელზე მიძერწილი ბრტყელი ყურით, ყურის თავზე მეჭეჭებით, ასეთივე მომცრო მეჭეჭები მიძერწილია ყურის ძირშიც. კეცი მკერივია, სრულადაა გამომწვარი. ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, ყურის სიგანე — 5,6 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, დას. კედელთან, სიღრმე — 2,1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³⁷, მოწალისფრო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი მკვეთრად გამოყოფილი, ბრტყელი. ზედაპირი გაპრიალე-

¹²⁷ 2-57-131, ძვ. № 134, ტაბ. XXXI, 1.

¹²⁸ 2-57-132, ძვ. № 134, ტაბ. XXXVI.

¹²⁹ 2-57-133, ძვ. № 135, ტაბ. XXVII, 2.

¹³⁰ 2-57-134, ძვ. № 136.

¹³¹ 2-57-135, ძვ. № 137, ტაბ. XLVII.

¹³² 2-57-136, ძვ. № 138.

¹³³ 2-57-137, ძვ. № 139.

¹³⁴ 2-57-138, ძვ. 141, ტაბ. XLVIII, 2.

¹³⁵ 2-57-139, ძვ. № 142.

¹³⁶ 2-57-140, ძვ. № 143, ტაბ. XXIX.

¹³⁷ 2-57-141, ძვ. № 144.

ბულია. თიხა დამჭლევებულია. სრულადაა გამოშვარი. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, № 2 სათავსო, დას. კედელთან, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს დ ა ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³⁸, ნაწილობრივ აღდგენილი. ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, კალთა მკვეთრად დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებრი, შიდაპირი ანგობირებული, ამოებს ამოკაწრული გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავი. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამოშვარი, ქუსლის დმ — 7,1 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, აღმ. კედელთან.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹³⁹, მოვარდისფრო-ლევან კეცით. ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული მცენარეული და გეომეტრიული ორნამენტი, გამოყენებულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავი. გადავლებულია კრიალა ჭიქური, თიხა მინარკეებიანია, არასრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 1,0 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სამხ. კედელთან, სიღრმე — 2 მ.

ნ ა მ გ ლ ი ს ჩ ა ს ა რ თ ი¹⁴⁰, კაეის, რუხი, შეიდებილიანი, სიგრძე — 3,3 სმ, სიგანე — 1,4 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴¹, მოვარდისფრო კეცით, პირი სწორი, მასიური, ბაკო ბრტყელი, ყელი მაღალი, შემოუყვება რელიეფური წიბო. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამოშვარი, ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴², მოჩალისფრო კეცით, ბრტყელი, ზედაპირს ამკობს რელიეფური სარტყელი, რომელზეც ამოჭრილია მომცრო კვადრატები. კეცი მკვრივი, სრულადაა გამოშვარი, II უბანი, № 1 სათავსო, სიღრმე — 2,5 მ.

ნ ა ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁴³ (4 ც), რეინისა, საღურსმნე გამჭოლი ხერელებით, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁴, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი მკვეთრად გამოყოფილი, ბრტყელი, კეცი მკვრივია, სრულადაა გამოშვარი, ძირის დმ — 48 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, III უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2,7 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁵, საწურავით, მოჩალისფრო კეცით, ბაკოზე ჭდეებით ყელში „ჩაფენილ“ საწურავს აქვს ერთი მოგრძო და 7 წრიული ხერტილი. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამოშვარი, პირის დმ — 5,5 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁶, ღია მოჩალისფრო კეცით, ბრტყელი, ზურგზე დაუყვება რელიეფური დაკეჭნილი ზოლი, თიხა წმინდაა, სრულადაა გამოშვარი, ყურის სიგანე — 3,4 სმ, სისქე — 0,8 სმ, რელიეფური ზოლის სიგანე — 0,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

¹³⁸ 2-57-142, ბგ. № 146, ტაბ. XXXVI.

¹³⁹ 2-57-143, ბგ. № 148.

¹⁴⁰ 2-57-144, ბგ. № 149.

¹⁴¹ 2-57-145, ბგ. № 152.

¹⁴² 2-57-146, ბგ. № 153.

¹⁴³ 2-57-147, ბგ. № 154.

¹⁴⁴ 2-57-148, ბგ. № 155.

¹⁴⁵ 2-57-149, ბგ. № 157, ტაბ. XXX, 1.

¹⁴⁶ 2-57-150, ბგ. № 157, ტაბ. XXIX.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს პ ი რ გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁷, ღია მოვარდისფრო-მონაცრისფრო კეცით. შეეული კედლით, ბაკო მომრგვალებული, გარეპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, პირს ქვემოთ გარედან შემოსდევს ორი ამოღარული სარტყელი. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁸, მოვარდისფრო კეცით, ყელი მაღალი, ჩამოტეხილი, ყელზე პირის სიახლოვეს შემოსდევს ორი რელიეფური წიბო, ზედაპირი კარგადაა დამუშავებული, თიხა წმინდაა, სრულადაა გამომწვარი, ყელის ღმ — 3,2 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2,4 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ - პ ი რ ი ს ა დ ა ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁴⁹ მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ყელი მაღალი, ბაკო მომრგვალებული ოდნავ გადაშლილი, ბრტყელი ყური თავით მიპერწილია ყელზე (პირს ქვემოთ), თიხა წმინდაა, ოდნავ დამჭლევებული, სრულად გამომწვარი. ყურის სიგანე — 2,5 სმ, სისქე — 1,2 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,8 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵⁰, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ქუსლი ბორბლისებური, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული ორნამენტი, გამოყენებულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია ჭიქური, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1,0 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

წ ი დ ა¹⁵¹, რკინისა, მომცრო, უფორმო, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,7 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵², მოწითალო კეცით, ოდნავ დამრეცი კალთით, ქუსლი ბორბლისებრი, შუაში ამოტეხილი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს მწვანე ფონზე შესრულებული ცისფერი S-ისებრი სახეები. თიხა წმინდაა, სრულადაა გამომწვარი, ქუსლის ღმ — 7,6 სმ, კეცის სისქე — 1,0 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, სიღრმე — 2,5 მ.

მ ო ჭ ი ქ უ ლ ი კ ი რ ქ ე ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵³, მომწვანო-მოცისფრო, მოგრძო, უფორმო. II უბანი, № 2 სათავსო.

ც ხ ე ნ ი ს ა დ კ ა ზ მ უ ლ ო ბ ი ს ნ ა წ ი ლ ი¹⁵⁴, რკინის, დამზადებული ვიწრო და ბრტყელი ღეროთი, ცალი მხარე მომრგვალებული აქვს: სიგრძე — 7,7 სმ, სიგანე — მომრგვალებული ნაწილის ჩათვლით 5,7 სმ, ღეროს სიგანე — 0,5 სმ, II უბანი, გადანაყარ მიწაში.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵⁵, მოჩალისფრო კეცით, ტუჩიანი პირით, კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი, ყელის ღმ — 6,6 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2,4 მ.

რ კ ა ო რ კ ა პ ა¹⁵⁶, თავები და ბოლო გადახერხილი აქვს. სიგრძე — 15 სმ, II უბანი, № 2 ოთახი, სიღრმე — 2,9 მ.

კ ი რ ქ ე ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁵⁷, ურთიერთშედულებული მინის სქელი მასით, ეტყობა ძლიერი ცეცხლის კვალი, შესაძლოა მინის საღებავი ქურის ნატეხი

¹⁴⁷ 2-57-151, ძე. № 157.

¹⁴⁸ 2-57-152, ძე. № 162.

¹⁴⁹ 2-57-153, ძე. № 163, ტაბ. XXVII, 2.

¹⁵⁰ 2-57-154, ძე. № 164.

¹⁵¹ 2-57-155, ძე. № 165.

¹⁵² 2-57-156, ძე. № 167, ტაბ. XXXII, 2.

¹⁵³ 2-57-157, ძე. № 168, ტაბ. XLVI, 2.

¹⁵⁴ 2-57-158, ძე. № 172, ტაბ. XLIV.

¹⁵⁵ 2-57-159, ძე. № 173.

¹⁵⁶ 2-57-160, ძე. № 174, ტაბ. XLVI, 1.

¹⁵⁷ 2-57-161, ძე. № 176, ტაბ. XLVI, 2.

იყოს. სიგრძე — 10 სმ, სიგანე — 7 სმ, II უბანი, სათავსო № 2, სიღრმე — 2,9 მ.

ჭ უ რ ჯ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს მ ც ი რ ე ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵⁸, მოვარდისფრო კეცით, ზედაპირს ამკობს განივი თეთრი ზოლები და წიწვისებრი ორნამენტი. თიხა წმინდაა, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁵⁹, მოწითალო კეცით, ნაწილობრივ აღდგენილი, გაშლილი კალთით, ძირი ბრტყელი, დაბალი ქუსლით, თეთრად ანგობირებული ზედაპირი ცისფრადაა მოჭიქული. სრულადაა გამომწვარი. ქუსლის დმ — 8,6 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, № 1 სათავსო, სიღრმე — 3,25 მ.

ლ უ რ ს მ ა ნ ი¹⁶⁰, რკინისა, ფართო ქოლგისებური თავით, მოღუნული, ღეროთი, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2,3 მ.

ჯ ა მ ი ს „ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი“¹⁶¹, მოვარდისფრო, კეცით, ანგობირებულ ზედაპირს ამკობს ფრინველის თავ-კისერი და მცენარეული ორნამენტი. ფრინველის თავი ყვითლადაა შეღებილი, თვალი ყავისფრად, რტო-ყლორტები მწვანეა, გადაღვლეული აქვს კრიალა ჭიქური. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2,2 მ.

ს ა ს მ ი ს ი¹⁶², მოვარდისფრო კეცით, ნაკლული, ყელი საშუალო სიმაღლის, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი ძირით, სქელკედლიანი, მხარზე შემორჩენილია ყურის ნაშთი. სრულადაა გამომწვარი. ყელის დმ — 5,0 სმ, სიმაღლე — 7,0 სმ, ძირის დმ — 4,5 სმ, კეცის სისქე — 0,9 სმ, მუცლის დმ — 8 სმ, კოშკი № 5.

ლ ა მ ბ ა ქ ი, ს პ ი ლ ე ნ ძ ი ს¹⁶³, მცირე ზომის, ბრტყელი ბაკოთი, დმ. — 9 სმ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶⁴, მინის, მოყვითალო, გამჭვირვალე, დმ — 2,6 სმ, სისქე — 0,2 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი.

ს ა ს მ ი ს ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶⁵, მინის, მოყვითალო-თაფლისფერი, კიდებზომრგვალებული, ქუსლის დმ — 5,4 სმ, ღეროს დმ — 1,6 სმ, კედლის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶⁶, მონაცრისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი. სწორი გვერდითა და ბრტყელი ძირით, ზედაპირი ანგობირებული. ცისფრად მოჭიქული. სრულად გამომწვარი. სიმაღლე — 2,4 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,3 სმ, ძირის დმ — 3,7 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,7 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶⁷, ღია მწვანედ გამჭვირვალე, მინის, მრგვალ-განივკვეთიანი, წვრილად გრეხილი, ღეფორმირებული, დმ — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,5 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁶⁸ (2 ც), შავი მინის, ირიზებული, მრგვალ-

¹⁵⁸ 2-57-162, ძე. № 177.

¹⁵⁹ 2-57-163, ძე. № 178.

¹⁶⁰ 2-57-164, ძე. № 180.

¹⁶¹ 2-57-165, ძე. № 181, ტაბ. XXXV, 2.

¹⁶² 2-57-166, ძე. № 182.

¹⁶³ 2-57-167, ტაბ. XLIV.

¹⁶⁴ 2-57-168, ძე. № 186, ტაბ. XLVI, 1.

¹⁶⁵ 2-57-169, ძე. № 186, ტაბ. XLVI, 1.

¹⁶⁶ 2-57-170, ძე. № 188, ტაბ. XXXIX, 1.

¹⁶⁷ 2-57-191, ძე. № 183.

¹⁶⁸ 2-57-172, ძე. № 183.

განივკვეთიანი, გლუვხედაპირიანი, დმ — 0,7 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,5 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁶⁹, ღია მწვანე მინის, ირიზებული, ბრტყელ-განივკვეთიანი, ზურგდაღარული. დმ — 1,2 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,5 სმ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷⁰, შავი მინის, მრგვალგანივკვეთიანი, გლუვ-ხედაპირიანი, ქვემოდან წვეილი წრიული ღარით. დმ — 0,6 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷¹, შავი მინის, მრგვალგანივკვეთიანი, გლუვ-ხედაპირიანი, ქვემოდან წვეილი წრიული ღარით. დმ — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ ი¹⁷², ყურის თავის ნაშთით, ღია მოჩალისფროდ გამომწვარი, ცილინდრული მოყვანილობის, თიხა დამჭლევებულია, კეცი მკერივი, ყელის დმ — 5,4 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის ღეროს სიგანე — 4 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷³, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, ირიზებული. ბრტყელი, კიდეაწეული ბაკოთი, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

კ ე ჲ რ ი ს ტ ა ვ ი¹⁷⁴, ბრტყელი, მრგვალი, მოწითალოკეციაანი, ცისფრად მოჭიქული. დამზადებულია ჯამის გვერდის ნატეხისაგან. შუაში მრგვალი ხერე-ლით. დმ — 3 სმ, ხერელის დმ — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷⁵, ძლიერ ირიზებული, ღეფორმირებული, მრგვალგანივკვეთიანი, გლუვხედაპირიანი, დმ — 0,6 სმ, II უბანი, გადანაჟარ მიწაში.

მ ი ლ ი ლ უ ლ ო ვ ა ნ ი მ ვ ლ ი ს ა¹⁷⁶, ოთხწახნაგა, დამუშავებული, სიგრძე — 5,9 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷⁷, შავი კეცით, ჰქონდა ოდნავ გადაშლილი პირი, მომრგვალებული ბაკო, გამობერილი მუცელი, ოვალურად მორკალული ბრტყელღეროიანი ყური მიქერწილია მხარზე. თიხა შეიცავს მინარევებს. ყურის ღეროს სიგანე — 3 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷⁸, ღია მწვანე, გამჭვირვალე მინის, ირიზებული, მრგვალგანივკვეთიანი, მსხვილად გრებილი ღეროთი. დმ — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁷⁹, ღია მწვანე, გამჭვირვალე მინის, მრგვალ-

¹⁶⁹ 2-57-173, ბჟ. № 183.

¹⁷⁰ 2-57-174, ბჟ. № 187.

¹⁷¹ 2-57-175, ბჟ. № 189.

¹⁷² 2-57-176, ბჟ. № 190, ტაბ. XXIX.

¹⁷³ 2-57-177, ბჟ. № 192.

¹⁷⁴ 2-57-178, ბჟ. № 193, ტაბ. XLVIII, 2.

¹⁷⁶ 2-57-179, ბჟ. № 194.

¹⁷⁶ 2-57-180, ბჟ. № 195, ტაბ. XLVII.

¹⁷⁷ 2-57-181, ბჟ. № 191, ტაბ. XL, I.

¹⁷⁸ 2-57-182, ბჟ. № 197.

¹⁷⁹ 2-57-183, ბჟ. № 197.

განიკვეთიანი, წვრილად გრებილი, ღეროთი. დმ — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸⁰, ღია ლურჯი გამჭვირვალე მინის, მრგვალ-განიკვეთიანი, გლუვხედაპირიანი, ირიზებული, ზურგზე ოდნავ შესამჩნევია წიბოთი. დმ — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸¹, შავი მინის, ბრტყელგანიკვეთიანი, ზურგ-დაკბილული. დმ — 1 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 10 სმ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸², შავი მინის, მრგვალგანიკვეთიანი, გლუვი ხედაპირით. დმ — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი¹⁸³ (3 ც), წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი, ოდნავ ჩაღარული ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, კალთა დამრეცი, გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიან ზედაპირზე გადავლებულია ცისფერი ჭიქური. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული. სიმაღლე — 3,5, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸⁴, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიან შიდაპირზე გამოყვანილია ჭადრაკისებრი ორნამენტი, მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივია, გამოწვა არასრულია. დმ — 7,9 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჭ რ ა ქ ი¹⁸⁵, ნაკლული, ლეგან-ნაცრისფერი კეცი, ნიჟარისებრია, გამოყვანილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი დაფარულია მწვანე საღებავით და გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა სრულია. სიმაღლე — 3,4 სმ, პირის დმ — 9,3x5.6 სმ, ძირის დმ — 3,8 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჩ ი ბ უ ხ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸⁶, მოწითალო კეცით, ბაკო განიერი, შემორჩენილია სათუთუნის ნახევარი, გარედან რელიეფური წიბოთი და თოკისებრი ნაჭდეების მწკრივით. კეცი მკვრივია. პირის დმ — 3,3 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,1 მ.

მ ი ნ ი ს ტ უ რ ჭ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸⁷, ღია მოთაფლისფრო, სადა. კეცის სისქე — 0,1 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,8 მ.

ტ უ რ ჭ ლ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁸⁸, მწვანე გამჭვირვალე მინის, სწორი გვერდით, გამოყვანილი ქუსლით. ბრტყელი ძირით. ძირის დმ — 2,5 სმ, კედლის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,8 მ.

ტ უ რ ჭ ლ ი ს ყ ე ლ ი¹⁸⁹, მილისებრი, ორად გატეხილი, ღია მოყვითალო მინის, სქელი კედლით. თავსა და ბოლოში გაგანიერებული. დმ (შუა ნაწილში) 1,1 სმ, კედლის სისქე — 2,5 მ, II უბანი, № 5 კოშკი, სიღრმე — 0,8 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი¹⁹⁰, მოწითალო კეცით, შიდაპირზე ანგობით შესრულებულია მცენარეული ორნამენტი, მოჭიქულია ცისფრად. აქვს მცირე

¹⁸⁰ 2-57-184, პგ. № 197.

¹⁸¹ 2-57-185, პგ. № 200.

¹⁸² 2-57-186, პგ. № 200.

¹⁸³ 2-57-187, პგ. 201.

¹⁸⁴ 2-57-188, პგ. № 202, ტაბ. XXXVII.

¹⁸⁵ 2-57-189, პგ. № 203, ტაბ. XXXIX, 2.

¹⁸⁶ 2-57-190, პგ. № 204.

¹⁸⁷ 2-57-191, პგ. № 206.

¹⁸⁸ 2-57-192, პგ. № 206.

¹⁸⁹ 2-57-193, პგ. № 206.

¹⁹⁰ 2-57-194, პგ. № 207.

რე დიამეტრის გამჭოლი ხერელი. კეცი სრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე 0,9 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,8 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი¹⁹¹, ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, პირმოყრილი, ბრტყელბაკოიანი. მხარზე დაბერწილი პორიზონტალური ყურებით. გამოშვარია სრულად, ბაკოს სიგანე — 1,6 სმ, ყურის ღმ — 2 სმ, ყურის სიგანე — 10,0 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჯამის გვერდის ნატეხი¹⁹², მოწითალო კეცით, თეთრადანგობი-რებულ და ყვითელი საღებავით დაფარულ შიდაპირზე გადავლებულია კრიალა ჭიქური. თიხა განლექილია, გამოწვა სრული, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჯამის პირის ნატეხი¹⁹³, წითელი კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული. თეთრანგობიანი შიდაპირი დაფარულია მუქი მწვანე საღება-ვით და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა მინარევიანია, გამოწვა სრული. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ჯამის პირის ნატეხი¹⁹⁴, წითელი კეცით, ოდნავ გადაშლილი მომრგვალებული ბაკოთი. კიდე აკეცილი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მწვანეადაა მოჭიქული. კიდე გარედან დაფარულია ანგობით. თიხა განლექილია. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ხელადის ყურის ნატეხი¹⁹⁵, მოვარდისფრო კეცით, ბრტყელი, შუაში ჩაღარული. ყურის სიგანე — 3 სმ, სისქე — 1,6 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

კრამიტის ნატეხი¹⁹⁶, მოვარდისფრო კეცით, ღარისებრი, ზურგზე რელიეფური ორნამენტებით. თიხა მინარევიანია, გამოწვა არასრულია, კეცის სისქე — 1,5 სმ, კოშკი № 5, I ოთახი, სიღრმე — 2,5 მ.

ხელადის ძირ-გვერდის ნატეხი¹⁹⁷, თეთრი კეცით, ძირისაკენ შვეიწროებული კვერდით. ბრტყელი ძირით, ძირზე კონუსური შეერილით. თიხა განლექილია. კეცის სისქე — 0,5 სმ, შეერილის სიგრძე — 1,8 სმ, II უბანი, № 5 კოშკი, სიღრმე — 0,5 მ.

ჯამის ძირ-გვერდი¹⁹⁸, წითელი კეცით, კალთა დამრეცი, დაბალი ქუსლით, ბრტყელი ძირით. თეთრანგობიანი შიდაპირი დაფარულია მწვანე სა-ღებავით და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი ფოროვანია, გამოწ-ვა სრულია. კეცის სისქე — 1 სმ, ძირის ღმ — 10,3 სმ, II უბანი, თაღებიან კოშკსა და № 2 ოთახს შორის.

სამისის ყური¹⁹⁹, მოჩალისფრო, თავზე მეჭეჭით. ღმ — 1,2 სმ.

სამაჯურის ნატეხი²⁰⁰ (3 ც), შავი მინის, მრგვალგანიკვეთიანი ღეროთი, სადა ზედაპირიანი, ღმ — 0,6 სმ, II უბანი, წყლის კოშკი, სიღრმე — 0,7 მ.

სამაჯურის ნატეხი²⁰¹, შავი, კვეთში ოვალური, ზურგმომრგვალე-ბული, შიდაპირი მკვეთრად ჩაღარული. სადაზედაპირიანი. სიგანე — 0,8 სმ, სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5, სიღრმე — 0,6 მ.

¹⁹¹ 2-57-195, ძე. №212, ტაბ. XL, 1.

¹⁹² 2-57-196, ძე. №213.

¹⁹³ 2-57-197, ძე. № 214.

¹⁹⁴ 2-57-198, ძე. № 214.

¹⁹⁵ 2-57-199, ძე. № 215.

¹⁹⁶ 2-57-200, ძე. № 216.

¹⁹⁷ 2-57-201, ძე. № 217, ტაბ. XXX, 1.

¹⁹⁸ 2-57-202, ძე. № 218, ტაბ. XXXIII, 1.

¹⁹⁹ 2-57-203, ძე. № 219, ტაბ. XXX, 1.

²⁰⁰ 2-57-204, ძე. № 222.

²⁰¹ 2-57-205, ძე. № 221.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰², შავი მინის, თეთრად ირიზებული, მრგვალ-განივკვეთიანი, გლუვი, დმ — 0,5 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰³, ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, პირი მასიური, ყელი ძალზე დაბალი, მხარი გაშლილი, მხარს ამკობს რელიეფური სარტყელი, რომელზეც ურთიერთგადაშვეთი ირიბი ჭდეებია დატანილი. თიხა მინარევებიანია. ზედაპირი შებოლილი. ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, წყლის კოშკი № 5.

ქ ო თ ნ ი ს ყ ე ლ - პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁴, ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, პირი ოდნავ გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ყელი მაღალი, შემოსდევს ჩაღარული სარტყელი. თიხა მინარევებიანია, არათანაბრად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, წყლის კოშკი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁵, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, მკვეთრად დამრეცი კალთით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, წყლის კოშკი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁶, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, ბაკობრტყელი, ჩაღარული, ნაპირშემადლებული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი. შიდაპირი ანგობირებულია, სოსანისფრად მოჭიქული. ბაკოს სიგანე — 1 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, წყლის კოშკი № 5.

კ ე ც ი ს გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁷, მოწითალო კეცით, გარედან გაშვეებული. კეცი მკვრივია. გვერდის სიმაღლე — 4,1 სმ, კეცის სისქე — ფუძეში 3 სმ, სასახლის ხევი, ნამოსახლარი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁸, მოვარდისფრო კეცით, პირი მასიური, ბაკო ბრტყელი, კიდე მომრგვალებული, კალთა დაქანებული. კეცი მკვრივია, სრულადაა გამომწვარი; ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, კოშკი № 5.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁰⁹, მოვარდისფრო კეცით, კონუსური, თხელკლდოვანი, სრულად გამომწვარი, ყელის დმ — 3 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, ნამოსახლარი.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²¹⁰ (2 ც), წითელი კეცით, ოდნავ შევიწროებული გვერდით, ბრტყელი ძირით. ჰქონია ბრტყელი ყური. თიხა განლექილია. გამოწვა სრული. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის სიგანე — 1,9 სმ, სასახლის ხევი, ნამოსახლარი.

ქ ე ი ს ფ ი ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²¹¹ (3 ც), სწორი ზედაპირი შემკულია რელიეფური ორნამენტით. ფილის სისქე — 0,9 — 1,6 სმ. სასახლის ხევი, ნამოსახლარი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²¹², წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი, ამოღარული ბაკოთი, აკეცილი კიდით, დამრეცი კალთით,

²⁰² 2-57-206, ბე. № 221.

²⁰³ 2-57-207, ბე. № 225.

²⁰⁴ 2-57-208, ბე. № 225.

²⁰⁵ 2-57-209, ბე. № 226.

²⁰⁶ 2-57-210, ბე. № 226.

²⁰⁷ 2-57-211, ბე. № 227.

²⁰⁸ 2-57-212, ბე. № 227.

²⁰⁹ 2-57-213, ბე. № 227.

²¹⁰ 2-57-214, ბე. № 227.

²¹¹ 2-57-215, ბე. № 227.

²¹² 2-57-216, ბე. № 228.

თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი ფოროვანია, გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, ნამოსახლარი.

ქოთნის გვერდის ნატეხი²¹³, შავი კეცით, თიხა მინარევია, გამოწვა არასრული. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, „წყლის კარი“.

ჯამისპირ-გვერდის ნატეხი²¹⁴, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბაკო შიგნიდან ამოღარული. კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი. თეთრანგობიან შიდაპირზე გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5.

კვირისტავი²¹⁵, მოყვითალო კეცით, მრგვალი, ცალ მხარეს ოდნავ ამობურცული. კეცის სისქე — 1 სმ, დმ — 4,8 სმ, ხერელის დმ — 1,4 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,5 მ.

კვირისტავი²¹⁶, ქვის, ღია ნაცრისფერი, ფუძებრტყელი, ოდნავ ამო-ბურცული ზედაპირით და შუაში ხერელით. დმ — 4,2 სმ, ხერელის დმ — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,8 მ.

კვირისტავი ქვი²¹⁷, მოთეთრო, ნაპირნამოტეხილი, ცალ მხარეს ბრტყელი, მეორე მხარეს მომრგვალებული, შუაში წრიული გამჭოლი ხერელით. ხერელის დმ — 1,2 სმ, მთლიანი დმ — 4,0 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,8 მ.

ჭრაქის ყური²¹⁸, მოწითალო კეცით, ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, სრულად გამომწვარი. სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5.

ჯამისპირ-კიდის ნატეხი²¹⁹, მოვარდისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი — შუაში მკვეთრად ჩაღარული სწორი, შიდაპირი ანგობირებული, მწვანედ და ყავისფრად მოჭიქული. ბაკოს სიგანე — 1,0 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,55 მ.

ხელადის გვერდის ნატეხი²²⁰, მოვარდისფრო კეცით, გარეპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, ეტყობა ცეცხლში მოხვედრის კვალი. მხარზე შემოსდევს ორი ამოღარული სარტყელი. სრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, № 1 სათავსო, გადანაყარ მიწაში.

ჯამისპირ-კიდის ნატეხი²²¹, მოწითალო-მოვარდისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირი შემადლებული, კიდე სწორი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული, ბაკოს სიგანე — 1,1 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, № 1 სათავსო, გადანაყარ მიწაში.

ჯამისკალთის ნატეხი²²², მოვარდისფრო კეცით, შიდაპირი ანგობირებული, შემკულია ყავისფერი ხვეულებით, გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავები. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. გარეპირი ყავისფრადაა მოჭიქული. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, სათავსო № 2.

²¹³ 2-57-217, ტ. № 229.

²¹⁴ 2-57-218, ტ. № 230.

²¹⁵ 2-57-219, ტ. № 231, ტაბ. XLVIII, 2.

²¹⁶ 2-57-220, ტ. № 232, ტაბ. XLVIII, 2.

²¹⁷ 2-57-221, ტ. № 232, ტაბ. XLVIII, 2.

²¹⁸ 2-57-222, ტ. № 233.

²¹⁹ 2-57-223, ტ. № 235.

²²⁰ 2-57-224, ტ. № 239.

²²¹ 2-57-225, ტ. № 238.

²²² 2-57-226, ტ. № 239.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ი დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²²³, მოვარდისფრო-მონაცრისფრო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ნაპირშემადლებული, კიდე სწორი, შიდაპირი ანგობირებული, ცისფრად მოჭიქული. თიხა მინარევებიანი, სრულადაა გამოშვარი. ბაკოს სიგანე — 1,0 სმ, კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,6 — 2,2 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²²⁴, შავი მინის, მსხვილადგრებილი, მრგვალ-განიკვეთიანი, ერთ ადგილას დაბრტყელებული და შესქელებული ღეროთი. ღმ — 0,5 — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“, სიღრმე — 1,6 — 2,2 მ.

ო ბ ს ი დ ი ა ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²²⁵, ანატექცი, შავი, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 1,6 — 2,2 მ.

რ ქ ა გ ა დ ა ჭ რ ი ლ ი²²⁶, შუაში ოდნავ ამოღარულია. გარედან ემჩნევა მუშაობის კვალი. გაპრიალებულია, სიგანე — 11,5 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 4 მ.

რ ქ ა გ ა დ ა ჭ რ ი ლ ი²²⁷, წამახული, სიგრძე — 9,4 სმ, იქვე.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა წ ი ლ ი²²⁸, შეკოწიწებული, მოწითალო კეცით, სამტუნა, პირს ქვემოთ რელიეფური წიბო შემოუყვება. ყელის ძირზე და მხარზე კი ტალღისებური ხაზებისაგან შემდგარი სარტყელი. თიხა მინარევებიანია, არასრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, სათავსო № 1, სიღრმე — 4 მ.

ქ ო თ ნ ი ს ყ ე ლ - პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²²⁹, წითელი კეცით, შებოლილი, პირგადაშლილი, ბაკო გარედან შესქელებული და ამოღარული, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი. თიხა მინარევებიანი, გამოწვა სრულია, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 3 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²³⁰, მოწითალო-მოწალისფრო კეცით, ზედაპირზე ამოკაწრულია სწორხაზოვანი და ტალღისებრი სარტყელი. გამოწვა არათანაბარია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 3 მ.

კ რ ა მ ი ტ ო ს ნ ა ტ ე ხ ი²³¹, მოვარდისფრო კეცით, ღარისებრი, რელიეფური საყრდენი ქიმიტ. თიხა მინარევებიანია. კეცი მკვრივი, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 1,9 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²³², წითელი კეცით, პირგადაშლილი ბაკო შიგნიდან ამოღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, შიდაპირზე თეთრი ანგობით შესრულებულია გულისებრი გამოსახულებები, გადავლებულია მწვანე ჭიქური, რომელიც უანგობო ნაწილში ჩამუქებულია. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ბაკოს სიგანე — 1 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კარი“.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²³³, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი. თეთრანგობიან ბაკოზე ამოღარულია სამკუთხედები, მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით, დაღვენთილია ღვიძლის ფერი

²²³ 2-57-227, ძვ. № 241.

²²⁴ 2-57-228, ძვ. № 242.

²²⁵ 2-57-229, ძვ. № 242.

²²⁶ 2-57-230, ძვ. № 244 ტაბ. XVII.

²²⁷ 2-57-231, ძვ. № 245, ტაბ. XVII.

²²⁸ 2-57-232, ძვ. № 245.

²²⁹ 2-57-233, ძვ. № 246.

²³⁰ 2-57-234, ძვ. № 246.

²³¹ 2-57-235, ძვ. № 248, ტაბ. XLII, 2.

²³² 2-57-236, ძვ. № 249, ტაბ. XXXIII, 1.

²³³ 2-57-237, ძვ. № 250, ტაბ. XXXIX, 1.

ხალეები. შიდაპირზე გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,3 სმ, სასახლის ხევი, „წელის კარი“, კოშკი № 5.

ხ ე ლ ა დ ის ძ ი რ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁴, მოთეთრო კეცით, სქელკედლიანი, ქუსლი გამოყვანილი. ბრტყელი ძირით. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ძირის დმ — 4,8 სმ.

ხ ე ლ ა დ ის ყ ე ლ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁵, ყურის ძირით, მოვარდისფრო კეცით, გადავლებული აქვს თეთრი წერნაქი, ყელზე აქვს ოდნავ გამოხატული რელიეფური წიბო. კეცის სისქე — 0,4 სმ, ყურის სიგანე — 1,9 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁶, მოვარდისფრო კეცით, ზედაპირზე გადავლებულია თეთრი ხსნარი. თიხა განლექილია, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 5 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁷, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, კიდე აკეცილი; კალთა დამრეცი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარულია მარყუჟისებრი ორნამენტი. მოჭიქულია ცისფრად, თიხა შეიცავს მინარევებს. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,5 მ.

ქ ო თ ნ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁸, მონაცრისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ძალზედ დაბალი ყელით, მხრებში გამოხედილი, ზედაპირზე მორგვისეული ხაზებით. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,5 მ.

ქ ო თ ნ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²³⁹, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, დაბალი გვერდისაგან წიბოთი გამოყოფილი ყელით. ზედაპირი ამოღარული ხაზებითაა დაფარული. წიბო შემკულია ღრმად ნაჭდევი ირიბი ხაზებით. თიხა შეიცავს მინარევებს, შეიმჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²⁴⁰, მოვარდისფრო კეცით, გამოხედილი მუცლით, რომელსაც სამი ამოღარული სარტყელი შემოუყვება. ზედაპირი დაფარულია თეთრი წერნაქით. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის ყ ე ლ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²⁴¹, მოჩალისფრო კეცით, ფართო მხრებთან გაგანიერებული ყელით. მხარი შემკულია ამოღარულ სარტყელს შორის მოთავსებული ტალღოვანი ორნამენტით. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3 მ.

ხ ე ლ ა დ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი²⁴², მოვარდისფრო კეცით, შემკული ყოფილა შიგნიდან წნევით ამოყვანილი კაპებით. ზედაპირს არასრული გამოწვის გამო ჩალისფერი აქვს მიღებული, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3 მ.

²³⁴ 2-57-238, ძვ. № 252.

²³⁵ 2-57-239, ძვ. № 252.

²³⁶ 2-57-240, ძვ. № 252.

²³⁷ 2-57-241, ძვ. № 255.

²³⁸ 2-57-242, ძვ. № 256, ტაბ. XL, 2.

²³⁹ 2-57-243, ძვ. № 256.

²⁴⁰ 2-57-244, ძვ. № 256, ტაბ. XXX, 1.

²⁴¹ 2-57-245, ძვ. № 256, ტაბ. XXX, 1.

²⁴² 2-57-246, ძვ. № 257.

ხელადის გვერდის ნატეხი²⁴³, მოწითალო კეცით, ზედაპირზე ამოღარულია სწორხაზოვანი და ტალღისებური წრიული სარტყლები. თიხა-მინარევიანია, გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხე²⁴⁴ (2 ც), პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკო გარეთ გადაკეცილი. პირი პირდაპირ გადადის მხრებში, მხრებზე გამობერილი, ზედაპირზე მორგვისეული ხაზებით. თიხა მინარევიანია. გამოწვა არასრული. კეცის სიქე — 0,6 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,3 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 4 მ.

ქოთნის გვერდის ნატეხი²⁴⁵, მონაცრისფრო კეცით, გამობერილი გვერდით. ბრტყელი ძირით, შიდაპირზე მორგვისეული ხაზებით. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 4 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი²⁴⁶, მონაცრისფრო კეცით, დამრეცი გვერდით, ბრტყელი ძირით, ზედაპირი ამოღარული ხაზებითაა დაფარული. კეცი ფოროვანია, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 4 მ.

ქოთნის ყურის ძირის ნატეხი²⁴⁷, შავი კეცით, ბრტყელი, კეცი მკერივია, ყურის სიგანე — 5,1 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 4 მ.

ხელადის ძირ-გვერდის ნატეხი²⁴⁸, თეთრი კეცით, ძირისკენ შევიწროებული გვერდით, გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, ძირზე რადიალური ხაზებით. კეცი მკერივი, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,5 სმ, ძირის დმ — 4 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ხელადის პირ-ყელის ნატეხი²⁴⁹, წითელი კეცით, სწორი პირით, მრგვალი ბაკოთი, დაბალი ცილინდრული ყელით. ყელზე სამი ამოღარული წრიული სარტყელით, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყელის ს. — 4,8 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ხელადის გვერდის ნატეხი²⁵⁰ მოვარდისფრო კეცით. ზედაპირზე ამოკაწრული ტალღისებური ორნამენტით. კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე 2 მ.

ხელადის ყელის ნატეხი²⁵¹, წითელი კეცით, სამტუნა უნდა ყოფილიყო, დაბალი ყელით, ყელზე ერთი რელიეფური წიბოთი, კეცი ფოროვანია, გამოწვა არასრული. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ჩაფის გვერდის ნატეხი²⁵², წითელი კეცით, ზედაპირი დაფარულია მოთეთრო წერნაქით, ამოკაწრულია ურთიერთმონაცვლე წერილად ამოკაწრული სწორხაზოვანი და ტალღისებრი სარტყელები. თიხა მინარევიანია, გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

²⁴³ 2-57-247, ძვ. № 257.

²⁴⁴ 2-57-248, ძვ. № 258.

²⁴⁵ 2-57-249, ძვ. № 258.

²⁴⁶ 2-57-250, ძვ. № 258.

²⁴⁷ 2-57-251, ძვ. № 258.

²⁴⁸ 2-57-252, ძვ. № 259, ტაბ. XXX.

²⁴⁹ 2-57-253, ძვ. № 259.

²⁵⁰ 2-57-254, ძვ. № 259.

²⁵¹ 2-57-255, ძვ. № 259.

²⁵² 2-57-256, ძვ. № 259.

დერგის კედლის ნატეხი²⁵³, მოწითალო კეცით, შემკულია რელიეფური სარტყელით, რომელზედაც ტალღური ორნამენტი ამოღარული. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ქოთნის კედლის ნატეხი²⁵⁴, მოყვითალო კეცით, შემკულია წერილი ხაზების სარტყელით. ქვემოთ კი ტალღური სარტყელი შემოუყვება. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

დერგის კედლის ნატეხი²⁵⁵, მონაცრისფრო-მოვარდისფრო კეცით, შემკულია ამოღარული ტალღური სარტყელით. თიხა მინარევია. არასრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ქოთნის პირ-კედლის ნატეხი²⁵⁶, მოშავო-მონაცრისფრო კეცით, პირი გადაშლილია, მუცელი გამობერილი, ირგვლივ მორგვისეული ხაზები შემოუყვება. არასრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 2 მ.

ქოთნის ყურ-გვერდის ნატეხი²⁵⁷, რუხი კეცით, ბრტყელი ყური თავით და ძირით ოდნავ გამობერილ გვერდზეა დაძვრული. შეიმჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. თიხა დიდი რაოდენობით შეიცავს მინარევებს. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ყურის სიგანე — 2,5 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 1,7 მ.

ქოთნის ყურ-გვერდის ნატეხი²⁵⁸, რუხი კეცით, ბრტყელი ყური გამობერილ გვერდზეა დაძვრული. ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. თიხა დიდი რაოდენობით შეიცავს მინარევებს. გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის სიგანე — 3 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 1,7 მ.

ქოთნის პირ-ყურის ნატეხი²⁵⁹, რუხი კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, მხრებში გამობერილი, ბრტყელი ყური უშუალოდ პირიდან გამოდის, მის ზემოთ აკეთებს რკალს და ძირით მიძვრულია მხარზე. ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. თიხა დიდი რაოდენობით შეიცავს მინარევებს, კეცი ფორფანია, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 1 სმ, ყურის სიგანე — 3,5 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 1,7 მ.

ქოთნის ყურ-გვერდის ნატეხი²⁶⁰, რუხი კეცით, ბრტყელი ყური გამობერილ გვერდზეა მიძვრული. მხრის გასწვრივ ზედაპირი შემკული ყოფილა ამოღარული ჰორიზონტალური ხაზებით. ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ყურის სიგანე — 3 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 1,7 მ.

ქოთნის გვერდის ნატეხი²⁶¹, რუხი კეცით, მხრებში გამობერილი, მხარს ქვემოთ ამოღარული ტალღისებური ორნამენტი აა შემკული, ზედა-

²⁵³ 2-57-257, ტე. № 259.

²⁵⁴ 2-57-258, ტე. № 259.

²⁵⁵ 2-57-259, ტე. № 259.

²⁵⁶ 2-57-260, ტე. № 260, ტაბ. XL, 2.

²⁵⁷ 2-57-261, ტე. № 260.

²⁵⁸ 2-57-262, ტე. № 260, ტაბ. XL, 1.

²⁵⁹ 2-57-263, ტე. № 260, ტაბ. XL, 1.

²⁶⁰ 2-57-264, ტე. № 260, ტაბ. XL, 1.

²⁶¹ 2-57-265, ტე. № 260.

პირი ცეცხლისგანაა შებოლილი. თიხა შეიცავს მინარევებს. გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, № 1 ოთახი, სიღრმე — 4,7 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი²⁶², რუხი კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, ძალზე დაბალი ყელით, მხრებში მკვეთრად გამობერილი, ზედაპირზე მორგვისეული ხაზებით. თიხა შეიცავს მინარევებს. გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი²⁶³, რუხი კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ძალზე დაბალი ყელით, გამობერილი გვერდით. ზედაპირზე მორგვისეული ხაზებით, თიხა შეიცავს მინარევებს, გამოშვარია არასრულად, ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. კეცის სისქე — 0,5 სმ, ბაკოს სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი²⁶⁴, მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, ძალზე დაბალი ყელით, მხრებში მკვეთრად გამობერილი, ზედაპირზე მორგვისეული ხაზები შეიმჩნევა. შემკული ყოფილა ამოღარული, ტალღისებრი ორნამენტით. გამოშვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5.

ხელადის ყურის ნატეხი²⁶⁵, მოვარდისფრო კეცით, ოვალურგანივკვეთიანი, თავით უშუალოდ პირზე ყოფილა მიძერწილი. გამოშვარია სრულად. ყურის სიგანე — 2,2 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, სიღრმე — 3 მ.

ხელადის ყელ-ყურის ნატეხი²⁶⁶, მოვარდისფრო კეცით, მაღალი ეიწრო ყელით, მრგვალგანივკვეთიანი ყური თავით პირს ქვემოდაა დაძერწილი. ზედაპირი თეთრი წერნაქითაა დაფარული. თიხა განლექილია, გამოშვარია სრულად. ყელის დმ — 2 სმ, ყურის დმ — 1 — 2 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, დასავლეთი ნაწილი.

ხელადის პირ-გვერდის ნატეხი²⁶⁷, ჩალისფერი კეცით, დამრეცი გვერდით, ბრტყელი ძირით, თიხა განლექილია, გამოშვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, დასავლეთი ნაწილი.

ხელადის ყურის ნატეხი²⁶⁸, რუხი კეცით, ოვალურგანივკვეთიანი, ძირთან თითონ ანაბეჭდით, შიდაპირზე მორგვისეული ხაზები ემჩნევა. კეცო ფოროვანია, გამოშვარია არასრულად. ყურის სიგანე — 3,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 5, დასავლეთი ნაწილი.

ჩაფის პირ-გვერდის ნატეხი²⁶⁹, მონაცრისფრო კეცით, სწორი პირი გარედან შესქელებულია, ფართო ყელით, ყელს ოდნავ გამოხატული რელიეფური წიბო შემოუყვება. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი²⁷⁰, მონაცრისფრო კეცით, გადაშლილი პირით. მომრგვალებული ბაკოთი, ყელდაბალი, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი ყური თავით მხარზეა დაძერწილი. ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების

²⁶² 2-57-266, ბვ. № 264.

²⁶³ 2-57-267, ბვ. № 264.

²⁶⁴ 2-57-268, ბვ. № 264, ტაბ. XL, 2.

²⁶⁵ 2-57-269, ბვ. № 265.

²⁶⁶ 2-57-270, ბვ. № 266, ტაბ. XXX, 1.

²⁶⁷ 2-57-271, ბვ. № 267.

²⁶⁸ 2-57-272, ბვ. № 267.

²⁶⁹ 2-57-273, ბვ. № 271.

²⁷⁰ 2-57-274, ბვ. № 271, ტაბ. XL, 2.

კვლი. გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,3 სმ. ყურის სიგანე — 2,7 სმ. სასახლის ხევი. კოშკი № 2.

ქოთნის ძირ-გვერდის ნატეხი²⁷¹, მონაცრისფრო კეცით, დამრეცი კალთით, ბრტყელი ძირით. ზედაპირი შებოლილია. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8 — 2 მ.

ხელადის გვერდის ნატეხი²⁷², მოვარდისფრო კეცით, გამობერილი მუცლით. ზედაპირი თეთრი წერნაქათაა დაფარული. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 2 მ.

ხელადის გვერდის ნატეხი²⁷³, მოწალისფრო კეცით, ზედაპირი ნაპრიალები აქვს. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,3 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8-2 მ.

ხელადის ყელის ნატეხი²⁷⁴, მოწალისფრო კეცით, საშუალო სიმაღლის, ფუძისკენ გაფართოებული, ზედაპირი ნაპრიალები აქვს. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8-2 მ.

ობსიდიანის ნატეხები²⁷⁵ (3 ც), წარმოადგენს თხელ ანატეკებს, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,6 მ.

ჩაფის პირ-ყელის ნატეხი²⁷⁶, მონაცრისფრო კეცით, გადაშლილი პირით, მომრგვალებული ბაჯითი. ფართო ყელით. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, ბაჯის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,6 სმ.

ხელადის ყელ-გვერდის ნატეხი²⁷⁷, მოვარდისფრო კეცით, მაღალი ცილინდრული ყელით. მხრებში გამობერილი. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,6 მ.

სფეროკონუსის გვერდის ნატეხი²⁷⁸, მოთეთრო-მოვარდისფრო კეცით, სქელკედლიანია, ზედაპირზე შტამპური წესით დატანილია სხვადასხვა ორნამენტი (წიწვისებრი, წერტილ-წრეები. ვარდულები) და ამოღარულია სწორხაზოვანი 3 წრიული სარტყელი, თიხა განლექილია, გამოწვა არასრული, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1 მ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი²⁷⁹, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაჯითი, აკეცილი კიდით, დამრეცი კალთით, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1 მ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი²⁸⁰, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაჯითი, აკეცილი კიდით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ყვითელი საღებავით, საღებავზე ჭიქურით კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის ხევი. კოშკი № 1, სიღრმე — 1 მ.

²⁷¹ 2-57-275, ბე. № 274.

²⁷² 2-57-276, ბე. № 276.

²⁷³ 2-57-277, ბე. № 276.

²⁷⁴ 2-57-278, ბე. № 276.

²⁷⁵ 2-57-279, ბე. № 277.

²⁷⁶ 2-57-280, ბე. № 278.

²⁷⁷ 2-57-281, ბე. № 278.

²⁷⁸ 2-57-282, ბე. № 279, ტაბ. XXX, 2.

²⁷⁹ 2-57-283, ბე. № 280.

²⁸⁰ 2-57-284, ბე. № 280.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸¹, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, ბრტყელი ყური, პირზე გადადის, სადაც დაძერწილია ბრტყელი მეჭეჭისებრი კოპი. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული. კეცის სისქე — 1,1 სმ, ყურის სიგანე — 3,7 სმ, სასახლის ხევი, კოშკი № 1, სიდრბე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸², წითლად გამომწვარი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ყავისფერი საღებავით. გარეთა პირზეც ყავისფერი საღებავის ბრტყელი ზოლებია გამოყვანილი. ორივე მხრივ გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კოშკი“.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸³, წითელი კეცით, თეთრანგობიანი შიდაპირზე ამოკაწრულია სხვადასხვა ორნამენტი. მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით, დაღვენთილია ღვიძლისფერი საღებავის ხალები, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კოშკი“.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸⁴, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიანი შიდაპირზე ერთმანეთში გაღვრილია მწვანე და ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კოშკი“.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸⁵, წითელი კეცით, ერთი გამჭოლი ხერელით. თეთრანგობიანი შიდაპირზე გადავლებულია მწვანე ჭიქური. გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის ხევი, „წყლის კოშკი“.

მ ო ნ ე ტ ე ბ ი²⁸⁶ (7 ც), ვერცხლის, არაბული წარწერით, ერთი გახერეტილი. სოფ. პაღლო.

ი ს რ ი ს პ ი რ ი²⁸⁷, რკინის, ყუნწიანი, სამფრთიანი, სიგრძე — 1,4 სმ, ფრთების სიგანე — 0,6 სმ.

ს ა მ ა რ თ ე ბ ე ლ ი²⁸⁸, რკინის ძელის ტარით, რომელიც დამაგრებულია რკინის მანჭვლებით. სიგრძე — 10 სმ, ტარის სიგრძე — 8,5 სმ, სამგორის არხი.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁸⁹, თეთრი კეცით, ყელის ფუძე ორნამენტირებულია ნაეკვნი და ტალღისებური სარტყელით. თიხა განლექილია, კეცი მკვრივია, გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 0,6 სმ. ყელის ღმ — 3,2 სმ, კოშკი № 5.

ღ ი ლ ი²⁹⁰, ძვლის კვირისტავის ფორმის, გარშემო გასდევს ამოკაწრული წერტილ-წრეები, რომელთა შორისაც ორ-ორი ვერტიკალურად განლაგებული პატარა წერტილ-წრეებია ამოკვეთილი. ღილი წითლად შეღებილი, ღმ — 2 სმ, ოთახი № 2, სიდრბე — 1 მ.

ჭ უ რ ჭ ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი²⁹¹ (5 ც), მომწვანე გამჭვირვალე მინის, პირგადაშლილი, თხელკედლიანი, სისქე — 0,2 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიდრბე — 2,3 მ.

²⁸¹ 2-57-285, ბე. № 283.

²⁸² 2-57-286, ბე. № 285.

²⁸³ 2-57-287, ბე. № 285.

²⁸⁴ 2-57-288, ბე. № 285.

²⁸⁵ 2-57-289, ბე. № 285.

²⁸⁶ 2-57-290, ბე. № 287.

²⁸⁷ 2-57-291, ბე. № 289, ტაბ. XLIII.

²⁸⁸ 2-57-292, ბე. № 288, ტაბ. XLVII.

²⁸⁹ 2-57-293, ბე. № 293.

²⁹⁰ 2-57-294, ბე. № 295, ტაბ. XLII.

²⁹¹ 2-57-295, ბე. № 297.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹², წითელი კეცით, ღარისებრი, ორმხრივ წითლად შეღებილი. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული. კეცის სისქე — 2,7 სმ, II უბანი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8—2 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹³, წითელი კეცით, ბრტყელი, გვერდაკეცილი, ზედაპირზე სწორი და ტალღისებრი ღარებით. შემორჩენილია წითელი საღებავის კვალი. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 2,1 სმ, აკეცილი გვერდის სიმაღლე — 5 სმ, II უბანი, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8—2 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹⁴, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, გვერდაკეცილი, ცენტრში მაღალი სადინარი ხერელით. შეღებულია წითლად. გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 2,2 სმ, აკეცილი გვერდის სიმაღლე — 4,5 სმ, ხერელის ს. — 5,5 სმ, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8—2 მ.

დ ე რ გ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹⁵, წითელი კეცით, სქელკედლიანი, გვერდი ძირისაკენ შევიწროვებული, ძირი ბრტყელი, გვერდზე ძირისაკენ შემკულია სამი ნაკეჭნი სარტყელი. კეცის სისქე — 1,7 სმ, ძირის ღმ — 14 სმ, კოშკი № 1, სიღრმე — 1,8—2 მ.

ს ა დ დ ვ ე ბ ლ ი ს ყ ე ლ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი²⁹⁶, წითელი კეცით, ფართო ცილინდრული ყელით, მხრებში გამობერილი, მხარზე პორიზონტალურად დაძვრილია მასიური, ბრტყელი ყური, ზურგზე ოდნავ შესამჩნევია ქედი. თიხა მინარევია, გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ყელის ღმ — 14 სმ, ყურის სიგანე — 6 სმ, კოშკი № 1.

ხ ე ლ ს ა ფ ქ ე ვ ა ვ ი ს ზ ე დ ა ქ ე ა²⁹⁷, ფოროვანი, მრგვალი, შუაში ხერელით, ღმ — 34, სისქე — 6 სმ, კოშკი № 5.

ხ ე ლ ს ა ფ ქ ე ვ ა ვ ი ს ზ ე დ ა ქ ე ა²⁹⁸, მრგვალი, შუაში და კიდეზე ხერელით. ღმ — 32 სმ, სისქე — 8 სმ, კოშკი № 5.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი²⁹⁹, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია ორნამენტი, რომელიც მოყვითალო და მწვანე საღებავითაა მოხატული, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ქუსლის ღმ — 7,6 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ძ ი რ ი³⁰⁰, ღია მწვანე, გამჭვირვალე მინის, შუაში ჭიპით. ირიბებული. ძირის ღმ — 5,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

მ ი ლ ი ს პ ი ლ ე ნ პ ი ს³⁰¹, დეფორმირებული, ერთი სამანჭველ ხერელით, შემორჩენილი სიგრძე — 7,8 სმ, სიგანე — 2,2 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰², მოწალისფრო კეცით, ღარისებრი, ზედაპირზე რელიეფური ორნამენტით, თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია კარგად, კეცის სისქე — 1,6 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

მ ი ნ ი ს ს ა ხ ა რ შ ი ა ბ ა ზ ა ნ ი ს კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰³, კირქვაზე

²⁹² 2-57-57-296, ძე. № 268, ტაბ. XVII, 1.

²⁹³ 2-57-297, ძე. № 268, ტაბ. XLII, 1.

²⁹⁴ 2-57-298, ძე. № 269, ტაბ. XLII, 1.

²⁹⁵ 2-57-299, ძე. № 272, ტაბ. XLI, 2.

²⁹⁶ 2-57-300, ძე. № 292.

²⁹⁷ 2-57-301, ძე. № 290.

²⁹⁸ 2-57-302, ძე. № 291.

²⁹⁹ 2-57-303, ძე. № 298.

³⁰⁰ 2-57-304, ძე. № 299, ტაბ. XLVI.

³⁰¹ 2-57-305, ძე. № 300, ტაბ. XLVI.

³⁰² 2-57-306, ძე. № 301.

³⁰³ 2-57-307, ძე. № 302, ტაბ. XLVI, 2.

დალღობილია სხვადასხვა ელფერის მწვანე მინა, მინის ფენის სისქე — 1,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჩ ა ფ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰⁴, მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ყელი მაღალი, მხარი გაშლილი, პირს ქვემოთ შემოსდევს რელიეფური წიბო, მხარს კი წმინდა ღარები ამკობს. პირსა და მხარზე მიძერწილია ბრტყელი, ოვალურგანივკვეთიანი ყური. ზედაპირი თეთრადან ანგობირებული. თიხა მინარეგებიანია, არასრულადაა გამომწვარი, პირის ღმ — 9,6 სმ, ყურის სიგანე — 4 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰⁵, მოვარდისფრო-მოჩალისფრო კეცით, ბრტყელი გვერდაკეცილი, თიხა მსხვილმინარევიანი, სრულად გამომწვარი, გვერდის ძირთან ორი ჩაღრმავებული ნიშით. გვერდის სიმაღლე 4,2 სმ, სისქე — 2 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰⁶, მოჩალისფრო კეცით, ღარისებრი, ზურგზე საბჯენი ქედით, არასრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 1,1 სმ, უბანი II, ქვეუბანი V, სიღრმე — 3 მ.

კ ე ი რ ი ს ტ ა ვ ი³⁰⁷, ნაკლული, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, გამომწვარია სრულად, კედლის სისქე — 0,8 სმ, ღმ — 4,9 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰⁸, მოწითალო კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე მწვანე საღებავის ზოლებია გამოყვანილი, გადასმული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გარეპირზე დაღვენთილია თეთრი ანგობი. კეცი მკვრივია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁰⁹, მოჩალისფრო კეცით, გადაშლილი პირით, ბრტყელი ბაკოთი. კიდე აკეცილი, კალთა გადაშლილი, გარეპირზე გადასმულია წითელი წერნაქი, კეცი ფოროვანია, გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹⁰, მონაცრისფრო კეცით, გადაშლილი პირით, ბაკო მომრგვალებული, დაბალი ყელით, მხრებში გამობერილი. შიდა და გარეპირზე ემჩნევა მორგვისეული ხაზები. თიხა შეიცავს მინარეგებს, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ბაკოს სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹¹, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, ბაკო მომრგვალებული, მკვეთრად გადაშლილი კალთით, განიერი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 10 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი³¹² (2 ც), მოწითალო კეცით, თეთრანგობიანი შიდაპირი შეღებილია მწვანედ, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გა-

³⁰⁴ 2-57-308, ბე. № 304, ტაბ. XLI, 1.

³⁰⁵ 2-57-309, ბე. № 305, ტაბ. XLII, 2.

³⁰⁶ 2-57-310, ბე. № 306, ტაბ. XLII, 2.

³⁰⁷ 2-57-311, ბე. № 307.

³⁰⁸ 2-57-312, ბე. № 309.

³⁰⁹ 2-57-313, ბე. № 308.

³¹⁰ 2-57-314, ბე. № 310.

³¹¹ 2-57-315, ბე. № 311, ტაბ. XXXIII, 1.

³¹² 2-57-316, ბე. № 311.

მომწვარია სრულად, კეცი სისქე — 0,9 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹³, მოვარდისფრო-მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კილით, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე გადავლებულია მწვანე ჭიქური. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს³¹⁴, ნატეხი მოწითალო კეცით, დამრეცი კალთით, შემადლებული ქუსლით. ბრტყელი ძირით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ცისფერი და შავი საღებავებით, გადავლებულია უხარისხო ჭიქური. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 7,2 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი, სიღრმე — 1 მ.

მ ი ლ ი³¹⁵, მწვანედ გამჭვირვალე, მიწის, სიგრძე — 8 სმ, ღმ — 1,1 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹⁶, მოჩაღისფრო კეცით, გამობერილი გვერდით, ოდნავ გამოყოფილი ქუსლით. ბრტყელი ძირით, თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,2 სმ, ძირის ღმ — 4,2 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი³¹⁷, წითელი კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრული ხაზებით გამოყვანილია ჭადრაკისებრი ორნამენტი. მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით, დაღვენილია ღვიძლისფერი ხალები, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი ფოროვანია, გამოწვა სრულია, ქუსლის ღმ — 6,8 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹⁸, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, შემადლებული ღიდი ღმ-ის ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ცისფერი, ღვიძლისფერი და ყვითელი საღებავის ხალებით და ზოლებით. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ძირის ღმ — 12 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³¹⁹, შავი კეცით, პირგადაშლილი, მომრგვალებული ბაკოთი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³²⁰, შავი კეცით, პირგადაშლილი, მრგვალი ბაკოთი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³²¹, მონაცრისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი; მხარზე მორგვისეული ხაზებით და ამოღარული ტალღისებრი სარტყელით. გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ. ბაკოს სიგანე — 1 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

³¹³ 2-57-317, ჟ. № 315, ტაბ. XXXI, 2.

³¹⁴ 2-57-318, ჟ. № 316, ტაბ. XXXVI.

³¹⁵ 2-57-319, ჟ. № 317, ტაბ. XLVI, 1.

³¹⁶ 2-57-320, ჟ. № 328, ტაბ. XXX, 1.

³¹⁷ 2-57-321, ჟ. № 320.

³¹⁸ 2-57-322, ჟ. № 319.

³¹⁹ 2-57-323, ჟ. № 322, ტაბ. XL, 2.

³²⁰ 2-57-324, ჟ. № 322.

³²¹ 2-57-325, ჟ. № 322.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი³²², შავი კეცით, პირგადაშლილი, მრგვალი ბაკოთი, ყელდაბალი, მხარზე ამოღარული და ღრმე ნაჭდეუების სარტყლით. თიხა მინარევიანია, გამოწვა არასრული, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი³²³, ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ძლიერ დაბალი ყელით, ფართო მხრით, სრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი³²⁴, ლეგა მონაცრისფრო კეცით, პირი ოდნავ გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, მხარი დამრეცი, ზედაპირი შავად შებოლილი, ეტყობა მორგვისმიერი ხაზები, თიხა მინარევიანია, არასრულად გამოშვარი. ბაკოს სიგანე — 0,4 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, II უბანი, ქვეუბანი VI, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ქოთნის პირ-გვერდის ნატეხი (2 ც)³²⁵, მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო შესქელებული, ყელი დაბალი, თიხა მინარევიანია, სრულად გამოშვარი. ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5—2 მ.

ჯამის ძირ-ქუსლის ნატეხი³²⁶, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი ძირით, შუაში ამოტეხილი, შიდაპირი ანგობიერებული, ცისფრად მოჭიქული, კეცი მკვრივია, სრულად გამოშვარი, ქუსლის ღმ — 6,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯამის ქუსლი³²⁷, მოწითალო კეცით, ძირშედრეკებული, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად. ცენტრში გახვერტილია. გამოშვარია სრულად, ქუსლის ღმ — 6,3, ხერელის ღმ — 1,1 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი³²⁸, მოწითალო კეცით, მკეთრად გადაშლილი პირითა და კალთით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად. გამოშვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი³²⁹, წითელი კეცით, სწორი პირით, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კილით, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუევები. გადავლებულია ცისფერი ჭიქური. კეცი ფოროვანია, კეცის სისქე — 0,9 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხები (2 ც)³³⁰, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად, გარეპირზე წასმულია ცისფერი საღებავი. თიხა განლექილია, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი³³¹, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარულია ხაზებით გამოყვანილია ორნამენტი, მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. დაღვენთილია ყავისფერი ხალები და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე

³²² 2-57-326, ძვ. № 322.

³²³ 2-57-327, ძვ. № 322, ტაბ. X, 2.

³²⁴ 2-57-328, ძვ. № 322, ტაბ. X, 2.

³²⁶ 2-57-329, ძვ. № 322.

³²⁸ 2-57-330, ძვ. № 323.

³²⁷ 2-57-331, ძვ. № 323.

³²⁸ 2-57-332, ძვ. № 323.

³²⁹ 2-57-333, ძვ. № 323, ტაბ. XXXI, 1.

³³⁰ 2-57-334, ძვ. № 323, ტაბ. XXXI, 2.

³³¹ 2-57-335, ძვ. № 324.

ჭიქური. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ძირის ღმ — 8,1 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³², მოყვითალო კეცით, დაბალი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ყვითელი და ღვიძლისფერი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა სრულია, კეცი მკვრივი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 0 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³³, წითელი კეცით, მკვეთრად დამრეცი კალთით, შემადლებული ქუსლით, ბრტყელი ძირით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁴, წითელი კეცით, შემადლებული ქუსლით, ბრტყელი ძირით, შიდაპირის ცენტრი თეთრი ანგობითაა დაფარული, მოხატულია მწვანე და ღვიძლისფერი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა განლექილია. კეცის სისქე — 0,8 სმ, ღმ — 7,4 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁵, მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი, მომრგვალებული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია წვეილ-წვეილი წრიული სარტყელები. მოხატულია ყავისფერი საღებავით, კეცის სისქე — 1 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁶, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, შემადლებული ქუსლით, ბრტყელი ძირით. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია წვეილ-წვეილი რადიალური ხაზები. მოხატულია ყვითელი, ცისფერი და ღვიძლისფერი საღებავებით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი ფოროვანია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ქუსლის ღმ — 6,8 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁷, მოწალისფრო კეცით, სწორი პირით, ბაკო შესქელებული, დაბალი ყელით, მხრებში გამობერილი, ბრტყელი ყური პირზეა მიძერწილი. პირს ქვემოთ მოუყვება რელიეფური წიბო. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, პირის ღმ — 5,2 სმ, ყურის სიგანე — 3,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁸, მოწალისფრო კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, კალთა დამრეცი, ორივე მხრიდან მწვანეადაა მოჭიქული. გარე პირი შედარებით ღია მწვანეა. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³³⁹, მოწითალო კეცით, თეთრად ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრული ყოფილა ფრინველის გამოსახულება. შემორჩენილია ქვედა კიდეურები, რომლებზედაც დადებულია მოყვითალო საღებავი.

³³² 2-57-336, ბე. № 324.

³³³ 2-57-337, ბე. № 324, ტაბ. XXXIV, 2.

³³⁴ 2-57-338, ბე. № 324.

³³⁵ 2-57-339, ბე. № 324,

³³⁶ 2-57-340, ბე. № 324.

³³⁷ 2-57-341, ბე. № 325, ტაბ. XXIX.

³³⁸ 2-57-342, ბე. № 330.

³³⁹ 2-57-343, ბე. № 331, ტაბ. XXXV, 2.

კიდურების სიახლოვეს ღვიძლისფერი საღებავის სამ-სამი ხალია დაღვენთილი. ანგობირებულია გარეპირი და შემკულია ღვიძლისფერი საღებავის ასწერივი ზოლებით. ორივე მხრიდან გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁰, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მომრგვალებული, საშუალო სიმაღლის, ცილინდრული ყელით, მხრებში გამობერილი, ბრტყელი ყური თავით, პირს ქვემოთაა მიძერწილი. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,4 სმ, პირის დმ — 3,8 სმ, ყურის სიგანე — 2,8 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი³⁴¹ (2 ც), წითელი კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქსელით. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარულია ორნამენტი, რომელზედაც დაღვენთილია ღვიძლისფერი ხალები და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ძირის დმ — 7,3 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴², რუხი კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე დაღვენთილია ღვიძლისფერი საღებავის ხალები, გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ II უბანი, VII ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴³, მოწითალო კეცით, თეთრად ანგობირებულ ზედაპირზე შემორჩენილია ამოკაწრული ორი ზოლი, მათ შორის დადებულია მუქი ყავისფერი საღებავის სამი ხალი. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁴, მოწითალო კეცით, ბაკო განიგვეთში სამკუთხაა, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, თეთრად ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია მწვანედ და ღვიძლისფერი საღებავით, გარეპირი შემკულია ღვიძლისფერი საღებავის ბრტყელი, ვერტიკალური ზოლებით. ორივე მხრიდან გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁵, მოწითალო კეცით, თეთრანგობირებულ შიდაპირზე მწვანე და ღვიძლისფერი საღებავით გამოყვანილია რთული ორნამენტი, გარე პირი შემკულია ღვიძლისფერი საღებავის ვერტიკალური ზოლებით. ორივე მხრიდან გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁶, წითელი კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით ბაკო მომრგვალებული, კალთა დამრეცი, ორივე მხრიდან ნაპრიალებია. კეცის სისქე — 0,7 სმ II უბანი, IV ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁷, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრანგობიან ზედაპირზე დადებულია მწვანე საღებავი და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,8 სმ, დმ — 7,7 სმ.

³⁴⁰ 2-57-344, ძვ. № 332, ტაბ. XXVII, 2.

³⁴¹ 2-57-345, ძვ. № 333, ტაბ. XXXV, 1.

³⁴² 2-57-346, ძვ. № 333.

³⁴³ 2-57-347, ძვ. № 333.

³⁴⁴ 2-57-348, ძვ. № 334, ტაბ. XXXVII.

³⁴⁵ 2-57-349, ძვ. № 335, ტაბ. XXXVII.

³⁴⁶ 2-57-350, ძვ. № 336.

³⁴⁷ 2-57-351, ძვ. № 337, ტაბ. XXXI, 2.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁸, უფერული მინის, გადაშლილი პირით, მკვეთრად გამოხედილი გვერდით, კედლის სისქე — 0,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჭ რ ა ქ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁴⁹, მოწითალო კეცით, ნიჟარისებრი, გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის დმ — 4,4 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი.

კ ვ ი რ ი ს ტ ა ვ ი³⁵⁰, მონაცრისფრო ქვის, წაკვეთილი კონუსისებრი, დაბრტყელებული ფუძით. დმ — 3,4 სმ, ხერელის დმ — 1 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵¹, მოწითალო კეცით ოდნავ პირგადაშლილი, ჩაღარული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მოცისფროდ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵², წითელი კეცით, პირგადაშლილი, თეთრ ანგობზე ცისფრად მოჭიქული, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵³, წითელი კეცით, კიდე აკეცილი, ბაკო ჩაღარული, თეთრ ანგობზე მოჭიქულია ცისფრად. შეშეკულია ამოღარული ორნამენტით. კარგად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵⁴, წითელი კეცით, შიშველ კეცზე თეთრი ანგობით. მოხატული და მწვანედ მოჭიქული. ქუსლი გამოყოფილია, ძირი ბრტყელი, დმ — 10 სმ, სიმაღლე — 1 სმ, II უბანი, V ქვეუბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵⁵, მოვარდისფრო კეცით, თეთრ ანგობზე მწვანედ მოჭიქული. ქუსლი მცირედ გამოყოფილი, ძირი ბრტყელი, თიხა კარგადაა განლექილი. დმ — 10 სმ, სიმაღლე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵⁶, მოყავისფრო კეცით, გადასმული აქვს წერნაქი და გაპრიალებულია. არასრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁵⁷, წითელი კეცით, შიშველ კეცზე თეთრი ანგობით. მოხატული და ცისფრად მოჭიქული. კიდე აკეცილი, ჩაღარული ბაკოთი. თიხა კარგადაა განლექილი, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)³⁵⁸, მოჩალისფრო კეცით, გადაშლილი პირით და კალთით გამოყოფილი, ოდნავ შეღრმავებული ქუსლით. ორივე მხრიდან მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ. II უბანი, III ქვეუბანი, ქვეერის გვერდით.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი³⁵⁹, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიან

³⁴⁸ 2-57-352, ძე. № 338, ტაბ. XLVI, 2.

³⁴⁹ 2-7-353, ძე. № 339.

³⁵⁰ 2-57-354, ძე. № 340, ტაბ. XLVIII, 2.

³⁵¹ 2-57-355, ძე. № 341.

³⁵² 2-57-356, ძე. № 341.

³⁵³ 2-57-356/1, ძე. № 341.

³⁵⁴ 2-57-357, ძე. № 342, ტაბ. XXXII, 2.

³⁵⁵ 2-57-358, ძე. № 358.

³⁵⁶ 2-57-359/1, გვ. № 343.

³⁵⁷ 2-57-360, ძე. № 344, ტაბ. XXXII, 2.

³⁵⁸ 2-57-361, ძე. № 345.

³⁵⁹ 2-57-352, ძე. № 346.

შიდაპირზე ამოკაწრულია გეომეტრიული ორნამენტი, რომელზედაც დადებულია მოყავისფრო საღებავი. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 1,2 სმ, ქუსლის ღმ — 8,5 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი³⁶⁰, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიან შიდაპირზე დაღვენთილია ღვიძლისფერი, მწვანე და მოყვითალო საღებავის ხალები. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 1 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)³⁶¹, მოწითალო კეცით, გაშლილი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრული ხაზებით გამოყვანილია მცენარეული და გეომეტრიული ორნამენტი, რომელიც დაფარულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით. ზოგან დაღვენთილი აქვს ღვიძლისფერი ხალები, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶², მოვარდისფრო კეცით, ღარისებრი, ზედაპირზე საყრდენი ქიმიტ. თიხა შეიცავს მინარევებს, კეცი მკვრივია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1,5 სმ, II უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ქ ი ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶³, მოწითალო კეცით, სწორი თხელი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, სწორი გვერდით, ორივე მხრიდან მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)³⁶⁴, მოწითალო კეცით, ოდნავგადაშლილი პირით, ბაკო მომრგვალებული, ბორბლისებრი ქუსლით, ოდნავ მხრიდან მოჭიქულია ცისფრად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 8,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶⁵, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან ზედაპირზე ამოღარული ხაზებით შედგენილია გეომეტრიული ორნამენტი (კვადრატები). ხაზებზე დადებულია მწვანე, კვადრატის ცენტრში მოყავისფრო საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶⁶, მოვარდისფრო კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით, აკეცილი, სამკუთხედებით დაფანჯრული კიდიტ, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე (და კიდის გარეპირზე) დადებულია მწვანე საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶⁷, მოჩაღისფრო კეცით, დამრეცი კალთით, დიდი დიამეტრის ქუსლით, ორივე მხრიდან მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 1,1 სმ, ქუსლის ღმ — 8,9 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁶⁸, მოჩაღისფრო კეცით, ორივე მხრი-

³⁶⁰ 2-57-363, ძე. № 346.

³⁶¹ 2-57-364, ძე. № 346, ტაბ. XXXVII.

³⁶² 2-57-365, ძე. № 365.

³⁶³ 2-57-366, ძე. № 348.

³⁶⁴ 2-57-367, ძე. № 349.

³⁶⁵ 2-57-368, ძე. № 350.

³⁶⁶ 2-57-369, ძე. № 350.

³⁶⁷ 2-57-370, ძე. № 352.

³⁶⁸ 2-57-371, ძე. № 353.

დან მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ე³⁶⁹, მოწითალო კეცით, ბრტყელი ჩაღარული ბაკოთი, რომლის კიდე შიდა მხრიდან აზიდულია, კალთა დამრეცი, ოდნავ გამოყოფილი ბრტყელი ძირით, შიდაპირზე დადებულია თამბაქოსფერი საღებავი, რომელიც ღვიძლისფერი საღებავის ზოლებით ოთხ ნაწილადაა გაყოფილი. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გარეპირზე გადასმულია ანგობის თხელი ფენა. გამომწვარია სრულად, სიმაღლე — 3,5 სმ, პირის ღმ — 7,2 სმ, ძირის ღმ — 4,9 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი³⁷⁰, მოვარდისფრო კეცით, გადაშლილი კალთით, დიდი დიამეტრის შედრმავეებული ქუსლით. თეთრად ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია ყავისფერი და ყვითელი საღებავით. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,8 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი³⁷¹, მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრად ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია უსწორო ოთხკუთხედი, რომელიც ნაწილობრივ შეესებულია მწვანე საღებავით. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 7,4 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი³⁷², მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრად ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. დაღვენთილი აქვს ღვიძლისფერი საღებავის ხალები, გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷³, მოწითალო კეცით, კიდე კალთისაგან ნაჭდევით ყოფილა გამოყოფილი, თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე შემორჩენილია ფრინველის ყავისფრად შეღებილი ქვედა კიდურები. დაღვენთილი აქვს ღვიძლისფერი საღებავის ხალები, გეომეტრიული ორნამენტი მწვანე საღებავითაა დაფარული. კიდე გარედან ანგობირებულია. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3,5 მ.

ნ ა ლ ი³⁷⁴, რკინის, სამი გამჭოლი ხერელით. ცენტრალურ ხერელში შემორჩენილია ოთხკუთხოვანი, წვერმოკაუჭებული მანჭვალი. სიგანე — 4,5 სმ, ღმ — 11 სმ, I უბანი; სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷⁵, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტები (სამკუთხედები), მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 1,1 სმ, ქუსლის ღმ — 7,4 სმ, I უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷⁶, მოწითალო კეცით, კალთა

³⁶⁹ 2-57-372, ბჟ. № 517.

³⁷⁰ 2-57-372/1, ბჟ. № 354.

³⁷¹ 2-57-378, ბჟ. № 354.

³⁷² 2-57-374, ბჟ. № 354.

³⁷³ 2-57-375, ბჟ. № 354, ტაბ. XXXV, 2.

³⁷⁴ 2-57-376, ბჟ. № 355, ტაბ. XLIII.

³⁷⁵ 2-57-377, ბჟ. № 356, ტაბ. XXXVI.

³⁷⁶ 2-57-378, ბჟ. № 356, ტაბ. XXXVI.

დამრეცი, დაბალი ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია მცენარეული ორნამენტი (ხე), რომელიც მოხატულია ყვითელი და მწვანე საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივი. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 7,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷⁷, წითელი კეცით, პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, კიდე პირდაპირ გადაღის დამრეც კალთაში. თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუეისებრი ორნამენტი, მოჭიქულია მწვანედ. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷⁸, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, ღიდი ღმ-ის შემადგენელი ქუსლით. თეთრანგობიანი შიდაპირი წვეილწვეილი ხაზებით ნ არათანაბარ ნაწილადაა გაყოფილი. დაღვენთილია ცისფერი და ღვიძლისფერი საღებავის ხალები, რომელიც დაფარულია ჭიქურით. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 9,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁷⁹, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბაკო მოღარული აკეცილი კიდიტ, დამრეცი კალთით, თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუეისებრი სახეები და მოჭიქულია ცისფრად. კეცი მკვრივია, სისქე — 0,8 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸⁰, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ამოღარული ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, დამრეცი კალთით, კალთაზე გამჭოლი ხერხლიტ. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ღვიძლისფერი საღებავით, ბაკოზე ღვიძლისფერი საღებავის ორი ბრტყელი ზოლიტ. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 1 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸¹, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, დამრეცი კალთით. თეთრადანგობირებული შიდაპირი მოხატულია ყვითელი და ღვიძლისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - ქ უ ს ლ ი³⁸², მოწითალო კეცით, კიდე აკეცილი, ჩაღარული ბაკოთი, ბორბლისებრი ქუსლიტ, დაფარულია მოვარდისფრო ანგობით. შემკულია ძირიდან სხივებივით ამაღალი ნაკაწრი ხაზებით და მათ შორის მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი დაღებული ნაღვენთებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, ჯამის სიმაღლე — 9 სმ, ქუსლის სიმაღლე — 1 სმ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი³⁸³, წითელი კეცით, კალთა გადაშლილი, ღიდი ღიაშტრის დაბალი ქუსლიტ. თეთრადანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია გამოსახულება (ფრინველი?), რომელიც შემკულია ტალღისებრი ნაჭდევების მწკრივებით. მოჭიქულია ცისფრად. კეცი მკვრივია, გამოშწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ქუსლის ღმ — 8,6 სმ, I უბანი.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸⁴, მოწითალო კეცით, დამრეცი კალთით, გამოყოფილი ქუსლიტ, ბრტყელი ძირით, შიდაპირზე შეიმჩნევა მორ-

³⁷⁷ 2-57-379, ძვ. № 357.

³⁷⁸ 2-57-380, ძვ. № 357.

³⁷⁹ 2-57-381, ძვ. № 357, ტაბ. XXXIII, 2.

³⁸⁰ 2-57-382, ძვ. № 357, ტაბ. XXXVI.

³⁸¹ 2-57-382/1, ძვ. № 357.

³⁸² 2-57-383, ძვ. № 360, ტაბ. XXXVII.

³⁸³ 2-57-384, ძვ. № 261, ტაბ. XXXIII, 2.

³⁸⁴ 2-57-385, ძვ. № 264.

გვისეული ზოლები. კეცი მკვრივია, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,3 სმ, ქუსლის ღმ — 6,3 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸⁵, მოწითალო კეცით, პირმოყრილი, კალთა მომრგვალებული, ბორბლისებრი შეღრმავებული ქუსლით და ოთხი წრიული ბრტყელი ხაზით შემკული ძირით. ჯამი ორივე მხრიდან გაპრიალებულია. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, პირის ღმ — 12,9 სმ, ქუსლის ღმ — 7,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

შ ა ნ დ ლ ი ს ნ ა წ ი ლ ი³⁸⁶, ბრინჯაოსი, ფართო გამჭოლი ხერელით, შუაში სფეროსებრი შემსხვილებით. სფეროსებრი ნაწილის ღმ — 5,8 სმ, ხერელის ღმ — 3,1 სმ, პირის ღმ — 5,5 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ნ ა კ ლ უ ლ ი³⁸⁷, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, დამრეცი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ყავისფერი საღებავით შესრულებულია წრიული სარტყლები, კალთაზე შემოუყვება ამოკაწრული წრეების სარტყელი მოხატული მწვანე და ყვითელი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკვრივია, სიმაღლე — 6,4 სმ. პირის ღმ — 15 სმ, ძირის ღმ — 6,5 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸⁸, წითელი კეცით, პირმოყრილი, ბაკო მრგვალი, თეთრად ანგობიებული, მწვანედ მოჭიქული. კეცი მკვრივია, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁸⁹, წითელი კეცით, აკეცილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. თიხა მინარევიანია, კეცის სისქე — 0,5 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (4 ც)³⁹⁰, წითელი კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო შიგნიდან ამოღარული, კიდე აკეცილი, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია ღვიძლისფერი და ცისფერი საღებავებით, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ქუსლის ღმ — 7,3 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)³⁹¹, მოწითალო კეცით, დამრეცი კალთით, მაღალი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით. მოჭიქულია ცისფრად, კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული, კეცის სისქე — 1 სმ, ქუსლის ღმ — 9,2 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (3 ც)³⁹², წითელი კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით, ბრტყელი ამოღარული ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, დამრეცი კალთით. თეთრანგობიებული, მწვანედ მოჭიქული, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ბაკოს სიგანე — 1 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (3 ც)³⁹³, წითელი კეცით, დამრეცი კალთით, შემადლებული ქუსლით, ბრტყელი ძირით, შიშველ კეცზე თეთრი ანგობით გამოყვანილია წერტილ-წრეები და გულები. გადავლებული აქვს მწვანე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ძირის ღმ — 9,8 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

³⁸⁵ 2-57-386, ძვ. № 364.

³⁸⁶ 2-57-387, ძვ. № 363, ტაბ. XLIV.

³⁸⁷ 2-57-389, ძვ. № 366.

³⁸⁸ 2-57-390, ძვ. № 367.

³⁸⁹ 2-57-391, ძვ. № 367.

³⁹⁰ 2-57-392, ძვ. № 368.

³⁹¹ 2-57-393, ძვ. № 368, ტაბ. XXXII, 2.

³⁹² 2-57-394, ძვ. № 368.

³⁹³ 2-57-395, ძვ. № 368, ტაბ. XXXIII, 1.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁹⁴, წითელი კეცით, კიდე აკეცილი, გვერდ-
დი ღამრეცი, ორივე მხრივ გაპრიალებული; თიხა კარგადაა განლექილი.
კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, IV ქვეუბანი; სიღრმე — 2,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁹⁵, წითელი კეცით, სწორი პი-
რით, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ: თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრუ-
ლია წრიული სარტყლები, მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. ორ-
მხრივ გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბა-
ნი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁹⁶, წითელი კეცით, თეთრანგობიან
შიდაპირზე ამოკაწრულია სწორი და ტალღოვანი ხაზები, მოჭიქულია ცის-
ფრად, კეცის სისქე — 1,4 სმ. I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁹⁷, მოწითალო კეცით, ერთი გამჭოლი
ხვრელით, თეთრანგობიანი ზედაპირი მცენარეული სახეებით მოხატულია და
მოჭიქულია ცისფრად. კეცის სისქე — 0,9 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)³⁹⁸, მოწითალო კეცით, თეთრ-
ანგობიან შიდაპირზე ამოღარული ხაზებით, გამოყვანილია მარყუქისებრი
ორნამენტი, შეღებილია ცისფერი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე
ჭიქური, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი³⁹⁹, ნაცრისფერი კეცით, ბაკო
ამოღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დაქანებული, თეთრანგობიან შიდაპირზე
მწვანედ მოჭიქული. კეცი მკერვიია, ნატეხი მოხვედრილია ცეცხლში. კეცის სის-
ქე — 1 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,5 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)⁴⁰⁰, წითელი კეცით, ოდ-
ნავ გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, ღამრეცი კალთით,
თეთრი ანგობით გამოყვანილ სახეებზე დაღებულა მწვანე საღებავი და გადავ-
ლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა სრულა, კეცის სისქე — 0,9 სმ,
I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (4 ც)⁴⁰¹, მოწითალო კეცით,
სწორი პირით, ბრტყელი, ამოღებული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, კალთა ღამრეცი,
თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუქისებრი ორნამენტი, მოჭიქუ-
ლია ცისფრად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, I უბანი, სიღრმე —
1 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (3 ც)⁴⁰², წითელი კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი,
ოდნავ ამოღარული ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, ღამრეცი კალთით, ბორბლისე-
ბრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია ხაზები. მოჭიქულია
ცისფრად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, ქუსლის ღმ — 7,2 სმ,
I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰³, წითელი კეცით, თეთრანგობიანი

³⁹⁴ 2-57-396, ძვ. № 369.

³⁹⁵ 2-57-397, ძვ. № 371.

³⁹⁶ 2-57-398, ძვ. № 372.

³⁹⁷ 2-57-399, ძვ. № 372.

³⁹⁸ 2-57-400, ძვ. № 372.

³⁹⁹ 2-57-401, ძვ. № 372.

⁴⁰⁰ 2-57-402, ძვ. № 372.

⁴⁰¹ 2-57-403, ძვ. № 372, ტაბ. XXXIII.2.

⁴⁰² 2-57-404, ძვ. № 372.

⁴⁰³ 2-57-405, ძვ. № 372.

შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.
ჯ ა მ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰⁴, წითელი კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუევი, მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)⁴⁰⁵, წითელი კეცით, პირ-გადაშლილი, მომრგვალებული ბაკოთი, ოდნავ აკეცილი კიდით, კალთა მკვეთრად დამრეცი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუევისებრი ორნამენტი, მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 0,7 მ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰⁶, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბაკო ჩაღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობის ბრტყელი ხაზებით. მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰⁷, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, განიერი ქუსლით, ანგობირებული, შემკული ამოღარული ხაზებით, მოჭიქულია მწვანედ, ამოღარულ ხაზებში ჭიქური მუქია. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰⁸, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარული ხაზებით გამოყვანილია გეომეტრიული ორნამენტი (კვადრატები), შეღებილია მწვანედ, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, ქუსლის დმ — 6,3 სმ.

ჯ ა მ ის პ ი რ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁰⁹, მოწილისფრო კეცით, სწორი პირით, ბაკო მომრგვალებული, გარეპირზე — პირს ქვემოთ მოუყვება სამი მუქი სარტყელი. შეღებილია მოცისფროდ, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი მკერივია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁰, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბაკო მომრგვალებული, ორივე მხრიდან ანგობირებული, შიგნიდან ნაკაწრ სარტყელებს შორის ადევს მწვანე საღებავი, გარეპირზე დაუყვება ყავისფერი საღებავის სიგრძივი ხაზები, ორივე მხრიდან გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹¹, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია კვადრატები, მწვანე და მოყავისფრო საღებავით შეღგენილია ჭადრაკული ორნამენტი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის დმ — 7,5 სმ, II უბანი, I ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ

ჯ ა მ ის კ ა ლ თ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (2 ც)⁴¹², მოწითალო კეცით, თეთრი

⁴⁰⁴ 2-57-406, ძვ. № 372.

⁴⁰⁵ 2-57-407, ძვ. № 372.

⁴⁰⁶ 2-57-408, ძვ. № 372, ტაბ. XXXIII, 2.

⁴⁰⁷ 2-57-409, ძვ. № 372.

⁴⁰⁸ 2-57-410, ძვ. № 372.

⁴⁰⁹ 2-57-411, ძვ. № 372.

⁴⁰⁹ 2-57-411, ძვ. № 372.

⁴¹⁰ 2-57-412, ძვ. № 373, ტაბ. XXXVI.

⁴¹¹ 2-57-413, ძვ. № 374.

⁴¹² 2-57-414, ძვ. № 375.

ანგობით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული, კარგადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ა და პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი (2ც)⁴¹³, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრი ანგობით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული. ქუსლის ღმ — 8,5 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁴, მოწითალო კეცით, თეთრი ანგობით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული. კიდე აკეცილი, ბაკო ჩაღარული, კალთა დამრეცი, ბორბლისებრი ქუსლით. ქუსლის ღმ — 8,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁵, მოწითალო კეცით, თეთრი ანგობით, მოხატული და მწვანედ მოჭიქული. კიდე აკეცილი, ჩაღარული ბაკოთი, კარგად გამოშვარი, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁶, წითელი კეცით, თეთრი ანგობით, მოხატული და მწვანედ მოჭიქული, კარგად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁷, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, დაბალი. ქუსლით, ანგობირებული შიდაპირი, მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. სრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁸, მოწითალო კეცით, მკვეთრად გადაშლილი კალთით, შემადგენელი ქუსლით, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. კეცი მკვერივი, სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴¹⁹, მოწითალო კეცით, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. სრულადაა გამოშვარი, კეცის სისქე — 1,0 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴²⁰, მოწითალო კეცით, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია ყავისფრად. არასრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 1,2 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴²¹, მოწითალო კეცით, ბაკო ჩაღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცილი, შიდაპირი მოხატულია ანგობით, გადაუღებელი აქვს მწვანე ჭკური. სრულად გამოშვარი, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

კ ვ ი რ ი ს ტ ა ვ ი⁴²², ლეგა კეცით, კიდეები უსწორმასწორო, თიხა მსხვილ-მინარევიანია, არათანაბრადაა გამოშვარი, ღმ — 3,7 სმ, ხერელის ღმ — 0,5 სმ, კეცის სისქე — 1,0 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 3 მ.

⁴¹³ 2-57-415, ძვ. № 375.

⁴¹⁴ 2-57-416, ძვ. № 375, ტაბ. XXXIII, სურ. 1.

⁴¹⁵ 2-57-417, ძვ. № 375, ტაბ. XXXIII, სურ. 1.

⁴¹⁶ 2-57-418, ძვ. № 35.

⁴¹⁷ 2-57-419, ძვ. № 375.

⁴¹⁸ 2-57-420, ძვ. № 375.

⁴¹⁹ 2-57-“-№, ძვ. № 375.

⁴²⁰ 2-57-422, ძვ. № 375.

⁴²¹ 2-57-423, ძვ. № 375.

⁴²² 2-57-424, ძვ. № 376, ტაბ. № XVIII, 2.

ს ა მ ა რ ი ლ ე⁴²³, პირმოტეხილი, კიდე სწორი, კალთა მკვეთრად გადაშლილი, ძირი გამოყოფილი, ბრტყელი, ანგობირებული, შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად, სრულადაა გამომწვარი, პირის ღმ — 6,8 სმ, სიმაღლე — 1,9 სმ, ძირის ღმ — 4,1 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴²⁴, ლურჯი მინისა, ოვალურგანიკვეთიანი, ზემოდან დაბალი ქედით, ღეროს სიგანე — 0,7 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 0,4 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴²⁵, მოყვითალო კეცით, პირი სწორი, ბაკო განიერი, ძირი ოდნავ გამოყოფილი, ბრტყელი. შუა ნაწილში, გარედან შემკულია დაკეჭნილი სარტყლით. კარგად გამომწვარი, სიმაღლე — 3 სმ, პირის ღმ — 7,5 სმ, ძირის ღმ — 5 სმ, III უბანი, სიღრმე — 0,7 მ.

კ ვ ი რ ი ს ტ ა ვ ი⁴²⁶, მოწითალო კეცით, დაშალეულია მწვანედ მოჭიქული ჯამის ნატეხისაგან. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ღმ — 1,4 სმ, ხერეღის ღმ — 0,9 სმ, I უბანი, სიღრმე — 2,5 სმ.

ბ ა დ ი ა⁴²⁷, ნაკლული, ლეგა მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, დაბალი ყელით, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი, ბრტყელი ყური პირს ზევით აკეთებს რკალს და უერთდება მხარს, ყელზე ამოღარული ტალღისებრი სარტყლით, გამოწვა არასრულია, სიმაღლე — 6,5 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის სიგანე — 2,1 სმ, ძირის ღმ — 7,5 სმ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი⁴²⁸, მოყვითალო-მოვარდისფრო კეცით, აზიდული ტუჩით, ყელი სწორი, შემორჩენილია ყურის ძირი, სადაც შემოუყვება რელიეფური სარტყელი. პირის ღმ — 3,5 სმ, ტუჩის სიგრძე — 4 სმ, ყელის სიმაღლე — 4,5 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,6 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 0,9 სმ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - ყ უ რ ი⁴²⁹, შავი კეცით, პირგადაშლილი, მომრეშალეული ბაკოთი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი. ბრტყელი ყური დამეწილია პირზე და მხარზე, ყურის ძირზე თითის ანაბეჭდით, გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის სიგანე — 3,9 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 90 სმ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁴³⁰ (3 ც), მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბაკო ჩადარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, ბორბლისებრი ქუსლით, მოხატულია თეთრი ანგობით, მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 7,4 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 90 სმ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³¹, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბაკო ჩადარული, კიდე აკეცილი, ერთ ადგილას ხერეღით, კალთა დამრეცი, თეთრანგობიანი შიდაპირი ცისფრადაა მოჭიქული. კიდის გარეპირი ანგობირებულია. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 90 სმ.

კ ო ტ ო შ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³², მოწითალო კეცით, შიდაპირი

⁴²³ 2-57-425, ძვ. № 378, ტაბ. XXXIX, 1.

⁴²⁴ 2-57-426, ძვ. № 379.

⁴²⁵ 2-57-427, ძვ. № 380, ტაბ. XXXIX, 1.

⁴²⁶ 257-428, ძვ. № 382, ტაბ. XVIII, 2.

⁴²⁷ 2-57-429, ძვ. № 383, ტაბ. XL, 2.

⁴²⁸ 2-57-430, ძვ. № 385.

⁴²⁹ 2-57-431, ძვ. № 385, ტაბ. XL, 1.

⁴³⁰ 2-57-432, ძვ. № 386.

⁴³¹ 2-57-432/1, ძვ. № 386.

⁴³² 2-57-432/2, ძვ. № 386.

თეთრად ანგობიებული. მოჭიქულია ცისფრად, გამოშვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 80 სმ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³³, მოწითალო კეცით, დაბალი, აკეცილი კილით, მკვეთრად დამრეცი კალთით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ეკლესიის გალავნის შიდა მხარე, სიღრმე — 90 სმ.

კ ო ჭ ო ბ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³⁴, ფიანისისა, მონაცრისფრო კეცით, გადაშლილი პირით, ვიწრო დაბალი ყელით, მოჭიქულია ლურჯად, ყელის დმ — 1,5 სმ, მუცლის დმ — 4 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³⁵, მოყავისფრო-მონაცრისფრო კეცით, მცირედ გამოყოფილი ბრტყელი ძირით, შიგნიდან თეთრ ანგობზე მოჭიქულია მწვანედ. ჭიქური ალაგ-ალაგ გარედანაცაა დაღვენილი, არასრულადაა გამომწვარი, ძირის დმ — 4,5 სმ, III უბანი, სიღრმე — 2 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ი ს ძ ი რ ი⁴³⁶, წითელი კეცით, აქვს ოთხი გაშვერილი მომცრო ფეხი და ბრტყელი ძირი, შიგნიდან თეთრ ანგობზე მწვანედ მოჭიქული. კეცი მკვერივია, კარგად გამომწვარი, ძირის დმ — 5,5 სმ, ფეხის სიგრძე — 0,8 სმ, II უბანი, სიღრმე — 2 მ.

ტ ა ფ ი ს ს ა ხ ე ლ უ რ ი⁴³⁷, პირ-გვერდის ნაწილითურთ, მონაცრისფრო კეცით, სახელური მრგვალგანიკვეთიანია, შუაში ხერელით, კეცი ფოროვანია, სახელურის სიგრძე — 11 სმ, დმ — 2,7 სმ, ნახერეტის დმ — 1,1 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჭ რ ა ქ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴³⁸, მოწითალო კეცით, მილნისკარტიანი, დაბალი, მრგვალი მუცლით, ძირი ბრტყელი, კეცი მკვერივია, კარგად გამომწვარი, ნისკარტის სიგრძე — 7 სმ, დმ — 2 სმ, ძირის დმ — 4 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, II უბანი, VI ქვეუბანი, სიღრმე — 2 მ.

ნ ა ლ ი რ კ ი ნ ი ს ა⁴³⁹, ბოლო მოხრილი, შემორჩენილია ერთი მანჭვალი. დაჟანგულია, სიგანე — 3,3 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 0,3 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁰, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, განიერი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ნაკაწრი ხაზებით შედგენილია ორნამენტი, მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ქუსლის დმ — 9,5 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 40 სმ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴¹, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრად ანგობიებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია ფრინველის გამოსახულება (აკლია თაგისა და ქვედა კიდურების ნაწილი), ფრინველის ყელი, გულმკერდი, ფრთისა და კუდის ნაწილი შედგებილია ყავისფრად, დანარჩენი ნაწილები მოყვითალო საღებავითაა გადმოცემული. ჯამს ამკობს ამოკაწრული მრავალკუთხედი და მასში ჩასმული მცენარეული ორნამენტი. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, ქუსლის დმ — 7,4 სმ, I უბანი, III ქვეუბანი, სიღრმე — 10,15 სმ.

⁴³³ 2-57-432/3, ძე. № 386.

⁴³⁴ 2-57-433, ძე. № 388, ტაბ. XXXVIII, I.

⁴³⁵ 2-57-434, ძე. № 390, ტაბ. XXXIX, I.

⁴³⁶ 2-57-435, ძე. № 390, ტაბ. XXXIX, I.

⁴³⁷ 2-57-436, ძე. № 391, ტაბ. XL, 2.

⁴³⁸ 2-57-437, ძე. № 391, ტაბ. XXXIX, 2.

⁴³⁹ 2-57-438, ძე. № 392.

⁴⁴⁰ 2-57-439, ძე. № 393.

⁴⁴¹ 2-57-440, ძე. № 394, ტაბ. XXXV, 2.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁴⁴² (9 ც), მოწითალო კეცით, ჩაღარული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, ბორ ზღისებრი ქუსლით. შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით. მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 8,1 სმ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს დ ა ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁴⁴³ (2 ც), მოწითალო კეცით, აქვს მრგვალგანიკვეთიანი ყური, ამკობს წვეილ-წვეილი ჩაღარული ხაზები. ორმხრივ ანგობირებული და სოსანისფრად მოჭიქული. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის ღმ — 2,3 სმ, I უბანი, ჩრდლოეთით, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁴, მოწითალო კეცით, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია სოსანისფრად, ამკობს ამოკვეთილი ხაზებისაგან შედგენილი ორნამენტი. სრულადაა გამომწვარი, გარეპირი შავადაა შებოლილი. კეცის სისქე — 0,8 სმ, I უბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁵, მოვარდისფრო კეცით ოდნავ პირმოყრილი, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ბადისებრი ორნამენტი. გამოყენებულია ღია ყვითელი და მუქი სოსანისფერი საღებავი. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. არასრულადაა გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, IV ქვეუბანი, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁶, მოწითალო კეცით, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს გეომეტრიული ორნამენტი. გამოყენებულია მწვანე და ყვითელი საღებავი. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 1,0, III უბანი ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 2,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁷, მოწითალო კეცით, ბრტყელი ძირით, წითლად ანგობირებული. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, III უბანი, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 2,5 მ.

ფ ა ი ა ნ ს ი ს ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁸, თეთრი კეცით, შიდაპირი შემკულია მცენარეული ორნამენტით, გარეპირ ზეკი მწვანე და ლურჯი საღებავით შედგენილია გეომეტრიული სახე. კეცის სისქე — 0,5 სმ, III უბანი, ჩრდ. კედელთან, სიღრმე — 25 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁴⁹, მოწითალო კეცით, დამრეცი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, ქუსლი სამ ადგილზე სიმეტრიულადაა ამოღარული. თეთრანგობიან ზედაპირზე მწვანე ჭიქურით გამოყვანილია ურთიერთგადამკვეთი ბრტყელი ზოლები. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 7,2 სმ.

ჭ რ ა ქ ი⁴⁵⁰, ნაკლული, ლეგა კეცით, ნიჟარისებრი, გამოყვანილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქული ყოფილა ცისფრად, ჭიქური დაზიანებულია. კეცი შლადია, გამომწვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, სიმაღლე — 3, 7 სმ, სიგანე — 7,1 სმ, ქუსლის ღმ — 4,5 სმ.

⁴⁴² 2-57-441, ბგ. №396.

⁴⁴³ 2-57-442, ბგ. № 397.

⁴⁴⁴ 2-57-443, ბგ. № 397.

⁴⁴⁵ 2-57-444, ბგ. № 398.

⁴⁴⁶ 2-57-445, ბგ. № 399, ტაბ. XXXVII.

⁴⁴⁷ 2-57-446, ბგ. № 400.

⁴⁴⁸ 2-57-447, ბგ. № 400, ტაბ. XXXVIII, I.

⁴⁴⁹ 2-57-448, ბგ. № 401.

⁴⁵⁰ 2-57-449, ბგ. № 403, ტაბ. XXXIX, 2.

ფიანსის ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი,⁴⁵¹ თეთრი კეცით, სწორი პირით, მომრგვალებული გვერდით. ორივე მხრიდან მოხატულია ლურჯი და ყავისფერი საღებავით. კეცის სისქე — 0,4 სმ, IV უბანი, ჩრდილო-დასავლეთ კედლის კუთხე, სიღრმე — 2,5 მ.

ლანგრის ძირ-გვერდის ნატეხი⁴⁵², ვარდისფერი კეცით, გადაშლილი კალთა ბრტყელი ძირისაგან გამოყოფილია ორი ამოღარული წრიული სარტყლით, ძირზე შემორჩენილია კონუსური შევრილი, შესაძლოა ჭურჭელი სამუხება იყო. თეთრანგობიან შიდაპირზე მწვანე, ყავისფერი და ლიმონისფერი საღებავებით გამოყვანილია სახეები და გადავლებული აქვს უხარისხო ჭიქური. კეცი ფეროვანია, კეცის სისქე — 1,2 სმ, შევრილის სიგრძე — 2,2 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ლანგრის პირ-გვერდის ნატეხი⁴⁵³, ვარდისფერი კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია სწორი და კლანძილი ხაზები; წრეები, მოხატულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯამის გვერდის ნატეხები⁴⁵⁴ (2 ც), მოწითალო კეცით, თეთრანგობიანი ზედაპირი მოხატულია მწვანე და ლეიძლისფერი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 1 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი⁴⁵⁵, მოვარდისფრო კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, აკეცილი კილით, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მწვანე და ყავისფერი საღებავითაა მოხატული. გადავლებულია ჭიქური. კეცის სისქე — 1,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 1 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ლანგრის პირ-გვერდის ნატეხი⁴⁵⁶, მოვარდისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ორმხრივ ანგობირებული, შიდაპირზე ერთმანეთშია გადასული მწვანე და ყვითელი საღებავი. გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. კეცი ფეროვანია, გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 0,6 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ლანგრის პირის ნატეხი⁴⁵⁷, ვარდისფერი კეცით, ფართოდ პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყავისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სიქე — 0,6 სმ, I უბანი, გალავნის აღმ. კედელი, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯამი ძირ-გვერდის ნატეხი⁴⁵⁸, მოვარდისფრო კეცით, დამრეცი კალთით, ბორბლისფერი ქუსლით. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრული ოვალებით შედგენილია ჯვარი, რომელთა შორის მრავალკუთხედებია. მრავალკუთხედებში რეზერვაციით გამოყვანილია მცენარეული ორნამენტები, რომლის ცენტრშიც შესრულებულია წრეში ჩასმული ადამიანის სახე. მოხატულია

⁴⁵¹ 2-57-450, ძვ. № 404, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁴⁵² 2-57-451, ძვ. № 405.

⁴⁵³ 2-57-452, ძვ. № 405, ტაბ. XXXIV, 2.

⁴⁵⁴ 2-57-453, ძვ. № 405, ტაბ. XXXIV, 2.

⁴⁵⁵ 2-57-454, ძვ. № 405.

⁴⁵⁶ 2-57-455, ძვ. № 405, ტაბ. XXXIV, 2.

⁴⁵⁷ 2-57-456, ძვ. № 405, ტაბ. XXXIV, 2.

⁴⁵⁸ 2-57-457, ძვ. № 408, ტაბ. XXXV, 2.

მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით, გადავლებულია გამჭვირვალე ჭიქური. შემკულია ყავისფერი საღებავის ბრტყელი ზოლებით და გადავლებული აქვს ჭიქური. გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ძირის დმ — 7,9 სმ, კოშკის ძირი.

ჯ ა მ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁵⁹, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბაკო გადაშლილი, კიდე აკეცილი, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე გამოყვანილია მცენარეული სახეები და რესერვაციის წესით შესრულებულია ორნამენტი. მოხატულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,2 სმ, კოშკის ძირი.

ლ ა ნ გ რ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁴⁶⁰ (2 ც), მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო ამოღარული და გარედან დაკეჭნილი. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია ბადე. კიდეზე დაღვენთილია ღვიძლისფერი ხალები და გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გარედან შემკულია ღრმა ნაჭდევებით. კეცის სისქე — 0,8 სმ, კოშკის ძირი.

ჯ ა მ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁴⁶¹ (2 ც), მოწითალო კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუჟისფერი ორნამენტი. გამოყენებულია მწვანე და ყვითელი საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, თიხა განლეჟილია, კეცის სისქე — 0,9 სმ, კოშკის ძირი.

ჯ ა მ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁴⁶² (2 ც), მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებრი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ამოკაწრული მცენარეული ორნამენტი, გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი, ყავისფერი საღებავი, გადავლებულია ჭიქური. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, კოშკის ძირი.

ჯ ა მ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁶³, მოვარდისფრო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებრი, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია ყვითლად, ამკობს ამოკაწრული ორნამენტი. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 1,0 სმ, კოშკის ძირი.

ჯ ა მ ის ძ ი რ - ქ უ ს ლ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁶⁴, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბორბლისებრი, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია სოსანისფერად, სრულად გამომწვარი, ძირის დმ — 6,9, კეცის სისქე — 0,9 სმ, 1 უბანი, სიღრმე — 0,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁶⁵, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი, კეცი მკვრივი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, კოშკის ძირი.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁶⁶, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, ძირი გამოყოფილი, ბრტყელი. შიდაპირს ეტყობა წითელი ანგობის კვალი. სრულად გამომწვარი, ძირის დმ — 3,8 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, კოშკის ძირი.

ხ ე ლ ა დ ის ნ ა ტ ე ხ ი ⁴⁶⁷, მოწითალო კეცით, არასრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, კოშკის ძირი.

⁴⁵⁹ 2-57-458, ძვ. № 408, ტაბ. XXXVII.

⁴⁶⁰ 2-57-459, ძვ. № 408.

⁴⁶¹ 2-57-460, ძვ. № 408, ტაბ. XXXI. 2.

⁴⁶² 2-57-461, ძვ. № 408.

⁴⁶³ 2-57-462, ძვ. № 408.

⁴⁶⁴ 2-57-463, ძვ. № 409.

⁴⁶⁵ 2-57-464, ძვ. № 410.

⁴⁶⁶ 2-57-465, ძვ. № 410.

⁴⁶⁷ 2-57-466, ძვ. 410.

ხელადის გვერდის ნატეხი¹⁶⁸. მოწითალო კეცით. არასრულად გამოშვარი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კოშკის ძირი.

ხელადის გვერდის ნატეხები¹⁶⁹ (2 ც), მოწითალო კეცით, გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, კოშკის ძირი.

ხელადის გვერდის ნატეხები¹⁷⁰ (2 ც), მოწითალო კეცით. ფოროვანია. გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კოშკის ძირი.

ქოთნის გვერდის ნატეხები¹⁷¹ (2 ც): მოშავო კეცით, ზედაპირი სიგრძე გაცილებული ხაზებითაა შემეწული. კეცი ფოროვანია, გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ, კოშკის ძირი.

ქოთნის ყურ-გვერდის ნატეხი¹⁷². მონაცრისფრო კეცით, ოვალურგანაკვეთიანი. ყური მხარსა და მუცელზე აქვს დაძვრწილი. გამოშვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,6 სმ. ყურის სიგანე — 2,8 სმ. კოშკის ძირი.

ქოთნის ყური¹⁷³, მონაცრისფრო კეცით, ბრტყელი. კეცი ფოროვანია. გამოშვარია არასრულად. სიგანე — 4,2 სმ. კოშკის ძირი.

მძივის ნატეხი¹⁷⁴. მინის, ღურჯი, გამჭვირვალე, ოვალური ცენტრში მცირე ხვრელით. დმ — 0,9 სმ, შემორჩენილი სიგრძე — 1,9 სმ, I უბანი. სიღრმე — 1 მ.

ჯამის პირ-კალთის ნატეხი¹⁷⁵ (3 ც), მოყვარდისფრო კეცით, აქვს სწორი პირი. მომრგვალებული კალთა. შიდაპირზე თეთრ ანგობზე ამოღარულია ნახევარწრეები. გამოყვანებულია ყვითელი. ყავისფერი და მწვანე საღებავი. გადაყვანული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. ჯამის პირი და კედელი რამდენიმე ადგილას გახვრეტილია დასაკერებლად, კეცის სისქე — 0,5—0,8 სმ. I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

დერგის პირ-ყელის ნატეხი¹⁷⁶, მოწითალო კეცით, პირი სწორი, ბრტყელბაკოიანი, დაბალი ყელით. ყელზე და მხარზე შემოუყვება ტალღური. ამოღარული ორნამენტი. კეცი მინარევებიანია, არასრულად გამოშვარი. პირის დმ — 10 სმ, ყელის სიმაღლე — 2,3 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ. IV უბანი. სიღრმე — 3 მ.

ჯამის პირისა და ქუსლის ნატეხები¹⁷⁷ (2 ც). წითელი კეცით. სწორი პირით, ამოღარული ბრტყელი ბაკოთი. აკეცილი კიდი, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ღვიძლისფრად. ჭიქურის ნაღვენთი აქვს გარედან. კეცის სისქე — 1 სმ, IV უბანი სიღრმე — 3 მ.

ჯამის პირ-გვერდისა და ქუსლის ნატეხები¹⁷⁸ (2 ც). წითლად გამოშვარი, ოდნავ პირგადაშლილი. ბრტყელი ბაკოთი. კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი. ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარულია ფრინველის ფიგურა და მცენარეული ორნამენტი. შემეწულია მწვანე და ყვითელი საღებავის ნაღვენთი ყავისფერი ხალებით. გადაყვანული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, IV უბანი.

¹⁶⁸ 2-57-467, ძვ. № 410.

¹⁶⁹ 2-57-468, ძვ. № 410.

¹⁷⁰ 2-57-469, ძვ. № 410.

¹⁷¹ 2-57-470, ძვ. № 411.

¹⁷² 2-57-471, ძვ. № 411, ტაბ. XL, 1.

¹⁷³ 2-57-472, ძვ. № 411.

¹⁷⁴ 2-57-473, ძვ. № 414.

¹⁷⁵ 2-57-474, ძვ. № 415, ტაბ. XXXVI.

¹⁷⁶ 2-57-475, ძვ. № 416.

¹⁷⁷ 2-57-476, ძვ. № 417.

¹⁷⁸ 2-57-477, ძვ. № 418.

ქოთნის პირ - გვერდის ნატეხი¹⁷⁹, ნაცრისფერი კეცით, პირ-გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული და შიგნით ჩაკეცილი. ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, ზურგზე მორგვისეული ხაზებით. თიხა მკვრივია. კეცის სისქე — 0,5 სმ, IV უბანი.

ქოთნის პირ - ყელის ნატეხი¹⁸⁰, ნაცრისფერი კეცით, სწორი პირით, ბაკო შესქელებული და შიგნით ჩაკეცილი, ყელდაბალი, თიხა მინარევიანია, კეცის სისქე — 0,7 სმ, IV უბანი.

ქოთნის ნატეხები¹⁸¹ (3 ც), პირგადაშლილი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, სწორი გვერდით. ბრტყელი ძირით. თიხამინარევიანია, გამოწვა არასრული. კეცის სისქე — 0,7 სმ, IV უბანი.

სასმისის ძირ - ქუსლის ნატეხი¹⁸², რისა მწვანე, გამოფიტული, ძირის ღმ — 1,5 სმ, I უბანი, სიღრმე — 2 მ.

ჯამის ძირ - გვერდის ნატეხები¹⁸³ (4 ც), მოწითალო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, კალთა დამრეცი, დაბალი ქუსლით და ბრტყელი ძირით. შიდაპირი ღია ყავისფრადაა მოჭიქული. ამკობს მუქი ყავისფერი მოხატული ორნამენტი და ყვითელი ხალები. სრულად გამოშვარი, ძირის ღმ — 13,7 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ხელადის პირ - გვერდის ნატეხი¹⁸⁴, მოწითალო კეცით, გადაშლილი პირით, საშუალო სიმაღლის, ფართო ყელით, გამობერილი მუცლით, მრგვალი გრეხილი ყური პირსა და მუცელზეა დაძერწილი. მხარს ირგვლივ ამოღარული ტალღოვანი ორნამენტი შემოუყვება. კეცი ფოროვანია, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ყურის ღმ — 2,2 სმ, I უბანი, სიღრმე — 3 მ.

ხელადის პირ - ყელის ნატეხი¹⁸⁵, მოწითალო კეცით, სამტუნა, მაღალი, ცილინდრული ყელით, მრგვალგანიკვეთიანი ყური თავით პირზეა დაძერწილი. ყურს თავთან ოთხი ნაჭდევი მოკლე ხაზი ამკობს. თიხა განლექილია, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,4 სმ, ყურის ღმ — 1,6 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯამის ნატეხები¹⁸⁶ (8 ც), წითელი კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით, ბაკო ოდნავ ამოღარული. კიდე აკეცილი, კალთა დაქანებული, დიდი ღიაპეტრის შემადლებული ქუსლით, შიდაპირზე თეთრი ანგობით გამოყვანილი სახეები ცისფრადაა მოჭიქული. კეცის სისქე — 1,2 სმ, ქუსლის ღმ — 10,1 სმ, I უბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

სასმისის ძირ - ქუსლის ნატეხი¹⁸⁷, ლეგა კეცით, მაღალი კონუსური ქუსლით. შუაში მაღალი კონუსური შვერილით, არასრულად გამოშვარი, ქუსლის ღმ — 7 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, უბანი II, ქვეუბანი VII, სიღრმე — 4 მ.

სასწორი¹⁸⁸, რკინის, შემორჩენილია თეფში, უღელი და ჯაჭვი, ძლიერ დაზიანებულია ჟანგისაგან. თეფშის პირის ღმ — 13 სმ, I უბანი, VII ქვეუბანი, სიღრმე — 1,5 მ.

¹⁷⁹ 2-57-478, ძვ. № 419.

¹⁸⁰ 2-57-479, ძვ. № 419.

¹⁸¹ 2-57-480, ძვ. № 419.

¹⁸² 2-57-481, ძვ. № 420.

¹⁸³ 2-57-482, ძვ. № 421.

¹⁸⁴ 2-57-483, ძვ. № 421.

¹⁸⁵ 2-57-484, ძვ. № 421 ტაბ. XXVII, 1.

¹⁸⁶ 2-57-485, ძვ. № 422, ტაბ. XXXII, 2.

¹⁸⁷ 2-57-486, ძვ. № 423.

¹⁸⁸ 2-57-487, ძვ. № 426.

ჩ ა მ ჩ ა ს პ ი ლ ე ნ ძ ი ს⁴⁸⁹, შედგება ტარისა და პირისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულია ერთი მანჭვლით. ტარი ორნამენტირებულია მცენარეული მოტივით. პირის ზომა — 8სმx4,8 სმ, ტარის სიგრძე — 13 სმ. კელსიის ქვეუბანი, სიღრმე — 0,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁰, პირმოყრილი, გვერდმორგავებული, თიხა განლქილია, გამოწვა არასრულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კელსიის ქვეუბანი, სიღრმე — 0,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹¹, მოჩალისფრო-მოვარდისფრო კეცით, ძირი ბრტყელი, გარეპირზე შეიმჩნევა ანგობის ზოლები. კეცი მკვრივია, სრულად გამოშვარი, ძირის დმ — 7,6 სმ, კეცის სისქე — 0,7, III უბანი.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹², მოვარდისფრო კეცით, ძირი ბრტყელი, კალთისაგან მკვეთრად გამოყოფილი. ზედაპირი წერნაქითაა დაფარული, კეცის სისქე — 0,9 სმ, III უბანი.

ჩ ა ფ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁴⁹³ (5 ც), მოვარდისფრო-ჩალისფერი კეცით, კარგად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,5-0,7 მ. III უბანი.

ფ ლ ა კ ო ნ ი ს კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁴, მინის, მწვანე, გამჭვირვალე, ბუშტულებიანი, კედლის სისქე — 0,2 სმ, II უბანი, VII ქვეუბანი.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁵, მინის, მწვანე, გამჭვირვალე, პირგადაშლილი, ცილინდრული ყელით. სქელკედლიანი, კედლის სისქე — 0,5 სმ, III უბანი, კოშკი.

ქ ო თ ნ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁶, მოშავო კეცით, ბრტყელი ძირით, ზედაპირზე მორგვისეული ხაზებით. თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია არასრულად, ემჩნევა ცეცხლზე ხმარების კვალი. კეცის სისქე — 0,7 სმ, II უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ქ ო თ ნ ი ს ყ უ რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁷ (2 ც), მონაცრისფრო კეცით, გამომწვარია არასრულად, ყურის სიგანე — 4,2 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, II უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁸, მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირმოყრილი, ბაკო ბრტყელი, ბრტყელი ყური პირსა და მხარზე აქვს დაძერწილი. მხარზე ორი ამოდარული სარტყელი შემოუყვება. კეცი მკვრივია, გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ყურის სიგანე — 2,5 სმ, II უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

დ ე რ გ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁴⁹⁹ (1), მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბაკო შესქელებული, ყელდაბალი, მხრებში გამოზერილი, ზედაპირზე შეიმჩნევა მორგვისეული ხაზები. თიხა მინარევებიანია. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, ბაკოს სისქე — 1,4 სმ, II უბანი, სიღრმე — 2,5 მ.

⁴⁸⁹ 2-57-488, ძვ. № 429, ტაბ. XLIV.

⁴⁹⁰ 2-57-489, ძვ. № 429.

⁴⁹¹ 2-57-490, ძვ. № 430.

⁴⁹² 2-57-491, ძვ. № 430.

⁴⁹³ 2-57-492, ძვ. № 430.

⁴⁹⁴ 2-57-493, ძვ. № 431.

⁴⁹⁵ 2-57-494, ძვ. № 432, ტაბ. XLVI, 1.

⁴⁹⁶ 2-57-495, ძვ. № 436.

⁴⁹⁷ 2-57-496, ძვ. 436.

⁴⁹⁸ 2-57-497, ძვ. № 436, ტაბ. XL, 1.

⁴⁹⁹ 2-57-497/1, ძვ. 436.

ჭ ინ ჭ ი ლ ის ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁰, მოთეთრო-მოვარდისფრო კეცით, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი. მკვეთრად გამოყოფილი ძირით. არასრულად გამომწვარი. მუცლის ღმ — 7,2 სმ, ძირის ღმ — 4,4 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, II უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ს ა ს მ ი ს ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰¹, მოჩალისფრო კეცით, სწორი ფართო პირით, დაბალი ყელით, გამობერილი მუცლით, ბრტყელგანივკვეთიანი, ყური პირთან ერთადაა ამოყვანილი, რომელსაც თავთან სამი მეჭეჭისებრი დანაპერწი ამკობს. სასმისის ტანი კანელურებითა და კოპებითაა შემკული. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ყურის სიგანე — 2,4 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ს ა ს მ ი ს ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰², მოჩალისფრო კეცით, სწორი პირით, დაბალი ყელით, რომელიც უშუალოდ გვერდში გადადის. თიხა განლექილია, გამომწვარია კარგად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ს ა ს მ ი ს ის პ ი რ - გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰³, მოჩალისფრო კეცით, დატალღული, ოდნავ გადაშლილი პირით, დაბალი ყელით, მხრებში გამობერილი, ემჩნევა წითელი საღებავით მოხატვის კვალი. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ის ძ ი რ - კ ე დ ლ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁴, მოყვითალო კეცით, გამობერილი მუცლით; ძირი ბრტყელი, გამოყოფილი. კეცი მკვრივია, ძირის ღმ — 4,5 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის მ ხ რ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁵, მოთეთრო-მოვარდისფრო კეცით, ზედაპირს ამკობს კოპები, ეტყობა წითლად მოხატვის კვალი. კეცის სისქე — 0,5 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁶, მოჩალისფრო კეცით, მომრგვალებული გვერდით. შემკულია ირიბი კანელურებით. თიხა განლექილია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,4 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის კ ე დ ლ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁷, მოყვითალო კეცით, ყელის დასაწყისში დაღარულია. ტანი შემკულია კოპებით. მოხატულია წითელი ზოლებით. კარგად გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,3-0,5 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

ხ ე ლ ა დ ის გ ვ ე რ დ ის ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁰⁸ (7 ც), მოთეთრო-მოვარდისფრო კეცით, ზედაპირი კარგად დამუშავებული. კეცი მკვრივი, სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, I უბანი, II ქვეუბანი, სიღრმე — 5 მ.

კ რ ა მ ი ტ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁰⁹, მოყავისფრო კეცით, ღარისებრი, ქართული ასომთავრული ასოებით. კეცი მინარევია, არასრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 1,5 სმ, II უბანი, II ქვეუბანი.

ს ა ნ ე ლ ს ა ც ხ ე ბ ლ ის პ ი რ - ყ ე ლ ის ნ ა ტ ე ხ ი⁵¹⁰, მინის პირგადა-

⁵⁰⁰ 2-57-498, ძვ. № 437, ტაბ. XXX, 2.

⁵⁰¹ 2-57-498/1, ძვ. № 437, ტაბ. XXX, 1.

⁵⁰² 502 2-57-498/2, ძვ. № 437.

⁵⁰³ 2-57-498/3, ძვ. № 437.

⁵⁰⁴ 2-57-498/4, ძვ. № 437.

⁵⁰⁵ 2-57-498/5, ძვ. № 437.

⁵⁰⁶ 2-57-498/6, ძვ. № 437.

⁵⁰⁷ 2-57-498/7, ძვ. № 437.

⁵⁰⁸ 2-57-498/8, ძვ. № 437.

⁵⁰⁹ 2-57-499, ძვ. № 438, ტაბ. XXX, 2.

⁵¹⁰ 2-57-501, ძვ. № 441.

შლილი, ეიწრო ყელით. პირის ღმ — 1,6 სმ, კედლის სისქე — 0,2 სმ, საყდრის უბანი, სიღრმე — 1,1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹¹, მოწითალო კეცით, გადაშლილი პირით, საშუალო სიმაღლის — ფუძისაკენ მკვეთრად შევიწროებული ყელით, მხრებში მკვეთრად გამობერილი, პქონია ოვალურ განივკვეთიანი ყური. პირზე შემორჩენილია ყურის თავის ფუძე. გამოშვარია სრულად, პირის ღმ — 4,2, კეცის სისქე — 0,7, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 0,6 მ.

ლ ა ნ გ რ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹², მოწითალო კეცით, მკვეთრად გადაშლილი პირითა და კალთით, ბაკო მომრგვალებული. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 0,5 სმ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹³, მოწითალო კეცით, კალთა-გადაშლილი, დიდი დიამეტრის ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ყავისფერი და მწვანე საღებავით გამოყვანილია სამკუთხედები და ნახევარწრეები, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, კალთას გარეპირზე შემოუყვება სამი ამოღარული სარტყელი. კეცი მკვრივია, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 0,35 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹⁴ (3 ც), მოწითალო კეცით, პირმოყრილი, გადაშლილი კალთით, შიდაპირზე მონაცვლებით მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით მოხატულია წრეები. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა განლექილია. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 4,5 მ.

ქ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹⁵, მოწითალო კეცით, შესქელებული პირით, სწორი გვერდით. გამოშვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, საყდრის ჩრდ. სიღრმე — 0,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹⁶, მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი, ბრტყელი ბაკოთი, საშუალო სიმაღლის ცილინდრული ყელით. მხრებში მკვეთრად გამობერილი. ოვალურგანივკვეთიანი, დაწახნაგებული ყური პირს ქვემოთ და მხარზეა დაძერწილი. ყურის ფუძე შემკულია ორი მეჭეჭისებრი დანაძერწით. ყელს ქვემოთ შემოუყვება სამი ამოღარული სარტყელი. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ყურის სიგანე — 2,5 სმ, საყდრის ჩრდ. სიღრმე — 1,05 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹⁷, მოწითალო კეცით, პირმოყრილი, გადაშლილი კალთით, შიდაპირი მოხატულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი ზოლებით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა განლექილია, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 1,1 მ.

ლ ა ნ გ რ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵¹⁸, ვარდისფერი კეცით, ფართოდ პირგადაშლილი, თეთრანგობიან შიდაპირზე თევზისფერი ორნამენტით, მოხატულია ყვითელი, მწვანე და ყავისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს

⁵¹¹ 2-57-502, ძვ. № 442.

⁵¹² 2-57-503, ძვ. № 443.

⁵¹³ 2-57-504, ძვ. № 444, ტაბ. XXXIV, 2.

⁵¹⁴ 2-57-505, ძვ. № 445.

⁵¹⁵ 2-57-506, ძვ. № 446.

⁵¹⁶ 2-57-507, ძვ. № 447.

⁵¹⁷ 2-57-508, ძვ. № 448.

⁵¹⁸ 2-57-509, ძვ. № 449.

გამჭვირვალე ჭიქური, თიხა განლექილია, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵¹⁹, წითელი კეცით, შიდაპირი მოხატულია თეთრი, მწვანე და ღვიძლისფერი საღებავის ზოლებით. გადაელებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 3, სიღრმე — 1,2 მ.

ლ უ რ ს მ ა ნ ი, რ კ ი ნ ი ს⁵²⁰, თავგადაბრტყელებული, წვერისკენ მოღუნული მრგვალი ღეროთი, ძლიერ დაჟანგული. სიგრძე — 10 სმ, ღეროს სიგანე — 0,9 სმ, თავის სიგანე — 3 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 2, სიღრმე — 3,5 მ.

მ ი ლ ა კ ი, ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს⁵²¹, დამზადებული თხელი ფირფიტისაგან. ბოლოში გადაკეცილი, დაჟანგული. სიგრძე — 9,9 სმ, დმ — 1,2, სასახლის უბანი. ოთახი № 2, სიღრმე — 3,5 მ.

დ ე რ გ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵²² (2 ც), ზედაპირი შემკულია წმინდად ამოკაწრული სწორი და ტალღოვანი სარტყლებით. თიხა მინარევიანია, გამოწვა არასრული, კეცის სისქე — 0,7, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“, სიღრმე — 1 მ.

ქ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი (2 ც)⁵²³, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი, განივკვეთში სამკუთხა ბაკოთი, მხრებში გამოხერილი, შეღებილია წითელი წერნაქით. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,5 სმ, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“, სიღრმე — 1 მ.

დ ე რ გ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵²⁴, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, დაბალი ყელით, თიხა შეიცავს მინარევებს, გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ბაკოს სიგანე — 1,8 სმ, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“, სიღრმე — 1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵²⁵, მოჩაღისფრო კეცით, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“,

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵²⁶, მოწითალო კეცით, ოვალურგანივკვეთიანი ყური თავით პირს ქვემოდაა დაძერწილი. გამომწვარია სრულად; ყურის სიგანე — 2,4 სმ, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“, სიღრმე — 1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵²⁷, მოვარდისფრო კეცით, დაწახნაგებული, გამომწვარია სრულად, ყურის სიგანე — 2,3 სმ, საყდრის უბანი, ოთახი № 2, „ბელელი“, სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵²⁸, მოწითალო კეცით, ოდნავ გადაშლილი პირით, თითქმის სწორი გვერდით, ორმხრივ ცისფრად მოჭიქული. გამომწვარია კარგად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, საყდრის ჩრდ.-დას., სიღრმე — 1 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵²⁹, მოვარდისფრო კეცით, სწორი პირით, ბაკო

⁵¹⁹ 2-57-510, ძვ. № 450, ტაბ. XXXV. 1.

⁵²⁰ 2-57-511, ძვ. № 451.

⁵²¹ 2-57-512, ძვ. № 452.

⁵²² 2-57-513, ძვ. № 453.

⁵²³ 2-57-514, ძვ. № 454.

⁵²⁴ 2-57-514/1, ძვ. № 454.

⁵²⁵ 2-57-514/2, ძვ. № 454.

⁵²⁶ 2-57-514/3, ძვ. № 454.

⁵²⁷ 2-57-514/4, ძვ. № 454.

⁵²⁸ 2-57-515, ძვ. № 455.

⁵²⁹ 2-57-516, ძვ. № 456.

მომრგვალებული, კიდე კალთისაგან ოდნავა გამოყოფილი, კალთა მომრგვალებული, გამოყოფილი ქუსლით, ორმხრივ თეთრადანგობირებული, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის ღმ — 8,5 სმ, საყდრის ჩრდ.-დას., სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³⁰, მოვარდისფრო კეცით, გადაშლილი პირით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე აკეცილი, გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი პირით, თეთრანგობიან შიდაპირზე მომწვანო საღებავით გამოყვანილია ტალღოვანი ორნამენტი. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ჯამის სიმაღლე — 6 სმ, საყდრის ჩრდ.-დას., სიღრმე — 1,2 მ. აღმოჩნდა ერთ-ერთი „გვირაბის“ გამოწმენდისას.

ქ ო ტ ო ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³¹, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, დაბალი ყელით, მხარში გამობერილი, ბაკო და გვერდი შეშეკულია ტალღოვანი ორნამენტით. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, ბაკოს სიგანე — 3,4 სმ, „გვირაბი“, სიღრმე — 1,5 მ.

ხ ე ლ დ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³², მოწითალო კეცით, შებოლილი, სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, „გვირაბი“, სიღრმე — 1,5 მ.

ხ ე ლ დ ი ს მ ხ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³³, ლეგა კეცით. სრულადაა გამომწვარი კეცის სისქე — 0,5, „გვირაბი“, სიღრმე — 1,4 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს დ ა ყ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵³⁴ (4 ც), ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ბაკო ჩაღარული, დაბალი ყელით და დამრეცი მხრებით. ზედაპირს ეტყობა კონცენტრული ღარები. აღგილ-აღგილ გამჭოლი ხერელები აქვს. ყური ბრტყელი, ოვალურგანივკვეთიანი, ყურის სიგანე — 2,5 სმ, კეცის სისქე — 0,7, სასახლის უბანი, სათავსო № 2, ჩრდ. კედლის ძირას, სიღრმე — 4,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ი დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³⁵, მოწითალო კეცით, პირი გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი, ანგობირებული, შიდაპირი მოჭიქულია მრავალფერად. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის უბანი, სათავსო № 2, სიღრმე — 4,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵³⁶, მოწითალო კეცით, კალთა მკვეთრად დამრეცი, ქუსლი დაბალი, ძირი ბრტყელი. შიდაპირი მოჭიქულია ღია ყავისფრად, ამკობს ყავისფერი მწვანე და თეთრი ზოლებისაგან შედგენილი გეომეტრიული ორნამენტი. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 1,0 სმ, სასახლის უბანი, სათავსო № 3, სიღრმე — 4 მ.

ლ უ ლ ო ვ ა ნ ი ძ ვ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵³⁷ (3 ც), გაქვავებული, შიგნით თეთრი, გარეთ რუხი. „სასახლის უბანი“, სათავსო № 3, სიღრმე — 0,4 მ.

რ კ ი ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵³⁸ (2 ც), ბრტყელი, სასახლის უბანი, სათავსო № 3, სიღრმე — 1,4 მ.

ს ა ლ ე ს ი ქ ა⁵³⁹, რიყისა, თითქმის მრავალგანივკვეთიანი, სიგრძე — 16,6 სმ, ღმ — 3,3 სმ, სასახლის უბანი.

⁵³⁰ 2-57-517, ძვ. № 457.

⁵³¹ 2-57-518, ძვ. № 458.

⁵³² 2-57-519, ძვ. № 459.

⁵³³ 2-57-520, ძვ. № 459.

⁵³⁴ 2-57-521, ძვ. № 460.

⁵³⁵ 2-57-522, ძვ. № 461.

⁵³⁶ 2-57-523, ძვ. № 462, ტაბ. XXXV, I.

⁵³⁷ 2-57-524, ძვ. № 463.

⁵³⁸ 2-57-525, ძვ. № 464.

⁵³⁹ 2-57-526, ძვ. № 469.

ს ა რ ქ ე ე ლ ი ქ ო თ ნ ი ს⁵⁴⁰, რუხი-მოვარდისფრო კეცით, ამკობს რელიეფური დაკეჭნილი წიბოები, ირგვლივ კიდევ მოზრდილი ჭდეები შემოუყვება. შიდა მხარეს ეტყობა ცეცხლის კვალი. სრულად გამოშწვარი, კეცის სისქე — 1,4 სმ, სასახლის უბანი.

ს ა ს მ ი ს ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴¹, მინისა, ირიზებული, თხელკედლანი, კედლის სისქე — 0,2 სმ, სასახლის უბანი, ეზოში, სიღრმე — 3,6 მ.

კ ე რ ი ს ტ ა ე ი⁵⁴², წითელი კეცით, ნაკლული, მრგვალბრტყელი, თიხა განლექილია, გამოწვა სრული, დმ — 4,2 სმ, სასახლის უბანი, ეზოში.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴³, წითელი კეცით, პირმოყრილი, შიდაპირი მოხატულია მწვანე, ღვიძლისფერი და თეთრი საღებავის სიგრძივი ბრტყელი ზოლებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, თიხა განლექილია, გამოწვა სრულია. კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის უბანი.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴⁴, შავი მინის, ოვალურგანივკვეთანი, გლუვ-ზედაპირიანი ღეროთი, შეერთების ადგილზე დაბრტყელებული. დმ — 0,5 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, აღმ. კედლის ძირას, სიღრმე — 6 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴⁵, მოწითალო კეცით, კალთა დამრეცი, კიდე აკეცილი. ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. სრულად გამოშწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლის უბანი.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴⁶ (2 ც), მონაცრისფრო კეცით, დაბალი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, ნაკლულად მოჭიქული, შესაძლებელია წუნი იყოს. სრულად გამოშწვარი, კეცის სისქე — 0,9 სმ, სასახლის უბანი.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴⁷, მონაცრისფრო-მოვარდისფრო კეცით, ორმხრივ ანგობირებული და მოჭიქული. შიდაპირი ღვიძლისფრად, გარეპირი მწვანედ, სრულადაა გამოშწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, საყდრის უბნისა და სასახლის უბანს შორის, სიღრმე — 1,0 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁴⁸, მოწითალო კეცით, ქუსლი ბორბლისებრი, ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ფრინველის გამოსახულება, გამოყენებულია მწვანე და ყვითელი საღებავები, გადავლებული აქვს ჭიქური. სრულად გამოშწვარი, ძირის დმ — 7,7 სმ, კეცის სისქე — 1,0 სმ, საყდრის უბანსა და სასახლის უბანს შორის, სიღრმე — 2,0 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁴⁹ (2 ც), მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, კიდე სწორი, კალთა დამრეცი, ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. სრულად გამოშწვარი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, საყდრის უბანსა და სასახლის უბანს შორის, სიღრმე — 2,0 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს დ ა პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁵⁰ (4 ც), მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ჩაღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, ძირი ბრტყელი, დაბალი ქუსლით. ანგობირებული შიდაპირი მოჭიქულია ცის-

⁵⁴⁰ 2-57-527, ბგ. № 470, ტაბ. XXX.

⁵⁴¹ 2-57-528, ბგ. № 471.

⁵⁴² 2-57-529, ბგ. № 472, ტაბ. XLVIII, 2.

⁵⁴³ 2-57-530, ბგ. № 474, ტაბ. XXXV, 1.

⁵⁴⁴ 2-57-531, ბგ. № 473.

⁵⁴⁵ 2-57-532, ბგ. № 475.

⁵⁴⁶ 2-57-533, ბგ. № 476.

⁵⁴⁷ 2-57-534, ბგ. № 477.

⁵⁴⁸ 2-57-535, ბგ. № 478.

⁵⁴⁹ 2-57-536, ბგ. № 479.

⁵⁵⁰ 2-57-537, ბგ. № 480.

ურად. სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, საყდრის უბანსა და სასახლის უბანს შორის სიღრმე — 1,5 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵¹, მონატრისფრო კეცით, ორმხრივ ანგობირებული და მწვანედ მოჭიქული. სრულად გამომწვარი, საყდრის უბანსა და სასახლის უბანს შორის.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵², მოწითალო-მოვარდისფრო კეცით, ბაკო მომრგვალებული, კიდე სწორი. ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს ცისფერი, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით შექმნილი სახე. გადავლებული აქვს ჭიქური. კეცი სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵³, მოწითალო კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარული ხაზებით გამოყვანილია მოყვითალო და მწვანე საღებავით შეფერადებული ჭადრაკული ორნამენტი. დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ქუსლის დმ — 6,7 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ. დას. კედლის ძირას, სიღრმე — 3 მ.

მ ო ნ ე ტ ა⁵⁵⁴, ვერცხლის, რუსუდანის. „ბელლის“ სამხრ. აღმ., დას. კედლის ძირას, სიღრმე — 3,4 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁵⁵, მოწითალო კეცით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵⁶, მოვარდისფრო კეცით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. კეცის სისქე — 1,1 სმ, ქუსლის დმ — 6,7 სმ, სასახლის და საყდრის უბნებს შორის სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵⁷, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, აკეცილი კიდიტ, მკვეთრად დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრული ხაზებით გამოყვანილია გეომეტრიული ორნამენტი. დადებულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავი, დაღვენთილია ღვიძლისფერი საღებავის სამი ხალი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵⁸, მოვარდისფრო კეცით, პირ-გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყავისფერი საღებავის ზოლებით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გარეპირზე შემოუყვება თეთრი ანგობის ბრტყელი ზოლი. კეცის სისქე — 0,6 სმ, თხრილი საყდრისა და სასახლის უბნებს შორის, სიღრმე — 2 მ.

კ რ ა მ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁵⁹, მოწითალო კეცით, ბრტყელი, გვერდაკეცილი,

⁵⁵¹ 2-57-538, ბე. № 481.

⁵⁵² 2-57-539, ბე. № 483.

⁵⁵³ 2-57-540, ბე. № 484, ტაბ. XXXVII.

⁵⁵⁴ 2-57-541, ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახ. ისტორიული მუზეუმის ნუმისმატიკის კაბინეტში.

⁵⁵⁵ 2-57-542, ბე. № 487.

⁵⁵⁶ 2-57-543, ბე. № 488.

⁵⁵⁷ 2-57-544, ბე. № 489.

⁵⁵⁸ 2-57-545, ბე. № 490.

⁵⁵⁹ 2-57-546, ბე. № 491.

გამომწვარი სრულად, კეცის სისქე — 1,6 სმ, აკეცილი გვერდის სიმაღლე — 4,2 სმ, სასახლის და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶⁰, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, საშუალო სიმაღლის ცილინდრული ყელით, მხრებში გამომპერილი, ოვალურგანივეკვეთიანი ყური მიძერწილია პირს ქვემოთ. ყურის თავზე დაძერწილია სამი ბრტყელი მეჭეჭი. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ყურის სიგანე — 3,4 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁶¹ (7 ც), მოწითალო კეცით, თეთრ-ანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶², მოწალისფრო კეცით, ბორბლისებრი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ფ ა ი ა ნ ს ი ს ჭ უ რ ჭ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶³, თეთრი კეცით, ორმხრივ მოხატულია შავი და ცისფერი საღებავით. კეცის სისქე — 0,6 სმ, საყდრისა და სასახლის უბანთა შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶⁴, მოწითალო კეცით, პირი სწორი, ორმხრივ მოჭიქული (შიგნიდან მრავალფერად, გარედან მწვანედ), კარგად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶⁵, ჩალისფერი კეცით, მოხატულია ცისფრად, ჭიქური აღარა აქვს გადავლებული. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ო ბ ს ი დ ი ა ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁶⁶, ზოლოვანი, დაუმუშავებელი.

კ ო კ ი ს კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁶⁷ (2 ც), მოწითალო კეცით, ზედაპირი შემეწულია მადლი კოპებით. კარგად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის, სიღრმე — 0,2 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁶⁸ (5 ც), მოყავისფრო კეცით, თეთრ ანგობზე გადასმულია კრიალა უფერული ჭიქური. ძირი ბრტყელი, ვიწრო ქუსლით. ქუსლის დმ — 9 სმ, სასახლის უბანი, „ოთახი“ № 1, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁶⁹, წითელი კეცით, ორივე მხრივ თეთრ ანგობზე ბადრიჯნისფრად მოჭიქული. გადაშლილი პირით, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 1,75.

რ კ ი ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁷⁰ (2 ც), ბრტყელი, სქელი, ძლიერ დაჟანგული, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 0,4 მ.

ს ა ნ ა ყ ი⁵⁷¹, მრგვალი, შუაში მცირედ ამოდრუეებული, დაშხადებული ეულკანური ტუფისაგან. დმ — 9 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 3,9 მ.

⁵⁶⁰ 2-57-547, ბე. № 492.

⁵⁶¹ 2-57-548, ბე. № 493.

⁵⁶² 2-57-549, ბე. № 493.

⁵⁶³ 2-57-550, ბე. № 494.

⁵⁶⁴ 2-57-551, ბე. № 495.

⁵⁶⁵ 2-57-552, ბე. № 496.

⁵⁶⁶ 2-57-553, ბე. № 497.

⁵⁶⁷ 2-57-554, ბე. № 498.

⁵⁶⁸ 2-57-555, ბე. № 499.

⁵⁶⁹ 2-57-556, ბე. № 500.

⁵⁷⁰ 2-57-557, ბე. № 501.

⁵⁷¹ 2-57-558, ბე. № 503.

ქ ე ა - ს ა ნ ა ყ ი⁵⁷², რიყის, მოგრძო, წვრილი, სიგრძე — 12 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 3,9.

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁷³, ბრტყელი, „ბელლის“ სამხ.-აღმ., სიღრმე — 0,5 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁷⁴, წითელი კეცით, შიგნიდან თორ ანგო-ბზე მცენარეული ორნამენტია ამოღარული. მრავალფრად მოჭიქული, სისქე 0,7 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 0,5 მ.

დ ე რ გ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁷⁵, გარედან მოწითალო, გადანატეხში ნაცრისფერი, კეცის სისქე — 0,8 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 0,5 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁷⁶ (2 ც), ფიანისის, მოთურო-მონაცრისფრო კეცით, ვიწრო ბაკოთი, ორმხრივ მოჭიქული, ამკობს სხვადასხვა ზომის ყვითელი ხალები. კეცი ოდნავ ფოროვანია; თანაბრად გამომწვარი. კეცის სისქე — 0,3 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 0,5 მ.

ო ლ ს ი დ ი ა ნ ი ს ა ნ ა მ ტ ვ ე ე ი⁵⁷⁷, დამუშავებული, შავი, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 0,5 მ.

ქ ო თ ნ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ყ უ რ ი თ⁵⁷⁸, ლეგა კეცით, მხარზე მიძერწილია ბრტყელი ყური, უხეშად დამუშავებული, ყურის სიგანე 2,2 სმ, კეცის სისქე — 0,8 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე 0,5 მ.

მ ა რ მ ა რ ი ლ ო ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁷⁹, მოთეთრო, დამუშავებული, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 2,9 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი (7 ც)⁵⁸⁰, ლეგა-მოვარ-დისფრო კეცით, პირგადაშლილი, საშუალო სიმაღლის ყელით და გამობერილი მუცლით. მხარზე მიძერწილი ჰქონია ბრტყელი ყური. არასრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,1 მ.

ჭ რ ა ქ ი⁵⁸¹, ლეგა-მოყავისფრო კეცით, ნაკლული, ღრმისიკარტიანი, არა-თანაბრად გამომწვარი, პირის ღმ — 9 სმ, ნისკარტის სიგანე — 2 სმ, ძირის ღმ — 5 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3 მ.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს დ ა ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ⁵⁸² (10 ც), ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, წარმოადგენს 3 სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხებს. მათ შორის 5 პირ-გვერდის ნატეხი, 1 ძირის და 4 გვერდის, პირგადაშლილი, ყელი დაბალი, ძირი ბრტყელი. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5—0,7 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 2,8 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁸³, მოვარდისფრო კეცით, სამტუჩა, საშუალო სიმაღლის ფართო ყელით, გამობერილი მუცლით, ოვალურგანიკვეთიანი ყურით, ყელის ფუძე რელიეფური წიბოთა შექმული. კეცი მკვრივია, გამომწვარია სრულად. ყურის სიგანე — 2,9 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3 მ.

⁵⁷² 2-57-559, ძვ. № 504.

⁵⁷³ 2-57-560, ძვ. № 505.

⁵⁷⁴ 2-57-561, ძვ. № 506.

⁵⁷⁵ 2-57-562, ძვ. № 507.

⁵⁷⁶ 2-57-563, ძვ. № 508.

⁵⁷⁷ 2-57-564, ძვ. № 509.

⁵⁷⁸ 2-57-565, ძვ. № 511.

⁵⁷⁹ 2257-565, ძვ. № 5117

⁵⁸⁰ 2-57-567, ძვ. № 512.

⁵⁸¹ 2-57-568, ძვ. № 513, ტაბ. XXXIX, 2

⁵⁸² 2-57-569, ძვ. № 514.

⁵⁸³ 2-57-570, ძვ. № 575, ტაბ. XXVII, 1.

ს ა ს მ ი ს ი ს ქ ე ე დ ა ნ ა ხ ე ვ ა რ ი⁵⁸⁴, მოჩალისფრო კეცით, გამოპერი-
ლი მუცლით, ბრტყელი ძირით, მუცლის უდიდეს დიამეტრზე ამოღარული
სარტყელი შემოსდევს, რომლის ზედა და ქვედა მხარე რადიალური ხაზებითაა
შემკული, გამოპწვარია სრულად, ძირის დმ — 6,2 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ.,
სიღრმე — 3,1 მ.

ს ა მ ა რ ი ლ ე⁵⁸⁵, მოწითალო კეცით, ბრტყელი ბაკოთი და დაბალი შევეული
კედლებით. დაფარულია მოყავისფრო ჭიქურით. კეცი მკერივია, გამოპწვარია
სრულად. სიმაღლე — 3,7 სმ, დმ — 8,4 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმოსავლეთით.

ო ბ ს ი დ ი ა ნ ი ს ა ნ ა მ ტ ე რ ე ე ბ ი⁵⁸⁶ (2 ც), ერთ მათგანს ოდნავ ეტ-
ყობა რეტუმის კვალი. „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,2 მ.

წ ი დ ა⁵⁸⁷, შავი, ნასვრეტებიანი. „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,2 მ.

ძ ე ლ ი ს ნ ი ვ თ ი⁵⁸⁸, თავში ორივე გვერდი ჩამოჭრილი აქვს. სიგრძე —
5,2 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,2 მ.

ჭ უ რ ჭ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁸⁹, მონაცრისფრო კეცით, ორმხრივ მოყავისფროდ
მოჭიქული. სრულად გამოპწვარი. კეცის სისქე — 1,0 სმ. საყდრის გალავნის
გარეთ, „ვარცლის“ ჩრდილოეთით, სიღრმე — 1,6 მ.

ბ ო თ ლ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁹⁰, ლურჯი მინის, ირიზებული, დახშუ-
ლი, კედლის სისქე — 0,3 სმ, საყდრის გარეთ, „ვარცლის“ ჩრდილოეთით.

ღ ი ლ ი ს ნ ა ხ ე ვ ა რ ფ ა ბ რ ი კ ა ტ ი⁵⁹¹, გახვრეტილია, ნაწილი ჩამოთ-
ლილი აქვს. ძელის ზომა — 2,2x2 სმ, საყდრისა და სასახლის უბნებს შორის,
სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ვ რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁹², მოჩალისფრო კეცით, ოდნავ
პირმოყრილი, კალთა დამრეცი, ოდნავ წითლად ანგობირებული, კიდეს გარედან
ამკობს ღარები. კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, სათავსო № 2,
სიღრმე — 5,2 მ.

ჭ რ ა კ ი⁵⁹³, მოწითალო კეცით, ნაკლული, ნიჟარისებრი, ყავისფრად მო-
ჭიქული, სრულად გამოპწვარი, სიმაღლე — 3,8 სმ, სიგრძე — 9,5 სმ, სიგანე —
6,7 სმ, ძირის დმ — 4,4 სმ, სასახლის უბანი, სათავსო № 2, სიღრმე — 5 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁹⁴, მოწითალო კეცით, შიდაპირი ანგობირე-
ბული, მწვანედ მოჭიქული, კეცის სისქე — 1,3 სმ, საყდრისა და სასახლის უბ-
ნებს შორის, სიღრმე — 0,50 მ.

ფ ი რ ფ ი ტ ა⁵⁹⁵, ბრინჯაოსი, თხელი, ნაკლული, ჩაღრმავებული, სამან-
ჭვლე ხვრელით, დმ — 5,4 სმ, სისქე — 0,1 სმ.

ხ ე ლ ა დ ი ს გ ე ვ რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁵⁹⁶ (2 ც), მოჩალისფრო კეცით,
გარეპირს ეტყობა წითელი ანგობის კვალი. თიხა წმინდაა. სრულად გამოპწვარი,
კეცის სისქე — 0,4 სმ.

⁵⁸⁴ 2-57-571, ბე. № 575.

⁵⁸⁵ 2-57-572, ბე. № 576, ტაბ. XXXIX, 1.

⁵⁸⁶ 2-57-573, ბე. № 518.

⁵⁸⁷ 2-57-574, ბე. № 519.

⁵⁸⁸ 2-57-575, ბე. № 520, ტაბ. XVII.

⁵⁸⁹ 2-57-576, ბე. № 521.

⁵⁹⁰ 2-57-577, ბე. № 523.

⁵⁹¹ 2-57-578, ბე. № 524, ტაბ. XLVII.

⁵⁹² 2-57-579, ბე. № 526.

⁵⁹³ 2-57-580, ბე. № 528, ტაბ. XXXIX, 2.

⁵⁹⁴ 2-57-581, ბე. № 529.

⁵⁹⁵ 2-57-582, ბე. № 529.

⁵⁹⁶ 2-57-583, ბე. № 530.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁹⁷ (2 ც), მინის მომწვანო, დახშული მრგვალგანივკვეთიანი, სადა ზედაპირით, შეერთების ადგილზე დაკბილულია, ღმ — 0,7 სმ, კოშკი № 5.

რ კ ი ნ ი ს ს ა გ ა ნ ი⁵⁹⁸, დაქანებული და დეფორმირებული.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁵⁹⁹, ღია მწვანე მინის, ოდნავ პირ-გადაშლილი, სისქე — 0,2 სმ, „ბელის“ სამხ.-აღმ., სიღრმე — 3,22 მ.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ი ს ყ ე ლ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁰ (4 ც), ვარდისფერი კეცით, მაღალი ყელით, რომელიც ფუძისკენ ფართოვდება, მუცელი გამობერი-ლი, ყელის ფუძესთან რელიეფური წიბოთი, მოხატულია წითელი წერნაქით. კეცის სისქე — 0,6 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰¹, წითელი კეცით, პირმოყრილი, ბრტყელი, ოდნავ ამოღარული ბაკოთი, კიდელ კალთისგან გამოყოფილია ამოღარული სარტყლით, დაბალი ქუსლით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მრავალფერად (მწვა-ნე, ყვითელი და ყავისფერი). კეცის სისქე — 0,9 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,9 სმ, ქუსლის ღმ — 8,2 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰² (2 ც), წითელი კეცით, პირ-გადაშლილი, მრგვალი ბაკოთი, აკეცილი კიდით, დამრეცი კალთით, თეთრანგო-ბიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და ყავისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰³, წითელი კეცით, ფართოდ პირგადაშ-ლილი, მრგვალი ბაკოთი, შიდაპირი მოჭიქულია ღვიძლისფერად. გამოწვა სრუ-ლი, კეცის სისქე — 0,6 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁴, ვარდისფერი კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია სწორი ხაზები, მოხატულია ყვითელი, მწვანე და ღვიძლისფერი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,6 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ჯ ა მ ი ს კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁵, წითელი კეცით, შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,4 მ.

ქ ო თ ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁶ (15 ც), მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირ-გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, ყელდაბალი, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი ყურით. გამომწვარია არასრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 2,5 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁷, მინის, მოყვითალო, გამ-ჭვირვალე, გადაშლილი, ორმაგკედლიანი პირით, დაბალი ყელით. კედლის სისქე — 0,2 სმ, ორმაგი კედლის სისქე — 0,3 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 4,25 მ.

ქ ი ლ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁰⁸ (9 ც), წითელი კეცით,

⁵⁹⁷ 2-57-584, ძვ. № 530.

⁵⁹⁸ 2-57-585, ძვ. № 531.

⁵⁹⁹ 2-57-586, ძვ. № 532.

⁶⁰⁰ 2-57-587, ძვ. № 533, ტაბ. XXVIII, 2.

⁶⁰¹ 2-57-588, ძვ. № 533.

⁶⁰² 2-57-588/1, ძვ. № 533.

⁶⁰³ 2-57-588/2, ძვ. № 533.

⁶⁰⁴ 2-57-588/3, ძვ. № 533.

⁶⁰⁵ 2-57-588/4, ძვ. № 533.

⁶⁰⁶ 2-57-589, ძვ. № 534.

⁶⁰⁷ 2-57-590, ძვ. № 535.

⁶⁰⁸ 2-57-591, ძვ. № 536.

სწორი გვერდით, ბრტყელი ძირით, კეცის სისქე — 1 სმ, ძირის დმ — 12,5 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 1 მ.

წ ი დ ა, რ კ ი ნ ი ს⁶⁰⁹, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,05 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹⁰, მოვარდისფრო კეცით, დამრეცი კედლით, განიერი ქუსლით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ქუსლის დმ — 9,1 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,05 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹¹, მოჩალისფრო კეცით, დამრეცი კალთით, დიდი დიამეტრის ქუსლით, ბრტყელი ძირით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. თიხა განლექილია, კეცის სისქე — 0,8 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,05 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹², მოწითალო კეცით, ბორბლისებრი თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ. თიხა შეიცავს მინარევებს, ქუსლის დმ — 6,4 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 3,05 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹³, მოწითალო კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე წვეტილ-წვეტილი ამოღარული ხაზებით გამოყვანილია სარტყლები. მოხატულია მწვანე და მოყვითალო საღებავებით. კეცის სისქე 1 სმ, კოშკი № 5, სიღრმე — 4,1 მ.

რ კ ი ნ ი ს ნ ი ვ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶¹⁴ (3 ც), დეფორმირებული, ოთახი № 3, დას. კედლის გარეთ.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶¹⁵ (2 ც), მინის, მომწვანო, გამჭვირვალე, თხელკედლიანი, გადაშლილი პირით, სისქე — 0,1 სმ, I უბანი, ოთახი № 3.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹⁶, მოჩალისფრო კეცით, სწორი პირით, ბაკო ბრტყელი, მაღალი ყელით, ოვალურგანიცკვეთიანი ყური თავით ყელზე ყოფილა მიძერწილი. ყელი შემკულია რელიეფური წიბოებით. კეცის სისქე — 0,5 სმ, პირის დმ — 3,9 სმ, ყურის დმ — 2,1 სმ, I უბანი, № 1 და № 2 ოთახების ამოქოლილ კართან, სიღრმე — 5,2 მ.

რ კ ი ნ ი ს ნ ი ვ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶¹⁷ (5 ც), დაჟანგული. I უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶¹⁸, მოვარდისფრო კეცით, განიერი, ორმხრივ მოჭიქულია ღვიძლისფრად. კეცი მკერივია, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, I უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 1,2 მ.

ქ ო თ ნ ი ს ყ უ რ ი⁶¹⁹, მონაცრისფრო კეცით, ბრტყელი, მიძერწილია მხარსა და მუცელზე. გამომწვარია სრულად. ყურის სიგანე — 3,5 სმ, „ბელის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,10 მ.

ქ ო თ ნ ი ს ყ უ რ ი⁶²⁰, რუხი კეცით, დაწახნაგებული, ჩადარული, თიხა

⁶⁰⁹ 2-57-592, ძვ. № 538.

⁶¹⁰ 2-57-593, ძვ. № 539.

⁶¹¹ 2-57-593/2, ძვ. № 539.

⁶¹² 2-57-593/3, ძვ. № 539.

⁶¹³ 2-57-594, ძვ. № 540, ტაბ. XXXVII.

⁶¹⁴ 2-57-543, ძვ. № 543.

⁶¹⁵ 2-57-596, ძვ. № 574.

⁶¹⁶ 2-57-597, ძვ. № 545.

⁶¹⁷ 2-57-598, ძვ. № 547.

⁶¹⁸ 2-57-599, ძვ. № 547.

⁶¹⁹ 2-57-600, ძვ. № 548.

⁶²⁰ 2-57-600, ძვ. № 548.

უხვად შეიცავს მინარევებს, კეცი ფოროვანია, გამოშვარია არასრულად, ნატეხი ცეცხლშია მოხედრილი. ყურის სიგანე — 2,3 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,10 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁶²¹ (11 ც), მინის, მწვანე, გამჭვირვალე, სწორი შესქელებული პირით, სწორი ყელით, ბრტყელი ძირით, თხელკედლიანი, კედლის სისქე — 0,1 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,5 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶²², მოვარდისფრო კეცით, თეთრად-ანგობირებული გარეპირი მოჭიქულია ყვითლად. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, № 1 უბანი, სარდაფში, სიღრმე — 1,2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶²³, მოჩალისფრო კეცით, ფართო ყელით, ყელი რელიეფური წიბოთია შემკული. ტანი მოხატულია წითელი წერნაქით. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ოთახი № 1, ამოქოლილ კართან.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁶²⁴, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბაკო ჩაღარული, გადაშლილი კალთით, განიერი ქუსლით, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით, მოჭიქულია მწვანედ, კეცის სისქე — 1,2 სმ, ქუსლის დმ — 10,8 სმ, I უბანი, სარდაფი, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶²⁵, მოწითალო კეცით, დამრეცი — ძირისკენ მომრგვალებული გვერდით, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით, მოჭიქულია მწვანედ, ანგობირებულ ნაწილს ღია მწვანე ფერი აქვს მიღებული. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 1 სმ, I უბანი, სარდაფი, სიღრმე — 1,2.

ქ ო თ ნ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ⁶²⁶ (9ც), ლეგა-მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირ-გადაშლილი, დაბალი ყელით, მხარზე მიძერწილია ბრტყელი ყური. ყურის სიგანე — 2,2 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, უბანი № 1, სათავსო № 2, სიღრმე — 5,6 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს ძ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶²⁷, მინის სქელკედლიანი, ძირშედრეკილი, მომწვანო, ირიბებული, კედლის სისქე — 0,8 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶²⁸, მინის, მოყვითალო, გამჭვირვალე, ირიბებული; „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი მ ი ნ ი ს ა ⁶²⁹, შესაძლოა სამელნისა იყოს, სქელკედლიანი, თეთრად გამჭვირვალე. ბრტყელი გაშლილი ბაკოთი. სიმაღლე — 2,4 სმ, ძირის დმ — 2,4 სმ. ბაკოს სიგანე — 1 სმ, კედლის სისქე — 0,6 სმ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ი დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ⁶³⁰, მოწითალო კეცით, ბრტყელი ოდნავ ჩაღარული ბაკოთი და სწორი კიდიტ, ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია ყვითლად და ყავისფრად, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, უბანი I, სათავსო № 1, სიღრმე — 1,3 მ.

⁶²¹ 2-57-601, ძე. № 549.

⁶²² 2-57-602, ძე. № 550.

⁶²³ 2-57-603, ძე. № 551.

⁶²⁴ 2-57-604, ძე. № 552.

⁶²⁵ 2-57-605, ძე. № 554, ტაბ. XL, I.

⁶²⁶ 2-57-606, ძე. № 555, ტაბ. XLV, 2.

⁶²⁷ 2-57-606/1, ძე. № 555.

⁶²⁸ 2-57-606/2, ძე. № 555.

⁶²⁹ 2-57-607, ძე. № 553, ტაბ. XLVI, I.

⁶³⁰ 2-57-608, ძე. № 556.

დ ე რ ო⁶³¹, რკინისა, მოხრილი, დაჟანგული, სიგრძე — 7,2 სმ, სასახლის უბანი, სათავესო № 1, სიღრმე — 1,3 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶³² (5 ც), მოწითალო კეცით, ბაკო ბრტყელი, ოდნავ ჩაღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, ანგობრებული შიდაპირს ამკობს ღია ყვითელ ფონზე დატანილი ყვითელი, მწვანე, ყავისფერი ხალები. გადავლებული აქვს ჭიქური. კეცის სისქე — 0,7 სმ, „სასახლის“ უბანი, № 1 და № 2 სათავესებში შემავალ კართან, სიღრმე — 1,2 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶³³ (4 ც), მოწითალო კეცით, ვიწრო ბაკოთი, დაბალი კიდიით, დამრეცი კალთით, ანგობრებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია მცენარეული ორნამენტი, მოჭიქულია მწვანედ. კეცის სისქე — 0,4 სმ, საყდრის სამხრეთ გალავნის გარეთ, სიღრმე — 1,8 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶³⁴, მოვარდისფრო კეცით, თეთრად ანგობრებული, შიდაპირი მოჭიქულია მწვანე და ყავისფერი საღებავებით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, საყდრის გალავნის გარეთ, სიღრმე — 0,6 მ.

ჭ ი ნ ჭ ი ლ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶³⁵, მოჩაღისფრო კეცით, სწორი პირით, ვიწრო, ცილინდრული ყელით. პირს ქვემოთ და ყელზე რელიეფური წიბოთი. პირს ქვემოთ ტალღოვანი ორნამენტის სარტყელი შემოსდევს. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, პირის დმ — 3,9 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, სიღრმე — 1 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶³⁶, მოწითალო კეცით, გამოყოფილი ქუსლით, ოდნავ შედრეკილი ძირით, ორივე მხრიდან მოჭიქულია ყავისფრად, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ქუსლის დმ — 4,8 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო, სიღრმე — 1 მ.

წ ი დ ა⁶³⁷, მინის, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო, სიღრმე — 1 მ.

რ კ ი ნ ი ს ნ ი ე თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶³⁸ (3 ც), დაჟანგული, ღეფორმირებული, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 4,20 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶³⁹, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, დაბრტყელებული ბაკოთი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოღარული ხაზების სარტყლები შემოსდევს. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად. კეცის სისქე — 0,9 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 4,20 მ.

ს ა ლ ე ს ი ქ ე ა⁶⁴⁰, ეტყობა დამუშავების კვალი. სიგრძე — 11,5 სმ, სიგანე — 4,2 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 2,9 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁴¹, წითელი კეცით, გადაშლილი კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ცენტრში ამოკაწრულია წრე. მოხატულია მწვანე საღებავით, ადევს გამჭვირვალე ჭიქური.

⁶³¹ 2-57-609, ბე. № 557.

⁶³² 2-57-610, ბე. № 558.

⁶³³ 2-57-611, ბე. № 560.

⁶³⁴ 2-57-612, ბე. № 561.

⁶³⁵ 2-57-613, ბე. № 563.

⁶³⁶ 2-57-614, ბე. № 564.

⁶³⁷ 2-57-615, ბე. № 565.

⁶³⁸ 2-57-616, ბე. № 566.

⁶³⁹ 2-57-617, ბე. № 567.

⁶⁴⁰ 2-57-618, ბე. № 568.

⁶⁴¹ 2-57-619, ბე. № 569.

კეცის სისქე — 1 სმ, ქუსლის ღმ — 8,1 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,15 სმ.

ს ა ს მ ი ს ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴² (2 ც), მინის, ღია მწვანედ გამჭვირვალე, პირგადაშლილი, ირიზებული, კედლის სისქე — 0,1 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,88 მ.

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ფ ი რ ფ ი ტ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴³ (2 ც), ძლიერ პატინირებული, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,4 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁴, მოყვითალო-გამჭვირვალე მინის, დეფორმირებული, სისქე — 0,2 სმ, ტაძრისა და სასახლის უბნებს შორის, გადანაწარ მიწაში.

ქ ო თ ნ ი ს ყ უ რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁵, ყავისფერი კეცით, მაღალი ყელით, ბრტყელი ყური მიძერწილია მხარსა და მუცელზე. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ყურის სიგანე — 3,7 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 2,6 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს . გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁶ (2 ც), წითელი კეცით, ზედაპირგაპირალეული, შემკულია გაცვლული ზოლებით. კეცის სისქე — 0,5—0,7 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო, სიღრმე — 3,4 მ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁷ (2 ც), წითელი კეცით, პირგადაშლილი, აკეცილი კიდიტ, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, გარედან თეთრ ანგოზზე გამოყვანილია ყავისფერი რკალები. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ტაძრისა და სასახლის უბნებს შორის, ნაწარ მიწაში.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - კ ა ლ თ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁸, ვარდისფერი კეცით, გადაშლილი კალთით, დაბალი ქუსლით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატულია მწვანე, ყვითელი და ღვიძლისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,6 სმ, ტაძრისა და სასახლის უბანს შორის, ნაწარ მიწაში.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁴⁹, წითელი კეცით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია ჭადრაკული ორნამენტი, რომელიც მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, კეცის სისქე — 0,9 სმ, ტაძრისა და სასახლის უბნებს შორის, ნაწარ მიწაში.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁵⁰, წითელი კეცით, პირგადაშლილი, მრგვალი ბაკოთი, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, თეთრანგობიან შიდაპირზე ამოკაწრულია სარტყლები, მოხატულია მწვანე და ყვითელი საღებავით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. კეცის სისქე — 0,8 სმ, ტაძრისა და სასახლის უბნებს შორის, ნაწარ მიწაში.

ს ა ლ ე ს ი ქ ე ა⁶⁵¹, ოთხკუთხა, სიგრძე — 10,6 სმ, სიგანე — 3,2 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ.

რ კ ი ნ ი ს ღ ე რ ო ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁵², დეფორმირებული, სიგრძე — 4,2 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, კარის ზღურბლის ღონეზე.

⁶⁴² 2-57-620, ფ. № 570.

⁶⁴³ 2-57-621, ფ. № 571.

⁶⁴⁴ 2-57-622, ფ. № 572.

⁶⁴⁵ 2-57-623, ფ. № 573.

⁶⁴⁶ 2-57-624, ფ. № 574.

⁶⁴⁷ 2-57-625, ფ. № 575.

⁶⁴⁸ 2-57-625/1, ფ. № 575.

⁶⁴⁹ 2-57-625/2, ფ. № 575.

⁶⁵⁰ 2-57-625/3, ფ. № 575.

⁶⁵¹ 2-57-626, ფ. № 576.

⁶⁵² 2-57-627, ფ. № 577.

მ ძ ი ვ ი უ ა ი ა ნ ს ი ს⁶⁵³, გვერდებდადარული, ცისფრად მოჭიქული, ნაკ-
ლული, დმ — 3, 5 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3, 57 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁵⁴ (3 ც), მინის, მომწვანო,
ძლიერ ირიზებული, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3, 9 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁵⁵, ჩალისფერი კეცით, სამ-
ტუნა, ცილინდრული ყელით, მხრებში გამოპერილი, მრავალგანივკვეთიანი
ყური პირზეა დაძერწილი. მცირე მეჭვტები აქვს დაძერწილი ნისკარტის ორივე
მხარეს. კეცის სისქე — 0,7 სმ, პირის ზომა 7—7,5 სმ, ყურის სიგანე — 1,8 სმ,
„ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,45 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁵⁶ (2 ც), ერთი ქუსლისაა, მეორე გვერდის,
მინის, ძლიერ ირიზებული, მომწვანო, IV ნაგებობა, სიღრმე — 3,7 მ.

ს ა ს მ ი ს ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁵⁷, მინის, ქუსლიანი, მო-
ცისფრო, ირიზებული, კედლის სისქე — 0,1 სმ, სასახლის უბანი, სათავსო № 1,
ზღურბლის დონეზე.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁵⁸, მოწითალო კეცით, შიდაპირი
მოხატულია ანგობით. ცისფრად მოჭიქული, კეცი მკვრივი, კეცის სისქე — 0,9 სმ,
„ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,25 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁵⁹ (1 ც), მოწითალო კეცით, კალთა დამ-
რეცი, გვერდაკეცილი. ანგობირებულ შიდაპირს ამკობს შავი ფერის ხაზებით
მოხატული წრეები და მარყულები. გადავლებულია ცისფერი ჭიქური. კეცის
სისქე — 0,9 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,25 მ.

მ ი ლ ი ლ უ ლ ო ვ ა ნ ი ძ ვ ლ ი ს ა⁶⁶⁰, წახნაგები შემკულია წერტილ-
წრის ორნამენტით, სიგრძე — 7,5 სმ, საყდრის უბანი, ზედაპირულ ფენაში.
წ ი დ ა⁶⁶¹, ცალმხარეს ჭიქურით, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,33 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁶², მინის, მოყვითალო, ძლიერ ირიზე-
ბული, კედლის სისქე—0,2 სმ, სასახლის უბანი, ეზო.

ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁶⁶³ (3 ც), ორი ბრტყელი, ერთი მრგვალ-
განივკვეთიანი ღეროთი, პატინირებული. „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე —
3,25 მ.

ჭ უ რ ტ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁶⁴ (2 ც), მოყვითალო მინის,
ძლიერ ირიზებული, კედლის სისქე — 0,2 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე —
3,25 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁶⁵, წითელი კეცით, ფრინველის კიდურე-
ბის გამოსახულებით, თეთრანგობიან შიდაპირზე შემორჩენილია ყვითელი
და მწვანე საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური, გამოწვა სრუ-
ლია, კეცის სისქე — 0,8 სმ, შუა უბანი.

⁶⁵³ 2-57-628, ბგ. № 578.

⁶⁵⁴ 2-57-629, ბგ. № 579, ტაბ. XXVII, 1.

⁶⁵⁵ 2-57-630, ბგ. № 580.

⁶⁵⁶ 2-57-631, ბგ. № 583.

⁶⁵⁷ 2-57-632, ბგ. № 584.

⁶⁵⁸ 2-57-633, ბგ. № 585.

⁶⁵⁹ 2-57-633/1, ბგ. № 585.

⁶⁶⁰ 2-57-634, ბგ. № 586, ტაბ. TLVII.

⁶⁶¹ 2-57-635, ბგ. № 587.

⁶⁶² 2-57-636, ბგ. № 588.

⁶⁶³ 2-57-637, ბგ. № 589.

⁶⁶⁴ 2-57-638, ბგ. № 590.

⁶⁶⁵ 2-57-639, ბგ. № 591.

დერგის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁶⁶, ვარდისფერი კეცით, ბრტყელი ძირით, გამოწვა სრულია, კეცის სისქე — 1 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

სადღვებლის ყურის ნატეხი⁶⁶⁷, მოვარდისფრო კეცით, ბრტყელი, მასიური. კეცი ფოროვანია, გამოწვა არასრული, სიგანე — 6,8 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁶⁸, ვარდისფერი კეცით, დამრეცი კალთით, განიერი და დაბალი ქუსლით. ბრტყელი ძირით. თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიკუღია მწვანედ. კეცი მკვრივია, გამოწვა სრული, კეცის სისქე 1 სმ ძირის დმ — 11,4 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

ობსიდიანის ნატეხები⁶⁶⁹ (8 ც), ანატეცები, „ბელის“ სამხრ.-აღმ. ნაწილში.

სადღვებლის გვერდის ნატეხი⁶⁷⁰, ჩალისფერ კეცით, ოვალური, „სასულე“ ხერელით, კეცი მკვრივია, გამოწვა, არასრულია. კეცის სისქე — 0,9 სმ, ხერელის დმ — 2,4 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1.

ქოთნის გვერდის ნატეხები⁶⁷¹ (2 ც), ნაცრისფერი კეცით, გამოწვა არასრულია, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, I სართული, II ფენა.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁷², მოწითალო კეცით, დამრეცი კალთით, დაბალი ქუსლით, შიდაპირზე თეთრი ანგობით გამოყვანილია სახეები („მანები“). მოჭიკუღია ცისფრად. კეცის სისქე — 1,8 სმ, ძირის დმ — 10,2 სმ, საყდრის გალავნის გარეთ, სიღრმე — 1 მ.

ფიალის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁷³, ფიანის, თეთრი კეცით, კალთა მომრგვალებული, მცირე ქუსლით, შიდაპირზე თეთრად — გარედან ცისფრად მოჭიკუღი, კეცი მკვრივი, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ქუსლის დმ — 3 სმ, გალავნის გარეთ, ფესვებიანი ფენის ქვეშ.

ხელადის ძირ-ყელის ნატეხი⁶⁷⁴ მოვარდისფრო კეცით, სამტუნა, გადაშლილი ძირით, პირზე მიერთებული ოვალურკეცითი ყურით, ზედაპირი დაფარულია ყავისფერი წერნაქით და გაპრიალებულია. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე 0,7 სმ. პირის სიგანე — 7 სმ, ყურის სიგანე — 3,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1, ნაცრის ფენაში.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁷⁵, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ჩადარული ბაკოთი, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი მოხატულია თეთრი ანგობით. მოჭიკუღია მწვანედ. კეცის სისქე — 0,7 სმ, „ბელის“ სამხრ.-აღმ.

წიღები⁶⁷⁶ (6 ც), რკინის, „ბელის“ სამხრ.-აღმ., ნაყარ მიწაში.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხი⁶⁷⁷, მოწითალო კეცით, დამრეცი

⁶⁶⁶ 2-57-640, ძვ. № 592.

⁶⁶⁷ 2-57-641, ძვ. № 593.

⁶⁶⁸ 2-57-642, ძვ. № 593.

⁶⁶⁹ 2-57-643, ძვ. № 594.

⁶⁷⁰ 2-57-644, ძვ. № 595, ტაბ. XLI, 1.

⁶⁷¹ 2-57-645, ძვ. № 596, ტაბ. XXXII, 2.

⁶⁷² 2-57-646, ძ. № 597.

⁶⁷³ 2-57-648, ძვ. № 600, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁶⁷⁴ 2-57-649, ძვ. № 601.

⁶⁷⁵ 2-57-650, ძვ. № 604.

⁶⁷⁶ 2-57-651, ძვ. № 605.

⁶⁷⁷ 2-57-652, ძვ. № 606.

კალთით, ბორბლისებრი ქუსლით, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ქუსლის დმ — 6 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁷⁸, ლეგა კეცით, ფართო, ცილინდრული პირს ქვემოთ მკვეთრად გამოხატული წიბოთი, ზედაპირი შემკულია ამოკაწრული, ტალღოვანი ორნამენტით. თიხა უხვად შეიცავს მინარევებს. გამოშვარია არასრულად. კეცის სისქე — 0,5 სმ, ყელის დმ — 7,4 სმ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი, ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁶⁷⁹, რკალგახსნილი, ოვალურგანიკვეთიანი, ბოლოებში დაწვრილებული ღეროთი (ერთი ბოლო მოტეხილია), რკალის დმ — 5 სმ, ღეროს სიგანე — 0,8 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

გ ა მ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸⁰, რკინისა, ოთხკუთხა, დაქანგული, სიგრძე — 13 სმ, კოშკი № 3, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸¹, მოწითალო-მოყავისფრო კეცით, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრ ანგობზე ცისფრად მოჭიქული. ქუსლის დმ — 7,4 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ.

ქ ვ ა ბ ი ს პ ი რ - კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁸², სპილენძის, პირგადაშლილი, თხელკედლიანი, მაღალი კანელურებით შემკული. ტანის შემორჩენილი სიმაღლე — 13 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸³, ვარდისფერი კეცით, გადაშლილი პირით, ბრტყელი ამოღარული ბაკოთი, შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ და ყავისფრად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, საყდრის გალავნის გარეთ, სიღრმე — 1,15 მ.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸⁴, წითელი კეცით, შიდაპირზე თეთრი ანგობით, გამოყვანილია სახეები, მოხატულია მუქი ყავისფერი საღებავით და გადავლებული აქვს ჭიქური. კეცის სისქე — 0,8 სმ, საყდრის გალავნის გარეთ, სიღრმე — 1,15 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁶⁸⁵, ჩალისფერი კეცით, პირგადაშლილი, ზეაწეული წაკვეთილი ნისკარტით, დაბალი ყელით, ყელზე წიბოთი. ბრტყელი ყურით, პირის დმ — 4,5 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ყურის სიგანე — 2,7 სმ, ნისკარტის სიგრძე — 4,5 სმ, „ბეღლის“ სამხრ.-აღმ. ნაწილში, სიღრმე — 4 სმ.

ჭ უ რ ჭ ლ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁶⁸⁶ (2 ც), მინის, ღია მწვანე, ძლიერ ირიზებული, კეცის სისქე — 0,3 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო, სიღრმე — 2,5 მ.

ყ ა ნ წ ი⁶⁸⁷, რქის, თხელკედლიანი, ბოლოში შემსხვილებული, სიგრძე — 7,5 სმ, დმ — 2 სმ, სასახლის უბანი.

რ კ ი ნ ი ს ნ ი ე თ ი⁶⁸⁸, ადამიანის ხელის გამოსახულებით, ერთ მხარეს დაბრტყელებული, სიგრძე — 12,8 სმ, სიგანე — 3x8,5 სმ, საყდრის გალავნის გარეთ, სიღრმე — 0,8 მ.

⁶⁷⁸ 2-57-653, ძვ. № 606.

⁶⁷⁹ 2-57-654, ძვ. № 606, ტაბ. XLIV.

⁶⁸⁰ 2-57-655, ძვ. № 609.

⁶⁸¹ 2-57-656, ძვ. № 610.

⁶⁸² 2-57-657, ძვ. № 611, ტაბ. XLIV.

⁶⁸³ 2-57-659, ძვ. № 644.

⁶⁸⁴ 2-57-659/1, ძვ. № 614.

⁶⁸⁵ 2-57-660, ძვ. № 615, ტაბ. XXIX.

⁶⁸⁶ 2-57-661, ძვ. № 617.

⁶⁸⁷ 2-57-662, ძვ. № 618, ტაბ. XLVI.

⁶⁸⁸ 2-57-663, ძვ. № 620.

ხელადის ყელ-გვერდის ნატეხი⁶⁸⁹, მოვარდისფრო კეცით, მაღალი ყელით, ყელზე რელიეფური წიბოთი. ზედაპირზე გადასმული აქვს მოყვითალო წერნაქი, ყელს ქვემოთ შემკულია ტალღისებრი ორნამენტით, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,7 მ.

რკინის წიღა⁶⁹⁰, ნასახლარი, დასავლეთ კედლის ძირას, სიღრმე — 1 მ.

ჩაფის გვერდის ნატეხი⁶⁹¹ (2 ც), მოწითალო კეცით, ზედაპირი შემკულია სწორი და ტალღისებრი ხაზებით. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ნასახლარი, დას. კედლის ძირას, სიღრმე — 1 მ.

ჯამის ძირი⁶⁹², წითელი კეცით, ქუსლგამოყოფილი, შედრუებული ძირით. ძირის დმ — 6 სმ, ნასახლარი, დას. კედლის ძირას, სიღრმე — 1 მ.

თასის გვერდის ნატეხი⁶⁹³, მინის, მწვანე, გამჭვირვალე, ზედაპირი რელიეფური „ძაფებით“ შემკული (ცენტრში სწორხაზოვანი და ორივე მხრივ ტალღოვანი). კედლის სისქე — 0,2 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,9 მ.

ბრინჯაოს აბზინდა⁶⁹⁴, ნაკლები, დაფანჯრული, სიგანე — 3,6 სმ, სასახლის უბანი, სიღრმე — 3,9 მ.

რკინის ნივთის ნატეხი⁶⁹⁵ (2 ც), ძლიერ დაფანჯრული, დეფორმირებული, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო, სიღრმე — 3,15 მ.

საკინძის ნატეხი⁶⁹⁶ (2 ც), ბრინჯაოს ღეროს სიგრძე — 11 სმ, „ბელლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,9 მ.

ხის ნატეხი⁶⁹⁷ (ბოძის). ნასახლარის დას. კედელში.

ჭრაქის ნატეხი⁶⁹⁸, ნიჟარისებრი, ბრტყელი, მრგვალი ძირით, გვერდებგადმოკეცილი, ძირის დმ — 3,5 სმ, სიმაღლე — 4 სმ, შიგნიდან მოჭიქული. ეკლესიის აღმ. გალავნის გარეთ, სიღრმე — 2,15 სმ.

ხელადა⁶⁹⁹, მოწითალო-მოწალისფრო კეცით, დაბალი ყელით, მოგრძო, ყელსა და მხარზე მიძერწილი ბრტყელი ყურით. ბრტყელი ძირით. სრულად გამომწვარი, სიმაღლე — 29 სმ, ძირის დმ — 4,8 სმ, ძირის დმ — 9,8 სმ, ყურის სიგანე — 2,5 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, ეკლესიის აღმ. გალავნის გარეთ, თონეში, სიღრმე — 3,4 მ.

ჭურჭლის ნატეხი⁷⁰⁰, მინის, ლურჯი, გამჭვირვალე, ირიზებული, სისქე — 0,2 სმ.

ჯამის ძირის ნატეხი⁷⁰¹, ფაიანსის, მონაცრისფრო კეცით, მაღალი გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, ლურჯად მოჭიქული. სისქე — 0,6 სმ, შიდა ციხე, მეათე ნაგებობიდან ამონაყარ მიწაში.

⁶⁸⁹ 2-57-664, ძვ. № 621.

⁶⁹⁰ 2-57-665, ძვ. № 623.

⁶⁹¹ 2-57-666, ძვ. № 624.

⁶⁹² 2-57-666, ძვ. № 624.

⁶⁹³ 2-57-667, ძვ. № 625, ტაბ. XLVI, I.

⁶⁹⁴ 2-57-668, ძვ. № 626.

⁶⁹⁵ 2-57-669, ძვ. № 627.

⁶⁹⁶ 2-57-670, ძვ. № 628.

⁶⁹⁷ 2-57-671.

⁶⁹⁸ 2-57-672, ძვ. № 631, ტაბ. XXXIX, 2.

⁶⁹⁹ 2-57-673, ძვ. № 632, ტაბ. XXVIII, I.

⁷⁰⁰ 2-57-674, ძვ. № 642.

⁷⁰¹ 2-57-675, ძვ. № 649.

ც ხ ე ნ ი ს ტ ე რ ა კ ო ტ უ ლ ი გ ა მ ო ს ა ხ უ ლ ე ბ ა⁷⁰¹, შესაძლოა ჭურ-
ჭლის უურს წარმოადგენდა, მოჩალისფრო კეცით, ორივე მხარეს შემორჩენილია
წითელი საღებავის ხალები. კეცი მკერძია, თავის სიგრძე — 3,5 სმ, ყელის სიგ-
რძე — 5,5 სმ, სიგანე — 2,2 სმ, სასახლის უბანი, სიღრმე — 3,15 მ.

ზ ღ ე ზ ი ს ნ ი ჟ ა რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰², სიგრძე — 4,1 სმ, სიგანე — 1,3 სმ,
სასახლის უბანი, სიღრმე — 3,15მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰³, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბაკო
მომრგვალებული, ქუსლი გამოყოფილი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატუ-
ლია ყავისფერი და მწვანე საღებავის ზოლებით, გადავლებული აქვს გამჭვირ-
ვალე ჭიქური. გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სიმაღლე — 8 სმ,
საყდრის აღმოსავლეთი გალავნის გარეთ, სიღრმე — 2 მ.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰⁴, მოწითალო კეცით, კალთა
დამრეცი, მკვეთრად გამოყოფილი ქუსლით, ძირის დმ — 7,2 სმ, კეცის სისქე —
0,6 სმ, კოშკი № 7, სიღრმე — 1,5 მ.

ხ ე ლ ა დ ი ს ძ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰⁵, მოწითალო კეცით,
ბრტყელი ძირით, არასრულად გამომწვარი, ძირის დმ — 10,5 სმ, კეცის სისქე —
0,8 სმ, კოშკი № 7, სიღრმე — 1,5 მ.

დ ე რ გ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰⁶, მოჩალისფრო კეცით, ზედაპირს
ამკობს ამოღარული ტალღისებრი ხაზების ორი მწკრივი. სრულად გამომწვარი,
კეცის სისქე — 1,0 სმ, კოშკი № 7, სიღრმე — 1,5 მ.

ჯ ა მ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁰⁷ (2 ც), მოწითალო კეცით, პირგადაშლილი,
ბაკო მომრგვალებული, განიერი ქუსლით, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოხატუ-
ლია მწვანე და ყავისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური.
გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,8 სმ, ქუსლის დმ — 8,6 სმ, სასახლის
უბანი, ოთახი № 2.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁰⁸ (2 ც), მოწითალო კეცით,
სწორი პირით, მომრგვალებული ბაკოთი, დამრეცი კალთით, თეთრანგობიან
შიდაპირზე გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. თიხა შეიცავს მინა-
რეკებს, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი
№ 2.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁰⁹, მოწითალო კეცით, თეთრანგობიანი
შიდაპირი მოჭიქულია მწვანედ, გამომწვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,9 სმ,
სასახლის უბანი, ოთახი № 2.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷¹⁰, მოწითალო კეცით, ოდნავ პირ-
გადაშლილი, ბაკო ჩაღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, შიდაპირი
მოხატულია თეთრი ანგობით, მოჭიქულია ცისფრად, გამომწვარია სრულად,
კეცის სისქე — 0,7 სმ, საყდრის აღმოსავლეთი გალავანი.

⁷⁰¹ 2-57-676, ძვ. № 659, ტაბ. XXX. 2.

⁷⁰² 2-57-677, ძვ. № 651.

⁷⁰³ 2-57-678, ძვ. № 652.

⁷⁰⁴ 2-57-679, ძვ. № 653.

⁷⁰⁵ 2-57-679/1, ძვ. № 653.

⁷⁰⁶ 2-57-679, ძვ. № 653.

⁷⁰⁷ 2-57-680, ძვ. № 655.

⁷⁰⁸ 2-57-680/1, ძვ. № 655.

⁷⁰⁹ 2-57-680/2, ძვ. № 655.

⁷¹⁰ 2-57-681, ძვ. № 657.

რკინის ნივთი⁷¹¹ (5 ც), დაჟანგული, დეფორმირებული, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ქოთნის პირგვერდის ნატეხე⁷¹² (2 ც), ნაცრისფერი კეცით, პირი სწორი, მცირედ გამობერილი მუცლით, ყური თავით მიძერწილი პირზე. ბაკოს სიგანე — 0,7 სმ, ყელის სიმაღლე — 3 სმ, სიგანე — 2,2 სმ. სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

სადღეებლის ძირის ნატეხე⁷¹³, მოყვითალო-მოყავისფრო კეცით, ძირი ბრტყელია, შიგნიდან შუა ადგილას სამი დაბალი შევრილით. არათანაბრად გამოშვარი, ძირის დმ — 17 სმ, შევრილის სიმაღლე — 2 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ქილის ძირ-გვერდის ნატეხე⁷¹⁴, მოწითალო კეცით, ოდნავ გამოყოფილი ქუსლით და ბრტყელი ძირით, კეცი მკვრივია, ძირის დმ — 7 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ხელადის პირ-გვერდის ნატეხე⁷¹⁵, მოვარდისფრო კეცით, დამრეცი კალთით, ოდნავ გამოყოფილი ქუსლით, ბრტყელი ძირით, არათანაბრად გამოშვარი, ძირის დმ — 6 სმ, კეცის სისქე — 0,3 სმ, სასახლის უბანი.

ჭინჭილის ძირ-გვერდის ნატეხე⁷¹⁶, მოჩალისფრო-მოვარდისფრო კეცით, ბრტყელი ძირით, გარეპირს ამკობს ამოღარული ხაზები. სრულად გამოშვარი, ძირის დმ — 5,8 სმ, მუცლის დმ — 6 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

კოჭობის პირ-ყელის ნატეხე⁷¹⁷, მოჩალისფრო-მოვარდისფრო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, საშუალო სიმაღლის ყელით. კეცი მკვრივი, სრულად გამოშვარი, პირის დმ — 6,6 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

სასმისის მხარ-გვერდის ნატეხე⁷¹⁸, მოვარდისფრო კეცით, მხარზე მიძერწილი ოვალურგანიკვეთიანი ყურით. წითელი წერნაქით. ყურის ღონეზე შემოსწევს წიბო და წერტილოვანი ორნამენტი. ყურის სიგანე — 1,3 სმ, სასახლის უბანი.

ჭრაქის ლულა⁷¹⁹, მოყავისფრო კეცით, ნაკლული (მოხვედრილია ცეცხლში), სიგრძე — 6 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ჯამის პირ-გვერდის ნატეხე⁷²⁰, წითელი კეცით, გადაშლილი პირით, მრგვალი ბაკოთი, თეთრანგობიანი შიდაპირი მოჭიქულია მოყვითალოდ. გვერდზე ორი მცირე გამჭოლი ხვრელით, კეცის სისქე — 0,5 სმ, სასახლისა და საყდრის უბნებს შორის.

ჯამის ძირ-გვერდის ნატეხე⁷²¹, წითელი კეცით პირმოყრილი, კიდე დამრეცი, თეთრანგობიანი, შიდაპირი მოჭიქულია ყავისფრად. კეცის სისქე — 0,7 სმ, ეკლესიის უბანი, აღმოსავლეთ გალავნის გარეთ.

⁷¹¹ 2-57-682, ძვ. № 657.

⁷¹² 2-57-683, ძვ. № 658.

⁷¹³ 2-57-684, ძვ. № 658.

⁷¹⁴ 2-57-685, ძვ. № 658.

⁷¹⁵ 2-57-685/1, ძვ. № 658.

⁷¹⁶ 2-57-685/2, ძვ. № 658.

⁷¹⁷ 2-57-685/3, ძვ. № 658.

⁷¹⁸ 2-57-685/4, ძვ. № 658.

⁷¹⁹ 2-57-686, ძვ. № 658.

⁷²⁰ 2-57-687, ძვ. № 659.

⁷²¹ 2-57-688, ძვ. № 660.

ქვაბის პირის ნატეხი⁷²², სპილენძის, პირგადაშლილი, კეცის სისქე — 0,1 სმ, ეკლესიის უბანი, ეკლესიის აღმ. გალავნის გარეთ.

ხელადის გვერდის ნატეხები⁷²³ (2 ც), წითელი კეცით, ზედაპირი შემკულია წიწვოვანი ორნამენტით. ნაჭდევი წერტილებით ამოკაწრული სწორი და ტალღოვანი ხაზებით. კეცის სისქე — 0,6 სმ, შუა უბანი, ეკლესიის აღმოს. გალავნის გარეთ.

სალესი ქვა⁷²⁴, ბრტყელი, სიგრძე — 14,5 სმ, სიგანე — 4,5 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ხელადის გვერდის ნატეხი⁷²⁵, წითელი კეცით, ზედაპირი შემკულია ღრმად ნაჭდევი წერტილებით და ხაზებით, დაფარულია წითელი წერნაქით. კეცის სისქე — 0,5 სმ, IV ნაგებობა, გადანაყარ მიწაში.

რკინის წილის ნატეხები⁷²⁶, სასახლის უბანი. სასახლის ეზო.

ობსიდიანის ნატეხები⁷²⁷ (3 ც), დახშული, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

კვირის ტავი ქვი⁷²⁸, მცირედ ჩამოტეხილი, დმ — 4,3 სმ, ნახევრების დმ — 1,2 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

სასმისი სპირ-კედლის ნატეხი⁷²⁹, მინის, სქელი, მოყვითალო, ეკუთვნის ფაცეტებთან სასმისს. გამოფიტული, კედლის სისქე — 0,7 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ჯართისპილენძის⁷³⁰, თხელფირფიტოვანი, საკიდით, ერთი მკლავი ჩამოტეხილია, ზომა—2,6x2,5 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ჯამი ნაკლული⁷³¹, წითელი კეცით, სწორი პირით, ბაკო ამოღარული, კიდე აკეცილი, კალთა დამრეცი, გამოყოფილი ქუსლით. შიდაპირზე თეთრი ანგობით გამოყვანილია სხვადასხვა ორნამენტი, ცენტრში ოთხფურცლა ვარდულია, კიდეზე რკალები, კალთაზე ერთმანეთის მონაცვლეობით წერტილ-წრეები და ოვალები. მოჭიქულია მწვანედ. გარედან კიდეზე თეთრი ანგობით გამოყვანილია გულები, სიმაღლე—8,5 სმ, პირის დმ — 24 სმ, ძირის დმ — 9 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,7 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, სასახლის ეზო.

ჯამი ნაკლული⁷³², მოწითალო კეცით, სწორი პირით, მრგვალი ბაკოთი, კიდე აკეცილი, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ყავისფერი საღებავით მოხატულია სარტყელი, ცენტრში ოთხფურცლა ყვითელი ვარდულით, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. სიმაღლე — 6,7 სმ, პირის დმ — 16 სმ, ძირის დმ — 6,5 სმ, კეცის სისქე — 0,5 სმ, „ბედლის“ სამხრ.-აღმ., სიღრმე — 3,5 მ.

ჯამი⁷³³, წითელი კეცით, ნაკლული, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, აკეცილი კიდით, ბორბლისებრი ქუსლით, თეთრანგობიან შიდაპირზე ცენტრში სქემატურად ამოკაწრულია ცხენის ფიგურა, რომელსაც წინა მარცხენა ფეხი

⁷²² 2-57-689, ძვ. № 660.

⁷²³ 2257-690, ძვ. № 662.

⁷²⁴ 2-57-691, ძვ. № 663.

⁷²⁵ 2-57-692, ძვ. № 664.

⁷²⁶ 2-57-693.

⁷²⁷ 2-57-694, ძვ. № 665.

⁷²⁸ 2-57-695, ძვ. № 667, ტაბ. XLVIII, 2.

⁷²⁹ 2-57-696, ძვ. № 668.

⁷³⁰ 2-57-697, ტაბ. XXXVIII, 2.

⁷³¹ 2-57-698, ძვ. № 313, ტაბ. XXXII, 1.

⁷³² 2-57-699, ძვ. № 482.

⁷³³ 2-57-701, ძვ. № 562.

ზეაწეული აქვს: ირგვლივ რტოყლორტოყვანი ორნამენტია ამოკაწრული. ცხენის ტანზე ყვითელი საღებავია დადებული, ყელსა და მცენარეულ მოტივზე მწვანე საღებავი, გადავლებული აქვს გამჭვირვალე ჭიქური. სიმაღლე — 7,5 სმ, ძირის დმ — 8 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, „ბელლის“ საშპრ.-აღმ., სიღრმე — 3,25 მ.

ხ ე ლ დ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷³⁴, ნაცროსფერი კეცით, სამტუ-ჩა, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, ოვალურგანვიკვეთიანი ყური მიძერ-წილია პირზე და მხარზე. პირის ზომა — 9 სმx9 სმ, ყურის სიგანე — 3,5 სმ, კეცის სისქე — 0,6 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 2.

ქ ო თ ნ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷³⁵, წითელი კეცით, შავი ლაქე-ბით, პირგადაშლილი, ბაკო მრგვალი, ყელდაბალი, მხრებში გამობერილი, პი-რის დმ — 11 სმ, კეცის სისქე — 0,4 სმ, სასახლის უბანი, ოთახი № 1.

ქ ი ლ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷³⁶, წითელი კეცით, ოდნავ პირ-გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, მხრებში გამობერილი, ყელის ფუძესთან ამოღარული სარტყლით. კეცის სისქე — 0,6 სმ, პირის დმ — 9 სმ.

ს ა ნ ე ლ ს ა ც ხ ე ბ ლ ი ს პ ი რ - ყ ე ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷³⁷ (2 ც), მი-ნის, პირგადაშლილი, ყელი გამობერილი, მომწვანო, ყავისფრად გამოფიტული. სისქე — 0,2 სმ, საყდრის აღმოსავლეთით ნაყარ მიწაში, სიღრმე — 2,5 მ.

მ ძ ი ვ ე ბ ი ფ ა ი ა ნ ს ი⁷³⁸ (2 ც) სფერული, სადა, დმ — 0,8 სმ და 0,4 სმ, მოჭიქულია ცისფრად. შიდა ციხე, IV ნაგებობიდან ამოყრილ მიწაში.

ბ ე ტ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷³⁹, მრგვალი რკალით და გაფართოებული ფარაკით. ფარაკის ზედაპირი შემკულია ღრმად ამოღარული წერტილ-წერეებით, მხრებზე მცირე შვერილებით. სიმაღლე — 2,1 სმ, რკალის დმ — 2,1 სმ, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ, ფარაკის სიგანე — 0,6 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, ხელის ფალანგზე.

ბ ე ტ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁰, მრგვალი რკალით, ბრტყელი ღეროთი, რომელიც გადადის ოდნავ შემადლებულ დაკუთხულ ფარაკში, ფარაკი შემკულია ნაჭლევეებით, სიმაღლე — 1,9 სმ, რკალის დმ — 1,8 სმ, ღეროს სიგანე — 0,3 სმ, ფარაკის სიგანე — 0,8 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, ხელის ფალანგზე.

ბ ე ტ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴¹, მრგვალი რკალით, ღერო მხრებთან ჩაჭრი-ლია და გადადის გაფართოებულ ფარაკში, რომელიც შემკულია კოპით. სიმაღ-ლე — 2,1 სმ, რკალის დმ — 1,8 სმ, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ, ფარაკის სიგანე — 0,7 სმ, ქვის სამარხი № 2.

ბ ე ტ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴², დეფორმირებული რკალით, ბრტყელი ღერო გადადის გაფართოებულ ფარაკში, რომლის ცენტრი შემკულია ნაჭლევი წერ-ტილით. სიმაღლე — 2 სმ, რკალის დმ — 2,1 სმ, ღეროს სიგანე — 0,3 სმ, ქვის სამარხი № 2.

ბ ე ტ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴³, დეფორმირებული რკალით, მავთულისებრი ღეროთი, თავგახსნილი დმ — 2,2 სმ, ქვის სამარხი № 2.

⁷³⁴ 2-57-702, ძვ. № 581, ტაბ. XXVII, I.

⁷³⁵ 2-57-703, ძვ. № 603, ტაბ. XL, 2.

⁷³⁶ 2-57-704, ძვ. № 616, ტაბ. XLI, I.

⁷³⁷ 2-57-705, ძვ. № 553.

⁷³⁸ 2-57-707, ძვ. № 655, ტაბ. XLVIII, I.

⁷³⁹ 2-57-708, ძვ. № 656, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁴⁰ 2-57-708/1, ძვ. № 636, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁴¹ 2-57-708/2, ძვ. № 636, ძვ. ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁴² 2-57-708/3, ძვ. № 636, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁴³ 2-57-708/4, ძვ. № 635, ტაბ. XLVIII, I.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁴, მრგვალი, დეფორმირებული რკალით, მხრებთან შებრტყელებული ღეროთი, ღეროსთან ერთადაა გამოყვანილი მრგვალი ფარაკი, რომელზედაც სვასტიკაა ამოკაწრული. სიმაღლე — 2,1 სმ, რკალის დმ — 1,9 სმ, ღეროს სიგანე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მარჯვენა ხელის ფალანგზე.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁵, მრგვალი რკალით, ბრტყელი, მხრებთან გაგანიერებული ღეროთი, რომელიც ორ-ორი წიბოთია შემკული, ღეროსთან ერთადაა გამოყვანილი მრგვალი ფარაკი, რომელზედაც ოთხკუთხედში ჩასმული ჯვარია ამოკაწრული. სიმაღლე — 2,1 სმ, რკალის დმ — 2 სმ, ღეროს სიგანე — 0,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მარჯვენა ხელის ფალანგა.

ბ ე ჯ ე დ ი ქ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁶, მრგვალი რკალით, ბრტყელი, მხრებთან შემსხვილებული ღეროთი, ბრტყელი — ოვალური ფარაკით, რომელზედაც რკალია ამოკაწრული. სიმაღლე — 1,8 სმ, რკალის დმ — 2 სმ, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მარჯვენა ხელის ფალანგაზე.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁷, მრგვალი რკალით, მრგვალგანივკვეთიანი, მხრებთან შესქელებული ღეროთი, ოვალური ფარაკი ღეროსთან ერთადაა ჩამოსხმული, რომელზედაც წრე და მასში ჩასმული წერტილია ამოკაწრული. სიმაღლე — 2 სმ, რკალის დმ — 2 სმ, ღეროს დმ — 0,2 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მარჯვენა ხელის ფალანგაზე.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁴⁸, ნაკლული, მრგვალი რკალით, დაწახნაგებული ღეროთი, რომბისმიერი ფარაკით, ფარაკზე ამოღარულია წრე და წერტილი. სიმაღლე — 2 სმ, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი. ქვის სამარხი № 2, მარჯვენა ხელის ფალანგაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი⁷⁴⁹, სპილენძის, ოვალური, მრგვალგანივკვეთიანი, თავგახსნილი. რკალის დმ — 5,5 სმ, ღეროს დმ — 0,1 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მაჯაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁵⁰, მინის, შეერთების ადგილას დაბრტყელებული, მრგვალი, ხშირადგრებილი, არათანაბარი სიმსხოს ღეროთი. ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მარცხენა მაჯაზე.

მ ძ ი ე ბ ი⁷⁵¹ (3 ც), ორი ფაიანსის, მრგვალი, ცენტრში ფართო ხვრელით, მოჭიქულია ცისფრად, ერთი მათგანი ალაგ-ალაგ ჩაღარულია და ჩამუქებული, დმ — 1,1 სმ, ერთი ბრინჯაოსია, ფუყე, დეფორმირებული, დმ — 1,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2, მკერდის არეში.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს პ ი ლ ე ნ ძ ი ს⁷⁵², თავგახსნილი, ბრტყელგანივკვეთიანი, ეიწრო ღეროთი, დმ — 4,5 სმ, სიგანე — 0,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 2 მაჯაზე.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁵³, ოვალური რკალით, რომელიც გადადის

⁷⁴⁴ 2-57-709, ძვ. № 637, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁴⁵ 2-57-709/1, ძვ. № 637, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁴⁶ 2-57-709/2, ძვ. № 637, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁴⁷ 2-57-709/3, ძვ. № 637, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁴⁸ 2-57-709/4, ძვ. № 637, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁴⁹ 2-57-710, ძვ. № 638, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁵⁰ 2-57-711, ძვ. № 640.

⁷⁵¹ 2-57-712, ძვ. № 641, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁵² 2-57-713, ძვ. № 642, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁵³ 2-57-714, ძვ. № 643, ტაბ. XLVIII, 1.

გაფართოებულ ფარაკში, ფარაკის ცენტრი შემკულია კოპით. სიმაღლე — 2,2 სმ, რკალის დმ — 2,1 სმ, ღეროს სიგანე — 0,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, ფალანგაზე.

ბ ე ჯ ე დ ი, ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁵⁴, ნაკლული, ბრტყელი ღეროთი, რომელიც ფარაკთან ფართოვდება, ღეროს სიგანე — 0,4 სმ, ფარაკის სიგანე — 0,4 სმ, ქვის სამარხი № 3.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁵⁵, დეფორმირებული რკალით, გაფართოებული ფარაკით, შემკული წრიული ნაჭდევებითა და კოპით. სიმაღლე — 2,2 სმ, რკალის დმ — 2 სმ, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ. ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3. ხელის ფალანგაზე.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁵⁶, ნაკლული, მრგვალგანივეკეთიანი, ღეროთი, გაფართოებული ფარაკით, ცენტრში ერთი წერტილით, ღეროს სიგანე — 0,2 სმ. ფარაკის სიგანე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, ხელის ფალანგა.

ბ ე ჯ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁵⁷, ნაკლული, მრგვალი რკალით, რკალის დმ — 2,4 სმ, ღეროს სიგანე — 0,3 სმ.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს პ ი ლ ე მ ძ ი ს⁷⁵⁸, ოვალური, წვრილღეროვანი, თავგახსნილი, დმ — 4,5-5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, მაჯაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁵⁹, მინის, მრგვალგანივეკეთიანი ღეროთი, ერთ მხარეს დაბრტყელებული, ხშირად გრეხილი, მწვანედ გამჭვირვალე, ღეროს დმ — 0,6 სმ. ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, მაჯაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁶⁰, მინის, მრგვალგანივეკეთიანი, შეერთების ადგილზე შებრტყელებული, მინა შავია, კრიალა, ღეროს დმ — 0,6 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, მაჯაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁶¹, მინის, მრგვალგანივეკეთიანი ღეროთი, სადა, მწვანედ გამჭვირვალე, დმ — 8-5 სმ, ღეროს დმ — 0,6 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁶², მინის, შავი, მრგვალგანივეკეთიანი ღეროთი, სადა, ღეროს დმ — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, მაჯაზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁶³, შავი მინის, მრგვალგანივეკეთიანი ღეროთი, შეერთების ადგილზე გაბრტყელებული; სადა, ღეროს დმ — 0,6 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 3, მაჯაზე.

ღ ი ლ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁶⁴, სფერული, მრგვალი ყუნწით, დმ — 1 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5, თავის ქალასთან.

მ ძ ი ვ ი⁷⁶⁵, ფაიანსის, მრგვალი, შუაში მცირე ხერელით, მოჭიქულია ცისფრად, დმ — 0,8 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

⁷⁵⁴ 2-57-714/1, ძვ. № 643.

⁷⁵⁵ 2-57-715, ძვ. № 644, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁵⁶ 2-57-715/1, ძვ. № 644, ტაბ. XVIII, I.

⁷⁵⁷ 2-57-715/2, ძვ. № 644, ტაბ. XVIII, I.

⁷⁵⁸ 2-57-716, ძვ. № 645, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁵⁹ 2-57-717, ძვ. № 646, ტაბ. XLVI, I.

⁷⁶⁰ 2-57-717/1, ძვ. № 646, ტაბ. XLVI, I.

⁷⁶¹ 2-57-718, ძვ. № 647.

⁷⁶² 2-57-718/1, ძვ. № 647.

⁷⁶³ 2-57-718/2, ძვ. № 647.

⁷⁶⁴ 2-57-719, ძვ. № 648, ტაბ. XLVIII, I.

⁷⁶⁵ 2-57-720, ტაბ. XLVIII, I.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს პ ი ლ ე ნ ძ ი ს⁷⁶⁶, გახსნილი რკალით, ოვალური, დაწახ-
ნაგებული, ბოლოებში შევიწროებული ღეროთი, რკალის დმ — 7,6 სმ, ღეროს
დმ — 0,8 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁶⁷ (2 ც), რკინის, ბოლოებში გახსნილი,
ერთ მხარეს მოკაუჭებული. ღეროს დმ — 0,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი,
ქვის სამარხი № 5.

ბ ე ჭ ე დ ი ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ი⁷⁶⁸, ნაკლული, მრებთან შემსხვილებული
ღეროთი, ღეროსთან ერთად ჩამოსხმული, მრგვალი ფარაკით, ფარაკზე წრე
და წერტილია ამოღარული. ღეროს სიგანე — 0,2 სმ, ფარაკის დმ — 0,8 სმ,
ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

რ გ ო ლ ი რ კ ი ნ ი ს⁷⁶⁹, ბრტყელი ღეროთი, რგოლის დმ — 2,2 სმ. ღეროს
სიგანე — 0,4 სმ. ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ბ ო ძ ა ლ ი რ კ ი ნ ი ს⁷⁷⁰, სიგრძე — 13,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი,
ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი (2 ნ ა ტ ე ხ ა დ)⁷⁷¹, მინის, გამოფიტული მრგვალი ღეროთი.
დმ — 7 სმ, ღეროს დმ — 4—5 მმ. ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი
№ 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁷², შავი მინისა, მრგვალღეროვანი, გამოფიტუ-
ლი, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁷³, შავი მინისა, კბილანებიანი, ნათლის-
მცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁷⁴, შავი მინის, მრგვალღეროვანი, გაშლი-
ლად-წვრილად გრებილი, ღეროს დმ — 4—5 მმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი,
ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ე ბ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁷⁵ (3 ც), შავი მინისა, მრგვალი ღერო-
თი, სადა, გამოფიტული. ღეროს დმ — 4—5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი,
ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁷⁶, მინის, ღია მწვანე, მრგვალგანიკვეთიანი,
გაშლილი გრძელი ღეროთი, ღეროს დმ — 0,7 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი,
ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁷⁷, მინის, მოყვითალოდ გამჭვირვალე, მრგვა-
ლგანიკვეთიანი, ღერო შეერთების ადგილზე დაბრტყელებულია. ღეროს სი-
განე — 0,5 სმ, 0,7 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა მ ა ჯ უ რ ი⁷⁷⁸, შავი მინის, ნაკლული, ხშირადგრებილი, მრგვალგანიკ-
ვეთიანი ღეროთი, შეერთების ადგილზე დაბრტყელებული. რკალის დმ —
7,8 სმ, ღეროს სიგანე — 0,8 სმ, ბრტყელ ნაწილში — 0,9 სმ, ნათლისმცემლის სამა-
როვანი, ქვის სამარხი № 5.

⁷⁶⁶ 2-57-721, ტაბ. XLIV.

⁷⁶⁷ 2-57-722.

⁷⁶⁸ 2-57-723, ტაბ. XLVI, 1, ძველი ნომერი არა აქვს.

⁷⁶⁹ 2-57-723/1, ტაბ. XLVIII, 1.

⁷⁷⁰ 2-57-724. ტაბ. XLIII.

⁷⁷¹ 2-57-725, ძვ. IV არა აქვს, ტაბ. XLVI.

⁷⁷² 2-57-725/1, ტაბ. XLVI.

⁷⁷³ 2-57-725/2, ტაბ. XLVI.

⁷⁷⁴ 2-57-725/3, ტაბ. XLVI.

⁷⁷⁵ 2-57-725/4, ტაბ. XLVI.

⁷⁷⁶ 2-57-725/5, ძვ. № არა აქვს.

⁷⁷⁷ 2-57-725/6, ძვ. № არა აქვს.

⁷⁷⁸ 2-57-725/7, ძვ. № არა აქვს.

ს უ ე რ ო კ ო ნ უ ს ი ს გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁷⁹, ლეგაკციტ, ზედაპირი შეშეული აქვს შევეული რელიეფებით და მათ შორის მოთავსებული მედალიონებით, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 1,1 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა ს მ ი ს ი ს ყ ე ლ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸⁰, მოვარდისფრო კეცით, მხარზე შემორჩენილია მრგვალგანივკვეთიანი ყურის ფუძის ანაბეჭდი, ზედაპირი ნაპრიალებია, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა ს მ ი ს ი ს გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸¹, მოვარდისფრო კეცით, ზედაპირი შეღებილია წითელი წერნაქით და ნაპრიალებია. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ს ა ს მ ი ს ი ს ქ ე ლ ა ნ ა ხ ე ე ა რ⁷⁸², მონაცრისფრო კეცით, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი ძირით, ზედაპირი შეშეულია ამოდარული სარტყლებით. გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ძირის დმ — 5,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ხ ე ლ ა დ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸³, მოწალისფრო კეცით, გადაშლილი ძირით, დაბალი, ფართო ყელით, გამობერილი მუცლით, ოვალურგანივკვეთიანი ყურით, გამოშვარია სრულად, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ყურის სიგანე — 2,1 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸⁴, ფაიანსის, მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, სწორი კიდით, ორმხრივ ცისფრად მოჭიქული. თიხა წმინდაა, სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - კ ი დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁸⁵, ფაიანსის, მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცით, ოდნავ პირგადაშლილი, ორმხრივ მოჭიქული, ამკობს ლურჯი, ყავისფერი და მოყავისფრო საღებავით შესრულებული მცენარეული ორნამენტი, სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ - გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁸⁶ (3 ც), ფაიანსის, მონაცრისფრო კეცით, პირგადაშლილი, ორმხრივ ცისფრად მოჭიქული. ირისხეული, სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

თ ე ფ შ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸⁷, ფაიანსის, მონაცრისფრო-მოყვითალო კეცით, პირგადაშლილი, ორმხრივ ყვითლად მოჭიქული. სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს გ ე ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸⁸, მონაცრისფრო კეცით, ორმხრივ მოჭიქული, ამკობს მცენარეული ორნამენტი და სხვადასხვა სიბრტყის ზოლები. სრულად გამოშვარი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

⁷⁷⁹ 2-57-726, ტაბ. XXX, 2.

⁷⁸⁰ 2-57-727.

⁷⁸¹ 2-57-727/1.

⁷⁸² 2-57-728.

⁷⁸³ 2-57-729.

⁷⁸⁴ 2-57-730, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁸⁵ 2-57-730/1, ტაბ. XXXVIII, 2.

⁷⁸⁶ 2-57-730/2, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁸⁷ 2-57-730/3, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁸⁸ 2-57-730/5, ტაბ. XXXVIII, 1.

ჯ ა მ ი ს პ ი რ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁸⁹, ფაიანსის, მოთეთრო კეცით, ორმხრივ მოჭიქული, შიდაპირს ამკობს წითელი საღებავით შესრულებული ჭადრაკული და მცენარეული ორნამენტი. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,5 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს ძ ი რ - ქ უ ს ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი⁷⁹⁰, ფაიანსის, მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცით, მკვეთრად გამოყოფილი ქუსლით, ლურჯად მოჭიქული, თიხა სრულადაა გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁹¹, ფაიანსის, მოყვითალო-მონაცრისფრო კეცით, მრგვალი, ორმხრივ ანგობიერებული, მოჭიქული, შიდაპირს ამკობს ლურჯი და მწვანე საღებავებით შესრულებული გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტი. გარეპირს — მოყავისფრო ზოლები. თანაბრად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,7 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁹², ფაიანსის, მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცით, შიდაპირი — ლურჯად, გარეპირი ცისფრად მოჭიქული. სრულად გამომწვარი, კეცის სისქე — 0,3 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ჯ ა მ ი ს გ ვ ე რ დ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი⁷⁹³, ფაიანსის, მოთეთრო-მოცისფრო კეცით, ორმხრივ ლურჯად მოჭიქული. კეცის სისქე — 0,4 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5.

ნ ი ე თ ი რ კ ი ნ ი ს⁷⁹⁴, ჯვრის მოყვანილობის, სამი მკლავი მოხრილი აქვს. სიგრძე — 25 სმ, სიგანე — 16 სმ, ღეროს სიგანე — 2 სმ, ნათლისმცემლის სამაროვანი, ქვის სამარხი № 5. ამავე ნომრითაა რკინის უზანგის (ბ) ნატეხი (ტაბ. XLIII).

ს ა დ გ ი ს ი⁷⁹⁵, რკინის, დაწახნაგებული, დეფორმირებული, სიგრძე — 11,5 სმ, სისქე — 0,7 სმ, ქვის სამარხი № 5. აქვეა წილის რამდენიმე ნატეხი.

ჯ ა მ ი⁷⁹⁶, წითელი კეცით, ნაკლული, პირგადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული, კიდე აკეცილი, განიერი დაბალი ქუსლით. შიდაპირზე ანგობის გარეშე გადავლებულია ღვიძლისფერი ჭიქური. სიმაღლე — 8 სმ, პირის დმ — 24 სმ, ძირის დმ — 10 სმ, კეცის სისქე — 0,7 სმ.

ჯ ა მ ი⁷⁹⁷, მოწითალო კეცით, სწორი პირით, ბრტყელი ბაკოთი, აკეცილი კილით, ბორბლისებრი ქუსლით, მოპირდაპირე კიდეებზე მიძერწილია მრგვალ-განივკეთიანი წვეტილადი ყური, რომელთაგან ერთია შემორჩენილი. თეთრ-ანგობიანი შიდაპირი შემკულია ოთხფურცლა ვარდულებით. ვარდულის ფურცლებს შორის ამოღარულია ორმაგი რომბები და სამკუთხედები. დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით. გარედან თეთრი ანგობით, მოხატულია ღვიძლისფერი საღებავის სიგრძივი ბრტყელი ზოლებით. გადავლებული აქვს ჭიქური. სიმაღლე — 7,8 სმ, პირის დმ — 19 სმ, ძირის დმ — 8,5 სმ, ყურის სიგანე — 0,8 სმ, ბაკოს სიგანე — 0,8 სმ, კეცის სისქე — 0,9 სმ.

⁷⁸⁹ 2-57-730/6, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁹⁰ 2-57-730/7, ტაბ. XXXVIII, 2.

⁷⁹¹ 2-57-730/8, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁹² 2-57-730/9, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁷⁹³ 2-57-730/10.

⁷⁹⁴ 2-57-733, ძვ. № არა აქვს, ტაბ. XLIII.

⁷⁹⁵ 2-57-733/1. ტაბ. XLIII.

⁷⁹⁶ 2-57-734.

⁷⁹⁷ 2-57-735, ძვ. № არა აქვს, ტაბ. XXXIV, 1.

ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი ს ა ლ ფ ა რ ი ლ ო ბ ა

- ტაბ. 4. 1. იერის ხეობის ხედი. 2. უჯარმის ციხის ხედი იერის ნაპირიდან.
- ტაბ. II. უჯარმის ზედა და ქვედა ციხეების საერთო ხედი ჩრდილოეთიდან.
- ტაბ. III. 1. უჯარმის ზედაციხის დასაუღეთი გოდოლებისა დაკარიბჭის ხედი დასაუღეთიდან. 2. შიდაციხის ერთ-ერთი კუთხე.
- ტაბ. IV. 1. უჯარმის ციხის გეგმა-რეკონსტრუქცია, ავტ. ირ. ციციშვილი. 2. უჯარმის ციხის გენერალური გეგმა.
- ტაბ. V. 1. კახეთის მთებში. 2. ნბერძენიშვილი, ნ. კეცხოველი, ე. დონდუ, გ. ლომთათიძე. ახალგაზრდა ისტორიკოსთა და არქეოლოგთა შორის (ნ. ლომოური, შ. ხანთაძე, დ. ხახუტაიშვილი, დ. მუსხელიშვილი, ე. ხოშტარია).
- ტაბ. VI. 1. უჯარმის ციხის ციტადელის გენგეგმა. 2. ციტადელის სამხრეთი ფასადი.
- ტაბ. VII. 1. ქვედა ციხის № 1 კოშკის ფასადი, ჭრილი და I და II სართულების გეგმა.
- ტაბ. VIII. 1. ქვედა ციხის № 3 კოშკის ფასადები, ჭრილები და გეგმები. 2. ქვედაციხის № 8 კოშკი. 3. № 5 კოშკის („წყლის კოშკი“) გეგმა I სართულის ღონეზე.
- ტაბ. IX. 1 კოშკი № 6-ის ჭრილი. 2 კოშკი № 6-ის III და I სართულთა გეგმა. 3-4. სასახლის გეგმა და ჭრილი ციხის ციტადელში.
- ტაბ. X. 1. უჯარმის ციტადელის სამხრეთ-დასავლეთი კუთხე გარედან. 2. უჯარმის ციტადელის „სასახლის უბნის“ სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხის კოშკი ხედი ს/დ.
- ტაბ. XI. 1. ციტადელის „სასახლის უბნის“ გარეთა ხედი სამხრეთიდან. 2. „სასახლის უბანი“ და სასახლის ეზო თხრის პროცესში, ხედი დასაუღეთიდან.
- ტაბ. XII. 1. „სასახლის უბნის“ მთავარი ნაგებობანი. 2. თალიანი გადასასვლელი ეკლესიასთან.
- ტაბ. XIII. 1. ციტადელის სამხ.-აღმ. კუთხე, შიგნიდან. 2. „სასახლის ეზოს“ ხედი დასაუღეთიდან.
- ტაბ. XIV. ტიპური „უჯარმული“ ნაღისებრი მოყვანილობის თაღი.
- ტაბ. XV. კოშკი № 1-ის შიდა ხედი გასუფთაების შემდეგ.
- ტაბ. XVI. 1. ქვედა ციხის № 3 კოშკის ხედი აღმოსავლეთიდან. 2. „უჯარმულა“ წიგნის ნიმუში.
- ტაბ. XVII. 1. „სასახლის უბანი“, განათხარის ხედი 1952 წლისათვის. 2. „სასახლის უბანი“, ხედი ჩრდ.-აღმ. კუთხიდან.
- ტაბ. XVIII. 1. შუასაუკუნეთა ხანის დამრეცი გოდოლი ციტადელის დასავლეთ ნაწილში. 2. სასახლის სარდაფის ერთ-ერთი ოთახის თალიანი კარი, ამოქოლილი მოგვიანო ხანაში.
- ტაბ. XIX. ეკლესია ჯვარიპატიოსანი. გეგმა.
- ტაბ. XX. ჯვარიპატიოსნის განივი ჭრილი.
- ტაბ. XXI. 1. ჯვარიპატიოსანი, დასავლეთი ფასადი. 2. ჯვარიპატიოსანი, აღმოსავლეთი ფასადი.
- ტაბ. XXII. ჯვარიპატიოსანი, გრძივი ჭრილი.
- ტაბ. XXIII. 1. თხრის პროცესი უჯარმის ციტადელში. 2. „წყლის კოშკი“.
- ტაბ. XXIV. 1. სასახლის № 1 სათავსოს I სართული ამოწმების შემდეგ. 2. თხრის პროცესი „ეკლესიის უბანზე“.
- ტაბ. XXV. 1. თონე „ეკლესიის უბანზე“. 2. ხელსაფქვეის ნიმუში „შუა უბნიდან“. 3. ხელსაფქვეის ნიმუში № 5 კოშკიდან.
- ტაბ. XXVI. 1. ქვის სამარხი „ჯვარიპატიოსნის“ სიახლოვეს. 2. სამურნეო კუთხე შუა უბნის სამხრეთი კედლის ძირში.
- ტაბ. XXVII. 1. სამტეხი და მრავალპირა ხელოდები უჯარმის სხვადასხვა უბნიდან (ინე. №484, 630, 702, 55, 483, 570). 2. ჩალისფერეკიანი ჭურჭლის ნატეხები (587, 159, 61, 344, 153, 133, 44).
- ტაბ. XXVIII. 1. ხელადა აღმოჩენილი ეკლესიის აღმ. გალენის გარეთ თონეში (2-57-673). 2. ხელადა ნაეღლი, აღმოჩენილი II უბნის II სათავსოში (2-57-54).
- ტაბ. XXIX. 1. ჩალისფერეკიანი ხელოდებისა და ჭინჭილების ნატეხები სხვადასხვა უბნიდან. (176; 341, 660, 430, 159, 140, 150, 729, 24).

- ტაბ. XXX. 1. ჩალისფერკეციანი სახმისების ნატეხები (№ 252, 109, 244, 498/1, 203, 270, 149, 498, 320, 201). 2. № 282, 726 — სფეროკონუსის ნატეხები. № 676, ცხენის თავ-კისრის ტერაკოტული გამოსახულება. № 499 კრამიტის ნატეხი ასომთავრული წარწერით. № 527, თიხის სარკველის ნატეხი.
- ტაბ. XXXI. 1. ცისფრად მოჭიქული ჭურჭლის ნიმუშები (№ 333, 355, 20, 13, 241, 232/3, 21, 131). 2. მოჭიქული ჭურჭლის ნიმუშები (№ 337, 379, 317, 451, 460, 102).
- ტაბ. XXXII. 1. ანგობით მოხატული და შვანად მოჭიქული ჯამი, № 698. 2. ანგობით მოხატული და ცისფრად მოჭიქული ჯამების ნატეხები (№№ 616, 485, 360, 485, 393, 357, 156, 485, 393).
- ტაბ. XXXIII. 1. მოჭიქული ჯამების ნატეხები (№№ 315, 91, 417, 236, 202, 395, 416). 2. მოჭიქული ჯამების ნატეხები: (№№ 75, 409, 403, 384, 381, 10, 94).
- ტაბ. XXXIV. 1. ორურა მოჭიქული ჯამი ჯვისფერი ზოლებით (ინვ. № 2-57-735). 2. მრავალფრად მოჭიქული ჯამის ნიმუშები (№№ 452, 455, 454, 453, 456, 337, 51, 504).
- ტაბ. XXXV. 1. მოჭიქული ჯამების სხვადასხვა ნიმუშები (№№ 530, 523, 345, 508, 510). 2. ზოომორფული და ანტროპომორფული სახეებით შემკული ჯამის ნატეხები (165, 440, 343, 375, 457).
- ტაბ. XXXVI. მრავალფრად მოჭიქული ჯამის ნატეხები (№№ 118, 142, 132, 474, 382, 60, 115, 378, 377).
- ტაბ. XXXVII. მრავალფრად მოჭიქული ჯამების სხვადასხვა ნიმუშები (№№ 413, 188, 540, 445, 8, 364, 349, 383, 348, 458, 22, 594).
- ტაბ. XXXVIII. 1. ფიანისის ნიმუშები სხვადასხვა უბნებიდან (730, 447, 730/3, 730/8, 730/2, 433, 730/9, 730/5, 730/6, უნომრო, 648, უნომრო, 450). 2. ჯვრები და ფიანისის ნიმუშები შიდაციხის ტერიტორიიდან (730/7, 730/1, 447).
- ტაბ. XXXIX. 1. მოჭიქავი და მოჭიქული სამარილეები სხვადასხვა უბნებიდან (№№ 425, 434, 435, 70, 572, 170, 43, 427, 425). 2. მოჭიქავი და მოჭიქული ჭრაქების ნიმუშები სხვადასხვა უბნებიდან (№№ 672, 189, 449, 437, 568, 580).
- ტაბ. XL. 1. სამზარეულო ჭურჭლის ნატეხები სხვადასხვა უბნებიდან (№№ 195, 181, 110, 431, 195, 605, 471, 497, 30, 263, 262, 264). 2. სამზარეულოს ჭურჭლის ნატეხები სხვადასხვა უბნებიდან (№№ 268, 274, 327, 429, 436, 509, 323, 703, 222, 260, 328, 116).
- ტაბ. XLI. 1. ქილის, ჩაფის (№№ 704 და 308) და საღებავების (644 და 292) ნატეხები. 2. ქვევრის პირის და ძირის ნატეხები (№№ 11, 45, 57, 299).
- ტაბ. XLII. 1. კრამიტის და ფილის ნატეხები (№ 298, 49, 297, 296). 2. განვითარებული შუასაუკუნეების კრამიტის ნატეხები (№ 16, 310, 309, 108, 17, 16, 107, 235 და 4).
- ტაბ. XLIII. რკინის სხვადასხვა დანიშნულების საგნები: უზანგის (?) ნატეხი (733), ჯვრისებრი გაბირი (733), საღვინის ნატეხი (733/1), ისრისპირები (№ 724 და 291), ლურსმანი (№ 89), რკინის საგანი (№ 126), ხელის გამოსახულება (663), ნაღის ნატეხი (№ 376).
- ტაბ. XLIV. სპილენძისა და ბრინჯაოს ნივთები სხვადასხვა უბნებიდან (№ 120, 167, 488, 657, 387, 305, 654, 158, 721).
- ტაბ. XLV. რკინის სასწორი (ინვ. № 2-57-487).
- ტაბ. XLVI. 1. მინის ნაწარმი, სასმისის და სხვა ჭურჭლის ნატეხები (ინვ. № 606, 352, 168, 169, 494, 319, 607, 304, 607, 667) და სამაჯურის ნატეხები № 117 (2 ც) და № 725 (6 ცალი). 2. მინის ნაწარმო ნარჩენები (№№ 47, 157, 12, 307, 161).
- ტაბ. XLVII. ძეგლის საგნები სხვადასხვა უბნებიდან (ინვ. № 160, 230, 231, 662, 578, 294, 634, 135, 180, 71, 575, 292).
- ტაბ. XLVIII. 1. ქვის სამარხი № 2-ის ინვენტარი: სამაჯურები (ინვ. № 710, 713), ბეჭდები (№№ 709, ხუთი ცალი და 708, ხუთი ცალი), ქვის სამარხი № 3-ის ინვენტარი: ბეჭდები (№№ 714, 715), სამაჯური (716), ქვის სამარხი № 5-ის ინვენტარი: ლილიკოლ ბრინჯაოსი (719) და ფენისეული მძივები (707, 720, 712, 713). 2. კვირისტავეები სხვადასხვა უბნებიდან (ინვ. № 220, 219, 428, 221, 529, 138, 424, 354, 695, 178).
- ტაბ. XLIX. 1. ბასტიონი ბოქორმის ციხესთან. 2. ბოქორმის ციხის კედლები შიგნიდან.
- ტაბ. L. 1. ბოქორმის ეკლესიის საერთო ხედი. 2. ციხის ერთი კუთხე.
- ტაბ. LI. 1. ვერონის ციხის საერთო ხედი. 2. ვერონის ციხის ეკლესიის ნანგრევი.

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

- Табл. I. 1. Вид на Иорское ущелье. 2. Вид на Уджармскую крепость с берега р. Иори.
- Табл. II. Общий вид на верхнюю и нижнюю крепости Уджарма с севера.
- Табл. III. 1. Вид на западную башню и вход верхней крепости Уджарма с запада. 2. Один из уголков цитадели.
- Табл. IV. 1. План-реконструкция Уджармской крепости. Автор Ир. Цицишвили. 2. Генеральный план Уджармской крепости.
- Табл. V. 1. В горах Кахети. 2. Н. Бердзенишвили, Н. Кецохели, В. Дундуа, Г. Ломтатидзе среди молодых историков и археологов (Н. Ломоурн, Ш. Хантадзе, Д. Хахутаншвили, Д. Мусхелишвили, Э. Хоштария).
- Табл. VI. 1. Генеральный план цитадели Уджармской крепости. 2. Южный фасад цитадели.
- Табл. VII. Фасад, разрез и планы I и II этажей башни № 1 нижней крепости.
- Табл. VIII. 1. Фасады, разрезы и планы башни № 3 нижней крепости. 2. Башня № 8 нижней крепости. 3. План башни № 5. План первого этажа.
- Табл. IX. 1. Разрез башни № 6. 2. Планы I и III этажей башни № 6. 3. 4. План и разрез двorca в цитадели крепости.
- Табл. X. 1. Юго-западный угол Уджармской цитадели снаружи. 2. Башня юго-восточной части «дворцового участка» Уджармской цитадели. Вид с юго-запада.
- Табл. XI. 1. Наружный вид «дворцового участка» с юга. 2. «Дворцовый участок» и дворик двorca в процессе раскопок, вид с запада.
- Табл. XII. 1. Главное архитектурное сооружение «дворцового участка». 2. Арочный переход около церкви.
- Табл. XIII. 1. Юго-восточная часть цитадели. 2. Вид на «дворцовый участок» с запада.
- Табл. XIV. Типичная «Уджармская» подковообразная арка.
- Табл. XV. Внутренний вид на башню № 1 после очистки.
- Табл. XVI. 1. Башня № 3 нижней крепости, вид с востока. 2. Образец «Уджармской» кладки.
- Табл. XVII. 1. «Дворцовый участок», вид на раскоп в 1952 году. 2. «Дворцовый участок», вид с северо-восточного угла.
- Табл. XVIII. 1. Покатая башня средневекового периода в западной части цитадели. 2. Арочная дверь одной из комнат подвала двorca, застроенная в поздний период.
- Табл. XIX. План церкви Джвари Патносани.
- Табл. XX. Поперечный разрез церкви Джвари Патносани.
- Табл. XXI. 1. Церковь Джвари Патносани, западный фасад. 2. Джвари Патносани, восточный фасад.
- Табл. XXII. Джвари Патносани, продольный разрез.
- Табл. XXIII. 1. Процесс раскопок в Уджармской цитадели. 2. Башня № 5.
- Табл. XXIV. 1. первый этаж помещения № 1 после очистки. 2. Процесс раскопок на «Церковном участке».
- Табл. XXV. 1. Печь для выпечки хлеба (топе) на «церковном участке». 2. Зернотерки из «среднего» (центрального) участка. 3. Зернотерка из башни № 5.
- Табл. XXVI. 1. Погребение в каменном ящике близ Джвари Патносани. 2. Хозяйственное сооружение у подножья южной стены «среднего участка».
- Табл. XXVII. 1. Кувшины с трехлепестковыми и круглыми венчиками из разных участков Уджармы (инв. № 484, 630, 702, 55, 483, 570). 2. Обломки сосудов светлого обжига (№№ 587, 159, 8, 61, 344, 153, 133, 44).
- Табл. XXVIII. 1. Кувшин, обнаруженный в «тоне», находившемся за оградой церкви с востока (2-57-673). 2. Кувшин, обнаруженный в помещении № 2 II участка (2-57-54).

- Табл. XXIX. 1. Обломки мелких сосудов (хелада, чинчила) соломенного обжига с разных участков (№№ 176, 341, 660, 430, 159, 140, 150, 729, 24).
- Табл. XXX. 1. Обломки глиняных бокалов соломенного обжига (№№ 252, 109, 244, 438/1, 203, 270, 149, 498, 320, 201). 2. №№ 282, 726 — обломки сферокопусов; № 676 — обломок терракотового изображения коня; № 499 — обломок черепицы с надписью грузинской асомтаврули; № 527 — обломок глиняной крышки.
- Табл. XXXI. 1. Обломки поливной керамики голубого цвета (№№ 333, 355, 20, 13, 241, 232/3 21, 131). 2. Образцы поливной керамики (№№ 337, 379, 317, 451, 460, 102).
- Табл. XXXII. 1. Полувная миска зеленого цвета с геометрическим и растительным орнаментами, выполненными из ангоба (№ 698). 2. Обломки поливной посуды голубого цвета, украшенные орнаментом из ангоба (№№ 646, 485, 360, 485, 393, 357, 156, 485, 393).
- Табл. XXXIII. 1. Обломки поливной керамики (№№ 315, 91, 417, 236, 202, 395, 416). 2. Обломки поливной керамики (№№ 75, 409, 403, 384, 381, 10, 94).
- Табл. XXXIV. 1. Полувная миска с двумя ручками и с коричневыми полосками (инв. № 2-57-735). 2. Обломки полихромной посуды (№№ 452, 455, 454, 453, 456, 337, 51, 504).
- Табл. XXXV. 1. Образцы поливной посуды (№№ 530, 523, 345, 508, 510). 2. Обломки мисок, украшенные зооморфными и антропоморфными изображениями (№№ 165, 440, 343, 375, 457).
- Табл. XXXVI. Обломки полихромной поливной керамики (№№ 118, 142, 132, 474, 382, 60, 115, 378, 377).
- Табл. XXXVII. Обломки полихромной поливной керамики (№№ 413, 188, 540, 445, 8, 364, 349, 383, 348, 458, 22, 594).
- Табл. XXXVIII. 1. Обломки фаянсовой посуды с разных участков (№№ 730, 447, 730/3, 730/8, 730/2, 730, 433, 730/9, 790, 730/5, 730/6, без номера, 648, без номера, 450). 2. Металлические кресты и обломки фаянса (без номера, №№ 730/7, 730/1, 447).
- Табл. XXXIX. 1. Неполувные и полувные солонки с разных участков (№№ 425, 434, 435, 70, 572, 170, 43, 427, 425). 2. Светильники, полувные и неполувные, с разных участков (№№ 672, 189, 449, 437, 568, 580).
- Табл. XLI. Обломки кухонной посуды с разных участков (№№ 195, 181, 110, 431, 195, 605, 471, 497, 30, 263, 264). 2. Обломки кухонной посуды (№№ 268, 274, 327, 429, 436, 509, 323, 703, 222, 260, 328, 116).
- Табл. XLI. 1. Обломки кувшинов (№№ 308, 704) и маслoбойки (№№ 644, 292). 2. Обломки пифосов (квеври) (№№ 11, 45, 57, 299).
- Табл. XLII. 1. Обломки черепицы и керамических плит (№№ 298, 49, 297, 296). 2. Обломки черепиц развитого средневековья (№№ 16, 310, 309, 108, 17, 6, 107, 235, 4).
- Табл. XLIII. Железные предметы разного назначения (№№ 733, 733/1, 724, 291, 89, 126, 663, 376).
- Табл. TLIV. Медные и бронзовые предметы с разных участков (№№ 120, 167, 488, 657, 387, 305, 654, 158, 721).
- Табл. XLV. Железные веса (инв. № 2-57-487).
- Табл. XLVI. 1. Обломки стеклянной посуды (№№ 606, 352, 168, 169, 494, 319, 607, 304, 607, 667) и браслетов (№№ 117 — 2 экз. и 725 — 6 экз.). 2. Остатки стекольного производства (№№ 47, 157, 12, 307, 161).
- Табл. XLVII. Предметы из кости (№№ 160, 230, 231, 662, 573, 294, 634, 135, 180, 71, 575, 292).

Табл. XLVIII. 1. Инвентарь каменного погребения № 2: перстни (№№ 709—5 шт., 708—5 шт.), браслеты (№№ 710, 713); каменного погребения № 3: перстни (№№ 714, 715), браслет (№ 716); каменного погребения № 5: пуговица (№ 719) и бусы из разных участков (№№ 707, 720, 712, 713). 2. Пряслица с разных участков (№№ 220, 219, 428, 221, 529, 138, 424, 354, 695, 178).

Табл. XLIX. 1. Башня у крепости Бочорма. 2. Крепостная стена внутри цитадели Бочормской крепости.

Табл. L. 1. Общий вид Бочормской крепости. 2. Уголок цитадели Бочормской крепости.

Табл. LI. 1. Общий вид крепости Верона. 2. Развалины церкви внутри крепости Верона.

I

1

2

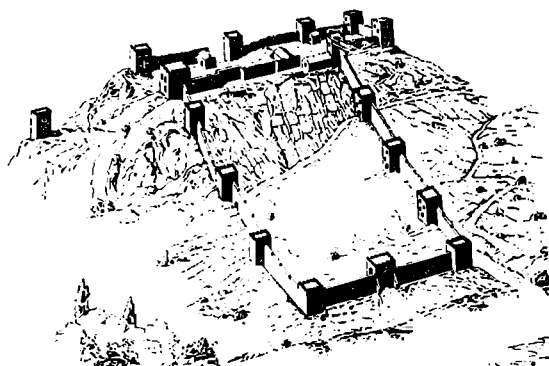

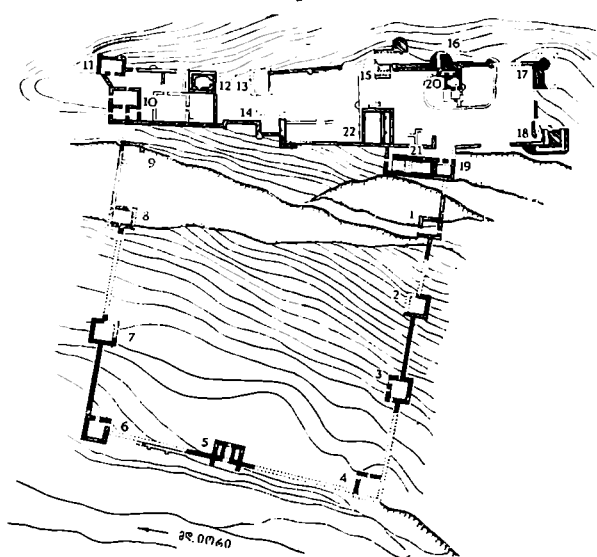
1

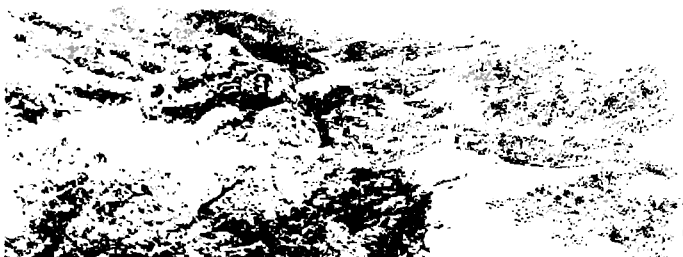
2

1

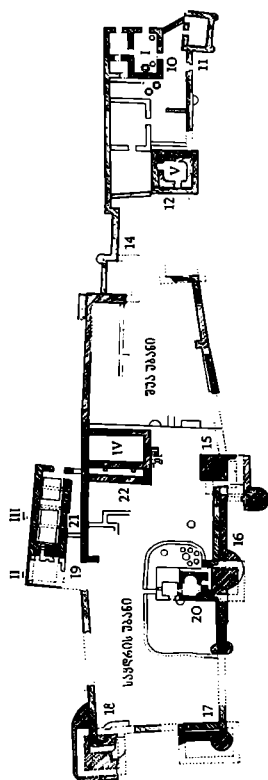
2

1

2

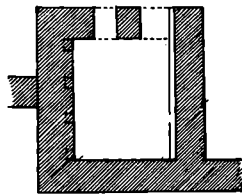
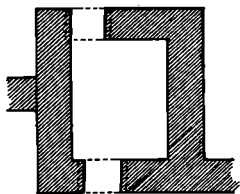
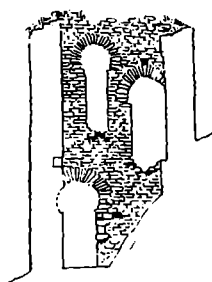
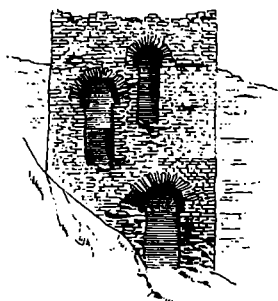

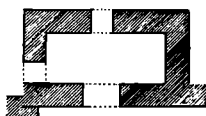
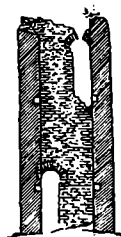
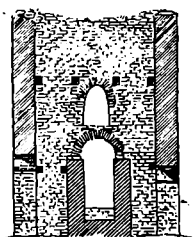
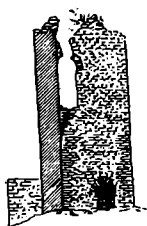
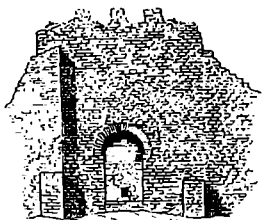
1

2

VII

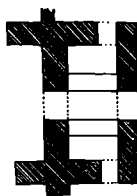

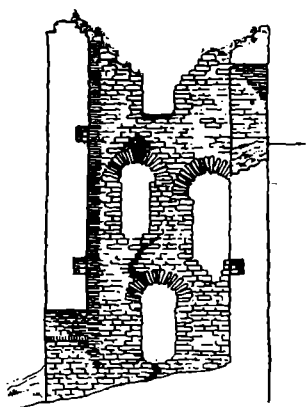
1

2

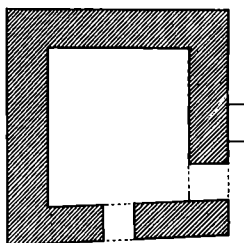
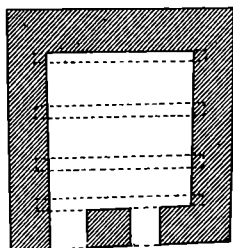

3

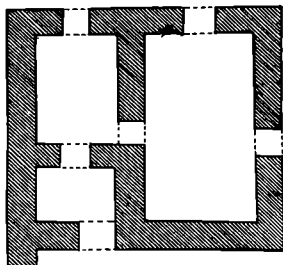

100 0 1 2 3 4 5 MT.

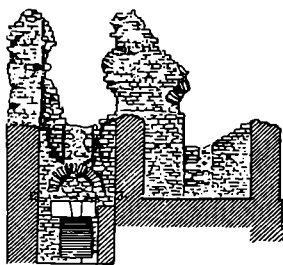
1

2

3

4

1

1

2

1

2

1

2

1

2

1

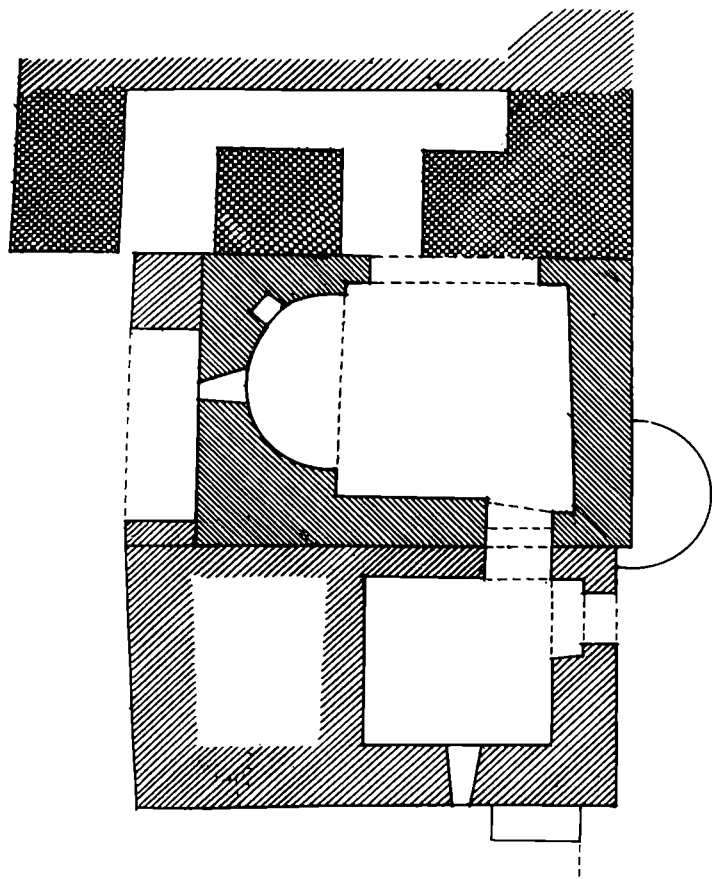
2

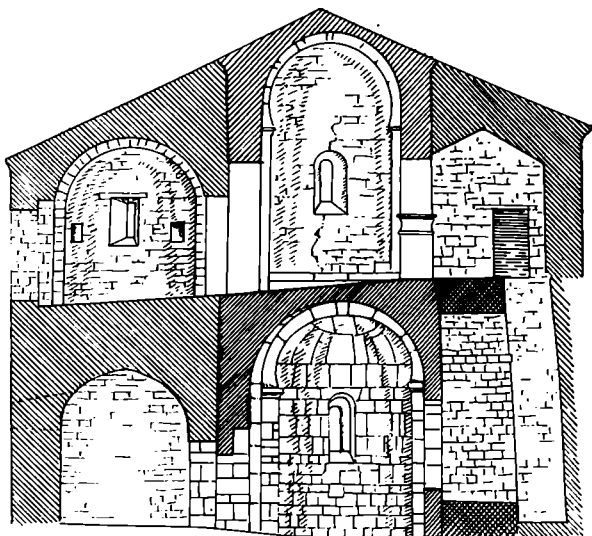

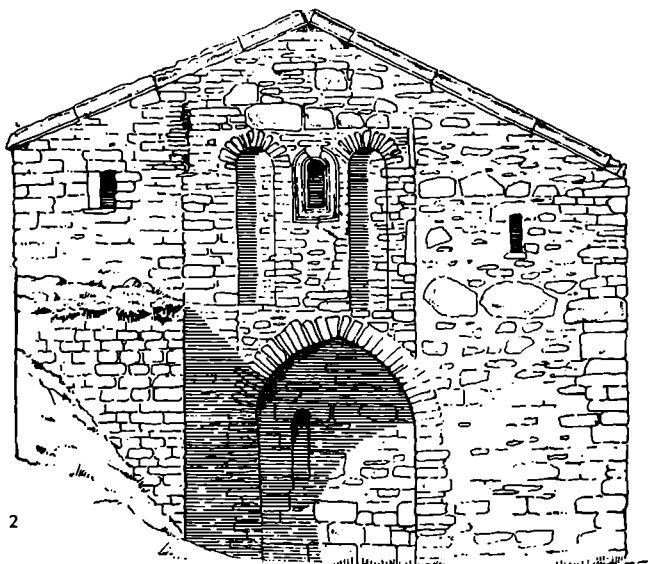
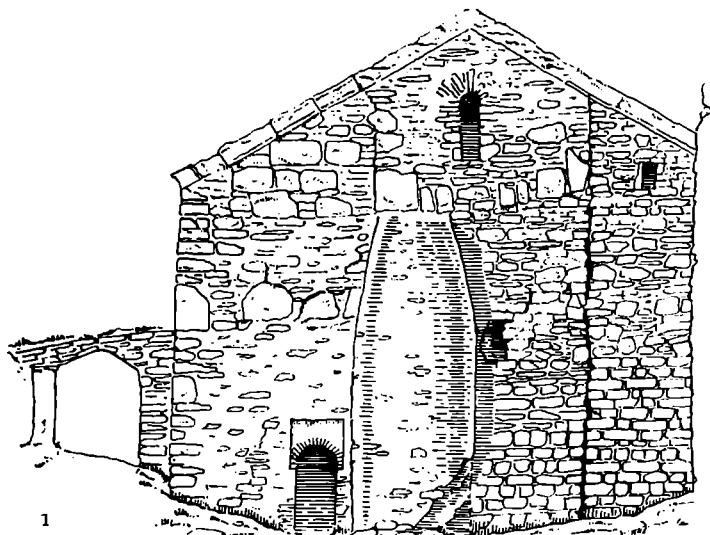
1

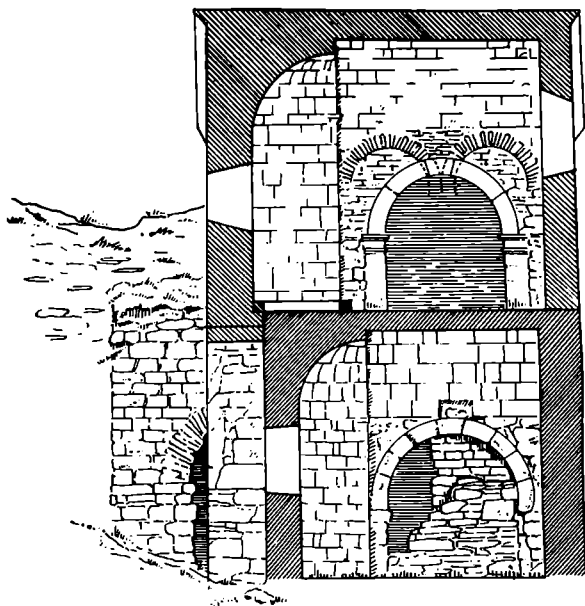
2

1

2

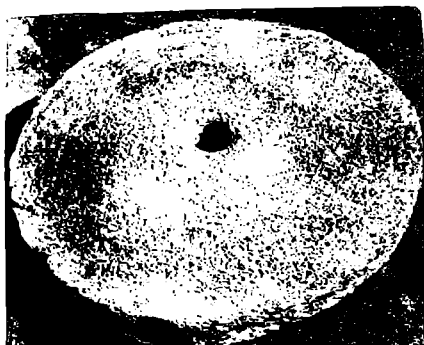
1

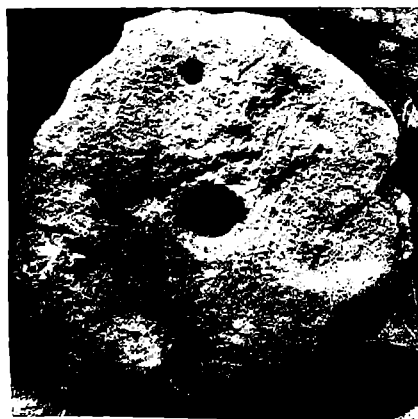
2

1

2

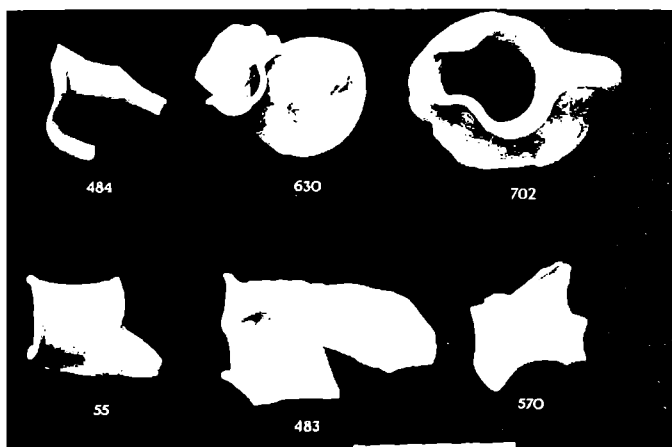
3

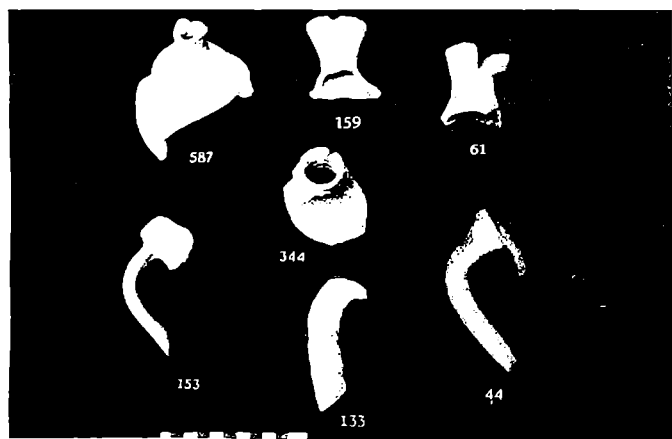
1

2

1

2

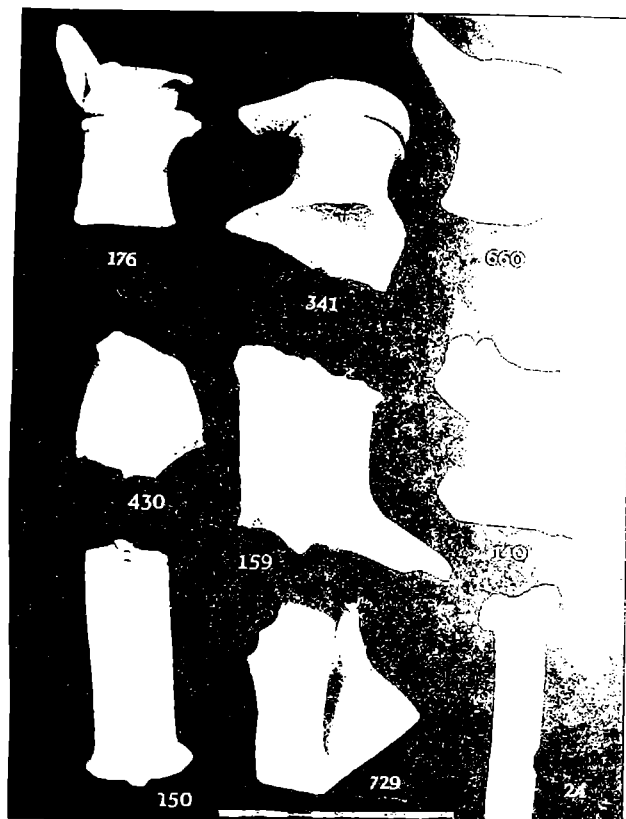
673

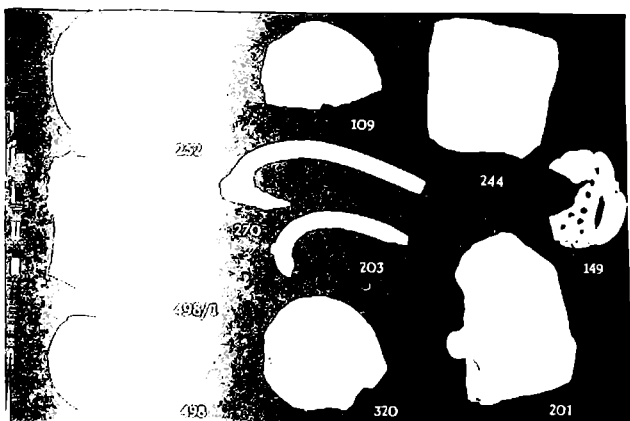
1

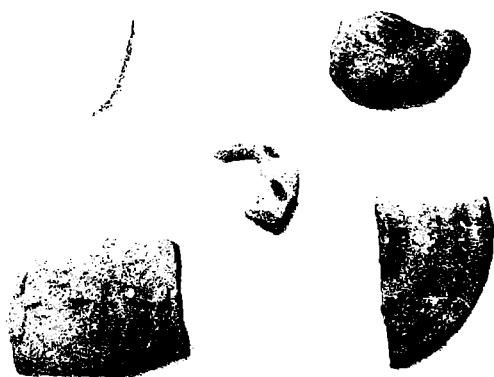
54

2

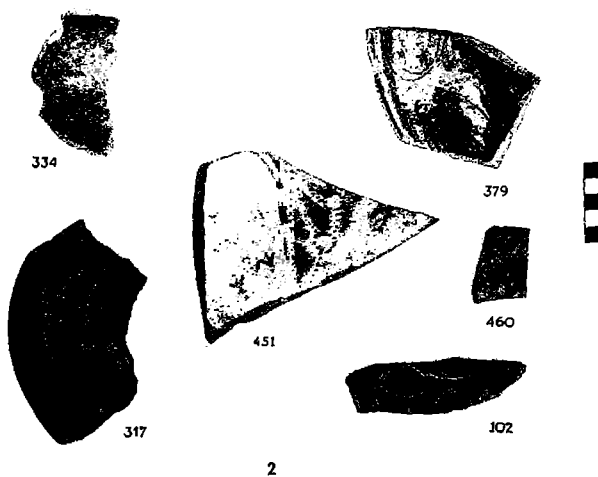
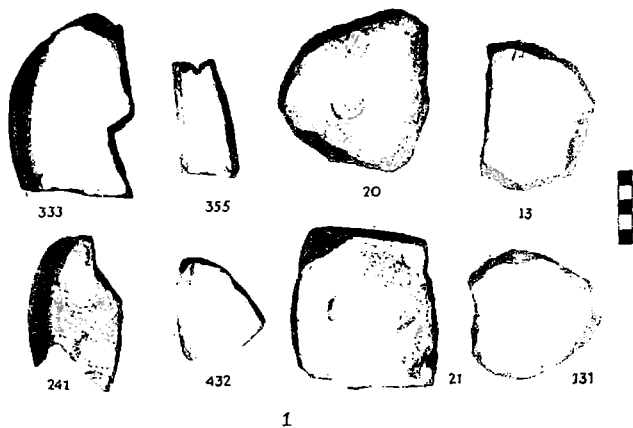

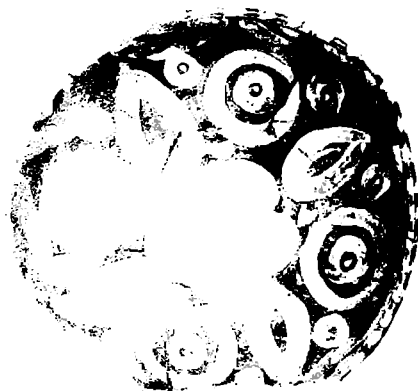

1

2

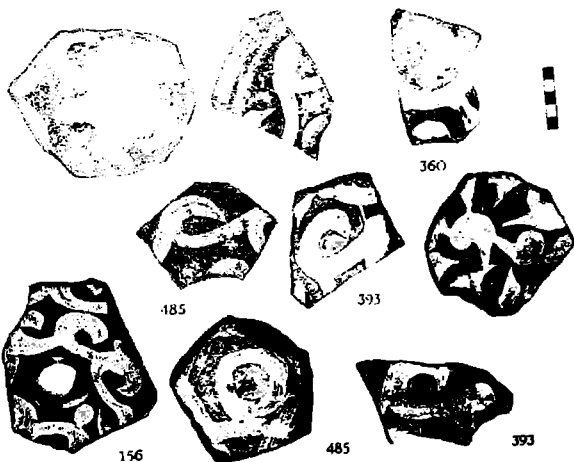

698

1

156

485

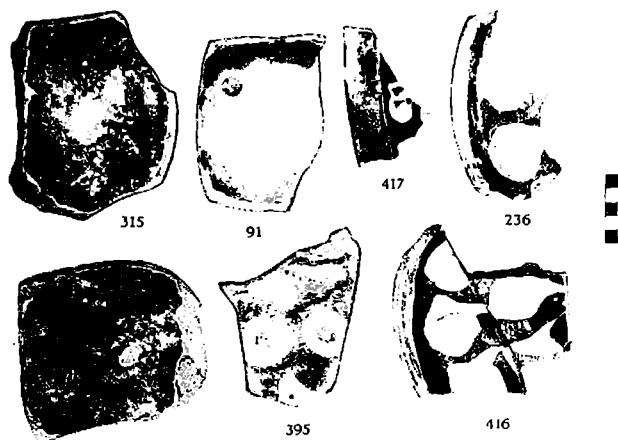
485

393

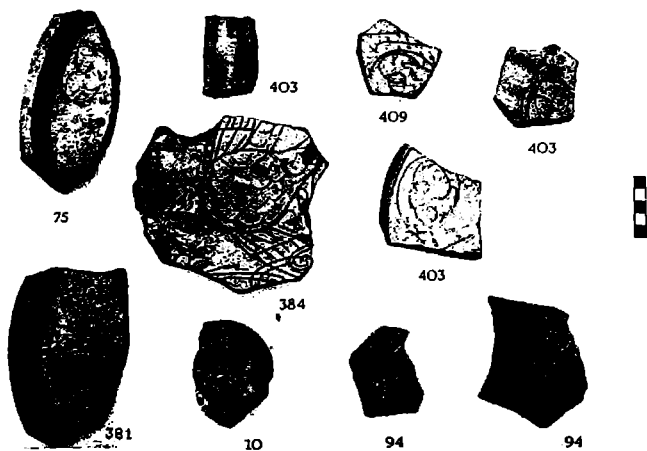
360

393

2

1

2

735

1

452

455

454

453

453

456

337

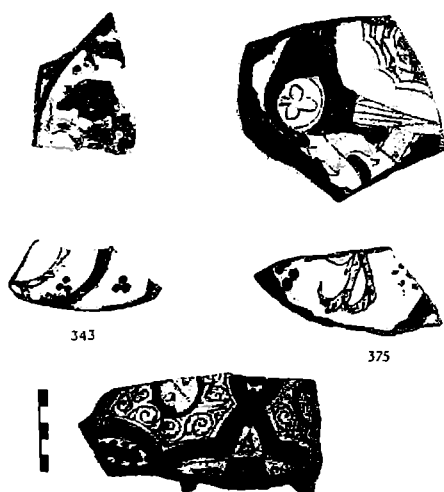
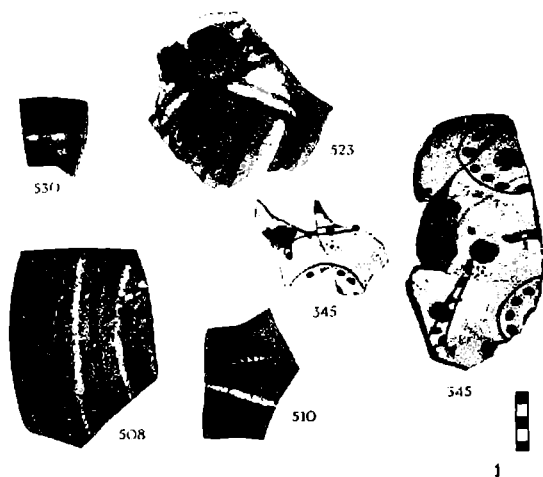
51

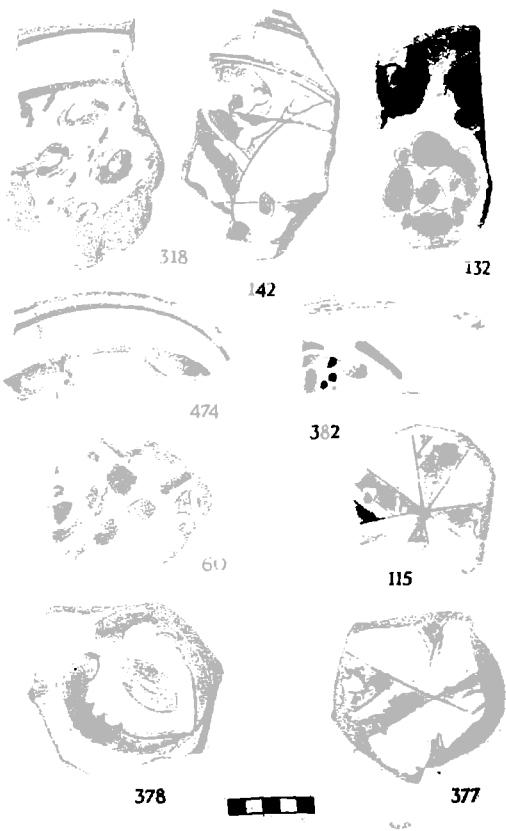

504

2

413

188

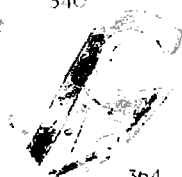
510

445

8

364

349

383

348

458

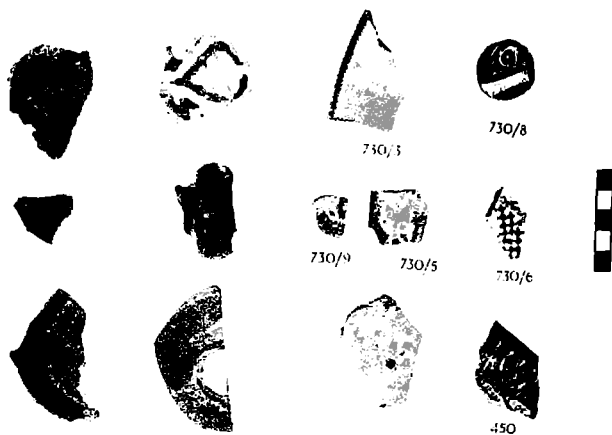

22

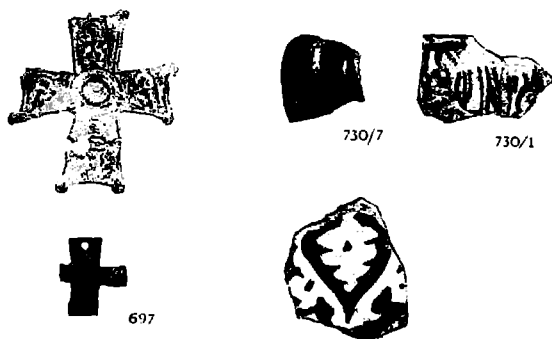

594

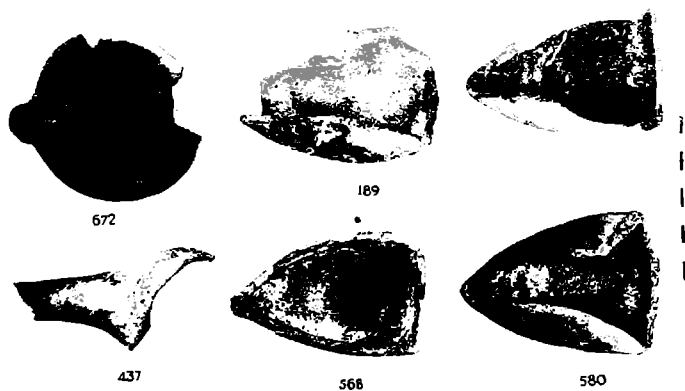
1

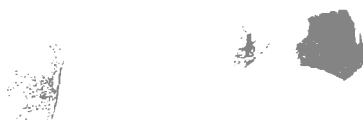
2

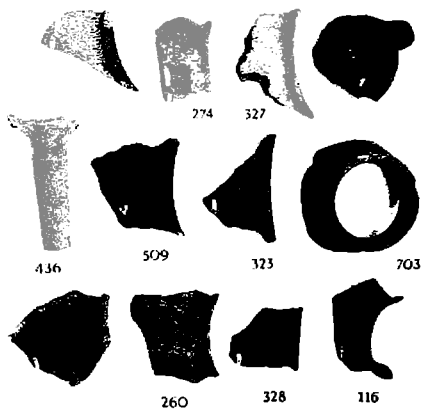
1

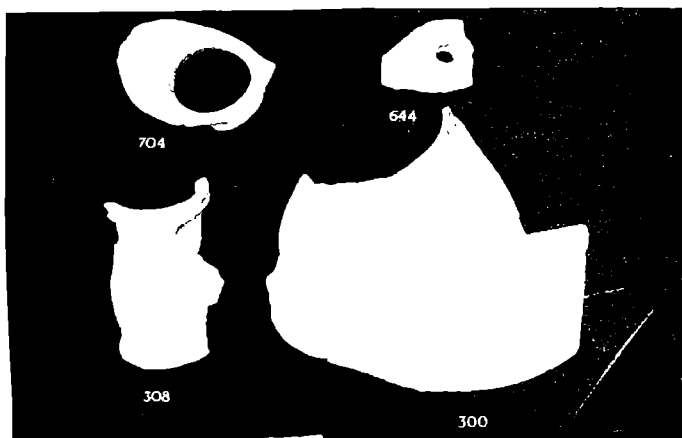
2

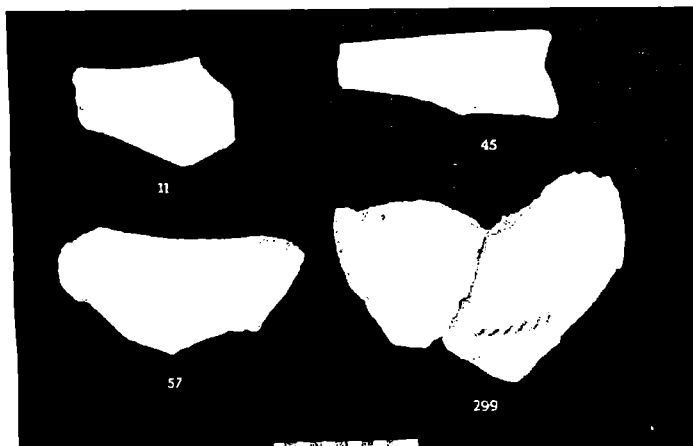
1

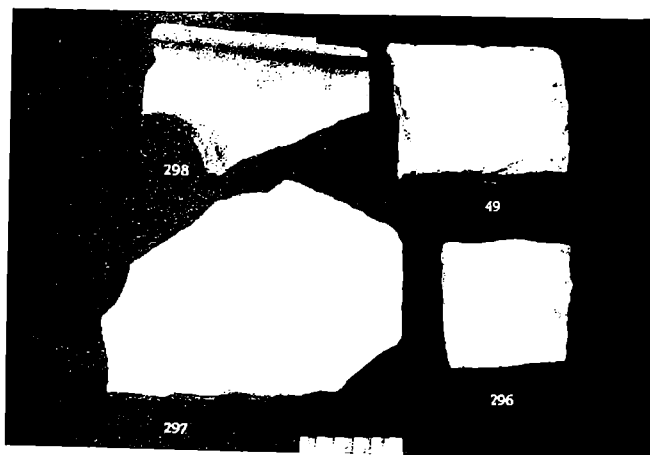
2

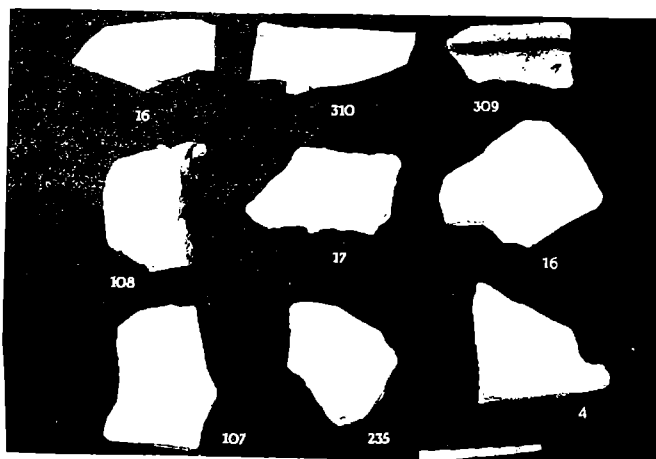
1

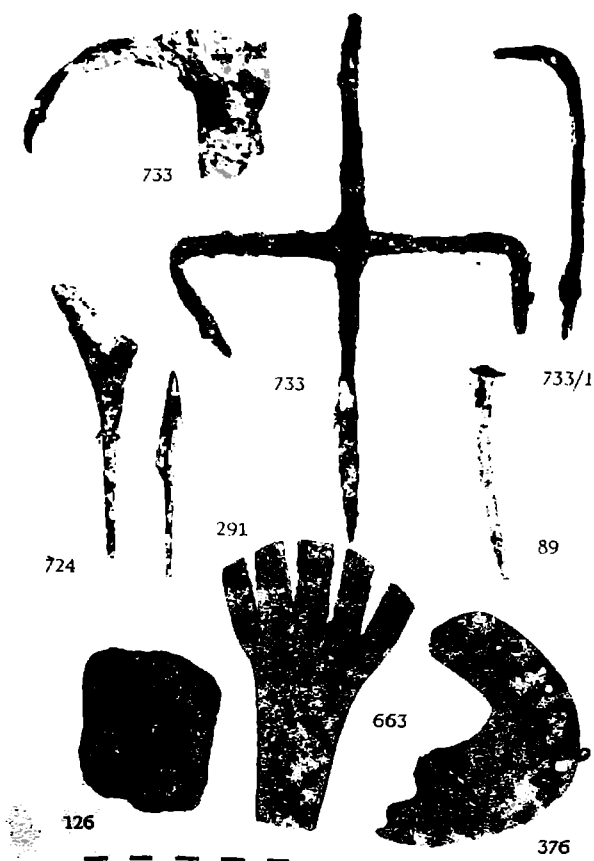
2

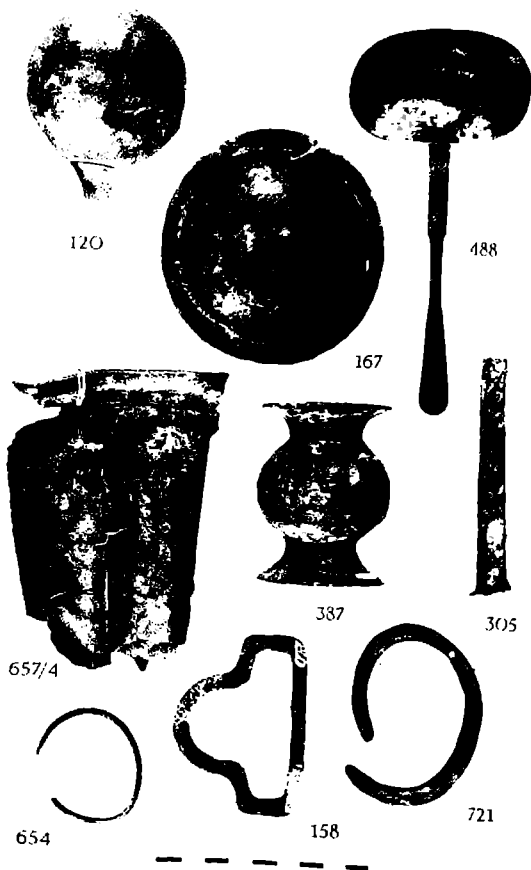

1

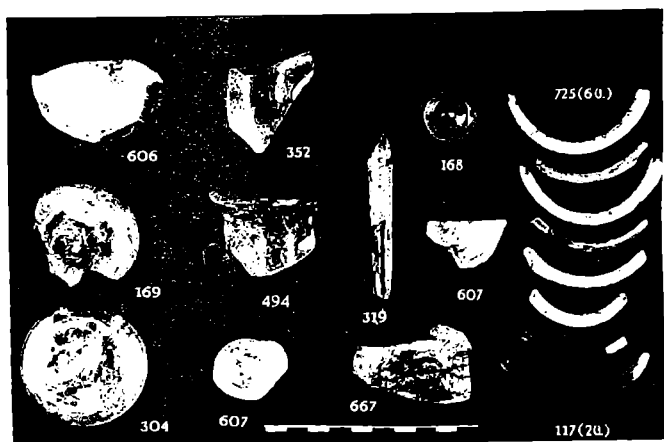
2

XLV

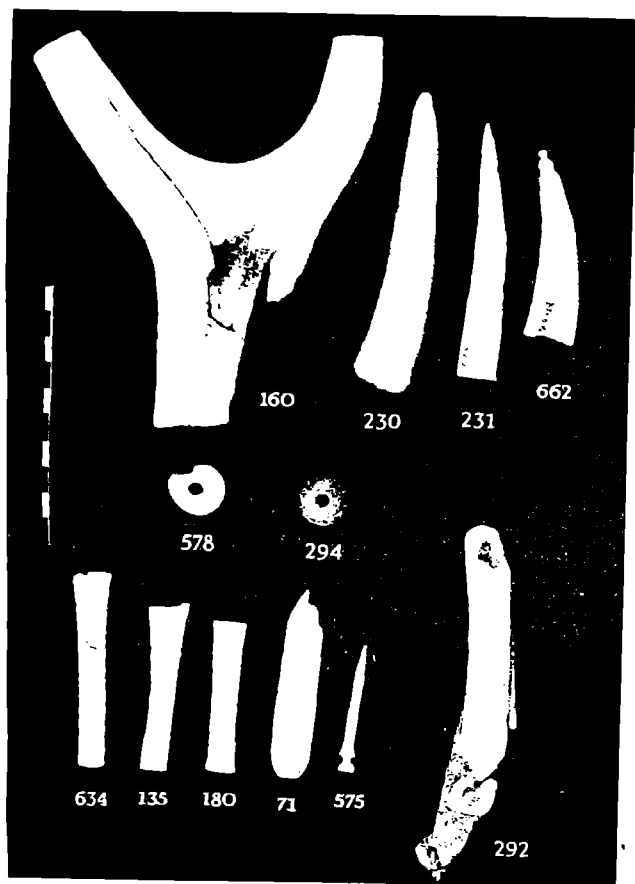

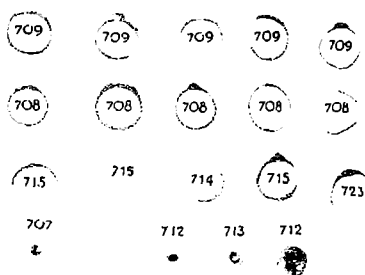

1

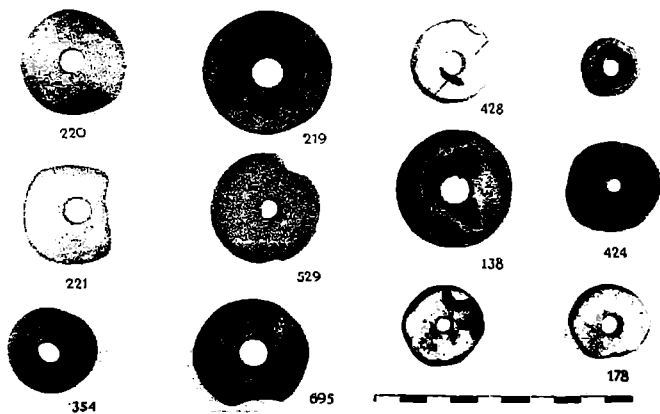

2

1

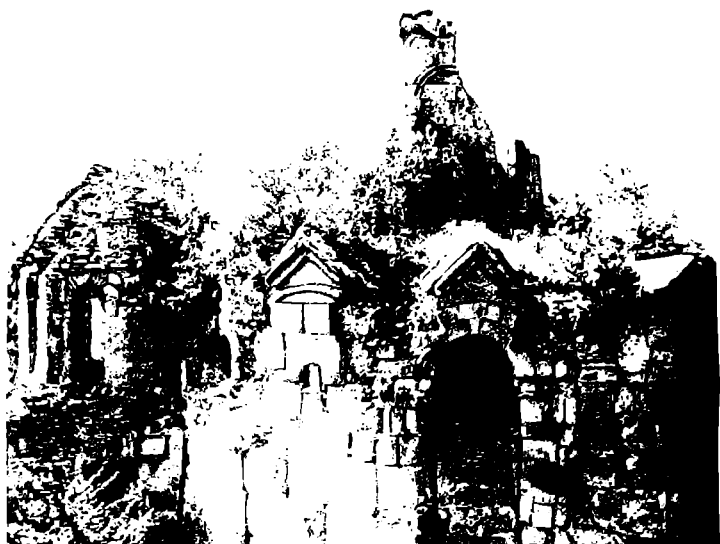
2

1

2

1

2

1

2

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
В АЛГЕТСКОМ И ИОРСКОМ УЩЕЛЬЯХ
В 1948—1954 ГОДАХ
РЕЗЮМЕ

В Алгетском ущельи (тетрицкарыйский район) автор в 1948—1949 гг. участвовал в работах большой комплексной экспедиции института, изучавшей историческую область Грузин—Квемо (нижнюю) Картли, под руководством акад. Н. А. Бердзенишвили, в качестве заместителя его и начальника археологического отряда, а в 1954 г. он руководил небольшими раскопками в с. Абелна. Представленный им отчет охватывает, в первую очередь, «подземные» археологические памятники, обнаруженные и в различной степени вскрытые экспедицией в Тетрицкарыйском (а в одном случае и в Болнисском) районе и раскопанные ею развалины дворцовых сооружений и несколько развалин в двух селениях (среднефеодальной эпохи) в окрестностях Надарбазевн Тетрицкарыйского района. Помимо того, в отчете изложены результаты интенсивных разведочных работ экспедиции, зафиксировавшей множество неизвестных науке па-земных памятников.

Из первой группы памятников следует отметить: раннебронзовые остатки (керамика, обсидиан, кости) у с. П а р ц х и с и (местность «Поркалисеби»); 3 каменноящичных погребения раннежелезной поры на Беденском перевале (керамика, железное оружие); 3 каменноящичных погребения раннеантичной эпохи у с. Ш а в с а к д а р и (керамика, в том числе кувшинчик с красной росписью и несколько украшений); 18 каменноящичных погребений/раннеантичной эпохи у с. А б е л н а (керамика и украшения, среди которых особенный интерес вызывают бронзовый перстень с инталио на щитке, 3 «литника»-печати из синего стекла и гипсовая бустина и «скарабеонд» с инталио); раннебронзовая керамика и каменный топор неолитического облика, там же; каменноящичные погребения у с. Хописи; каменноящичное погребение с многочисленной керамикой раннебронзового облика у с. Т а м а р и с и (Болнисский район); каменный курган и земляной курган в окрестностях Надарбазевн; древнее (нач. I тысячелетия до н. э.) поселение на холме у с. В а р х у н о (керамика, фрагменты глиняных алтарей). Из второй группы памятников следует отметить: памятники на территории города-крепости С а м ш и л д е; надпись «Кобула Хевисунали» (XI в.), сообщающая о постройке им церкви и проведении родника Каркпала; монастырский комплекс в С а м г е р е т и с надписями; неизвестная надпись в монастыре Пиргебули; фрагмент неизвестной надписи, в которой говорится о победе, одержанной Грузинским войском над сельджукским султаном Рукнэд-дином; множество селищ среднефеодальной эпохи; позднесредневековые селения и надгробия в Алгетском ущелье (район Асурети-Кабени) и т. д.

В пространном введении к отчету охарактеризована выдающаяся роль Квемо Картли в формировании культуры и государственности Грузии; дается краткий очерк истории этой области; излагается целевая установка и общий план квемо-картлийской экспедиции, обрисована степень изуче-

ности этой области, перспектива дальнейшего изучения; отмечается успешность разведочных работ экспедиции, положивших основу немалому количеству стационарных раскопочных работ в Тетрикаркойском районе, где ею выявлено около 200 неизвестных памятников.

В И р с к о м ущ е л и и, в основном с. Уджарма, в 1950—1952 годах автором проведены большие полевые исследования.

У д ж а р м а ныне селение Сагареджойского района, расположенное по правобережью Иорн — там, где река выходит из теснины на широкую долину. В раннем средневековье Уджарма являлась одним из значительнейших укрепленных городов Картлийского государства. По сообщению грузинских летописей, в развитии этого города большую роль сыграл прославленный Вахтанг Горгасали (втор. пол. V в.) — последний михетский царь и инициатор перенесения столицы Картли в Тбилизи. Летописцы говорят, что он заново отстроил Уджарму, построенную его далекими предшественниками в конце античной эпохи, превратил ее в «крепость и большой город», возвел в ней «бесконечное множество построек» и, под конец, смертельно раненный в бою с иранцами, скончался в Уджарме. В раннефеодальную эпоху крепость часто являлась резиденцией членов царского дома.

В X веке Уджармская крепость была разрушена арабами при последнем своем карательном походе. В XII веке царь Грузии Георгий III частично восстановил крепость и устроил в ней казнохранилище. В позднем средневековье крепость принадлежала сильному феодальному роду Чолокашвили. Затем она опустела и посещалась лишь богомольцами, ходящими в церковь «Честного креста» («Джвари Патносани»), построенную внутри крепости еще Вахтангом Горгасали и являющуюся популярной палаткой святых.

Крепость построена на большой продолговатой возвышенности у самой Иорн, в отдалении от села. По-видимому, в свое время крепость находилась на некотором расстоянии и от города, следы которого пащутся в современном селе. Поэтому крепость скорее следует называть замком, хотя нельзя отрицать и ее явное стратегическое и фортификационное значение, ибо она явно эффективно запирает Порскую теснину.

Уджармская крепость, избежавшая сильных разрушений и добротнo восстанавливавшаяся, является одним из наиболее сохранившихся памятников древнегрузинского зодчества и фортификационного строительства, крайне своеобразный и насчитывающим по крайней мере 1500 лет существования. Поэтому в ней отчетливо скользят черты строительного искусства, материала (напр., больших черепиц) и художественных приемов, характерных для Грузии античной эпохи.

Археологические раскопки, проведенные в крепости в 1950 — 1952 гг. выявили полностью первоначальный вид системы сооружений (см. схему реконструкции) и установили три основных периода истории памятника.

Д р е в н е й ш и е с о о р у ж е н и я резко отличаются от поздних построек и надстроек и однородны, несмотря на возможность наличия более чем одной фазы строительства. Явно выраженную специфику и архаичный облик им придают: облицовка, состоящая из тысяч небольших блоков, уложенных в правильные горизонтальные ряды; скупое использование строительного раствора; башни прямоугольного сечения, покрытые крупной черепицей; большие двери и окна с подковообразными сводами. Есть предположение, что столь «роскошное» строительство осуществлено применением рабского, дарового труда. Крепость состоит из двух прямоугольных частей: верхней на гребне и нижней — на речном склоне. Восточную часть верхней крепости занимает дворец — самая крупная, трехэтажная башня, с тремя помещениями в нижнем этаже и с подвалом темницей — расположенной в наиболее недоступном, северо-восточном углу крепости. Это древнейший из хорошо сохранившихся дворцов в Грузии. В за-

надной части верхней крепости находится малая, своеобразная, двухэтажная церковь с оградой и ряд сооружений (жилище, амбар, пекарня и т. д.). У церкви начинается тоннель, который заканчивается в центральной приречной башне нижней крепости. Последняя, состоящая из ограды с башнями, совершенно не затронута поздним строительством, т. к. была повреждена меньше. Однако в последующие века ее башни использовались интенсивно, как жилище.

Второй период (XII и пос. века) представлен реставрацией дворцового участка и ряда наружных башен, а также постройкой контрфорсов. И те и другие имеют округлые и конические формы, этим явно выделяясь от ранних сооружений. Дворцовый участок изолирован от остальной крепости новыми стенами, как и подобает казначейству. Постройка этого периода характеризуется и щедрым применением раствора.

Третий период (позднее средневековье) оставил нам кирпичные сооружения и постройки в основном хозяйственного назначения, на церковном участке. Они резко отличаются от построек предыдущих периодов.

Археологические раскопки дали многочисленные находки различных — в основном двух первых — периодов: керамику, стеклянные сосуды и украшения, монеты, выпеченные «квеври», хлебные печи, запас камней для пращи и т. д. Каждая из них находит свое место в слоях, соответствующих рассмотренным периодам, и способствует датировке этих слоев.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

რედაქტორებისაგან	3
წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა	5
ნ ა წ ი ლ ი ა ი რ ვ ე ლ ი	

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთის ხეობაში

შ ე ს ა ე ა ლ ი	13
თ ა ვ ი I. 1948 წლის კამპანია	22
თ ა ვ ი II. 1949 წლის კამპანია	29
ფ ე ო დ ა ლ უ რ ი ხ ა ნ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ ი ს თ ხ რ ა	
1. ნადარბაზევის გათხრა-გაწმენდა.	30
2. ნასოფლართა თხრით მოსინჯვა	40
ა) ნადარბაზევის ნასოფლარი	40
ბ) ნაჭივჭავეების ნასოფლარი	42
წ ი ნ ა ფ ე ო დ ა ლ უ რ ი ხ ა ნ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ ი ს თ ხ რ ა	
3. ვარხუნოს „ნაცარგორის“ მოსინჯვა	45
4. ბედენის უღელტეხილზე აღმოჩენილი სამაროვნის მოსინჯვა	47
5. შავსაყდართან აღმოჩენილი სამაროვნის მოსინჯვა	49
6. სამარხები სოფ. პატარა დაღეთის მახლობლად	51
7. ცნობები შემთხვევით აღმოჩენათა შესახებ	51
8. 1949 წ. დაზვერვითი მოგზაურობისას მიკვლეული უმნიშვნელოვანესი მიწისზედა ძეგლები	55
თ ა ვ ი III. 1954 წლის კამპანია	70
1) თამარისი	71
2) აბელია	73
ა) სამაროვანი აბელიაში	74
ბ) სამაროვანზე უფრო ძველ კულტურულ ფენათა ნაშთები	88
3) ფეოდალური ხანის სამაროვნები ხოფისში	89
ტაბულების აღწერილობა	92
Описание таблиц	92

ნ ა წ ი ლ ი მ ა ო რ ა

უჯარმა. ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები

თ ა ვ ი I. უჯარმა და მისი ნაციხარის არქეოლოგიური თხრის შედეგი	107
პირველი თავის დამატება	129
თ ა ვ ი II. უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის დღიურები	132
1. 1950 წლის საველე მუშაობის დღიური	132
2. ივრის ხეობის 1950 წ. არქეოლოგიური დაზვერვის დღიური	134
3. უჯარმის ექსპედიციის 1952 წლის საველე მუშაობის დღიური	153

შ ა ვ ი III. უჯარმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1950-1952 მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების კატალოგი	187
ტაბულების აღწერილობა	265
Описание таблиц	267
Археологические исследования в Алгетском и Иорском ущельях в 1948—1954 годах (Резюме)	321

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 2894

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე
მხატვარი გ. ლ ო შ ი ძ ე
მხატვრული რედაქტორი ი. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე
ტექნორედაქტორი ც. ქ ა მ უ შ ა ძ ე
კორექტორი ლ. ა ბ ჟ ა ნ დ ა ძ ე
გამომშვები ლ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე

გადაეცა წარმოებას 30. 12. 1985; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25. 5. 1988;
ქაღალდის ზომა 70x108¹/₁₆; ქაღალდი ოფსეტური; ბეჭდვა ოფსეტური;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 28. 70
სააღრიცხვო საგამომცემლო თაბახი 26. 10
პირ. საღ—გატ. 28. 70; ტირაჟი 1000; შუკვეთა № 4244;

ფასი 5 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19.
Типография А. Н. Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

გიორგი ალექსანდრეს ძე ლომთათიძე

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთსა და ივრის ხეობებში